

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

2012

ΑΘΗΝΑΙ 2015

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2012

Απαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου, τῶν φωτογραφιῶν καὶ τῶν σχεδίων
χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
Ἡ Ἑταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς πλήρους καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως
τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν ποὺ περιλαμβάνονται σὲ τοῦτο τὸν τόμο.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

2012

ΑΘΗΝΑΙ 2015

TOMOS 167 (2012)

ISSN 1105-0969

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 10672

Τηλ. +30210 3609689, FAX +30210 3644996

secr@archetai.gr • www.archetai.gr

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἐλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Διοικητικὸν Συμβούλιον κατὰ τὴν τριετίαν 2011-2014	0'
Ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Βασιλείου Χ. Πετράκου γιὰ τὸ ἔργον τῆς κατὰ τὸ ἔτος 2012	ια' - ις'

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΑ ΑΣΤΕΡΙΑ ΓΑΛΦΑΔΑΣ ὕπὸ Κωνσταντίνας Καζᾶ Παπαγεωργίου	πίν. 1 - 2	1 - 8
2. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΤΣΕΠΗ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ ὕπὸ Μαρίας Παντελίδου Γκόφα	πίν. 3 - 19	9 - 19
3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ ὕπὸ Σπύρου Ε. Ἰακωβίδη	πίν. 20 - 24	21 - 29
4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΙΚΛΑΙΝΑΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ ὕπὸ Μιχ. Β. Κοσμόπουλου	πίν. 25 - 26	31 - 35
5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΘΟΥΡΙΑ ὕπὸ Ξένης Ἀραπογιάννη	πίν. 27 - 37	37 - 52
6. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΣΗΝΗΣ ὕπὸ Πέτρου Θέμελη	πίν. 38 - 52	53 - 62
7. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΛΑΚΩΝΙΑΣ ὕπὸ Ἀδαμαντίας Βασιλογάμβρου	πίν. 53 - 61	63 - 76
8. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΘΗΒΩΝ ὕπὸ Βασιλείου Ἀραβαντινοῦ	πίν. 62 - 68	77 - 92

9. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ

«ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ»

ὑπὸ Χάιδως Κουκούλη Χρυσανθάκη et al.

πίν. 69 - 74

93 - 106

10. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΙ

ΧΑΛΑΝΔΡΙΑΝΗΣ ΣΥΡΟΥ

ὑπὸ Μαρίζας Μαρθάρη

πίν. 75 - 77

107 - 110

11. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΡΟΦΙΛΑ ΑΝΔΡΟΥ

ὑπὸ Χριστίνας Α. Τελεβάντου

πίν. 78 - 83

111 - 113

12. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑΣ

ὑπὸ Ἀνδρέα Βλαχόπουλου

πίν. 84 - 101

115 - 123

13. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΩΜΙΝΘΟΥ

ὑπὸ Ἐφης Σαπουνᾶ Σακελλαράκη

πίν. 102 - 135

125 - 184

14. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΟΥΜΑΣΑΣ

ὑπὸ Διαμαντῆ Παναγιωτόπουλου

πίν. 136 - 148

185 - 216

Β' ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

• ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗ ΣΚΑΛΑ ΩΡΩΠΟΥ

ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Μαζαράκη Αἰνιᾶνος

217

• ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ

ὑπὸ Χρίστου Γ. Ντούμα

πίν. 149 - 152

217 - 225

• Ἔργασίες μελέτης καὶ συντήρησης

εὐρημάτων ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΖΑΚΡΟΥ

ὑπὸ Λευτέρη Νικ. Πλάτωνος

πίν. 153 - 156

227 - 231

Γ' ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

233 - 235

Δ' ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ

237 - 239

Σημείωμα Σύνταξης

241

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΡΙΕΤΙΑΝ 2011-2014

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

ANNA ΨΑΡΟΥΔΑ-ΜΠΕΝΑΚΗ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

ΝΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΟΡΔΑΝΗΣ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΩΑΝΝΑ ΔΡΑΚΩΤΟΥ-ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ

ΝΙΚΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ

ΜΑΡΙΖΑ ΜΑΡΘΑΡΗ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΙΝΩΤΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΕΚΘΕΣΗ*

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2012

Τὸ 2012 ὑπῆρξε δυσμενέστερο τοῦ προηγούμενου του ὅσο καὶ ἂν στήν ἔκθεση τοῦ Ἔργου μας πού θά ἀκολουθήσει δὲν θά εἶναι φανερό. Ἡ ἐπιστήμη μας, ἡ ἀρχαιολογία, ἐπηρεάστηκε στήν πορεία της ἔντονα, ἀλλὰ ἡ προσφορά της, ὅσο μικρὴ καὶ ἂν εἶναι ἀποτελεῖ, πάντοτε, πρόοδο ἢ ὁποία δὲν ἀκυρώνεται. Καὶ ἡ μικρότης δὲν ὀφείλεται σὲ μᾶς ἀλλὰ σὲ ξένους πού ἀδιαφοροῦν γιὰ τὴ φθορὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ ἔργου τους. Ἐμεῖς ὅμως, χωρὶς νὰ χάσουμε τὴν αἰσιοδοξία μας θά ἀκολουθοῦμε τοὺς λόγους τοῦ τυφλοῦ Οἰδίποδος σμικρὸν μὲν ἐξαιτοῦντα, τοῦ σμικροῦ δ' ἔτι ἰ μείον φέροντα, καὶ τόδ' ἐξαρκοῦν ἐμοί (Σοφ. *Οἶδ.* Κολ. 5-6: πού ὅσο μικρὰ ἂν ζητᾷ κι ἀπὸ τὸ λίγο/λιγότερο παίρνει - μὰ πού τοῦ φτάνει ἰ κι αὐτό· μετ. Γ. Γρυπάρη). Πρὶν σᾶς ἐκθέσω ὅμως τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας μνημονεύω τοὺς ἐταίρους οἱ ὅποιοι ἀπέθαναν τὴ χρονιά πού πέρασε.

Ἡ Μάρω Τσώνη Κύρκου (23.12.1928 - 14.2.2012) μὲ καταγωγὴ ἀπὸ τὴ Λαμία, μετὰ ἀπὸ σπουδὲς στὴ Φιλοσοφικὴ τῶν Ἀθηνῶν ὑπηρέτησε ὡς ἑκτακτὴ ἀρχαιολόγος καὶ ἔλαβε μέρος στήν ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Νύμφης πού διηύθυνε ὁ Γιάννης Μηλιάδης. Συνέχισε τίς σπουδὲς της στὴ Γαλλία μὲ καθηγητὴ τὸν Pierre Devambez, ἐπανῆλθε στήν Ὑπηρεσία, ἀπολύθηκε κατὰ τὴν Ἑπταετία καὶ ἀποκαταστάθηκε στὴ θέση της ἀποχωρώντας ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία τὸ 1993.

* Βλ. καὶ Ἔργον 2012, 7-11 καὶ 107-112.

Ὁ Ἀλέξανδρος Φωτιάδης (18.6.1926 - 19.2.2012), γεννημένος στὴν Ἀθήνα, ἦταν ἀρχιτέκτων μὲ σπουδὲς στὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο τῶν Ἀθηνῶν καὶ στὴ Σχολὴ Ἀρχιτεκτόνων τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Manchester. Ὑπῆρξε μέλος πολλῶν ἐπιτροπῶν καὶ σύμβουλος στὴν ἐκπόνηση μεγάλων ἔργων καὶ ἔργα τοῦ κοσμοῦν πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Εἶχε λάβει μέρος σὲ διαγωνισμό γιὰ τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης καὶ ἔργο του εἶναι τὸ Μουσεῖο τῆς Βραυρῶνος.

Ὁ Τρύφων Κουταλίδης (25.10.1934 - 20.3.2012) ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἔπειτα ἀπὸ σπουδὲς στὴ Νομικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν ἀκολούθησε τὸ δικηγορικὸ στάδιο στὸ ὁποῖο διέπρεψε ἀσχολούμενος μὲ μεγάλες ὑποθέσεις, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀπασχολήσει τὸν Τύπο καὶ τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία. Κείμενά του καὶ ἄρθρα του ἐξέδωσε μὲ τὸ ψευδώνυμο Παπινιανός.

Ὁ Παναγιώτης Χριστόπουλος (1.9.1930 - 6.6.2012), ἀπὸ τὴ Ναύπακτο, ὑπῆρξε γνωστότατος γιὰ τὴ θητεία του ὡς διευθυντῆς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καὶ στὸ ἐπιστημονικὸ του ἔργο συγκαταλέγονται πολλὲς σημαντικὲς μελέτες ποὺ ἀφοροῦν τὴ νεώτερη ἐλληνικὴ Ἱστορία. Διετέλεσε καθηγητῆς στὸ Ἴονιο Πανεπιστήμιο καὶ τελευταῖο καὶ πολὺ σημαντικὸ ἔργο του γιὰ τὸ ὁποῖο βραβεύτηκε ὑπῆρξε ἡ συνολικὴ ἔκδοση τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ ἀγωνιστοῦ Νικολάου Σπηλιάδου, ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ Ἰωάννου Καποδίστρια. Τὸ ἔργο τοῦ Σπηλιάδου σὲ ἑξί (6) ὀγκώδεις τόμους ἀποτελεῖ προσωπικὸ ἐπίτευγμα τοῦ Παναγιώτη Χριστόπουλου.

Ὁ Ἀναστάσιος Ζοῦμπος (1921 - 15.7.2012) διετέλεσε καθηγητῆς τῆς Συστηματικῆς Φιλοσοφίας, Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν καὶ ἰδρυτῆς τοῦ ἐκεῖ Πειραματικοῦ Σχολείου. Πιστὸς ἐταῖρος μας ἔδειξε τὸ ἐνδιαφέρον του ἐμπράκτως γιὰ τὴν Ἑταιρεία ὅταν χρειάστηκε.

Ὁ Μενέλαος Παλλάντιος (1914 - 8.8.2012), γεννημένος στὸν Πειραιά, συνθέτης, μαθητῆς τοῦ Φίλοκτῆτη Οἰκονομίδη καὶ τοῦ Δημήτρη Μητρόπουλου, δίδαξε ἐπὶ 53 χρόνια στὸ Ὡδεῖο Πειραιῶς καὶ στὸ Ὡδεῖο Ἀθηνῶν, εἶχε ἔντονη δράση στὰ μουσικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρξε ἀρχιμουσικὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου, Πρόεδρος τῆς Λυρικῆς Σκηνῆς καὶ διετέλεσε Γενικὸς Γραμματεὺς καὶ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Ὁ Μάριο Μοντιάνο (9.5.1926 - 24.11.2012), γεννημένος στὴ Θεσσαλονίκη, ἦταν ὁ γνωστότατος δημοσιογράφος, συνεργάτης τῶν *Times* τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ περιοδικοῦ *Economist* καὶ ἡ δράση του ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1944 ὅταν,

στρατιώτης τοῦ ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, ἦταν διερμηνεὺς μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Συμμάχων. Ἀσχολήθηκε μὲ γενεαλογικὲς μελέτες καὶ τὸ 2000 ἐξέδωσε τὸ ἔργο του «The genealogical story of the Modiano family from 1570 to our days».

Ὁ Γεώργιος Δοντᾶς (1923 - 26.12.2012), γεννημένος στὴν Ἀθήνα, μὲ σπουδὲς ἐδῶ καὶ στὸ Μόναχο ὑπῆρξε ὡς Ἐπιμελητὴς καὶ ὡς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων στὴ Δωδεκάνησο, τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὴν Ἀθήνα, τὰ Ἰόνια Νησιά μὲ ἔδρα τὴν Κέρκυρα καὶ πάλι στὴν Ἀθήνα ὡς Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ ὡς Διευθυντὴς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Μουσείου της. Ἐφθασε ἕως τὸν βαθμὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου καὶ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1982 διορίστηκε στὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπομακρύνθηκε μὲ τὸν περιβόητο νόμο Κουτσόγιωργα. Ὑπῆρξε ἀκάματος μελετητὴς μὲ εἰδίκευση στὴ μεγάλη πλαστικὴ τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἀλλὰ καὶ σ' ἐκείνην τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, μάλιστα στὴν τέχνη τοῦ πορτραίτου. Ἰδιαιτέρως ὑπῆρξε ὁ δεσμός του μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ἐταῖρος ἀπὸ τὸ 1950, σύμβουλος (1972-1974, 1978-1985), Ἀντιπρόεδρος (1985-1986) καὶ Πρόεδρος (1988-2002). Τὸ Συμβούλιο καὶ οἱ ἐταῖροι διατηροῦν ζωνρὴ τὴν ἀνάμνησή του καὶ τῆς προσφορᾶς του στὴν Ἑταιρεία.

Ὁ Μᾶνος Χαριτᾶτος (1944 - 27.12.2012), γεννημένος στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἔκανε νομικὲς καὶ οἰκονομικὲς σπουδὲς στὴν Ἀθήνα ἀλλὰ διακρίθηκε γιὰ τὸ πάθος του συλλογῆς καὶ διάσωσης παλαιῶν ἀρχείων καὶ ἐντύπων ποὺ ἀφοροῦν τῇ Νεώτερῃ Ἑλλάδι. Τὸ 1965 ἱδρυσε μὲ τὸν ἱστορικὸ καὶ φίλο του Δημήτρη Πόρτολο τὸ πασίγνωστο ΕΛΙΑ (Ἐθνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο), τὸ ὁποῖο προσέφερε καὶ προσφέρει μεγάλες ὑπηρεσίες μὲ τὸν πλοῦτο τῶν παλαιῶν ἐγγράφων, φωτογραφιῶν, ἀφισῶν, ἐφημερίδων ὡς καὶ ἀρχείων προσώπων ποὺ διέπρεψαν στὰ γράμματα, τίς ἐπιστῆμες καὶ τὴν πολιτικὴ.

Ὁ Jean Marcadé (27.4.1920 - 28.12.2012), Ἐπίτιμος Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου, γεννημένος στὴν πόλη Libourne τῆς Γαλλίας, ὑπῆρξε μέλος τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν (1946-1953), καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Bordeaux καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Paris I-Panthéon. Τὸ 1983 ἐξελέγη τακτικὸ μέλος τῆς Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Στὴν Ἑλλάδα ἐργάστηκε στοὺς Δελφούς, στὴ Δῆλο, στὸ Ἄργος ὡς καὶ στὸν Ξάνθο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ οἱ πολυάριθμες μελέτες του ἀποτελοῦν σημαντικὴ συμβολὴ στὴ γνώση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πλαστικῆς.

Μὲ καθυστέρηση σᾶς ἀναγγέλλω τὸν θάνατο τοῦ ἀπὸ τὸ 1987 Ἐπιτίμου Συμβούλου μας *Emmett L. Bennett Jr.* (1918-15.12.2011), διαπρεποῦς φιλόλογου καὶ ἐπιγραφικοῦ εἰδικευμένου στὴ μυκηναϊκὴ γραφὴ τῆς σπουδῆς τῆς ὁποίας θεωρεῖται θεμελιωτὴς καὶ πρωτοπόρος. Ἰδρυσε τὸ εἰδικὸ περιοδικὸ *Nestor* μὲ τὸ ὁποῖο διαφωτίζεται ἡ ἑλληνικὴ προϊστορία καὶ ὑπῆρξε ὁ κορυφαῖος ἐκδότης τῶν πῦλινων πινακίδων τῆς Πύλου.

* * *

Πέρυσι σᾶς μίλησα γιὰ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ 150οῦ τόμου τοῦ 2011, κάτι πολὺ σπάνιο καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα μοναδικό, δηλαδὴ τὸ νὰ ἐκδίδεται ἓνα ἐτήσιο ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ ἀπὸ τὸ 1837 ἕως σήμερα, παρὰ τοὺς πολέμους καὶ τίς συνεχεῖς ἐσωτερικὲς ἀντιξοότητες οἱ ὁποῖες τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχουν ἐνταθεῖ. Τὸ Συμβούλιο γιὰ νὰ τιμήσει τὸ γεγονός πού δείχνει καὶ τὴ ζωτικότητα τῆς Ἑταιρείας ἔκανε Δημόσια Συνεδρία στίς 5 Νοεμβρίου κατὰ τὴν ὁποία πέντε διαπρεπεῖς ἐταῖροι μας μίλησαν, ὁ καθένας κατὰ τὴν εἰδικότητά του, γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν 150 τόμων τῆς Ἐφημερίδος καὶ τὴ συμβολή της στὴν ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη. Οἱ πέντε αὐτοὶ ἐταῖροι τοὺς ὁποίους τὸ Συμβούλιο εὐχαριστεῖ εἶναι ὁ Χαράλαμπος Μπούρας, ὁ Πάνος Βαλαβάνης, ὁ Χρῆστος Μπουλώτης, ὁ Μιχάλης Τιβέριος καὶ ὁ Ἀγγελος Χανιώτης. Οἱ ὁμιλίες τους δημοσιεύονται στὸ τεῦχος 103 τοῦ Μέντορος.

Γιὰ τὸ γεγονός τῆς ἔκδοσης τῶν 150 τόμων ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπένειμε στὴν Ἐφημερίδα τὸ Χρυσὸ μετάλλιο, τιμὴ ἡ ὁποία ἀνήκει στοὺς ἀναρίθμητους Ἑλλήνες ἀρχαιολόγους, οἱ ὁποῖοι μὲ τίς μελέτες τους καὶ τοὺς κόπους τους δημιούργησαν τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη πού περιέχεται στὴν Κιβωτὸ πού λέγεται Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς.

Τρεῖς ἐπετεῖους πού ἀφοροῦν Ἑλλήνες ἀρχαιολόγους οἱ ὁποῖοι ἐπέδρασαν στὴν πρόοδο τῆς ἀρχαιολογίας στὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς ἔδωσαν κατευθύνσεις τιμοῦμε φέτος, τὸ 2013.

Ἡ πρώτη εἶναι ἡ συμπλήρωση 150 χρόνων ἀπὸ τὸν θάνατο στίς 23 Ὀκτωβρίου 1863 τοῦ Κυριακοῦ Πιπτάκη. Γεννημένος τὸ 1798 ἔλαβε μέρος στὸν Ἀγώνα, πολέμησε στὴν πολιορκία τῆς Ἀκρόπολης καὶ ὑπῆρξε συμπαραστάτης τοῦ Ὁδυσσεῶς Ἀνδρούτσου, τοῦ Γιάννη Γκούρα, γνώρισε τὸν Καποδίστρια, εἶχε προϊστάμενο ὑπουργὸ τὸν Ἰωάννη Κωλέττη, ἦλθε σὲ ἀντίθεση γιὰ λόγους

ἀρχαιολογικοὺς μὲ τὸν στρατηγὸν Μακρυγιάννη καὶ ὑπῆρξε φίλος τοῦ Κωνσταντίνου Ἀσωπίου καὶ τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδη. Ἀποτελεῖ τὸν γενάρχη τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων καὶ ἓναν ἀπὸ τοὺς κύριους ἰδρυτὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Στὶς 11 Ἀπριλίου συμπληρώθηκαν 50 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννου Κ. Παπαδημητρίου, Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Γεννημένος τὸ 1904 πρόλαβε στὸ πολὺ σύντομο διάστημα τῆς ζωῆς του νὰ δώσει πνοή καὶ σκοπὸ στὴν Ὑπηρεσία, ἣ ὁποία ἀγνοημένη ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς ζοῦσε ἕως τὴ στιγμὴ πού ἀνέλαβε τὴ διοίκησίν της στὸ κλίμα πού μᾶς εἶχαν κληροδοτήσει οἱ πόλεμοι, ὁ ἐξωτερικὸς καὶ ὁ ἐσωτερικὸς. Τὰ πέντε χρόνια, τὰ τελευταῖα του, πού ἀφιέρωσε στὴν ἀναγέννηση τῆς Ὑπηρεσίας ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν τὴ χρυσὴ ἐποχὴ της.

Ἡ τρίτη ἐπέτειος εἶναι ἡ συμπλήρωση 25 χρόνων ἀπὸ τὸν θάνατο στὶς 15 Ἀπριλίου 1988, τοῦ προκατόχου μου Γραμματέως Γεωργίου Μυλωνᾶ, συνέπεια γεγονότων πού συγκλόνισαν τὴν Ἑταιρεία. Τὸ πέρασμα ἑνὸς τετάρτου τοῦ αἰῶνος σάρωσε ὅλους ὅσοι τὰ προκάλεσαν. Μᾶς μένει τώρα ἡ ἀγαθὴ ἀνάμνηση τοῦ Γεωργίου Μυλωνᾶ καὶ τὸ πολύτιμο ἔργο του, πάντοτε νέο, ὅπως νέο σᾶς τὸν παρουσιάζω ἐδῶ σὲ φωτογραφία του τοῦ Ἰουλίου 1922, δύο μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν Καταστροφὴ καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν του ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Μετὰ ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ καὶ ἐκδοτικὰ πού ἐπὶ 175 χρόνια ἐπαναλαμβάνονται στὴν Ἑτήσια πανηγυρικὴ μας συνεδρία καὶ μετὰ τὴ μνημόνευση τῶν παλαιῶν καὶ τοῦ ἔργου τους πού καὶ φέτος κάναμε, φθάνουμε στὸ τέλος τῆς σημερινῆς μας συνάξεως.

Οἱ προηγούμενες συνεδρίες, πού ἐκτείνονται ἤδη σὲ τρεῖς αἰῶνες ἀρχίζοντας ἀπὸ τὶς 28 Ἀπριλίου 1837, κατέληγαν οἱ περισσότερες σ' ἓνα αἰσιόδοξο συμπέρασμα. Καὶ μεῖς θέλουμε νὰ εἴμαστε αἰσιόδοξοι, μᾶλλον προσπαθοῦμε νὰ πείσουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας πὼς ὅσα συμβαίνουν καὶ συνεχίζουν νὰ αὐξάνονται εἶναι κάτι τὸ περαστικό. Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια, εἶναι δηλαδὴ περαστικό ἀλλὰ κατὰ τὸν νεοελληνικὸ νεολογισμό, «σὲ βάθος χρόνου», ἐνῶ ὁ βίος μας εἶναι βραχύς.

Οἱ προσπάθειες καὶ οἱ θυσίες πού βίαια καὶ ἀναίτια ἐπιβλήθηκαν δὲν γίνονται γιὰ μᾶς τοὺς ἴδιους ἀλλὰ γιὰ ὑποθετικούς ἐπιγόνους. Τὸ 1821 οἱ Ἕλληνες ἐπανάστατῃσαν, πολέμησαν καὶ πέθαναν γιὰ νὰ ζήσουν οἱ ἴδιοι ἐλεύθεροι καὶ ὅχι οἱ ἀπόγονοί τους. Καὶ ἐκεῖνοι πού ξεσηκώθηκαν καὶ πολεμοῦσαν ἐλευθερώθηκαν αὐτόματα γιὰτὶ ἔπαψαν νὰ ὑπολογίζουν καὶ νὰ φοβοῦνται τὸν δυνάστη τους. Οἱ

μελλοθάνατοι Μεσολογγίτες ἦσαν «ἐλεύθεροι πολιορκημένοι». Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν ἐλευθερώθηκαν ὅχι τὸ 1828 ἀλλὰ στὶς 25 Μαρτίου 1821 ὅταν διακήρυξαν πὼς δὲν εἶναι δοῦλοι.

Σήμερα λέγεται ὅτι ἀγωνιζόμαστε καὶ ὑποφέρουμε γιὰ νὰ ζήσουν καλύτερα οἱ ἐπίγονοί μας, σὲ 20, 30 ἢ 40 χρόνια. Ἀλλὰ ὅλοι, πιστεύω, εἴμαστε ἐλεύθεροι στὸ πνεῦμα καὶ δὲν μπορούμε νὰ τὸ δεχτοῦμε. Αὐτὸ ποὺ συμβαίνει δὲν ἔχει ξαναγίνει. Εἶναι παραπάνω ἀπ' ὅσα ἔζησαν οἱ γονεῖς τῶν μεγαλυτέρων ἐδῶ μέσα καὶ περιλαμβάνω καὶ τὸν ἑαυτό μου. Βρισκόμαστε καὶ ζοῦμε ἐκτὸς ἀπὸ τὸ οἰκονομικὸ σ' ἓνα ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ ἀδιέξοδο, ὅπως τὶς παραμονὲς τοῦ 1922. Ὅπως τότε μωροὶ ὁδήγησαν σὲ ἀνεπανόρθωτη καταστροφὴ ἔτσι καὶ σήμερα ἐκεῖνο ποὺ χωρὶς σκέψη ἄρχισε τὸ 1980 ὁδηγεῖ σὲ μία ἄλλη καταστροφὴ ἐξ ἴσου μεγάλῃ τῆς ὁποίας ζοῦμε τὴν προετοιμασίαν, καὶ συμβάλλουμε στὴν πραγματοποίησίν της χωρὶς συναίσθησίν της. Ἕνα μεγάλο μέρος της, τὸ νομοθετικὸ καὶ τὸ πολιτικὸ, ἔχει συντελεστεῖ. Τὸ ἠθικὸ, τὸ πνευματικὸ, τὸ ἀποδεχόμεθα σιγά-σιγά. Ἔχει συμβεῖ ἐκεῖνο ποὺ εἶπε ὁ Ἐλύτης γιὰ τὸν Ἥλιο στὸν Ἀνθυπολοχαγό: «Τώρα ποὺ πιά ἡ πατρίδα του σκοτείνιασε στὴ γῆ» (μέρος Η'). Ζοῦμε ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια σ' ἓνα σκοτάδι ἠθικὸ καὶ σὲ μιὰ ἀθλιότητα ὕλική. Τὸ 2021 θὰ γίνουν 200 χρόνια ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση. Πῶς θὰ δικαιολογήσουμε ὅτι τὸ τάλαντο ποὺ Ἐκεῖνοι μᾶς χάρισαν, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀπαρνηθήκαμε καὶ τὴν ἀνταλλάξαμε μὲ δεσμά;

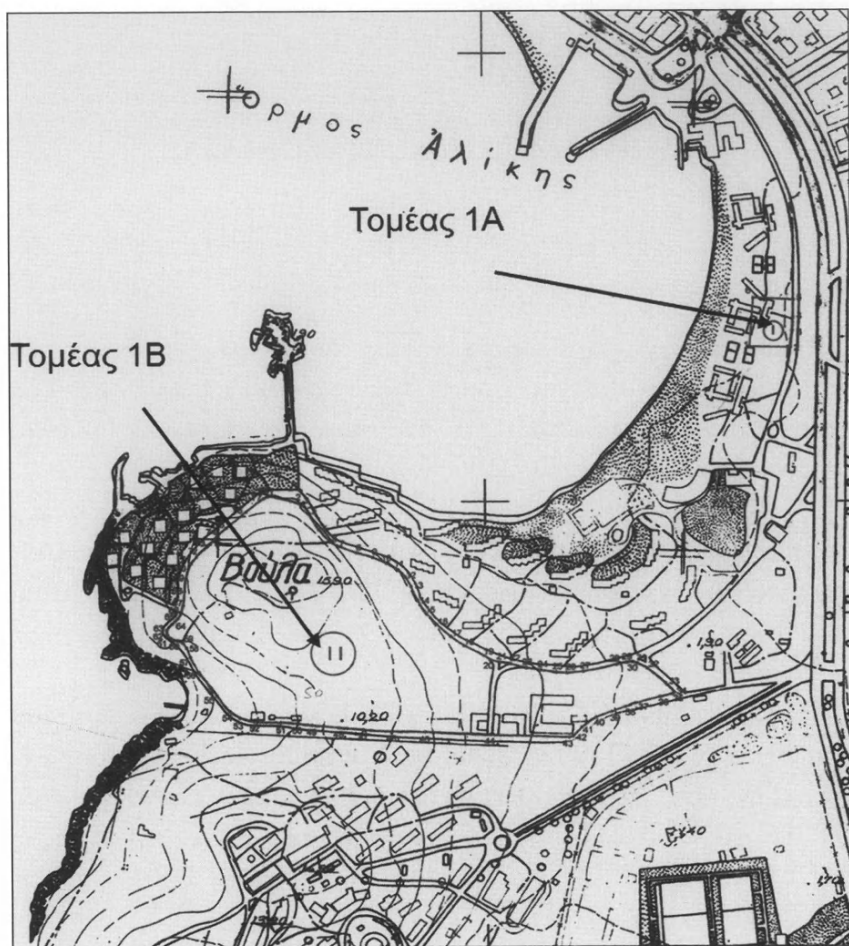
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

1. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΑ ΑΣΤΕΡΙΑ ΓΛΥΦΑΔΑΣ

(Πίν. 1-2)

Ἡ θέση Ἀστέρια στὴ Γλυφάδα Ἀττικῆς καταλαμβάνει τὸ βόρειο περίπου ἥμισυ τῆς χερσονήσου Πούντα, ἡ ὁποία βρίσκεται στὰ ὅρια τῶν δήμων Γλυφάδας καὶ Βούλας καὶ ἐκτείνεται μεταξὺ τῆς παραλιακῆς λεωφόρου Γεωργίου Β' καὶ τῆς ἀκτῆς τοῦ Σαρωνικοῦ. Ἡ χερσόνησος σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν ἑκτασὴ της, λόγῳ τῶν ἡπίων ἕως τώρα χρήσεων, διατηρεῖ σχεδὸν ἀναλλοίωτη τὴν ἀρχικὴ της φυσιογνωμία, ἡ ὁποία προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ μοναδικὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀττικοῦ τοπίου: βραχῶδεις ἀκτὲς κατὰ διαστήματα μὲ μικροὺς ὄρμους ἀμμουδιᾶς καὶ στὴ στεριά, χαμηλὴ ἢ θαμνώδης βλάστηση μὲ ἀραιὸ πευκοδάσος κατὰ τόπους.

Τὸ 1998, στὸ πλαίσιο ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ ἀνακαίνισης τῶν ὑφισταμένων ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1950 λουτρικῶν καὶ ξενοδοχειακῶν ἐγκαταστάσεων στὰ Ἀστέρια Γλυφάδας, ἐντοπίστηκαν σημαντικὰ ἀρχαῖα σὲ δύο τομεῖς τῆς περιοχῆς, 1Α καὶ 1Β (εἰκ. 1). Στὴ συνέχεια μὲ δαπάνη τῆς ἐκμισθώτριας ἐταιρείας ΕΣΤΡΕΛΙΑ Α.Ε. πραγματοποιήθηκε περιορισμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπὸ τὴν τότε ἀρμόδια Β' ΕΠΚΑ, ἡ ὁποία μὲ ἐνδιάμεσα κενὰ διακόπηκε τὸ 2003 ἐλλείψει οἰκονομικῶν πόρων. Παράλληλα, κινήθηκε ἡ διαδικασία κήρυξης καὶ τῶν δύο τομέων ὡς ἀρχαιολογικῶν χώρων, ἡ ὁποία ὁλοκληρώθηκε τὸ 2012 μὲ τὴν Ὑ.Α. ὙΠΠΟΤ / ΓΔΑΠΚ / ΑΡΧ / Α1 / Φ26 / 53668 / 26998 / 8.6.2012, ΑΑΠΘ / 14.6. 2012. Ἀκολούθως μὲ τὴν Ἀπόφαση ὙΠΑΙΘΠΑ / ΓΔΑΠΚ / ΔΠΚΑ / ΤΕΞΕΙΟΔΘ / 107964 / 1098/ 15-10-2012 ἡ ἀνασκαφὴ στὴ θέση Ἀστέρια Γλυφάδας χαρακτηρίστηκε ὡς συστηματικὴ ἔρευνα στὸ πλαίσιο πενταετοῦς προγράμματος (2012-2016) ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Εἰκ. 1. Χερσόνησος Πούντα. Οἱ ἀρχαιολογικοὶ τομεῖς 1Α καὶ 1Β.

Ἱστορικό τῆς ἔρευνας

Τομέας 1Α

Στὸν τομέα αὐτὸν ποὺ βρίσκεται στὸν βόρειο ὄρμο τῆς περιοχῆς, σὲ ἐπαφή μὲ τὴν παραλιακὴ λεωφόρο καὶ 90 μ. ἀπὸ τὴν ἀκτογραμμὴ, ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 44 μ. μεγάλος ὀρθογώνιος περίβολος, πλάτους 24 μ. Στὸν χῶρο ποὺ ὀρίζει ὁ περίβολος καὶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου διαπιστώθηκαν λαξευμένοι λάκκοι καὶ ἄλλες τεχνητὲς διαμορφώσεις ποὺ ἐκ τῶν εὐρημάτων παραπέμπουν σὲ μεταλλευτικὲς δραστηριότητες κατὰ τὰ τέλη τῆς 3ης καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς 2ης

χιλιετίας π.Χ. Ὁ περίβολος ἔχει κατὰ διαστήματα παραβιαστεί στοὺς Ἰστέρους Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀπὸ τὴν ἵδρυση ἐκτεταμένου νεκροταφείου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν ἐρευνηθεῖ 42 τάφοι (πίν. 1α). Τὸ ἐν λόγω νεκροταφεῖο φαίνεται ὅτι ἀνῆκε σὲ παράκτιο οἰκισμό, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχε σχέση καὶ μὲ τὴν παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Γλυφάδας, τὰ ἐρείπια τῆς ὁποίας διατηροῦνται ὁρατὰ στὸ βόρειο ἄκρο τῆς περιοχῆς Ἀστέρια¹.

Τομέας 1Β

Ὁ δεύτερος ἀρχαιολογικὸς τομέας βρίσκεται στὴ δυτικὴ πλαγιά χαμηλοῦ λόφου ποὺ ἐκτείνεται στὸ νότιο ἄκρο τῆς ἐν λόγω περιοχῆς. Ὁ λόφος αὐτὸς δυτικὰ καταλήγει σὲ μικρὸ, κλειστὸ ὄρμο, ἐνῶ ἀνατολικά ἀναπτύσσεται ὁμαλὰ ὡς πλάτωμα, μέχρι τῆ διερχόμενη παραλιακὴ λεωφόρο. Σὲ ἀπόσταση μόλις 30 μ. ἀπὸ τὸ κύμα ἐντοπίστηκε ἐκτεταμένο πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο, τὸ ὁποῖο ὀρίζεται μὲ περίβολο μήκους 62 μ., δυτικὰ τεθλασμένης πορείας καὶ νότια εὐθύγραμμης. Τὸ νεκροταφεῖο φαίνεται ὅτι ἔχει ὀργανωθεῖ σὲ ἄνδηρα, ποὺ καθορίστηκαν ἀπὸ τὸ φυσικὸ ἀνάγλυφο τῆς περιοχῆς, καθὼς καὶ οἱ τάφοι, ἡ θέση καὶ διεύθυνση τῶν ὁποίων ἐπίσης καθορίστηκαν ἀπὸ τὴ διαμόρφωση τοῦ φυσικοῦ βραχῶδους ἐδάφους.

Στὰ πρῶτα ἀνασκαφικὰ τετράγωνα ποὺ ἐρευνηθήκαν, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπιφανειακῆς ἐπίχωσης, πάχους 0.20-0.50 μ., ἀποκαλύφθηκαν οἱ τάφοι ποὺ κατὰ μικρὰς ὁμάδες ἀποτελοῦν ξεχωριστὲς συστάδες. Κάθε τάφος ὀρίζεται ἐπιφανειακὰ ἀπὸ τὸν δικό του τρίπλευρο περίβολο, ἔχοντας ἐλεύθερη τὴν τέταρτη πλευρά, ὅπου ἐντοπίζεται καὶ ἡ εἴσοδος πρὸς τὸν θάλαμο, ἐν εἴδει προθύρου. Οἱ θάλαμοι, συνήθως κυκλικοῦ σχήματος, εἶναι λαξευμένοι στὸν βράχο καὶ στίς περισσότερες περιπτώσεις φέρουν στὴν ὀροφή τους μία ὀγκώδη καλυπτῆρια πλάκα. Πάνω στὴν καλυπτῆρια πλάκα τῶν περισσοτέρων τάφων, παρατηροῦνται ἐπὶ μέρους λίθινες κατασκευές, διαφόρων σχημάτων, δομημένες μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιμέλεια ἀπὸ μικροὺς ἐπιλεγμένους λίθους. Οἱ τάφοι ποὺ ἐρευνηθήκαν κατὰ τίς πρῶτες ἀνασκαφικὰς περιόδους εἶναι πολλαπλῶν χρήσεων, καθ' ὅτι στοὺς θαλάμους ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατὰ χώραν ταφὴν μπροστὰ στὴ θύρα βρέθηκαν σωροὶ ὀστέων ἀπὸ πολυάριθμους σκελετοὺς προγενέστερων

1. AAA 39, 2006, 51, σημ.12 καὶ 13.

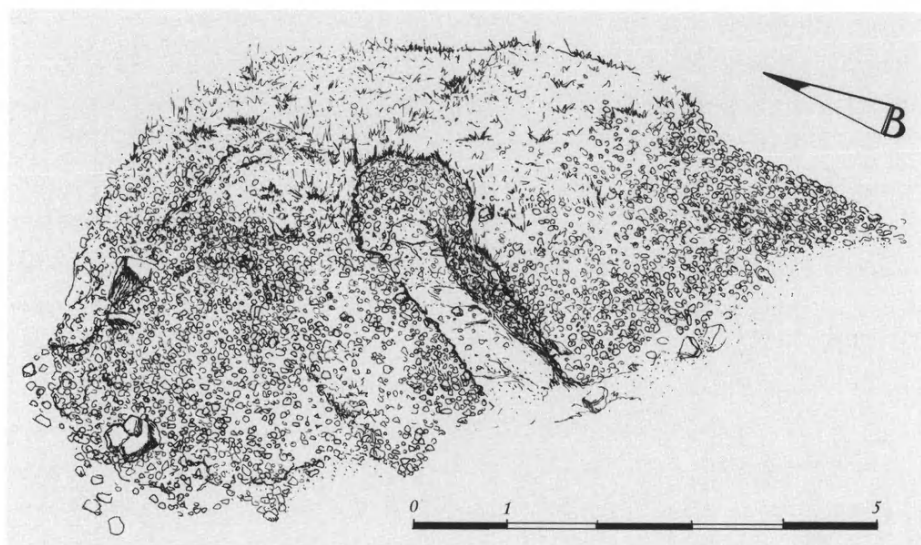
ταφῶν, παραμερισμένοι στὴν πίσω πλευρὰ τῶν θαλάμων. Ἀνατολικά τοῦ νεκροταφείου καὶ σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴν τελευταία συστάδα τάφων ἐντοπίστηκε καὶ μερικῶς ἀνασκάφηκε ρηχὸς λάκκος, περίπου κυκλικοῦ σχήματος ὕστερα ἀπὸ λάξευση τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἀποθέτης. Μετὰ ἀπὸ στρώμα χώματος πάχους 0.30 μ. διαπιστώθηκε στρώμα λιθολογήματος πάχους 0.30-0.40 μ., τὸ ὁποῖο περιεῖχε ἄφθονα σπασμένα καὶ ἀκέραια πρωτοελλαδικὰ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα μικροεργήματα, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἀποτέθηκαν στὸν λάκκο στὸ πλαίσιο τελετουργιῶν πού λάμβαναν χώρα στὸ νεκροταφεῖο (πίν. 1β). Παράλληλα μὲ τίς πρῶτες ἀνασκαφικὲς ἐργασίες πραγματοποιήθηκαν καὶ ἐργασίες συντήρησης, καταγραφῆς καὶ σχεδίασης τοῦ ὕλικου κυρίως ἀπὸ τὸν λάκκο - ἀποθέτη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τομέα 1Α, πού ὁδήγησαν στὴν ἐξαγωγή τῶν πρώτων συμπερασμάτων, τὰ ὁποῖα ἤδη ἔχουν δημοσιευθεῖ².

Οἱ ἐργασίες ξεκίνησαν μὲ τὴν ἀποψίλωση καὶ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ τῶν δύο ἀρχαιολογικῶν τομέων (1Α καὶ 1Β) καὶ στὴ συνέχεια πραγματοποιήθηκε γενικὴ καὶ λεπτομερὴς ἀεροφωτογράφιση τοῦ τομέα 1Β (πίν. 2α), ὅπου βρίσκεται τὸ πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο. Ἀκολούθως, σὲ περιορισμένη ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τοῦ τομέα 1Β, ἐντοπίστηκε προϊστορικὸς λιθωσωρὸς, ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος (εἰκ. 2) καὶ ἀνασκάφηκε ἓνας τάφος (ἀριθ. 14).

Ὁ λιθωσωρὸς

Σὲ ἀπόσταση 10 μ. νοτιοανατολικά τοῦ μεγάλου περιβόλου πού ὀρίζει τὸ πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο ἐντοπίστηκε ἀδιατάρακτος λιθωσωρὸς, ὁρατὸς ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, ὕψους 2 μ., μήκους 9 μ. κατὰ τὸν ἄξονα Β-Ν καὶ πλάτους 6 μ. κατὰ τὸν ἄξονα Α-Δ. Ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ λιθαράκια, μεσαίου μεγέθους λίθους καὶ ἐλάχιστο χῶμα πού ἔχει εἰσχωρήσει στὰ κενὰ τοῦ λιθολογήματος, ἐνῶ περιμετρικὰ φαίνεται ὅτι ἔχουν τοποθετηθεῖ ὀγκώδεις λίθοι πού

2. AAA 39, 2006, 45-60. Ἀπὸ τὰ Μεσόγεια στὸν Ἀργοσαρωνικὸ (ἐπιμ. Β. Βασιλοπούλου, Στ. Κατσαροῦ - Τζιβελέκη) (Δῆμος Μαρκοπούλου 2009) 437-439. ΑΔ 55, 2000, Χρονικά, 112-114. ΑΔ 56-59, 2001-2004, Χρονικά, 479-480. ΑΔ 60, 2005, Χρονικά, 250. Τὸ Ἔργον 2012, 13-17.

Εικ. 2. Τομέας 1B. Σχεδιαστική απόδοση του λιθοσωρού.

συγκρατούν τὰ ὑλικά αὐτά. Ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ λιθοσωροῦ, ἀλλὰ καὶ σὲ δοκιμαστικὴ τομὴ πού πραγματοποιήθηκε στὸ κέντρο του, συλλέχθηκαν ἄφθονα ὅστρακα τῆς ΠΕ I περιόδου καὶ λίθινα ἐργαλεῖα, ἐπίσης ἄφθονα. Πρόκειται γιὰ βότσαλα καὶ λίθους πού φέρουν ἔντονα ἴχνη διαμόρφωσης καὶ χρήσης καὶ γιὰ τμήματα ἀντικειμένων τριβῆς καὶ κρούσης ἀπὸ ὀφίτη, ἀνδεδίτη, ἀμμόλιθο κ.ἄ., ἐνῶ ἀναρίθμητοι λίθοι φαίνονται ἐπηρεασμένοι ἀπὸ φωτιά. Τὰ στοιχεῖα πού συνολικά διαπιστώθηκαν στὸν λιθοσωρὸ παραπέμπουν σὲ ἐργαστηριακὸ χῶρο, ἴσως μεταλλευτικῆς δραστηριότητος. Ἐρμηνεύεται δὲ ὡς προϊόν ἀπόρριψης ὕστερα ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ ἐργαστηριακοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος δὲν πρέπει νὰ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴ θέση εὕρεσης τοῦ σωροῦ.

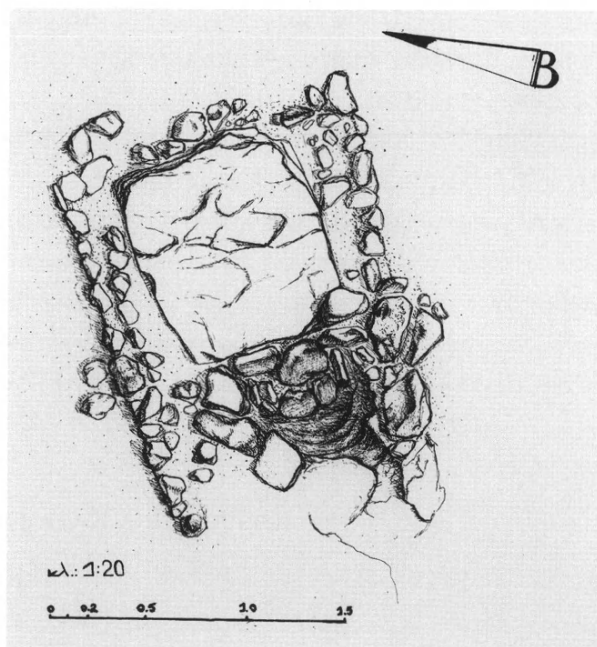
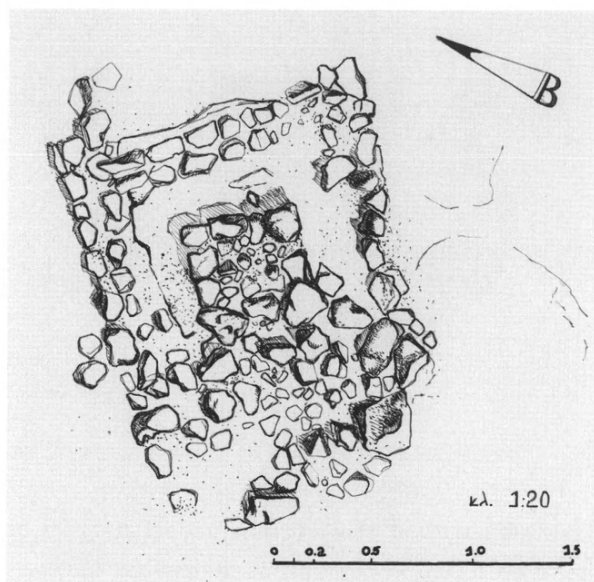
Τάφος 14

Ὁ τάφος αὐτὸς εἶχε ἐντοπισθεῖ σὲ παλαιότερη ἀνασκαφικὴ περίοδο, ἐντὸς τοῦ τετραγώνου Z 12 τοῦ καννάβου. Πρόκειται γιὰ θαλαμωτὸ τάφο, λαξευμένο στὸν φυσικὸ βράχο τῆς περιοχῆς, ὁ ὁποῖος ὀρίζεται στὴν ἐπιφάνεια ἀπὸ τρίπλευρο περίβολο, διαστάσεων 1.95×1.55 μ., μὲ ἐλεύθερη τὴν τέταρτη πλευρά του. Καὶ οἱ τρεῖς πλευρὲς τοῦ περιβάλλου ἀποτελοῦνταν ἀπὸ διπλὴ σειρὰ

μικρῶν ἀργῶν λίθων σὲ δύο ἢ τρεῖς δόμους μὲ ἄφθονη λάσπη ἀνάμεσά τους. Τὸ κεντρικὸ σκέλος τοῦ ἐδράζονταν στὴν καλυπτῆρια πλάκα, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὰ δύο πλαϊνὰ ποὺ ἐδράζονταν πάνω στὸ φυσικὸ βράχο. Ὁ τάφος ἔφερε μίαν ὀγκώδη καλυπτῆρια πλάκα, ἀποσπασμένη ἀπὸ τὴ βραχὴ ἐπιφάνεια τῆς περιοχῆς, τὸ κέντρο τῆς ὁποίας κατελάμβανε τετράγωνη λίθινη κατασκευή, πλευρᾶς 0.64 μ. (εἰκ. 3α-β). Στὴν ἐλεύθερη πλευρὰ τοῦ περιβόλου διαπιστώθηκαν πολλοὶ λίθοι, ἄτακτα ριγμένοι λόγῳ τῶν πολλαπλῶν χρήσεων τοῦ τάφου, οἱ ὁποῖοι κάλυπταν τὸ βραχὺ πρόθυρο τοῦ τάφου. Τὸ πρόθυρο, λαξευμένο στὸν βράχο σὲ μῆκος 0.90 μ. καὶ μέγ. πλάτος 0.60 μ., καταλήγει μὲ ἔντονη κλίση στὸ θυραῖο ἄνοιγμα. Αὐτὸ φρασσόταν μὲ πλακοειδεῖς λίθους, κατακόρυφα τοποθετημένους ἐπὶ μικρῆς πλάκας ποὺ βρέθηκε στὸ ἄκρο του, πρὸ τοῦ θαλάμου, ἐν εἵδει κατωφλιοῦ. Ἡ ὑπέργεια τετράγωνη λίθινη κατασκευὴ καὶ τμήματα τοῦ περιβόλου ἀπομακρύνθηκαν γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἀνάσχυση τῆς καλυπτῆριας πλάκας, ἀφοῦ προηγήθηκε ἡ ἀρίθμηση τῶν λίθων καὶ ἡ ἀποτύπωσή τους σὲ κλίμακα 1:1³.

Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου ποὺ βρέθηκε πλήρης καστανῆς ἐπίχωσης ἔχει κυκλικὸ σχῆμα μὲ διάμετρο 1 μ. περίπου καὶ ὕψος 0.90 μ. Στὸ ἀμελῶς ἰσοπεδωμένο δάπεδό του ποὺ ἐντοπίζεται σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο κατὰ 0.30 μ. ἀπὸ αὐτὸ τοῦ προθύρου, ἀποκαλύφθηκε κατὰ χώραν ἓνας ἔντονα συνεσταλμένος σκελετὸς νεαροῦ ἐνήλικα, ποὺ ἀνῆκε στὴν τελευταία ταφὴ τοῦ συγκεκριμένου τάφου, ἀκριβῶς μπροστὰ στὴ θύρα. Ὡς κτέρισμα στὸν τελευταῖο νεκρὸ εἶχε τοποθετηθεῖ μίαν μικρὴ σφαιρικὴ πυξίδα μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση, ἡ ὁποία βρέθηκε πάνω στὸν ἀριστερὸ καρπὸ, στὸ ὕψος τῆς ὠμοπλάτης (εἰκ. 4). Τὸν ὑπόλοιπο χώρου τοῦ θαλάμου κατελάμβαναν παραμερισμένα ὅστ' ἀπὸ προγενέστερες ταφές, τὰ ὁποῖα σχηματίζαν σωρὸ πίσω ἀπὸ τὸν κατὰ χώραν σκελετό (πίν. 2β). Στὸν σωρὸ ὑπῆρχε πλῆθος κρανίων, κάτω γνάθων, μακρῶν ὀστέων καὶ ὀστέων ἀπὸ λεκάνες. Μικρότερος ἦταν ὁ ἀριθμὸς σπονδύλων, δακτύλων καὶ ἐν γένει μικρῶν ὀστέων. Σύμφωνα μὲ τὶς πρῶτες παρατηρήσεις τῆς βιοαρχαιολόγου Ἑλεάννας Πρεβεδώρου, ἡ ὁποία συμμετεῖχε ἐνεργᾶ στὴν ἀνασκαφὴ

3. Ἡ λεπτομερὴς ἀποτύπωση καὶ καταγραφὴ τῶν στοιχείων αὐτῶν κρίθηκαν ἀπαραίτητες γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ στὸ μέλλον ἡ ἀκριβὴς ἀποκατάσταση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ τάφου στὸ πλαίσιο τῆς προστασίας καὶ συντήρησης τοῦ νεκροταφείου.

Εἰκ. 3α-β. Τάφος 14: α. Ἡ τετράγωνη λίθινη κατασκευὴ καὶ ὁ τρίπλευρος περίβολος.
β. Ἡ καλυπτῆρια πλάκα καὶ τὸ πρόθυρο.

Εἰκ. 4. Τάφος 14. Σφαιρική πυξίδα με ἐγχάρακτη διακόσμηση.

τοῦ τάφου, ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων ποὺ εἶχαν ταφεῖ στὸν τάφο ἀνέρχεται στὰ εἴκοσι, συμπεριλαμβανομένων δύο μικρῶν παιδιῶν καὶ ἐνὸς βρέφους. Ὅστὰ ζῶων δὲν ἀναγνωρίστηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφή. Ἀνάμεσα στὰ ὅστὰ βρέθηκε μία ἀκόμη σφαιρική πυξίδα, τὸ ἥμισυ μιᾶς τρίτης καὶ ἓνα διπλὸ σύνθετο ἀγγεῖο, ὅλα μικκύλα. Βρέθηκαν ἐπίσης πολλὰ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ, ἀρκετὰ θαλασσινὰ ὅστρεα καὶ βότσαλα.

Ὅπως σημειώθηκε, στὴ διαδικασία τῆς ἀποκάλυψης τοῦ σκελετικοῦ ὕλικου συμμετεῖχε ἡ Ἑλ. Πρεβεδῶρου, βοηθώντας οὐσιαστικά τὸν τεχνίτη Α. Παγκράτη, ἐνῶ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἔρευνας τοῦ τάφου συμμετεῖχαν ἐκ περιτροπῆς οἱ συντηρητὲς τῆς ὁμάδας ἐργασίας Α. Βαλσαμῆς καὶ Εἰ. Μάλιου. Τὰ σχέδια ἐκπόνησε ὁ ζωγράφος Δ. Καννάς⁴.

Παράλληλα μὲ τὶς ἐργασίες πεδίου συνεχίστηκε ὁ πρῶτος καθαρισμὸς τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὸν Κωστῆ Παπαγεωργίου καὶ ἡ ταξινόμηση τῶν εὕρημάτων ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις τῶν τετραγώνων Z11 καὶ Z12 τοῦ καννάβου, στὰ ὁποῖα ἐντάσσεται ὁ τάφος 14.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΖΑ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

4. Στὴν ἀνασκαφὴ συμμετεῖχαν ἡ ἀρχαιολόγος Ἰω. Γκουρτζιούμη, οἱ φοιτητὲς Ἄμ. Κατερέλου, Ε. Soulolari καὶ Α. Προκόπας. Ἡ λήψη τοῦ πίν. 2α ὀφείλεται στὸν Κ. Ξενικάκη ἐνῶ τῆς εἰκόνας 4 στὸν Α. Βαλσαμῆ. Σὲ ὅλους ἀπευθύνω θερμὲς εὐχαριστίες.

2. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΤΣΕΠΙ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ

(Πίν. 3-19)

Κατά τὸ ἔτος 2012 ἡ ἔρευνα στὸ Πρωτοελλαδικὸ Νεκροταφεῖο Τσέπι Μαραθῶνος διενεργήθηκε στοὺς τάφους 56 καὶ 58, στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ στεγασμένου χώρου, καὶ νοτίως τοῦ Λιθοσωροῦ 66 σὲ ἐρευνητικὴ τάφρο ἐντὸς τοῦ τετραγώνου 20 τοῦ γενικοῦ καννάβου.

Ὁ τάφος 56 ἦταν ἀποκαλυμμένος ἐπιφανειακὰ μέχρι τὸ δάπεδο τοῦ νεκροταφείου ἀπὸ τὸ 1972¹. Ὁ περίβολος, σὲ βάθος 0.95 ἀπὸ 0.00 ἀνασκαφῆς, σώζεται ἄριστα στὶς τρεῖς πλευρές. Ἐμπρὸς τοῦ ἀνατολικά διέρχεται λοξὰ ἡ ὑπερυψωμένη σειρὰ λίθων (βλ. Τσέπι, Γενικὸ Τοπογραφικὸ) καὶ ἔχει μόλις ἀποκόψει τὴ ΝΑ γωνία (πίν. 3α). Στὸ σημεῖο αὐτὸ κατὰ τὴ στροφή τοῦ περιβόλου πρὸς τὰ πίσω σχηματίζεται ἡ νότια κεραία, ποὺ τερματίζει σὲ ὀρθία μεγάλη κροκάλα, ἀντὶ τῆς συνήθους πλευρικῆς στήλης τοῦ προθύρου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴ βόρεια κεραία, λείπουν δύο τρεῖς πέτρες, ἀλλὰ ἡ διαδρομὴ τῆς διακρίνεται καὶ τερματίζει δυτικὰ ἔμπρὸς ἀπὸ μία ἐγκάρσια τοποθετημένη σχιστόπλακα, τὴν πλευρικὴ στήλη τοῦ προθύρου. Ἐσωτερικὰ τοῦ περιβόλου καὶ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ αὐτὸν σχηματίζεται, ἀπὸ μία σειρὰ λίθων, τμήμα ὀρθογωνίου περιγράμματος μὲ μερικῶς φθαρμένη τὴ βόρεια πλευρά.

Ὁ χώρος τοῦ προθύρου διαγράφεται ἀρχικὰ ἀνάμεσα στὶς δύο ἐσωτερικὲς κεραίες τοῦ περιβόλου μέχρι βάθους 1.23 μ. ἀπὸ 0.00. Τὸ κυρίως πρόθυρο (μῆκ. 0.50-0.56 καὶ πλ. 0.60 μ.) ἀρχίζει λίγο πρὶν ἀπὸ τὶς δύο πλευρικὲς στήλες, σχηματίζει μία βαθμίδα (βάθ. 1.57 μ.) καὶ τερματίζει σὲ βάθος 1.73 μ.

1. Μ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ, *Τσέπι Μαραθῶνος. Τὸ Πρωτοελλαδικὸ Νεκροταφεῖο* (Αθήναι 2005) 258-259 (στὸ ἐξῆς Τσέπι).

ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο. Τὸ ἄνοιγμα βρέθηκε κλεισμένο μὲ λεπτὴ σχιστόπλακα (0.74×0.50 μ.), σπασμένη στὴν κορυφή της. Οἱ παρειές τοῦ κυρίως προθύρου εἶναι κτιστές (πίν. 3β), σὲ μέγ. ὕψος βόρεια 0.54 μ. καὶ νότια 0.70 μ., μὲ ἐπιμελημένη ἐργασία σὲ 5 στρώσεις, ἀπὸ πέτρες κυρίως πλακωτές. Τὸ ὄρυγμα ἦταν γεμάτο πέτρες μεγάλες καὶ μικρές, ὅλες σφικτὰ δεμένες μεταξύ τους, χωρὶς συγκεκριμένη διάταξη (πίν. 4α).

Ὁ λάκκος τοῦ τάφου βρέθηκε σκεπασμένος ἐπιμελῶς μὲ τρεῖς μεγάλες πλάκες (μεγ. διαστ. 1.70×0.55 μ.), ὅλες ἀσβεστολιθικές, τοποθετημένες ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλη κάθετα πρὸς τὸν κύριον ἄξονά του, καὶ ἄλλες τρεῖς μικρές (μεγ. διαστ. 0.44×0.36 μ.), πού ἔφρασσαν κενὸ μεταξύ τῆς μεσαίας καὶ τῆς δυτικῆς καλυπτήριας (πίν. 4β). Ὁ λάκκος εἶναι ὀρθογώνιος (διαστ. Α-Δ 1.05 καὶ ΒΝ 0.95 μ.) καὶ οἱ παρειές του εἶναι κτισμένες μὲ κροκάλες ἢ ἄλλες μεγαλύτερες πλακωτές ἀσβεστολιθικές σὲ 7 στρώσεις. Τὸ δάπεδο βρέθηκε σὲ βάθος 2.07 μ. ἀπὸ 0.00 ἀνασκαφῆς ἢ 1.10 μ. χαμηλότερα τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου, στρωμένο μὲ λεπτὸ χαλίκι τῆς κοίτης παλαιοῦ ποταμοῦ. Ἡ ἐπιμελημένη ἐργασία φαίνεται καὶ στὴν κατασκευὴ τοῦ χεῖλους τοῦ λάκκου, πού ἦταν στρωμένο μὲ πλακοειδεῖς πέτρες γιὰ νὰ πατήσουν ἐπάνω τους ὁμαλὰ οἱ μεγάλες καλυπτήριες (πίν. 5α).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν πρώτων χωμάτων ἀποκαλύφθηκε σὲ βάθος 1.36 μ., ἀπὸ 0.00 σωρὸς ὀστῶν, μαζί μὲ τμήματα τριῶν κρανίων. Εἶχε πάχος 0.15 – 0.20 μ. καὶ κατέληγε σὲ ἐπικλινὴ ἐπιφάνεια, πού μαρτυροῦσε ὅτι ὅλα μαζί εἶχαν σπρωχθεῖ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς εἰσόδου, ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ κατωφλιοῦ πρὸς τὸ δυτικὸ τέρμα τοῦ λάκκου. Μέσα στὰ ὀστά (βάθ. 1.47 μ.) ἦταν χωμένη ἀκέραιη προχοΐσκη ὕψ. 0.09 μ., χαμηλότερα (βάθ. 1.53 μ.) ἀκέραιη μικρὴ πυξίδα ὕψ. 0.08 καὶ στὴ βάση τοῦ σωροῦ (βάθ. 1.63 μ.) ἀκουμπισμένο ἐπίπεδο σκεῦος, τοῦ τύπου καλύμματος ἢ πινακίου, (διαμ. 0.165 μ.), χωρὶς καμία διακόσμηση (πίν. 5β, 6α). (Πρβ. Τσέπι, πρόχους: T.11,2, σ. 305, πίν. 12, πυξίδα: T.19,5, σ. 306, πίν. 21, κάλυμμα, σ. 314–6.)

Ἀντίθετα, στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τὰ χώματα ἦταν καθαρὰ καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν σωρευμένων ὀστῶν ἀπὸ τὸ δυτικόν, ὁλόκληρη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λάκκου σὲ βάθος 1.75 μ. παρουσιάσθηκε ὀριζόντια τελείως καθαρὴ καὶ τὰ χώματά της ἦταν σκληρά, σὰν πακτωμένα. Τὸ καθαρὸ στρώμα σκέπαζε στὰ δυτικὰ ἄλλη μεγάλη συγκέντρωση ὀστῶν καθὼς καὶ κομμάτια τριῶν κρανίων καὶ μία γνάθο, μέχρι βάθ. 1.90 μ. περίπου ὡς πρῶτο τμήμα καὶ ὕστερα χαμη-

λότερα μέχρι τὸν πυθμένα (βάθ. 2.07 μ.) ἄλλα ὅστὰ καὶ κρανία διαλυμένα, σὲ κακὴ κατάσταση (πίν. 6β). Ἀνατολικά, ἔμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο, μετὰ τὰ καθαρά χώματα, σὲ βάθ. 1.80 μ., ἐμφανίσθηκαν δύο κρανία ἐφαπτόμενα μεταξύ τους, ἓνα μικρὸ καὶ ἓνα μεγάλο (πίν. 7α). Τὰ κρανία ἦταν ἀκουμπισμένα στὴ λεκάνη σκελετοῦ, θαμμένου ἔμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο. Τὸ κεφάλι ἀκουμποῦσε στὸ μέσον τῆς νότιας παρειᾶς, τὰ χέρια ἦταν διπλωμένα ἔμπρὸς του καὶ τὰ ὅστὰ τῶν ποδιῶν στὰ βόρεια μὲ τὴ μία κνήμη θρυψαλισμένη (πίν. 7β). Ὅπως δηλώνεται ἀπὸ τὰ ὅστὰ τοῦ στέρνου, ποὺ ἦταν σὲ θέση ἀντίθετη τῆς φυσικῆς πρὸς τὴ σπονδυλικὴ στήλη, ἀπὸ τὸ σπασμένο κρανίον καὶ τὴ θρυψαλισμένη κνήμη, ὁ σκελετὸς ἦταν σχετικὰ ἀλοιωμένος. Ἐπάνω του βρέθηκαν πεταγμένα σκόρπια χαλίκια καὶ ἓνα ὄστρακο.

Ὁ κατὰ χώραν νεκρὸς εἶχε ταφεῖ ἔπάνω στὰ κατάλοιπα παλαιότερου σκελετοῦ, ποὺ θὰ εἶχε περίπου τὴν ἴδια θέση. Τὸ κρανίον ἔλειπε, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ θέση τῶν λυγισμένων χειρῶν εἰκάζεται ὅτι θὰ ἦταν κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἀνώτερο. Τὰ πόδια εἶχαν ἀντίστροφη θέση, στραμμένα πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ ὅλος ὁ κορμὸς ἦταν φθαρμένος. Μέσα ἀπ' ὅλα τὰ στρώματα τοῦ λάκκου ἐξήχθησαν συνολικὰ 13 κρανία.

Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ τάφου 56 συνάγεται ὅτι εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σὲ δύο τουλάχιστον φάσεις. Στὴν πρώτη ἀνήκουν ὅπωςδῆποτε τὰ κατώτερα θρυψαλισμένα ὅστὰ, καθὼς καὶ τὰ κατάλοιπα τοῦ παλαιότερου σκελετοῦ. Ἡ χρῆση συνεχίσθηκε μὲ τὴ συγκέντρωση ἄλλων ὀστέων στὰ δυτικὰ, ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ χώρος γιὰ τὴν ταφὴ τοῦ ἀνώτερου νεκροῦ καὶ τὴν τοποθέτηση στὴ λεκάνη του τῶν δύο κρανίων (βάθος 1.90-1.75 μ.). Μετὰ μακρὰ χρῆση τὰ πάντα καλύπτονται σὲ βάθος 1.75 μ. ἀπὸ λεπτὸ στρώμα χώματος. Ἡ κάλυψη αὕτη δὲν φαίνεται νὰ εἶναι φυσικὴ προερχόμενη ἀπὸ χώματα παρασυρμένα μὲ τὰ νερά, ἀλλὰ τεχνητὴ μὲ χώματα σκληρὰ ποὺ συμπιέστηκαν καὶ σχημάτισαν τὴν ἀπολύτως ὀριζόντια ἐπιφάνεια. Ἡ χρονικὴ διαφορὰ μεταξύ τῶν δύο φάσεων δὲν μπορεῖ νὰ καθοριστεῖ, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν κεραμικὰ καὶ κατασκευαστικὰ τεκμήρια. Παρατηρεῖται ὅμως ὅτι τὸ στρώμα τῆς κατώτερης φάσης περιέχει πολλὰ ὅστὰ καὶ κρανία, πολὺ περισσότερα τῆς δεύτερης καὶ ὅτι ὑπάρχει σαφὴς διαχωρισμὸς μὲ ἐπίπεδο σκληρὸ στρώμα μεταξύ τους. Ἐπίσης σημειώνεται ὅτι ἀπὸ τὴ νεώτερη δὲν ἔχουμε νεκρὸ *in situ*, ἀλλὰ μόνο τὰ σπρωγμένα στὸ βάθος ὅστὰ, μαζί μὲ τρία ἀγγεῖα τῆς ΠΚ I, ποὺ ὑποδηλώνουν ἐτοιμασίαν χώρου γιὰ νέα ταφὴ.

Ὁ τάφος 58² στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ στεγασμένου χώρου εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1972 μέχρι τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀρχαίου δαπέδου (πίν. 8α). Ἀπὸ τὸν περίβολο σώζεται ἡ βόρεια πλευρὰ καὶ τμῆμα τῆς νότιας, ἡ δυτικὴ ἔχει ἐξαφανισθεῖ καὶ μόνο δύο τρεῖς πέτρες ἀποτελοῦν πιθανὸν τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα τῆς ἀνατολικῆς. Ἐπὶ πλέον, κάτω ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ ἐξέχουν ἄλλες πέτρες στὴ σειρά, ποὺ ἀνῆκαν προφανῶς σὲ παλαιότερη κατασκευὴ τοῦ περιβόλου καὶ σημαίνουν ὅτι τουλάχιστον τὸ ὑπερκείμενο τμῆμα ἀποτελεῖ ἀνακατασκευὴ τοῦ ἀρχικοῦ.

Μέσα στὸν περίβολο, τὸ περίγραμμα τοῦ τάφου διαγράφεται σὲ σχῆμα Π ἀπὸ μία σειρά πέτρες, ποὺ καὶ αὐτὲς ἔχουν καλύψει ἄλλη χαμηλότερη, ἐνῶ στὰ νότια ὑπάρχει καὶ τρίτη σειρά ἀκόμα χαμηλότερη (πίν. 11α). Ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν τάφο ἀνατολικά, καὶ σὲ ἀρκετὴ ἔκταση, τὴν ἐπιφάνεια κάλυπταν σκόρπιες κροκάλες, μὲ ὄριο στὴ ΒΑ γωνία μία λοξὰ τοποθετημένη ἐπιμήκη σχιστόπλακα. Ἡ ὀξεία κορυφὴ τῆς καὶ τὸ συγκεκριμένο πέτρωμα ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ συνήθη σὲ πλευρικές στῆλες προθύρου, ἐνῶ πυκνὰ ἐγκάρσια κτυπήματα στὴν ἀκμὴ τῆς μιᾶς πλευρᾶς μαρτυροῦν τὸν τρόπο λάξευσής τῆς (πίν. 8α καὶ 9α).

Μὲ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἐπιφανειακῶν λίθων ἀποκαλύφθηκε ὁ χώρος τοῦ προθύρου γεμάτος μεγάλες βαρεῖες πέτρες, σφικτὰ συναρμοσμένες μεταξύ τους. Μέσα σ' αὐτὲς ἦταν καὶ μία σχιστολιθικὴ πλάκα μὲ τριγωνικὴ κορυφὴ, στρωμένη ὀριζόντια, μὲ διαστάσεις (0.59×0.42 μ.) καὶ σχῆμα, ποὺ μαρτυροῦν προγενέστερη χρῆση τῆς ὡς στῆλης προθύρου ἢ κλείσιμο εἰσόδου λάκκου (πίν. 8β). Τὸ γέμισμα ἔφθανε μέχρι βάθους 1.77 μ. ἀπὸ 0.00 ἀνασκαφῆς, ἢ 0.80 περίπου ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ χῶρο.

Ὁ λάκκος τοῦ προθύρου, διαστάσεων 0.60 μ. ἀπὸ Β-Ν καὶ 0.80 μ. ἀπὸ Α-Δ, φέρει ἐπένδυση σὲ τρεῖς πλευρές, ἄτεχνη καὶ ἀσύντακτη, κυρίως στὴ βόρεια παρειά, μὲ πέτρες τραχειᾶς ἢ ποταμίσιες, σὲ ἀριθμὸ στρώσεων ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῶν λίθων (οἱ ὀγκώδεις σὲ τρεῖς, οἱ μικρὲς σὲ πέντε ἔξι). Ἡ ἐπένδυση τῆς βόρειας στρέφει μὲ καμπύλη πρὸς τὴν ἀνατολική, ὅπου καλύπτει μόνο τὸ ἀνώτερο τμῆμα τῆς ὕψους 0.55 μ. καὶ διακόπτεται στὴ ΝΑ

γωνία (πίν. 9α). Ἡ νότια εἶναι κτισμένη κανονικότερα, σὲ ἑξι στρώσεις μὲ πέτρες πλακωτὲς καὶ ποτάμιες. Περὶ τὸ μέσον τοῦ μήκους τῆς πλευρᾶς καὶ ἐπάνω στὴ τρίτη σειρὰ πατάει κάθετα μία ὀρθογώνια (ὕψ. 0.33, πλ. 0.17, πάχ. 0.06 μ.) σχιστολιθική, ποὺ φαίνεται νὰ ἐπιτελοῦσε ἔργο στήλης προθύρου. Ἡ κορυφή τῆς φθάνει σχεδὸν στὸ ἐπίπεδο τοῦ νεκροταφείου, ἀλλὰ τώρα δὲν ἦταν ἐξωτερικὰ ὁρατὴ. Ἡ βάση τῆς ἐπένδυσης στὰ δύο ἄκρα τῶν μακρῶν πλευρῶν, ποὺ καταλήγουν στὴν εἴσοδο τοῦ λάκκου, σχηματίζεται ἀπὸ μία ἐπιμήκη σχιστολιθική πέτρα (μῆκ. 0.64 καὶ 0.60, πάχους 0.13 μ.) καὶ αὐτές, μαζὶ μὲ τὴν ἐπάνω τους κτιστὴ ἐπένδυση, διαμόρφωναν εἶδος στομίου (πίν. 9β). (Τμῆμα τῆς ἐπένδυσης τελικὰ καταστράφηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἀφαίρεση τῆς βαρεῖας καλυπτήριας.) Στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ προθύρου ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος (πλάτος 0.40, ὕψος 0.48 μ.) φραγμένο ἀπὸ μία λεπτὴ σχιστόπλακα ποὺ ἂν καὶ ἦταν ὀρθογώνια, (0.65×0.35, πάχος 0.08 μ.) εἶχε τοποθετηθεῖ λοξά, ὥστε νὰ προβάλλει ἡ μία γωνία τῆς, σὰν τριγωνικὴ κορυφή σὲ βάθος 1.15 μ. (πίν. 10α)³. Ἄλλη λεπτὴ σχιστόπλακα, τοποθετημένη ψηλὰ καὶ λοξὰ μεταξὺ καλυπτήριας καὶ πλάκας εἰσόδου (πίν. 10β), προστάτευε τοιχάριο σὲ τέσσερις πέντε στρώσεις. Τοῦτο εἶχε κτισθεῖ ὡς μέτωπο ἐπάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο ἀρχίζοντας ἀπὸ βάθος 1.24 μ. καὶ ἔφθανε μέχρι τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου (βάθος 0.83 μ.).

Ὁ λάκκος τοῦ τάφου βρέθηκε σκεπασμένος μὲ μία μόνο πολὺ βαρεῖα ἀσβεστολιθικὴ πλάκα (διαστ. 1.78×1.19, πάχ. 0.33 μ.), στρωμένη σὲ βάθος 1.43-1.50 μ. ἀπὸ 0.00 ἀνασκαφῆς ἢ 0.65 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεκροταφείου (πίν. 11α). Κατὰ μῆκος τοῦ χεῖλους του, γύρω ἀπὸ τὴ βαρεῖα πλάκα, ἦταν στρωμένες διάφορες μικρὲς καὶ λεπτὲς πλάκες (πίν. 9β).

Ὁ λάκκος, περίπου τετράγωνος (μεγ. διαστ. στὸν πυθμένα του 1.03×0.90, καὶ βάθους 0.90 μ. περίπου) ἦταν ἐπενδυμένος μὲ μεγάλες ὀρθιες πλάκες ἀνίσου πλάτους, οἱ περισσότερες ἀσβεστολιθικές, ἀπὸ τρεῖς σὲ κάθε πλευρά. Οἱ μεσαῖες ἦταν στενότερες, τοποθετημένες λίγο πιὸ μέσα καὶ δημιουργοῦσαν κατὰ κάποιο τρόπο μικρὴ κόγχη μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶχε στὰ ἄκρα δύο πλάκες σὰν παραστάδες τοῦ ἀνοίγματος πλάτους

3. Βλ. Τσέπι, 292.

0.40 μ., ἐνῶ στὸ μέσον μία λεπτή σχιστόπλακα κάλυπτε τὸ τοίχωμα ἀπὸ τὸ κατώφλι καὶ κάτω.

Ὁ λάκκος εἶχε γεμίσει ἕως ἄνω μὲ χώματα καθαρὰ, παρασυρμένα προφανῶς μὲ τὰ νερά τῆς βροχῆς. Τὰ πρῶτα εὐρήματα, δύο μεμονωμένα κρανία, εἶχαν ἀποτεθεῖ ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο, περὶ τὸν ἄξονα τοῦ λάκκου, σὲ βάθος 1.77 μ. ἀπὸ 0.00 ἀνασκαφῆς, δηλ. στὸ ἴδιο βάθος μὲ τὸ πρόθυρο, ἐπάνω σὲ καθαρὴ ἐπιφάνεια (πίν. 9β) καὶ ἀμέσως ἀπὸ κάτω ἄλλα τρία (βάθος περ. 1.90 μ.). Μεταξὺ τῶν δύο ἐπιφανειῶν βρέθηκε μία λεπίδα ὀψιανοῦ. Περὶ τὰ 0.20 μ. χαμηλότερα ξεχώρισαν μεταξὺ ἄλλων στὸ δυτικὸ καὶ ΒΔ ἄκρο τρεῖς συγκεντρώσεις ὀστέων (πίν. 11β), ἡ μία μὲ τμήμα κρανίου, διαχωρισμένες μεταξὺ τους μὲ δύο τρία μακρὰ ὀστά. Ὅπως φάνηκε ἐκ τῶν ὑστέρων, αὐτὰ τὰ ὀστά καὶ τὰ ἕξι συνολικὰ κρανία, ἦταν οἱ τελευταῖες ἀποθέσεις μετὰ τὸ κυρίως γέμισμα τοῦ λάκκου.

Μετὰ τὰ λίγα σχετικὰ μεμονωμένα κρανία καὶ ὀστά ἀποκαλύφθηκαν σὲ βάθος 2.02-2.10 μ. πλῆθος κρανίων καὶ μικρῶν ὀστέων, ὅλα θρυψαλισμένα, κυρίως λιωμένα, ποὺ κάλυπταν τὴ μεγαλύτερη ἔκταση τοῦ λάκκου. Μόνο ὁ χώρος ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο ἦταν καθαρός, ἐνῶ στὴ βόρεια πλευρὰ ἦταν μαζεμένα, συνήθως ἀνὰ δύο, μακρὰ ὀστά ποδιῶν (πίν. 12α). Τὰ κρανία τοῦ στρώματος, ὅσο ἦταν δυνατόν νὰ μετρηθοῦν, ἦταν περισσότερα τῶν 10 καὶ μεταξὺ αὐτῶν ξεχώριζαν ὀλίγες ἐπὶ πλέον γνάθοι. Τὸ στρώμα τῶν κρανίων εἶχε ριφθεῖ ἐπάνω σὲ μικρότερα τελείως ἀσύντακτα ὀστά, ποὺ ἦταν καὶ αὐτὰ ριγμένα ἢ ἀνακατεμένα, στὴ μιστὴ περίπου, τὴ νότια ἐπιφάνεια τοῦ λάκκου, ἐνῶ στὰ βόρεια καὶ ἀνατολικά, ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο τὰ χώματα ἔμεναν καθαρὰ.

Σὲ αὐτὸ τὸ βάθος, 2.15 μ. ἀπὸ 0.00 τῆς ἀνασκαφῆς, διακρίθηκε ἓνα κρανίον ἀκουμπισμένο στὴ νότια παρειά, μακρὰ ὀστά χεριῶν, φάλαγγες ἀπὸ δύο παλάμες, καθὼς καὶ λίγα ἀσύντακτα ὀστά πλευρῶν (πίν. 12β). Περισσότερα ὀστά κορμοῦ καὶ λεκάνης δὲν ἀποκαλύφθηκαν, ἐνῶ τὰ διπλωμένα ὀστά ποδιῶν, ποὺ θὰ μπορούσαν λόγῳ τῆς θέσης τους νὰ ἀνήκουν στὸν σκελετό, εἶναι τρία ζεύγη, τὰ δύο ἔλλιπῃ κατὰ τὸ μῆριαῖο. Στὸ ἴδιο στρώμα (2.14-1.22 μ.) ὑπῆρχε ἀκόμη μικρὸ πιθοειδὲς ἀγγεῖο, κολλημένο στὴ νότια παρειά, ἐνῶ στὴ θέση τῆς λεκάνης ὑπῆρχε μικρὸς μελανὸς ἀμφορίσκος (πίν. 13α-β). Ἐπὶ πλέον παρατηρήθηκε ὅτι στὸν χώρο μεταξὺ τῶν χεριῶν καὶ τῶν λίγων ὀστέων τοῦ θώρακος τὸ χῶμα ἦταν στακτόχρωμο. Ἡ γενικὴ ἀταξία ἦταν μεγάλη καὶ

τελικά μόνο για ένα σύνολο από μηριαίο και κνήμη με περόνη μπορούμε να υποθέσουμε ότι είχε παραμείνει κατά χώραν.

Παρόμοια άσαφής εικόνα και με τὰ ἴδια στοιχεῖα παρουσιάστηκε μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ κρανίου καὶ τῶν χειρῶν στὰ νότια καὶ τῶν ποδιῶν στὰ βόρεια. Ἄλλα τρία ζεύγη μακρῶν ὀστῶν ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ κάτω. Στὸ στρῶμα αὐτὸ μάλιστα (βάθος 2.23-2.35 μ.), τὰ ζεύγη ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὴν κνήμη καὶ τὴν περόνη, ἐνῶ ἀπουσίαζαν οἱ μηροί. Στὸ νότιο τμήμα, κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ προηγούμενο ζεύγος μετὰ τὰ δάκτυλα σὲ βάθος 2.20 μ., βρέθηκε ἓνα τουλάχιστον ὁλόκληρο χέρι (βραχίον, κερκίς, ὠλένη) μετὰ τὰ δάκτυλα τῆς παλάμης ἀπλωμένα σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μετὰ μίαν γνάθο (πίν. 14α). Δεξιὰ τοῦ ἀγκώνα ἦταν συγκεντρωμένα λίγα πλευρικά ὀστά, ἐνῶ κατὰ τὸ πλάτος τοῦ λάκκου ἀπὸ Β πρὸς Ν μικρὰ καὶ διαταραγμένα ὅστὰ δίνουν τὴν εἰκόνα κορμοῦ σκελετοῦ. Ὅμως, παρὰ τὴ φαινομενικὴ σύνδεσή του μετὰ τὰ μακρὰ ὅστὰ τοῦ βορείου τμήματος, ἡ ἄμεση σχέση αὐτῶν δὲν μπορεῖ νὰ υποστηριχθεῖ, ἐπεὶδὴ ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχουν μηροί, ἀλλὰ μόνο κνήμες. Πέρα ἀπὸ τὸν ὑποτιθέμενο σκελετό, τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ λάκκου, τὸ δυτικὸ καὶ ΒΔ, ἦταν γεμάτο ὅστὰ, λίγα ἀκόμα κρανία καὶ μεμονωμένες γνάθους.

Τελικά, τὰ πρὸ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα ἦταν κρυμμένα στὴ ΝΑ γωνία καὶ παρουσιάστηκαν μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση ὅλων τῶν ὀστῶν τῶν χειρῶν καὶ κρανίων. Σὲ βάθος 2.24 μ. ἀπὸ 0.00, στὴ βάση τῆς μεσαίας ὄρθιας πλάκας ἐπενδύσεως τοῦ ἦταν κολλημένος ἓνας ὀστέινος χρωματοτρίπτης (πίν. 14β). Μία κροκάλα ἐμπρὸς τοῦ σφράγιζε ἀνεστραμμένη γνάθο καὶ αὐτὴ μετὰ τὴ σειρά τῆς κάλυπτε ἄλλον ἓνα χρωματοτρίπτη, πού περιεῖχε μίαν ἀκέραια λεπίδα ὀφιοειδοῦς (πίν. 15α). Ἄλλη κροκάλα στὴ ΝΔ γωνία (βάθ. 2.30 μ.) βρισκόταν μετὰ τρίτου χρωματοτρίπτη καὶ λίθινου πινακίου (διαμ. 0.96 μ.), πού ἔσωζε ἔχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Τέλος, τὰ τρία ἀντικείμενα (χρωματοτρίπτης, κροκάλα, πινάκιον) ἔκρυβαν τέταρτο χρωματοτρίπτη τοποθετημένον ὄρθιο μέσα στὴ γωνία καὶ στὴ βάση του (βάθ. 2.38 μ.) ὑπῆρχαν συγκεντρωμένες 17 χάνδρες (πίν. 15β), στὴ διάταξη πού τίς συγκρατοῦσε ἄλλοτε κάποιο νῆμα. Μεταξὺ αὐτῶν ἡ μίαν ἔχει σχῆμα πτηνοῦ, ἄλλη φαλλοῦ, τρίτη ἦταν σφραγίδα μετὰ ὀπὴ ἀνάρτησης καὶ μίαν ἀκόμα ἀποτελεῖται ἀπὸ τμήμα δοντιοῦ ζώου, πιθανότατα καρχαρία (πίν. 16α).

Ὁ πυθμὲνας τοῦ λάκκου βρέθηκε σὲ βάθος 2.45 μ. ἀπὸ 0.00 ἀνασκαφῆς, καλυμμένος ἀπὸ πυκνὲς μικρὲς καὶ μεγάλες κροκάλες πού μαρτυροῦν ἐπιφάνεια παλαιᾶς κοίτης ποταμοῦ.

Σχολιάζοντας τὰ ἰδιότυπα καὶ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα τοῦ τάφου 58, εἶναι σαφές ὅτι τὰ δύο καὶ τρία κρανία στὰ ἀνώτατα στρώματα (βάθος 1.77 μ. καὶ κάτω) προέρχονται ἀπὸ ἀνακομιδές. Γιὰ τὶς τρεῖς ἐπιμελημένες συγκεντρώσεις στὰ δυτικά θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι εἶναι τὰ κατάλοιπα ταφῆς ἢ ταφῶν πὺ ἐγίναν μέσα στὸν ἴδιο τὸν λάκκο ἢ σὲ ἄλλον, ἀλλὰ ὁ περιορισμένος ἀριθμὸς τους καὶ ἡ ἀπουσία κρανίων ἀπὸ τὶς δύο σημαίνει ὅτι πρόκειται ἐπίσης γιὰ ἀνακομιδές. Ἡ κατάσταση ἀπὸ βάθους 2.00 μ. καὶ κάτω εἶναι τελείως διαφορετικὴ καὶ μοναδική μέχρι τώρα στὸ Τσέπι. Τὸ στρώμα 10 τουλάχιστον κρανίων, γνάθων καὶ μικρῶν ὀστέων, ὅλων τεμαχισμένων καὶ διαλυμένων, δηλώνει μὲ κάθε βεβαιότητα ὅτι ὅλα αὐτὰ ἔχουν μεταφερθεῖ ἀπὸ ἄλλο τάφο. Ἡ κατάσταση περιπλέκεται ἀμέσως χαμηλότερα σὲ βάθος 2.15 μ., ὅπου τὸ κρανίον τῆς ΝΑ γωνίας μὲ τὰ διπλωμένα χέρια καὶ τὰ ὑπολείμματα κορμοῦ δὲν μποροῦν, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον, νὰ συνδεθοῦν μὲ τὰ ὀστά ποδιῶν στὰ βόρεια τοῦ λάκκου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ μία ἐνδειξη γιὰ τὸν λόγο καταστροφῆς τους προκύπτει ἀπὸ τὰ στακτόχρωμα χρώματα περὶ τὸ κέντρο τοῦ στρώματος, πὺ ἴσως προέρχονται ἀπὸ καθαρισμὸ ἢ καθαρὸ πρόσφατης ταφῆς. Ἐξ ἴσου ἀσαφές εἶναι ἡ ἐρμηνεία τῶν ὀστέων στὸ κατώτατο στρώμα τοῦ λάκκου. Τὰ συγκεκριμένα εὐρήματα τῆς νότιας παρειᾶς καὶ ΝΑ γωνίας παρέμειναν προφανῶς κατὰ χώραν καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀνῆκαν στὸν μόλις διαφαινόμενο σκελετό. Οἱ τελικὲς ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα ἐλπίζεται νὰ δοθοῦν μετὰ τὴν εἰδικὴ ὀστεολογικὴ ἐξέταση τῶν σκελετῶν.

Ἀξιόλογες παρατηρήσεις προκύπτουν ἐπίσης ἀπὸ τὰ κτερίσματα. Κατ' ἀρχὴν σημειώνεται ὅτι ὁ ἀμφορίσκος (βάθος 2.26 μ.) βρέθηκε στὴ θέση τοῦ κορμοῦ ἢ τῆς λεκάνης, ὅπως περίπου καὶ στὸν τάφο 49⁴ καὶ ὄχι κοντὰ στὰ χέρια ἢ τὸ κρανίον, ὅπως συνήθως συμβαίνει μὲ τὰ ἐλάχιστα, οὕτως ἢ ἄλλως, κτερίσματα τῶν νεκρῶν τοῦ Τσέπι. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἐπίσης ἡ συγκέντρωση ὀστέων χρωματοτριπτῶν σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὸ πινάκιον, πὺ σώζει ἴχνη χρώματος. Σημαντικότερο εὕρημα θεωροῦνται οἱ 17 χάνδρες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὀρισμένες ἔχουν συμβολικὴ σημασία ἢ χρηστικὴ ἀξία. Ἡ σφραγίδα, τὸ ὁμοίωμα φαλλοῦ, τὸ πτηνὸ μὲ τοὺς φαρδεῖς ὦμους, πὺ δίνει τὴν εἰκόνα μεγάλου,

4. Βλ. ΠΑΕ 2011, 9.

δυνατοῦ πτηνοῦ, ἴσως ἀετοῦ καί τὸ σπανιότατο δόντι καρχαρία, ἀποτελοῦν ἀντικείμενα πού δὲν μπορεῖ νὰ κατέχει καὶ ἐπιδεικνύει ὁποιοδήποτε μέλος τῆς κοινότητος. Ἀκόμα μεγαλύτερη σημασία ἀποκτᾷ ὁ ἐνταφιασμός καὶ σφράγιση τοῦ περιδεραίου κάτω ἀπὸ πέτρα. Τοῦτο δηλώνει ὅτι διαφυλάχθηκε μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα μετὰ τὸν διασκορπισμὸ τοῦ σκελετοῦ ἢ ἐνταφιάσθηκε μεμονωμένο, μετὰ ἀπὸ ἀνακομιδὴ καὶ αὐτό, ὡς ἀντικείμενο ἄξιο διαφύλαξης καὶ ὀριστικῆς ἀπόκρυψης. Σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις αὐτὲς οἱ χάντρες δὲν προέρχονται ἀπὸ διακοσμητικὸ περιδέραιο, ἀλλὰ συνθέτουν ὅλες μαζί σύνολο μὲ συγκεκριμένη σημασία, πού μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς τὰ διάσημα ἡγεμονικῆς προσωπικότητος.

Συνολικά, ὁ τάφος 58, στὴν κατάσταση πού βρέθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφή, δὲν ἀπέδωσε συγκεκριμένη κατὰ χώραν ταφή καὶ συνεπῶς παρουσιάζεται ἀποκλειστικὰ ὡς τόπος ἀνακομιδῆς, ὁ μοναδικὸς ἕως τώρα στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Τσέπι.

Νότια Λιθοσωροῦ 66. Τετράγωνο 20. Ἡ ἀναζήτησις στοιχείων νοτίως τοῦ Λιθοσωροῦ 66 συνεχίσθηκε μέσα στὸ τετράγωνο 20 τοῦ γενικοῦ καννάβου τῆς ἀνασκαφῆς⁵. Πέρυσι ἡ ἔρευνα εἶχε φθάσει σὲ ἀπόσταση 2.40 μ. νοτίως τοῦ ὁρίου του μὲ τὸ τετράγωνο 21, στὸ δυτικὸ κυρίως τμήμα αὐτοῦ. Ἐφέτος ἡ ἀνασκαφή ἐπεκτάθηκε νοτιότερα. Σχηματίσθηκε βραχεῖα ἐρευνητικὴ τάφος, πλάτους ἀρχικὰ 2.00 μ. ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά καὶ μήκους 1.50 μ., πού ἔφθανε δηλ. μέχρι 3.90 μ. ἀπὸ τὸ ὄριο μὲ τὸ τετράγωνο 21. Σύντομα τὸ πλάτος τῆς τάφρου περιορίσθηκε σὲ 1.30-1.40 μ., ὅταν διαπιστώθηκε ὅτι τὸ δυτικότερο τμήμα τῆς τάφρου ἦταν γῶμα καθαρὸ καὶ στέρεο⁶.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἐπιφανειακῶν χωμάτων (βάθ. 0.76-0.95 μ.) παρουσιάσθηκε στρώμα μὲ πολλὰς πέτρες καὶ χαλίκια (βάθ. 0.95-1.05 μ.)⁷ (πίν. 16β). Ὑστερα (βάθ. 1.05-1.20 μ.) τὰ χώματα γίνονταν σκοτεινόχρωμα, πὺ μαλακὰ ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακά, γεμάτα κεραμεικὴ. Τὰ πρῶτα ὅστρακα δὲν ἦταν μεγάλα καὶ φαίνονταν ριγμένα ἀνακατεμένα στὸν γῶρο. Αὐτὰ ὅμως σκέπαζαν κομμάτια μεγάλα θρυμματισμένα ἐπὶ τόπου καὶ τόσο κακοποιημένα,

5. Βλ. ΠΑΕ 2011, 10-11.

6. ὙΕ.ἀ., 13.

7. ὙΕ.ἀ., πίν. 12α.

πού ἦταν δύσκολο νὰ συλλεγοῦν (πίν. 17α). Τὸν ἐσκεμμένο θρυμματισμό τους πιστοποιοῦσαν μερικὲς μεγάλες πέτρες πού ἔκρυβαν ἀπὸ κάτω σπασμένα ἐπὶ τόπου κομμάτια (π.χ. ὄστρακα λεκάνης, ἣ τὸ ἀντίθετο, μεγάλα κομμάτια ἦταν διαλυμένα καὶ κτυπημένα ἐπάνω σὲ πέτρες, ὅπως ἔδειχναν 3-4 πέτρες κρυμμένες κάτω ἀπὸ τὴ βάση μεγάλου ἀγγείου) (πίν. 17β). Οἱ τύποι τῶν ἀγγείων φαίνονται γνωστοὶ ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ τοῦ Ἀποθέτη 39, ἂν καὶ ὡς νέο στοιχεῖο σημειώνονται δύο δίλοβες λαβές, παρόμοιες ἄλλων ἀπὸ τὰ Θαρρουνία καὶ τὸ σπήλαιο Διροῦ. Στὰ σπάνια μικρὰ εὐρήματα, ὅπως ἐλάχιστες λεπίδες ἢ φολίδες ὀψιανοῦ καὶ θαλάσσια ὄστρεα, ἰδιαίτερα ἀναφέρεται χάλκινη βελόνα μήκους 0.045 μ. τετράγωνης διατομῆς (πάχ. 0.0025 μ.), πού σημαίνει ὅτι κόπηκε ἀπὸ ἔλασμα (πίν. 18α).

Βαθύτερα, στὰ ἐπόμενα 0.10 μ. (βάθ. 1.21-1.31 μ.) τὰ χρώματα εἶναι σχετικὰ ἀμμουδερά, σκοτεινόχρωμα. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιχώσης δὲν ἀλλάζει, ἡ κεραμεικὴ ὅμως δὲν εἶναι πιά τόσο εὐθρυπτη καὶ κακοποιημένη. Τὰ ὄστρακα εἶναι στερεά, ἀνήκουν γενικὰ σὲ μεγάλα μεγέθη καὶ φανερόνουν μεγαλύτερη ποικιλία σχημάτων, ὅλα γνωστὰ ἀπὸ τὸν Ἀποθέτη 39: σκύφοι, λεκάνες, ἀμφορίσκοι ἀκόσμητοι καὶ ἐγχάρακτοι, σφαιρικά. Ἰδιαίτερα ἀναφέρεται ἓνα ὄστρακο χεῖλους τύπου rolled rim καὶ ὄστρακα κρατήρα τραχείος πηλοῦ μὲ ὀριζόντιες ἐγχάραξεις περὶ τὸ χεῖλος καὶ μεγάλη κυλινδρική λαβή, ἐπίσης ἐγχάρακτη, πού παραπέμπει στὴν ἀντίστοιχη ὁμάδα σκύφων τοῦ Ἀποθέτη 39⁸.

Μὲ τὸ τέλος τοῦ στρώματος, σὲ βάθος 1.31 μ. ἀπὸ 0.00 τῆς ἀνασκαφῆς ἢ 0.60 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεκροταφείου, στὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς τάφρου, παρουσιάζεται δάπεδο καθαρὸ μὲ χρώματα καστανά, στερεά. Τὰ ὄστρακα συνεχίζουν μόνο σὲ μικρὸ, περίπου τετράγωνο τμῆμα (0.70×0.80 μ.), στὴ ΝΑ γωνία τῆς ἐρευνητικῆς τάφρου (πίν. 18β). Στὸ σημεῖο αὐτὸ τὰ χρώματα κόβουν σὰν νὰ σχηματίζεται χεῖλος λάκκου πού τερματίζει περὶ τὰ 0.30 μ. χαμηλότερα, σὲ γενικὸ βάθος 1.55 μ. Ὁ λάκκος αὐτὸς περιεῖχε κυρίως πέτρες καὶ λίγα ἀκόμα ὄστρακα, καὶ ἀκριβῶς στὴ γωνία, πού δὲν πρέπει νὰ λησμονεῖται ὅτι εἶναι γωνία τάφρου καὶ ὄχι ἀρχαίας κατασκευῆς, τμήματα λεκάνης

8. Βλ. ᾿Εργον 2003, 17-20.

καὶ ἀμφορίσκου, πὺν διατηροῦσαν ἐπάνω τους κολλημένη στάκτη (πίν. 19α). Αὐτὰ τὰ δύο ἀγγεῖα κάλυπταν μεγάλο σφαιρικό, ἀνεστραμμένο, μὲ ἀνοιγμένη ὀπὴ στὴ βάση του, ἀκουμπισμένο σὲ στακτοχώματα (πίν. 19β).

Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς τάφρου συνάγεται ὅτι στὸν ἐλεύθερο χώρο νότια τοῦ Λιθοσωροῦ 66 καὶ μέχρι τοῦ τάφου 16 τὸ πολὺ, εἶχε σκαφεῖ ρηχό, ὡς φαίνεται, βύθισμα μὲ δύο εὐθύγραμμες πλευρές, πὺν ἔσωζε στὸ κατώτατο ἀνεσκαμμένο τμήμα του στακτοχώματα. Ἡ ἀνάστροφη θέση τοῦ ἀκεραίου ἀγγείου μὲ ὀπὴ στὸν πυθμένα του ὑποδηλώνει ὑπόλειμμα κάποιας τελετουργίας καὶ ἡ κολλημένη στάκτη στὰ τοιχώματα δύο ἀγγείων ἄμεση ἐπαφὴ μὲ πυρά. Τὸ βύθισμα, τοῦ ὁποῖου ὅμως ἀγνοοῦμε τὴν ἔκταση, τὸ σχῆμα καὶ τὸ βάθος, γέμισε ἀπὸ σπασμένα ἀγγεῖα καὶ ἀποτέλεσε προφανῶς τὸν πυρήνα σωροῦ σπασμένων ἀγγείων, πὺν ἐμφάνιζαν παρόμοια εἰκόνα μὲ τὴν κεραμεικὴ τοῦ Ἀποθέτη 39, ἀλλὰ μὲ σημαντικὴ διαφορὰ στὴ διατήρησή της. Στὰ χαμηλὰ στρώματα τὰ κομμάτια ἦταν μεγάλα καὶ στερεά, ἐνῶ στὰ ἀνώτερα εὐθρυπτα καὶ ἐπὶ τόπου κακοποιημένα.

Τὸ εὔρημα παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ γεννᾷ πολλὰ ἐρωτήματα πὺν ἐλπίζεται νὰ διευκρινισθοῦν μετὰ τὴν πλήρη ἀνασκαφὴ του.

Συντήρηση

Ἡ συντήρηση τῆς κεραμεικῆς τοῦ Ἀποθέτη 39, πὺν ἀνασκάφηκε τὰ ἔτη 1999 καὶ 2000, συνεχίσθηκε μὲ τὴν οἰκονομικὴ καὶ τεχνικὴ ὑποστήριξη τοῦ Ἰνστιτούτου Προϊστορικοῦ Αἰγαίου (INSTAP). Γιὰ μία ἀκόμα χρονιά κύριο ἔργο ἀποτέλεσε ἡ συγκόλληση καὶ στερέωση μεγάλων ἀγγείων, ὅπως ἀμφορέων καὶ πιθοσχημῶν. Μεγάλο διάστημα ἐπίσης ἡ κ. Ἀναστασία Βουτσινᾶ ἀφιέρωσε στὸν καθαρισμό, διάσωση καὶ συγκόλληση ὀρισμένων ὀστράκων τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸν σωρὸ κεραμεικῆς, νοτίως τοῦ Λιθοσωροῦ 66. Ὁ ἀρχαιολόγος Δημήτρης Κουφοβασίλης κατέγραψε τὰ νέα ἀγγεῖα καὶ ἰδιαίτερα δηλωτικὰ τεμάχια κεραμεικῆς καὶ τήρησε ἀνελλιπῶς τὸ ἀρχεῖο τῶν εὐρημάτων, πὺν στεγάζονται στὸ ἐργαστήριο. Ἐπίσης, τὸ Κέντρο Ἑρευνας Προϊστορικοῦ Αἰγαίου παραχώρησε τὸν σχεδιαστὴ Doug Faulmann καὶ τὸν φωτογράφο Χρόνη Παπανικολόπουλο, οἱ ὅποιοι ἀποτύπωσαν τὰ ἀγγεῖα πὺν σχηματίσθηκαν κατὰ τὸ 2011.

3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ

(Πίν. 20-24)

Οι ανασκαφές της Αρχαιολογικής Έταιρείας στις Μυκήνες συνεχίστηκαν και εφέτος στην Οικία Πέτσα και στην Ανατολική Οικία, αμφότερες έξω από την ακρόπολη αλλά στον άμεσα περιβάλλοντα χώρο της (είκ. 1).

Οικία Πέτσα

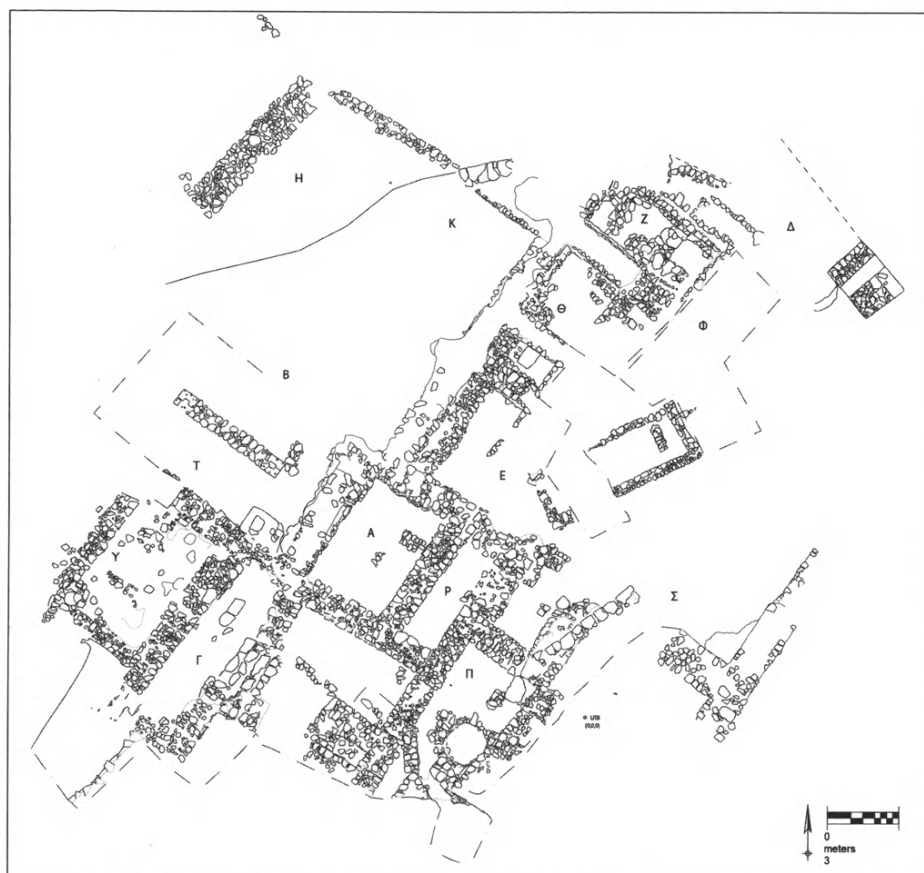
Συμπληρώθηκε υπό την επίβλεψη της καθηγήτριας κ. Kim Shelton-Δημοπούλου ή έρευνα σέ έξι σημεία στα όποια είχε αρχίσει σέ περασμένες ανασκαφικές περιόδους: στα σκάμματα 18, 7, 21, τὰ δωμάτια Π, Τ, Δ καί Φ (είκ. 2). Έλαβαν μέρος 12 φοιτητές του Πανεπιστημίου Berkeley, μέ τέσσερις πτυχιούχους υπευθύνους τομών καί τήν διδάκτορα Lynne Kvapil ως βοηθό τής καθηγήτριας.

Τό σκάμμα Τ, μεταξύ των χώρων Ε καί Σ, είχε ήδη σκαφεί τό 2005 καί 2007 όπότε είχε αποκαλυφθεί ένα πρώιμο κλασικό κτίσμα, κατασκευασμένο από ύλικά ενός μυκηναϊκού κτιρίου. Έφέτος βρέθηκε στό δυτικό άκρο του σκάμματος τετράγωνος λάκκος βάθους 1 μ., πηγαδάκι ή αποχωρητήριο, μέ χαμηλό τοιχάριο στό χειλος του (πίν. 20α) πού είχε καταχωθεί κατά τις αρχαϊκές έως καί τις κλασικές περιόδους, όπως δείχνουν στό γέμισμα αρχαϊκά κεραμίδια, καθώς καί μελανόμορφη καί κορινθιακή κεραμεική. Είναι σύγχρονο πρὸς τό γειτονικό του κτίσμα καί εγκαταλείφθηκε κατά τόν 4ο αἰ. π.Χ.

Τό σκάμμα 21, πρὸς Ν του δωματίου Δ, δέν είχε έρευνηθεί προηγουμένως. Αποκάλυψε δύο βαθεῖς βόθρους σκαμμένους ανάμεσα σέ μυκηναϊκούς τοίχους καί καταχωμένους μέ απορρίμματα πού περιείχαν μεταμυκηναϊκά όστρακα, κεραμίδια καί στρογγυλά χαλίκια. Στή ΝΑ γωνία του Δ ήρθε στό φῶς ένα τετράγωνο κατασκεύασμα (2×1 μ.) περικλειόμενο από τρεῖς λιθόχτιστους τοίχους καί μία πλευρά κομμένη στόν βράχο πού ονομάστηκε δωμάτιο Φ.

Εἰκ. 1. Ἡ ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν καὶ ὁ περιβάλλων χώρος τῆς ὅπου σημειώνονται ἡ Οἰκία Πέτσα, ἡ Ἀνατολική Οἰκία καὶ ἡ Κάτω Πόλη.

Εἰκ. 2. Κάτοψη τῆς Οἰκίας Πέτσα.

Δέν βρέθηκε τίποτε πού νά ὑποδεικνύει τή χρήση του ἐκτός ἀπό μερικά ἀποσπασματικά εἰδῶλια τύπου πρωτο-Φ καί ἓνα στρογγυλὸ σκάλισμα στὸ δάπεδο σκεπασμένο μὲ ἓνα ὀγκόλιθο. Τοῦτο θά ἐρευνηθεῖ τὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο.

Τὸ δωμάτιο Δ εἶχε σκαφεῖ ἀτελῶς τὸ 1950, ὁπότε μέρος του μόνο καθαρίστηκε ὡς τὸν φυσικὸ βράχο καί εἶχαν ἐπισημανθεῖ ὁ Β καί ὁ Ν τοῖχος τους. Ἐφέτος ἀνεσκάφη ὁλόκληρο. Ἡ ΝΑ γωνία του εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ τὸν ἓνα ἐλληνιστικὸ βόθρο τοῦ σκάμματος 21. Τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου διασχίζεται διαγωνίως ἀπὸ ἓνα τοῖχο ἀγνώστου πρὸς τὸ παρὸν χρονολογίας. Ἡ ἐπίχωση πίσω ἀπὸ αὐτὸν δέν ἐρευνηθῆκε ἀκόμη. Τὸ Α του τμήμα ἐσκάφη ὡς τὸν

φυσικό βράχο καὶ ἀπέδωσε πρῶιμα μυκηναϊκὰ ὄστρακα, μερικὰ εἰδῶλια καὶ μικρὰ λίθινα ἐργαλεῖα. Ἡ ἀρχικὴ τοῦ χρήση δὲν εἶναι ἀκόμη ἐμφανής. Παράλληλος πρὸς τὸν Α τοῦ τοῖχο ἐφάνηκε ἓνας γωνιακὸς τοῖχος, πιθανῶς ἐνὸς ἀκόμη κτίσματος τοῦ συγκροτήματος Πέτσα.

Δωμάτιο Π. Τὸ δωμάτιο μὲ τὸ πηγάδι, πού ἐσκάφη τὸ 2000, 2001 καὶ 2002-2007. Ἐνα τμήμα κοντὰ στὴ ΒΑ γωνία τοῦ δὲν εἶχε διατηρηθεῖ καὶ παρουσίαζε βαθύτερα ἵχνη φωτιάς. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔδειξε μία ἀκανόνιστη σειρὰ ἀπὸ ὀπές πασσάλων. Βρέθηκαν ἐργαλεῖα ἀπὸ χαλαζία καὶ ὀφινανὸ μαζὶ μὲ κατάλοιπα χρωστικῶν οὐσιῶν.

Δωμάτιο Τ. Τὸ δωμάτιο αὐτὸ εἶχε καθαριστεῖ τὸ 2006-2008 ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις τῆς καταστροφῆς ἕως ἓνα προηγούμενο ἀρχαῖο ἐπίπεδο. Ἐφέτος ἐσκάφη ἐντελῶς. Ἐπισημάνθηκε ὁ νότιος τοῖχος τοῦ, ὅχι ὅμως ὁ δυτικὸς. Ἀποκαλύφθηκε κατὰ σημεῖα μία σκληρὴ πατημένη ἐπιφάνεια ἐπάνω ἀπὸ τὸν φυσικὸ βράχο πού ἀνήκει σὲ μία παλαιότερη φάση χρήσεως τοῦ χώρου. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ ὁ φυσικὸς βράχος ἔδειξε μία σειρὰ τετραγωνικῶν καὶ στρογγυλῶν λαξευμάτων τῶν ὁποίων ἡ χρησιμότητα εἶναι ἀσαφής. Ὁ χώρος τοῦ ἦταν γεμάτος ἀπὸ ὄστρακα καὶ ἀποσπασματικὰ ἀνθρώπινα (πίν. 20β) καὶ ζώομορφα εἰδῶλια, καθὼς καὶ μικρὰ θραύσματα τοιχογραφιῶν.

Δωμάτιο Η. Βρίσκεται χαμηλότερα, στὸ Κάτω Πεζούλι τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς, ὁπότε θεωρήθηκε ὅτι περιεῖχε θραυσμένα ἀγγεῖα ἀλλὰ δὲν ἀνασκάφηκε. Ἡ ἀκριβὴς θέση τοῦ καθορίστηκε ἐφέτος καὶ βρέθηκε νὰ εἶναι ἓνα σημεῖο ὅπου εἶχαν συγκεντρωθεῖ συντρίμματα ἀπὸ τὴν καταστροφή τῶν ψηλότερα κειμένων χώρων τοῦ κτιρίου, πού περιεῖχαν διάσπαρτα μεγάλα κομμάτια ἀγγείων πού δὲν ὑποδῆλωναν ὅμως τὴν ὕπαρξιν ἀποθήκης ἀγγείων. Ἡ ἐπιχωση περιεῖχε εἰδῶλια, ἓνα ζώομορφο ρυτὸ καθὼς καὶ τμήματα τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1950 πού φυλάσσονται στὸ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσεῖο. Ἡ ἀπομάκρυνση τῶν χαλασμάτων ἀποκάλυψε τοὺς τοίχους ἐνὸς δωματίου τὸ ὁποῖο δὲν ἐσκάφη ἐντελῶς ἐφέτος, τὴν τελευταία ἡμέρα τῆς ἀνασκαφῆς ὅμως ἀνακαλύφθηκε μία κατασκευὴ μὲ συγκλίνοντες πρὸς τὰ ἐπάνω δόμους ἀσβεστοποιημένους ἐσωτερικά. Ἡ ἀκριβὴς χρήση καὶ χρονολογία τῆς κατασκευῆς αὐτῆς θὰ ἐξεταστεῖ τοῦ χρόνου.

Τὰ ἐφετινὰ εὐρήματα περιλαμβάνουν πληθὸς ὀστράκων, 16 πλήρη ἢ συμπληρώσιμα ἀγγεῖα, πολλὰ θραύσματα τοιχογραφιῶν (πίν. 21α-β), εἰδῶλια, ἰδίως πρῶιμων τύπων, ὅστέινα ἐργαλεῖα (πίν. 21γ) καὶ κεραμεικὴ τῶν ἱστο-

ρικῶν χρόνων. Όλοι οἱ χώροι πού εἶχαν ἀτελῶς ἀνασκαφεῖ τὸ 1850-1951 καθαρίστηκαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πλήρως. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ βορείου δωματίου Δ ἀποσαφήνισε τὸ σχέδιο τοῦ συγκροτήματος Πέτσα καὶ ἀποκάλυψε τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἄλλου κτιρίου πρὸς ΒΑ. Τὰ σκάμματα 18 καὶ 21 ἔδειξαν ὅτι τὸ συγκρότημα κατοικήθηκε κατὰ τοὺς ἀρχαίκοις καὶ ἐλληνιστικούς χρόνους καὶ τὰ εὐρήματα ἐπιβεβαίωσαν ὅτι ἡ Οἰκία Πέτσα χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀποθήκευση καὶ ἴσως τὴν κατασκευὴ ἀγγείων καὶ εἰδωλίων ἕως ὅτου καταστράφηκε βιαίως κατὰ τὴν Γ'Ε ΠΙΑ2 περίοδο.

Ἀνατολικὴ Οἰκία (εἰκ. 3)

Στὸν Βόρειο Τομέα ἀποκαλύφθηκε ἡ πρὸς Β συνέχεια τοῦ τοίχου I, ὁλοκληρώθηκε ἡ διερεύνηση τοῦ ὀρθογώνιου Ἑλληνιστικοῦ δωματίου καὶ διερευνήθηκε ἄλλος ὀρθογώνιος χώρος δυτικὰ του μὲ διατάρακτες μυκηναϊκὲς ἐπιχώσεις. Ὁ τοῖχος I προφανῶς ἀποτελοῦσε τὸ ἐξωτερικὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ Ἑλληνιστικοῦ κτιρίου πού ὑπέρκειται τοῦ μυκηναϊκοῦ συγκροτήματος. Ἡ δυτικὴ, ἐσωτερικὴ του ὄψη ἐδράζεται λίγα ἑκατοστὰ ἐπάνω ἀπὸ τὸν φυσικὸ βράχο, ἐπάνω στὰ κατάλοιπα ὑποκείμενης μυκηναϊκῆς ἐπίχωσης.

Δυτικὰ τοῦ τοίχου I ὁλοκληρώθηκε ἡ διερεύνηση τοῦ ὀρθογώνιου δωματίου τοῦ κτιρίου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν περίοδο ὀριοθετεῖται ἀπὸ τοὺς τοίχους T, I, O καὶ P (πίν. 22α). Οἱ Ἑλληνιστικὲς ἐπιχώσεις στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου, οἱ ὁποῖες φθάνουν σχεδὸν μέχρι τὸ ἐπίπεδο τοῦ φυσικοῦ βράχου, παραβίασαν καὶ κατέστρεψαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ μυκηναϊκὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα στὴν περιοχὴ, ἔχνη τῶν ὁποίων ἀποκαλύφθηκαν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Τὴν Ἑλληνιστικὴ ἐπίχωση διαδέχεται, σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ δωματίου, ἓνα χαλαρὸ στρώμα. Τοῦτο ἀκολουθεῖ μία συμπαγὴς ἐπίχωση ἡ ὁποία χρονολογεῖται στοὺς προχωρημένους μυκηναϊκοὺς χρόνους (Γ'Ε ΠΙΓ Μέση), ἡ ὁποία ἐδράζεται στὸν ἰσοπεδωμένο φυσικὸ βράχο. Ἡ ἴδια ἐπίχωση ἐμφανίζεται κάτω ἀπὸ ἄλλη, ἐπίσης μυκηναϊκὴ, μέσα στὴν ὁποία ἀποκαλύφθηκε καὶ τμῆμα τῆς πρὸς Β συνέχειας τοῦ μυκηναϊκοῦ θεμελίου Μ. Ἀλλὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου δὲν σώζονται, προφανῶς γιὰτὶ ἀφαιρέθηκαν στὰ πλαίσια τῶν Ἑλληνιστικῶν οἰκοδομικῶν ἔργων. Συστηματικὴ ἔρευνα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ

ἀρχική διαμόρφωση τοῦ χώρου χρονολογεῖται στὴν ὕστερη μυκηναϊκὴ περίοδο (ΥΕ ΙΙΙΓ Μέση).

Οἱ ἔρευνες στὴν περιοχὴ μεταξύ τῶν τοίχων Σ, Ρ καὶ τῆς λαξευμένης παρειᾶς τοῦ φυσικοῦ βράχου πρὸς Δυσμᾶς ἀποκάλυψαν τὴν ὑπαρξὴ ἀδιατάρακτων μυκηναϊκῶν ἐπιχώσεων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων (πίν. 22β).

Διαπιστώθηκε, ὅτι ἡ μυκηναϊκὴ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ προφανῶς τελείωσε μὲ κάποιο ἐπεισόδιο καταστροφῆς, ποὺ ὀδήγησε στὴν κατάρρευση τοίχου καὶ στὸν σχηματισμὸ λιθοσωροῦ, ὁ ὁποῖος παραβίασε ὑποκείμενα μυκηναϊκὰ στρώματα. Ἡ παρουσία Ἑλληνιστικοῦ οἰκοδομικοῦ καὶ κεραμικοῦ ὕλικου στὰ ἀνώτερα στρώματα τοῦ λιθοσωροῦ τεκμηριώνει τὴ μεταγενέστερη διατάραξη κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ περίοδο.

Ἡ ἐπίχωση, ἡ ὁποία περιλάμβανε ἀρχικά καὶ τὸ τμήμα τοῦ λιθοσωροῦ, πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν τελευταία, τέταρτη περίοδο χρήσης τοῦ ὀρθογωνίου δωματίου (ΥΕ ΙΙΙΓ Μέση), μυκηναϊκὴ περίοδο.

Κάτω ἀπὸ τὸν ὑστερότερο μυκηναϊκὸ στρωματογραφικὸ ὀρίζοντα σημειώνεται αὔξηση τῶν μυκηναϊκῶν οἰκοδομικῶν καταλοίπων. Πρόκειται γιὰ δεύτερο, πρωιμότερο στρώμα καταστροφῆς. Παρόμοια ἐπίχωση, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἐν λόγῳ δωματίου, ὑπέρκειται τμημάτων τοῦ πηλοδαπέδου, τὸ ὁποῖο ἀνήκει στὴ δεύτερη περίοδο χρήσης τοῦ χώρου, κατὰ τὴν ὁποία πραγματοποιήθηκαν οἱ πρῶτες ἀρχιτεκτονικὲς παρεμβάσεις στὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα τῆς Ἀνατολικῆς Οἰκίας. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ βάθος καὶ κάτω, στὸ νότιο τμήμα τοῦ χώρου τὴν ἀνοιχτὴ καστανὴ ἐπίχωση διαδέχονται δύο διαδοχικὲς, ἐρυθρωπές, λεπτές ἐπιχώσεις οἱ ὁποῖες προφανῶς ἀντιπροσωπεύουν δύο διαδοχικὲς περιόδους χρήσης. Καὶ οἱ δύο ἐπιχώσεις χαρακτηρίζονται ἀπὸ μικρὲς ποσότητες μυκηναϊκοῦ ὕλικου.

Στὸ βόρειο καὶ κεντρικὸ τμήμα τοῦ χώρου, τὴν καστανὴ ἐπίχωση διαδέχεται ἓνα βαθύ, ἐνιαῖο φαιὸ στρώμα μὲ ἔντονα ἴχνη καύσης. Πρόκειται γιὰ ἓνα καθαρὸ στρώμα καταστροφῆς ἀπὸ φωτιά. Τὸ κεραμικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τίς ἐπιχώσεις αὐτὲς ἀνήκει στὴν ΥΕ ΙΙΙ περίοδο, τὰ ὑστερότερα δείγματα τοῦ ὁποίου χρονολογοῦνται στὴν ΥΕ ΙΙΙΓ Μέση.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο διερευνήθηκε ἡ περιοχὴ ἀνατολικά τοῦ λεγόμενου Νότιου δωματίου, ἡ ὁποία ἀνασκάφηκε μέχρι τὸν φυσικὸ βράχο. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ χώρου σώζονται στὸν φυσικὸ βράχο ἴχνη τριῶν κυκλικῶν λαξεύσεων καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ ἀπόληξη ὀρθογώνιας κοιλότητος στὴ βορειοανατολικὴ γωνία (πίν. 23α).

Είχ. 3. Κάτοψη της Ανατολικής Οικίας.

Στὸ βόρειο καὶ κεντρικὸ τμήμα τῆς ὑπὸ διερεύνηση περιοχῆς ἐντοπίσθηκε τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ χώρου κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ περίοδο καὶ δύο ταφές (*Ταφή 1* καὶ *Ταφή 2*). Ὁ τοῖχος *K/I*, ὁ ὁποῖος ἐκτείνεται μέχρι τὸ νότιο μέτωπο τῶν τοίχων *H/G* βυθίζεται σὲ διαδοχικὲς Ἑλληνιστικὲς ἐπιχώσεις καὶ ἐδράζεται στὸν μυκηναϊκὸ τοῖχο *H* καὶ σὲ τμήμα τῆς μυκηναϊκῆς τεχνητῆς ἐπίχωσης στὸ βόρειο τμήμα του. Ἡ κλειστὴ μυκηναϊκὴ ἐπίχωση ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Τὸ ἀρχαιολογικὸ ὕλικό τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ αὐτὴν δὲν περιλαμβάνει μεταγενέστερη κεραμεικὴ. Τὸ ὑστερότερο ὕλικό ἀνήκει στὴν *ΥΕ IIIΓ Μέση*.

Οἱ μεταγενέστερες παραβιάσεις τῆς μυκηναϊκῆς ἐπίχωσης στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Νότιου Δωματίου συνοψίζονται σὲ δύο ταφές, πιθανῶς ταυτόχρονες, οἱ ὁποῖες χρονολογοῦνται στὴ Μέση Γεωμετρικὴ περίοδο. Πρόκειται γιὰ τὴν *Ταφή 2*, σὲ κτιστὸ κιβωτιόσχημο τάφο, δυτικὰ τοῦ τοίχου *K/I* καὶ τὴν *Ταφή 1*, σὲ ἀπλὸ λάκκο. Ὁ νεκρὸς στὴ βορειότερη ταφή (πίν. 23β) βρέθηκε σὲ συνεσταλμένη στάση καὶ συνοδευόταν ἀπὸ ἑπτὰ ἀγγεῖα, τρία χάλκινα δαχτυλίδια καὶ ἓνα σιδερένιο ἐγχειρίδιο. Ὁ σκελετὸς στὴ νοτιότερη ταφή (πίν. 24α), ἐπίσης συνεσταλμένος, εἶναι παιδικός, καὶ συνοδευόταν ἀπὸ ἓνα ἀγγεῖο καὶ ἓνα χάλκινο δαχτυλίδι. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων στίς ἀνώτερες ἐπιχώσεις τῆς περιοχῆς αὐτῆς συγκαταλέγονται ἓνα χάλκινο δαχτυλίδι καὶ ἓνα ἀργυρὸ νόμισμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνα π.Χ. (570 π.Χ.), τὸ λεγόμενον χελώνιο, κοπὴ τῆς Αἰγίνας.

Ἐγινε πλέον σαφές, ὅτι κατὰ τὴν ὕστερη μυκηναϊκὴ περίοδο εἶχε χρησιμοποιοῦντο ὁλόκληρη ἡ περιοχὴ τοῦ λεγόμενου Νότιου δωματίου. Ἡ χρῆση τῆς ὀρθογώνιας κοιλότητος κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο (πίν. 24β) συνδέεται πιθανῶς μὲ τὴν περισυλλογὴ ὕδατος ἢ κάποια ἄλλη ὑπαίθρια δραστηριότητα βιοτεχνικοῦ χαρακτήρα. Στὸ ἀνατολικὸ ἥμισυ τοῦ χώρου διαπιστώθηκε πὼς ἡ προϋπάρχουσα μυκηναϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ ὑποδομὴ χρησιμοποιήθηκε σὰν τεχνητὴ ἐπίχωση, ὑποκείμενη τοῦ Ἑλληνιστικοῦ πηλοδαπέδου καὶ τῆς ὑποδομῆς. Κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ περίοδο, τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῆς περιοχῆς ἀποτελεῖ ὁ τοῖχος *K/I*.

Ἡ χρονολόγησις τῶν κοιλοτήτων, ὀρθογώνιων καὶ κυκλικῶν στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο βασίζεται στὴ σχέση τους μὲ βεβαιωμένα μεταγενέστερα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα, τῶν ὁποίων προηγούνται (τοῖχος *K/I*, *Ταφή 1*).

Τέλος, συνεχίσθηκε καὶ ὁλοκληρώθηκε ἡ διερεύνησις τῆς μυκηναϊκῆς τεχνητῆς ἐπίχωσης κάτω ἀπὸ δύο δάπεδα πλέσις στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ

πρὸς Β ὀρθογωνίου. Τὸ ἀρχαιολογικὸ ὕλικὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὴν τεχνητὴ μυκηναϊκὴ ἐπίχωση καὶ στὶς δύο περιπτώσεις χρονολογεῖται ἀποκλειστικὰ στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο, κυρίως τὴν Υ'Ε ΠΠΓ Μέση. Ἡ θέση, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀλλὰ καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ ἐν λόγῳ κτιρίου ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα σημαντικὸ ἀρχιτεκτονικὸ συγκρότημα μὲ ἐπάλληλες φάσεις κατοίκησης, τόσο κατὰ τὴν Ὑστερὴ Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (Υ'Ε ΠΠΓ), ὅσο καὶ κατὰ τὴν Ἑποχὴ τοῦ Σιδήρου τῆς Συνοικίας τοῦ Λαδαιπόρου. Εἶναι σαφὲς ὅτι τὸ ἐν λόγῳ κτίριο ἦταν ἓνα διάδοχο συγκρότημα τῶν κτιρίων αὐτῶν, τὸ ὁποῖο κτίσθηκε 100-150 χρόνια μετὰ τὴν καταστροφὴ καὶ ἐγκατάλειψή τῶν τεσσάρων ἐκείνων κτιρίων.

Κάτω Πόλη

Στὴν Κάτω Πόλῃ δὲν διεξήχθη ἐφέτος ἀνασκαφή. Ἡ ὑπὸ τὸν καθηγητὴ Χρ. Μαγγίδη ἐρευνητικὴ ομάδα ἐπικεντρώθηκε στὴν καταγραφὴ, περιγραφὴ καὶ γενικὰ μελέτῃ τοῦ μέχρι τώρα συγκεντρωθέντος ὕλικου στὸ Μουσεῖο Μυκηνῶν.

ΣΠΥΡΟΣ Ε. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

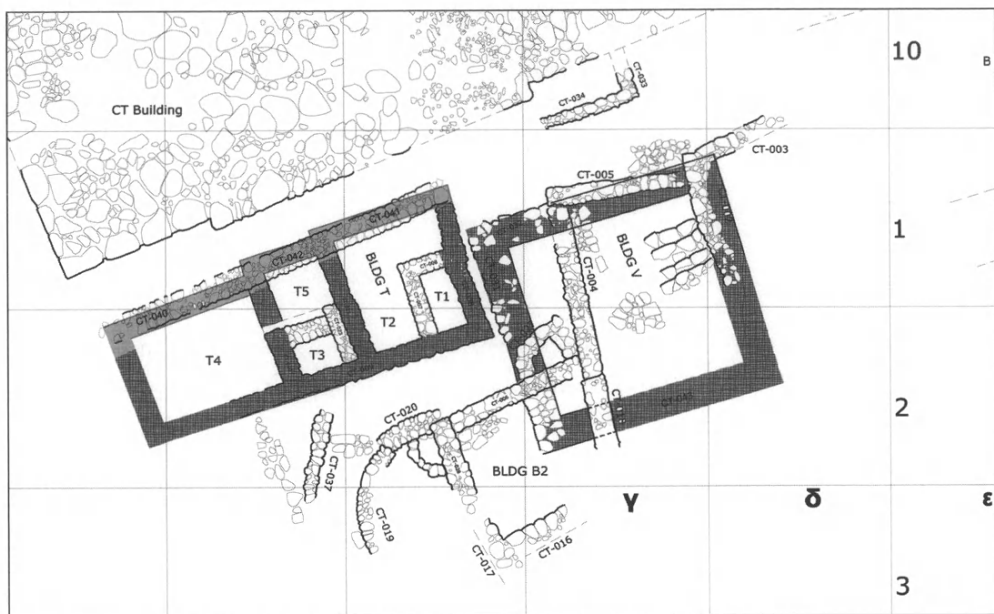
4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΙΚΛΑΙΝΑΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

(Πίν. 25-26)

Τὸν Ἰούνιο καὶ Ἰούλιο τοῦ 2012 συνεχίσθηκε γιὰ ἕκτη χρονιά ἡ ἔρευνα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴ θέση Τραγάνες τῆς Ἰκλαινας Μεσσηνίας. Ἡ ἔρευνα διεξάγεται ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ὑπογραφομένου καὶ χρηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν Ἑδρὰ Ἑλληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Missouri στὸ St. Louis, τὸ Ἰνστιτούτο Προϊστορίας τοῦ Αἰγαίου (Institute for Aegean Prehistory), τὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐπιστημῶν τῶν Η.Π.Α. (National Science Foundation) καὶ τὴν Ἐθνικὴ Γεωγραφικὴ Ὑπηρεσία τῶν Η.Π.Α. (National Geographic Society)¹. Ἡ ἐπιστημονικὴ ομάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους Jennifer Glaubius, Rebecca Worsham, καὶ Georgina Henderson, τὸν ἀρχιτέκτονα Michael Nelson (στὸν ὁποῖο ὀφείλονται τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια ποὺ δημοσιεύονται στὴν παρούσα ἔκθεση), τὴ ζωοαρχαιολόγο Deborah Ruscillo Κοσμοπούλου, τὶς ἀρχαιοβοτανολόγους China Shelton καὶ Susan Allen, τὴ συντηρήτρια Στεφανία Βελδεμίρη, καὶ τοὺς εἰδικούς ἐπὶ θεμάτων κεραμεικῆς Cynthia Shelmerdine, Joann Gulizio καὶ Patrick Thomas. Στὴν ἔρευνα ἔλαβαν μέρος 12 φοιτητὲς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Μιζούρι καὶ ἄλλων πανεπιστημίων.

Ἡ φετινὴ ἦταν ἡ πρώτη ἀπὸ δύο περιόδους μελέτης τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὰ κτίρια τοῦ Συγκροτήματος τοῦ Κυκλωπείου Ἀνδῆρου, μὲ σκοπὸ τὴν τελικὴ δημοσίευση. Καθαρίσθηκε, συγκολλήθηκε, καὶ μελετήθηκε μεγάλος ἀριθμὸς ἀγγείων ἀπὸ τὰ Κτίρια T καὶ S καὶ ἀπὸ τὸν ἀποθήκη στὰ νότια τοῦ Κτιρίου X,

1. Θερμότατες εὐχαριστίες ἐκφράζονται πρὸς τὴν Προϊσταμένη τῆς ΔΗ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων κυρία Ἄννα-Βασιλικὴ Καραπαναγιώτου, τὸν ἐπιβλέποντα ἐκ μέρους τῆς Ἐφορείας ἀρχαιολόγο κύριο Δημοσθένη Κοσμόπουλο, καὶ τὸν ἀρχιφύλακα τοῦ Μουσείου Πύλου κύριο Κωνσταντῖνο Σικαλιὰ γιὰ τὴ βοήθειά τους στὴ διεξαγωγὴ τῆς ἔρευνας.

Εἰκ. 1. Κάτοψη τοῦ συγκροτήματος τοῦ Κυκλωπείου Ἀνδῆρου. Μὲ διαγράμμιση σημειώνονται οἱ τοῖχοι τῆς ΥἚ ΠΑ.

καὶ ὁλοκληρώθηκε ἡ μελέτη μεγάλου μέρους τῶν βοτανικῶν καὶ ὀστεολογικῶν καταλοίπων. Παράλληλα μὲ τὴ μελέτη τῶν κινητῶν εὐρημάτων διενεργήθηκε καθαρισμὸς τοίχων καὶ ἀνοίχθηκαν μικρὲς στρωματογραφικὲς τομὲς μὲ σκοπὸ τὸν ἀκριβέστερο καθορισμὸ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν φάσεων τοῦ συγκροτήματος. Τὰ σημαντικότερα ἀποτελέσματα τῆς μελέτης τῶν εὐρημάτων καὶ τῶν στρωματογραφικῶν τομῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

Κτίριο T (εἰκ. 1, πίν. 25α-β)

Ὁ ἐνδλεχῆς καθαρισμὸς τῶν τοίχων τοῦ Κτιρίου T ἀποκάλυψε τοίχους παλαιότερης οἰκοδομικῆς φάσης, ποὺ δὲν εἶχαν φανεῖ μέχρι σήμερα. Πρόκειται γιὰ τοὺς τοίχους CT-0040, CT-0041, καὶ CT-0042, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχει κτισθεῖ ὁ μακρὺς τοῖχος CT-0001. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ τοῖχοι ἔχουν κατεύθυνση ἀπὸ τὰ ΒΑ πρὸς τὰ ΝΔ καὶ ἀποτελοῦν ὁ ἓνας συνέχεια τοῦ ἄλλου. Ἡ κατασκευὴ

τους είναι ομοιογενής: είναι κτισμένοι με όκτώ όριζόντιους δόμους από μεγάλες πέτρες και τὸ πάχος τους κυμαίνεται από 0.50 ἔως 0.60 μ. Παρ' ὅλο πὺν οἱ μακροὶ ἄξονές τους εἶναι εὐθυγραμμισμένοι σχηματίζουν δύο ὁδοντώσεις στὰ σημεῖα πὺν δένουν με τοὺς ἐγκάρσιους τοίχους CT-022 καὶ CT-024, οἱ ὁποῖοι με τὴ σειρά τους δένουν στὰ νότια με τὸν μακρὺ τοῖχο CT-009. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ τοῖχοι ὁρίζουν συστάδα τριῶν μεγάλων δωματίων: 1) Τὸ T1/T2 ἔχει πλάτος (BA-NA) 3.10 μ. καὶ μῆκος (BD-NA) 3.50 μ. 2) Τὸ T3/T5 ἔχει πλάτος 1.70 μ. καὶ μῆκος 3.20 μ. 3) Τὸ T4 ἔχει μῆκος 2.80 καὶ τὸ πλάτος του ὑπολογίζεται περίπου στὰ 4 μ. (ὁ δυτικὸς τοῖχος του δὲν διατηρεῖται).

Ἡ συστάδα τῶν τριῶν αὐτῶν δωματίων ὁρίζεται στὰ νότια ἀπὸ τὸν τοῖχο CT-009 καὶ στὰ ἀνατολικά ἀπὸ τὸν τοῖχο CT-038. Τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ Κτιρίου T κατὰ τὴν πρώτη αὐτὴ φάση δὲν σώζεται, γιατί, ὅπως ἀναφέρθηκε, ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου T4, ὁ ὁποῖος θὰ ἀποτελοῦσε τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ κτιρίου κατὰ τὴν πρώτη αὐτὴ φάση, ἔχει καταστραφεῖ. Με βάση τὴν προκαταρκτικὴ μελέτη τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὰ θεμέλια τῶν τοίχων αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἡ πρώτη οἰκοδομικὴ φάση χρονολογεῖται στὴν γ'Ε ΠΑ, ἂν καὶ τελικὰ συμπεράσματα θὰ ἐξαχθοῦν μετὰ τὴν τελικὴ μελέτη τῆς κεραμικῆς τὸ ἐπόμενο καλοκαίρι.

Τὴν πρώτη αὐτὴ οἰκοδομικὴ φάση διαδέχεται ἡ δεύτερη καὶ τελικὴ, πὺν χρονολογεῖται στὴν γ'Ε ΠΒ/ΠΑ1 καὶ κατὰ τὴν ὁποία τὸ Κτίριο T λαμβάνει τὴν τελικὴ του μορφή με τὴν κατασκευὴ τῶν τοίχων CT-008, CT-007, CT-023, καὶ CT-024. Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ διαιροῦν τὰ τρία προαναφερθέντα δωμάτια σὲ τέσσερις μικρότερους χώρους, τοὺς T1, T2, T3, καὶ T5. Τὸ κτίριο καταστρέφεται κατὰ τὴν γ'Ε ΠΑ2 καὶ δὲν ἐπαναχρησιμοποιεῖται. Λόγω τῆς καταστροφῆς, τὸ ἐσωτερικὸ τῶν δωματίων ἦταν ἀναμοχλευμένο καὶ δὲν διασώθηκαν δάπεδα. Ἐν τούτοις, τὰ πολυάριθμα σπαράγματα τοιχογραφιῶν πὺν βρέθηκαν τὰ προηγούμενα ἔτη στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δωματίων μαζί με γ'Ε ΠΒ/ΠΑ1 κεραμικὴ φανερώνουν ὅτι κατὰ τὴ δεύτερη οἰκοδομικὴ φάση τὸ Κτίριο T ἦταν διακοσμημένο με τοιχογραφίες.

Κτίριο V

Τὸ 2011 εἴχαμε ἀνασκάψει τὸ δυτικὸ τμήμα κτιρίου ὁριζομένου ἀπὸ τοὺς τοίχους CT-031 καὶ CT-032, στὰ δυτικὰ τῶν τοίχων CT-004 καὶ CT-005

τοῦ Κτιρίου Υ'. Μὲ τὸν καθαρισμὸ τοῦ τοίχου CT-005 φάνηκε ὅτι ὁ CT-032 συνεχίζεται πρὸς τὰ ἀνατολικά κάτω ἀπὸ τὸν CT-005 ἐπὶ μήκους 5.20 μ., ὅπου καὶ δένει μὲ τὸν τοῖχο CT-002 ὀρίζοντας τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ κτιρίου. Τὸ νότιο ἄκρο τοῦ δωματίου αὐτοῦ δὲν σώζεται, ἀλλὰ ὁ τοῖχος CT-031 στὸ ΝΔ ἄκρο του σχηματίζει γωνία μὲ ἄλλον τοῖχο, τὸν CT-043 ποὺ βαίνει πρὸς τὰ ἀνατολικά καὶ τοῦ ὁποίου τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο, ποὺ δυστυχῶς δὲν σώζεται, θὰ ἔδενε μὲ τὸν CT-031. Αὐτοὶ οἱ τέσσερις τοῖχοι, CT-032, CT-002, CT-031, καὶ CT-043 ὀρίζουν τὸ Κτίριο V, ὅπως ὀνομάσθηκε, τὸ ὁποῖο εἶναι σχεδὸν τετράγωνο, μὲ πλευρὲς 5.20 μ. (ΝΔ-ΒΑ) × 5 μ. (ΝΑ-ΒΔ). Μικρὲς τομὲς στὴν ἐσωτερικὴ γωνία τῶν τοίχων CT-031 καὶ CT-032, καθὼς καὶ στὴν ἐξωτερικὴ (δυτικὴ) πρόσοψη τοῦ CT-031 ἔφεραν στὸ φῶς κλειστὰ σύνολα μὲ καλῆς ποιότητος γραπτὴ ὙΕ ΙΙΑ κεραμικὴ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συμπεραίνεται ὅτι τὸ Κτίριο V κτίσθηκε κατὰ τὴν ὙΕ ΙΙΑ, πιθανῶς ταυτόχρονα μὲ τὴν πρώιμη φάση τοῦ Κτιρίου Τ. Τὸ Κτίριο V συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ στὴν ὙΕ ΙΙΒ/ΙΙΑ1, ὅταν στὸ ἐσωτερικὸ του κτίσθηκαν οἱ τοῖχοι CT-004 τοῦ Κτιρίου Υ' καὶ CT-006 τοῦ Κτιρίου S, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδο καλύπτει τὸ νότιο ἄκρο τοῦ CT-031.

Κυκλώπειο Ἀνδρῶ

Δύο σημαντικὰ νέα στοιχεῖα ἤρθαν στὸ φῶς γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Κυκλωπείου Ἀνδρήρου. Τὸ πρῶτο στοιχεῖο προῆλθε ἀπὸ τὴ συστηματικὴ μελέτη τῶν ὀστράκων ποὺ βρέθηκαν τὸ 2011 στὴ θεμελίωση τῆς ΒΔ γωνία τοῦ Ἀνδρήρου, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὴν ὙΕ ΙΙΑ2/ὙΕ ΙΙΒ1. Τὸ δεύτερο στοιχεῖο προῆλθε ἀπὸ τὴ στρωματογραφικὴ τομὴ ποὺ ἀνοίξαμε κατὰ μῆκος τῆς νότιας πρόσοψης τοῦ Κυκλωπείου Ἀνδρήρου, στὸν διάδρομο ποὺ ἐκτείνεται ἀνάμεσα στὸ Ἀνδρῶ καὶ τὸν μακρὸ τοῖχο CT-001, ἡ ὁποία ἐπίσης ἀπέδωσε ὙΕ ΙΙΑ2/ὙΕ ΙΙΒ1 κεραμικὴ, ἀνάμικτη μὲ ὙΕ ΙΙΒ/ὙΕ ΙΙΑ1. Μὲ βάση τὰ εὐρήματα αὐτὰ φαίνεται ὅτι τὸ Κυκλώπειο Ἀνδρῶ κατασκευάσθηκε κατὰ τὴν ὙΕ ΙΙΑ2, μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Κτιρίου Τ. Ἐπειδὴ ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῆς κατασκευῆς τοῦ Ἀνδρήρου ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἰκλαίνας, τὸ θέμα θὰ διερευνηθεῖ περαιτέρω τὸ 2013 μὲ δύο πρόσθετες στρωματογραφικὲς τομὲς στὰ νότια καὶ δυτικὰ θεμέλια τοῦ Ἀνδρήρου.

Άποθέτης

Παράλληλα με τή μελέτη τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὸν ἀποθέτη ποὺ εἶχε βρεθεῖ τὸ 2011 στὰ νότια τοῦ Συγκροτήματος τοῦ Κυκλωπείου Ἀνδῆρου καὶ τοῦ Κτιρίου Χ, προχωρήσαμε σὲ περαιτέρω καθαρισμὸ τοῦ τοιχείου ποὺ τὸν ὀρίζει στὰ δυτικά (πίν. 26α). Μὲ τὸν καθαρισμὸ τῶν λίθων τοῦ τοιχείου φάνηκε ὅτι πρόκειται γιὰ θρανίῳ μήκους 1.70 μ. καὶ πλάτους 0.45 μ. Τὸ θρανίῳ εἶναι κτισμένο ἐπάνω σὲ δάπεδο ἀπὸ βότσαλα ποὺ ἐκτείνεται σὲ μήκος 0.40 μ. πρὸς τὰ δυτικά. Τεμάχια πλίνθων ποὺ βρέθηκαν ἀκριβῶς μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη τοῦ θρανίου φανερώουν ὅτι ἐπάνω ἀπὸ τὸ λίθινο θεμέλι τοῦ θρανίου ὑψωνόταν πλινθοδομή. Συνολικὰ ὁ ἀποθέτης περιεῖχε πάνω ἀπὸ 50 ἄγγεῖα, στὴν πλειονότητα κύλικες καὶ κωνικά κύπελλα (πίν. 26β), ἀλλὰ καὶ ἀποθηκευτικά ἄγγεῖα καὶ μαγειρικά σκεύη, σὲ παχὺ στρώμα καμένου χρώματος καὶ στάχτης. Σημαντικὸ εὖρημα ἀποτελεῖ μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ καμένα ὅστὰ μικρῶν ζώων, κυρίως χοιριδίων καὶ αἰγοπροβάτων, μέγιστης ἡλικίας 18 μηνῶν (πίν. 26γ). Ἡ ἔλλειψη ἀπὸ σημάδια κοπῆς στὰ κόκαλα δηλώνει ὅτι τὰ ζῶα κάηκαν μὲ τὸ κρέας τους, ὅπως συμβαίνει σὲ περιπτώσεις ὀλοκαυτώματος. Τὴν πιθανότητα νὰ πρόκειται γιὰ ἱερὸ ἐνισχύουν καὶ τὰ εὐρήματα τῆς περσινῆς περιόδου, στὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται γύψινες τράπεζες προσφορῶν καὶ φύλλο μολύβδου. Ἡ κεραμικὴ τοῦ ἀποθέτη χρονολογεῖται στὴν ὕΕ ΙΙΑ1/ὕΕ ΙΙΑ2.

Συμπεράσματα

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐφετινῆς περιόδου ὁδηγοῦν σὲ σημαντικὰ νέα συμπεράσματα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ίκλαινας. Σύμφωνα μὲ τὶς ὑπάρχουσες ἐνδείξεις τὰ Κτίρια Τ καὶ V κατασκευάσθηκαν κατὰ τὴν ὕΕ ΙΙΑ. Κατὰ τὴν ὕΕ ΙΙΒ/ΙΙΑ1 τὸ Κτίριο Τ χωρίσθηκε σὲ μικρότερα δωμάτια καὶ τὸ Κτίριο V ἐγκαταλείφθηκε. Τὸ Κτίριο Τ καταστράφηκε ὀριστικὰ κατὰ τὴν ὕΕ ΙΙΑ2, πρὶν τὴν ἀνέγερση τοῦ Κυκλωπείου Ἀνδῆρου.

ΜΙΧ. Β. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ

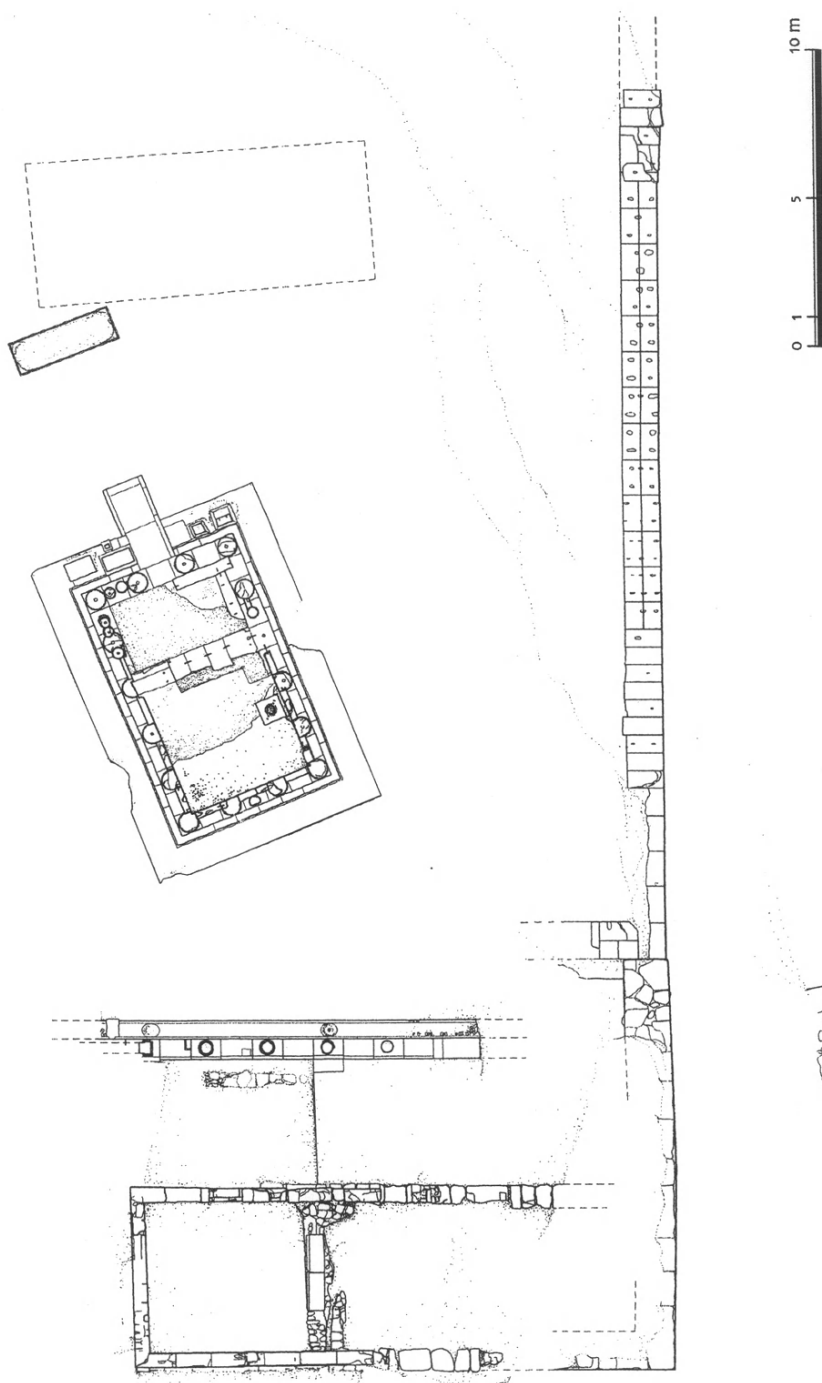
5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΘΟΥΡΙΑ

(Πίν. 27-37)

Κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἐπιτεύχθηκε ἡ πλήρης ἀποκάλυψη τοῦ δωρικοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀφιερωμένος στὸν Ἀσκληπιὸ καὶ τὴν Ἰγεία, ἐνῶ ἐλευθερώθηκε ὁ χώρος πρὸ τῆς πρόσοψός του, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάδειξη τοῦ μνημείου¹ (εἰκ. 1).

Ἡ μερικὴ καθαίρεση τοῦ μεταγενέστερου ληνοῦ, παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος κάλυπτε ἓνα τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, συνέβαλε στὴν πλήρη ἀποκάλυψη τῆς κρηπίδας καὶ στὴν ἀνάδειξη τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ μνημείου (πίν. 27α). Ἀπὸ τὸν ληνὸ ἀπέμεινε στὴ θέση του τὸ δυτικὸ τμήμα, διαστάσεων: 2.20×3.10 μ., καθὼς καὶ τὸ ὑπολόνιο, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλο πήλινο πῖθο μὲ κτιστὸ στόμιο (διαμ.: 1.28 μ. καὶ ἔσωτ. ὕψος: 1.05 μ.). Ὁ ληνὸς εἶχε κατασκευαστεῖ ἐπάνω σὲ παχὺ στρώμα στάχτης, ποὺ περιεῖχε ἄφθονη ἀποσπασματικὴ κεραμικὴ πρώιμων ἐλληνιστικῶν χρόνων, μὲ ἔντονα ἴχνη καύσης. Τὸ ὑπόστρωμα τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου ἦταν ἀρκετὰ προσεγμένης κατασκευῆς ἀποτελούμενο ἀπὸ δύο στρώσεις τεμαχίων ἀρχαίων κεραμίδων σὲ δεύτερη χρῆση, συνδεδεμένων μὲ παχὺ κονίαμα, ὥστε νὰ δημιουργεῖται ἓνα συμπαγὲς στρώμα (πίν. 27β).

1. Ἡ ἀνασκαφὴ πραγματοποιήθηκε φέτος χάρις στὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τοῦ Δήμου Καλαμάτας, κατόπιν τῆς σύναψης Προγραμματικῆς Σύμβασης Πολιτισμικῆς Ἀνάπτυξης (ἔργο: «Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴ θέση “Παναγίτσα” Αἴπειας, στὴν Ἀρχαία Θουρία») μὲ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ. Θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλονται στὸν Δήμαρχο Καλαμάτας κ. Παναγιώτη Νίκα καὶ στὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο τῆς πόλης γιὰ τὴν παντοειδῆ ὑποστήριξη τοῦ ἀνασκαφικοῦ μας ἔργου στὴν Ἀρχαία Θουρία.

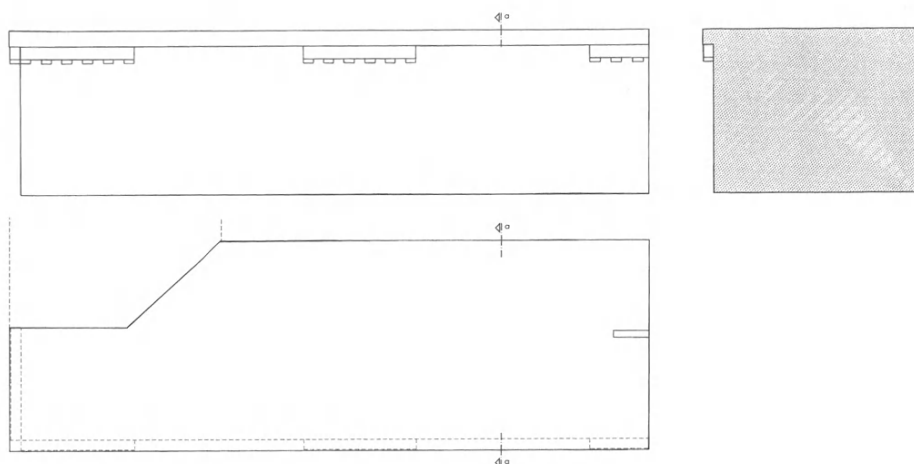

Εἰκ. 1. Τοπογραφικὴ ἀποτύπωση τῶν μνημείων τοῦ ἱεροῦ.

Κατὰ τὴ μερικὴ καθαίρεση τοῦ ληνοῦ ἀπομακρύνθηκαν καὶ ἀρκετὰ ἀρχι-τεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα προέρχονταν ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα κτίρια καὶ εἶχαν χρησι-μοποιηθεῖ σὲ δεύτερη χρήση, ὡς οἰκοδομικὸ ὕλικό. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχε μεγάλη πλάκα ἀπὸ ὀρθοστάτη (διαστ.: 1.31×0.98 μ. καὶ πάχους 0.19 μ.), ἡ ὁποία συμπλήρωνε τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τοῦ ληνοῦ. Ἀπομακρύνθηκαν ἐπί-σης τὰ δύο τμήματα ἐπιστυλίων, τὰ ὁποῖα εἶχαν τοποθετηθεῖ στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ληνοῦ. Τὸ ἓνα ἐπιστύλιο, κάθετα τοποθετημένο, ἦταν ἰωνικὸ μὲ τριπλὴ ταινία στὴν ὄψη (διαστ. 1.08×0.36 μ., ὕψ. 0.46 μ.), προερχόμενο προφανῶς ἀπὸ τὴν ἰωνικὴ κιονοστοιχία τοῦ κτιρίου Β. Τὸ ἄλλο, τοποθετημένο ὀριζόντια, εἶναι δωρικὸ (διαστ.: $1.83(1.25) \times 0.40$ μ., ὕψ. 0.50 μ.) μὲ λοξὰ διαμορφωμένη τὴ μία πλευρά του. Στὴν ὄψη του σώζονται δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς κανόνες, ποὺ φέρουν ἀπὸ ἑξὶ σύμφυτες κυλινδρικές σταγόνες ἕκαστος. Τὸ ἐπι-στύλιο αὐτό, τὸ ὁποῖο εἶναι τὸ μοναδικὸ δωρικὸ ἐπιστύλιο ποὺ ἔχει βρεθεῖ ἕως σήμερα στὴν ἀνασκαφή, πιθανότατα προέρχεται ἀπὸ τὸν θριγκὸ τοῦ δωρικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας (εἰκ. 2, πίν. 28α).

Στὴ θέση του παρέμεινε ἓνα τμήμα ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου ἀπὸ τὴ στοά, μὲ τριπλὴ ταινία (μέγιστων σωζόμενων διαστάσεων: 1.54×0.44 μ., ὕψ. 0.46 μ.), θραυσμένο σὲ τρία τμήματα, τὸ ὁποῖο ὄριζε τὴ νότια πλευρὰ τοῦ ληνοῦ, καὶ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὰ δύο τμήματα τῶν ἐπιστυλίων ποὺ ἀφαιρέθηκαν (πίν. 28β). Κάτω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τοῦ ληνοῦ βρέθηκε τοποθετημένο ὡς ὑποθεμελίωση τμήμα γείσου μὲ γεισῆποδες (διαστ.: 1.30×1.10 μ. καὶ πάχους 0.10-0.20 μ.) καὶ λευκὸ ἐπίχρισμα στὴν ἐπιφάνεια, σωζόμενο σὲ ἐξαι-ρετικὴ κατὰσταση διατήρησης, προφανῶς προερχόμενο καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἰωνικὴ κιονοστοιχία τοῦ κτιρίου Β (πίν. 29α).

Στὴν ἐσωτερικὴ ΝΔ γωνία τοῦ σηκοῦ τοῦ δωρικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας διενεργήθηκε δοκιμαστικὴ τομὴ 1 (διαστ. 0.60×0.80 μ. καὶ βάθους 1.23 μ. κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου), προκειμένου νὰ ἐρευνη-θεῖ ἡ ὑποθεμελίωση τοῦ ναοῦ. Διαπιστώθηκε ὅτι κάτω ἀπὸ τὸν στυλοβάτη (ὕψους 0.24 μ.) καὶ τὴν πρώτη βαθμίδα τῆς κρηπίδας (ὕψους 0.24 μ.) ὑπάρ-χει ἡ εὐθυντηρία ἀποτελούμενη ἀπὸ μία σειρὰ ὀρθογώνιων λιθοπλίνθων (ὕψους 0.53 μ.). Κάτω ἀπὸ τὴν εὐθυντηρία, ὡς ὑποθεμελίωση, ἔχει τοποθετηθεῖ μία στρώση ἀκανόνιστων, μετρίου μεγέθους, ἀργῶν λίθων. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἀνασκαφικοῦ τετραγώνου M26 ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρη ἡ ράμπα εἰσόδου τοῦ ναοῦ, μήκους: 3.03 μ. καὶ πλάτους: 1.34 μ. (πίν. 29β).

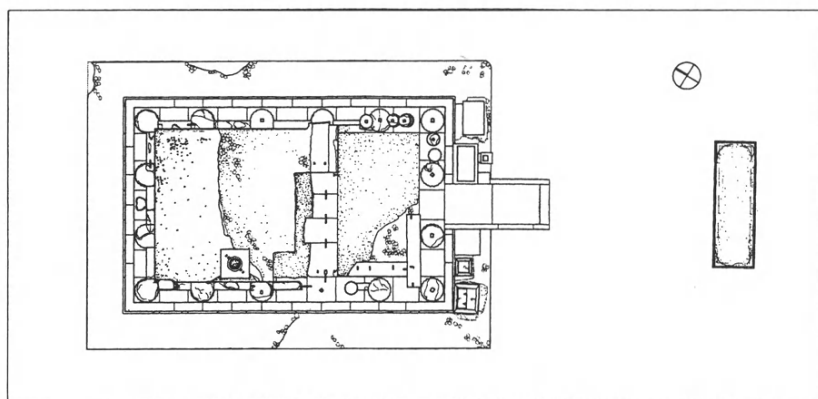
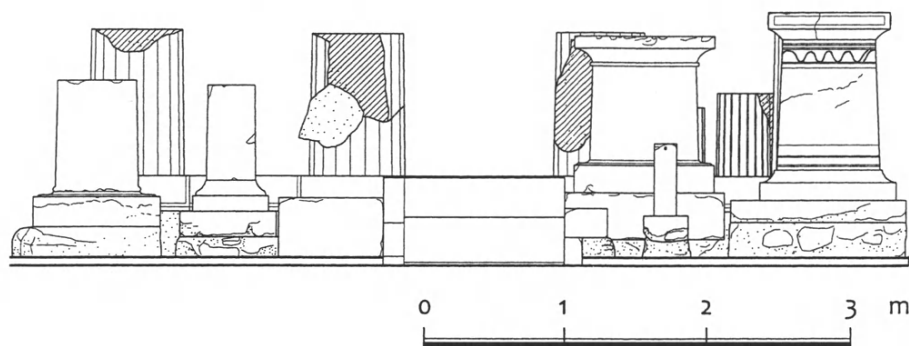
Εἰκ. 2. Δωρικό ἐπιστύλιο - ὄψη, κάτοψη, τομή.

Ἡ ράμπα εἶναι κατασκευασμένη ἀπὸ δύο μεγάλες ὀρθογώνιες λιθόπλινθους (διαστ.: α. 1.35×1.12 μ. καὶ β. 1.42×1.10 μ.), ἐνῶ στὰ πλάγια ὀρίζεται ἀπὸ ὀρθογώνιες λίθινες πλάκες (πάχους $0.14-0.24$ μ.), κάθετα τοποθετημένες, πού σχηματίζουν μία πολὺ ἐπιμελημένη κατασκευή ἄριστα διατηρημένη². Στὴ δεξιὰ πλευρὰ τῆς ράμπας ἀποκαλύφθηκαν στὴ θέση τους δύο ἐπιβλητικὰ ἀσβεστολιθικά βάθρα ἀγαλμάτων, σωζόμενα σὲ ἐξαιρετικὴ κατάσταση διατήρησης (πίν. 30α).

Ἡ θέση τῶν δύο βάθρων εἶναι ἀντίστοιχη πρὸς τὰ τρία βάθρα πού ἦταν τοποθετημένα στὴν ἀριστερὴ στὸν εἰσερχόμενο πλευρὰ τοῦ ναοῦ καὶ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (εἰκ. 3).

Τὰ βάθρα ἐφάπτονται κατὰ τὴν πίσω ὄψη τους στὴν κρηπίδα τοῦ ναοῦ καὶ ἐδράζονται ἐπάνω στὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο τοῦ πεζοδρόμου πού περιβάλλει τὸν ναό. Εἶναι τριμερῆ, ἀποτελούμενα ἀπὸ βάση, συμπαγὴ κορμὸ καὶ ὀριζόντιο κυ-

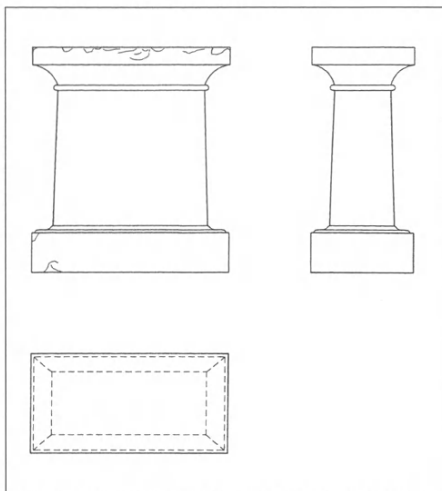
2. Ἡ σχεδιαστικὴ τεκμηρίωση καὶ ἡ γραφικὴ ἀποκατάσταση τῶν μνημείων ἔγινε ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν ἀρχιτεκτόνων ἀναστηλώσεων κ.κ. Γεωργίου Νίνου, Φωτεινῆς Μπέλλου καὶ Νίκης Ἀποστόλου.

Εἰκ. 3. Ἡ νότια ὄψη τοῦ ναοῦ μετὰ τὰ βάθρα καὶ κάτοψη τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν θέση τῶν βάθρων ἐκατέρωθεν τῆς “ράμπας” εἰσόδου.

ματιοφόρο ἐπικράνο, ἐνῶ στηρίζονται σὲ λίθινο ὀρθογώνιο ὑπόβαθρο, ἀδρὰ κατεργασμένο. Ἡ ἐπάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπικράνου καὶ στὰ δύο βάθρα ἀντίστοιχα φέρει ἀπὸ τέσσερις τόρμους σὲ σχῆμα πέλματος (μήκους: 0.15 μ. καὶ πλάτους: 0.04 μ. περίπου) γιὰ τὴ στερέωση ἑνὸς ζεύγους χάλκινων ἀγαλμάτων στὴν καθεμία. Τὸ μέγεθος τῶν τόρμων φανερώνει ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ παιδικὰ ἀγάλματα (πίν. 30β).

Τὸ πρῶτο βάθρο (B3) στὰ δεξιὰ τοῦ εἰσερχόμενου στὸν ναό, ἐφάπτεται κατὰ τὴν πλάγια ὄψη του στὴν ράμπα τοῦ ναοῦ καὶ ἔχει συνολικὸ ὕψος: 1.12 μ. Ἐδράζεται σὲ ἡμικατεργασμένο ὀρθογώνιο ὑπόβαθρο διαστάσεων: 1.11×0.71 μ.

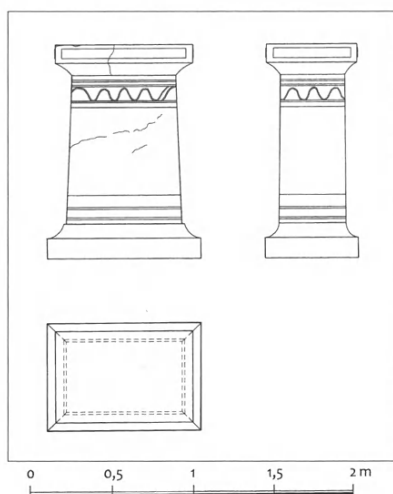

Εἰκ. 4. Βάθρο B3.

καὶ ὕψους 0.35 μ. (εἰκ. 4). Αναλυτικὰ, ἡ βάση του, ποὺ φέρει κυμάτιο στὸ ἄνω μέρος ἔχει διαστάσεις: 0.98×0.49 μ. καὶ ὕψος 0.20 μ. Ὁ κορμός, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει ἐλαφρὰ μείωση πρὸς τὰ πάνω, ἔχει διαστάσεις κάτω: 0.775×0.325 μ. καὶ ἄνω: 0.735×0.306 μ. καὶ ὕψος: 0.67 μ. Ἡ ἐπίστεψη φέρει κυμάτιο στὸ κάτω μέρος καὶ ἔχει διαστάσεις: 0.96 μ.×0.51 μ. καὶ ὕψος 0.23 μ. Στὴν ὄψη τοῦ βάθρου ὑπάρχει ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή, σὲ καλὴ κατάστασι διατήρησης, ἡ ὁποία ἀναφέρει ὅτι δύο γονεῖς ὁ Δαμόφαντος καὶ ἡ Νικανδρία, ἀφιέρωσαν στὸν Ἀσκληπιὸ καὶ τὴν Ὑγεία τὰ ἀγάλματα τῶν δύο γιῶν τους Δαμοθαλῆ καὶ Εὐθυμου (πίν. 31α).

Τὸ δεύτερο βάθρο (B4) βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 0.31 μ. ἀνατολικά τοῦ πρώτου καὶ εἶναι τοποθετημένο σὲ ἀπόσταση 0.07-0.08 μ. ἀπὸ τὴν πρώτη βαθμίδα τῆς κρηίδας μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προβάλλεται ἐλαφρὰ τοῦ προηγούμενου βάθρου. Τὸ συνολικὸ ὕψος του εἶναι 1.33 μ., ἐνῶ ἡ ὄψη του εἶναι περισσότερο προσεγμένη ἀπὸ τοῦ προηγούμενου, μὲ ἀρκετὰ ἀνάγλυφα διακοσμητικὰ στοιχεῖα. Στὴν πρόσοψη τοῦ κορμοῦ σχηματίζεται ἐλαφρῶς ἔξεργος πῖνακας, ἐνῶ τὸ πάνω μέρος διακοσμεῖται μὲ συνεχόμενη ὀφιοειδῆ γραμμὴ καὶ ταινία μὲ ἀστράγαλο (εἰκ. 5).

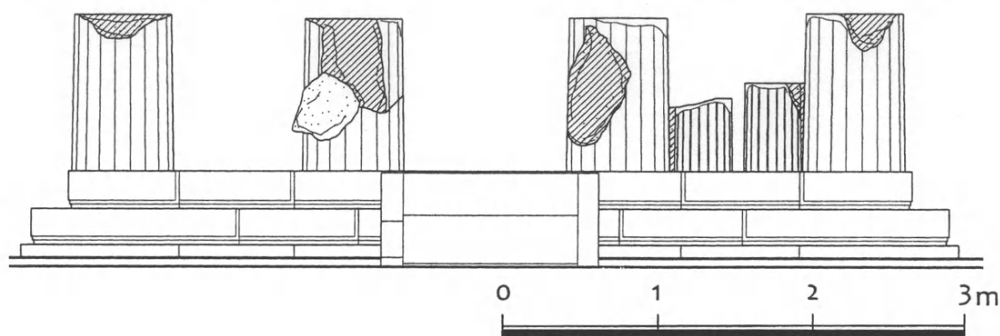
Κάτω ἀπὸ τὸ ὑπόβαθρο ἔχει τοποθετηθεῖ μία σειρὰ ἀργῶν λίθων γιὰ τὴν ἐπίτευξη καλύτερης στερέωσης καὶ ἐξισορρόπησης τοῦ βάθρου. Τὸ ὑπόβαθρο

Εἰκ. 5. Βάθρο B4.

ἔχει διαστάσεις 1.17×0.80 μ. καὶ ὕψος 0.17 μ. Οἱ διαστάσεις τῆς βάσης εἶναι: 0.96×0.59 μ. καὶ ὕψος 0.21 μ., ἐνῶ ὁ κορμὸς ἔχει ὕψος 0.90 μ. καὶ διαστάσεις κάτω 0.72×0.42 μ. καὶ ἄνω 0.645×0.40 μ. Ἡ ἐπίστεψη ἔχει ὕψος 0.235 μ. καὶ διαστάσεις κάτω: 0.43×0.68 καὶ ἄνω: 0.58×0.85 μ. Στὶς τέσσερις γωνίες τῆς ἐπίστεψης σχηματίζονται ἀνάγλυφα διακοσμητικὰ θέματα ὑπὸ μορφὴν σχηματοποιημένων ἀνθεμίων. Οἱ ἐπιφάνειες τοῦ βάθρου δὲν φέρουν ἴχνη ἐπιγραφῆς (πίν. 31β). Μπροστὰ στὸ πρῶτο βάθρο ἀποκαλύφθηκαν δύο μικρότερες, σχεδὸν κυβικές, ἀσβεστολιθικές βάσεις (εἰκ. 3, πίν. 31α). Ἡ πρώτη (διαστ. 0.29×0.27 μ., καὶ ὕψους 0.22 μ.) εἶναι ἀδρὰ κατεργασμένη μὲ ἐλαφρά, σχεδὸν κυκλικὴ ἐσοχὴ στὴν ἐπάνω ἐπιφάνειά της γιὰ τὴν ἐδραση ἀναθηματικῆς στήλης ἢ ὁποῖα δὲν σώζεται. Ἡ ἄλλη, κατασκευασμένη ἀπὸ μελανὸ λίθο (διαστ. 0.30×0.32 μ., ὕψους 0.16 μ.), φέρει ὀρθογώνια ἐγκοπή στὴν ἐπάνω πλευρά (διαστ. 0.155×0.135 μ., βάθους 0.02 μ.) γιὰ τὴν ὑποδοχὴ λίθινου ὀρθογώνιου πεσσίσκου, σωζόμενου ὕψους 0.52 μ. καὶ διαστ. 0.15×0.13 μ., ὁ ὁποῖος βρέθηκε πεσμένος μπροστὰ της. Στὸ κάτω μέρος τῆς ὀψης τοῦ πεσσίσκου σώζεται μικρογράμματη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ στὸν Ἑρμῇ, σὲ πέντε στίχους.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς στὸν χώρο πρὸ τῶν δύο βάθρων καὶ ὑψηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ράμπας εἰσόδου τοῦ ναοῦ βρέθηκε μεγάλος

Εἰκ. 6. Ἡ νότια ὄψη τοῦ ναοῦ χωρὶς τὰ βάθρα.

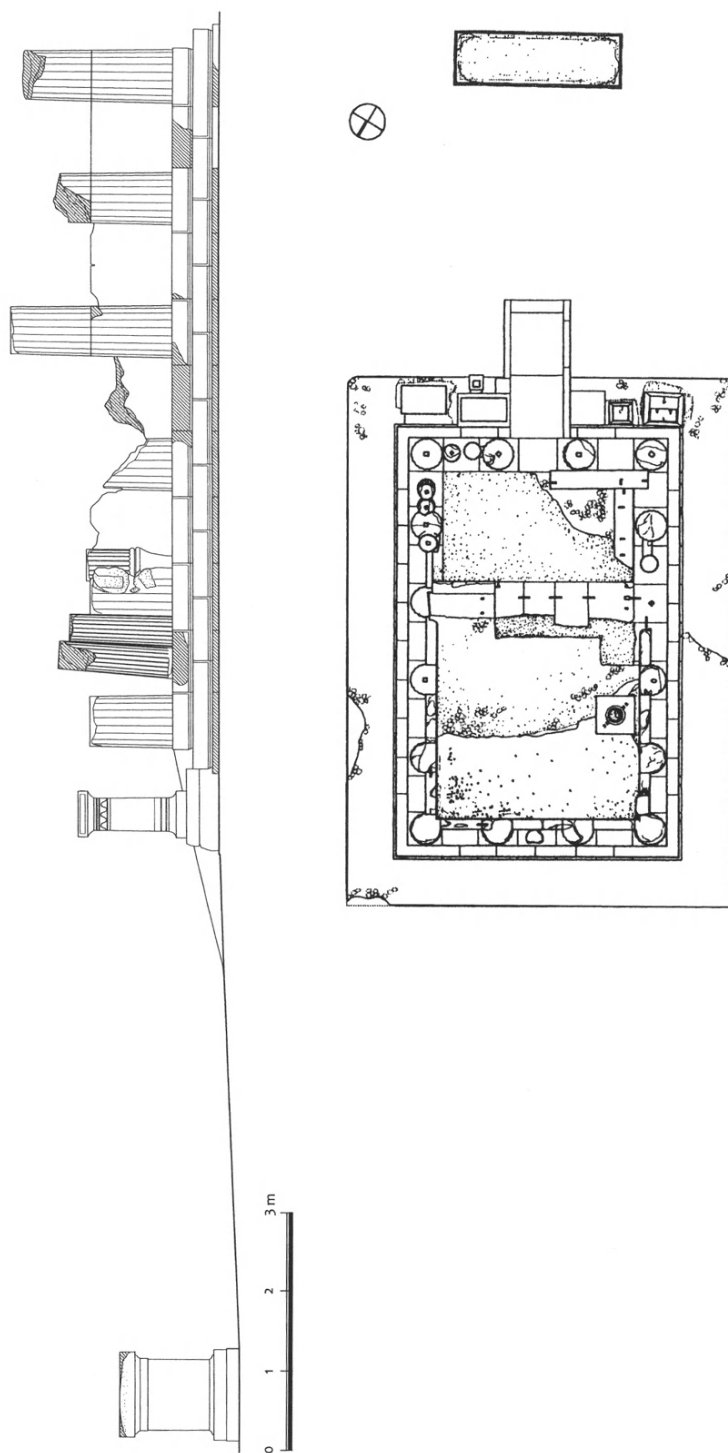
ἀριθμὸς διάσπαρτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὅποια προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἰωνικὴ κιονοστοιχία τοῦ κτιρίου Β. Συγκεκριμένα ὑπῆρχαν τρία τμήματα ραβδωτῶν κιόνων καθὼς καὶ δύο ἰωνικὰ κιονόκρανα σὲ καλὴ κατάσταση διατήρησης (πίν. 32α).

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης τοῦ τετραγώνου Μ26 ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης πλήρως ἡ ΝΑ γωνία τοῦ προνάου τοῦ δωρικοῦ ναοῦ. Στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς γωνίας καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ προνάου βρίσκονται σὲ δεύτερη χρῆση τρία τμήματα ἰωνικῶν κιόνων, τὰ δύο τοποθετημένα στὸ πλάι καὶ ἓνα κάθετα, πού πιθανόν χρησίμευαν ὡς ἔδρανα, ὅπως καὶ τὰ δύο ἰωνικὰ ἐπιστύλια πού ἔχουν τοποθετηθεῖ στὴ ΝΔ γωνία τοῦ προνάου, ἔχοντας προφανῶς τὴν ἴδια χρῆση.

Στὸν στυλοβάτη τῆς ΝΑ γωνίας, μεταξύ τῶν δωρικῶν κιόνων, ἔχουν τοποθετηθεῖ σὲ κάθετη θέση τμήματα ἰωνικῶν κιόνων (δύο στὴ νότια πλευρὰ καὶ τρία στὴν ἀνατολική), πιθανόν γιὰ νὰ κλείσουν ὑπὸ μορφὴν τοιχοῦ τὰ κενὰ μετακίονια διαστήματα, δημιουργώντας ἓνα εἶδος κλειστοῦ χώρου στὸν πρόναο (εἰκ. 6, πίν. 32β).

Ἡ ἀφαίρεση ἐνὸς τμήματος διαστάσεων 3×3 μ. ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ τετραγώνου Μ26 εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δωρικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας, καθὼς καὶ τοῦ βοτσαλωτοῦ πεζοδρόμου πού περιβάλλει τὸ μνημεῖο (εἰκ. 7, πίν. 33α).

Ἐντύπωση προκάλεσε τὸ ἰσχυρὸ στρώμα καύσης, τὸ ὁποῖο κάλυπτε τὴν κρηπίδα τοῦ ναοῦ ἐξωτερικὰ τῆς ΝΑ γωνίας καθὼς καὶ ἡ μεγάλη φθορὰ τῆς κρηπίδας στὸ σημεῖο αὐτὸ λόγω τῆς ἐπίδρασης τῆς πυρᾶς. Τὸ στρώμα τῶν

Εἰκ. 7. Ἡ ἀνατολική ὄψη τοῦ ναοῦ.

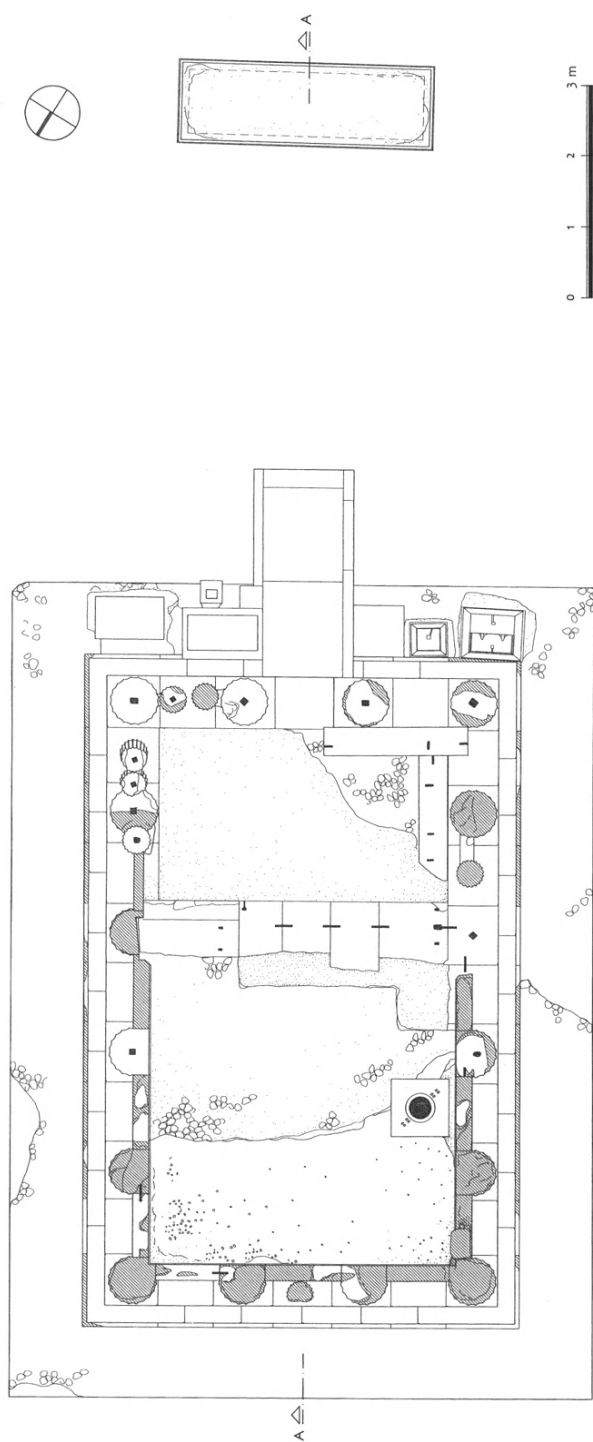
καμένων χωμάτων καὶ τῆς στάχτης, ἂν καὶ δὲν ἦταν πολὺ παχύ (περίπου 0.40 μ.) περιεῖχε μεγάλο ἀριθμὸ πυρακτωμένων ὀστράκων πρώιμων ἐλληνιστικῶν χρόνων, ὀστῶν ζώων καὶ ὀστρέων. Μετὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τῆς κάτοψης τοῦ ναοῦ, οἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις του ἔχουν ὡς ἑξῆς: Μῆκος στὸν στερεοβάτη 9.40 μ. καὶ στὸν στυλοβάτη 8.80 μ. Πλάτος στὸν στερεοβάτη: 6.10 μ. καὶ στὸν στυλοβάτη: 5.50 μ. Τὸ συνολικὸ ὕψος τῆς δίβαθμης κρηπίδας εἶναι 0.46 μ. (εἰκ. 8-9, πίν. 33β-34α).

Ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ μεγάλη φθορὰ ἣ ὁποία παρατηρεῖται στὴν ἀνωδομὴ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ σὲ σχέση μετὰ τίς ἄλλες πλευρές του καὶ κυρίως τὴ βόρεια (εἰκ. 10-11). Τὸ μῆκος τοῦ βοτσαλωτοῦ πεζοδρόμου στίς μακρὲς πλευρὲς εἶναι 11.40 μ., στίς στενὲς 8.10 μ., ἐνῶ τὸ πλάτος του εἶναι 0.98 μ.

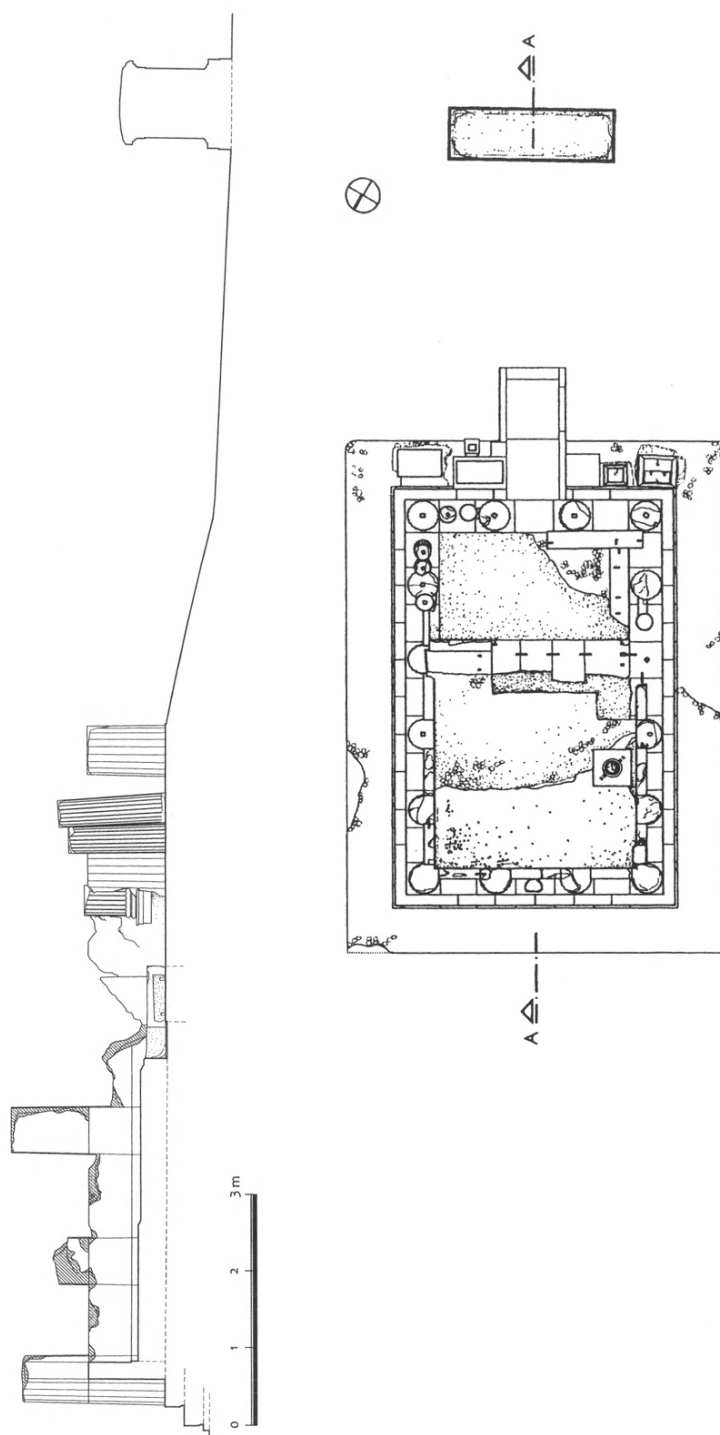
Σὲ ἀπόσταση περίπου 2.95 μ. ἀνατολικά τῆς ράμπας τοῦ ναοῦ ἀποκαλύφθηκε μεταγενέστερος πρόχειρος τοῖχος σὲ ὕψος 0.80 μ. περίπου, πάνω ἀπὸ τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο (πίν. 34β). Ὁ τοῖχος ἀπαρτίζεται ἀπὸ δύο μεγάλα τμήματα προφανῶς πεσμένων καὶ ἀδρομερῶς λειασμένων βράχων, τὰ ὁποῖα συνδέονται μεταξύ τους μετὰ μία σειρὰ ἀργῶν λίθων καὶ τμήματα πολὺ φθαρμένων ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν χρησιμοποιημένα σὲ δευτέρη χρήσι, ὅπως εἶναι δύο τμήματα γείσων, ἓνα ἰωνικὸ κιονόκρανο καὶ τέσσερα τμήματα ραβδωτῶν ἰωνικῶν κιόνων. Ὁ πρόχειρος αὐτὸς τοῖχος, κατεύθυνσης ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ, ἔχει συνολικὸ μῆκος 6.80 μ. καὶ πιθανὸν χρησιμοποιήθηκε σὲ κάποια μεταγενέστερη φάσι λειτουργίας τοῦ ναοῦ, ὡς ἀνάλημμα γιὰ τὴ συγκράτηση τῶν χωμάτων τοῦ πρανοῦς, πού ὑψώνεται στὰ ἀνατολικά τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ ἀφαίρεσις τῆς ἐπίχωσης τοῦ τετραγώνου Ν26 ἔφερε στὸ φῶς σὲ βάθος περίπου 2 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους τὸν ἐπιβλητικὸ λίθινο ὀρθογώνιου βωμό, ὁ ὁποῖος βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 4.50 μ. νότια τοῦ ἄκρου τῆς ράμπας τοῦ ναοῦ καὶ 6.35 μ. νότια τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ βοτσαλωτοῦ πεζοδρόμου (εἰκ. 8-10, πίν. 35α).

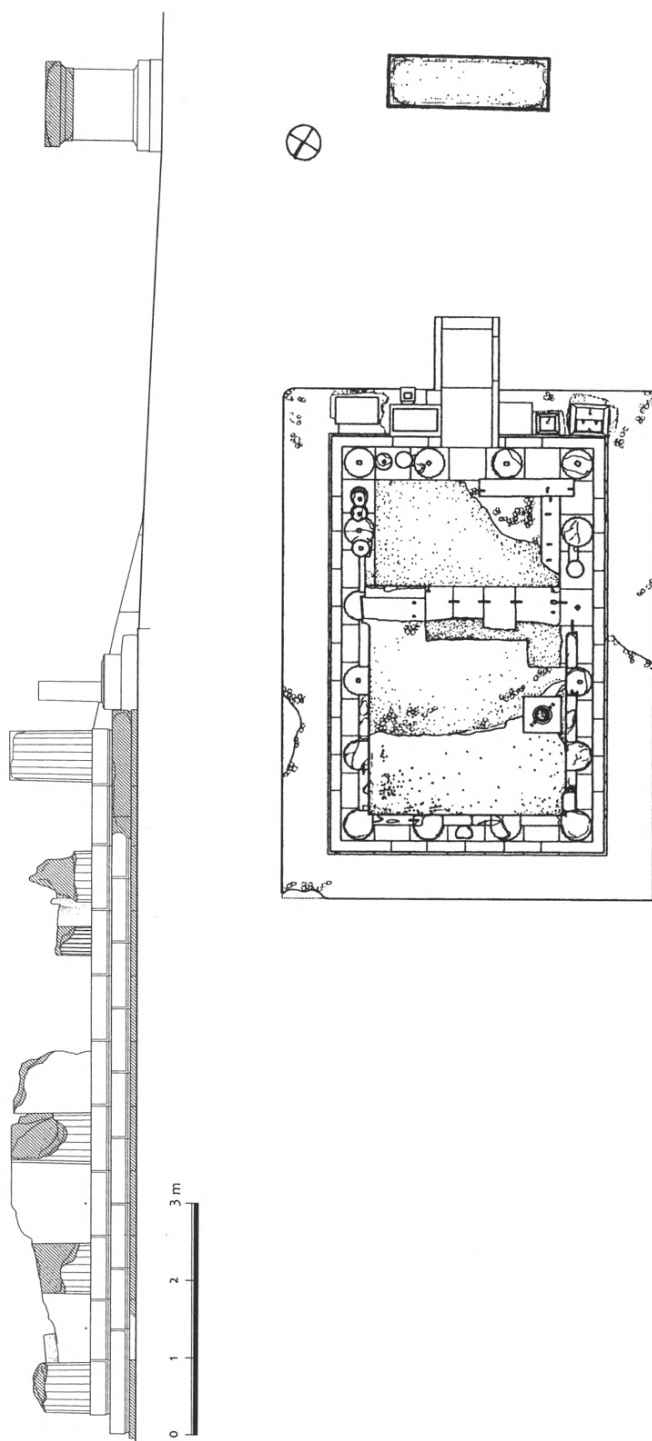
Ὁ βωμός (διαστ. μῆκος 3.30 μ., μῆκος τῆς βάσης 3.58 μ., πλάτος στέψης 1.15 μ., πλάτος βάσης 1.01 μ. καὶ ὕψος 1.48 μ.) ἔχει κατεύθυνση παράλληλῃ πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ, ἐνῶ ὁ ἄξονας τῆς ράμπας εἰσόδου καταλήγει στὸ μέσον του. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη: τὴν κυματοφόρῳ βάση, τὸν κορμὸ καὶ τὴ στέψη, πού τὴν περιτρέχει κυμάτιο. Ἡ βάση ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία τμήματα, ὁ κορμὸς ἀπὸ πέντε ὀρθογώνιες λιθόπλινθους καὶ ἡ ἐπίστεψις ἐπίσης ἀπὸ τρία τμήματα (εἰκ. 12). Ἡ ἐπάνω ἐπιφάνεια τῆς στέψης εἶναι

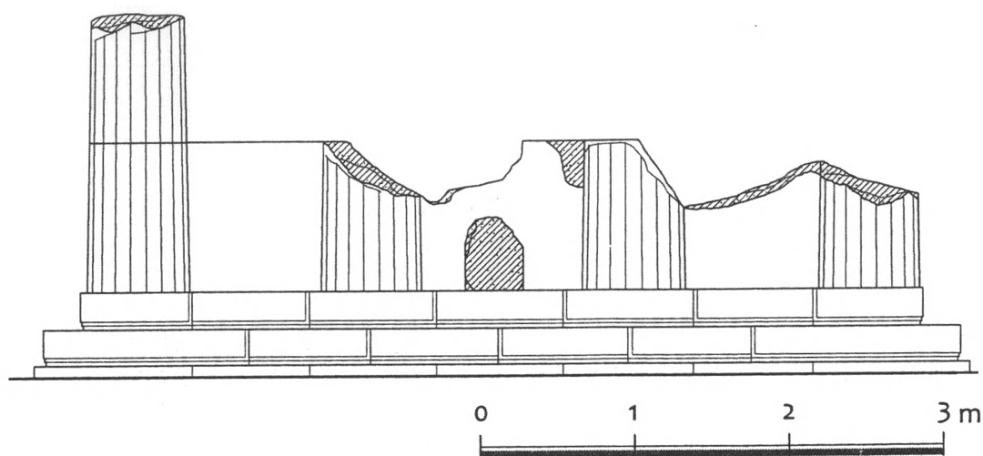
Είχ. 8. Σχεδιαστική κάτοψη του ναού και του βωμού.

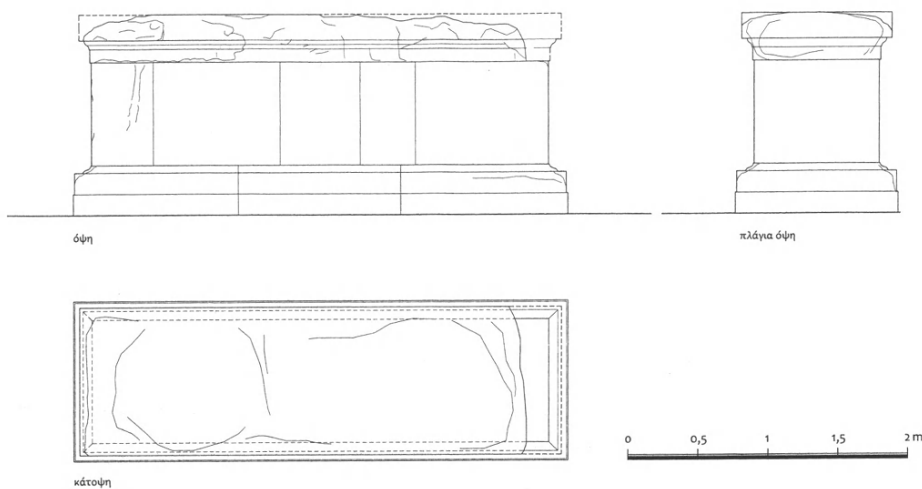
Εἰκ. 9. Διαμήκης τομή τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 10. Ἡ δευτερὴ ὄψη τοῦ ναοῦ.

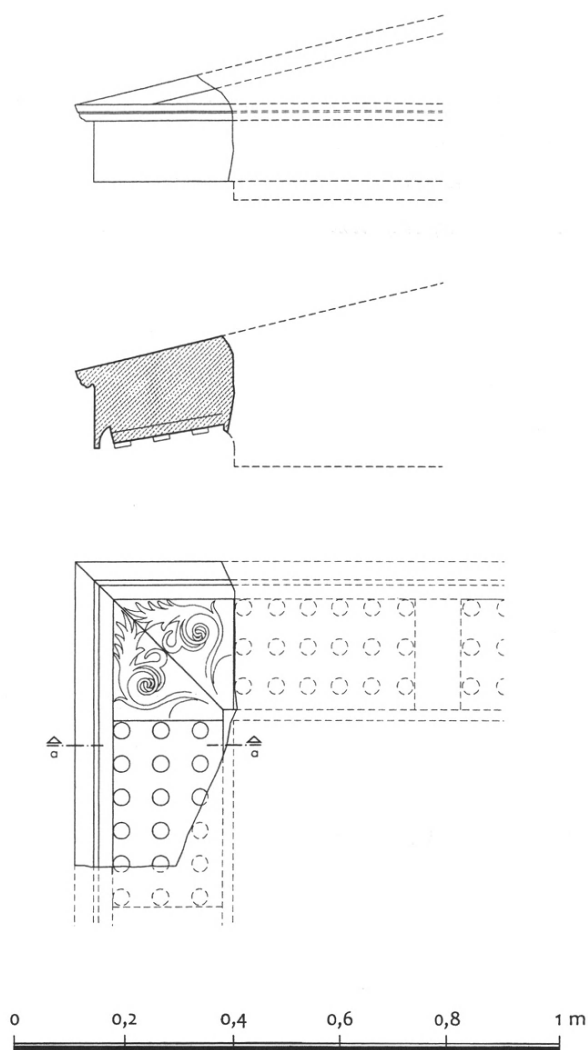

Εἰκ. 11. Ἡ βόρεια ὄψη τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 12. Ὁ βωμὸς-ὄψη, κάτοψη, πλάγια ὄψη.

ἀρκετὰ φθαρμένη με ἀνώμαλη ἐπιφάνεια, σὲ μία συμπαγή, ἐνιαία κατασκευή. Ὁλόκληρη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βωμοῦ ἦταν ἐπιχρισμένη με λευκὸ κονίαμα, ἐνῶ στὴν ὄψη τῆς ἐπίστεψης διακρίνονται κατὰ τόπους ἵχνη κυανοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος. Μέρος τοῦ ΝΔ τμήματος τοῦ βωμοῦ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὰ θεμέ-

Είχ. 13. Σχεδιαστική αποτύπωση γωνιαίου γείσου-ᾠψη, τομή, ἄνοψη.

για της ἐκκλησίας τῆς Παναγίτσας καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ὑπῆρξε πρὸς τὸ παρὸν ἀδύνατη ἢ πλήρης ἀποκάλυψή του.

Πλησίον τοῦ βωμοῦ σὲ ἀπόσταση 0.40 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ ἄκρο του βρέθηκε στὴ θέση του μικρότερος, λίθινος κυλινδρικός βωμὸς μὲ συμφυὴ ὀρθογώνια

βάση. Ὁ βωμίσκος ἔχει ὕψος 0.62 μ. καὶ διάμετρο 0.57 μ. (ἀποκαλυφθεῖσες διαστάσεις βάσης 0.70×0.45 μ., ὕψος 0.19 μ.). Παχὺ λεῖο κονίαμα λευκοῦ χρώματος καλύπτει ὁλόκληρον τὸν βωμὸ καθὼς καὶ τὴν ἐπίπεδον ἄνω ἐπιφάνειά του. Στὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ του διακρίνεται βαθὺ κυανὸ χρῶμα.

Μπροστὰ στὸν μεγάλον βωμὸ, κυρίως στὴ βορειοανατολική πλευρά του, ὑπῆρχε παχὺ στρώμα στάχτης καὶ ἰσχυρὰ πυρακτωμένων χωμάτων, μὲ μεγάλη ποσότητα ἀποσπασματικῆς κεραμικῆς καὶ ὀστέων ζώων, ὡς κατάλοιπα τῶν τελούμενων ἐκεῖ θυσιῶν. Σὲ ὑψηλότερον ἐπίπεδο, στὸν χῶρον ἔμπροσθεν τοῦ βωμοῦ, ἐντὸς διαταραγμένου στρώματος χωμάτων βρέθηκε σχεδὸν ἀκέραιος ἄλλος λίθινος βωμίσκος κωνικοῦ σχήματος, μὲ ἐπίπεδον τὴν ἄνω ἐπιφάνειά του (πίν. 35β). Εἶναι θραυσμένος καὶ ἐλλιπὴς στὴν ὀρθογώνια βάση του καὶ ἔχει διάμετρο 0.33 μ. καὶ ὕψος 0.51 μ. (διαστάσεις βάσης: 0.53×0.53 μ. καὶ ὕψος 0.18 μ.).

Ἀπὸ τὸν ἴδιον περίπου χῶρον προῆλθε ἓνα τμήμα προμόχθου ἀπὸ τὸ γωνιαῖο γεῖσο τοῦ ναοῦ, μὲ συμφύες ὀρθογώνιο φάτνωμα, τὸ ὁποῖο φέρει πλούσια γραπτὴ φυτικὴ διακόσμηση λευκοῦ χρώματος σὲ ἐρυθρὸ βάθος. Οἱ ἀγυιὲς μεταξὺ τῶν κυλινδρικών σταγόνων τῆς προμόχθου (σώζονται συνολικὰ 10 σταγόνες) εἶναι χρωματισμένες μὲ ἀνοιχτὸ κυανὸ χρῶμα. Οἱ σωζόμενες διαστάσεις του εἶναι 0.265×0.52 μ. καὶ τὸ πάχος του 0.165 μ. (εἰκ. 13, πίν. 36).

Τὰ κινητὰ εὐρήματα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἦταν κυρίως ἄφθονη κεραμικὴ ἐλληνιστικῶν χρόνων (4ος-2ος αἰ. π.Χ.), ἀπὸ τὴν ὁποία ξεχώρισαν πολλὰ τμήματα ἀνάγλυφων σκύφων ἐξαιρετικῆς ποιότητος (πίν. 37α), τμήματα ἀνθεμωτῶν ἀκροκεράμων, δύο χάλκινα νομίσματα (τὸ ἓνα Μεσσήνης τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), λίγοι ἀστράγαλοι ὀστέινοι καὶ ἓνας μικρὸς ὑάλινος (πίν. 37β), ἐνῶ πολὺ ἐνδιαφέρον ὑπῆρξε ἓνα ὄστρακο μελαμβαφὲς μὲ τμήμα ἐγχάρακτης ἐπιγραφῆς (graffito), ὅπου διακρίνονται εὐκρινῶς τὰ γράμματα: ...ΛΑΠΙ., προφανῶς ΑΣΚΛΑΠΙΩ, γεγονός πού ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἐπιβεβαίωση τῆς ταυτότητος τοῦ ναοῦ (πίν. 37γ).

Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς ἀνατολικά καὶ περιμετρικὰ τοῦ βωμοῦ ἀναμένεται νὰ δώσει ἐνδιαφέροντα εὐρήματα στὸ μέλλον, σχετιζόμενα μὲ τὴ λατρεία τῶν θεοτήτων τοῦ ἱεροῦ.

6. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

(Πίν. 38-52)

Ἡ ἀνασκαφή τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴν ἀρχαία Μεσσήνη συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ 2012 ὑπὸ τῇ διεύθυνση τοῦ ὑπογραφομένου. Ἐλάβαν μέρος ὁ νομισματολόγος Κλεάνθης Σιδηρόπουλος, οἱ ἀρχαιολόγοι Κυριάκος Ψαρουδάκης, Εὐῆ Λαμπροπούλου, Ἀγγελικὴ Τσίκου καὶ Μάρω Σπαθῆ, οἱ φοιτήτριες Εὐγενία Βογιατζάκη, Κατερίνα Ρασσιά, καθὼς καὶ ἡ φοιτήτρια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς Δήμητρα Σιδηροπούλου. Ἡ συντήρηση τῶν εὐρημάτων πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Σταυρούλας Πολυμενέα. Ἡ ἀρχαιολόγος Βούλα Μπαρδάνη συνέχισε τὴ μελέτη τῶν δικαστικῶν ψηφισμάτων καὶ παράλληλα ἀσχολήθηκε μὲ τὴ μεταγραφή τῶν ἐπιγραφῶν. Ὁ Δημήτρης Μπαλόπουλος, ἡ Ζωὴ Καζάνα καὶ ἡ Κυριακὴ Κάβουρα ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν καὶ τὴ διεκπεραίωση τῆς ἀλληλογραφίας.

Ἡ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε: α) στὴν περιοχὴ τῆς ἀγορᾶς, β) στὸ θέατρο καὶ γ) στὸ ἱερό (10) τῆς Ἐλεύθιας στὴ νότια πλαγιά τοῦ ὄρους τῆς Ἰθώμης.

Ἀγορὰ

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀποχωμάτωση τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τῆς κολοσσίδας βόρειας στοᾶς τῆς ἀγορᾶς καὶ ἀποκαλύφθηκαν πλήρως οἱ σωζόμενοι κατὰ χώραν ψαμμιτικοὶ κίονες, τόσο οἱ δωρικοὶ τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας ὅσο καὶ οἱ κορινθιακοὶ τῶν δύο ἐσωτερικῶν σειρῶν, οἱ ὁποῖες ὀρίζουν τὰ τρία κλίτη τῆς διώροφης αὐτῆς στοᾶς (πίν. 38α). Ἦλθε ἐπίσης στὸ φῶς μεγάλος ἀριθμὸς μελῶν ἀπὸ ἐπιχρισμένο ψαμμίτη πὺρ προέρχονται ἀπὸ τὸν δεῦτερο ὄροφο τῆς στοᾶς, ὅπως ἰωνικοὶ ἀμφικίονες τῆς πρόσοψης μὲ ἐγκοπὲς γιὰ τὴ στερέωση ὑψηλῶν θωρακίων καὶ ἰωνικοὶ κίονες τῆς μεσαίας καὶ τῆς πίσω κιονοστοιχίας μὲ τὰ ἀντίστοιχα κιονόκρανά τους (πίν. 38β). Ἀποκαλύφθηκε πλήρως καὶ ἀποκαταστάθηκε ἡ ἀνατολικὴ κόγχη (ἐξέδρα) πὺρ ἀνοίγεται στὸν πίσω τοῖχο

τῆς στοᾶς. Φέρει δύο ἰωνικοὺς ἀμφικίονες μεταξύ παραστάδων ποὺ ἐδράζονται σὲ διμερῇ κρηπίδα (πίν. 39α). Σκάλα μὲ δύο ἀναβαθμοὺς ὁδηγεῖ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κόγχης ὅπου πρέπει νὰ ἦταν ἀνιδρυμένος ὁ ἀνδριάντας κάποιου ἀξιωματοῦχου ἢ εὐεργέτη τῆς πόλης. Τελικῶς ἡ κολοσσιαία αὐτὴ τρίκλιτη καὶ διώροφη στοὰ περιπάτου καὶ ἀναψυχῆς, ποὺ ὄριζε τὸν χῶρο τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ Βορρά, εἶχε ἐπτὰ συνολικά κόγχες μὲ ἀγάλματα, τοποθετημένες ἀνὰ εἴκοσι τέσσερα (24) μέτρα περίπου, τὸ μῆκος τῆς ἦταν 196 μέτρα, ἐνῶ τὸ συνολικὸ ὕψος τῆς ξεπερνοῦσε τὰ 8.50 μέτρα. Οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τῆς καλύπτονταν ἀπὸ ἐγχρωμα κονιάματα ἐρυθρῆς καὶ μελανῆς ἀπόχρωσης.

Στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ προεξέχοντος πτεροῦ τῆς στοᾶς ἦλθε στὸ φῶς μία τρίτη λίθινη τράπεζα ἀγορανόμου γιὰ τὴ μέτρηση ὕγρων καὶ στερεῶν προϊόντων, τῆς ὁποίας οἱ δύο ἀνισομεγέθεις μετρητικὲς κοιλότητες καλύπτονται ἀπὸ λίθινα κωνικὰ στοιχεῖα, κοῖλα ἐσωτερικῶς καὶ μὲ κυκλικὸ ἄνοιγμα στὸ ἄνω πέρας τους τὸ ὁποῖο ἔκλεινε μὲ μεταλλικὸ δισκοειδὲς πῶμα (πίν. 39β). Ὁ ἐσωτερικὸς κοῖλος ἀμφικωνικὸς χῶρος ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴν προσθήκη τῆς λίθινης κωνικῆς κάλυψης παίρνει τὸ σχῆμα καὶ τὸν ὄγκο ἐνὸς ἀκέραιου ἀμοφορέα μέτρησης. Ὅπως διαπιστώθηκε ἀπὸ τὰ κατάλοιπα γόμφων στὶς δύο ἄλλες λίθινες τράπεζες μέτρησης (σηκώματα) ἔφεραν καὶ αὐτὲς ἀρχικά παρόμοια λίθινα κωνικὰ στοιχεῖα ποὺ κάλυπταν τὶς κοιλότητές τους. Ἀποστραγγιστικὸς ἀγωγὸς καλυμμένος μὲ λίθινες πλάκες ἦλθε στὸ φῶς κατὰ μῆκος τῆς βόρειας καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς βόρειας στοᾶς. Ὁδηγοῦσε τὰ νερὰ ἔξω ἀπὸ τὴ στοὰ πρὸς τὸν λίθινο ἀνοιχτὸ ἀγωγὸ τῶν ὀμβρίων τῆς στέγης, ὁ ὁποῖος φέρεται κατὰ μῆκος τοῦ κρηπιδώματος τῆς στοᾶς. Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα ποὺ ἦλθαν στὸ φῶς ἄξια μνείας εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Τὸ ἄνω μέρος ἐνὸς λίθινου Ἑκαταίου τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ἀρ. εὐρ. 17659, ὕψ. 0.30 μ., πλ. 0.12 μ., μὲ τρεῖς συμφυεῖς γυναικεῖες κεφαλές ποὺ φέρουν ἐνιαῖο κυλινδρικό πόλο (πίν. 40α). Στὴν κάτω ἐπιφάνεια τοῦ λαιμοῦ ὑπάρχει τὸρμος γιὰ τὴ γόμφωση τῶν κεφαλῶν πάνω στοὺς ἐλλείποντες κορμούς.

2. Μαρμάρينو κεφάλι ἀθλητοῦ, ἀρ. εὐρ. 17652, μέγ. ὕψ. 0.153 μ., πλ. 0.108 μ. 3ου αἰ. π.Χ. Λεῖπει τὸ πρόσωπο καὶ μέρος τοῦ κρανίου. Τὰ μαλλιά εἶναι διευθετημένα σὲ λεπτοὺς βοστρύχους καὶ περιβάλλονται ἀπὸ στεφάνη (πίν. 40β).

3. Δεξιὸς μηρὸς ἀπὸ μαρμάρينو ἄγαλμα Σατυρίσκου, ἀρ. εὐρ. 17658, ὕψ. μέγ. 0.30 μ., πάχ. 0.123 μ. (πίν. 41α). Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μηροῦ καλύπτεται ἀπὸ δορὰ ζώου (νεβρίδα) καὶ φύλλα ἀμπέλου.

4. Θραῦσμα ἀσβεστολιθικοῦ βάθρου, ἄρ. εὐρ. 17902, ὕψ. μέγ. 0.31 μ., πλ. μέγ. 0.35 μ., πάχ. μέγ. 0.28 μ. (πίν. 41β). Φέρει πέντε στίχους τιμητικῆς ἐπιγραφῆς;

 [- - - -]επε[. .]\ I[- - - -]
 [- - - -] τὸν ἴδιον [- - - -]
 [- - ἄν]δρα ν ἄρετᾱ[ς - - -]
 [- - - -]ιν καὶ τὰς [- - - -]
 5 [- - - - -]NE[- - - - -]

Πραγματοποιήθηκαν παράλληλα ἐργασίες διαμόρφωσης τοῦ χώρου ἀμέσως νότια ἀπὸ τὴν προεξέχουσα ἀνατολική πτέρυγα τῆς στοᾶς, κατὰ τὴ διάρ-
 κεια τῶν ὁποίων ἐντοπίστηκε καὶ ἀνασκάφτηκε συστηματικὰ ἐπίμνηκες οἰκο-
 δόμημα (πίν. 42α). Περιλαμβάνει πέντε ἰσομεγέθεις ὀρθογώνιους χώρους, διαστ. 4.80×4.80 μ., σὲ σειρὰ τοποθετημένους ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότον, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν πιθανῶς καταστήματα τῆς ἀγορᾶς ἢ ἀποθήκες στὴν πρῶιμη φάση τῆς πόλης, αὐτὴ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Οἱ ἐξωτερικὲς ὀφειες τῶν τοί-
 χων εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ μεγάλες ἀσβεστολιθικὲς πέτρες κατὰ τὸ ψευ-
 δοπολυγωνικὸ σύστημα, ἐνῶ οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι κτισμένοι μὲ ἀκανόνι-
 στες πέτρες (πίν. 42β). Τὸ οἰκοδόμημα αὐτό, μήκους 30 μ. καὶ πλάτους 6 μ., ἐδράζεται σὲ ἄνδηρο, εὐρισκόμενο κατὰ 1-1.20 μ. ὑψηλότερα τοῦ ἐπιπέδου
 ἐδρασης τῆς βόρειας στοᾶς, καὶ φαίνεται ὅτι κατασκευάστηκε, ὅπως σημει-
 ῶνεται παραπάνω, τὸν 4ο αἰ. π.Χ., ἀλλὰ ἐγκαταλείφθηκε καὶ λιθολογήθηκε
 πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Τὸ βόρειο πέρας τοῦ οἰκοδομήματος ἀποκό-
 πηκε ἀπὸ τὴ θεμελίωση τῆς βόρειας στοᾶς. Μέσα στὰ χρονικὰ πλαίσια τοῦ
 4ου καὶ τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἐντάσσονται καὶ τὰ παρακάτω ἐλάχιστα
 κινητὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἐπίμνηκες οἰκοδόμημα:

1. Μονόμυξος ἀκέραιος λύχνος, ἄρ. εὐρ. 17755, μήκ. 0.069 μ., ὕψ. 0.023 μ. (πίν. 43α). Ἀπὸ τὸ βόρειο δωμάτιο τοῦ οἰκοδομήματος.

2. Λαιμὸς κρατῆρος τύπου δυτικῆς κλιτύος, ἄρ. εὐρ. 17776, διάμ. χεί-
 λους 0.30 μ. (πίν. 43β). Ἀπὸ τὸ βόρειο δωμάτιο τοῦ οἰκοδομήματος.

3. Κάτω μέρος προσώπου εἰδωλίου ἀνδρικῆς μορφῆς μὲ ἄδρᾱ χαρακτηρι-
 στικά, 4ου αἰ. π.Χ., ἄρ. εὐρ. 17716, μέγ. ὕψ. 0.062 μ. (πίν. 43γ).

4. Ἐλλειψοειδῆς σφραγιδόλιθος δακτυλιδιοῦ ἀπὸ μελανὴ ὑαλόμαζα μὲ

διαμπερὴ ὅπῃ στὸ μέσο τῆς μεγάλης διαμέτρου γιὰ τὴ στερέωση τοῦ μεταλλικοῦ δακτυλίου. Ἀρ. εὐρ. 17710, μεγάλη διάμετρος 0.026 μ., μικρὴ διάμετρος 0.023 μ., πάχ. 0.007 μ. Φέρει σὲ σειρὰ ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω, κατὰ μῆκος τῆς μεγάλης διαμέτρου, τὰ ἐξῆς θέματα: ρόπαλο, φτερωτὸ κεραυνό, σιαγὼνα κάπρου (πίν. 43δ-ε). Καὶ τὰ τρία σύμβολα ἀπαντοῦν μὲ τὴν ἴδια σειρὰ στὸν ὀπισθότυπο χάλκινων νομισμάτων τοῦ Ἀντίοχου Ι τῆς Συρίας (280-261 π.Χ.)¹.

5. Λαβὴ ἀμφορέα, ἀρ. εὐρ. 17751, ὕψ. 0.133 μ., πλ. μέγ. 0.063 μ. Φέρει στὴν καμπύλῃ πρὸς τὴ ράχῃ σφράγισμα σὲ σχῆμα φύλλου κισσοῦ μὲ τὰ γράμματα ΖΕ σὲ ἀνάγλυφο (πίν. 44α). Τὸ κισσόφυλλο παραπέμπει στὸν Διόνυσο καὶ τὸ κρασί, ἐνῶ τὰ γράμματα ΖΕ[...] στὰ ἀρχικά ὀνόματος ἄρχοντα.

6. Ἀσβεστολιθικὴ στήλῃ μὲ ὀριζόντιο κανόνα στὴν ἄνω ἀπόληξ. Ἀρ. εὐρ. 17769, ὕψ. 0.546 μ., πλ. 0.0233 μ., πάχ. 0.13 μ. Φέρει ἀνάγλυφῃ ἀνοικτὴ παλάμη δεξιοῦ χεριοῦ μὲ μέρος τοῦ πήχυ (πίν. 44β). Μία κατηγορία ἀναθηματικῶν καὶ ἐπιτύμβιων ἀναγλύφων λαξευμένων σὲ τοπικὸ ἀσβεστόλιθο φέρουν παραστάσεις ὑψωμένων ἄκρων χεριοῦ μὲ ἀνοιχτὲς παλάμες. Εἶναι κατὰ κανόνα ἄτεχνα καὶ ἀποτελοῦν τυχαῖα εὐρήματα χωρὶς στρωματογραφικὰ δεδομένα, ὅπως τὸ πρόσφατο ἀνάγλυφο, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ χρονολόγησή τους νὰ εἶναι προβληματική. Κανένα πάντως ἀπὸ αὐτὰ δὲν φαίνεται παλαιότερο τῆς ὕστερης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τὰ πρωιμότερα χρονολογοῦνται στὸν 2ο αἰ. π.Χ., ἐνῶ ἡ χρῆσή τους συνεχίζεται ὡς τὸν 2ο αἰ. μ.Χ. Ἡ προέλευσις τοῦ θέματος ἀπὸ τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴ σὲ σχέση καὶ μὲ τὴν εἰσαγωγὴ ξένων λατρεῶν στὴν Ἑλλάδα φαίνεται πιθανή. Ἡ ἐρμηνεία τους στηρίζεται σὲ ἀνάλογα παραδείγματα, καθὼς καὶ στίς ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὰς ποὺ φέρουν ὀρισμένα ἀνάγλυφα, οἱ ὁποῖες ἀπευθύνονται κυρίως στὸν Δία².

Σὲ ἀπόσταση ἐξήντα περίπου μέτρων νοτιοδυτικὰ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τῆς βόρειας στοᾶς ἦλθαν στὸ φῶς ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα ἐνὸς ἐκκλησιδίου καὶ ὀρθογώνιο δωμάτιο προσαρτημένο στὴ βόρεια πλευρά του (πίν. 45α).

1. Houghton/Lorber 343· Newell, WSM 949· SNG Spear 194.

2. B.J. FORSEN, *Griechische Gliederweihungen: Eine Untersuchung zu ihrer Typologie und ihrer Religions- und sozialgeschichtlichen Bedeutung* (Helsinki 1996). O. PALAGIA, Limestone reliefs with raised hands from Messene στὸ O. PALAGIA and H.R. GOETTE (eds.), *Sailing to Classical Greece. Papers on Greek Art, Archaeology and Epigraphy presented to Petros Themelis* (Oxford 2011), 62-69.

Τὸ ὅλον συγκρότημα, πού ἐντάσσεται πιθανῶς σὲ περίβολο, εἶναι κατασκευασμένο μὲ μικρὲς ἀκανόνιστες πέτρες καὶ κυρίως μὲ spolia (ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς στοᾶς, μέλη ἀπὸ ἐξέδρες καὶ βάθρα ἀνδριάντων). Μπροστὰ στὴν εἴσοδο πού ὁδηγεῖ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἐκκλησιδίου βρίσκεται τετράγωνος χώρος ἀμελῶς δομημένος πού λειτουργοῦσε ὡς μικρὸ αἶθριο. Ἡ εἴσοδος στὸ προσართημένο δωμάτιο γινόταν ἀπὸ τὰ δυτικὰ μὲ τὴν παρεμβολὴ μικροῦ προθαλάμου. Τὸ νότιο τμήμα τοῦ προθαλάμου καταλαμβάνεται ἀπὸ μεγάλο κιβωτιόσχημο τάφο (ἀρ. 200), ὁ ὁποῖος περιεῖχε τὸν σκελετὸ ἑνὸς ἀνδρα καὶ μία ἀπίοσχημη οἰνοχόη ἐλλιπὴ ὡς πρὸς τὶς λαβὲς καὶ τὸ στόμιο μὲ ἐφυαλωμένη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὤμου (ἀρ. εὐρ. 17754, ὕψ. 0.22 μ.). Στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ τάφου, ἐξωτερικὰ ἀποκαλύφθηκε συστάδα τεσσάρων ἀγγείων: εὐρύστομη πρόχους μὲ ἐφυάλωση στὸν κορμὸ καὶ διακοσμητικὲς σπεῖρες σὲ καστανὴ ἀπόχρωση (ἀρ. εὐρ. 17758, ὕψ. 0.18 μ.), ὑψηλόκορμο κύπελλο μὲ κατακόρυφη λαβή, ἐλλιπὲς κάτω (ἀρ. εὐρ. 18009, ὕψ. μέγ. 0.165 μ.), καὶ δύο οἰνοχόες μὲ παρόμοια ἐφυάλωση καὶ διακόσμηση (ἀρ. εὐρ. 17772 καὶ 17773), ὕψ. 0.195 μ. καὶ 0.165 μ. ἀντίστοιχα (πίν. 45β-γ). 13ου/14ου αἰ. μ.Χ.

Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἀγορᾶς, ἀνατολικὰ τῆς Πρωτοβυζαντινῆς Βασιλικῆς ἦλθε στὸ φῶς ἐλληνιστικὸ οἰκοδόμημα πού φέρει στὴν πρόσοψη δωρικὴ στοὰ στραμμένη πρὸς τὰ δυτικὰ (πίν. 46α). Φέρει ἐπίσης τέσσερα ὀρθογώνια καταστήματα πίσω ἀπὸ τὴ στοὰ, τὰ ὁποῖα ἐπικοινωνοῦν μέσω μεγάλων θυραίων ἀνοιγμάτων μὲ περιστύλιο ἀποτελούμενο ἀπὸ παχεῖς ἀρράβδωτους ἀσβεστολιθικοὺς κίονες (πίν. 46β). Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ τὸν θριγκό (ἐπιστύλια κλπ.) τοῦ περιστυλίου δὲν ἀποκαλύφθηκαν, γεγονός πού ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι ἦταν ξύλινα. Τὰ σωζόμενα δύο λίθινα κατώφλια τῶν θυραίων ἀνοιγμάτων φέρουν ἔντονα ἔχνη φθορᾶς ἀπὸ τὴ συχνὴ διέλευση μεγάλου ἀριθμοῦ πολιτῶν πού πηγαινοέρχονταν γιὰ τὴν ἀγορὰ προϊόντων. Τὸ δάπεδο τοῦ περιστυλίου εἶναι στρωμένο μὲ ψηφιδωτὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ μεγάλες σπαστὲς ψηφίδες οἱ ὁποῖες σχηματίζουν γεωμετρικὰ μοτίβα ἐρυθροποῦ χρώματος σὲ ὑπόλευκο φόντο. Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ περιστυλίου ἀποκαλύφθηκε ὀγκώδης τραπεζίος σχήματος ἀκατέργαστος λίθος, μπηγμένος βαθιὰ στὸ ἔδαφος, μὲ διαμπερὴ ὁπὴ γιὰ τὸ δέσιμο μεγάλων ζώων (πίν. 47α).

Σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπιστύλια τῆς δωρικῆς στοᾶς πού βρίσκεται στὴν πρόσοψη τοῦ οἰκοδομήματος σώζεται ἡ ἐξῆς δίστιχη ἐπιγραφή τοῦ 1ου αἰῶνα (ἀρ. εὐρ. 17781, μῆκ. 1.91 μ., πλ. 0.50 μ., ὕψ. 0.34 μ.) (πίν. 47β):

[- - - - - - - -] | ἦρ τὴν στοὰν ὠρόφωσεν καὶ τὸν τοῖχον ἐκονίασε
[- - - - - καὶ] | ταῦτα πάντα ἐκ τῶν ἰδίων ἀπὸ Δ ΑΩΟΕ vac.

ῴψ. γραμμάτων 0.044-0.053 μ. Ὁ ἄγνωστος εὐεργέτης δαπάνησε ἐξ ἰδίων τὸ ποσὸ τῶν 1875 δηναρίων (;) στὴν ἐπισκευὴ τῆς ὀροφῆς τῆς στοᾶς καὶ τὸ σοβάτισμα τῶν τοίχων τῆς. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ χρονολόγηση σχετίζεται μετὰ τὴ γνωστὴ ἐπιγραφή τῶν ἐπισκευῶν ἀπὸ τὸ Σεβάστειο τοῦ Ἀσκληπιδίου³. Στὰ μετακίονια διαστήματα καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς στοᾶς εἶχαν ἀνιδρυθεῖ χάλκινοι τιμητικοὶ ἀνδριάντες, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν τὰ σωζόμενα ἐνεπίγραφα βάθρα τους:

1. Πεσσόσχημο συμπαγὲς ἀσβεστολιθικὸ βάθρο χάλκινου ἀνδριάντα, ἀρ. εὐρ. 17780, ὄψ. 0.92 μ., πλ. 0.63 μ., πάχ. 0.52 μ., τοποθετημένο σὲ μετακίονιο τῆς πρόσοψης τῆς δωρικῆς στοᾶς. Εἶναι ἀμφίγραφο, φέρει μίαν ἐπιγραφή (Α) στὴν πρόσθια ὄψη καὶ μίαν προγενέστερη ἐπιγραφή (Β) στὴν πίσω ὄψη, προσθέτοντας ἓνα ἀκόμη παράδειγμα στὸ συχνὸ φαινόμενο τῆς ἀνακύκλωσης στὴν ἀρχαία Μεσσηνία. Ἡ τετράστιχη ἐπιγραφή Α ἔχει ὡς ἑξῆς (πίν. 48α):

[Ἡ πό]λις
[. Θε]οκλύμενον
[ἦρ]ωα
[ἄρε]τῆς ἔνεκεν
5 [καὶ] παιδείας.
vacat

ῴψ. γραμμάτων 0.48-0.53 μ. 1ου αἰ. μ.Χ. Ὁ Θεοκλύμενος, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ἀπαντᾶται στὴ Μεσσηνία, τιμήθηκε μετὰ χάλκινο ἀνδριάντα μετὰ θάνατον, ὡς ἥρωας. Ἡ δίστιχη ἐπιγραφή (Β) ἔχει ὡς ἑξῆς (πίν. 48β):

Εὐίππαν Πλεισ[τάρχου]
ἁ πόλις ἀνέ[θηκεν].

ῴψ. γραμμάτων 0.23-0.32 μ. Ἡ Εὐίππα ἐνδέχεται νὰ σχετίζεται μετὰ τὸν Πλείσταρχον Διονυσίου.

3. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1959, 170/3. *SEG* 2, 1968, 207. L. MIGOTTE, *Reparation des monuments publics à Messène au temps d'Auguste*, *BCH* 190, 1985, 597-607.

2. Πρόσθιο ἥμισυ πεσσόσχημου βάθρου ἀπὸ ἀσβεστόλιθο. Ἰωνικὸ ἀργὸ κυμάτιο περιθέει τὴν κάτω παρυφὴ τοῦ βάθρου, τὸ ὁποῖο ἀπολήγει ἄνω σὲ σκοτία. Εἶναι στημένο ἀνάμεσα στὸ τρίτο καὶ τὸ πέμπτο δωμάτιο τῆς στοᾶς. Σώζεται καὶ ἡ χωριστὰ δουλεμένη στέψη του μὲ ἐγκοπὲς γιὰ τὴ στερέωση τῶν πελμάτων χάλκινου ἀνδριάντα. Φέρει στὴν πρόσθια ἐπιφάνεια τὴν ἐξῆς ὀκτάστιχην ἐπιγραφὴν (πίν. 49α):

Ἡ πόλις
Τιβ. Κλ. Μύστην
υἱὸν Τιβ. Κλ. Μύ-
στου εὐσεβῶς
5 καὶ φιλοτείμως
ἱερασάμενον
τοῦ Διὸς τοῦ Ἰθω-
μήτου.

Ἰψ. γραμμάτων 0.021-0.049 μ. 2ου αἰ. μ.Χ. Ὁ ἱερέας τοῦ Διὸς Ἰθωμά-
του Τιβέριος Κλαύδιος Μύστης, ὁμώνυμος τοῦ πατρός του, δὲν εἶναι γνωστὸς
ἀπὸ ἄλλη μαρτυρία, φιλολογικὴ ἢ ἐπιγραφικὴ. Ἐνδέχεται αὐτὸς νὰ ὀρόφω-
σεν καὶ νὰ ἐκονίασε τὴ στοᾶ.

Στὸ νότιο πέρασ τῆς θωρικῆς στοᾶς, μπροστὰ σὲ πλακόστρωτο ἄνοιγμα
εἰσόδου ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἀγορά, ἀποκαλύφθηκε ἀσβεστολιθικὴ πλάκα, σὲ δύο
συνανήκοντα θραύσματα, ποὺ φέρει ἀνάγλυφο λέοντα σὲ καλπασμὸ πρὸς τὰ
ἀριστερά (πίν. 49β). Ἀρ. εὐρ. 17890, μῆκ. 1.82 μ., ὕψ. 0.82 μ., πάχ. 0.13-
0.19 μ. 1ου αἰ. π.Χ. Εἶχε χρησιμοποιηθεῖ στὴν κάλυψη ἀποχετευτικοῦ ἀγω-
γοῦ ποὺ βαίνει κατὰ μῆκος τοῦ στυλοβάτη τῆς στοᾶς.

Ἦλθε ἐπίσης στὸ φῶς θραῦσμα ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος μαρμάρινης ἐρμαϊκῆς
στήλης, ἀρ. εὐρ. 17897, ὕψ. μέγ. 0.48 μ., πλ. 0.25 μ., πάχ. 0.221 μ. (πίν. 50α):

Σαιθίδα, ἄμ[ιλ]-
λαν σε γένο[ς]
ἥρωα φει[- c. 3 -]
[- c. 3 -] πατρί[δι].
vacat

Ἰψ. γραμμάτων 0.025-0.030 μ. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα μ.Χ.
Ἐφερε προτομὴ τοῦ Τιβ. Κλ. Σαιθίδα Φροντεῖνου (Μάκερ, Καμπανού), τὴν

ὅποια ἀνέθεσαν μετὰ τὸν θάνατό του οἱ γιοί του Τιβ. Κλαύδιος Σαίθιδας Καίλιανός ΙΙ καὶ Τιβ. Κλαύδιος Φροντεῖνος Νικήρατος, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή στὸ μέτωπο τῆς στήλης.

Ὁ Πausanίας, κατὰ τὴ συνήθειά του, ἀναφέρεται μόνο στὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα καὶ τοὺς ναοὺς τῆς ἀγορᾶς, ἀδιαφορώντας γιὰ τὰ οἰκοδομήματα πολιτικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ χαρακτήρα. Στὴν ἐπιγραφή τῶν ἐπισκευῶν τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. τὴν ὅποια μνημονεύσαμε παραπάνω (SEG 23, 205.207 καὶ 35, 343) ἀναφέρονται ἡ Παντόπωλις στοὰ, ἡ στοὰ τοῦ Νικαίου καὶ ἡ στοὰ ἡ παρὰ τὸ Κρεοπώλιον⁴. Εἰδικὰ γιὰ τὸ Κρεοπώλιον, στὴν ὡς ἄνω ἐπιγραφή (στ. 33-34) ἀναγράφονται ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς:

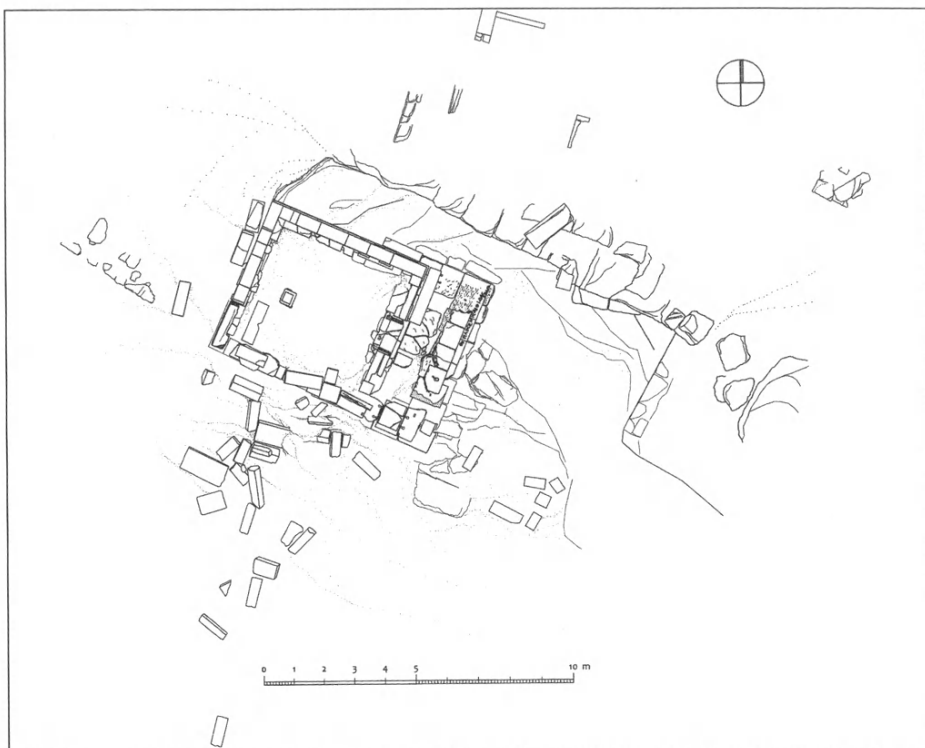
Μηνᾶς καὶ Λεύκιος Σάλβιος οἱ Ζωπύρου ἐπισκευάσειν ἐν ᾧ τὸ κρεοπώλιον ἔστι καὶ τὰν ποτ' αὐτῷι στοὰν ἀπὸ δειναρίων τριακοσίων.

Φαίνεται πιθανὸ τὸ στοίχιο οἰκοδόμημα μὲ τὸ περιστύλιο νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ κρεοπώλιον (*macellum*) καὶ τὴ στοὰ πρὸ αὐτοῦ πού περιγράψαμε παραπάνω. Οἱ ἀδελφοὶ Μηνᾶς καὶ Λεύκιος Σάλβιος γιοὶ τοῦ Ζωπύρου ὑποσχέθηκαν νὰ ἐπισκευάσουν (τὸ περιστύλιον;) ὅπου βρισκόταν τὸ κρεοπωλεῖο, ἐνῶ ὁ Τιβ. Κλ. Μύστης ὁ πατὴρ (:) δαπάνησε 1875 δηνάρια γιὰ νὰ ὀροφώσει καὶ νὰ σοβατίσει τὴ στοὰ.

Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ βόρειο πέρας τοῦ στοίχιο οἰκοδομήματος, ὅπου στεγαζόταν τὸ κρεοπωλεῖο, ἀποκαλύφθηκε ἀναλημματικὸς τοίχος πού συγκρατεῖ τὸ ὑπερκείμενο ἄνδρηο τῆς ἀγορᾶς. Μπροστὰ ἀπὸ τὴ στοὰ πρὸς τὰ δυτικὰ ἀπλώνεται πλατεία στρωμένη μὲ πολύχρωμα ψηφιδωτὰ τοῦ 2ου-3ου αἰ. μ.Χ. (πίν. 50β). Ἡ πλατεία ἔφερε σὲ ὅλη τὴν ἔκτασή της ψηφιδωτὰ μὲ γεωμετρικὰ διακοσμητικὰ θέματα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἓνα μέρος μόνο σὲ μορφὴ διαδρόμου σώζεται στὸ ἀνατολικό της πέρας. Ἡ πλατεία κλείνει ἀπὸ τὰ δυτικὰ μὲ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο γύρω ἀπὸ τὸν γνωστὸ κυκλικὸ μονόπτερο, τὸν εὕρισκόμενον ἐν μέρει

4. Οἱ ἐκτεταμένους ἐπισκευὲς πού μνημονεύει ἡ ἐπιγραφή ἔχουν βεβαιωθεῖ ἀνασκαφικά. Ἀναφέρονται σὲ κτήρια πού εἶχαν ὑποστῇ ζημιὲς ἀπὸ σεισμό, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ εἶχε συνταράξει τὴ Μεσσηνία στὰ τελευταῖα χρόνια διακυβέρνησης τοῦ αὐτοκράτορα Αὐγούστου, ὅπως δηλώνει ἡ λέξη ἄτοπα στὸν στίχο 41 τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 14 μ.Χ.: ΠΑΕ 1990, 87-91· πρβ. καὶ IG VII, 515 ὅπου ἡ λέξη ἀτόπημα δηλώνει τὸν σεισμό πού ἔστειλαν οἱ θεοὶ καὶ κατὰ κύριο λόγο ὁ θεὸς τῶν σεισμῶν σεισίχθων Ποσειδών.

Υψ. γραμμάτων 0.008-0.010 μ. 2ου αϊ. π.Χ. Τὸ ἀπόσπασμα ἀνήκει σὲ στήλη μὲ κείμενο ὁροθεσίας μεταξύ τῆς Μεσσήνης καὶ ἄγνωστης πόλης.

Εἰκ. 1. Ὁ ναῖσκος τῆς Εἰλειθυίας στήν πλαγιά τῆς Ἰθώμης.

Παρόμοια διατύπωση (ἐς πέτραι ὄρον ἐνεκόψαμες) ἐμφανίζεται σέ κείμενο ὁροθεσίας μεταξύ Μεσσήνης καί ἄγνωστης ἐπίσης πόλης (*IG V 1, 1405*).

Στό ἱερό 10 τῆς Εἰλειθυίας, στή νότια πλαγιά τῆς Ἰθώμης (εἰκ. 1), κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἀνασύρθηκαν ἀπό τήν πλαγιά ἀρχιτεκτονικά μέλη ἀπό τήν ἀνατολική πρόσθια πλευρά του, τὸ ἀέτωμα, τὸ ὀριζόντιο καί τὸ κατα-έτιο ἰωνικὸ γείσο, καθὼς καί τὸ κάτω μέρος τοῦ μαρμάρινου λατρευτικοῦ εἰδώλου τῆς θεᾶς στὸν τύπο τῆς πεπλοφόρου. Στὴν ἐπίχωση τοῦ ἀνδῆρου στὸ ὁποῖο ἐδράζεται ὁ ναὸς ἤλθαν στὸ φῶς πολυάριθμα μικκύλα ἀγγεῖα, κυρίως ὑδρίσκες (πίν. 52β), ὀρισμένα νομίσματα, καθὼς καί πῆλινα εἰδῶλια προερχόμενα ἀπὸ διασκορπισμένο ἀποθέτη.

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ

7. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

(Πίν. 53-61)

Κατά τὸ θέρος τοῦ 2012 πραγματοποιήθηκε ἡ τρίτη ἀποστολὴ συστηματικῆς ἔρευνας στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, στὸ Ξηροκάμπι Λακωνίας, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τῇ διεύθυνση τῆς ὑπογραφομένης καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Ε' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων¹ καὶ τῆς 5ης Ἐφορεία Βυζαντινῶν. Οἱ ἔρευνες πεδίου χρηματοδοτήθηκαν ἀπὸ τὸ Institute for Aegean Prehistory (INSTAP) καὶ τὸ Groningen Institute of Archaeology (Ὁλλανδία), ἐνῶ ἡ συντήρηση μέρους τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα Ψύχα καὶ τὴν Association PRAC (Γαλλία)². Δύο αὐθόρμητες δωρεὲς ἰδιωτῶν ἐνίσχυσαν τὸ ἔργο καὶ τόνωσαν τὸ ἠθικὸ τῆς ἐρευνητικῆς ομάδας³, ἐνῶ σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ συνδρομὴ

1. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Δρ Ἀλκηστη Παπαδημητρίου γιὰ τὴν ἀμέριστη ὑποστήριξη τῆς ἔρευνας, καθὼς καὶ τὴν ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν ἐποπτεία ἀρχαιολόγο κ. Ἀφροδίτη Μαλτέζου γιὰ τὴν ἐποικοδομητικὴ καὶ πάντα πρόθυμη συνεργασία της. Ἐπίσης τὴν Προϊσταμένη τῆς 5ης ΕΒΑ Δρ Εὐαγγελία Πάντου καὶ τὴν ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν ἐποπτεία ἀρχαιολόγο κ. Εὐαγγελία Ἐλευθερίου γιὰ τὴν ὑποστήριξη καὶ τὴν ἀρμονικὴ συνεργασία. Εὐχαριστίες ὀφείλονται ἐπίσης στοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν ἀγρῶν κ. κ. Δημήτρη καὶ Ἐλευθερία Χατζάκου καὶ Ἡλία Κουράκο, οἱ ὅποιοι πρόθυμα ἐπέτρεψαν τὴ διενέργεια τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὶς ἰδιοκτησίες τους.

2. Ἐκφράζω τίς εὐχαριστίες καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μου προσωπικὰ στὴν πρόεδρο τῆς Association PRAC, Δρ Juliette de La Genière (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres) καὶ τὴν ἀντιπρόεδρο Δρ Aliki Samara-Kauffmann (Μουσεῖο τοῦ Λούβρου).

3. Ἀπεριόριστη εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη μας πρὸς τὸν Καθηγητὴ Oliver Dickinson (Πανεπιστήμιο Darham, U.K.) γιὰ τὴν ἀμέριστη συμπαράστασή του στὴν ἔρευνά μας, καθὼς καὶ στὸν κ. Jimmy Karountzos (Doric Management C. L., Halifax, Nova Scotia, Canada) ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ζεῖ μακριὰ ἀπὸ τὸ Ξηροκάμπι, ἀγωνίζεται νὰ προσφέρει κάτι καλὸ στὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του.

τοῦ Πολιτιστικοῦ Συλλόγου Ξηροκαμπίου, ὁ ὁποῖος ἐξασφάλισε τὴ στέγαση τῶν φοιτητῶν.

Βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς συστηματικῆς ἔρευνας τοῦ 2011 προγραμματίστηκαν καὶ πραγματοποιήθηκαν ἔρευνες πεδίου, οἱ ὁποῖες περιελάμβαναν ἐπέκταση τῆς γεωφυσικῆς διασκόπησης καὶ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας.

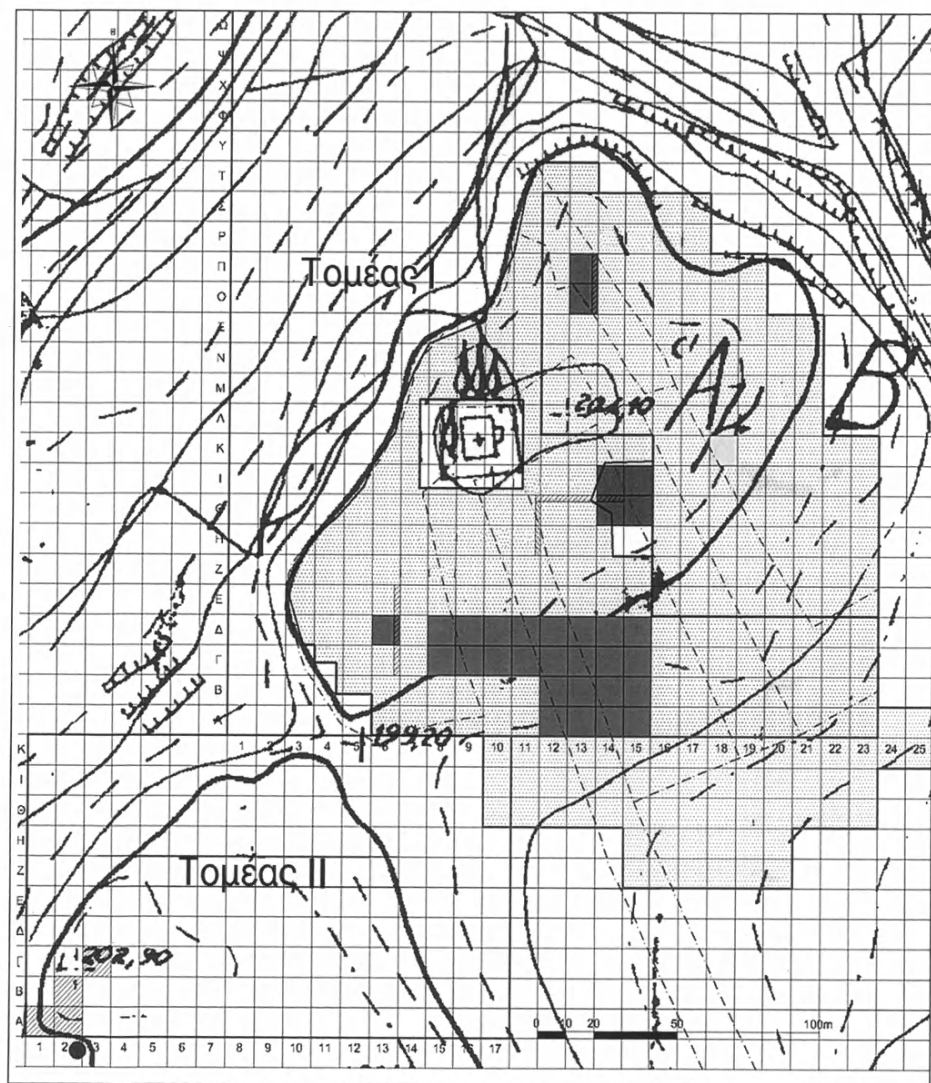
Ι. Γεωφυσικὴ διασκόπηση

α. Στὴ νότια πλαγιά τοῦ λόφου τοῦ Ἀγ. Βασιλείου πραγματοποιήθηκε γεωφυσικὴ διασκόπηση σὲ συνέχεια αὐτῆς τοῦ περασμένου ἔτους σὲ ἔκταση 7.600 τ.μ., ὥστε τὸ συνολικὸ ἐμβαδὸν τῆς περιοχῆς ποὺ ἔχει χαρτογραφηθεῖ (2010, 2011 καὶ 2012) νὰ φθάνει τὰ 33.600 τ.μ. (εἰκ. 1). Ἡ διασκόπηση ἔγινε μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἡλεκτρικῆς ἀντίστασης, ὅπως καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, ἐντεταγμένη στὸν κἀνάβο τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ μὲ μῆκος πλευρᾶς τετραγώνου 20 μ. Στὴ μεγαλύτερη ἔκταση τῆς ἐρευνηθείσας περιοχῆς, ἡ ἡλεκτρικὴ χαρτογράφηση ἔδειξε ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τὴν παρουσία γραμμικῶν ἀνωμαλιῶν σὲ κλειστὰ γεωμετρικὰ σχήματα μὲ σταθερὴ κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ, κυρίως στὴν περιοχὴ νότια-νοτιοανατολικά τοῦ Κτηρίου Δ⁴. Ὡστόσο ἡ ἀπεικόνισή τους εἶναι λιγότερο σαφὴς ἀπὸ ὅ,τι βορειότερα (πίν. 53α). Σὲ ἀπόσταση περίπου 60 μ. νοτιοανατολικά τοῦ Κτηρίου Δ, ἐντοπίστηκε ἓνας τοῖχος μὲ κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ, τὸ μῆκος τοῦ ὁποίου ὑπολογίζεται σὲ περίπου 60 μ. καὶ τὸ πάχος του σὲ 1.50 μ. Ἡ χρονολόγησή του δὲν ἔχει διαπιστωθεῖ, δεδομένου ὅτι δὲν ὑπῆρξε δυνατότητα διάνοιξης διερευνητικῶν τομῶν στὴν περιοχὴ αὐτή.

β. Μὲ τὴν ἴδια μέθοδο ἔγινε δοκιμαστικὴ διασκόπηση ἐπὶ τοῦ λόφου ἀμέσως ἀνατολικά τοῦ Ἀγ. Βασιλείου, ὅπου ἐπεκτάθηκε ὁ κἀνάβος. Παρὰ τὴ μικρὴ ἔκταση ποὺ καλύφθηκε, ἐντοπίστηκαν καὶ ἐκεῖ μορφές μὲ διακριτὴ γεωμετρία, οἱ ὁποῖες ἀναπτύσσονται μὲ κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ, σχηματίζουν κλειστὰ σχήματα μικρῶν καὶ μεσαίων διαστάσεων (5×6/7 μ.). Ἀποτελοῦν ἔνδειξη ὀργανωμένης οἰκιστικῆς ρυμοτομίας, ἄγνωστης πρὸς τὸ παρὸν ἐποχῆς (πίν. 53β).

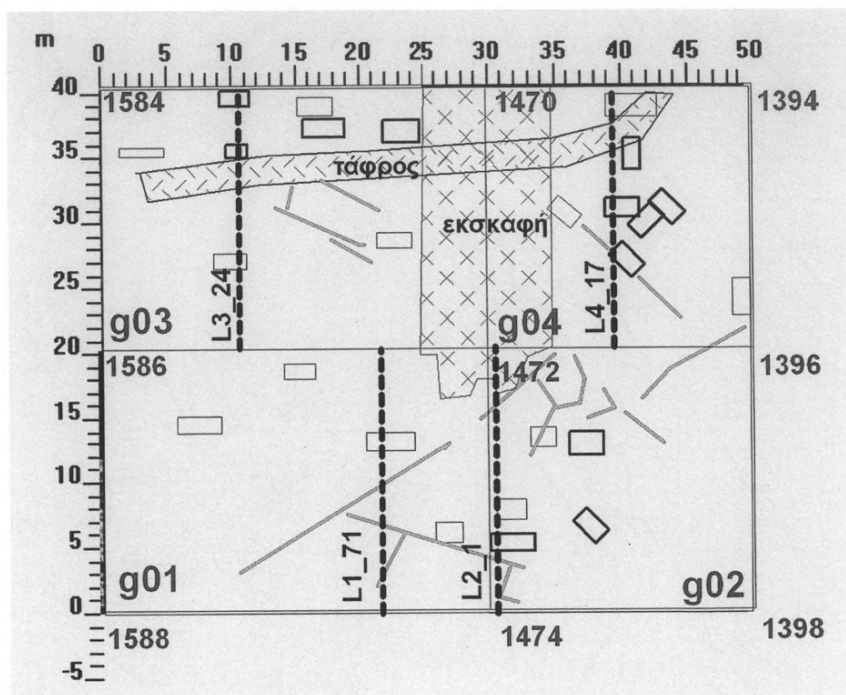
γ. Στὸν χώρο τοῦ Βορείου Νεκροταφείου, σὲ ἔκταση 2.000 μ. ἐκατέρωθεν τοῦ ἥδη ἀνεσκαμμένου τμήματος, ἔγινε ἐπανάληψη τῆς γεωφυσικῆς δια-

4. ΠΑΕ 2011, 60, πίν. 55α.

Είχ. 1. Γενικό τοπογραφικό της περιοχής των έρευνών.

σκόπησης με χρήση γεωραντάρ. Έκατέρωθεν και νότια του άνεσκαμμένου τμήματος απεικονίστηκαν τρεις ομάδες ορθογώνιων μορφών μικρών διαστάσεων (μέχρι 2x2 μ.), με προσανατολισμό Α-Δ, ΒΔ-ΝΑ και Β-Ν, οι οποίες

Εἰκ. 2. Βόρειο Νεκροταφεῖο. Ἀποτελέσματα γεωφυσικῆς ἔρευνας με̐ γεωραντάρ.

πιθανόν ταυτίζονται με̐ τάφους (εἰκ. 2). Ἐπίσης παρατηροῦνται καὶ ἄλλες, ὑψηλῆς ἀνάκλασης μορφές με̐ μικρὸ πλάτος καὶ μεγάλο μῆκος, οἱ ὁποῖες διασχίζουν τὸν χῶρο με̐ κατεύθυνση ΔΝΔ-ΑΒΑ καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ ταυτίζονται με̐ λιθοδομές. Τέλος μία χαμηλῆς ἀνάκλασης ἐπιμήκης μορφῆ, ἡ ὁποία διατρέχει τὸ βόρειο τμήμα τοῦ νεκροταφείου με̐ κατεύθυνση Α-Δ, φαίνεται ὅτι ἀντιστοιχεῖ στὴν τάφο, ἡ ὁποία εἶχε ἀποτυπωθεῖ καὶ με̐ τὴν ἡλεκτρικὴ χαρτογράφηση καὶ ἐπιβεβαιωθεῖ ἀνασκαφικὰ τὸ 2010⁵.

II. Ἀνασκαφή

Στὴν περιοχή τοῦ οἰκισμοῦ συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ Κτήριο Α, προκειμένου νὰ προσδιοριστεῖ ἡ κάτοψη, ἡ χρονολόγηση καὶ οἱ λειτουργίες

5. ΠΑΕ 2010, 72, πίν. 47α.

του, καὶ στὸν χώρο τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος Δ-Ε. Στὸ Βόρειο Νεκροταφεῖο ἔγινε ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς μὲ στόχο τὸν προσδιορισμὸ τῶν ὁρίων του καὶ τῆς χρονικῆς ἀκολουθίας τῶν τάφων⁶.

Κτήριο Α

Συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ κτηρίου, στὸν χώρο τῶν τετραγώνων Ι 15/α, β, δ. Τὸ βορειότερο τμήμα τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἔχει ὑποστεῖ ἐκτεταμένες σύγχρονες ἐπεμβάσεις πού προφανῶς ὀφείλονται σὲ ἀρχαιοκαπηλικὴ δραστηριότητα καὶ ἔχουν καταστρέψει τμήματα τῶν τοίχων 29, 31, 47 καὶ 53. Προκειμένου νὰ ἐνοποιηθεῖ ὁ χώρος μεταξύ τῶν τοίχων 37, 54, 47 καὶ 38 ἀφαιρέθηκαν οἱ ἐσωτερικοὶ μάρτυρες τοῦ τετραγώνου Ι 15 καὶ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ βόρειου μάρτυρα τοῦ Θ 15/β (πίν. 54α).

Στὸ νότιο, ἀδιατάρακτο τμήμα τοῦ μάρτυρα μεταξύ τῶν Ι 15/α-γ καὶ Ι 15/β-δ, τὸ καστανέυρο μνηναϊκὸ στρώμα ἐντοπίστηκε κάτω ἀπὸ τὸ γκριζοκάστανο βυζαντινὸ, στὸ ὁποῖο διακρινόταν μία σχετικὰ χαλαρὴ ἀνώτερη στρώση, πάχους 0.15-0.18 μ., καὶ μία κατώτερη συμπαγῆς, πάχους ἀπὸ 0.10 μ. μέχρι 0.50/ 0.70 μ. (πίν. 54β). Περιεῖχε λίγη βυζαντινὴ κεραμικὴ καὶ μεγάλη ποσότητα κεραμίδων.

Μετὰ τὴν καθάριση τῶν μαρτύρων ἀποκαλύφθηκε στὸ σύνολό του ἓνα ἀκόμη δωμάτιο τοῦ κτηρίου, Δωμάτιο 10, τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἀνατολικά τῶν δωματίων 4 καὶ 6, ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους 47, βόρεια, 38, νότια, 54, ἀνατολικά καὶ 37 δυτικά καὶ εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ μέχρι στιγμῆς ἀνεσκαμμένα (5.00 μ., Β-Ν×3.50 μ., Α-Δ). Ἡ θύρα ἐπικοινωνίας του μὲ τὸν γειτονικὸ πρὸς Νότο χώρο (Τετράγωνο Θ 15/β), ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται προσωρινὰ ὡς Δωμάτιο 11, βρισκόταν στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ τοίχου 38, ὅπου σώζεται εὐρὸ λίθινο κατώφλι, μήκους 1.20 μ. (πίν. 55α). Σὲ μεταγενέστερη φάση, τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου περιορίστηκε καὶ ὁ τοῖχος 38 δέχθηκε μετατροπὲς καὶ ἐνισχύθηκε στὴ βόρεια πλευρά του μὲ μία μεγάλη λιθόπλινθο ἀπὸ ἀσβεστόλιθο

6. Τὴν ἐποπτεία τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸν τομέα τοῦ οἰκισμοῦ εἶχαν οἱ ἀρχαιολόγοι Θεοδώρα Κονδύλη καὶ Δρ Νεκτάριος Καραδήμας, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 2011 στὸν τομέα τοῦ Βορείου Νεκροταφείου ὑπεύθυνη εἶναι ἡ Καθηγήτρια Σοφία Βουτσάκη (Groningen Institute of Archaeology).

μέ ἔχνη ἐπένδυσης ἀπὸ κονίαμα καὶ τμήματα ἄλλων (πίν. 55β, 56α). Τὸ ὕλικὸ αὐτὸ βρίσκεται σὲ δεύτερη χρῆση καὶ ἀποτελεῖ ἔνδειξη τοιχοποιίας τύπου *ash-lar*, χωρὶς ὥστόσο νὰ μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ μὲ κάποιο ἀπὸ τὰ μέχρι στιγμῆς ἀνεσκαμμένα κτήρια. Στὸν χώρὸ τοῦ δωματίου 11, ὁ ὁποῖος ἐρευνήθηκε ἐν μέρει κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, τὸ βυζαντινὸ στρώμα (9ου-10ου αἰ.) εἶχε φθάσει σὲ πολὺ μεγαλύτερο βάθος, ὥστε τὸ μυκηναϊκὸ νὰ ἔχει ἀφαιρεθεῖ μέχρι τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο ἐδράζεται τὸ κατώφλι. Ὡστόσο ὁ κατώτερος μικτὸς ὀρίζοντας περιεῖχε μερικὰ πολύτιμα μικρὰ εὐρήματα⁷. Τὸ πάχος τῶν τοίχων τοῦ δωματίου 10 κυμαίνεται μεταξύ 0.80 μ. (στοὺς καλύτερα διατηρημένους 47 καὶ 54) καὶ 0.70 μ. (τοῖχος 37). Τὸ σωζόμενον κατώτερο τμήμα τοὺς εἶναι χτισμένο μὲ ἀργοὺς λίθους καὶ χῶμα σὰν συνδετικό, ἐνῶ ἡ ἀνωδομὴ τοὺς ἦταν ἀπὸ ὠμές πλίνθους.

Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: α) Μερικὲς ὠμόπλινθοι ἢ τμήματα ὠμοπλίνθων καμένα ἀπὸ τὴ φωτιὰ πὺ κατέστρεψε τὸ κτήριο ἔχουν διατηρηθεῖ ἐπάνω στὸν τοῖχο 37. β) Πολλὰ τεμάχια καμένων ὠμοπλίνθων ἀποκαλύφθηκαν στὸ βόρειο τμήμα τοῦ δωματίου, κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου 47 καὶ προφανῶς προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ του. γ). Κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τμήματος τοῦ τοίχου 54 ἀποκαλύφθηκαν ἐπάλληλες διαδοχικὲς στρώσεις ἀπὸ τὸ καμένο πηλοκονίαμα τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου, τὸ ὁποῖο βρίσκεται εἴτε ἐπάνω σὲ λίθους, εἴτε σὲ στρώσεις γκριζοκίτρινου πηλοῦ, τὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι κατασκευασμένες οἱ ὠμόπλινθοι τοῦ Κτηρίου Α. Ἡ θέση ὅπου βρέθηκαν οἱ στρώσεις τοῦ πηλοκονιάτος δηλώνει ὅτι ἡ ἀνωδομὴ τοῦ τοίχου 54 δὲν κατέρρευσε διὰ μιᾶς, ἀλλὰ διαδοχικὰ τμήματά της “γλίστρησαν”, κατὰ κάποιο τρόπο, καὶ κατέληξαν τὸ ἓνα ἐπάνω στὸ ἄλλο μὲ τὴν ὁρατὴ ἐπιφάνειά τους πρὸς τὰ ἄνω. Ἔτσι οἱ κατώτερες στρώσεις θὰ πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν πλινθοκτιστὴ ἀνωδομὴ τοῦ τοίχου καὶ οἱ ἀνώτερες ἀπὸ τὸ κατώτερο λιθόκτιστο τμήμα του (πίν. 56β). Λόγω τῶν βυζαντινῶν καὶ σύγχρονων ἐπεμβάσεων, τὸ ὕψος στὸ ὁποῖο σώζονται οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου διαφέρει αἰσθητά. Ὡστόσο σὲ τρεῖς ἀπὸ αὐτοὺς (54, 47, 38) ἔχει κατὰ τόπους διατηρηθεῖ τὸ πηλοκονίαμα πὺ κάλυπτε τὴν ἐσωτερικὴ τους ὄψη.

7. ΠΑΕ 2011, 65, πίν. 59α.

Σὲ καλύτερη κατάσταση καὶ μεγαλύτερη ἔκταση σώζεται ἡ ἐπένδυση τοῦ τοίχου 54. Ἡ ἀποκάλυψή του ἔγινε σταδιακά, μὲ παράλληλη στερέωση τοῦ πηλοκονιάματος ἀπὸ τοὺς συντηρητές. δ) Παρὰ τὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου ἀποκαλύφθηκε στρώση ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες σὲ διάφορα μεγέθη, ἡ ὁποία καταλαμβάνει ἔκταση περίπου 3.00×0.80 μ. καὶ ἔχει κλίση ἀπὸ Β/ΒΔ πρὸς Α, δηλ. ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ δωματίου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ του. Ἀνάμεσά τους βρέθηκε ἓνα μεγάλο ἀνοικτὸ πῆλινο σκεῦος μὲ χαμηλὰ τοιχώματα (“ταψί”), τὸ ὁποῖο ἴσως περιεῖχε τὸ κριθάρι ποὺ βρέθηκε διάσπαρτο στὸ βόρειο μέρος τοῦ δωματίου κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ καί, κυρίως, κατὰ τὴν ἐπίπλευση τῆς ἐπίχωσης (πίν. 56β). Ἐνα ὅμοιο σκεῦος εἶχε βρεθεῖ στὸ καμένο στρώμα καταστροφῆς τοῦ δωματίου 1, ὅπου εἶχε ἐπίσης βρεθεῖ μεγάλη ποσότητα κριθαριοῦ. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ποὺ ἀφαιρέθηκε ἐπάνω ἀπὸ τὶς σχιστολιθικὲς πλάκες συνελέγησαν μερικὰ θραύσματα μυκηναϊκῶν πῆλινων κεραμίδων, ἔνδειξη γιὰ τὸν τρόπο στέγασσης τοῦ κτηρίου. Ἡ θέση καὶ ἡ διάταξη τῆς στρώσης δηλώνουν ὅτι οἱ σχιστόπλακες εἶναι πιθανὸ νὰ προέρχονται ἀπὸ ὑπερκείμενο δάπεδο. Ἐχουν καταπέσει ἐπάνω σὲ ἓνα παχὺ στρώμα πηλοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει κοκκινίσει ἀπὸ τὴ φωτιά καί, τουλάχιστον μακροσκοπικά, ὁμοιάζει μὲ τὸ ὑλικὸ τῶν ὠμοπλίνθων. Θεωροῦμε πιθανὸ νὰ προέρχεται εἴτε ἀπὸ διαλυμένο ὑπόστρωμα δαπέδου, ἢ ἀπὸ διαλυμένο τμήμα τῆς ἀνωδομῆς τοῦ τοίχου 37. Ὁ τοίχος αὐτὸς ἔχει κατὰ τὸ πλάτος του καθαιρεθεῖ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ τοίχου 33, ὁ ὁποῖος ἀνήκει σὲ μεταβυζαντινὸ ἢ νεώτερο κτήριο (Κτήριο Γ). Μετὰ τὴν καθάρση μικροῦ τμήματος τοῦ νεώτερου αὐτοῦ τοίχου ἀποκαλύφθηκε τὸ λιθόκτιστο θεμέλιο τοῦ μυκηναϊκοῦ σὲ ὁλόκληρο τὸ πλάτος του (0.70 μ.). Ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης ἡ συμβολὴ του μὲ τὸν τοῖχο 38, στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου. Ἡ γωνία καλύπτεται ἀπὸ μία στρώση σκληροῦ ὑπόλευκου ὑλικοῦ (κονίαμα;), τμήμα τῆς ὁποίας εἶχε βρεθεῖ καὶ στὸ γειτονικὸ δωμάτιο 6, ἐπάνω ἀπὸ στρώμα ΜΕ ΙΙΙ-ΥΕ Ι/ΙΑ περιόδου (πίν. 55α)⁸. Τὸ λιθόκτιστο τμήμα τοῦ τοίχου 37 διαφέρει ἀπὸ αὐτὸ τῶν τοίχων 47 καὶ 54 ὡς πρὸς τὸ πλάτος του, τὸ μέγεθος τῶν λίθων καὶ τὸν τρόπο κατασκευῆς του καὶ προφανῶς ἀνήκει σὲ προγενέστερη οἰκοδομικὴ φάση τοῦ Κτηρίου Α.

Ἡ ἀνασκαφή στοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ δωματίου δὲν ὁλοκληρώθηκε. Κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα τοῦ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ ἀποκαλύφθηκε ἓνα καστανόφαιο στρώμα μὲ ἔντονα ἴχνη καύσης καὶ μικρὰ τεμάχια ξυλάνθρακα. Περιεῖχε σημαντικὰ εὐρήματα σὲ κατὰ τύπους συγκεντρώσεις, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦσαν ἔντονα καμένα, σὲ κακὴ κατάσταση διατήρησης, μερικὰ συσσωματωμένα, ὥστε ἡ διαδικασία ἀποκάλυψης, ἀποτύπωσης καὶ ἀνάκτησης νὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀργή καὶ χρονοβόρα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐρευνήθηκε μέρος μόνο τοῦ στρώματος, στοῦ νότιο τμήμα τοῦ δωματίου. Δίπλα στὸν τοῖχο 54 βρέθηκε ἓνα χάλκινο ἐγχειρίδιο μὲ μερικὰ μακρὰ ὅσπτα ζώου. Ἴσως σὲ αὐτὸ νὰ ἀνῆκε τὸ ἐπίμηλο ἀπὸ ἐλεφαντοστὸ πὺ βρέθηκε λίγο πιὸ πέρα, ἀλλοιωμένο ἀπὸ τὴ φωτιά. Ἐξ ἴσου ἔντονα ἴχνη καύσης ἔφερε καὶ τὸ αἰγυπτιακὸ μικρὸ εἰδῶλιο καθιστῆς μορφῆς, ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕλικό. Σὲ κακὴ κατάσταση διατήρησης, ἀνεστραμμένο καὶ θρυμματισμένο, βρέθηκε ἓνα ἀνοικτὸ χάλκινο ἀγγεῖο, πιθανὸν λυχνάρι. Στὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ πλούσιο αὐτὸ στρώμα συγκαταλέγονται δύο χάλκινα μαχαίρια, ἓνα λίθινο ἐπίμηλο καὶ ἀρκετὰ πολύτιμα μικρὰ ἀντικείμενα, ὅπως σφραγιστικὸ δαχτυλίδι ἀπὸ χαλκὸ μὲ ἐπένδυση χρυσοῦ, ψῆφοι ἀπὸ ἡμιπολύτιμους λίθους, χάλκινα καρφιά ξίφους μὲ ἴχνη ἐπένδυσης χρυσοῦ, καὶ μικρὰ διακοσμητικὰ πλακίδια ἀπὸ υαλόμαζα, πολὺ κατεστραμμένα (πίν. 57α-β). Τὸ εἶδος, ἡ ποσότητα καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐρημάτων πὺ ἔχουν μέχρι τώρα ἔλθει στοῦ φῶς στοῦ δωματίου 10 ἀλλὰ καὶ στοὺς ἄλλους χώρους τοῦ Κτηρίου Α ὑποδηλώνουν ὅτι ἡ πυρκαγιά ἦταν αἰφνίδια καὶ πιθανὸν ὀφειλόταν σὲ ἀτύχημα. Ἡ κεραμικὴ πὺ βρέθηκε στοῦ χώρου τοῦ δωματίου ἦταν λιγιστὴ καὶ ἀνῆκε σὲ ἀκόσμητα κυρίως ἀγγεῖα. Παρὰ τίς μεταγενέστερες ἐπεμβάσεις, τὸ δωμάτιο 10 διατηρήθηκε ἀρκετὰ καλά, ὥστε νὰ προσθέσει στὴν κατανόηση τοῦ Κτηρίου Α. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος (54) τοῦ δωματίου φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ κτηρίου, ἐνῶ τὸ τμήμα τοῖχου (64), τὸ ὁποῖο ἀποκαλύφθηκε σὲ ἐπαφή μὲ τὴν ἀνατολική του πλευρὰ ἀνήκει σὲ γειτονικὸ πρὸς Ἀνατολὰς κτήριο (πίν. 55α).

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πὺ ἔχουν προκύψει μέχρι τώρα τὸ Κτήριο Α φαίνεται ὅτι παρουσιάζει τὴν ἀκόλουθη μορφή: Τὸ βόρειο μέρος τοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σειρὲς διαδοχικῶν δωματίων κατὰ τὸν ΒΔ-ΝΑ ἄξονά του, μὲ τρία μικρότερα στενὰ δωμάτια (“διαδρόμους”?) μεταξύ τους. Τὸ νότιο δωμάτιο 9 εἶναι μεγαλύτερο καὶ καταλαμβάνει τὸ συνολικὸ πλάτος τῆς δυτικῆς πτέρυγας καὶ τῶν “διαδρόμων”.

Οἰκοδομικὸ Συγκρότημα Δ-Ε

Κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς μεγάλης ἰσχυρῆς κατασκευῆς ποὺ χαρακτηρίστηκε ὡς Κτήριο Δ, ὁ ὁποῖος ἐπιβεβαίωσε τὰ ἀποτελέσματα τῆς γεωφυσικῆς διασκόπησης στὴν περιοχὴ αὐτή⁹. Στόχος τῆς φεινῆς ἔρευνας ἦταν ἡ διερεύνηση τοῦ χώρου κοντὰ στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ Κτηρίου Δ, προκειμένου νὰ ἐξακριβωθεῖ ἡ σχέση του μὲ τὴν παρακείμενη πρὸς Δυσμᾶς κατασκευή, Κτήριο Ε, ἡ ὁποία εἶχε ἐπίσης ἀποτυπωθεῖ κατὰ τὴ γεωφυσικὴ διασκόπηση, καθὼς καὶ ἡ χρονολόγησή τους καί, ἐνδεχομένως, ἡ λειτουργία τους. Σύμφωνα μὲ τὴ χαρτογράφηση τῶν ἐντὸς τοῦ ἐδάφους κατασκευῶν, ἡ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ Κτηρίου Δ βρίσκεται στὸν χώρο μεταξὺ τῶν τετραγώνων Δ 11-12 τοῦ κανάβου, ὅπου ἤδη διακρινόταν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγροῦ ἓνας μέγας λίθος. Ἀρχικὰ ἐρευνήθηκαν τέσσερα ὑποτετράγωνα, τὰ Δ 11/β, Δ11/δ, Δ 12/α καὶ Δ 12/γ. Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ ἐν λόγω λίθος ἦταν μιὰ τετράγωνη βάση μεγάλων διαστάσεων (πλευρᾶς 1.50 μ.) ἀπὸ μάρμαρο Ταυγέτου (Βάση 1). Τὸ κεντρικὸ τμῆμα τῆς ἄνω πλευρᾶς τῆς εἶχε ἀφεθεῖ ἀδιαμόρφωτο, ὥστε νὰ διατηρεῖ ἓνα χαμηλὸ ἀκανόνιστου σχήματος ἔξαρμα, ἐνῶ περιμετρικὰ ἡ ἐπιφάνεια εἶναι δουλεμένη, ἐπίπεδη καὶ φέρει τετράπλευρες ἐντορμίες ἀνοιγμένες μὲ τρυπάνι (σῶζονται πέντε). Ἡ διαμόρφωση αὐτὴ ὑποδηλώνει τὴν ὕπαρξη κτιστῆς ἀνωδομῆς ἐν εἴδει πεσσοῦ μὲ ξυλοδεσιά. Σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, κατὰ -0.35 μ. ἀπὸ τὴν ἄνω εἰργασμένη πλευρὰ τῆς βάσης, ἀποκαλύφθηκε δάπεδο ἀπὸ πηλὸ μὲ ἔντονα ἵχνη καύσης, τὸ ὁποῖο καταλαμβάνει ὁλόκληρὴ τὴν ἔκταση τοῦ σκάμματος (9×10 μ.) καὶ ἐκτείνεται καὶ μέσα στὸ ἄσκαφο, πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Ἔχει διατηρηθεῖ σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση, μὲ ἐξαίρεση τὰ σημεῖα ὅπου διαπιστώθηκαν μεταγενέστερες ἐπεμβάσεις, κυρίως στὸν χώρο βορειοανατολικά τῶν βυζαντινῶν τοίχων 106, 107 καὶ στοὺς βυζαντινοὺς λάκκους - ἀποθέτες 1-4 (εἰκ. 58α-β). Τὸ εἰργασμένο τμῆμα τῶν πλαγίων πλευρῶν τῆς βάσης προχωρεῖ βαθύτερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου, στοιχεῖο τὸ ὁποῖο πιθανὸν δηλώνει τὴν ὕπαρξη ἄλλου, προγενέστερης φάσης δαπέδου, σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐγινε δοκιμαστικὴ τομὴ νοτιοδυτικὰ τῆς βάσης, στὸν χώρο ὅπου τὸ καμένο δάπεδο ἦταν κατεστραμμένο. Διαπιστώθηκε

9. ΠΑΕ 2011, 61, εἰκ. 1, πίν. 55β.

ὅτι οἱ δύο βυζαντινοὶ τοῖχοι ἐδράζονται ἐν μέρει ἐπάνω στὸ δάπεδο καὶ ἐν μέρει βαθύτερα ἐπάνω σὲ ἐπίχωση. Αὐτὸς ὁ τρόπος θεμελίωσης τῶν δύο τοίχων τοποθετεῖ τὴν καταστροφή τοῦ δαπέδου σὲ προγενέστερη τῆς κατασκευῆς τους περίοδο (δηλαδή πρὶν τὸν 9ο - 10ο αἰ. μ.Χ.), ἡ ὁποία ὅμως δὲν τεκμηριώθηκε ἀπὸ κεραμικὴ ἢ ἄλλα εὐρήματα. Ἐπίσης, στὸν χώρο αὐτὸ δὲν ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ὑπόθεση ὑπαρξῆς ἄλλου δαπέδου σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο. Διαπιστώθηκε ὡστόσο, ὅτι ἡ ἐντὸς τῆς τομῆς νοτιοδυτικῆς γωνία τῆς βάσης ἐδράζεται ἐπάνω σὲ μεγάλους λίθους (σὲ βάθος -2.18 μ.). Σὲ ἀντίστοιχο βάθος (-2.15 μ.) βρίσκονται καὶ οἱ λίθοι ποὺ ἐντοπίστηκαν στὸν πυθμένα τοῦ βυζαντινοῦ λάκκου - ἀποθέτη 3, βόρεια ἀπὸ τὴν βάση. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὑποδείκνυναι τὴν πιθανὴ ὑπαρξὴ τοίχου προγενέστερης οἰκοδομικῆς φάσης, ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώθηκε νοτιότερα, στὸ ὑποτετράγωνο Γ 12/α, ὅπου τὸ δάπεδο ἦταν κατεστραμμένο. Στὸν χώρο αὐτό, κάτω ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ στρώμα, σὲ βάθος -2.78 μ. καὶ σὲ ἀπόσταση 4 μ. νοτιοανατολικά τῆς βάσης ἀποκαλύφθηκε τμήμα ἰσχυροῦ τοίχου πάχους 1.60-1.70 μ. (109), κατεύθυνσης ΒΔ-ΝΑ, τὸ ὁποῖο καλύπτεται ἀπὸ μικροῦ πάχους στρώμα μάργας καὶ συνεχίζει πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ μέσα στὸ ἄσκαφτο. Ἐπ' αὐτοῦ ἐδράζεται τὸ τμήμα τοίχου (110) κατεύθυνσης ΝΔ-ΒΑ, τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι ἀνήκει σὲ ἐγκάρσιο τοῖχο τοῦ Κτηρίου Δ (πίν. 58α-β).

Παρατηροῦμε ὅτι οἱ λίθοι ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐδράζεται ἡ βάση 1 καθὼς καὶ αὐτοὶ ποὺ διακρίνονται στὸν πυθμένα τοῦ βυζαντινοῦ λάκκου - ἀποθέτη 3 ἐμπίπτουν στὴν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ πορεία τοῦ τοίχου 109 καὶ φαίνεται ὅτι ἀνήκουν σ' αὐτὸν καὶ τὸν ὀρίζουν σὲ μῆκος τουλάχιστον 9.50 μ., βόρεια τοῦ ἐγκάρσιου τοίχου 110. Ὁ τελευταῖος διαφέρει κατασκευαστικὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ὕλικου, καὶ προφανῶς ἀνήκει στὴν ἐπόμενη οἰκοδομικὴ φάση, κατὰ τὴν ὁποία ἔγιναν σοβαρὲς μετατροπὲς στὸ βόρειο μέρος τοῦ Κτηρίου Δ. Μέρος τοῦ βορείου τμήματός του μετατράπηκε σὲ στοὰ καὶ τὸ ὑπόλοιπο πρὸς Βορρὰ θάφτηκε κάτω ἀπὸ, τὸ καμένο σήμερα, δάπεδο ἀπὸ πηλό. Δὲν ἔχει ἐξακριβωθεῖ ἐὰν ἡ καθαίρεση-καταστροφή τοῦ τοίχου 109 εἶναι ἀνθρωπογενὴς ἢ ὀφειλόταν σὲ φυσικὰ αἷτια (σεισμό), τὰ ὁποῖα ἐπέβαλαν τὴν κατάρρευση τοῦ παλαιότερου ἰσχυροῦ οἰκοδομήματος. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἐπόμενη οἰκοδομικὴ φάση εἰσάγεται ἓνα νέο ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο. Δημιουργεῖται ἓνας μεγάλος τετράπλευρος ὑπαίθριος χώρος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὶς δύο τουλάχιστον πλευρὲς του (νότια καὶ δυτικὴ) πλαισιώνεται ἀπὸ στοὰ ἐπὶ πεσσοκιοностοιχίας. Ἐντοπίστηκαν συνολικὰ τρεῖς μεγάλες τετράπλευρες λίθινες βάσεις πεσ-

σῶν μὲ ἐντορμίες τῆς νότιας στοᾶς. Ἀνατολικά τῆς βάσης πεσσοῦ 1 ἤλθαν στὸ φῶς δύο ἄλλες.

Ἡ βάση πεσσοῦ 2 βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 4.90 μ. βορειοδυτικά τῆς πρώτης (Τετράγωνο Δ 12/β), εἶναι τετράπλευρη, διαστάσεων 1.60×1.45 μ., ἀπὸ κροκαλοπαγὴ λίθο καὶ φέρει τέσσερις ἐντορμίες στὴν ἄνω πλευρά της (πίν. 58α-β). Ἡ νότια στοὰ ἀκολουθεῖ τὸν ἐγκάρσιο ἄξονα τοῦ κτηρίου. Λόγω τῶν ἐλαιόδενδρων δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπεκταθεῖ ἡ ἀνασκαφή σὲ ἀπόσταση 4.90 μ. ἀνατολικά τῆς βάσης 2, πρὸς ἀναζήτηση τῆς ἀμέσως ἐπομένης, γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ὁποίας ὥστόσο κρατήθηκε ἀνοικτὸς ὁ ἀριθμὸς 3. Ὑπολογίζοντας τὶς ἀποστάσεις προχωρήσαμε στὴν ἔρευνα μέρους τοῦ Τετραγώνου Δ 13/β, στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ ὁποίου ἀποκαλύφθηκε ἐν μέρει μία ἀκόμη, βάση πεσσοῦ 4, σὲ ἀπόσταση 11.50 μ. ἀπὸ τὴ βάση 2 καὶ 18.20 ἀπὸ τὴ βάση 1 (πίν. 58β). Εἶναι ἀπὸ μάρμαρο Ταϋγέτου καὶ στὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς ἄνω πλευρᾶς της φέρει μία ἐντορμία. Στὰ μεταξὺ τῶν πεσσῶν διαστήματα ἐντοπίστηκαν μικρότερες λίθινες βάσεις γιὰ τοὺς κίονες (χαρακτηρίζονται μὲ μικρὰ γράμματα), οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ἦσαν ξύλινοι. Ἡ ἄνω ἐπιφάνειά τους βρίσκεται ἀρκετὰ χαμηλότερα ἀπὸ ὅ,τι τῶν πεσσῶν, περίπου στὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου, καὶ φαίνεται ὅτι τόσο αὐτές, ὅσο καὶ τὸ κατώτερο τμῆμα τῶν κίωνων ἦταν καλυμμένο ἀπὸ πηλό (πίν. 58α).

Ἡ διευθέτηση αὐτὴ ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση ποὺ προαναφέρθηκε, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἀρχικὸ δάπεδο τῆς στοᾶς καὶ τῆς αὐλῆς βρισκόταν χαμηλότερα ἀπὸ ὅ,τι τὸ ὁρατὸ σήμερα καμένο πήλινο δάπεδο, τὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ κατασκευάστηκε σὲ μία ἐπόμενη φάση. Ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ δαπέδου, στὰ μεταξὺ τῶν πεσσῶν καὶ κίωνων διαστήματα ἔχουν δημιουργηθεῖ ἐπιμήκη συμπαγὴ ἐξάρματα ἡμικυκλικῆς διατομῆς ἀπὸ πηλό, τὰ ὁποῖα συνδέουν τὶς βάσεις, ὑλοποιώντας τὸν διαχωρισμὸ τοῦ ἐντὸς τῆς στοᾶς χώρου ἀπὸ αὐτὸν τῆς Αὐλῆς (πίν. 58α-β, 59α). Ἄλλη πρακτικὴ λειτουργία τους δὲν διαπιστώθηκε πρὸς τὸ παρόν. Τὸ βάθος τῆς νότιας στοᾶς ὑπολογίζεται σὲ 6 μ., ἐνῶ τὸ μῆκος της, ἐὰν αὐτὴ ὄντως ἀκολουθοῦσε τὸ Κτήριο Δ σὲ ὅλο το πλάτος του, θὰ πρέπει νὰ ἦταν τουλάχιστον 27 μ. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ καμένο πήλινο δάπεδο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ὑπερκείμενο αὐτοῦ στρῶμα ἡ καταστροφὴ ὀφείλεται σὲ πυρκαγιά. Τὸ στρῶμα καταστροφῆς στὸν χώρῳ τῆς δυτικῆς στοᾶς (πάχους 0.70-0.80 μ.) περιέχει μεγάλα τμήματα ἰσχυροῦ δαπέδου ἀπὸ κονίαμα καὶ μικρὰ βότσαλα, τὸ ὁποῖο ἔχει καταπέσει ἐπὶ τοῦ ἰσογείου ἀπὸ ὑπερκείμενο ὄροφο. Ἐπάνω σ’

αὐτὸ βρέθηκε λίθινη τριποδική τράπεζα προσφορῶν. Στὸν χώρο τῆς αὐλῆς βρέθηκε πυκνὸ στρώμα λίθων (πίν. 59β-60α). Ἐπειδὴ δὲν ἔγινε δοκιμαστικὴ τομὴ κάτω ἀπὸ τὸ πήλινο δάπεδο τῆς αὐλῆς καὶ τῆς στοᾶς δὲν προέκυψε στρωματογραφημένο ὕλικό γιὰ τὴν ἀκριβή χρονολόγησή τῶν οἰκοδομικῶν φάσεων. Ὡστόσο, ἀπὸ τὰ μέχρι στιγμῆς στοιχεῖα προκύπτει ὅτι οἱ δύο βασικὲς οἰκοδομικὲς φάσεις ἀνήκουν στὸν 14ο αἰ. π.Χ., ἐνῶ ἡ τελικὴ καταστροφή φαίνεται ὅτι συνέβη περὶ τὰ τέλη τῆς ἸΕ ΠΙΑ2 περιόδου. Ἐκ νέου χρῆση τοῦ χώρου διαπιστώνεται κατὰ τὴν ἸΕ ΠΙΒ2-ΠΙΓ1 πρώιμη φάση, στὴν ὁποία χρονολογεῖται τμήμα τοίχου (108) ποὺ ἐδράζεται ἐπάνω στὸ καμένο πήλινο δάπεδο (πίν. 58α-β). Στὸν χώρο αὐτό, μέσα στὸ ὑπερκείμενο βυζαντινὸ στρώμα βρέθηκε ἓνα θραῦσμα ἐνεπίγραφης πινακίδας σὲ Γραμμικὴ Β γραφὴ μὲ τὸ ἰδεόγραμμα τοῦ διπλοῦ πελέκεως.

Βόρειο Νεκροταφεῖο

Ἡ ἀνασκαφὴ στὸν χώρο τοῦ Βορείου Νεκροταφείου συνεχίστηκε ἀνατολικά τῶν ἤδη ἀνεσκαμμένων τάφων (Τετράγωνο Π 14/α-δ, Ὁ 14/α-β), ὅπου διανοίχτηκαν παράλληλες διερευνητικὲς τομὲς πλάτους 1 μ. μὲ κατεύθυνση Α-Δ. Ἡ χρῆση τοῦ χώρου κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ τεκμηριώθηκε ἀπὸ τὴν κεραμικὴ ποὺ ἀπέδωσε τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα (ὄστρακα χονδροειδῶν, λεπτῶν καὶ ἐφωλωμένων ἀγγείων, καὶ πολλὰ θραύσματα κεραμίδων). Στὸ ὑποκείμενο στρώμα ἡ ποσότητά τῆς κεραμικῆς αὐτῆς μειώνεται καὶ καθὼς πλησιάζουμε στὸ ἐπίπεδο τῶν προϊστορικῶν ταφῶν ἐκλείπει. Ἡ παρουσία ἑνὸς μικτοῦ στρώματος μὲ σκελετικὰ κατάλοιπα καὶ προϊστορικὴ καὶ βυζαντινὴ κεραμικὴ (ταφές 14; καὶ 15;) δηλώνει ὅτι κατὰ τόπους οἱ προϊστορικὲς ταφές ἔχουν διαταραχθεῖ (πίν. 60β). Ἡ βυζαντινὴ κατοίκηση τεκμηριώθηκε ἐπίσης ἀπὸ βυζαντινοὺς λάγκους - ἀποθέτες ἀπορριμμάτων. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε μέχρι τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο ἀποκαλύπτεται ὀρίζοντας ἀπὸ χαλίχι ἢ τάφοι καὶ πιθανὲς ταφές. Τὸ στρώμα τοῦ χαλικιοῦ βρίσκεται σὲ βάθος -0.30 μέχρι -0.50 μ. ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐπιφάνεια καὶ παρουσιάζει ἐλαφρὰ κλίση πρὸς Β-ΒΑ. Τὸ χαλίχι προέρχεται ἀπὸ τὸ διαβρωμένο κροκαλοπαγὲς πέτρωμα ποὺ ὑπάρχει στὴν περιοχὴ αὐτὴ τοῦ λόφου, εἶναι δηλαδὴ ἓνα φυσικὸ ὕλικό. Ὑπάρχουν ὥστόσο σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι χαλίχι ἀναμεμιγμένο μὲ χῶμα ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου μεταξὺ τῶν τάφων καὶ ἐνίοτε γιὰ τὴν ἐπικάλυψή τους. Ὁ ἐν

λόγω ὀρίζοντας διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ φυσικὸ στρώμα, ὥς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν συστατικῶν του, τὸ χρῶμα, τὴν πυκνότητα, καὶ τὸ πάχος του (0.04-0.06 μ.), φαίνεται δὲ ὅτι ἔχει σχέση με τάφους ἢ πιθανοὺς τάφους. Ἐνα στρώμα τοῦ ἴδιου ὕλικου ἀλλὰ λιγότερο συμπαγὲς ἔχει ἐπικαλύψει τὶς καλυπτήριες πλάκες τοῦ Τάφου 17 (πίν. 61α). Τέλος, κατὰ τὸ 2011 εἴχαμε παρατηρήσει ὅτι ἐπίχωση με χαλκίσι εἶχε ἀφαιρεθεῖ καὶ στὸν χῶρο ὅπου βρίσκονται οἱ τάφοι 1 καὶ 2. Ἡ σχέση τοῦ χαλικόστρωτου ὀρίζοντα με τοὺς τάφους καὶ τὴ γενικὴ μορφή τοῦ νεκροταφείου θὰ διευκρινιστεῖ με τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας.

Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο ἐντοπίστηκαν ἑξὶ πιθανοὶ τάφοι ἢ ταφές, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐρευνήθηκαν, προκειμένου αὐτὸ νὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἐπόμενη περίοδο με τὴν παρουσία βιοαρχαιολόγου. Δεδομένου ὅτι δὲν ἐρευνήθηκαν, χαρακτηρίστηκαν ὡς τάφοι τὰ στοιχεῖα ποὺ συνδέονται με κάποια κατασκευὴ καὶ ὡς ταφές τὰ σημεῖα ὅπου ἐντοπίστηκαν σκελετικὰ κατάλοιπα ἢ/καὶ εὐρήματα (με τὴν προσθήκη ἐρωτηματικοῦ, μέχρις ὅτου τὸ θέμα διευκρινιστεῖ ἀνασκαφικά). Ὅρισμένες ταφές φαίνεται ὅτι ἔχουν διαταραχθεῖ ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ κατοίκηση.

Συγκεκριμένα: Ἀποκαλύφθηκε περαιτέρω ὁ Τάφος 12 (τετράγωνο Ο 14/α), τμήμα τοῦ ὁποῖου εἶχε ἐντοπιστεῖ κατὰ τὸ 2011. Εἶναι κιβωτιόσχημος τῆς ἴδιας μορφῆς με αὐτοὺς ποὺ ἔχουν ἤδη ἐρευνηθεῖ καὶ ἔχει προσανατολισμὸ ΒΔ-ΝΑ. Ὡς Ταφή 13; (Τετράγωνο Π 14/γ, τομὴ 2) χαρακτηρίστηκε μικρὸς χῶρος (0.50×0.70 μ.), ὁ ὁποῖος ὀρίζεται ἀπὸ λίθους. Δὲν εἶναι σαφές ἐὰν πρόκειται γιὰ διαταραγμένη ἢ ἀδιατάρακτη ταφή. Ἀπὸ μία διαταραγμένη ταφή (Ταφή 14;) φαίνεται ὅτι προέρχονται τὰ διάσπαρτα θραύσματα ὁσίων ποὺ βρέθηκαν σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο μαζί με θραύσματα κεραμίδων, σὲ μία ἔκταση περίπου 0.50×0.70 (Τετράγωνο Ο 14/α, τομὴ 1). Ἄλλο διάσπαρτο ἀνθρώπινο σκελετικὸ ὕλικό βρέθηκε σὲ χῶρο ἔκτασης περίπου 2×1.5 μ. (Ταφή 15;). Προφανῶς προέρχεται ἀπὸ προϊστορικοὺς τάφους διαταραγμένους κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, διότι στὸ ἴδιο ἐπίπεδο βρίσκονται θραύσματα κεραμίδων καὶ μετρίου μεγέθους κροκάλες (Τετράγωνο Ο 14/α, τομὴ 2). Τὸ ὕλικό αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὴν κοίτη ρέματος ποὺ βρίσκεται στοὺς πρόποδες τοῦ λόφου καὶ ἔχει σκόπιμα μεταφερθεῖ στὸν χῶρο τοῦ νεκροταφείου γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν κατασκευὴ τῶν πρώιμων μυκηναϊκῶν τάφων. Ὡς Ταφή 16; χαρακτηρίστηκε προσωρινὰ μία σειρὰ λίθων μεγάλου μεγέθους με κατεύθυνση ΒΒΔ-ΝΝΑ, οἱ ὁποῖοι φαίνεται ὅτι ὀρίζουν ἓνα χῶρο ἀνατολικά τοῦ ὁποῖου βρίσκον-

ται θραύσματα ὀστέων, ὅσπρακα προϊστορικῶν ἀγγείων καὶ διάσπαρτοι λίθοι, σὲ μία ἔκταση περίπου 2.5×2 μ. (Τετράγωνο Ο 14/β, τομὲς 1-2). Τὰ εὐρήματα φαίνεται ὅτι συνεχίζουν ἀνατολικά καὶ μέσα στὸ ἄσκαφτο (μάρτυρας μεταξὺ τῶν τετραγώνων Ο 14/β καὶ Ο 14/γ). Προφανῶς πρόκειται γιὰ διαταραγμένους ἢ κατεστραμμένους τάφους, ἀλλὰ τὸ στρῶμα φαίνεται καθαρὸ, διότι δὲν περιέχει μεταγενέστερα (βυζαντινὰ) στοιχεῖα. Δύο μεγάλοι πλακαροὶ λίθοι, μὲ κατεύθυνση Α-Δ καὶ παράλληλοι μεταξύ τους, οἱ ὁποῖοι βρέθηκαν *in situ* καὶ ἦσαν καλυμμένοι ἀπὸ μία στρώση ἀπὸ χαλίκι καὶ χῶμα πρέπει νὰ ἀνήκουν στὴν κάλυψη ἑνὸς ἀδιατάρακτου τάφου, Τάφος 17 (μάρτυρας 1α -1β, μεταξὺ τῶν τετραγώνων Π 14/α, γ, δ καὶ Ο 14/α, β). Φαίνονται τοποθετημένοι κατὰ τὸ πλάτος ἑνὸς μεγάλου κιβωτιόσχημου τάφου, ὅπως αὐτοὶ ποὺ ἀνασκάφηκαν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη (πίν. 61α). Ἐπίσης ἀδιατάρακτος, ἂν καὶ ἀπροσδιόριστου πρὸς τὸ παρὸν τύπου, φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ὁ Τάφος 18 (πίν. 61β), ὁ ὁποῖος ὀρίζεται ἀπὸ πλακαροὺς λίθους τοποθετημένους σὲ μία ἢ δύο σειρὲς ποὺ περικλείουν χῶρο διαστάσεων περ. 1.90×1.30 μ. (τετράγωνο Π 14/γ, τομὴ 3 καὶ μάρτυρας 2α-β μεταξὺ τῶν τετραγώνων).

ΑΔΑΜΑΝΤΙΑ ΒΑΣΙΛΟΓΑΜΒΡΟΥ

8. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΘΗΒΩΝ

(Πίν. 62-68)

Ίστορικά ανασκαφών μυκηναϊκού ανακτόρου

Τò 2012 σηματοδότησε τήν επανεκκίνηση τών παλαιών ανασκαφών τῆς Καδμείας ἀπό τήν Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία¹. Τοπογραφικές καί ἀρχαιολογικές ἔρευνες ἔλαβαν χώρα στή Θήβα ἤδη ἀπό τò δεύτερο ἡμῖς τοῦ

1. Ἡ νέα ἔρευνα στὸν χώρο τοῦ μυκηναϊκοῦ ανακτόρου τῶν Θηβῶν ἐντάχθηκε στὸ πρόγραμμα τῶν ανασκαφῶν τῆς Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, μὲ σκεπτικὸ τὴ συνέχιση τῆς προσπάθειας, ποὺ ἐγκαινιάστηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα γιὰ τὴν ἀποκάλυψη καὶ μελέτη του, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ νέων μεθόδων καὶ σύγχρονων τεχνολογιῶν στὴν ἀνασκαφὴ του καὶ στὴν ἀνάλυση καὶ ἐρμηνεία τῶν δεδομένων του. Γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ σχετικοῦ αἰτήματος ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ ἐδῶ οἱ θερμὲς εὐχαριστίες μου πρὸς τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο καὶ πρωτίστως στὸν Γ. Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας Ἀκαδημαϊκὸ κ. Β. Πετράκο, ἔνθερμο ὑποστηρικτὴ τῆς πρωτοβουλίας αὐτῆς. Γιὰ τὴν ἐνθάρρυνση καὶ τίς συμβουλές του θὰ εὐγνωμονῶ ἔσας τὸν ἀείμνηστο Ἀκαδημαϊκὸ καὶ Καθηγητὴ μου Σπ. Ἰακωβίδη. Τὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τοῦ ἐγχειρήματος, μεσοῦσης τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως στὴν Ἑλλάδα, ἀνέλαβε τὸ Ἰνστιτοῦτο Αἰγαιακῆς Ἀρχαιολογίας (ΙΝΣΤΑΠ), ποὺ ἐδρεύει στὶς ΗΠΑ, πρὸς τὴν ἀρμόδια ἐπιτροπὴ τοῦ ὁποῖου καὶ πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ ἐμπνευστῆ καὶ βασικοῦ χρηματοδότη του, κ. M. H. Wiener, ἐκφράζονται οἱ εἰλικρινεῖς καὶ θερμὲς εὐχαριστίες μας. Μέρος τῶν τρεχουσῶν δαπανῶν τῆς ἀνασκαφῆς καλύφθηκε μὲ δωρεὰ τοῦ Ὁμίλου Ἑταιριῶν Ε. Μυτιληναίου, ποὺ ἐνισχύει γενναϊόδωρα, ἐδῶ καὶ χρόνια, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν μνημείων του στὴ Βοιωτία. Ἡ ὑλοποίησις ὅμως τῆς δύσκολης, λόγῳ τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων, ἀνασκαφῆς ἔγινε μὲ συνέργεια πολλῶν φορέων καὶ προσώπων, τῶν ὁποίων καὶ μόνο ἡ ἀναφορὰ θὰ ἦταν ἀδύνατη. Ἡ ἀνασκαφὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, διεξάγεται καὶ μὲ τὴ συνεργασία τῆς Θ' ΕΠΚΑ, ἡ ὁποία προσφέρει ἐπὶ δεκαετίες τὰ μέγιστα στὴν ἀποκάλυψη, διάσωση καὶ μελέτη τῶν θηβαϊκῶν ἀρχαιοτήτων. Στὴν Ἐφορεία, τὴν Προϊσταμένη της κ. Α. Χαραμῆ, τὴν ἀρχαιολόγο κ. Δ. Οἰκονόμου καὶ τὸ λοιπὸ προσωπικόν, ποὺ πρόσφερε τὴν

19ου αἰώνα. Στὴν περιοχὴ ἄρχισε νὰ δραστηριοποιεῖται πρώτη ἡ Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, λίγο πρὶν τὸ 1870, κυρίως μὲ τὸν Π. Σταματάκη, στὴν ἀγωνιώδη προσπάθειά του νὰ περισωθεῖ ὅ,τι ἦταν δυνατόν ἀπὸ τὴν καταστροφικὴ ἄγνοια καὶ τὴν ἐκτεταμένη ἀρχαιοκαπηλία, ποὺ ἐκεῖνο τὸν καιρὸ μάστιζε τὴ Βοιωτία. Μὲ δαπάνες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ κατόπιν τοῦ ἀρμόδιου κρατικοῦ φορέα, πραγματοποιήθηκαν περισυλλογές ἀρχαίων, κυρίως ἐπιγραφῶν, καὶ ἀκολούθησαν ἀργότερα δοκιμαστικές, σωστικές καὶ συστηματικές ἀνασκαφές.

Κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα οἱ ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴ Θήβα προχώρησαν δειλὰ καὶ οἱ ἀνασκαφές ἦσαν ὄντως ἐλάχιστες καθὼς ὑπῆρχαν πολλὲς ἄλλες καὶ πιεστικὲς προτεραιότητες σὲ πλεῖστα ὅσα σημεῖα τῆς Βοιωτίας. Στὰ Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καταγράφονται ἐν πρώτοις οἱ ἐργασίες τοῦ φιλολόγου Σπ. Φιντικλῆ καὶ τοῦ βοηθοῦ του Ἰω. Παπαδάκη στὴ Θήβα καὶ στὶς Πλαταιές (1868). Ἀκολούθησαν οἱ ἐργασίες τοῦ Π. Σταματάκη (1871-72) καὶ τοῦ Ἐπ. Κορομάντζου (1873-77), ἐνῶ λίγα χρόνια ἀργότερα ἀναφέρονται οἱ ἀνασκαφές γιὰ τὴν ἀποκάλυψη καὶ ταύτιση τῶν ὀχυρώσεων καὶ τῶν πυλῶν τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως τῶν

πρόθυμη βοήθειά του, ἐκφράζονται οἱ εὐχαριστίες μου κυρίως γιὰ τὴν ὑποστήριξή τους καὶ τὴν ἐπίλυση πλήθους ἀναφυσόμενων καθημερινὰ ζητημάτων, πέραν τῶν καλῶς ἐννοουμένων διευκολύνσεων. Διαρκῆς καὶ πολύτιμη ὑπῆρξε ἡ βοήθεια τοῦ ἀπὸ ἐτῶν κύριου συνεργάτη μου στὸ πεδίο καὶ τὴ μελέτη τῶν θηβαϊκῶν εὐρημάτων ἀρχαιολόγου κ. Ι. Φάππα. Ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς νέων καὶ διαφόρων κλάδων ἐπιστημόνων, καθὼς καὶ τεχνικῶν καὶ συντηρητῶν ἀρχαιοτήτων πρόκειται νὰ ἀναλάβει οὐσιαστικὸ ρόλο στὴ διεξαγωγὴ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆ μελέτη τῶν ἀποτελεσμάτων της. Ἀνάμεσα στοὺς συνεργάτες τῆς ἀνασκαφῆς ἀναφέρονται πλὴν τοῦ Ι. Φάππα, ἡ Μ. Bonanno-Ἀραβαντινοῦ, ὁ Ν. Παπαζαρκάδας, ἡ Α. Χαραμῆ, ἡ Α. Παπαδάκη ἡ Ο. Κυριαζή, ἡ Κ. Καλλιγᾶ, ἡ Κ. Ψαράκη, ἡ Ε. Μαργαρίτη, ἡ Τ. Θεοδωροπούλου, ὁ Α. Γκοτζίνας. Τέλος ἓνα μεγάλο εὐχαριστῶ στὶς ἀρχαιολόγους Δ. Γιαννιοῦ καὶ Ν. Χονδροῦ ποὺ ἐπόπτευαν τοὺς τομεῖς καὶ συνέλεξαν τὰ στοιχεῖα τῶν ἡμερολογίων, στὴ φοιτήτρια Ε. Μότσιου ποὺ ἐθελοντικὰ πρόσφερε τὴ βοήθειά της, τοὺς σχεδιαστὲς τῆς Θ' ΕΠΚΑ Σ. Καζακίδη καὶ Μ. Βασιλείου ποὺ ἐπιμελήθηκαν τὰ ἀνασκαφικὰ σχέδια καὶ στὸ συνεργεῖο πού, μὲ τὴν εὐθύνη τοῦ Π. Κοβάνη, ἀνέλαβε τὴν ὀργάνωση, τὴ διεξαγωγὴ καὶ τὴν ἀσφάλεια τῶν συχνὰ ἐπικίνδυνων ἐργασιῶν τοῦ πεδίου.

Θηβῶν (1892-93) ἀπὸ τὸν Θηβαῖο Εὐστρ. Καλόπαιδα, μὲ τὶς ὑποδείξεις τοῦ Ern. Fabricius². Τὶς ἐργασίες αὐτὲς ἀκολούθησε ὁ ὀλιγοήμερος καθαρισμὸς μερικῶν συλημένων θαλαμοειδῶν μυκηναϊκῶν τάφων ἀπὸ τὸν Δημ. Φίλιο, στὸν λόφον τῆς Ἀγ. Ἄννας (Κολωνακίου), στὰ νότια τῆς Καδμείας (1897).

Ὁ πρῶτος, ὡστόσο, ποὺ ὀργάνωσε καὶ πραγματοποιοῖσε πολυετεῖς καὶ συστηματικὲς ἀνασκαφικὲς ἐρευνες στὴν ἀρχαία ἀκρόπολη τῶν Θηβῶν, στὴν κάτω πόλη καὶ στὰ νεκροταφεῖα τῶν γύρω λόφων (1906-1930) ἦταν ὁ Ἄντ. Κεραμόπουλλος, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴ θητεία του στὴ Θήβα, διενήργησε πλῆθος δοκιμαστικῶν τομῶν, ἀναζητώντας διὰ μέσου αὐτῶν τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ἐπίλυση σημαντικῶν ἱστορικῶν καὶ τοπογραφικῶν ζητημάτων. Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς τότε δοκιμαστικὲς καὶ σωστικὲς κυρίως ἀνασκαφὲς ἀπέβησαν συστηματικὲς καὶ συνεχίστηκαν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν. Παράλληλα οἱ τότε καὶ οἱ μετέπειτα σωστικὲς ἐπεμβάσεις προσέφεραν μεγάλες ὑπηρεσίες καὶ πλῆθος εὐρημάτων στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα μὲ τὴ διάσωση πρωτίστως πολλῶν τμημάτων καὶ παραρτημάτων τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτορικοῦ συγκροτήματος ἀλλὰ καὶ ἄλλων σπουδαίων μνημείων καὶ σημείων ἀναφορᾶς τῆς ἀρχαίας θηβαϊκῆς γραπτῆς παράδοσης. Οἱ μακρόχρονες, πλὴν ἀσυνεχεῖς, ἀνασκαφὲς τοῦ Ἄντ. Κεραμοπούλλου, ἡ ἐρμηνεία τῶν εὐρημάτων, καθὼς καὶ ἡ οἰκοδόμησις καὶ σταδιακὴ ὀργάνωσις τοῦ πρώτου Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θηβῶν ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα, ἄλλαξαν τὴν ἀντίληψιν γιὰ τὴν προϊστορία καὶ τὴν πρώιμη ἱστορία τῆς πόλης, γιὰ τὴν ὁποία ὡς τότε μόνη πηγὴ πληροφοριῶν ἦταν οἱ μυθικοὶ κύκλοι³.

2. Γιὰ τὴν πρώιμη καὶ κατοπινὴ δραστηριότητα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴ Θήβα καὶ τὴ λοιπὴ Βοιωτία, βλ. Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ, *Ἡ Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ἱστορία τῶν 150 χρόνων της (1837-1987)*, (Αθήναι 1987) 49, 92, 112, 356-358 καὶ σποράδην.

3. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἀ. Κεραμοπούλλου στὴ Θήβα περιέχονται καταρχὴν στὶς ἐτήσιες ἐκθέσεις του στὰ *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, στὰ γνωστὰ ἄρθρα του, «*Ἡ Οἰκία τοῦ Κάδμου*» καὶ «*Αἱ βιομηχαναί καὶ τὸ ἐμπόριον τοῦ Κάδμου*» ἀντίστοιχα στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1909, σ. 57-12 καὶ 1930, σ. 29-58, καὶ κυρίως στὸ ἐκτενὲς ἔργο του «*Θηβαϊκά*», ποὺ καταλαμβάνει τὸν τόμον 3 (1917) τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*.

Οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὴ Θήβα εἰσῆλθαν σὲ νέα φάση ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ἐξαιτίας τῆς τότε ἔντονης οἰκοδομικῆς δραστηριότη-
 τας. Σὲ δύο κεντρικὰ οἰκόπεδα τῶν Θηβῶν, τὸν χειμῶνα τοῦ 1963-64, ἤλθαν
 στὸ φῶς μυκηναϊκὰ, ἀνακτορικὰ εὐρήματα ποὺ προκάλεσαν ζωηρὸ ἐνδιαφέρον
 καὶ ἀτέλειωτες συζητήσεις μεταξὺ τῶν εἰδικῶν. Πιὸ συγκεκριμένα στὸ οἰκό-
 πεδο τῆς οἰκογένειας Δ. Παυλογιαννόπουλου (ὁδ. Πελοπίδου 28) σημειώθηκε
 ἡ ἀνεύρεση τῶν πρώτων πινακίδων Γραμμικῆς γραφῆς Β στὴν κεντρικὴ Ἑλ-
 λάδα, μερικῶν ἀντικειμένων ἐξαιρετῆς τέχνης ἀπὸ ἑλεφαντόδοντο, καθὼς καὶ
 ἑνὸς σημαντικοῦ ἀριθμοῦ χάλκινων ὄπλων καὶ ἐξαρτημάτων ἵπποσκευῶν⁴. Τὰ
 εὐρήματα αὐτὰ ἔδωσαν στοὺς ἀνασκαφεῖς, Ε. Τουλούπα καὶ Ν. Πλάτωνα, τὴν
 ἐντύπωση ὅτι εἶχαν ἀνακαλύψει τὴν ἀντίστοιχη μὲ τὴν κνωσιακὴ «Ὀπλο-
 θήκη» τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ
 οἰκοπέδου τῶν ἀδελφῶν Α. καὶ Σ. Τζώρτζη, στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Πινδάρου καὶ
 Ἀντιγόνης, ἀπέδωσε ἐξίσου σπουδαῖα εὐρήματα ὥστε νὰ ταυτιστεῖ δικαίως μὲ
 τὸ ἀνακτορικό «θησαυροφυλάκιο». Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς βορειοανατολικῆς γω-
 νίας ἑνὸς στιβαροῦ καὶ καλοκτισμένου κτηρίου, τοῦ ὁποῖου ἀποκαλύφθηκε μόνον
 μικρὸ τμῆμα, βρέθηκαν σὲ σωροὺς κοσμήματα ἀπὸ φυσικὸ κύανο (*lapis lazuli*),
 ὑαλόμαζα καὶ χρυσὸ ποὺ ἀνῆκαν σὲ περιδέραια. Ἐπιπλέον περὶ τοὺς 50 σφρα-
 γιδοκύλινδροι ἀνατολικῆς προέλευσης, σφραγίδες καθὼς καὶ ἐνθέματα πολυ-
 τελῶν ἐπίπλων ἀπὸ κατεργασμένο ἑλεφαντόδοντο συναποτελοῦσαν τὸ ἀποθη-
 σαυρισμένο περιεχόμενο τοῦ ἀνακτορικοῦ δωματίου, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἡ
 τότε ὀνοματοθεσίᾳ τοῦ⁵.

Ἡ εἰκόνα τῶν δύο αὐτῶν χώρων συμπληρώθηκε μὲ ἐπανειλημμένες, σω-
 στικοῦ καὶ στερεωτικοῦ χαρακτήρα, συμπληρωματικὲς ἐργασίες καὶ περιορι-
 σμένες ἀνασκαφικὲς ἔρευνες ποὺ πραγματοποιήθηκαν σὲ αὐτοὺς κατὰ τὴν

4. N. PLATON and E. TOULOUPA, Ivories and Linear B from Thebes, *ILN*, Dec. 5, 1964, 896-897.

5. Ν. ΠΛΑΤΩΝ, Ὁ θησαυρὸς τῶν σφραγιδοκύλινδρων καὶ χρυσῶν κοσμημάτων τοῦ Καδμείου, στὸ Α. Π. Μπεκιάρης (ἐπιμ.), *Ἡ τελετὴ ἀνακηρύξεως τοῦ Νικολάου Πλάτωνος ὡς Ἐπιτίμου Ἑταίρου καὶ Συμβούλου τῆς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν* (Αθήνα 1990). N. PLATON and E. TOULOUPA, Oriental Seals from the Palace of Kadmus: Unique Discoveries in Boeotian Thebes, *ILN*, Nov. 28, 1964, 859-861. E. TOULOUPA, Bericht über die Neuen Ausgrabungen in Theben, *Kadmos* 3, 1964, 25-27.

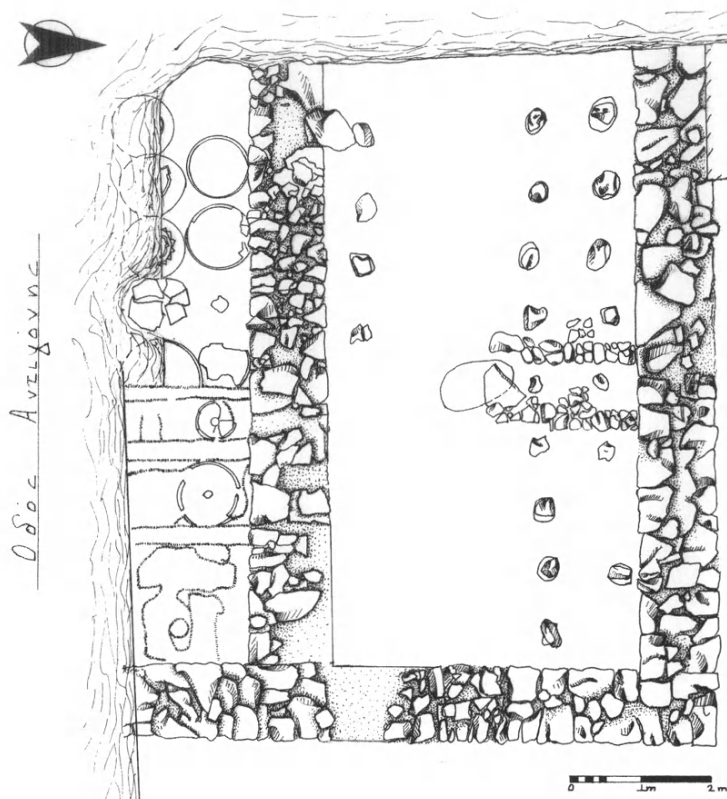
τελευταία εἰκοσαετία ἀπὸ τὸν ὑπογράφοντα. Ἀρχικά, τὸ 1993, στὴν ὁδὸ Πελοπίδου καὶ πλησίον τῆς «Ὀπλοθήκης» τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1963-64, οἱ δημοτικὲς ἐργασίες κατασκευῆς ἀγωγοῦ ἀποχέτευσης ἔφθασαν σὲ μεγάλο βᾶθος καὶ ἔφεραν στὸ φῶς δύο ἀποσπασματικὲς, σελιδόσχημες, πῆλινες πινακίδες μὲ κείμενα Γραμμικῆς Β γραφῆς, εὔρημα ποὺ σηματοδότησε τὴ συνακόλουθη ἀνακάλυψη (1993-5) ἐνὸς νέου καὶ σημαντικοῦ τμήματος ἀρχείου τριῶν περίπου ἑκατοντάδων μυκηναϊκῶν πινακίδων, τοῦ τρίτου σὲ μέγεθος στὸν αἰγαιακὸ χῶρο μετὰ τὰ ἀνακτορικὰ ἀρχεῖα τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Πύλου⁶. Λίγα χρόνια ἀργότερα (1996-1997, 2005), εὐκαιριακὲς, συμπληρωματικὲς ἔρευνες διεύρυναν τὸν ἀνασκαμμένο χῶρο τοῦ «Δωματίου τοῦ Θησαυροῦ» καὶ ἀποκάλυψαν τμήμα τοῦ διπλανοῦ του «Δωματίου τῶν Πίθων», ἡ ὕπαρξή τοῦ ὁποίου ἦταν γνωστὴ ἀπὸ τὶς στερεωτικὲς ἐργασίες τοῦ 1965, φέρνοντας στὸ φῶς πολὺτιμα εὐρήματα, συμπεριλαμβανομένων τῶν πρώτων ἐνεπιγραφῶν πινακίδων καὶ σφραγισμάτων ἀπὸ τὸ κεντρικὸ συγκρότημα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν⁷.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ 2012

Ἡ πρώτη ἀνασκαφικὴ περίοδος ἐπικεντρώθηκε στὸ ἀπαλλοτριωμένο οἰκόπεδο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης 27-29, ἔναντι τοῦ ὑφιστάμενου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ λεγομένου «Καδμείου» ἀνακτόρου, στὸ κέντρο τῆς πόλης καὶ

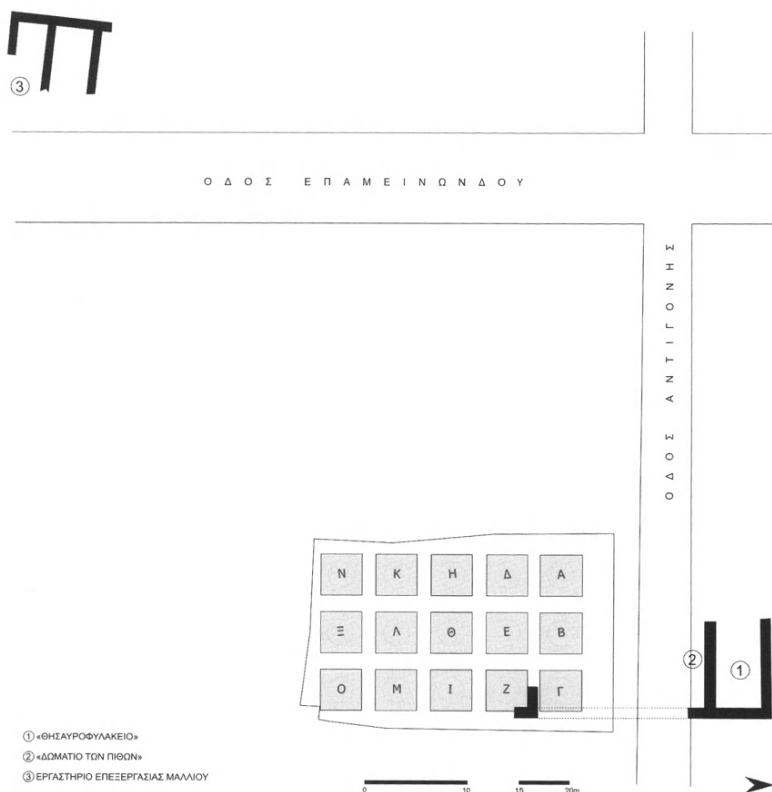
6. V. ARAVANTINOS, *Mycenaean Texts and Contexts at Thebes : The Discovery of New Linear B Archives on the Kadmeia*, στὸ S. HILLER, S. DEGER-JALKOTZY and O. PANAGL (ἐπιμ.), *Florent Studia Mycenaea. Akten des X internationalen mykenologischen Colloquiums in Salzburg vom 1-5 Mai 1999* (Wien 1999) 45-78.

7. V. L. ARAVANTINOS, *Contenu, contexte et fonction du 'Trésor' du palais mycénien de Thèbes (Béotie) : une approche économique et administrative*, *Ktema* 26, 2001, 87-99. V. L. ARAVANTINOS, *Mycenaean Thebes : old questions, new answers*, στὸ I. BOEHM καὶ S. MÜLLER-CELKA (ἐπιμ.), *Espace Civil, Espace Religieux en Égée durant la Période mycénienne* (Paris 2010) 51-72. V. ARAVANTINOS, L. GODART, and A. SACCONI, *La tavoletta TH Uq 434*, στὸ A. SACCONI, M. DEL FREO, L. GODART and M. NEGRI (ἐπιμ.), *Colloquium Romanum. Atti del XII Colloquio internazionale di micenologia (Pasiphae I)* (Roma 2008) 23-33.

Εἰκ. 1. Ἡ βορειοανατολική γωνία τοῦ κεντρικοῦ συγκροτήματος τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Θήβας, ἀποτελούμενη ἀπὸ τὸ «Δωμάτιο τοῦ Θησαυροῦ» στὰ βόρεια καὶ τὸ «Δωμάτιο τῶν Πίθων» στὰ νότια.

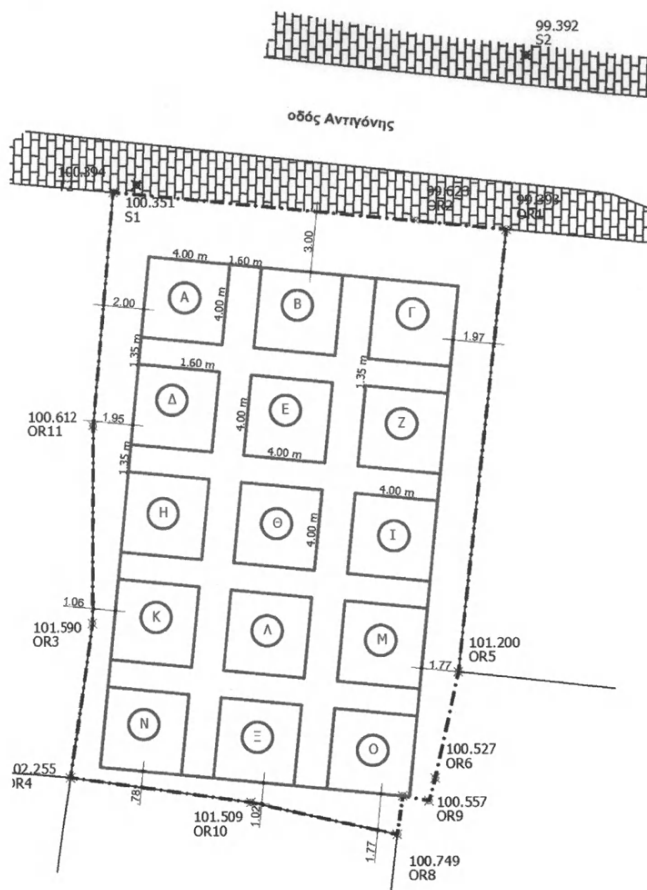
ἀνατολικά τῆς Δημοτικῆς Ἀγορᾶς τῆς. Κοντὰ στὴ νότια παρειὰ αὐτοῦ τοῦ χώρου ἔχει ἀπὸ ἐτῶν ἀνασκαφῇ ἡ βορειοανατολική γωνία τοῦ κεντρικοῦ συγκροτήματός του, θαμμένου, κάτω ἀπὸ βαθύτατες οἰκιστικὲς ἐπιχώσεις, μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Θήβας. Τὸ ἀνασκαμμένο μικρὸ τμήμα του ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ «Δωμάτιο τοῦ Θησαυροῦ» καὶ τὸ «Δωμάτιο τῶν Πίθων» (εἰκ. 1, πίν. 62α-β, 63α). Τὸ τελευταῖο μάλιστα συνεχίζεται πρὸς τὰ νότια, κάτω ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ πρηνὲς καὶ τίς βαθύτατες ἐπιχώσεις τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης, καὶ ἐμφανῶς προεκτείνεται πρὸς τὸ ἀνασκαπτόμενο σήμερα ἀπαλλοτριωμένο οἰκόπεδο τοῦ κεντρικοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου τῆς πόλης. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς πιστοποιήσαν τὴ συνέχεια αὐτὴ καὶ συμπλήρωσαν ἔτι περισσότερο

Είχ. 2. Κάτοψη του κεντρικού συγκροτήματος του μυκηναϊκού ἀνακτόρου τῆς Θήβας με τὰ ἕως τώρα ἀνασκαμμένα τμήματά του.

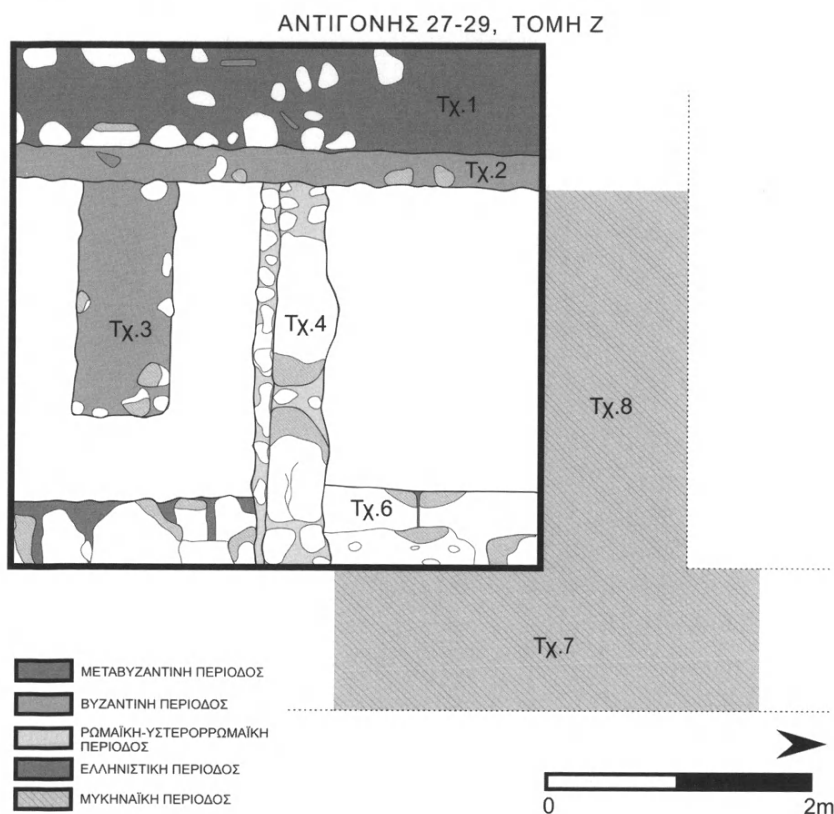
τὴν κάτοψη τοῦ κεντρικοῦ συγκροτήματος τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Θήβας (εἰχ. 2).

Μετὰ τὴ χάραξη τοῦ ἀνασκαφικοῦ κανάβου (εἰχ. 3) καὶ τὶς ἀναγκαῖες ἐπιμετρήσεις, οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες προχώρησαν μετὰ τὴ διάνοιξη τριῶν τομῶν διαστάσεων 4×4 μ. (Τομὴ Ζ, Τομὴ Ι καὶ Τομὴ Λ). Ἀπὸ τὶς τρεῖς τομὲς μόνον ἡ Ζ προχώρησε μέχρι τὰ μυκηναϊκὰ στρώματα, σὲ τελικὸ ἀπόλυτο βάθος 202.50, ἧτοι -5.70 μ. σὲ σχέση μετὰ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ πεζοδρομίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης ἢ -4.88 μ. ἀναφορικὰ μετὰ τὴν ἀρχικὴ μέτρηση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση μετὰ μηχανικὰ μέσα τῶν συσσωρευμένων χωμάτων (πίν. 63β, 64α). Ἡ τομὴ αὕτὴ ἔφθασε σὲ μεγάλο βάθος, ἀπέδωσε πλούσια στρωματογραφικὰ δεδομένα καὶ ἀποκάλυψε

Εἰκ. 3. Ὁ ἀνασκαφικὸς κἀναβὸς τοῦ οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης 27-29.

κυριολεκτικὰ τὴν ἱστορία κατοίκησης τοῦ κέντρου τῆς Θήβας ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς τουλάχιστον χρόνους ἕως καὶ τὴ σύγχρονη ἐποχή. Ἡ Τομὴ Α ἀνασκάφηκε μέχρι τὸ ἀπόλυτο βάθος 205.17, ἧτοι -3.03 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ πεζοδρομίου ἢ -2.30 μ. ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα. Ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴ διερεύνηση τῆς Τομῆς Ζ προκύπτουν ἑννέα στρώματα ἀποδιδόμενα σὲ ξεχωριστὲς χρονολογικὲς περιόδους, ἡ Τομὴ Α σταμάτησε μὲ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀφαίρεσης τριῶν μόνον στρωμάτων της. Τέλος, ἡ Τομὴ Ι ἀνοίχθηκε γιὰ ἐκπαιδευτικούς ἀποκλειστικὰ σκοποὺς καὶ δὲν προχώρησε πέραν τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος.

Είχ. 4. Οι αποκαλυφθείσες οικοδομικές φάσεις τής Τομής Ζ.

Τομή Ζ

Τὸ πρῶτο στρώμα (Στρ. 1) τῆς Τομῆς Ζ ἀφορᾷ τὴ Μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ὁποίας κτίστηκε ὁ Τχ. 1 (εἰκ. 4), ὁ ὁποῖος ἐφάπτεται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς Δ παρεῖας τῆς τομῆς, ἔχει ἐμφανὲς πλάτος 0.85 μ. καὶ εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ μεσαίους ἀργούς λίθους καὶ χῶμα ὡς συνδετικὸ ὕλικό. Ὁ Τχ. 1, ἂν καὶ ἰσχυρός, εἶναι πρόχειρα κτισμένος καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκει σὲ κτίσμα ἀλλὰ ἀντίθετα μοιάζει νὰ ὀριοθετῇ τὴν περιοχὴ, μάλλον ἐν εἴδει περιβόλου. Οἱ ἐπιχώσεις τοῦ Στρ. 1 ἀπέδωσαν πληθῆρα ὀστῶν ζώων, τὰ ὁποῖα πιθανὸν προέρχονται ἀπὸ ἀπορρίμματα γευμάτων σὲ γειτονικὰ ἐνδαιτήματα.

Τὸ Στρ. 2 τῆς Τομῆς Ζ ἀπέδωσε ὅστρακα τῆς Ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου καὶ κανένα σταθερὸ ἀρχιτεκτονικὸ κατάλοιπο, παρὰ τὴ μεγάλη ποσότητα ριγ-

μένου οἰκοδομικοῦ ὕλικου ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεών του (θραύσματα κεραμίδων, ἀσβεστοκονιάματα, μικροὶ ἀργοὶ ἢ ἐπεξεργασμένοι πλακοειδεῖς λίθοι, σιδερένιοι ἥλποι, τέφρα). Λεπτὴ στρώση πατημένου, τεφρώδους χόματος ὀρίζει τὴν κατώτερη στρώση τοῦ Στρ. 2. Ἡ τυχαία ὁμῶς ἀνέυρεση στὰ ἐπανειλημμένως ἀναμοχλευμένα χόματα τῶν βαθύτερων ἐπιχώσεων ἐνός σιδερένιου δαχτυλιδιοῦ μὲ σφενδόνη ἀπὸ ἐνεπίγραφο ἡμιπολύτιμο πορτοκαλέρυθρο λίθο μὲ τὴν ἐγγράμματη ἐπιγραφή ΕΥΤΥΧΕΙ ΜΟΙ (πίν. 65α) ἀποτελεῖ τὴ μόνη ἔνδειξη γιὰ τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν κατοίκων τοῦ σημείου αὐτοῦ τῆς πόλης κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο τῆς κατασκευῆς καὶ χρήσης του.

Τὸ Στρ. 3 καὶ τὸ Στρ. 4 τῆς Τομῆς Ζ ἀντιπροσωπεύουν τοὺς χρόνους ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. μ.Χ ἕως καὶ τοὺς Μεσοβυζαντινοὺς-Βυζαντινοὺς αἰῶνες, περίοδο γνωστὴ ὡς ἰδιαίτερα ἀκμάζουσα καὶ ἰσχυρὴ γιὰ τὴ Θήβα. Περιλαμβάνουν ἓνα ἐκτεταμένο ἐπίπεδο/ὀρίζοντα χρήσης καὶ τὴν ἀνέγερση δύο τοίχων (Τχ. 2 καὶ Τχ. 3). Τὸ ἐπίπεδο χρήσης πάχους 0.10 μ., ἂν καὶ κατασκευασμένο ἀπὸ καλὰ πατημένο ἀσβεστοκονίαμα ἀνάμιχτο μὲ χῶμα, χαλίκια καὶ μικροὺς ἀργοὺς λίθους, δὲν εἶχε ὁμαλὴ ἐπιφάνεια, στοιχεῖο πού ἴσως μαρτυρεῖ τὴν ἐπίχωση καὶ λειτουργία του ὡς ὑπαίθριου χώρου, ἐνῶ παράλληλα δὲν ἐφάπτεται σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς τοίχους. Οἱ Τχ. 2 καὶ 3, οἱ ὁποῖοι γωνιάζουν μεταξύ τους, ἀνήκουν σὲ προγενέστερη περίοδο καθὼς σφραγίζονταν ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο χρήσης ἐνῶ ὀρίζουν σαφῶς τὴν ὑπαρξὴ δωματίου. Οἱ τοῖχοι αὐτοί, κτισμένοι μὲ μικροὺς ἀργοὺς λίθους, θραύσματα κεραμίδων καὶ ἀσβεστοκονίαμα ὡς συνδετικὸ ὕλικό τους, φαίνεται πὼς λειτούργησαν γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα φθάνοντας ἕως καὶ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους, ὅταν καὶ ἀχρήστευσαν πῆλινον ἀγωγὸ σχήματος Π (Αγ. 1), μὲ λοξὴ πρὸς αὐτοὺς κατεύθυνση, πατώντας πάνω στίς καλυπτῆριες κεραμίδες του (πίν. 64β).

Ἄν καὶ δὲν βρέθηκε δάπεδο πού νὰ ἀνήκει στοὺς Τχ. 2 καὶ 3, ἐντούτοις τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χώρου πού αὐτοὶ περικλείουν φανερώουν λειτουργίες ἐμπορικοῦ ἢ ἐργαστηριακοῦ χαρακτήρα, κρίνοντας κυρίως ἀπὸ τὸν σημαντικὸ ἀριθμὸ μολύβδινων διάτρητων δισκίων καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ χάλκινα νομίσματα καὶ ἐλάσματα καὶ ἀπὸ κάποιες ἀποθέσεις σκουριᾶς χαλκοῦ. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀγωγοῦ σὲ ὀλίγον προγενέστερη περίοδο συνιστᾷ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἰκιστικὴ δραστηριότητα χωρὶς νὰ ἀποκλείει παράλληλη ἐργαστηριακὴ ἐγκατάσταση στὸ χῶρο.

Τὸ Στρ. 5 τῆς Τομῆς Ζ ἀντιστοιχεῖ μὲ τοὺς Ὑστερρορωμαϊκοὺς καὶ τοὺς Ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζονται ἐξίσου ἀκμαῖοι

καὶ προσανατολισμένοι σὲ ἀνάλογου χαρακτήρα λειτουργίες στὸν χῶρο, μὲ μία πιθανὴ θρησκευτικὴ χροιά. Στὸ Στρ. 5 ἀνήκουν ὁ Τχ. 4 καὶ κτιστὴ ἐστία (πυροστιά). Ὁ Τχ. 4, μὲ κατεύθυνση Α-Δ, κτισμένος ἀπὸ δύο μεγάλες λιθοπλίνθους θηβαϊκοῦ πούρου, οἱ ὁποῖες πατοῦν σὲ σειρὰ ἀργῶν λίθων, ποὺ λειτουργοῦσε ὡς ὑποθεμελίωση, μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξὴ σημαντικοῦ κτίσματος στὴν περιοχὴ, τοῦ ὁποῖου ἡ φύση καὶ χρῆση δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διακριθῇ, τουλάχιστον πρὸς τὸ παρόν, λόγω τοῦ περιορισμένου χώρου τῆς ἔρευνας (πίν. 66α). Στρώμα καταστροφῆς μὲ θραύσματα κεραμίδων, διαλυμένους ὠμοπλίνθους ἀλλὰ καὶ διάσπαρτα λίθινα καὶ μαρμάρινα ἀποτμήματα – ἀνάμεσά τους ἐπίκρανο μὲ διπλὸ κυμάτιο καὶ τμήμα σπονδύλου κίονα – συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς σημασίας τῶν οἰκοδομικῶν καταλοίπων. Παράλληλα συνεχίστηκε ἡ ἀνεύρεση μολύβδινων δισκίων, ἔστω καὶ σὲ μικρότερο ἀριθμό, καθὼς καὶ τῶν νομισμάτων ἀπὸ κοινῶ μὲ πῆλινες ἀγνύθες, ὁστέινες βελόνες καὶ περισσότερα τμήματα λύχνων. Τμήμα κτιστῆς ἐστίας (τετράγωνης ἢ ὀρθογώνιας) κατασκευασμένης ἀπὸ ἀλλεπάλληλες στρώσεις κεραμίδων διασώθηκε στὸ ΒΑ ἄκρο τῆς τομῆς σὲ μέγιστο ὕψος 0.30 μ., μὲ λεπτὴ στρώση συμπαγοῦς στάχτης στὸν πυθμένα της. Ἡ χρῆση της δὲν μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ ἀκρίβεια καθὼς βρέθηκε ἐλλιπὴς κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος της, ἐνῶ οὔτε καὶ ἡ σχέση της μὲ τὸν Τχ. 4 δὲν εἶναι σαφής. Πάντως, τὸ πιὸ σπουδαῖο εὑρημα τοῦ Στρ. 5, εἶναι ἡ ἐνεπίγραφη ὑψηλὴ βάση μιᾶς μαρμάρινης φιάλης μὲ ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφή πρὸς «τοὺς θεοὺς τῆς Σαμοθράκης» (ΣΑΡΑΠΙΩΝ ΑΘΗΝΙΩΝΟΣ ΘΕΟΙΣ ΣΑΜΟΘΡΑΖΙΝ), μὲ σαφὴ ἀναθηματικὴ λειτουργία (πίν. 65β). Τὸ εὑρημα αὐτὸ προσδίδει ἀναμφισβήτητα μία λατρευτικὴ διάσταση στὸ κτήριο καὶ τὸν χῶρο του, γιὰ τὴν ὁποία, ὅμως, δὲν ὑπάρχουν περαιτέρω στοιχεῖα.

Στὸ Στρ. 6 τῆς Τομῆς Ζ ἀφθονεῖ ἡ κεραμικὴ τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας φαίνεται πὼς ἀνεγέρθηκε ὁ ἐπιβλητικὸς Τχ. 6, μὲ κατεύθυνση Β-Ν, ὁ ὁποῖος ἐφάπτεται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς Α παρειᾶς τῆς τομῆς καὶ φθάνει σὲ πλάτος τὰ 0.80 μ. Ὁ Τχ. 6 εἶναι ἰδιαίτερα ἰσχυρὸς καὶ προσεγμένος στὴν κατασκευὴ του, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρὸς Βορρὰν τμήμα του, τὸ ὁποῖο ἔχει κτιστεῖ μὲ μεγάλους λίθους ποὺ πατοῦν σὲ δύο μεγάλους λιθοπλίνθους/στερεοβάτες, οἱ ὁποῖοι λειτουργοῦσαν ὡς θεμέλιο (πίν. 66β). Τὸ πρὸς Ν τμήμα τοῦ Τχ. 6 εἶναι κτισμένο μὲ μεγάλους ἀκατέρραστους ὀγκολίθους καὶ μεσαίους ἀργοὺς λίθους χωρὶς τὴν ὑπαρξὴ στερεοβατῶν ἀλλὰ μέχρι τὸ ἴδιο βάθος ἐδρασης μὲ τὸ ὑπόλοιπο. Ἡ κατασκευὴ τοῦ Τχ. 6 μαρτυρεῖ

δημόσιο κτήριο ἐνῶ στὸν χώρο ποὺ ἐκτείνεται Δ τοῦ Τχ. 6 δὲν ἀνευρέθη δάπεδο οὔτε καὶ σαφὲς τάφρος θεμελίωσης, παρὰ μονάχα τρεῖς στρώσεις καθαρῶν σχεδὸν ἐπιχώσεων μὲ στάχτες, τρίμματα ἀπὸ κεραμίδες, χαλικάκια καὶ κεραμικὴ ἀπὸ ὄστρακα μικροῦ μεγέθους μὲ εὐρὺ χρονολογικὸ εὖρος ἀπὸ τὰ μετανакτορικὰ μυκηναϊκὰ χρόνια ἕως καὶ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδο.

Ἡ διαταραγμένη εἰκόνα τοῦ Στρ. 6 συνεχίζει καὶ ξεκαθαρίζει πλέον στὸ ἀκόλουθο Στρ. 7, τὸ ὁποῖο ξεκινᾷ σὲ ἀπόλυτο βάθος 203.76, κάτω ἀπὸ τὴν ἔδραση τοῦ Τχ. 6⁸. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ τὸ πρῶτο στρώμα ποὺ κάλυψε τὸ ὑποκείμενο μυκηναϊκὸ στρώμα καταστροφῆς ἀπὸ καμένα καὶ διαλυμένα πλιθιά. Συνίσταται στὴν ὑπαρξὴ γκριζοκάστανης ἀργιλώδους ἐπιχώσης, ἡ ὁποία ἔχει παραβιάσει μὲ τὴ σειρά τῆς πιθανὸ δάπεδο μετανакτορικῆς περιόδου. Στὴν ἐναπομείνασα ἔκταση τοῦ ἀνασκαπτόμενου χώρου βορείως τοῦ Τχ. 4 δὲν ἀπαντᾷ τὸ Στρ. 7, ἀλλὰ ξεκινᾷ σχεδὸν ἀμέσως τὸ μυκηναϊκὸ ἀνακτορικὸ στρώμα καταστροφῆς (Στρ. 8), τὸ ὁποῖο, ὅμως, ἔχει διαταραχθεῖ ἀρχικὰ ἀπὸ μεγάλη ἐλλειψοειδοῦς σχήματος παραβίαση ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἡ παραβίαση αὕτῃ ἐντοπίζεται στὸ κέντρο τοῦ ἀνασκαπτόμενου χώρου καὶ πρὸς Νότον, προχωρώντας κάτω ἀπὸ τὸν Τχ. 4, ἐνῶ ἐντὸς αὐτῆς ἀνευρίσκονται ριγμένοι μεγάλοι ἀκατέργαστοι ὀγκόλιθοι, πιθανότατα ἀπὸ μυκηναϊκὸ τοῖχο. Ἔχει ὕψος 1.00 μ. καὶ φθάνει ἕως τὴν ἐπιφάνεια τοῦ μυκηναϊκοῦ δαπέδου, χωρὶς, ὡστόσο, νὰ τὸ καταστρέφει. Ἡ δεύτερη παραβίαση ἐντὸς τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος καταστροφῆς ἐντοπίζεται στὴ ΒΔ γωνία τῆς τομῆς καὶ ἀφορᾷ τὴν πρόχειρη ταφὴ παιδιοῦ τοποθετημένου ἐκτάδην καὶ μὲ τὰ πόδια στραμμένα πρὸς τὰ ἀνατολικά, χρονολογούμενη στὴ μετανакτορικὴ μυκηναϊκὴ ἐποχή, στὰ χρόνια δηλαδὴ μετὰ τὴν καταστροφὴ⁹.

Ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο βάθος τῶν 203.50 μ. τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα καταστροφῆς (Στρ. 8) ἐμφανίζεται ἐναργῶς, καλυπτόμενο κατὰ τόπους ἀπὸ στρώμα

8. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ν τμήματος τῆς Τομῆς Ζ (Ν Τχ. 4) σταμάτησε στὸ βάθος τῆς ἔδρασης τοῦ Τχ. 6, καθὼς κρίθηκε ἐπικίνδυνον νὰ βαθύνει τὸ σκάμμα καὶ στὶς δύο πλευρὲς ἐκατέρωθεν τοῦ ὑπερκείμενου Τχ. 4.

9. Τὸ φαινόμενο τῆς πρόχειρης καὶ ἀκτέριστης συνήθως ταφῆς ἀτόμων, κυρίως παιδιῶν, σὲ λάκκους ἢ λιθόκτιστες θήκες πάνω στὰ λείψανα τῆς καταστροφῆς τῶν κτηρίων τῆς μυκηναϊκῆς ἀνακτορικῆς περιόδου ἐπιχωριάζει στὴ Θήβα.

λιπαρῆς καὶ συμπαγοῦς τέφρας, προϊόντος ἔντονης καύσης πάχους 0.06 μ., ἡ ὁποία συναντᾶται ἐκ νέου σὲ λεπτὴ στρώση στὸ κατώτερο σημεῖο του, δηλαδὴ ἀμέσως ἐπάνω ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ δάπεδο καὶ σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ χώρου. Τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα καταστροφῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ καμένους καὶ διαλυμένους σὲ τεμάχια ἢ σὲ χῶμα ὠμοπλίνθους, ἀπανθρακωμένα ξύλα, λίθους μικροῦ καὶ μεγάλου μεγέθους, ἀποκολλημένα κονιάματα, μάζες καὶ ἐλάσματα χαλκοῦ, φύλλα καὶ μεγάλα ἐλάσματα λιωμένου μολύβδου καθὼς καὶ ἀρκετὴ ποσότητα κεραμικῆς. Ἡ ἔντονη καύση, λόγῳ τῶν ὑψηλῶν θερμοκρασιῶν ποὺ ἀναπτύχθηκαν, ἀποτυπώνεται στὴν ἀσβεστοποίηση τῶν πεσμένων λίθων, ἀλλὰ καὶ στὶς ὀψεις τῶν δύο μυκηναϊκῶν τοίχων (τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνατολικοῦ Τχ. 7 καὶ τοῦ ἐγκάρσιου βόρειου Τχ. 8). Οἱ δύο αὐτοὶ τοῖχοι σχηματίζουν μεταξὺ τους τὴν ἐσωτερικὴ ΒΑ γωνία ἐνὸς κλειστοῦ χώρου, προφανῶς ἐνὸς νέου ἀνακτορικοῦ διαμερίσματος, ἐνῶ ἀντίστοιχη γωνία θὰ ὑπάρχει καὶ στὰ βόρεια τους. Βρίσκονται στὰ 203.05 καὶ 203.66 μ. βάθος ἀντίστοιχα, εἶναι ἰσχυροὶ καὶ κατασκευασμένοι ἀπὸ μεγάλους καὶ μεσαίους ἄδρομερῶς κατεργασμένους ἀσβεστολίθους, μὲ πέτρες ποὺ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ὡς σφῆνες ἀνάμεσά τους κατὰ τὸ τυπικὸ κυκλῶπειο σύστημα δόμησης. Ὁ Τχ. 7 συνεχίζει στὴν πρὸς Ν πορεία τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Δωματίου τοῦ Θησαυροῦ» (εἰκ. 2), σώζεται σὲ ὕψος δύο δόμων καὶ παρακολουθεῖται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς παρεμβᾶς τῆς τομῆς, κάτω ἀπὸ τὸν ὑπερκείμενο Τχ. 6, τῶν πρώιμων ἴσως Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὁ ἐγκάρσιος Τχ. 8, μὲ κατεύθυνση Α-Δ, σώζεται σὲ ὕψος τεσσάρων δόμων καὶ παρακολουθεῖται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς Β παρεμβᾶς, ἐνῶ εἶναι κτισμένος μὲ περισσότερους μικροὺς λίθους, στοιχεῖο ποὺ ἴσως μαρτυρεῖ τὴ λειτουργία του ὡς ἐσωτερικοῦ τοίχου διαχωρισμοῦ δωματίων¹⁰.

10. Τὸ πάχος πάντως καὶ τῶν δύο μυκηναϊκῶν τοίχων (Τχ. 7 καὶ 8) παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἀδιευκρίνιστο λόγῳ τῆς μὴ πλήρους ἀποκάλυψης τῆς ἐπιφανείας τους, ἡ ὁποία καλύπτεται ἀπὸ τὶς ἄσκαφες ἐπιχώσεις τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ βόρειου ἀντίστοιχα μάρτυρα τῆς Τομῆς Ζ. Εἰκάζεται πάντως ὅτι εἶναι μεγάλο καὶ κυμαίνεται περὶ τὸ 1.10 μ., ὅπως δηλαδὴ ἀκριβῶς καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ «Δωματίου τοῦ Θησαυροῦ», ἀλλὰ καὶ οἱ τοῖχοι ἄλλων ἀνακτορικῶν διαμερισμάτων ποὺ ἔχουν βρεθεῖ σὲ διάφορα οἰκόπεδα στὴ Θήβα. Ὁμοίως, ἄγνωστο παραμένει τὸ πάχος τοῦ ὑπερκείμενου στὸν Τχ. 7, Τχ. 6, ὁ ὁποῖος χάνεται κάτω ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις τοῦ ἀνατολικοῦ μάρτυρα τῆς τομῆς.

Ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα καταστροφῆς ἐμφανίζεται τὸ πρῶτο μυκηναϊκὸ δάπεδο (Δάπ. 1) μὲ τὸ ὑπόστρωμά του, συνολικοῦ πάχους ἀπὸ 0.04 ἕως 0.09 μ., τὸ ὁποῖο καλύπτει ὅλη σχεδὸν τὴν ἔκταση τοῦ ἀνασκαπτόμενου χώρου. Πρόκειται γιὰ λεπτὴ στρώση πολὺ καλὰ πατημένου καστανέρυθρου πηλοχώματος πού περιέχει τρίμματα ὀπτῶν πηλῶν, χαλίκιων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, καθὼς καὶ λιγοστὰ καρβουνάκια, ἢ ὁποῖα πατᾶ σὲ παχύτερη στρώση γκριζοκάστανου χώματος μὲ πιὸ χοντρά χαλίκια καὶ κομμάτια ἀσβεστοκονιάματος, ἀλλὰ καὶ διάσπαρτα κατὰ τόπους κομμάτια ἐπιτοίχιων κονιαμάτων. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ κονιάματα αὐτὰ φέρουν γραπτὴ διακόσμηση, ἐνῶ φαίνεται πὼς ρίχτηκαν ἐντὸς τοῦ ὑποστρώματος τοῦ ἀνώτερου μυκηναϊκοῦ δαπέδου πρὸς ἐξομάλυνση καὶ ἰσοπέδωση τοῦ χώρου.

Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο αὐτό (Δάπ. 1) ἐμφανίζεται νέο, βαθύτερο καὶ συμπαγές, μυκηναϊκὸ δάπεδο (Δάπ. 2), κατασκευασμένο ἀπὸ χοντρά χαλίκια πού εἶναι ἐνσωματωμένα σὲ ἀσβεστοκονίαμα συνολικοῦ πάχους 0.22 μ. Παχιά στρώση καθαρὸ ἀσβεστοκονιάματος, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἀνευρίσκονται καὶ πάλι τεμάχια σκοπίμως ριγμένων τοιχογραφημάτων, ἔχει στρωθεῖ ὡς ὑπόστρωμα τοῦ Δάπ. 2, καλύπτοντας σαφῶς τὴν ὄψη τῆς τελευταίας στρώσης τῶν λίθων τῶν Τχ. 7 καὶ 8, πιθανότατα στὰ πλαίσια προσπάθειας στεγανοποίησης τοῦ χώρου (πίν. 67α-β). Μικρὴ παραβίαση στὴ ΝΑ γωνία τοῦ χώρου ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν εὑρεσης τῆς ὑποθεμελίωσης τοῦ Τχ. 7 πάνω σὲ λίθους (πέδιλο) ἴδιους μὲ αὐτοὺς τῆς ἀνωδομῆς του, οἱ ὁποῖοι προεξέχουν κατὰ 0.30 μ. ἀπὸ τὴν ὄψη του (πίν. 68α). Τὸ σημεῖο αὐτὸ ἔδωσε καὶ τὰ πρῶτα μινύεια ὄστρακα.

Τομὴ Α

Τὰ τρία ὀπτικῶς καὶ χρονολογικῶς διακρινόμενα στρώματα τῆς Τομῆς Α ἐφέροντο στὸ φῶς μία διαφορετικὴ εἰκόνα τῆς ἀνώτερης στρωματογραφίας, ὅσον ἀφορᾷ τὰ εὐρήματα καὶ τὴ χρήση τοῦ χώρου, σὲ σύγκριση μὲ τὴν Τομὴ Ζ, μέσα ὡστόσο στὰ πλαίσια τῶν ἰδίων ἱστορικῶν περιόδων. Κάτω ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα ἐμφανίζεται καὶ στὴν Τομὴ Α τὸ Στρ. 1, τὸ ὁποῖο ἀνήκει χρονολογικὰ στοὺς Μεταβυζαντινοὺς χρόνους. Ἀποτελεῖται ἀπὸ χαλαρὴ ἐπίχωση μὲ πληθῆρα ριγμένου οἰκοδομικοῦ ὕλικου, κυρίως θραύσματα κεραμίδων καὶ μικροὺς ἀργοὺς λίθους. Οἱ λίθοι πού εἶναι παράλληλοι μὲ τὴν ἀνατολικὴ παρειὰ τῆς τομῆς ἰδιαιτέρα στὴ ΒΑ γωνία τῆς, χωρὶς ὅμως νὰ σχηματίζουν

τοιχο, συνδέονται πιθανότατα με τὸν Τχ. 1 τῆς Τομῆς Ζ, ὁ ὁποῖος ὅμως στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐνδέχεται νὰ ἔχει διαλυθεῖ.

Τὸ Στρ. 2 τῆς τομῆς ἀνήκει στοὺς Ὑστεροβυζαντινοὺς χρόνους καὶ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἐδῶ ἀπουσιάζει ἡ ἀπόρριψη οἰκοδομικοῦ ὕλικου. Ἀντίθετα ἐδῶ προκύπτει ἐπίχωση ἀπὸ χῶμα ἀνάμικτο με λεπτὴ τέφρα σὲ μεγάλη ποσότητα, τμήματα στρωτήρων καὶ διάσπαρτα ὅστὰ μεταξὺ τῶν κεραμίδων, ἀνάμεσά τους καὶ ἀνθρώπινα, προφανῶς ἀπὸ διαλυμένες ταφές. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς πρώτης στρώσης τοῦ Στρ. 2 ἐμφανίστηκαν ὄντως δύο διαταραγμένες ταφές στὰ ΝΑ καὶ στὰ Δ ἀντίστοιχα, οἱ ὁποῖες ἀνῆκαν σὲ κατεστραμμένους κεραμοσκεπεῖς τάφους. Τμήματα τοῦ κοίλου κάτω μέρους τῶν κεραμίδων ἀνευρίσκονται κατὰ τόπους τοποθετημένα κάθετα, ἀλλὰ τὰ ὅστὰ ἔχουν διασκορπιστεῖ ἐκατέρωθεν αὐτῶν. Κάτω ἀπὸ τὶς παρβιασμένες ταφές ἀποκαλύπτεται σὲ ἀπόλυτο βάθος 206.11 ὁ μοναδικὸς ἀκέραιος κεραμοσκεπὴς τάφος (Τάφ. 1) με προσανατολισμὸ Α-Δ, τὸ μισὸ τμήμα τοῦ ὁποίου συνεχίζει ἐντὸς τῆς ἀνατολικῆς παρεῖας τῆς τομῆς (πίν. 68β). Ἡ ἄνω κεραμίδα τοῦ Τάφ. 1 ἔφερε ἀρκετὰ σπασίματα, ἐνῶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσίν της ἀποκαλύφθηκαν ἐντελῶς ἀποσαθρωμένα τὰ ὅστὰ τοῦ νεκροῦ. Οἱ ἐπιχώσεις τοῦ Στρ. 2 πὺ περιέβαλαν τὶς ταφές ἀπέδωσαν λιγιστὰ θραύσματα στρωτήρων, πηλόμαζες, σιδηροσκωρίες καὶ ἀρκετοὺς σιδερένιους ἥλους. Τέλος, στὴν περίοδο αὕτῃ φαίνεται πὼς κτίστηκε καὶ ὁ Τχ. 1 (ΒΔ γωνία τῆς τομῆς), πρόχειρα κατασκευασμένος με ἀργοὺς λίθους καὶ χῶμα ὡς συνδετικὸ ὕλικό, ἡ ἔδραση τοῦ ὁποίου βρίσκεται στὰ 206.10, στὸ βάθος δηλ. πὺ ἀνευρέθηκε ὁ μοναδικὸς ἀκέραιος Τάφ. 1.

Τὸ Στρ. 3 τῆς Τομῆς Α χρονολογεῖται στοὺς Μεσοβυζαντινοὺς χρόνους καὶ μοιάζει με τὸ ἀντίστοιχο στρώμα τῆς Τομῆς Ζ, ἀποκαλύπτοντας τὴν ἀκμὴ τῆς Θήβας στὴ συγκεκριμένη περίοδο, ἐὰν κρίνουμε ἀπὸ τὴν ποσότητα τῶν ἀποτμημάτων, μαρμάρινων πλακῶν, τοῦ μαρμαρίνου ἐπίσης ἄβακα ἀπὸ δωρικὸ κιονόκρανο καὶ τοῦ τμήματος θριγοῦ, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν ἐντὸς παχέος καὶ ἔντονου στρώματος καταστροφῆς. Σημειωτέον ὅτι στὸ Στρ. 3 τῆς Τομῆς Α δὲν ἀντιστοιχεῖ κανένα σταθερὸ ἀρχιτεκτονικὸ κατάλοιπο σὲ ἀντιδιαστολὴ μετὰ τὴν Τομὴ Ζ. Πάντως, τὰ ὅστρακα ἀπὸ τὰ καλῆς ποιότητος λεπτεγγράκτα καὶ ἀδρεγγγράκτα ἐφυσλωμένα ἀγγεῖα, κυρίως τοῦ 9ου καὶ 10ου αἰ. μ.Χ., σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὸ εὔρημα ἐλεφάντινου, πηνιόσχημου, διακοσμητικοῦ ἀντικειμένου συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ὕπαρξης ἐνὸς ἱκανοποιητικοῦ βιοτικῶ ἐπιπέδου.

Τέλος, ἀπὸ τὰ λοιπὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀξιοσημείωτη εἶναι μία δίγλωσση ἐπιγραφή, στὴν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ γλώσσα, καθὼς καὶ μία ἀρχαϊκὴ ἐπιτύμβια στήλη μὲ, ἐλλιπῶς σωζόμενο, τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ]E[.]LEIDAS (πίν. 65γ-δ). Οἱ δύο ἐπιγραφές βρέθηκαν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ οἰκοπέδου κατὰ τὶς ἀρχικές, προανασκαφικές ἀποχωματώσεις του καὶ εἶχαν προφανῶς ἐπαναχρησιμοποιηθεῖ¹¹.

Ἡ νέα, συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῶν Θηβῶν, πού διεξάγεται ἀπὸ τὸν ὑπογράφοντα ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξη τῆς Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῇ συνεργασίᾳ τῆς Θ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, διανοίγει νέες προοπτικὲς γιὰ τὴ μελέτη ἰδίᾳ τῆς μυκηναϊκῆς ἀρχαιολογίας. Ἐρχεται μετὰ τὴ συμπλήρωση ἑνὸς αἰῶνα ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν στὴν Καδμεΐα καὶ ἀποτελοῦσε ἐπὶ δεκαετίες πάγιο καὶ διαρκές αἶτημα τοῦ διεθνοῦς ἐπιστημονικοῦ κοινοῦ. Συνέπεσε ὅμως μὲ τὴν οἰκονομικὴ κρίση, πού ταλαιπωρεῖ τὴν ἑλληνικὴ-κοινωνία κατὰ τρόπο πρωτόγνωρο καὶ δραματικό, ἴσως μάλιστα καὶ περισσότερο ἀσφυκτικό ἀπὸ τὶς περιπέτειες τῆς ἐποχῆς τῶν ἐρευνῶν τοῦ Κεραμόπουλλου. Ἡ στοχευμένη καὶ ἐπιλεκτικὴ ἀνασκαφικὴ διερεύνηση στὸν χῶρο τῆς Καδμεΐας, ὅπου βρίσκονται σφραγισμένα, κάτω ἀπὸ βαθύτατες ἐπιχώσεις, τὰ στρώματα τῶν διαδοχικῶν ἱστορικῶν καὶ οἰκιστικῶν φάσεων τῆς Θήβας, ἀποσκοπεῖ στὴν ἔρευνα, μελέτη καὶ εἰ δυνατόν ἀνάδειξιν τῶν καταλοίπων τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτορικοῦ τῆς συγχροτήματος¹².

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

11. Τὴ δημοσίευσιν τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν ἔχουν ἀναλάβει ἡ καθηγήτρια Μ. Bonanno-Ἀραβαντινοῦ καὶ ὁ Ν. Παπαζαρκάδας.

12. Τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας προηγήθηκαν ἢ γίνονταν παράλληλα μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἱ ἀπαραίτητες ἐργασίες καθαρισμοῦ, ἐπιμέτρησης, ἀποτύπωσης τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντων τμημάτων τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου καθὼς καὶ τῶν δύο πρὸς διερεύνησιν ἐπιλεγέντων καὶ ἤδη ἀπαλλοτριωμένων ἀρχαιολογικῶν χώρων. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς ἔγιναν μὲ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Θ' ΕΠΚΑ καὶ ἐνίστε τοῦ Δήμου Θηβαίων, πού διέθεσαν μέσα καὶ προσωπικὸ στὸ πλαίσιο εὐτρεπισμοῦ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ τῆς προοπτικῆς γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀνάδειξίν τους. Ἡ ΔΕΥΑΘ ἐξασφάλισε τὴν ὑδρευσιν τοῦ χώρου ἀπαραίτητη γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τῶν ἐργασιῶν σὲ περίοδο ὑψηλοῦ καύσωνος καὶ οἱ περίοικοι τὴν παροχὴ ἡλεκτρικῆς ἐνέργειας γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἐργοταξίου.

9. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ «ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ»

(Πίν. 69-74)

Οι έργασίες του έρευνητικού προγράμματος που πραγματοποιήθηκαν τὸ 2012 ἀπὸ τὴν γράφουσα¹ καὶ τοὺς Pascal Darcque², Δήμητρα Μαλαμίδου³, Ζωὴ Τσιρτσώνη⁴ στὸν προϊστορικὸ οἰκισμό τῆς θέσης «Ντικιλί Τάς» (δημοτικὸ διαμέρισμα Φιλίππων, Καβάλα) περιέλαβαν, ἀφ' ἑνός, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπὸ τὶς 2 Ἰουλίου ὠς τὶς 10 Αὐγούστου, καὶ ἀφ' ἑτέρου, δύο διαδοχικὲς περιόδους μελέτης τὴν ἀνοιξή⁵. Πραγματοποιήθηκαν μὲ τὴ στήριξη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν (EFA), τοῦ Ὑπουργείου Ἑξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, τοῦ Ἰνστιτούτου Αἰγαιακῆς Προϊστορίας (*Institute for Aegean Prehistory-INSTAP*), τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐθνικῆς Γεωγραφικῆς Ἑταιρείας (*National Geographic Society*), τοῦ Δήμου Καβάλας καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Ἑρευνῶν τῆς Γαλλίας (*Centre National de la Recherche Scientifique-UMR 7041*). Τὰ μέσα πού εἴχαμε στὴ διάθεσή μας ἔδωσαν τὴ δυνατότητα νὰ ἀπασχολήσουμε συνολικὰ 40 ἄτομα⁶.

1. Ἐπίτιμη Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων, Καβάλα.

2. Διευθυντὴς ἐρευνῶν CNRS, UMR 7041 (Archéologies et Sciences de l'Antiquité), Nanterre.

3. Ἀρχαιολόγος Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ (IH' Ἐφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, Καβάλα).

4. Ἑρευνήτρια CNRS, UMR 7041 (Archéologies et Sciences de l'Antiquité), Nanterre.

5. Βλ. Ἔργον 2012, 58-61.

6. Στὶς ἐργασίες μελέτης τοῦ Ἀπριλίου 2012 πῆραν μέρος οἱ: Anaïs Bouchér, Zoe Cahier Proust καὶ César Watroba, σὲ αὐτὲς τοῦ Μαΐου-Ἰουνίου οἱ Armelle Gardeisen (UMR 5140, Lattes), Ariadna Nieto, Audrey Renaud καὶ Τατιάνα Θεοδωροπούλου.

Στὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες Ἰουλίου-Αὐγούστου πῆραν μέρος οἱ: Σουλτάνα Βαλαμώτη, καθηγήτρια Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,

Εὐχαριστίες ἐκφράζονται στὸ προσωπικὸ τῆς ΙΗ΄ Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, καὶ ἰδιαίτερος στὴ διευθύντρια κ. Μαρία Νικολαΐδου-Πατέρα γιὰ τὴ στήριξη τοῦ προγράμματός μας.

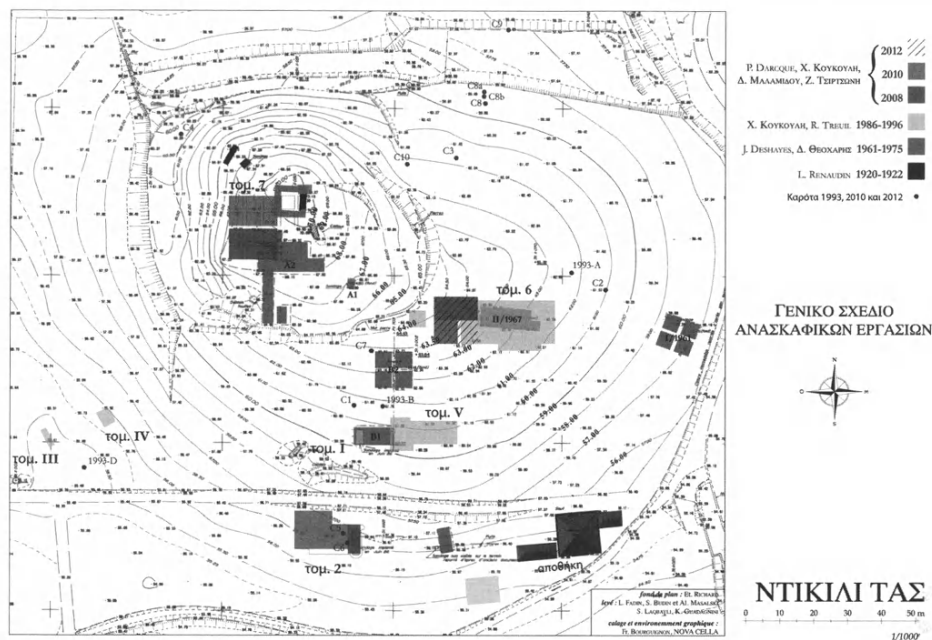
Οἱ ἐργασίες πεδίου συμπεριέλαβαν: 1. Περαιτέρω ἔρευνα γιὰ τὶς πρῶτες ἀνθρώπινες δραστηριότητες στὴ θέση, μὲ τὴ λήψη νέων καρότων. 2. Συνέχιση τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν στὸν τομέα 6 (περιοχὴ Οἰκίας 1).

1. Οἱ ἔρευνες γιὰ τὴν ἀρχαιότερη φάση κατοίκησης τοῦ χώρου

Ὁρμώμενοι ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν καρότων C1-C6 τῶν ἐτῶν 2010-2011⁷, ἐπιδιώξαμε νὰ ὀρίσουμε μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τὴν ἔκταση καὶ τὴ

ὑπεύθυνος παλαιοβοτανολογικῶν μελετῶν, Laurent Lespez, ἐπίκουρος καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Caen, καὶ Robert Davidson (CNRS, UMR 6554), ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ λήψη τῶν καρότων, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐργατῶν Βασίλη Καραβελίδη καὶ Γιάννη Τοπαλή. Οἱ ἀρχαιολόγοι Céline Choquet καὶ Sandra Prévost-Dermakar εἶχαν τὴν εὐθύνη τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα, στὸν ὁποῖο ἐργάστηκαν ὡς ἀρχαιολόγοι πεδίου οἱ: Anaïs Boucher, Zoé Cahier Proust, Aurélien Creuzieux, Χριστίνα Εὐαγγελίδου, Sylvain Grosfilley, Διαλεγμένος Μεγγίδης, Bérengère Pérello, καὶ César Watroba, καὶ οἱ ἐργάτες Κυριαζῆς Ἀρχόντογλου καὶ Stefan Larakou. Ἡ συντηρήτρια Marion Bernard εἶχε τὴν εὐθύνη τῆς συντήρησης τῶν ἀνασκαφικῶν εὐρημάτων, μὲ τὴ συνεργασία τῆς συντηρήτριας Ἑλένης Νικολοῦζου καὶ τὴ βοήθεια τῆς Ἀρχοντίας Μυλωνίδου γιὰ τὸ πλῆθος τῆς κεραμικῆς. Τὴν εὐθύνη τῶν τοπογραφικῶν μετρήσεων εἶχε ὁ Lionel Fadin (Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή), μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐκπαιδευόμενων Soufiane Laqbayli καὶ Kévin Guadagnini. Τὶς ἀποτυπώσεις πεδίου πραγματοποιοῦσε ὁ Frédéric Bourguignon (γραφεῖο NOVA CELLA), μὲ συνεργάτες τοὺς Samuel Monnet καὶ Pauline Ramis. Τὰ σχέδια τῶν ἀντικειμένων ἀνέλαβε ἡ Rozenn Douaud (CNRS, UMR 7041). Ὁ Μιχάλης Καραβελίδης (Γαλλικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν) εἶχε τὴν εὐθύνη τῆς ἐπίβλεψης τῶν τεχνικῶν ἐργασιῶν καὶ συμμετεῖχε στὴ συντήρηση. Οἱ φοιτήτριες ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἐλευθερία Ἀλμασίδου, Νεκταρία Μπόλου, Κατερίνα Καρατσάκη, Μάρθα Κοκκίδου, Εὐδοξία Μιντζαρίδου, Χρυσὴ Πετρίδου, Ζίνα Στρατιάδου καὶ Ἑλένη Τελιορίδου ἐργάστηκαν στὴν περισυλλογὴ καὶ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ παλαιοβοτανολογικοῦ ὕλικου, μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς καθηγήτριάς τους Σουλτάνας Βαλαμώτη.

7. Βλ. X. ΚΟΓΚΟΓΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ *et al.*, ΠΑΕ 2010, 91-111, DARCQUE P., LESPEZ L., ΚΟΓΚΟΓΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ X., ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ Δ., ΤΣΙΡΤΣΩΝΗ Ζ., Ἡ ἀρχὴ τῆς κατοίκησης

Είκ. 1. Τοπογραφικό σχέδιο των ανασκαφικών τομέων.

χρονολόγηση των αρχαιολογικών στρωμάτων που εδράζονται άπευθείας στο παλαιόδαφος της Όλοκαίνου (φυσικό), προκειμένου να επιλέξουμε τη θέση στην οποία θα επιχειρήσουμε να τα προσεγγίσουμε με την ανασκαφή. Για τον σκοπό αυτό πραγματοποιήσαμε τέσσερα νέα καρότα, C7-C10 (είκ. 1). Η λήψη τους έγινε με διατρητικό μηχάνημα τύπου Cobra, ίδιο με εκείνο των προηγούμενων ετών, το οποίο συμπληρώθηκε φέτος με έναν εξαγωγέα υδραυλικής κίνησης. Κατά περίπτωση χρησιμοποιήθηκαν ανοιχτά ή κλειστά στελέχη· όλα τα δείγματα χρώματος που εξήχθησαν περιγράφηκαν στο πεδίο, και

στον προϊστορικό οικισμό Φιλίππων-Ντικιλί Τάς: στοιχεία για την Αρχαιότερη Νεολιθική, *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 25 (2011), υπό έκδοση, και επίσης το άρθρο των: LESPEZ L., DARQUE P., KOUKOULI-CHRYSSANTHAKI H., MALAMIDOU D., TREUIL R., TSIRTSONI Z., KOURTESSI-PHILIPPAKIS G., DAVIDSON R., OBERLIN C., The lowest levels at Dikili Tash, northern Greece: a missing link in the Early Neolithic of Europe, *Antiquity* 87, 2013, 30-45.

πάρθηκαν τὰ διάφορα ἐπιμέρους δείγματα (γιά ραδιοχρονολήσεις, μικρομορφολογικές, παλυνολογικές ἀναλύσεις).

Σύμφωνα μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας τῶν ἐτῶν 2010-2011, τὸ καλύτερο σημεῖο γιά τὴ χωροθέτηση τοῦ μελλοντικοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα θὰ ἦταν στὴ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τῆς τούμπας, γύρω ἀπὸ τὸ καρότο C3, ὅπου εἶχε ἐντοπισθεῖ τὸ ἀρχαιότερο in situ στρώμα κατοίκησης, τὸ ὁποῖο ἀντιπροσωπεύει μέχρι στιγμῆς τὴν παλαιότερη ἐμφάνιση τῆς Ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία (χρονολόγηση ^{14}C 6400-6200 π.Χ.). Τὸ μειονέκτημα αὐτῆς τῆς θέσης εἶναι ὅτι ἐπικαλύπτεται ἀπὸ νεώτερες ἐπιχώσεις πάχους μεγαλυτέρου των 8 μ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἐπιχειρήσαμε νὰ ἐρευνήσουμε τρεῖς ἄλλες ἐναλλακτικὲς ἐκδοχές:

α. Χωροθέτηση τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα χαμηλότερα στὴν ἴδια πλευρά, δηλαδὴ στὰ ΒΑ τοῦ καρότου C3, πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ἔλους πὺ τροφοδοτοῦνταν ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ Ντικιλὶ Τάς. Καθὼς ὁ γήλοφος χαμηλώνει ἀρκετὰ ἀπότομα στὴν περιφέρειά του στὸ σημεῖο αὐτό (ὕψομετρικὴ διαφορά γύρω στὰ 2 μ. σὲ ἀπόσταση 20 μ.), τὸ πάχος τῶν πρὸς ἀνασκαφὴ νεωτέρων ἐπιχώσεων θὰ μειωνόνταν σημαντικά, ἂν φυσικὰ τὸ ζητούμενο ἀρχαιολογικὸ στρώμα ἐκτεινόταν ὡς ἐδῶ.

β. Μικρὴ μετατόπιση τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ καρότου C3, μὲ στόχο νὰ ἐκμεταλλευθοῦμε τὴ φυσικὴ κλίση τοῦ παλαιοεδάφους τῆς Ὀλοκαίνου (2.5 μ. ψηλότερα στὸ καρότο C4 ἀπ' ὅ,τι στὸ καρότο C3, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀπέχει 80 μ.).

γ. Τέλος, χωροθέτηση τοῦ νέου ἀνασκαφικοῦ τομέα στὴ Νότια πλαγιά τοῦ γηλόφου, γιά νὰ ἐκμεταλλευθοῦμε τὴν ἐκεῖ παρουσία τῶν παλαιῶν ἀνασκαφικῶν τομέων ὅπου ἔχουν ἤδη ἀπομακρυνθεῖ τὰ νεώτερα ἀρχαιολογικὰ στρώματα, κυρίως τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα B2 (100 τ.μ.), ὁ ὁποῖος εἶχε ἀνασκαφεῖ ἀπὸ τὸν J. Deshayes μέχρι βάθους 4 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια. Τὸ πλησιέστερο, βέβαια, καρότο (C1) δὲν βρῆκε στὴ βάση του παρὰ μόνο κολλοῦβια χρονολογημένα σὲ μιὰ προχωρημένη φάση τῆς Ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς (6100-5900 π.Χ.), τὴν παρουσία τῶν ὁποῖων ἀποδώσαμε σὲ μετακίνηση τοῦ οἰκισμοῦ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄνοδο τῆς στάθμης τοῦ νεροῦ πὺ ἔθιξε τὰ βόρεια καὶ τὰ ἀνατολικά ὅρια τῆς θέσης (καρότα C3 et C2). Θὰ μπορούσαμε ὥστόσο νὰ ἐλπίζουμε ὅτι ἡ ἀρχικὴ κατοίκηση (πρὸ τοῦ 6200 π.Χ.) θὰ ἐκτεινόταν ὡς καὶ 15 μ. πρὸς Βορρὰ τοῦ καρότου C1. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι θὰ ἀρκοῦσε νὰ

συνεχίσουμε την ανασκαφή κάτω από το τελευταίο ανασκαφικό επίπεδο στον τομέα Β2.

Οι επιτόπιες παρατηρήσεις πεδίου (είδος και σύσταση επιχώσεων, αρχαιολογικά ευρήματα) φαίνεται να ενισχύουν την άποψη ότι η πιό κατάλληλη ζώνη για τη χωροθέτηση του νέου ανασκαφικού τομέα βρίσκεται στη ΒΑ πλευρά του γηλόφου, γύρω από το καρότο C10, σε απόσταση 20 μ. δυτικά του καρότου C3 (υπόθεση β). Σ' αυτή τη θέση εντοπίστηκε *in situ* στρώμα κατοίκησης με αρκετά θραύσματα κεραμικής, μονόχρωμης στιλβωμένης. Το στρώμα αυτό εδράζεται απ' ευθείας επάνω στο παλαιοέδαφος της Όλοκαίνου, το οποίο εμφανίζεται σ' αυτό το σημείο 0.80 μ. πιο ψηλά απ' ό,τι στο καρότο 3.

Αντίθετα διαπιστώθηκε ότι δεν πρέπει πια να αναζητούμε τα ίχνη της αρχικής κατοίκησης χαμηλότερα στη ΒΑ πλαγιά (υπόθεση α). Τα δύο καρότα που πάρθηκαν από αυτή την περιοχή (C8 και C9) έδωσαν στοιχεία πολύτιμα για το παλαιοπεριβάλλον της θέσης, αλλά όχι στρώμα κατοίκησης απ' ευθείας πάνω στο φυσικό. Ιδιαίτερα, βεβαίωσαν το επεισόδιο της ανύψωσης της στάθμης του νερού στο τέλος της 7ης π.Χ. χιλιετίας, το οποίο είχαμε παρατηρήσει στα καρότα C3 και C2. Στην ίδια περιοχή, ή κατ' επανάληψη παρουσία στρώματος λίθων σε βάθος περίπου 1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους θυμίζει την κατάσταση που συναντήσαμε τα προηγούμενα έτη στους νότιους πρόποδες του γηλόφου, στον τομέα 2, επαναφέροντας έτσι τη συζήτηση για την παρουσία και την έκταση ενός νεολιθικού περιβάλλοντος.

Τέλος, η νότια πλαγιά (υπόθεση γ) δεν έχει ακόμα τελείως αποκλεισθεί. Η στρωματογραφική ακολουθία στο καρότο C7, κοντά στο καρότο C1 του 2010, φαίνεται βέβαια πιο πυκνή για τις νεώτερες περιόδους (Νεώτερη Νεολιθική), αλλά θα μπορούσε να έχει στη βάση της ένα επίπεδο κατοίκησης πιθανόν προχωρημένης φάσης της Αρχαιότερης Νεολιθικής, άμέσως πάνω από μία φυσική κοιλότητα ή ένα ὄρυγμα ανοιγμένο από τους πρώτους κατοίκους της θέσης. Οι χρονολογήσεις 14C μιάς σειράς δειγμάτων αναμένονται να βεβαιώσουν αυτές τις προκαταρκτικές έρμηνειες.

2. Ο ανασκαφικός τομέας 6

Στον τομέα 6, ο κύριος στόχος της ανασκαφής ήταν η ολοκλήρωση της αποκάλυψης της οίκιας 1, η οποία χρονολογείται στα τέλη της Νεώτερης

Νεολιθικῆς II, γύρω στὸ 4200 π.Χ. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον σ' αὐτὴν τὴν οἰκία, ἥ ὁποία ἐντάσσεται σὲ ἓνα σύνολο τεσσάρων συγχρόνων κτιρίων (οἰκίες 1-4), ἐμφανίζει, μεταξύ ἄλλων, ὁ ἐξαιρετικὸς πλοῦτος τῶν σωζόμενων ἀπανθρακωμένων βοτανικῶν καταλοίπων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται καὶ πατημένα σταφύλια, τὰ ἀρχαιότερα στὴν Εὐρώπη⁸.

Γιὰ νὰ ἔχουμε ὁλοκληρωμένη ἀποψη τοῦ συνόλου ἐπεκτείναμε τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2010 πρὸς τὰ ἀνατολικά. Τὸ βόρειο τμήμα αὐτῆς τῆς ἐπέκτασης, ποὺ εἶχε ἐρευνηθεῖ ἤδη τὸ 2008, διασχιζόταν ἀπὸ ἓνα τεράστιο λαγούμι-ἀλεπότρυπα, στὶς παρειὲς τοῦ ὁποίου ἦταν ὁρατό το ὑποκείμενο στρώμα καταστροφῆς τῆς οἰκίας⁹. Τὸ νότιο τμήμα, τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε ἐρευνηθεῖ ἀνασκαφικὰ μετὰ τὸ 1994, χωριζόταν ἀπὸ τὸ ἀνασκαμμένο κατὰ τὸ 2010 νότιο τμήμα τῆς οἰκίας μὲ μάρτυρα πλάτους 1 μ. (τετράγωνο 319/130-136). Στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε σταματήσει σὲ ἓνα ἐπίπεδο ποὺ εἶχε ἐρμηνευθεῖ ὡς ἐξωτερικὸς χώρος μεταξύ τῆς οἰκίας 1 καὶ τῆς οἰκίας 2. Εἶχαν ἐπίσης ἐντοπισθεῖ καὶ ἀνασκαφεῖ ὁρισμένοι λάκκοι ἀπὸ ἐπόμενη περίοδο (πίν. 69α).

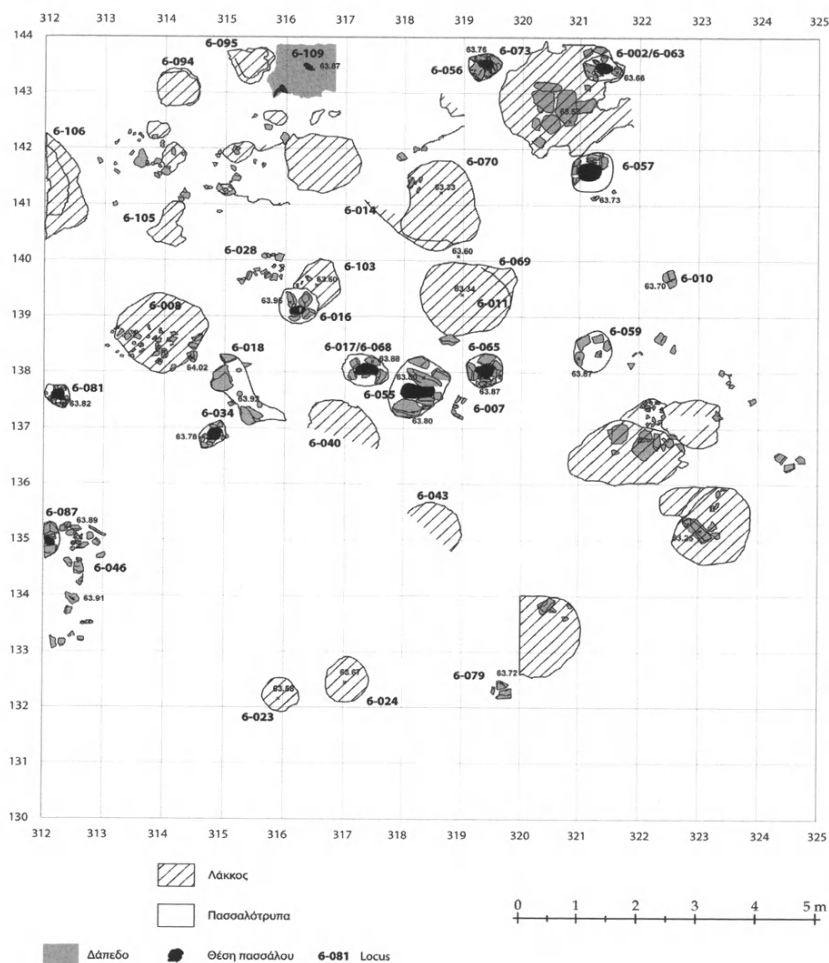
Ὁ στόχος ποὺ εἶχαμε θέσει γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν ὁρίων καὶ τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τῆς οἰκίας 1 πραγματοποιήθηκε μόνον ἐν μέρει, γιατί πολλές νεώτερες ἐγκαταστάσεις εἶχαν καταστρέψει τὸ βόρειο-ἀνατολικὸ τμήμα τῆς.

2.1. Τὰ κατάλοιπα τῶν κτισμάτων τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς Χαλκοῦ

Δέκα λάκκοι καὶ δώδεκα ὑποδοχὲς ξύλινων πασσάλων ποὺ χρονολογοῦνται στὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (τέλος τῆς 4ης-ἀρχὲς 3ης π.Χ. χιλιετίας) προστέθηκαν στὶς ἤδη γνωστὲς ἀπὸ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους κατασκευές, ἡ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις τὶς συνέχισαν (εἰκ. 2, πίν. 69α). Οἱ λάκκοι εἶναι στὴν πλειοψηφία τους ἀπλὰ ὀρύγματα κυκλικῆς περίπου κάτοψης

8. VALAMOTI S.M., MANGAFA M., KOUKOULI-CHRYSANTHAKI CH., MALAMIDOU D., Grape-pressings from northern Greece: the earliest wine in the Aegean?, *Antiquity* 81, 2007, 54-61.

9. X. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ *et al.*, ΠΑΕ 2008, 76-78, X. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ *et al.*, ΠΑΕ 2010, 91-111, DARCQUE P., ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ X., ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ Δ., ΤΣΙΡΤΣΩΝΗ Ζ., Προϊστορικὸς οἰκισμὸς Φιλίππων-Ντικιλὶ Τάς: ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 2010, *AEMΘ* 24, 2010, ὑπὸ ἐκτύπωση.

Είκ. 2. Τομέας 6. Σχεδιαστική αποτύπωση των καταλοίπων της Πρώιμης Έποχης του Χαλκού.

(διαμ. 0.80-1.50 μ.), όρισμένοι ώστόσο έφεραν επένδυση με χαρακτηριστικό υπόλευκο πηλόχωμα (π.χ. λάκκοι 6-011, 6-095). Περιείχαν ελάχιστα αντικείμενα, κυρίως ένα ή δύο μικρά άγγεϊα (αρύταινες, μικρές φιάλες), εκτός από έναν λάκκο (6-008/6-076), ό όποιος περιείχε δύο μεγάλα κλειστά αποθηκευτικά άγγεϊα, αρκετά καλά διατηρημένα (πίν. 69β).

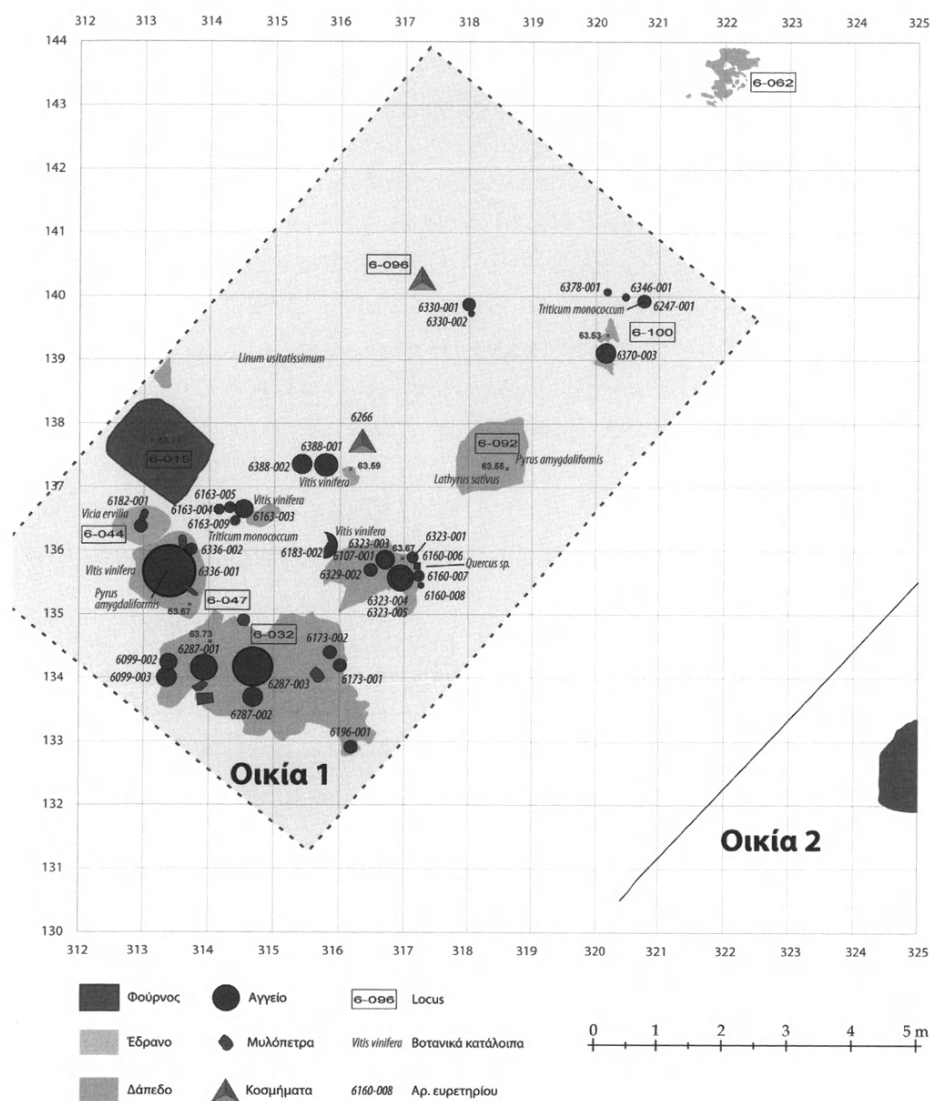
Οί όπες για τη στερέωση των ξύλινων πασσάλων (διαμέτρου 0.25-35 μ.) έχουν διανοιχθεί σε ευρύτερους λάκκους βάθους περίπου 0,15 μ., οί όποιοι

συχνά ἐνισχύονται μὲ στρώση λίθων στὸ περίγραμμα τοῦ πυθμένα τους. Στὶς περισσότερες περιπτώσεις τὸ δάπεδο, ἢ τὰ δάπεδα, μέσα στὰ ὁποῖα εἶχαν διανοιχθεῖ οἱ ὁπές γιὰ τὴ στερέωση τῶν ξύλινων πασσάλων, ἔχουν τελείως ἐξαφανισθεῖ λόγῳ τῆς διάβρωσης. Ἔτσι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθεῖ ἡ μεταξὺ τους στρωματογραφικὴ σχέση, οὔτε νὰ ἀνασυσταθεῖ κάποια κάτοψη κτίσματος, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι διαπιστώνεται ἐδῶ κι ἐκεῖ ἡ ὑπαρξὴ κάποιας διάταξης. Φαίνεται ὥστόσο ὅτι ἔχουμε δύο τουλάχιστον ἐπίπεδα κατοίκησης, γιατί σὲ ὁρισμένα σημεῖα οἱ κατασκευές ἀλληλοεπικαλύπτονται. Στὸ ΒΔ τμήμα τοῦ τομέα ἀποκαλύφθηκε τμήμα πιθανότατα δαπέδου τῆς Πρώιμης Ἑποχῆς Χαλκοῦ, μὲ θραύσματα ἀγγείων σὲ ὀριζόντια θέση (locus 6-109). Διακρίνεται ἀπὸ δύο λάκκους (6-094, 6-095), ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας (6-095) ἔφερε ἐπένδυση μὲ στρώση πηλοῦ, ἀλλὰ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν περιοχὴ αὐτὴ δὲν ὁλοκληρώθηκε.

2.2. Ἡ Οἰκία 1 (Νεώτερη Νεολιθικὴ II)

Στὶς περιοχὲς οἱ ὁποῖες ἔμειναν προστατευμένες ἀπὸ τοὺς ὄγκους καμένων πηλῶν στέγης καὶ τοίχων τῆς οἰκίας 1 καὶ δὲν διαταράχθηκαν ἀπὸ τίς μεταγενέστερες κατασκευές τῆς Πρώιμης Ἑποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες τοῦ 2012 ἀποκάλυψαν πλῆθος εὐρημάτων πάνω στὸ δάπεδο (εἰκ. 3).

Στὰ νότια τοῦ ἵπνου 6-015 βρέθηκαν πεσμένα στὸ δάπεδο (πίν. 70α) δύο ἀγγεῖα, ἓνα εὐρύστομο πιθόσχημο ἀποθηκευτικὸ ἀγγεῖο, σχεδὸν ἀκέραιο, ὕψους 0,80 μ. (6336-001), καὶ μία φιάλη, ἀκέραιη ἐπίσης, μὲ γραπτὴ διακόσμηση γραφίτη (6336-002). Καθὼς βρίσκονταν κοντὰ σὲ μία ζώνη ποὺ ἔχει δώσει κουκούτσια σταφυλίου τὸ 2010, ὑποθέσαμε ὅτι θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἐξυπηρετοῦσαν τὴν προπαρασκευὴ χυμοῦ ἀπὸ σταφύλια. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ φάνηκε νὰ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν παρουσία στὴ βάση τοῦ πιθόσχημου ἀγγείου μιᾶς ὁπῆς ἀνοιγμένης πρὶν ἀπὸ τὴν ὀπτηση τοῦ ἀγγείου. Ἀνάλογες ὁπές ἔχουν παρατηρηθεῖ σὲ ἀγγεῖα τοῦ Αἰγαιακοῦ καὶ εὐρύτερου Μεσογειακοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ μετὰ, τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύονται ὡς ἀγγεῖα γιὰ τὸ διαχωρισμὸ τοῦ ἐλαιόλαδου ἢ ὡς πατητήρια γιὰ τὰ σταφύλια. Ἡ ἐκπλήξη προέκυψε στὴ συνέχεια, ὅταν διαπιστώθηκε ὅτι τὸ πιθάρι περιεῖχε ἑκατοντάδες μικρὰ ἀχλάδια ἀπανθρακωμένα (*Pyrus amygdaliformis*) (πίν. 70β). Πιθανόν

Είχ. 3. Τομέας 6. Σχεδιαστική αποτύπωση των καταλοίπων της Νεώτερης Νεολιθικής II.

αυτή ή αποθήκευση να ανάγεται στη τελευταία χρήση του αγγείου και όχι στην αρχική. Τα αποτελέσματα της χημικής ανάλυσης ενός θραύσματος από το άνω σώμα του αγγείου που είχε παρθεί το 2010, έδειξαν πάντως την παρουσία κάποιου ελαίου. Η σύστασή του δεν έχει ακόμα προσδιοριστεί, αλλά

ή παρουσία του φαίνεται συμβατή με την ειδική μορφολογία του αγγείου. Αναμένονται τὰ αποτελέσματα καὶ ἄλλων ἀναλύσεων γιὰ νὰ δοθοῦν τελικὲς ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα ποὺ ἔχουν προκύψει¹⁰.

Πιο νότια, στὰ χώματα ποὺ χώριζαν ἓνα μεγάλο κομμάτι πεσμένου πηλό-τοιχου ἀπὸ μιὰ ομάδα σπασμένων αγγείων, βρέθηκε μιὰ μικρὴ προτομὴ κερασφόρου ζώου ἀπὸ ἀχυροπηλό (πίν. 71α). Προέρχεται προφανῶς ἀπὸ τὴν ἀνάγλυφη διακόσμηση τοῦ τοίχου, ἀποτελώντας ἓνα εἶδος μικρογραφικῆς παραλλαγῆς τοῦ «βουκρανίου» ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1995 στὸν τομέα V¹¹. Πάνω στὸ δάπεδο (6-032) βρέθηκαν σπασμένα τρία αγγεῖα, ἓνα κλειστὸ σφαιρικό (6287-001), ἓνα κλειστὸ ἀμφικωνικὸ μὲ λαιμό (6287-002) καὶ ἓνα μεγάλο λεκανόσχημο (6287-003) (πίν. 71β), ἐνῶ ἄλλα δύο αγγεῖα (ἓνα κλειστὸ σφαιρικό καὶ ἓνα αγγεῖο μὲ λαιμό, ἀντίστοιχα 6099-002 καὶ -003) πρόεκυψαν ἀπὸ τὴ συγκόλληση θραυσμάτων ποὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὴν ἴδια περιοχὴ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2010. Δίπλα τους βρέθηκαν ἀρκετὲς μολό-πετρες καὶ τριπτῆρες, ἀλλὰ ὄχι βοτανικὰ κατάλοιπα.

Πολλὰ ἀκέραια ἢ σχεδὸν ἀκέραια αγγεῖα βρέθηκαν στὴ θέση τους στὸ δάπεδο πρὸς τὰ ἀνατολικά, σφηνωμένα ἀνάμεσα σὲ ὄγκους πεσμένων πηλότοιχων (locus 6-026), οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀναγνωριστεῖ τὸ 2010 ὡς πιθανὴ παραστάδα πόρτας. Στὰ δύο μικρὰ διακοσμημένα αγγεῖα ποὺ εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ τὸ 2010 (6160-006 καὶ 6160-008) προστέθηκε ἓνα κλειστὸ αγγεῖο μὲ λαιμὸ διακοσμημένο μὲ γραφίτη (πίν. 72α), ἓνα φιαλόσχημο μὲ λαβὲς καὶ διακόσμηση ἀνάγλυφη καὶ γραπτὴ μὲ γραφίτη (6323-001), καθὼς καὶ τέσσερα ἄλλα αγγεῖα στοιβαγμένα ἀνὰ δύο, ὅπως σὲ μιὰ πιατοθήκη. Μία μεγάλη ποσότητα βελανιδιῶν (*Quercus* sp.) βρέθηκε στὰ ἀνατολικά καὶ μιὰ συγκέντρωση κουκουτσιῶν σταφυλιῶν (*Vitis vinifera*) στὰ βορειοδυτικά. Δίπλα στὸν σωρὸ μὲ τὰ κουκούτσια σταφυλιῶν βρέθηκαν σὲ ὀριζόντια θέση πολλὰ θραύσματα ἀπὸ ἓνα αγγεῖο μεγάλων διαστάσεων (6183-002/6323-002), ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ ἦταν ἤδη ὁρατὰ τὸ 2010. Ἡ χημικὴ ἀνάλυση ἐνὸς θραύσματος ποὺ

10. Οἱ χημικὲς ἀναλύσεις πραγματοποιοῦνται στὸ ἐργαστήριο Nicolas Garnier στὴ Γαλλία.

11. R. TREUIL, P. DARCQUE, Un «bucrane» néolithique à Dikili Tash (Macédoine orientale): parallèles et perspectives d'interprétation, *BCH* 122, 1998, 1-25.

πάρθηκε τὸ 2010 ἔδειξε ὅτι τὸ ἀγγεῖο ἔφερε στὰ ἐσωτερικά του τοιχώματα ἐπάλειψη μὲ ρετσίني ἀπὸ κωνοφόρο καὶ ὅτι περιεῖχε κατὰ πάσα πιθανότητα χυμὸ ἀπὸ σταφύλια ἢ κρασί. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού κατάλοιπο ὅπως αὐτὸ ἀνιχνεύεται στὸν οἰκισμό τοῦ Ντικιλί Τάς, καὶ ἡ πρώτη ἐπίσης φορὰ πού ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ τύπου ἐνισχύει τὴν ἀρχαιολογικὴ ὑπόθεση πού εἶχε διαμορφωθεῖ μὲ βάση τὰ ἀπανθρακωμένα παλαιοβοτανικά κατάλοιπα.

Ὅπως ἔδειξε ἀρκετὰ καθαρά ἡ θέση τῶν εὐρημάτων πού ἀποκαλύφθηκαν στὸ βόρειο τμήμα τῆς οἰκίας, ὅλη ἡ ζώνη πού περιγράψαμε παραπάνω θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἐλαφρῶς ὑπερυψωμένη σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου τοῦ ὑπόλοιπου σπιτιοῦ, σχηματίζοντας ἔτσι ἓνα εἶδος μεγάλης πηλόκτιστης πλατφόρμας. Πράγματι, τὰ δύο ἀγγεῖα πού βρέθηκαν σὲ ἐπαφή μὲ ἓνα νέο σωρὸ πεσμένων πηλότοιχων στὰ βόρεια (locus 6-097), ἓνας ἀμφορέας μὲ διακόσμηση μαύρου σὲ ἐρυθρὸ («black on red») (6388-001) καὶ ἓνα φιαλόσχημο (6388-002), τὰ ὁποῖα ἐπίσης σχετίζονται μὲ πολυάριθμα κουκούτσια σταφυλιῶν, ἐδράζονται σὲ μιὰ ἐπιφάνεια πού βρίσκεται 0.10-0.15 μ. πρὸ βαθιὰ ἀπὸ τὰ τμήματα δαπέδου πού ἔχουν ἐντοπισθεῖ στὰ νότια. Ἐνα ἐλαφρὸ σκαλοπάτι φαίνεται νὰ σχηματίζεται στὸ σημεῖο αὐτό, ἀλλὰ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δὲν ὁλοκληρώθηκε.

Τμήματα δαπέδου ἔχουν βρεθεῖ καὶ σὲ δύο ἄλλες θέσεις στὸ βόρειο τμήμα τῆς οἰκίας. Τὸ δάπεδο 6-092 ἔδωσε σημαντικὲς ποσότητες ὁσπρίων (*Lathyrus sativus*) καὶ ἄγριων ἀχλαδιῶν (*Pyrus amygdaliformis*). Μαζί τους σχετίζονταν θραύσματα καμένων πηλῶν πού ἔφεραν ἀποτυπώματα καλαθοπλεκτικῆς στήν κάτω ἐπιφάνειά τους (ἐπιφάνεια σὲ ἐπαφή μὲ τὸ στρώμα πού περιεῖχε τὰ ἀχλάδια). Τὰ θραύσματα αὐτὰ θὰ μπορούσαν ἔτσι νὰ ἀνήκουν στὸ κάλυμμα κάποιου καλαθιοῦ πού περιεῖχε τὰ φρούτα. Μιὰ ὀστέινη βελόνη βρέθηκε δίπλα τους. Πρὸ βόρεια, τὸ δάπεδο 6-100 δὲν ἦταν παρὰ μιὰ μικρὴ ἐπιχρισμένη ἐπιφάνεια πού καλυπτόταν ἀπὸ ἓνα παχὺ στρώμα ἀπανθρακωμένης ὕλης, μέσα στὸ ὁποῖο βρέθηκαν ἄλλα δύο ἀγγεῖα ἀκέραια μὲ γραπτὴ διακόσμηση γραφίτη, ἓνα σφαιρικὸ κλειστὸ μὲ λαιμὸ (6370-003) καὶ ἓνα κύπελλο (6378-001).

Δύο ἄλλα σύνολα εὐρημάτων παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον. Τὸ πρῶτο σύνολο ἔδωσε περίπου 270 ἀντικείμενα (πίν. 72β): 44 χάνδρες ἀπὸ λίθο ἢ ὄστρεο, μιὰ διπλὴ χάνδρα ἀπὸ λίθο καὶ χαλκὸ, ἓνα πήλινο κυλινδρικὸ στέλεχος, καὶ 215 ἀκέραιες χάνδρες ἀπὸ πηλὸ. Μερικὰ θραύσματα ἀπὸ ὄστρεο πρέπει νὰ ἀντιπροσώπευαν ὑπολείμματα πρώτων ὑλῶν. Τὸ δεύτερο σύνολο (locus

6-096 στὸ σχέδιο εἰκ. 3), ποὺ χωρίζονταν σὲ δύο ὑποομάδες, περιεῖχε : ἓνα θραῦσμα κέρατος ἐλαφιοῦ, δώδεκα δακτυλίους ἀπὸ spondylus gaederopus, ἓναν «κῶνο» γραφίτη, καὶ τουλάχιστον 30 ὀστέινα περίαπτα μαζί μὲ ποσότητες ὀστῶν ὡς πρῶτης ὕλης (πίν.73α), καθὼς καὶ ἓνα περιδέραιο ἀπὸ 700 χάνδρες ἀπὸ ὀστό ἢ ὄστρεο, τέσσερα φύλλα χρυσοῦ τυλιγμένα γύρω ἀπὸ μία ἢ περισσότερες χάνδρες, καὶ μία ὀστέινη βελόνη (πίν. 73β, 74α). Ἀντικείμενα αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι σχετικὰ συνηθισμένα στὴ Νεώτερη Νεολιθικὴ στὸν Αἰγαιοβαλκανικὸ ὠρὸ¹², ἀλλὰ ἀνάλογα σύνολα ἐμφανίζονται πολὺ σπάνια ἔξω ἀπὸ τάφους. Καὶ στὶς δύο παραπάνω περιπτώσεις εὐρημάτων πολλὲς ἐνδείξεις, ὅπως π.χ. οἱ ποσότητες πρῶτης ὕλης καὶ τὰ ἐργαλεῖα, μαρτυροῦν in situ παραγωγή.

2.3. Οἱ παρακείμενοι ἐξωτερικοὶ χώροι

Ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῆς οἰκίας 1 δὲν ἐντοπίστηκαν μὲ ἀσφάλεια σὲ καμία θέση καὶ ὡς ἐκ τούτου μόνο κατὰ προσέγγιση μπορεῖ κανεὶς νὰ προσδιορίσει τὰ ὅρια τῆς. Ἄν στηριχτοῦμε στὴ γενικὴ διασπορὰ τῶν σωρῶν τῶν πηλότοιχων καὶ στὴν ἐπιφάνεια ποὺ καλύπτεται ἀπὸ τὰ διάφορα κομμάτια δαπέδου στὸ ἐσωτερικὸ τῆς οἰκίας, μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε μιὰ περιοχὴ συνολικῆς ἔκτασης περίπου 10×6.60 μ.

Πέρα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὑποθετικὰ ὅρια, ἡ ἀνασκαφὴ συνάντησε ἓνα ἴζημα κιτρινέρυθρο περισσότερο ἢ λιγότερο σκληρὸ κατὰ περιοχές, ποὺ ἀντιστοιχεῖ πιθανὸν σὲ ἐκτὸς οἰκίας δάπεδα, στὸ μὲν Νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ τομέα 6

12. Δακτύλιοι ἀπὸ spondylus gaederopus, ὀστέινα περίαπτα, καθὼς καὶ χάνδρες ἀπὸ λίθο ἢ ὄστρεο, εἶναι συχνὰ καὶ στὸν ἴδιο οἰκισμό τοῦ Ντικιλὶ Τάς: πρβ. L. KARALI-YANNAKOPOULOS, στὸ R. TREUIL (dir.), *Dikili Tash I*, 1, *BCH Suppl.* XXIV, 1992, 159-164· καὶ ἐπίσης, *BCH* 114, 1990, 879-880 καὶ εἰκ. 6· *BCH* 116, 1992, 717 καὶ fig. 5. Περιτυλιγμένα φύλλα χρυσοῦ ἔχουν βρεθεῖ στὸν τάφο 4 τοῦ νεκροταφείου τῆς Βάρνας στὴ Βουλγαρία: M. CULLIN-MINGAUD, M. DONCHEVA, CHR. LANDES (ἐκδ.), *Des Thraces aux Ottomans. La Bulgarie à travers les collections des musées de Varna* (2006), 46-47, n° 68. Χάνδρες ἀπὸ ὄστρεο σὲ συσχετισμὸ μὲ χρυσὰ κοσμήματα βρέθηκαν πρόσφατα καὶ στὸ Pietrele στὴ Ρουμανία: πρβ. S. HANSEN et al., *Eurasia Antiqua* 16, 2010, 43-96, ἰδ. 53 καὶ εἰκ. 23.

σύγχρονα με την οίκια 1, στη δὲ Βορειοδυτική πλευρὰ νεώτερα της (πρβ. ἄνω, §2.1). Μία ἐπιφάνεια πού ἐκτείνεται στὰ βορειοανατολικά (locus 6-062) ἀντιπροσωπεύει πρὸς τὸ παρὸν τὸ καλύτερα διατηρημένο ἐξωτερικὸ δάπεδο, ἀλλὰ κανένα ἀντικείμενο δὲν βρέθηκε ἀπευθείας ἐπάνω του. Ἀντίθετα στὰ Νοτιοανατολικά, στὸν χώρο μεταξύ τῶν οἰκιῶν 1 καὶ 2, ὅπου δὲν ἔχει διασωθεῖ καμία ἀρχικὴ ἐπιφάνεια, σημειώνεται μία ἐντυπωσιακὴ συγκέντρωση ἀντικειμένων, κυρίως μικροῦ μεγέθους: εἰδῶλια (πίν. 74β), μικρογραφικὰ ὁμοιώματα, ἐργαλεῖα ἀπὸ κέρατο καὶ πηλό. Ἡ ἀντίθεση μετὰ τὰ ἀντικείμενα πού βρίσκονται στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπιτιοῦ (ὀλόκληρα ἀγγεῖα, ἐργαλεῖα γιὰ ἄλεσμα, ποσότητες σπόρων) εἶναι μεγάλη καὶ ἐγείρει ἐρωτήματα γιὰ τὴ χρῆση αὐτοῦ τοῦ χώρου ἔξω ἀπὸ τὴν οἰκία.

Συμπεράσματα

1. Ἡ οἰκία 1, μετὰ τὰ ἀρχιτεκτονικά της λείψανα, τὸν πλοῦτο καὶ τὴν καλὴ διατήρηση τῆς οἰκοσκευῆς της (ἀγγείων, ἐργαλείων, κοσμημάτων) καὶ τῶν παλαιοβοτανικῶν καὶ ζωολογικῶν καταλοίπων της, ἀποτελεῖ ἓνα ἐξαιρετικὸ κλειστὸ ἀρχαιολογικὸ σύνολο, ἡ μελέτη τοῦ ὁποῖου θὰ ἀνανεώσει τίς γνώσεις μας γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου, τὴν τεχνολογία καὶ τὴν οἰκιακὴ οἰκονομία τῆς Νεώτερης Νεολιθικῆς II.

2. Συνολικὰ ἡ οἰκία 1 ἔδωσε ὥς τώρα περισσότερα ἀπὸ τριάντα ἀγγεῖα διαφόρων μεγεθῶν καὶ χρήσεων, ἀπὸ μικρογραφικὲς φιάλες ὡς μεγάλα ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα. Ἡ συνύπαρξη ἀγγείων διακοσμημένων μετὰ ποικίλες τεχνικὲς οἱ ὁποῖες κατατάσσονται συνήθως σὲ διαφορετικὲς φάσεις, ὅπως π.χ. ἡ γραπτὴ διακόσμηση μετὰ γραφίτη ἢ μετὰ μαῦρο σὲ ἐρυθρό (black on red), ἢ ἀκόμα καὶ μετὰ καστανὸ σὲ ὑποκίτρινο ἔδαφος (brown on cream), καλεῖ νὰ ἀναθεωρήσουμε ἀρκετὲς ἀπὸ τίς προτεινόμενες χρονολογικὲς ὑποδιαιρέσεις τῆς NN II.

3. Ἡ ὑπόθεση ἐνὸς ἀγροτικοῦ σπιτιοῦ, στὶς δραστηριότητες τοῦ ὁποῖου θὰ ἦταν δυνατόν νὰ περιλαμβάνεται καὶ ἓνα εἶδος οἰνοποίησης, φαίνεται νὰ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ συνδυασμένη ἀνάγνωση τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων καὶ τῶν ἀνιχνευόμενων ὀργανικῶν καταλοίπων. Ἀλλὰ καὶ μία ἄλλη ὑπόθεση προκύπτει παράλληλα: ἡ ἀναγνώριση ἐνὸς «σπιτιοῦ-ἐργαστηρίου», στὸ ὁποῖο πραγματοποιιοῦνταν ἡ ἐπεξεργασία πρώτων ὑλῶν, ὅπως ὀστῶν καὶ κεράτων ζώων, κογχυλιῶν, λίθων, μετάλλων, καὶ ἡ μεταμόρφωσή τους σὲ ἀντικείμενα

κόσμησης. Ἡ κοινωνικὴ πολυπλοκότητα ποὺ ἐνδεχομένως περιέχεται στὴν ἄσκηση πολλαπλῶν δραστηριοτήτων στὸν ἴδιο χῶρο θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο μελέτης σὲ βάθος. Πρὸς τὸ παρὸν μὲν μόλις διαφαίνεται.

P. DARQUE, X. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ,
Δ. ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ, Ζ. ΤΣΙΡΤΣΩΝΗ

10. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΙ ΧΑΛΑΝΔΡΙΑΝΗΣ ΣΥΡΟΥ

(Πίν. 75-77)

Ἡ νέα περίοδος τῶν ἀνασκαφῶν στὸ Καστρί τῆς Σύρου (2006-2011)¹, ἔχει διευρύνει οὐσιαστικά τὶς γνώσεις μας γιὰ τὴν ὁχύρωση, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή καὶ τὴ σημασία τοῦ ὁχυρωμένου αὐτοῦ πρωτοκυκλαδικοῦ οἰκισμοῦ². Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεξήχθη καὶ ἐφέτος ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς Μαρίζας Μαρθάρη, Ἐπιτίμου Διευθύντριας Ἀρχαιοτήτων (ΚΑ' Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων καὶ Σάμου), κατὰ τὸ τέλος Σεπτεμβρίου καὶ τὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου³. Στὴν ἀνασκαφὴ ἐργάστηκε ἡ ἀρχαιολόγος Χριστίνα Νάζαρη. Ἡ χρηματοδότηση τῆς ἔρευνας ὀφείλεται σὲ φιλόχαρο Συριανὸ ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ μείνει ἀνώνυμος.

Ὁ προϊστάμενος τῆς ΚΑ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Παναγιώτης Χατζηδάκης καὶ ἡ ἀρχαιολόγος Δώρα Παπαγγελοπούλου παρεῖχαν κάθε δυνατὴ διευκόλυνση. Οἱ φύλακες ἀρχαιοτήτων Σύρου, Μαρία Κάτρη καὶ Γιώργος Σαλονίκης, βοήθησαν σὲ ὅ,τι χρειάστηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Σύρου.

Οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες

Ἀρχικὰ καθαρίστηκε ἀπὸ τὴ βλάστηση τὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ

1. Γιὰ τὴ νέα περίοδο ἐρευνῶν στὸ Καστρί, βλ. ἀναλυτικὰ *Ἔργον* 2006, 54-59· 2007, 60-65· 2008, 87-92· 2009, 64-67· 2010, 47-52· 2011, 32-33· Μ. ΜΑΡΘΑΡΗ, *ΠΑΕ* 2006, 111-113, πίν. 75-79· 2007, 49-53, πίν. 41-44· 2008, 87-92, πίν. 64-66· 2009, 141-144, πίν. 98-102· 2010 (113-118)· 2011, 85-86.

2. Βλ. συγκεντρωτικά, Μ. ΜΑΡΘΑΡΗ, *Τὸ Καστρί τῆς Σύρου ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἐρευνῶν τῆς περιόδου 2006-2012, Σπείρα. Ἐπιστημονικὴ συνάντηση πρὸς τιμὴν τῆς Ἀγγελίκας Ντούζουγλη καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ζάχου, Ἰωάννινα 1-3 Νοεμβρίου 2012* (ὑπὸ ἐκδόση).

3. Γιὰ τὶς ἔρευνες τοῦ 2012 βλ. ἐπίσης *Ἔργον* 2012, 61-64.

οἰκισμοῦ, ἔγιναν δὲ καὶ οἱ ἀπαιτούμενες ἐπισκευές στὴν περίφραξη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Χώρου.

Ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώθηκε στὰ βορειοανατολικά, στὴν περιοχὴ τῶν τετραγώνων H5, H6 καὶ Z6 τοῦ ἀνασκαφικοῦ καννάβου. Τὰ τετράγωνα αὐτά, διαστάσεων 6×6 μ., βρίσκονται στὰ νοτιοανατολικά τῶν βόρειων οἰκοδομικῶν νησίδων τοῦ οἰκισμοῦ, οἱ ὁποῖες ἤλθαν στὸ φῶς κατὰ τὶς παλαιές ἀνασκαφές· εἶναι δὲ σὲ γειτνίαση μὲ αὐτές. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς εἶχε ξεκινήσει κατὰ τὸ 2011⁴.

Ἀνασκαφικὸ τετράγωνο Z6

Περατώθηκε ἡ ἔρευνα στὸ ἀνασκαφικὸ τετράγωνο Z6. Ἡ συνολικὴ ἐπίχωση εἶχε πάχος στὰ νότια, πρὸς τὴν ἀνωφέρεια, ἀπὸ 0.47 ὠς 1 μ. ἐνῶ στὰ βόρεια, πρὸς τὴν κατωφέρεια, 1.65 μ. Τὸ χῶμα ἦταν καστανέρυθρο καὶ περιεῖχε πολλὰ πλακοειδῆ τεμάχια μαρμάρου πού πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ διάλυση τοίχων κτιρίων. Παρὰ τὸ ὅτι τὰ κτιριακὰ κατάλοιπα πού βρέθηκαν στὴ θέση τους περιορίζονταν σὲ μικρὸ τμῆμα κατεστραμμένου τοίχου, θεμελιωμένου ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου (πίν. 75α-β), ἡ ἐπίχωση μοιάζει μὲ στρῶμα καταστροφῆς ἐσωτερικοῦ κτιρίων. Εἶναι ἐξαιρετικὰ πλούσια σὲ κινητὰ εὐρήματα, ἰδιαίτερος στὰ βόρεια, ὅπου γειτνιάζει μὲ τοὺς ἀνασκαφέντες ἀπὸ τὴν Bossert χώρους 33, 35⁵.

Βρέθηκε μεγάλος ἀριθμὸς λίθινων σκευῶν καὶ ἐργαλείων. Ξεχωρίζει ἓνα ἑλλειψοειδὲς τριβεῖο (πίν. 76α-β). Πολλοὶ εἶναι οἱ τριπτῆρες, ἀνάμεσά τους καὶ ἓνας μικροσκοπικὸς πηγιόσχημος τριπτήρας ἀπὸ πολύχρωμο λίθο (πίν. 76δ). Βρέθηκαν ἐπίσης ἀρκετὰ θραύσματα λεπίδων ὄψιανου (πίν. 76γ) καθὼς καὶ ἀπορρίμματα ἐπεξεργασίας ὄψιανου.

Ἀφθονὴ εἶναι ἡ κεραμικὴ. Ἐπισημάνθηκαν λαβές ἀπὸ δέπα ἀμφικύπελλα (πίν. 76ε), δισκοειδεῖς βάσεις κρατηρίσκων, λαβές ἀμφορέων μὲ ἐγχάρακτη

4. Γιὰ τὶς ἔρευνες τοῦ 2011 βλ. Ἔργον 2011, 32-33· Μ. ΜΑΡΘΑΡΗ, ΠΑΕ 2011, 85-86.

5. E.-M. BOSSERT, Kastri auf Syros: Vorbericht über eine Untersuchung der prähistorischen Siedlung, AA 22, 1967, 53-76, σχ. 10.

διακόσμηση καὶ ἄρκετὰ μεγάλα θραύσματα ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων μὲ πλαστική διακόσμηση (σχοινοειδεῖς ταινίες, ἐπικαλυπτόμενα δισκία) (πίν. 76ζ, 77α-β).

Βρέθηκαν ἐπίσης ἄφθονα ὅστὰ ζώων, αἰγοειδῶν κυρίως, καὶ κελύφη θαλασσίων ὀστρέων. Τέλος περισυνελέγη ἓνας μολύβδινος σύνδεσμος ποὺ πρέπει νὰ χρησίμευσε στὴν ἐπιδιόρθωση κάποιου ἀγγείου.

Άνασκαφικὸ τετράγωνο Η6

Συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή ἡ ὁποία εἶχε ξεκινήσει πέρυσι. Τὸ χῶμα ἦταν καστανέρυθρο καὶ περιεῖχε πολλὰ πλακοειδῆ τεμάχια μαρμάρου ποὺ πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ διάλυση τοίχων κτιρίων. Ἡ ἀνασκαφή σταμάτησε στὸ βάθος τῶν 0.75 ὥς 1.82 μ. στὰ νότια, πρὸς τὴν ἀνωφέρεια, καὶ τῶν 2.07 ὥς 2.45 μ. στὰ βόρεια, πρὸς τὴν κατωφέρεια, χωρὶς νὰ βρεθεῖ ὁ φυσικὸς βράχος. Ἡ ἐπίχωση συνεχίζεται σὲ βάθος.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση, ἕως τὸ βάθος ποὺ ἀνασκάφηκε, προῆλθαν ἄρκετὰ κινητὰ εὐρήματα ποὺ περιλαμβάνουν κεραμεικὴ, λίθινους τριπτῆρες, κυκλικὲς σχιστόπλακες ποὺ χρησίμευαν ὡς πώματα ἀγγείων, θραύσματα λεπίδων καὶ ἀπορρίμματα ἐπεξεργασίας ὀφιοῦ, ὅστὰ ζώων καὶ κελύφη θαλασσίων ὀστρέων.

Άνασκαφικὸ τετράγωνο Η5

Καὶ ἐδῶ συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή, ἡ ὁποία εἶχε ξεκινήσει κατὰ τὸ 2011. Τὸ χῶμα ἦταν καστανέρυθρο καὶ περιεῖχε ἐπίσης πολλὰ πλακοειδῆ τεμάχια μαρμάρου ποὺ πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ διάλυση τοίχων κτιρίων. Ἡ ἀνασκαφή σταμάτησε στὸ βάθος τῶν 0.58 ὥς 1.35 μ. στὰ νότια, πρὸς τὴν ἀνωφέρεια, καὶ τοῦ 1.31 ὥς 1.54 μ. στὰ βόρεια, πρὸς τὴν κατωφέρεια, χωρὶς νὰ βρεθεῖ ὁ φυσικὸς βράχος. Ἡ ἐπίχωση συνεχίζεται σὲ βάθος.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση, ἕως τὸ βάθος ποὺ ἀνασκάφηκε, προῆλθαν ἄρκετὰ κινητὰ εὐρήματα ποὺ περιλαμβάνουν κεραμεικὴ, λίθινους τριπτῆρες, ἀπορρίμματα ἐπεξεργασίας ὀφιοῦ καὶ ὅστὰ ζώων.

Λοιπὲς ἐργασίες

Ἀκολούθησαν ἐργασίες στὴν ἀποθήκη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Σύ-

ρου, οἱ ὁποῖες ἐπικεντρώθηκαν στίς τακτοποιήσεις, καταγραφές καὶ φωτογρά-
φηση τοῦ ὕλικου τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ἐτῶν 2011 καὶ 2012. Ἐπίσης προχώ-
ρησε ἕως ἑνα ὁρισμένο βαθμὸ ἡ συστηματικὴ μελέτη τοῦ ὕλικου ποὺ προῆλθε
ἀπὸ τίς ἀνασκαφές 2006-2012.

ΜΑΡΙΖΑ Ε. ΜΑΡΘΑΡΗ

11. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΡΟΦΙΛΑ ΑΝΔΡΟΥ

(Πίν. 78-83)

Κατὰ τὸ 2012 ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα¹ διήρκεσε ἀπὸ 20 Αὐγούστου ἕως 7 Σεπτεμβρίου, πραγματοποιήθηκε μὲ τὴ χρηματοδότηση τοῦ INSTAP καὶ περιορίστηκε βόρεια, ἐξωτερικὰ τοῦ τείχους (πίν. 78α), δεδομένου ὅτι οἱ ἰσχυροὶ ἄνεμοι δὲν ἐπέτρεψαν τὴ συνέχιση τῆς ἔρευνας στὸ Οἰκοδόμημα Β, ὅπως εἶχε προγραμματισθεῖ.

Ἀνασκάφηκε ἔκταση 24 τ.μ. (Τομὲς XV/12, XVI/12, XVII/12 [δὲν ὁλοκληρώθηκε]) σὲ συνέχεια πρὸς τὰ βόρεια τοῦ ἤδη ἀνασκαμμένου χώρου (ΠΑΕ 2011), ἀνατολικά τῆς πύλης τοῦ οἰκισμοῦ, ἐνῶ ὁλοκληρώθηκε καὶ ἡ περυσινὴ τομὴ (XIV/11). Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους ἔχει ἔντονη κλίση πρὸς τὰ νότια· μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος καλλιέργειας, καθὼς καὶ στρώματος καταστροφῆς μὲ πεσμένους ἀργοὺς λίθους τοῦ τείχους, ἀποκαλύφθηκε ἡ συνέχεια τοῦ ἀπότομα διαμορφωμένου βραχώδους ἐδάφους ὅπου ἐδράζεται τὸ τεῖχος (σὲ βάθος -2.73 μ. ἀπὸ τὰ θεμέλια, πίν. 78β). Στὶς πρόσφορες ἐπιφάνειες, ὀριζόντιες καὶ κατακόρυφες (ἐπίπεδες, μὲ λίγες ἢ καθόλου ρωγμές), συνεχίστηκε ἡ ἀποκάλυψη βραχογραφιῶν (πίν. 79β) σὲ πυκνὴ διάταξη, ὅπως καὶ στὸν χῶρο ποὺ ἀνασκάφτηκε τὸ 2011.

Οἱ παραστάσεις τῶν πλοίων (ἐνδεικτικὰ πίν. 79α, 80α-β, 81β) ἀνέρχονται σὲ εἴκοσι ἑννέα (29). Τὸ μῆκος τους κυμαίνεται ἀπὸ 8-25 ἐκ., ἀπεικονί-

1. Συμμετεῖχαν οἱ ἀρχαιολόγοι Κικὴ Μπίρταχα καὶ Μαργαρίτα Βλάμη, ἡ τοπογράφος μηχανικὸς Μαρία Μπία, ὁ συντηρητὴς ἀρχαιοτήτων Γιάννης Σταϊκόπουλος καὶ ἡ σχεδιάστρια Λία Τσανναρίδου, ἐνῶ πολύτιμη ἦταν ἡ βοήθεια τοῦ φύλακα ἀρχαιοτήτων Παναγιώτη Κουλούρη.

ζονται μεμονωμένα ἢ κατὰ ομάδες ἕως καὶ ὀκτώ σὲ μορφὴ πομπῆς. Ἡ πληθώρα τῶν ἀπεικονίσεων πλοίου στὸν Στρόφιλα, οἱ ὁποῖες εἶναι πλεόν τῶν ἑκατόν (ιερό, τεῖχος, χῶρος βόρεια τοῦ τείχους), καταδεικνύει ὅτι ἀποτελεῖ τὸ κυρίαρχο σύμβολο ἐνὸς οἰκισμοῦ μὲ ναυτικὸ χαρακτήρα, μιᾶς θαλάσσιας δύναμης στὴν περιοχή.

Τὰ πλοῖα πλαισιώνονται ἀπὸ βραχογραφήματα μὲ θέματα ἤδη γνωστὰ στὸν Στρόφιλα. Τὸ θέμα τῶν μικρῶν κυκλικῶν βαθύνσεων σπειροειδῶς διαταγμένων, τὸ ὁποῖο πιθανὸν νὰ συμβολίζει τὴ θάλασσα, ἀπαντᾶται ἐννέα (9) φορές (ἐνδεικτικὰ πίν. 78β, 79α-β), τὸ δακτυλιόσχημο θέμα (ἐνδεικτικὰ πίν. 81α-γ) δεκατρεῖς (13), τὸ ζευγὸς ἀνθρώπινων πελμάτων (πίν. 79β, 81α) τρεῖς (3) καὶ τῶν τριγώνων (πίν. 81α) ἕξι (6). Τὸ τελευταῖο, τὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται μαζικὰ γιὰ πρώτη φορά στὸ Στρόφιλα, ἀποδίδεται μὲ περίγραμμα καὶ πλήρες μικρῶν βαθύνσεων, παραπέμποντας σὲ ἀντίστοιχο θέμα στὰ ΠΚ I-II πῆλινα τηγανόσχημα σκεύη, τὸ ὁποῖο ἐρμηνεύθηκε ὡς ἐφηβαῖο. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι γιὰ πρώτη φορά βρέθηκαν δύο φαλλόσχημα θέματα, τὸ ἓνα σὲ συνδυασμὸ μὲ δακτυλιόσχημο (πίν. 81γ), τὸ ὁποῖο ἔχει ἐρμηνευθεῖ ὡς σύμβολο γυναικείας θεότητας. Ἐπίσης γιὰ πρώτη φορά ἀπαντᾶται τὸ θέμα τοῦ μαιάνδρου καὶ τῆς τρέχουσας σπείρας.

Ἐντυπωσιάζουν δύο σύνθετες παραστάσεις, οἱ ὁποῖες περιλαμβάνουν, ἐκτὸς τῶν γνωστῶν θεμάτων —πλοῖα, δακτυλιόσχημα, κοιλότητες, πέλματα—, νέα γραμμικὰ ὅπως τῶν ἐπάλληλων μαιάνδρων (πίν. 80β, 81β) καὶ τῶν καμπύλων παράλληλων γραμμῶν, καθὼς καὶ φυσιοκρατικά. Στὴ μία περίπτωση (πίν. 80β) συνδυάζονται μὲ σύνθετη παράσταση ὅπου ἀπεικονίζονται καὶ θαλάσσιος βυθὸς μὲ μέδουσα καὶ δελφίνια (ἓνα μεγάλο μὲ ἓνα πολὺ μικρότερο κάτω ἀπὸ τὸ κεφάλι του), ἴσως σὲ σκηνὴ μητέρας-βρέφους (;).

Ἡ ἐντύπωση ποὺ καταρχὴν δίνεται εἶναι ὅτι στὸν χῶρο βόρεια τοῦ τείχους καὶ κυρίως πλησίον τῆς πύλης τοῦ οἰκισμοῦ φαίνεται νὰ ἀποτυπώθηκε μὲ συμβολικὰ καὶ φυσιοκρατικά εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα ὡς ἐπιτομὴ ἢ κοσμοθεωρία τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τοῦ Στρόφιλα γιὰ σημαντικὲς πλευρὲς τῆς ζωῆς τους, ὅπως ἡ θρησκεία καὶ ἡ γονιμότητα, καθὼς καὶ ἡ δράση τους σὲ στεριά καὶ θάλασσα. Δὲν ἀποκλείεται ἀντίστοιχα νὰ λειτουργοῦσε καὶ τμῆμα τῆς πλαγιᾶς δυτικὰ τοῦ ὄροπεδίου, ὅπου ἐνδεχομένως ἐπεκτεινόταν ὁ οἰκισμός, ὅπως ὑποδηλώνουν βραχογραφήματα ποὺ ἐντοπίστηκαν ἐπιφανειακὰ καὶ παριστάνουν πλοῖο, ἀνθρώπινο πέλμα καὶ δακτυλιόσχημο θέμα.

Στὰ κινητὰ εὐρήματα συμπεριλαμβάνονται θραύσματα χρηστικής χονδροειδοῦς κεραμικῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ξεχωρίζει θραῦσμα ἡθμοῦ καὶ τμήμα μαρμάρινου ἀγγείου, ἐνῶ συλλέχθηκαν καὶ τέχνηρα ὄψιανου.

Ἐπίσης ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν τομὴ V/2000, ἀμέσως βόρεια τοῦ Προμαχώνα Α. Ἀφαιρέθηκε ἡ τελευταία στρώση ἐπίχωσης πάχους 0.25 μ. ἕως τὸν φυσικὸ βράχο, ἡ ὁποία περιεῖχε μεγάλη ποσότητα πακτωμένων ὀστράκων (ὀρισμένα συνανήκοντα) ποικίλων ἀγγείων καὶ σκευῶν (πίν. 82α-δ), ἐργαλεῖα (πίν. 83α-β) καὶ ἀπορρίμματα κατεργασίας ὄψιανου, ὑπολείμματα τροφῆς (ὅστὰ διαφορετικῶν ζώων καὶ ἡλικιῶν, ὕστρεα). Παλαιότερα εἶχαν βρεθεῖ καὶ ὁλόκληρα τέχνηρα, ὅπως πῆλινο εἰδῶλιο (πίν. 83γ)², ὀστέινα, λίθινα καὶ μετάλλινα ἐργαλεῖα, κοσμήματα (πίν. 83δ) κ.ἄ. Ἑρμηνεύεται ὡς ἀπόθεση ἀπορριμμάτων, μετὰ ἀπὸ κάποια καταστροφή τοῦ οἰκισμοῦ, κατάστασις ἡ ὁποία ἔχει διαπιστωθεῖ καὶ νότια τοῦ τείχους, ἐντὸς τοῦ οἰκισμοῦ στὴν περιοχὴ τοῦ «ἀποθέτη».

Πραγματοποιήθηκε τοπογράφηση τοῦ χώρου τῶν νέων τομῶν καὶ τοποθέτηση τῶν σημείων τῶν σημαντικότερων βραχογραφιῶν, οἱ ὁποῖες ἀποτυπώθηκαν καὶ φωτογραφήθηκαν.

Συνεχίστηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀνδρου ἡ διαλογή, συντήρηση καὶ φωτογράφησις τῶν κινητῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὶς παλαιότερες ἀνασκαφές, καθὼς καὶ ἡ τακτοποίησή τους στὶς ἀποθήκες τοῦ μουσείου. Ἐπίσης πραγματοποιήθηκε καθαρισμὸς μεγάλου τμήματος τῶν εὐρημάτων τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

Δρ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ Α. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ

2. Χρ. Α. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ΠΑΕ 2009, εἰκ. 11.

12. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑΣ

(Πίν. 84-101)

Οι έρευνες πεδίου στο Βαθύ Αστυπάλλαιας συνεχίστηκαν τὸ 2012 μὲ τὴ συστηματικὴ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς χερσονήσου Πύργος, στὸ ἀκρωτήριο ποὺ ὀνομάζεται Ἑλληνικό¹. Βασικοὶ συνεργάτες τῆς ἔρευνας ἦταν ὁ τοπογράφος μηχανικὸς Δ. Νιώτης, ὁ ζωγράφος Ν. Σεπετζόγλου, ὁ συντηρητὴς ἀρχαιοτήτων Π. Ἀγγελίδης καὶ ὁμάδα ἐννέα φοιτητῶν τοῦ Τομέα Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων². Ὁ ὁμ. καθ. Χρ. Ντούμας, ποὺ πρῶτος ἐντόπισε καὶ ἐρευνήσε τὴ θέση, βοήθησε οὐσιαστικὰ στὴ διεξαγωγὴ τῆς ἔρευνας καὶ μοιράστηκε τὸν ἐνθουσιασμό μας γιὰ τὰ εὐρήματα.

Ἡ ἐγκατάσταση ποὺ ἐρευνᾶται βρίσκεται στὸ πλέον στρατηγικὸ σημεῖο ἐποπτείας τοῦ στενοῦ (Μπούκα) ποὺ διαμορφώνει ὁ μεγάλος κλειστὸς κόλπος τοῦ Βαθέος, ἀσφαλέςτατο καταφύγιο τῶν ναυτιλλομένων ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς βοριάδες τοῦ Αἰγαίου (πίν. 84α-β) καὶ σημεῖο διαχρονικῆς ἀνθρώπινης δραστη-

1. Οἱ ἐργασίες τοῦ προγράμματος πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 1-15 Ἰουλίου καὶ 29-31 Αὐγούστου 2012 μὲ χρηματοδότηση τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ τῆς Γενικῆς Γραμματείας Αἰγαίου καὶ Νησιωτικῆς Πολιτικῆς. Ἡ ἀρμόδια ΚΒ' Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, διὰ τῆς ὑπεύθυνης ἀρχαιολόγου κ. Χ. Φανταουτσάκη καὶ τῶν ἀρχαιοφυλάκων τῆς Αστυπάλλαιας ποὺ βοήθησαν πολὺ τὸ ἔργο μας, ἐξασφάλισε τὴν ἀποθήκευση τῶν εὐρημάτων καὶ φρόντισε γιὰ τὴ συντήρηση τῶν χάλκινων. Γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ συνδρομὴ τους θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλονται στοὺς ἐλάχιστους μόνιμους κατοίκους τοῦ Βαθιοῦ, τοὺς ἰδιοκτῆτες τῆς ἔκτασης Δημήτρη καὶ Ἰωάννη Σταυλά, καὶ τὸν Δήμαρχο Αστυπάλλαιας κ. Παν. Κονταράτο.

2. Οἱ φοιτητὲς ποὺ στελέχωσαν τὴν ὁμάδα τῆς ἐπιφανειακῆς ἔρευνας καὶ τῶν καταγραφῶν τοῦ περισυλλεγέντος ὕλικου εἶναι οἱ Μ. Ἀλεξοπούλου, Δ. Γριμανέλης, Φ. Δημοπούλος, Ι. Κάνταρος, Γ. Κολιτσόπουλος, Μ. Κουτσούκου, Μ. Νανιοπούλου, Λ. Νοῦτσος καὶ Γ. Τσολιάκος.

ριότητας, χάρη στίς καλλιεργήσιμες παράκτιες ἐκτάσεις καί τὴν πλούσια βλάστηση, ποὺ εὐνοεῖ τὴν κτηνοτροφία.

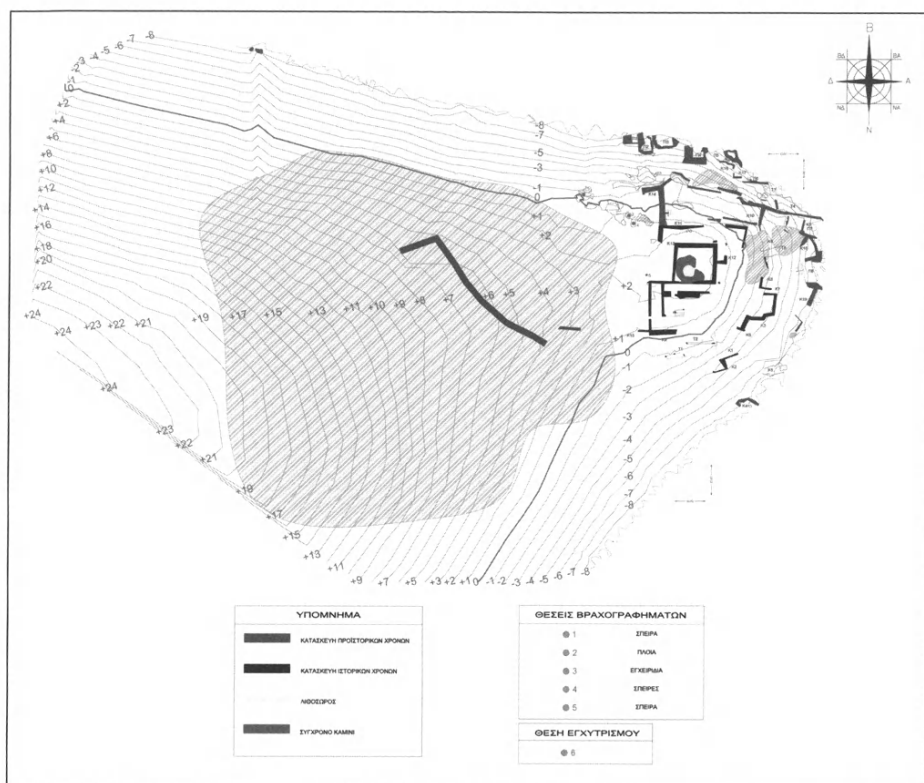
Λεπτὴ λωρίδα γῆς (ισθμός) χωρίζει τὴν ἀκτογραμμὴ τοῦ Μέσα Νησιοῦ ἀπὸ τὴν ἐπιμήκη χερσόνησο τοῦ Πύργου, ἡ ἐπιφάνεια τῆς ὁποίας εἶναι βραχώδης, δύσβατη (κατάφυτη ἀπὸ σκίνα καὶ κέδρους) καὶ δημιουργεῖ ἀπότομες κλίσεις στίς νότιες καὶ δυτικές ἀκτές. Τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο ἀπολήγει ἥπια στὴν ἀκτογραμμὴ καὶ δημιουργεῖ ἐπίπεδο σχετικὰ ἀναβαθμὸ, στὰ πρηνὴ τοῦ ὁποίου ὀγκολιθικά ἀναλήμματα διευθετοῦν τὸν χώρο Πρωτοχαλκῆς, πιθανὸν ὀχυρωμένης ἐγκατάστασης (πίν. 85α).

Στὸ ψηλότερο σημεῖο ἡ ἔκταση διαμορφώθηκε κατάλληλα στοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους, καὶ θεμελιώθηκε συγκρότημα πύργου μὲ δεξαμενὲς καὶ ἄλλα κτήρια ἐκατέρωθεν κεντρικοῦ διαδρόμου (πίν. 85β), ποὺ ἐμφανίζει σημαντικὲς ὁμοιότητες μὲ τὸν πύργο στὴν Ἀγία Τριάδα Ἀρκεσίνης, στὴν ἀντικρινὴ Ἀμοργό³. Στὴ νότια, ἡπίως κατωφερὴ πλαγιά τοῦ ἀκρωτηρίου διαμορφώθηκε εὐρεία κτιστὴ κλίμακα ποὺ ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴ βραχώδη ἀκτὴ στὸ μεγάλο ὀρθογώνιο κτήριο, τὸ ὁποῖο συνδεόταν ὀργανικά μὲ τὸν τετράγωνο πύργο. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτηρίου αὐτοῦ ὑπάρχει ἐπιμελημένης κατασκευῆς ἐπίμηκες πλαίσιο ἀπὸ καλοδουλεμένες λιθόπλινθους (πίν. 86α), πιθανὸν ἡ βάση ὑπόγειου κλιμακοστασίου ποὺ ἐνδεχομένως κατέληγε σὲ ὕδατοδεξαμενὴ. Μὲ τὴν ἐκτίμηση τῆς δεξαμενῆς συμφωνεῖ ὁ ἐπιχρισμένος μὲ ὕδραυλικὸ κονίαμα (κορασάνι) βόρειος τοῖχος τοῦ κτηρίου.

Τὸ 2012 ὁλοκληρώθηκαν οἱ καθαρισμοὶ ἀπὸ τὴ βλάστηση, ὁργανώθηκε ἡ ἐντατικὴ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα τοῦ χώρου καὶ ὁλοκληρώθηκε ἡ τοπογράφηση τῶν πυκνῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων καὶ ἄλλων ἀνθρωπογενῶν κατασκευῶν, προϊστορικῶν καὶ ἱστορικῶν χρόνων (πίν. 86β).

Ἡ συστηματικὴ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα κάλυψε τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ ἀκρωτηρίου, στὴν κύρια ἔκταση ποὺ περιλαμβάνει ὁρατὰ λείψανα τῶν προϊ-

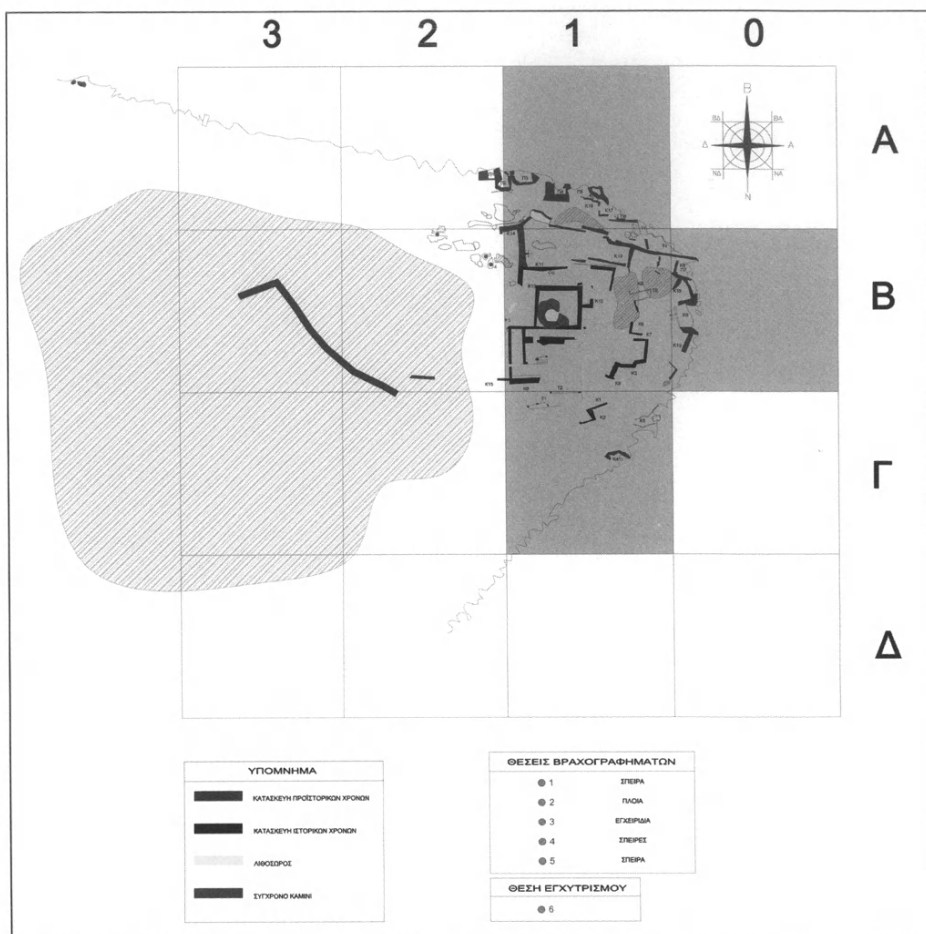
3. Βλ. Α. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, Ἀμοργὸς II. Οἱ Ἀρχαῖοι Πύργοι, ΒΑΕ ἀρ. 239 (Αθήνα 2005). Τὸ συγκρότημα τῆς Ἀγίας Τριάδας, ὥστόσο, βρίσκεται σὲ εὐφορὸ πεδίο τῆς ἐνδοχώρας καὶ περιλαμβάνει ἀποθηκευτικὲς καὶ γεωργικὲς-οἰκοτεχνικὲς ἐγκαταστάσεις, ἐνῶ ὁ πύργος στὸ Βαθὺ ἔχει κυρίως χαρακτῆρα φρουριακοῦ-ἀμυντικοῦ καὶ λειτουργοῦσε ὡς μονάδα ἐλέγχου τῆς εἰσόδου στὸν κόλπο, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὑπάρχουν διάσπαρτα ἔχνη πολλῶν περιόδων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ μεσαίωνα.

Εἰκ. 1. Τοπογραφικὴ ἀποτύπωση τῶν ἐπιφανειακῶν λειψάνων (τοπογράφος: Διονύσης Νιώτης).

στορικῶν περιβόλων καὶ ἀναλημμάτων, Π-σχημες κατασκευές κατὰ μῆκος τῶν βραχωδῶν ἀκτῶν καὶ τὸ συγκρότημα πύργου τῶν ἐλληνιστικῶν-ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα διεξήχθη μὲ τὸ σύστημα τῶν περιστοιχισμένων διαδρόμων 50×10 μ., οἱ ὁποῖοι ἐντάσσονται στὰ τοπογραφικὰ τετράγωνα 50×50 μ. τοῦ ἀρχαιολογικοῦ καννάβου (εἰκ. 1). Κατὰ τὴν περιόδου τοῦ 2012 ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐντατικὴ σάρωση τῶν τετραγώνων B0, A1, B1, Γ1 (εἰκ. 2), στὴν ἔκταση τῶν ὁποίων καθαρίστηκαν, ἀριθμήθηκαν καὶ ἀποτυπώθηκαν τὰ ὁρατὰ οἰκοδομικὰ κατάλοιπα K1-K19 (τοιχοί, ἀναλήμματα) καὶ οἱ λοιπές ἀνθρωπογενεῖς κατασκευές (λαξεύματα, διαμορφώσεις βράχων), καὶ περισυνελέγη ἱκανὴ ποσότης διαγνωστικῆς κεραμικῆς τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ. καὶ τῶν ὕστερων ἱστορικῶν χρόνων.

Εἰκ. 2. Στὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τῶν ἐπιφανειακῶν λειψάνων με σκίαση σημειώνονται τὰ τετράγωνα τῆς ἐντατικῆς ἔρευνας ἐπιφανείας τοῦ 2012.

Ἡ προϊστορικὴ κεραμικὴ ἐμφανίζει τὰ πλησιέστερα τυπολογικὰ παράλληλα σὲ σχήματα τῆς Πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου (πίν. 87α-γ). Ἐπιχωριάζει κυρίως στὰ βόρεια πρηνὴ τῆς ἐγκατάστασης, γύρω ἀπὸ τὰ ὀγκολιθικά ἀναλήμματα ποὺ διαμορφώνουν ἀνηφορικὲς ὁδοὺς καὶ ἐπίμηκη τοῖχο-περίβολο, καὶ κατὰ μῆκος τῶν Π-σχημῶν ἐγκαταστάσεων τῆς βόρειας καὶ ἀνατολικῆς ἀκτῆς (πίν. 88α). Μαζὶ μετὴν κεραμικὴ ὑπάρχουν καλῆς κατασκευῆς λεπίδες μηλιακοῦ ὀψιανοῦ

καὶ ἄλλα λίθινα ἐργαλεῖα⁴ (πίν. 88β, 89α). Ἡ ἐπιφανειακὴ κεραμικὴ τῶν ἱστορικῶν χρόνων συγκεντρώνεται κυρίως γύρω ἀπὸ τὸν πύργου καὶ στὰ ἀνατολικά πρηνὴ τοῦ ἀκρωτηρίου, προέρχεται ἀπὸ λεπτότεχνα, χρηστικά καὶ ἀποθηκευτικά σκεύη (πίν. 89β, 90α) καὶ ἀνήκει στοὺς ὕστερους ἐλληνιστικούς καὶ πρώιμους ρωμαϊκοὺς χρόνους (2ος αἰ. π.Χ. - 2ος αἰ. μ.Χ.).

Χάλκινο κορινθιακὸ νόμισμα τῆς ἐποχῆς Ἰουλίων-Κλαυδίων⁵ (14-64 μ.Χ.) βρέθηκε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ θεμέλιο τοῦ βόρειου ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ πύργου (πίν. 90β-γ). Στὴ ΒΔ γωνία τοῦ ἴδιου τοίχου καθαρίστηκε κυκλικὸ λάξευμα ποὺ διαπερνᾷ τὴ γωνιακὴ λιθόπλινθο καὶ συνεχίζει λοξὰ σὲ βάθος (πίν. 91α), προφανῶς γιὰ νὰ ἀπάγει τὰ ὄμβρια τῆς στέγης τοῦ πύργου καὶ νὰ τὰ ὀδηγεῖ σὲ ὑπόγεια δεξαμενὴ, ποὺ ἴσως ὑπῆρχε ἐξωτερικά.

Κατὰ τὴν ἔρευνα περισυνελέγησαν ἐπίσης λίθινα ἐργαλεῖα καὶ σκεύη (πίν. 91β, 90δ-ε) καὶ μετάλλινα ἀντικείμενα, μεταξὺ τῶν ὁποίων χάλκινη βελόνη (πίν. 90ζ), ἀγκίστρι καὶ λίθινες χάντρες (πίν. 90η, 92α), ποὺ τυπολογικὰ φαίνεται ὅτι χρονολογοῦνται στοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Τῶν ὕστερων ἱστορικῶν χρόνων εἶναι θραύσματα γυάλινων ἀγγείων καὶ λιγιστὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (κιονίσκος, τμήμα βάθρου, κατώφλια κλπ), ποὺ διέφυγαν τὴν ἀσβεστοποίηση στὸ παρακείμενο καμίνι τῶν νεώτερων χρόνων καὶ βρέθηκαν κατὰ τοὺς καθαρισμοὺς τῶν ἐρειπίων ἀπὸ τὴν πυκνὴ βλάστηση⁶.

Τὸ πλεόν σημαντικὸ εὑρημα τῶν ἐρευνῶν τοῦ 2012 ὑπῆρξε ἡ ἀναγνώριση καὶ ταυτοποίηση μεγάλου ἀριθμοῦ προϊστορικῶν βραχογραφιῶν στὶς ἐπιφάνειες τῶν δολομιτικῶν ἀσβεστολίθων τοῦ ἀκρωτηρίου, φυσικῶν, λατομευμένων ἢ δομημένων σὲ ἰσχυροὺς τοίχους. Σὲ τρεῖς διαμορφωμένες ἀτραποὺς ποὺ κατέληγαν σὲ «πυλίδες-εἰσόδους» πρὸς τὴν προϊστορικὴ ἀκρόπολη ὑπῆρχαν μεγάλης κλίμακας βραχογραφίες κωπήλατων πλοίων (μήκους ἕως 0.70 μ.), κατὰκόρυφων ἐγχειριδίων (μήκους ἕως 0.30 μ.) καὶ σπειρῶν, οἱ ὁποῖες παρ' ὅλη

4. Τὸ ὀρθογώνιο πλακίδιο ἀπὸ καστανὸ ἡμιδιάφανο πυριτόλιθο, ποὺ βρέθηκε τὸ 2011 (βλ. Ἔργον 2011, 40 εἰκ. 31), παραμένει τὸ μοναδικὸ πυριτολιθικὸ ἐργαλεῖο ποὺ ἔχει ἐντοπισθεῖ στὸ Βαθύ.

5. Εὐχαριστῶ τὴ συνάδελφο Δρα Ἑλ. Βλαχογιάννη γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ νομίσματος.

6. Τὸ ἀσβεστοκάμινο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πύργου σταμάτησε νὰ λειτουργεῖ στὴ δεκαετία τοῦ 1950-1960, ἀφοῦ εἶχε ἀσβεστοποιήσῃ τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν λιθοπλίνθων τοῦ πύργου καὶ τῶν συνοδευτικῶν του κτηρίων.

τὴ μακρὰ ἔκθεση στὴν αἰολικὴ καὶ θαλάσσια διάβρωση διακρίνονται ἱκανοποιητικά, ἰδίως κατὰ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἥλιου.

Ἡ «πυλίδα τῶν πλοίων» βρίσκεται στὸ δυτικὸ ὄριο τῆς ἔκτασης ποὺ ἐρευνήθηκε ἐφέτος, λίγο χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ ἀκρωτηρίου ὅπου οἰκοδομήθηκε ὁ πύργος, καὶ στὸ σημεῖο ὅπου οἱ αὐτοφυεῖς βράχοι ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται πυκνότεροι καὶ ἀνεπεξέργαστοι (πίν. 92β). Πρόκειται γιὰ ἀνθρωπογενὴ κατασκευή, ἀποτελούμενη ἀπὸ βραχόλιθους ποὺ στὰ νότια διαμορφώνουν κατακόρυφο μέτωπο, τὸ ὁποῖο διακοσμήθηκε μὲ ἐπίκρουστη παράσταση στολίσκου (πίν. 93α). Μὲ βαθιὲς γλυφές στὸν βράχο παριστάνονται τουλάχιστον τρία πλοῖα μὲ ψάρια καὶ ἄλλα θέματα στὴν πλώρη τους νὰ πλέουν ἐπάνω ἀπὸ ὀρίζοντια ταινία ποὺ ὑποδηλώνει τὸ νερό. Στὰ ἀπέναντι (βόρεια) κατωφερὴ πρηνὴ μικρότεροι βραχολιθικοὶ ὄγκοι σχηματίζουν, δίκην παραστάδας, στενὴ εἴσοδο μὲ κατεύθυνση στὰ ἀνατολικά, τὸ ἐπίπεδο κατάστρωμα τῆς ὁποίας διαμορφώνουν κομμάτια λειασμένου βράχου, στὴ μορφὴ πολὺ ἐπιμελημένου πλακοστρώτου (πίν. 93β).

Ἀνατολικότερα τῆς «πυλίδας τῶν πλοίων», ἓνας μεγάλος κατακόρυφος βράχος καὶ δύο ἐπιμήκεις αὐτοφυεῖς βράχοι διαμορφώνουν δύο στενὰ μονοπάτια-εἰσόδους ποὺ ἀνωφερῶς ὁδηγοῦν πρὸς τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ ἀκρωτηρίου (πίν. 94α). Ὁ μεγάλος βράχος, δυτικά, φέρει στὴν ὁρατὴ του ὄψη πέντε τουλάχιστον ἐπίκρουστα τριγωνικὰ ἐγχειρίδια, τὸ ἓνα μὲ διπλὴ T-σχημὴ λαβή, οἱ αἰχμὲς τῶν ὁποίων δείχνουν τὴ γῆ (πίν. 94β-γ). Πρόχειρος καθαρισμὸς ἀπὸ τὶς ἐπιφανειακὲς πέτρες ἔδειξε ὅτι τὰ βραχογραφήματα τῶν ἐγχειριδίων συνεχίζονται μέσα στὸ ἔδαφος, σωζόμενα μάλιστα σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση λόγῳ τῆς προστασίας τους ἀπὸ τὸ χῶμα. Ἀνατολικότερα, ἐπιμήκης βράχος ἐπιμελῶς ἀπολαξευμένος ἔφερε σὲ ὅλη τὴν ἐπίπεδὴ ἐπιφάνειά του βραχογραφίες σὲ πολλὰ ἀδιάγνωστα θέματα, μὲ καλύτερα διατηρημένες σπεῖρες σὲ ποικίλους σχηματισμούς (πίν. 95α). Ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει ἡ βόρεια κατωφερὴς ἀπόληξη τοῦ βράχου αὐτοῦ, ποὺ διαμορφώνει λαξευτὴ βαθμίδα-παραστάδα, στὸ μέτωπο τῆς ὁποίας σώζεται συμμετρικὸ ζευγὸς ἐπίκρουστων ἐγχειριδίων (πίν. 95β).

Περὶ σσότερες βραχογραφίες (σπειρῶν, τετραπόδων, ὀρθογώνιων-ἀβάκων, βελῶν κλπ.) διαπιστώθηκαν καὶ σὲ ἄλλα σημεία τοῦ ἀκρωτηρίου, ὅπως οἱ βραχόλιθοι τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων τῆς ἀκτῆς, τὰ λατομευμένα πρηνὴ (πίν. 96α) καὶ ὁ ριζιμὸς βράχος ἐπὶ τοῦ ἀνώτερου ἐπιπέδου τοῦ ἀκρωτηρίου, ὅπου αἰῶνες μετὰ ἰδρύθηκε ὁ πύργος. Τὸ ἐπίπεδο αὐτὸ διαπιστώθηκε σὲ πολλὰ

σημεῖα ἀπολαξευμένο καὶ διακοσμημένο μὲ καλοσχηματισμένες σπεῖρες μονῆς ἢ διπλῆς περιέλιξης (πίν. 96β).

Ἡ τυπολογικὴ ἀναγνώριση τῶν κωπῆλατων σκαφῶν στὶς βραχογραφίες τοῦ Βαθέος ὡς ἀπολύτως ἀντίστοιχων ἐκείνων ποὺ ἀπεικονίζονται στὶς Τελικὲς Νεολιθικὲς βραχογραφίες τοῦ Στρόφιλα τῆς Ἀνδρου καὶ στὰ Πρωτοκυκλαδικὰ Πτηγανόσχημα σκευῆ τῆς Χαλανδριανῆς καὶ τὶς βραχογραφίες ἀπὸ τὴν Κορυφὴ τ' Ἀρωνίου τῆς Νάξου καθιστᾷ τὸ εὔρημα ἐξαιρετικὰ σπάνιο καὶ γιὰ τοῦτο χρῆζον ἄμεσης προστασίας. Τὰ κάθετα παριστώμενα ἐγχειρίδια εἶναι τὰ μοναδικὰ γνωστά μὲ πλήρως διαμορφωμένη τὴν Τ-σχημὴ λαβὴ τους, ἐμπλουτίζοντας σημαντικὰ τὸ θεματολόγιο τῶν Τελικῶν Νεολιθικῶν καὶ Πρωτοκυκλαδικῶν βραχογραφιῶν τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου (Στρόφιλας Ἀνδρου, Νάξος, Ἡρακλεΐα). Τὰ νέα αὐτὰ δεδομένα θέτουν σὲ νέα ἐρμηνευτικὴ διάσταση τὴν τέχνη τῆς βραχογραφίας καὶ τὴν εὐρεία τῆς διάδοσης στὶς κοινωνίες τῆς 4ης καὶ 3ης χιλιετίας π.Χ.

Εὐρήματα πρόσφατα, ὅπως τὰ παραπάνω, ἀλλὰ καὶ παλαιότερα, ὅπως τὸ τμήμα μαρμάρινου βιολόσχημου εἰδωλίου, ποὺ εἶχε περισυλλεγεῖ τὸ 2008 ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Χρ. Ντούμα (πίν. 97α-β), ἐπαναπροσδιορίζουν τὸν γεωγραφικὸ ὁρίζοντα τοῦ Πρωτοκυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, ἀποδεικνύοντας ὅτι ἡ Ἀστυπάλαια ἀποτελοῦσε μέρος τῆς ἐπικράτειάς του.

Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἀνθρωπογενεῖς Π-σχημὲς κατασκευές (Π1-Π8), ποὺ πυκνὰ διαδέχονται ἢ μία τὴν ἄλλη κατὰ μῆκος τῆς βόρειας καὶ ἀνατολικῆς βραχώδους ἀκτῆς τοῦ ἀκρωτηρίου. Στὴ βόρεια ἀκτὴ οἱ κατασκευές Π1-Π6 εἶναι μικρότερες καὶ ἡ κεραία τους κατὰ τὸ μῆκος τῆς ἀκτῆς εἶναι κατακόρυφα λαξευμένη. Τὶς ὑπόλοιπες πλευρές τους διαμορφώνουν ὀγκολιθικοὶ τοῖχοι καὶ ἀπολαξευμένοι βράχοι. Τῆς κατασκευῆς Π6, ὁ ἰσχυρὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος ποὺ διαμορφώνει τὴν ἀκτὴ καὶ συγκρατεῖ τὸ κατὰ στρώμα ἀνηφορικοῦ δρόμου πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ἔχει «σημανθεῖ» μὲ βραχογραφία σπεύρας (πίν. 98α-β). Στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ, οἱ ἀπολαξευμένες ἐπιφάνειες ποὺ καταλήγουν στὴ θάλασσα εἶναι ἰσχυρὰ κεκλιμένες καὶ οἱ πλαϊνὲς κεραῖες τῶν κατασκευῶν Π7 καὶ Π8 πλαισιώνονται ἀπὸ ὀγκολιθικοὺς τοίχους-ἀναλήμματα (πίν. 99α), καθιστώντας ἀσφαλὴ τὴν ἀναγνώρισή τους μὲ ἀναβάθρες γιὰ τὴν ἀνέλκυση πλοιαρίων στὴν ξηρά. Ὁ συνδυασμὸς τῶν ἔργων αὐτῶν μὲ τὰ ἰσχυρὰ προστατευμένα μεταξύ τους χερσαῖα τμήματα (πύργους;) δίνουν στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τοῦ ἀκρωτηρίου εἰκόνα ὀχυρωματικὴ, ποὺ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν καίρια γιὰ τὸν ἔλεγχον τοῦ στενοῦ σημασίας τῆς ἐγκατάστασης.

Στὴ βόρεια ἀκτὴ, μεταξὺ τῶν Π-σχημῶν διαμορφώσεων Π5 καὶ Π6, μελετήθηκε κτιστὴ ἀπὸ βραχόλιθους τοξοειδῆς κατασκευή, σήμερα ἐν μέρει βυθισμένη, καὶ ἐπιφανειακὸς τοῖχος (Κ 16) ποὺ φαίνεται νὰ τὴν κλείνει στὸ νότιο χερσαῖο τμῆμα, διαμορφώνοντας χαμηλὴ ἐπίπεδη ἐξέδρα (πίν. 99β). Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπιφανειακῶν καθαρισμῶν στὴν ἐξέδρα ἐντοπίστηκε *in situ*, ἐλάχιστα ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας καὶ θαμμένο προσεκτικὰ μέσα στὸ ἀμμόχωμα, εὐρύστομο δῖωτο ἀγγεῖο, σκεπασμένο μὲ λίθινο κυκλικὸ πῶμα (πίν. 100α, εἰκ. 2 ἀρ. 6). Πρόκειται γιὰ κρατηρίσκο στὸν τύπο τῆς κυκλαδικῆς «καντήλας», τυπολογικὰ ἀνήκοντα στὸ πρῶτο μισὸ τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ., μὲ ἰσχυρὰ συγκλίνοντα τὰ τοιχώματα τοῦ κυλινδρικοῦ λαίμου καὶ κάθετες ταινιωτὲς λαβὲς κάτω ἀπὸ τὴ μέγιστη διάμετρο τῆς κοιλιᾶς. Τὸ ἀγγεῖο ἀφαιρέθηκε μὲ σωστικὴ ἐπέμβαση ἀπὸ εἰδικευμένο συντηρητὴ, ὥστε νὰ μὴν κινδυνεύει ἀπὸ τὸ χειμέριο κύμα, ποὺ μὲ βεβαιότητα θὰ τὸ ἐπλήττε⁷. Ἀνασύρθηκε ἐγκιβωτισμένο σὲ εἰδικὸ νάρθηκα (πίν. 100β) καί, ἀπὸ ὅσο μπορούσε νὰ διαπιστωθεῖ κατὰ τὶς ἐργασίες μετακίνησής του, στὸν πυθμένα του περιεῖχε λεπτὰ ὀστά, κυρίως ἀπὸ κρανίῳ βρέφους.

Τὸ εὗρημα ἀξιολογεῖται ὡς πολὺ σημαντικὸ γιὰ τὴ μελέτη τῆς 3ης χιλιετίας στὴν Ἀστυπάλαια καὶ τὸ Νοτιοανατολικὸ Αἰγαῖο, εὐρύτερα. Ἐπιπλέον, τεκμηριώνει ὅτι τὸ ἔθιμο τοῦ ἐγχυτρισμοῦ στὸ Βαθὺ συνδέεται μὲ μία ἐπιμελῶς διαμορφωμένη κατασκευὴ ἐπὶ τῆς βραχώδους ἀκτῆς.

Δύο ἐξίσου σημαντικὰ εὐρήματα τῆς ἔρευνας ἀφοροῦν στὸν ἐντοπισμὸ ὀγκολιθικοῦ περιβάλου ποὺ ὁριοθετεῖ τὴν ἀνατολικὴ χερσαία πρόσβαση πρὸς τὴν ἀπόληξιν τοῦ ἀκρωτηρίου (εἰκ. 1: στὸ μέσον τοῦ τοπογραφικοῦ) καὶ τριῶν τουλάχιστον κυκλοτερῶν ὀρυγμάτων στὸ παρωλιθικὸ στρώμα τῆς βόρειας ἀκτῆς, σὲ ἱκανὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὰ λείψανα τοῦ πύργου καὶ τῆς ἀκρόπολης (εἰκ. 1: ἄνω ἀριστερὰ στὸ τοπογραφικόν).

Ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸν λίθινο «τοῖχο» εἶναι δύσκολο νὰ ἐρευνηθεῖ ἐπιφανειακά, λόγῳ τῆς πολὺ πυκνῆς βλάστησης, τὸ ἔργο ὥστόσο εἶναι ἰσχυρῆς κατασκευῆς καὶ θὰ μπορούσε νὰ συνιστᾷ περίβολο ὁριοθέτησης τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ, ἐὰν ὅχι τεῖχος του. Τὰ κυκλικὰ ὀρύγματα ἔχουν κανονικὸ σχῆμα

7. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ σχετικῆς ἀδειας ἀπὸ τὴν ΚΒ' ΕΠΚΑ Δωδεκανήσων.

(πίν. 101) καὶ ἡ μορφὴ τους δείχνει ὅτι πιθανὸν πρόκειται γιὰ λείψανα λαξευτῶν ἡμιυπόγειων προϊστορικῶν τάφων.

Ἡ συστηματικὴ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα τῆς χερσονήσου Πύργος προγραμματίζεται νὰ συνεχισθεῖ τὸ 2013, ὅποτε καὶ ἡ ὁργανωμένη περιόδευση ἀναμένεται νὰ καλύψει μεγαλύτερη ἐπιφάνεια τῆς ἑκτασης ποὺ ἔχει κηρυχθεῖ Ζώνη Α τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Βαθέος.

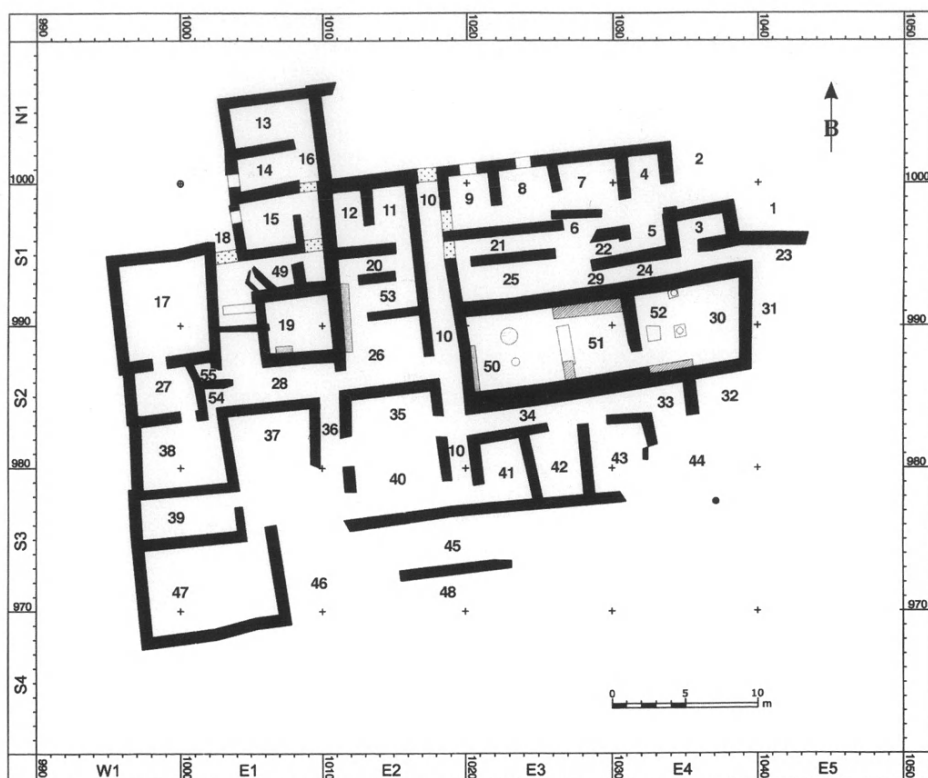
ΑΝΔΡΕΑΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

13. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΩΜΙΝΘΟΥ

(Πίν. 102-135)

Κατά τὴ φετινὴ περίοδο ἀνασκάφηκαν οἱ Χῶροι 7, 8, 9, 10, 26, 53, 19, 28, 49, 54, 55 (εἰκ. 1) καὶ πραγματοποιήθηκαν μικρὲς ἔρευνες σὲ ἄλλους Χώρους τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου¹.

1. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὸ Κεντρικὸ Κτήριο τῆς Ζωμίνθου πραγματοποιεῖται ὑπὸ τῇ διεύθυνσιν τῆς Ἐπιτίμου ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Δρ. Ἐφης Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη. Στὴν ἀνασκαφὴ συμμετεῖχαν οἱ ἀρχαιολόγοι Γιάννης Γεωργίου, Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος, ὑποψήφιος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Southampton, ὁ Γιώργος-Παναγιώτης Γεωργακόπουλος, μεταπτυχιακὸς φοιτητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, οἱ πτυχιούχοι ἀρχαιολογίας Ἀντώνης Παπαδόπουλος, Ἑλένη Χρηστάκη καὶ Ζαχαρίας Μαυριδάκης, ὁ τελειόφοιτος ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης Γιώργος Καλομοίρης καὶ ἡ πρωτοετὴς φοιτήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἐρατὼ Βέμου. Οἱ Κώστας Σαραντίδης καὶ Μιχάλης Ζῶτος, μεταπτυχιακοὶ φοιτητὴς τοῦ Ἑθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν στὴν Προστασία Μνημείων: Συντήρηση καὶ Ἀποκατάσταση Ἱστορικῶν Κτηρίων καὶ Συνόλων. Ἐπιπλέον συμμετεῖχαν οἱ συντηρητὲς Μύρων Νικάκης, Γιάννης Μπαλῆς, Γιώργος Φανουράκης καὶ Μιχάλης Μαυρογιαννάκης, ὁ φωτογράφος Γιάγκος Χαιρέτης καὶ ὁ ἐποχικὸς φύλακας ἀρχαιοτήτων Βασίλης Φασουλᾶς (Μητσοφλᾶς). Ἀκόμα, ὁ εἰδικευμένος ἐργάτης ἀνασκαφῆς Μπάμπης Μαρκομιχελάκης, ὁ εἰδικευμένος ἐργάτης ἀνασκαφῆς Γιάννης Χαιρέτης (Κουγιόμπαλος) καὶ ὁ φοιτητὴς τοῦ τμήματος ἠλεκτρολογίας τῆς Σχολῆς Τεχνολογικῶν Ἐφαρμογῶν τοῦ ΤΕΙ Κρήτης Βασίλης Χαιρέτης. Τέλος, οἱ ἐργάτες Κώστας Μανουράς (Προσφύρης), Μιχάλης Δακανάλης (Μπιντῆς), Κώστας Νταγιαντᾶς (Φουρνάρης), Λευτέρης Μαυρόκωστας, Μένιος Κουνάλης, Ἀντώνης Νταγιαντᾶς, Βασίλης Σαλοῦστρος, Ἀλέξης Φασουλᾶς, Γιώργης Καλλέργης, Νίκος Βρέντζος, Μπάμπης Φασουλᾶς, Κώστας Συκιώτης καὶ οἱ φύλακες Μανώλης Μαυρόκωστας καὶ Δημήτρης Σκανδάλης. Εὐχαριστοῦμε τὸ Ἰδρυμα Ψύχα, τὸ Ἰνστιτούτο Αἰγιατικῆς Προϊστορίας (INSTAP), τὸ Ἰδρυμα Ἀλεξάνδρας καὶ Παύλου Κανελλοπούλου καὶ τὸν Δῆμο Ἀνωγειῶν.

Εἰκ. 1. Κάτοψη τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου.

Χῶροι 7 καὶ 8

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν βόρεια πρόσοψη τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου εἶχε ξεκινήσει ἤδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '80 ὅποτε ἀποκαλύφθηκαν δωμάτια μὲ καλῆς ποιότητος κονιάματα. Συνεχίστηκε κατὰ τὶς περιόδους 2006, 2007² καὶ 2011³. Στὸν Χῶρο 7 ἀφαιρέθηκε ἡ πλειοψηφία τῶν κονιαμάτων πὺ ἀποκαλύφθηκαν πάνω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο δάπεδο.

2. Ἔργον 2007, 66-69. ΠΑΕ 2007, 58-65.

3. Ἔργον 2011, 41-43.

Είκ. 2. Οι θέσεις τῶν εὐρημάτων κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ τοῦ ἀνοίγματος στὸν Χῶρο 7.

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ τῶν Χώρων 7 καὶ 8 εἶχε ὡς στόχο τὴν ἀφαίρεση τμήματος τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου τοῦ Χώρου 7 (πίν. 102α) ὥστε νὰ ἐρευνηθεῖ ὁ κάτω ὄροφος καὶ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς στὸν Χῶρο 8.

Χῶρος 7

Στὸν Χῶρο 7 ἀφαιρέθηκαν τὰ ἐναπομείναντα τμήματα κονιάματος ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 2011 κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ καθαρίστηκε τὸ ἀνοίγμα πὺ ἐνώνει τοὺς Χώρους 7 καὶ 8 ἀπὸ τοὺς πεσμένους λίθους. Ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἐδῶ κονιάματα πὺ ἀποτελοῦν χονδροειδῆ ὑποστρώματα ἀλλὰ καὶ λεπτότερα (πίν. 102β). Ἀκόμα (εἰκ. 2) συλλέχθηκε λίγη κεραμικὴ (κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ κόκκινο χρῶμα μέσα καὶ ἔξω), λίγα ὅστα καὶ μικρὰ τμήματα κάρβουνου. Ἐπίσης παρατηρήθηκε ἓνα στρῶμα γκρίζας

ἄμμου, ἀπὸ τὴν ὁποία συλλέχθηκε δείγμα τὸ ὁποῖο στάλθηκε γιὰ ἀνάλυση στὴν ὁποία φάνηκε ὅτι ἀνήκει στὴ σύσταση τοῦ πηλοῦ. Τὸ ἀρχικὸ βάθος στὸ ἄνοιγμα ἀνάμεσα στοὺς Χώρους 7 καὶ 8 ἦταν 1.29 μ. καὶ τὸ τελικὸ βάθος μὲ τὸν τερματισμὸ τῶν ἐργασιῶν σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο 1.79 μ. (πάχος 0.50 μ.). Μετὰ τὸν καθαρισμὸ, τὸ ἄνοιγμα ἀνάμεσα στοὺς Χώρους 7 καὶ 8 ἔχει πλάτος 1.26 μ.

Γιὰ τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴν ἀπόσπασή τῶν κονιαμάτων ἀφαιρέθηκαν οἱ πλάκες τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου στὴ ΝΑ γωνία τοῦ Χώρου 7, κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου (πίν. 103α). Ἡ τομὴ ποὺ δημιουργήθηκε μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν πλακῶν ἔχει μῆκος 2.45 μ. καὶ πλάτος 0.87 μ. Ἀποκαλύφθηκε μεγάλη ποσότητα κονιάματος, ἀπὸ τὴν ὁποία τὰ περισσότερα κομμάτια ἀφαιρέθηκαν. Παρέμεινε ἓνα τμῆμα κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὥστε νὰ ἀφαιρεθεῖ συνολικὰ τὸ κονίαμα τοῦ τοίχου. Τὰ κονιάματα ἀφαιρέθηκαν κυρίως μὲ τὴ χρήση μαχαιριοῦ ἢ νυστεριοῦ. Ὅπου κρίθηκε ἀπαραίτητο στερεώθηκαν μὲ στερεωτικὸ ὑγρὸ (paraloid) ἢ γύψο καὶ ἔπειτα ἀφαιρέθηκαν. Ἡ ἀφαίρεση τῶν κονιαμάτων ἔγινε ἀπὸ ὁμάδα συντηρητῶν ἀπὸ τὴν Κνωσό.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν κονιαμάτων ἀποκαλύφθηκε μεγάλη σχιστολιθικὴ πλάκα (πίν. 103β). Βρίσκεται σὲ βάθος 2.16 μ. Δηλαδή ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ σὲ σχέση μὲ τὸ ἐξωτερικὸ κρηπίδωμα τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου 7 εἶναι 1.64 μ. Τὸ ἀρχικὸ βάθος πρὶν τὴν ἀφαίρεση τῶν πλακῶν ἦταν 1.42 μ. καὶ τὸ τελικὸ βάθος μετὰ τὴν ἀφαίρεση ἔξι στρώσεων χρώματος εἶναι 2.16 μ. (πάχος 0.74 μ.). Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κονιάματα συλλέχθηκε κεραμικὴ ποὺ ἀπέδωσε λίγα κωνικὰ κύπελλα καὶ λαβὴ χονδροειδοῦς ἀγγείου. Στὸ νότιο καὶ κεντρικὸ τμῆμα, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τμήματος τοῦ πλακοστρώτου, σημειώνεται ἡ παρουσία κόκκινου καμένου χρώματος καὶ ἔχνη κάρβουνου. Σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιπέδου αὐτοῦ βρέθηκαν μικρὰ τμήματα ὀστέων, λίγα κάρβουνα, ἓνα μικρὸ τμῆμα ὀρείας κρυστάλλου καὶ μερικὰ ἀγγεῖα: τέσσερα ἄωτα κωνικὰ κύπελλα καὶ τμῆμα χεῖλους πίθου (πίν. 103β).

Τὰ κονιάματα ποὺ ἀφαιρέθηκαν εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον χονδροειδῆ κομμάτια ποὺ χρησιμοποιοῦνταν ὡς ὑπόστρωμα στὸν τοῖχο γιὰ τὶς λεπτές ἐπιφάνειες. Κάποια κονιάματα εἶναι γωνίες, οἱ ὁποῖες βρίσκονταν στὸ σημεῖο σύνδεσης τῆς ὀροφῆς μὲ τὸν τοῖχο, σὰν αὐτὲς ποὺ βρέθηκαν στὴ Θήρα⁴ (πίν. 104α).

4. Κ. ΠΑΛΥΒΟΥ, *Ἀκρωτήρι Θήρας, Ἡ οἰκοδομικὴ τέχνη* (1999), 210.

Οἱ λεπτὲς ἐπιφάνειες ποὺ ἀφαιρέθηκαν φέρουν μαῦρο, μπλέ, κόκκινο, πορτοκαλί, κίτρινο, λευκὸ καὶ μαῦρο χρῶμα.

Ἡ ἀνασκαφή προχώρησε μέχρι βάθος 2.04 μ. στὴ ΒΑ γωνία τῆς τομῆς, 2.18 μ. στὴ ΒΔ γωνία, 2.03 μ. στὴ ΝΑ γωνία, 1.93 μ. στὴ ΝΔ γωνία καὶ 2.12 μ. στὸ κέντρο τῆς τομῆς. Τὸ ἄνοιγμα τοῦ Χώρου 7 πρὸς τὸν Χῶρο 6 ἔχει πλάτος 1.70 μ. Ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο σώζονται ἑννέα σειρὲς λίθων, ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τέσσερις. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος εἶναι πεσμένος πρὸς τὸν Χῶρο 4 μὲ κατεύθυνση πρὸς Ἀνατολάς. Ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο σώζονται ἑπτὰ σειρὲς λίθων στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ καὶ δεκατέσσερις σειρὲς στὴ δυτικὴ πλευρά. Ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο δεκαεῖς σειρὲς. Οἱ τοῖχοι ἔχουν δομηθεῖ ἀπὸ κατεργασμένους καὶ ἀκατέργαστους τοπικοὺς λίθους, μεγάλου, μεσαίου καὶ μικροῦ μεγέθους, οἱ ὁποῖοι εἶναι τοποθετημένοι μὲ σχετικὰ ἰσόδομο τρόπο καὶ μὲ συνδετικὸ ὑλικὸ λάσπη ἢ χῶμα.

Χῶρος 8

Ἡ ἀνασκαφή ξεκίνησε σὲ βάθος 1.44 μ. ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ εἶχε σταματήσει τὸ 2011⁵. Ἀφαιρέθηκε μία στρώση χρώματος ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα τμήμα στὴ ΒΔ γωνία. Στὸ σημεῖο αὐτὸ παραμένει ἐπειδὴ στὴ στρώση ὑπῆρχαν κονιάματα. Τὸ χῶμα ἦταν ἐπιφανειακὰ καστανὸ καὶ πρὸς τὰ κάτω γκρίζο, μὲ ἴχνη λεπιδωχρώματος. Ὁ νότιος τοῖχος καθαρίστηκε ἀπὸ τὰ κονιάματα ποὺ εἶχαν ἀφεθεῖ σκόπιμα ὥστε νὰ ἀφαιρεθοῦν ὅλα μαζί. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν κονιαμάτων ἀποκαλύφθηκαν πλάκες δαπέδου τοῦ πλακοστρώτου τοῦ πάνω ὀρόφου. Καθαρίστηκε ἐπίσης καὶ τὸ παράθυρο τοῦ βόρειου τοίχου ἀπὸ πέτρες ποὺ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἦταν ἐπίχωση ἢ σκόπιμο κλείσιμο.

Κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφή ἀφαιρέθηκαν πολλὰ κονιάματα. Τὰ περισσότερα εἶναι χονδροειδῆ ὑποστρώματα ἀλλὰ ἀρκετὰ εἶναι λεπτὲς ἐπιφάνειες ποὺ φέρουν χρώματα. Τὰ χρώματα ποὺ ἀποκαλύφθηκαν φέτος εἶναι κόκκινο, κίτρινο, πορτοκαλί, μαῦρο, λευκὸ μὲ κόκκινο, κίτρινο μὲ μαῦρο καὶ κόκκινο μὲ λευκὲς ταινίες (πίν. 105α). Συνολικὰ ἀφαιρέθηκαν 62 τμήματα κονιαμάτων. Τὰ κονιάματα ἀφαιρέθηκαν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως καὶ τοῦ Χώρου 7.

5. Έργον 2011, 43. ΠΑΕ 2011, 168.

Συλλέχθηκαν ἀκόμα μερικά ὄστρακα ἀπὸ ὁλόκληρο τὸν χώρο καὶ ιδιαίτερα ἀπὸ τὸ νοτιότερο τμήμα. Ἀπὸ ὅλη τὴ στρώση συλλέγονται βάσεις καὶ χεῖλη ἀπὸ χονδροειδὲς ἄγγειο καὶ τμήματα κυπέλλων, τμήμα χεῖλους κυπέλλου μὲ καστανὴ ταινία περὶ τὸ χεῖλος ἔσω καὶ ἔξω, τμήμα κλειστοῦ ἄγγείου μὲ φυλλοειδὲς κόσμημα. Τμήματα κωνικοῦ κυπέλλου καὶ μία λοπάδα (πίν. 105β) βρέθηκαν στὸ βορειότερο τμήμα καὶ ἓνα ἡμισφαιρικό κύπελλο κοντὰ στὸ παράθυρο. Ἀπὸ τὸ νοτιότερο τμήμα πάνω σε κόκκινο καμένο χῶμα καὶ ἴχνη κάρβουνου συλλέχθηκαν πάλι ἐλάχιστα ὄστρακα ΓΜ ΙΑ περιόδου. Ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ παραθύρου (πίν. 104β) τοῦ βόρειου τοίχου συλλέχθηκαν τμήματα ὀστών, κομμάτια κάρβουνου, τμήμα ἄμορφης ὀρείας κρυστάλλου καὶ ἓνα ἀπολείψιμα κόκκινου πυριτολίθου.

Στὸν χώρο αὐτὸ εἶχε βρεθεῖ κλειστὴ κυκλικὴ κατασκευὴ μὲ κάθετους λίθους πὺρ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφος. Ἡ κατασκευὴ αὐτὴ δημιουργήθηκε προφανῶς μετὰ τὴν καταστροφὴ ἐφόσον ἐκλείσει ἡ πόρτα-πρόσβαση πρὸς τὸν χώρο 9⁶. Πιθανῶς ἦταν χώρος συλλογῆς κάποιων ἀπὸ τὰ φυτικὰ προϊόντα πὺρ βρέθηκαν στὸν χώρο, ἴσως κριθάρι. Σημειώνεται ὅτι στὸν χώρο αὐτὸ βρέθηκαν δείγματα ὅλων τῶν φυτικῶν καταλοίπων, δημητριακά, κριθάρι, ἐνῶ μετὰ τῶν φρούτων καὶ τῶν καρπῶν συλλέχθηκαν σύκο καὶ ἐλιά, ἐπομένως εἶναι βέβαιον καὶ ἐδῶ ὅτι ὁ ἄνω ὄροφος ἔχει ἀποθηκευτικὴ χρήσι.

Ἡ ἀνασκαφὴ στὸν Χώρο 8 ὁλοκληρώθηκε σὲ βάθος 1.37 μ. (πάχος 0.07 μ.) στὴ ΒΑ γωνία, 1.54 μ. (πάχος 0.10 μ.) στὴ ΒΔ γωνία, 1.45 μ. στὴ ΝΑ γωνία, 1.61 μ. (πάχος 0.17 μ.) στὴ ΝΔ γωνία καὶ 1.63 μ. (πάχος 0.19 μ.) στὸ κέντρο τοῦ δωματίου. Τὸ παράθυρο τοῦ βόρειου τοίχου ἔχει πλάτος 0.92 μ., ὕψος 0.96 μ. μέχρι τὸ σημεῖο πὺρ σώζεται ὁ τοῖχος καὶ μῆκος 1.02 μ. Τὸ ὕψος ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ κρηπίδωμα μέχρι τὸ περβάζι τοῦ παραθύρου εἶναι 0.91 μ. Τὸ ἄνοιγμα ἀνάμεσα στοὺς Χώρους 8 καὶ 9 ἔχει πλάτος 0.60 μ.

Ὁ βόρειος τοῖχος διατηρεῖ δεκατρεῖς σειρὲς λίθων ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ καὶ ἐννέα ἀπὸ τὴ δυτικὴ. Ὁ δυτικὸς τοῖχος διατηρεῖ ἑξὶ σειρὲς λίθων καὶ ἔχει ἐλαφρὰ κλίση πρὸς Δυσμὰς. Στὸν νότιο τοῖχο διατηροῦνται ἑπτὰ σειρὲς λίθων καὶ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο δεκαπέντε. Οἱ τοῖχοι ἔχουν δομηθεῖ ἀπὸ κατεργασμένους καὶ ἀκατέργαστους λίθους, μεγάλους, μεσαίους καὶ μικροὺς

μεγέθους, οί όποιοί είναι τοποθετημένοι με σχετικά ισόδομο τρόπο και με συνδετικό ύλικό λάσπη ή χῶμα.

Χῶρος 9

Ο Χῶρος 9 (είκ. 1, πίν. 106α) είναι ένα δωμάτιο με παράθυρο στο βόρειο τμήμα του Κεντρικού Κτηρίου τής Ζωμίνθου, διαστάσεων (έσωτερικά) περίπου 3.20×3.20 μ. Βρίσκεται άμέσως ανατολικά τής κύριας βόρειας εισόδου του κτηρίου που οδηγεί στον Διάδρομο 10, βόρεια του Χῶρου 21 και δυτικά του Χῶρου 8. Στη ΝΑ γωνία του Χῶρου 9 υπάρχει άνοιγμα, μέσω του όποιου τὸ δωμάτιο επικοινωνεί με τὸν γειτονικό Χῶρο 8. Οί φετινές έργασίες αποκάλυψαν ένα ακόμα άνοιγμα στη ΝΔ γωνία του δωματίου, τὸ όποιο δίνει πρόσβαση στον χῶρο από τὸν Διάδρομο 10. Ως σταθερό σημείο μέτρησης τῶν βαθῶν τής άνασκαφῆς του δωματίου (ΣΣ) χρησιμοποιήθηκε τὸ σταθερό σημείο, που έχει όριστεί επάνω στην άνω επιφάνεια του ανώτερου λίθου τής ΒΔ γωνίας του Δωματίου 12 και τὸ όποιο βρίσκεται σέ ύψος 103.732 μ. σέ σχέση πρὸς τὸ βασικό σταθερό σημείο τής άνασκαφῆς, που βρίσκεται στο άλώνι στά δυτικά του Κεντρικού Κτηρίου τής Ζωμίνθου. Σημειώνεται ότι ή ανώτερη επιφάνεια τής επίχωσης στο έσωτερικό του Δωματίου 9 (στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα του δωματίου) πρὶν τήν έναρξη τῶν άνασκαφικῶν εργασιῶν βρισκόταν σέ βάθος 0.10 μ. από τὸ ΣΣ.

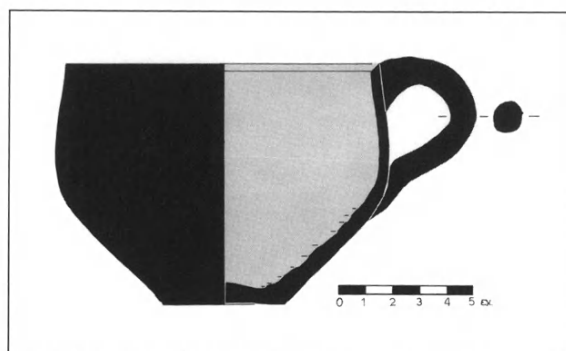
Στο Δωμάτιο 9 είχε γίνει τὸ 1990 καθαρισμός και μικρή έρευνα που είχε προχωρήσει κατά μήκος του νότιου τοίχου σέ σχετικά μεγαλύτερο βάθος πιθανότατα επειδή δὲν έκτεινόταν εκεί ή λιθορριπή που εμφανίστηκε αργότερα. Τὸ ανώτερο επιφανειακό στρώμα είναι χῶμα σύγχρονο πάνω από νάυλον για νά προστατευθεῖ ὁ χῶρος. Η επιφάνεια του δωματίου εμφάνιζε πρὶν τήν έναρξη τῶν εργασιῶν μία κατωφέρεια από ΒΑ πρὸς Ν/ΝΔ (από βάθος 0.10 μ. μέχρι βαθους 0.17/0.31 μ. από τὸ ΣΣ που βρισκόταν πάνω από τὸ πλαστικό ύλικό). Η επιφάνεια τής ΒΔ γωνίας βρισκόταν σέ σχετικά μεγαλύτερο βάθος (μέχρι 0.42 μ.), πιθανότατα διότι και εκεί είχε προχωρήσει βαθύτερα ή άνασκαφή. Σέ μεγαλύτερο βάθος (μέχρι 0.58 μ. από τὸ ΣΣ) βρισκόταν και ή περιοχή κατά μήκος του δυτικού όριου του δωματίου, δηλαδή του δυτικού τοίχου, γιατί ή επίχωση εκεί είχε αφαιρεθεῖ κατά τήν άνασκαφή του Διαδρόμου 10 τὰ έτη 1989 και 1990 προκειμένου νά αποκαλυφθεῖ τὸ δυτικό τμήμα τής άνω επιφά-

νειας τοῦ τοίχου. Εἶχε ἐπίσης ἀφαιρεθεῖ παλαιότερα τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς ἐπίχωσης ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τοῦ παραθύρου τοῦ Χώρου 9. Ἡ ἐξωτερικὴ ἀπόληξη τοῦ περβαζιοῦ τοῦ παραθύρου εἶχε ἀποκαλυφθεῖ σὲ βάθος 1.20 μ. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου ἦταν ὁρατοὶ ἐπιφανειακὰ ἀρκετοὶ πεσμένοι λίθοι μικροῦ, μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ λίγοι πράσινοι σχιστόλιθοι (πίν. 106α).

Τὸ 2012 ἀφαιρέθηκαν σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ Δωματίου 9 ἀρχικὰ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα σὲ βάθος ἀπὸ 0.10 μέχρι 0.42 μ. καὶ στὴ συνέχεια ἑπτὰ συνολικὰ στρώσεις μέχρι βάθους 1.55 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ. Ἡ κυριότερη στρωματογραφικὴ διαφοροποίηση πού διαπιστώθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ δωματίου ἦταν ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς πυκνῆς λιθορριπῆς (ὅπως καὶ σὲ ὅλο τὸ Κεντρικὸ Κτήριο) ἀπὸ βάθος 0.17 ἕως 0.55/0.78 μ., μέσα σὲ σκοτεινοῦ χρώματος χαλαρὸ χῶμα, ἡ ὁποία καταλάμβανε τὸ κεντρικὸ, κεντρικὸ-ἀνατολικὸ καὶ βόρειο-βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ δωματίου.

Ἡ ἐπίχωση τῶν ὑπόλοιπων τμημάτων τοῦ δωματίου (βορειοδυτικά, δυτικά καὶ νότια) στὶς ἀντίστοιχες στρώσεις ἦταν ἀνοικτότερου χρώματος, περισσότερο συμπαγῆς καὶ περιεῖχε σχετικὰ λίγους πεσμένους λίθους. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ τελευταία ἐπίχωση πού περιέβαλλε ἀπὸ δυτικά καὶ νότια τὴ λιθορριπὴ – ἀπὸ ἄτακτα πεσμένους λίθους μεταξύ τῶν ὁποίων πολλοὶ μεγάλου μεγέθους στὸ κεντρικὸ, ἀνατολικὸ, βόρειο καὶ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ Δωματίου – δὲν διαφοροποιεῖται οὐσιαστικὰ ὅσον ἀφορᾷ στὸ εἶδος τοῦ χώματος καὶ τὴν περιεκτικότητά σὲ λίθους ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῶν τριῶν ἐπόμενων στρώσεων, σὲ βάθος 0.78 μέχρι 1.56 μ., ἡ ὁποία ἦταν πλέον ἐνιαία σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ δωματίου. Οἱ λίθοι ἦταν ἀσβεστόλιθοι ἀλλὰ καὶ ἀρκετοὶ πράσινοι σχιστόλιθοι ἀπὸ δάπεδο δωματίου ἄνω ὀρόφου. Ἀπὸ τὸ τμήμα αὐτὸ περισυλλέχθηκε κεραμεικὴ: ὄστρακα πίθων μὲ καταλιβάδες, βάση κωνικοῦ κυπέλλου, τμήμα χεῖλους πίθου, ἓνα μελαμβαφὲς ὄστρακο, τμήματα κυπέλλων.

Ἀπὸ βάθος 0.52 μ./0.63 μ. ἐμφανίζονται λευκὰ κονιάματα πού συνεχίζονται μέχρι καὶ τὸ κατώτερο ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο προχώρησε ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ. Κάποια ἀπὸ αὐτὰ τὰ κονιάματα διατηροῦν ἐρυθρὴ, πορτοκαλόχρωμη, γαλάζια καὶ μελανὴ βαφὴ στὴν ἐπιφάνειά τους καθὼς καὶ ἀποτυπώματα σπάγκου (πίν. 106β). Στὴ ΝΑ γωνία τοῦ Χώρου ὑπάρχει μεγαλύτερη συγκέντρωση κονιαμάτων. Ἡ ἐκτεταμένη διασπορά σὲ βάθος 0.65 μ. καὶ στὸ κεντρικὸ-ἀνατολικὸ τμήμα ἀνάμεικτων ὀστράκων ἀπὸ τουλάχιστον δύο, ἴσως καὶ τρεῖς διαφορετικοὺς

Εἰκ. 3. Μόνωτο ἡμισφαιρικό κύπελλο ἀπὸ τὸ νότιο-κεντρικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 9.

πίθους σὲ διάφορα σημεῖα καὶ βάθη (πίν. 107α) πεσμένων προφανῶς ἀπὸ τὸν ὄροφο τοῦ δωματίου ἔφταναν μέχρι τὰ κατώτερα ἐπίπεδα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς. Σημειώνεται ὅτι πρόκειται γιὰ πίθους τοῦ ἴδιου τύπου δηλαδὴ σχετικά μικροῦ μεγέθους πιθοειδῆ μὲ ἴδιου τύπου λαβή. Μία σειρά λίθων μεσαίου μεγέθους κατὰ μῆκος τοῦ δυτικῶς τμήματος τοῦ Χώρου προερχόταν προφανῶς ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο, τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ ὁποίου ἦταν κακῆς διατήρησης. Στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο αὐτὸ περισυλλέχθηκε μικρὴ ποσότητα ὀστράκων. Βρέθηκαν ἐπίσης λίγα κομμάτια καμένου ξύλου καὶ κονιαμάτων ἓνα ἐκ τῶν ὁποίων μὲ ἐρυθρὴ βαφή.

Σὲ βάθος 0.78 μ. μέχρι 1.24 μ. παρατηρήθηκε αὐξηση στὴν περιεκτικότητα τοῦ χώματος σὲ λεπιδόχωμα, ἐνῶ οἱ ἀσβεστόλιθοι καὶ σχιστόλιθοι μειώνονται μὲ ἐξαίρεση μεγάλη πλάκα ἀπὸ πράσινο σχιστόλιθο ποὺ ἀποκαλύφθηκε σὲ σχεδὸν ὀριζόντια θέση στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ Χώρου. Κάτω ἀπὸ αὐτὴν καὶ λίγο ἀνατολικότερα παρατηρήθηκε μεγάλη ποσότητα κάρβουνου σὲ μία περιοχὴ διαστάσεων 0.70×0.40 μ. Γενικὰ οἱ σχιστόλιθοι κυρίως πράσινοι καὶ λίγοι κοκκινωποὶ δὲν ὑστεροῦν σὲ ἀριθμὸ καὶ κάποιες ἀπὸ τίς πλάκες σὲ ὀριζόντια θέση μὲ μικρὴ κλίση προέρχονται πιθανῶς ἀπὸ διαλυμένο δάπεδο τοῦ ὀρόφου. Ἐπίσης αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐρημάτων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τέσσερα κύπελλα καὶ ἓνα μόνωτο ἡμισφαιρικό⁷ (εἰκ. 3). Ἀπὸ βάθος 0.78-1.04 μ. αὐξή-

7. PH. BETANCOURT, *The History of Minoan Pottery* (Princeton 1985), 126, εἰκ. 93.

θηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν κονιαμάτων καὶ ἄρχισαν νὰ συλλέγονται κονιάματα καὶ κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου συλλέχθηκε μικρὸ τμήμα χαλαζία. Τὰ ὄστρακα λιγιστά: τραχιὰ κεραμεικὴ ἀπὸ μεσαίου μεγέθους ἀγγεῖα, λαβὴ ἀπὸ πιθοειδές, τμήματα κωνικῶν καὶ σφαιρικῶν κυπέλλων, ὄστρακα μελαμβαφή, λαβὴ κυπέλλου ποὺ πλαταίνει πρὸς τὰ κάτω, τμήμα χεῖλους τσαγιέρας, τμήμα ἀπὸ χύτρα, ὄστρακο μὲ ἐγχάρακτη κυματοειδὴ γραμμὴ, λαβὴ ἀπὸ μεγάλο ἀγγεῖο, τμήμα χεῖλους μικροῦ ἡμισφαιρικοῦ μελαμβανοῦς κυπέλλου μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος, ταινιοειδεῖς λαβές, ὄστρακο ἐρυθρὸ μέσα καὶ ἔξω, χεῖλος μικροῦ ἀγγείου. Τὰ ὄστα ἦταν λιγιστά.

Στὸ κατώτερο φετινὸ ἐπίπεδο, ἀπὸ βάθος 1.24 μ. μέχρι 1.55 μ., δὲν ὑπάρχει καμία διαφοροποίηση. Βρέθηκε ἓνα μικρὸ λίθινο τμήμα μὲ λειᾶς ἐπιφάνειες. Περισυλλέχθηκαν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κονιάματα ποὺ προαναφέρθηκαν μεγάλη ποσότητα πηλοχώματος πιθανότατα ἀπὸ ὑπόστρωμα κονιαμάτων. Ἐπίσης βρέθηκε ἓνα μικρὸ πιθοειδές ἀγγεῖο ποὺ συνεχίζεται σὲ κατώτερα ἐπίπεδα γι' αὐτὸ παραμένει στὴ θέση του. Τέλος, ἡ σχεδὸν παντελὴς ἀπουσία πεσμένων ἀγγείων καὶ γενικὰ μικρῶν εὐρημάτων στὴν τελευταία στρώση (ἐκτὸς τῶν ἐκτεταμένων συγκεντρώσεων πεσμένων τμημάτων κονιαμάτων), καθὼς καὶ μία μικρὴ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πεσμένων λίθων ποὺ παρατηρεῖται στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ δωματίου κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς στρώσης αὐτῆς, δείχνει ὅτι οἱ λίθοι ἔπεσαν ἀπὸ ἄνω ὄροφο καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς πρὸς τὸ κέντρο.

Σὲ βάθος 1.24 μ. καθαρίστηκε τὸ περβάζι τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Δωματίου, ἡ βόρεια ἀπόληξη τοῦ ὁποίου ἦταν ὁρατὴ ἤδη. Ἀποκαλύφθηκαν οἱ πλάκες τοῦ περβαζιοῦ. Συλλέχθηκαν μερικὰ τμήματα χύτρας, μικρὸ τμήμα ὁστοῦ καὶ λευκὸ κονίαμα.

Ἀπὸ βάθος 0.78-1.24 μ. ἄρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται στὸ ΒΑ τμήμα τοῦ Χώρου 9 μία ὀρθογώνια κτιστὴ κατασκευὴ (πίν. 107β), ἡ ὁποία ἀκουμπάει ἀντίστοιχα πρὸς βόρεια καὶ ἀνατολικά στὸν βόρειο καὶ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου καὶ περικλείει τὴ ΒΑ του γωνία. Ἔχει διαστάσεις 0.90×0.60 μ. καὶ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ μέχρι στιγμῆς σὲ ὕψος 0.52 ἕως 0.83 μ. Τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων τῆς εἶναι 0.27-0.29 μ. Στὴ δυτικὴ τῆς ὄψη ποὺ προχωρεῖ σὲ βάθος 1.55 μ. σώζονται τρεῖς δόμοι, ἐνῶ ἡ νότια ὄψη σώζει τουλάχιστον ἑξὶ δόμους. Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο (πίν. 108β) τὸ χῶμα τῆς ἐπίχωσης ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς κατασκευῆς ἦταν τὸ ἴδιο μὲ αὐτὸ τῆς ὑπόλοιπης ἐπιφάνειας καὶ περιεῖχε μόνον πολὺ λίγους, πεσμένους μικροὺς ἀσβεστόλιθους ἀκανόνιστους

σχήματος καθώς και έναν παρόμοιου μεγέθους και σχήματος πράσινο σχιστόλιθο. Συλλέχθηκαν επίσης τέσσερα μικρά ὄστρακα.

Οἱ τοῖχοι τοῦ Δωματίου 9 εἶναι σχετικὰ ἐπιμελῶς κτισμένοι κυρίως μὲ ἀσβεστόλιθους διαφόρων μεγεθῶν. Σποραδικὰ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ στὴν τοιχοποιία καὶ σχιστόλιθοι. Λίθοι μεγάλου μεγέθους ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ κυρίως στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ βόρειου τοίχου τῆς βόρειας πρόσοψης τοῦ κτηρίου, ἡ ὁποία ἔχει μεγαλύτερο πᾶχος (περ. 1 μ.). Ὁ δυτικὸς τοῖχος εἶναι κτισμένος μὲ λίθους κυρίως μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, ἐνῶ ὁ νότιος τοῖχος εἶναι ἀμελέστερα κτισμένος μὲ λίθους κυρίως μεσαίου μεγέθους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰσχυρὴ παραστάδα τῆς δυτικῆς ἀπόληξής του ποὺ εἶναι κτισμένη μὲ μεγάλου μεγέθους λίθους. Σχετικὰ μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ὀριστικὲς παρατηρήσεις ἀφοῦ τόσο ἡ δυτικὴ ὅσο καὶ ἡ ἀνατολικὴ του ὄψη καλύπτονται στὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἀπὸ χῶμα λόγω τῆς κλίσης ποὺ ἐμφανίζει πρὸς Δυσμᾶς καὶ κυρίως λόγω τῆς ὑπαρξῆς κονιαμάτων στὶς παρειές του. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ τοιχοποιία του εἶναι παρόμοια μὲ αὐτὴ τοῦ νότιου τοίχου τοῦ δωματίου.

Τὸ παράθυρο τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου ἔχει πλάτος 1.10 μ. καὶ μέγιστο σωζόμενο ὕψος πέρ. 1.20 μ. (πίν. 107β).

Τὸ ΝΑ ἄνοιγμα τοῦ δωματίου ἔχει πλάτος πέρ. 1.10 μ. Οἱ ἀνώτεροι λίθοι τῆς βόρειας παραστάδας τῆς θύρας ἔχουν μετακινηθεῖ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ανοίγματος, ἡ ἀνατολικὴ ἀπόληξή της ὅμως ἔχει ἐν μέρει ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης τοῦ Δωματίου 8 σὲ παλιότερη ἀνασκαφικὴ περίοδο. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ανοίγματος προχώρησε φέτος μέχρι βάθος περ. 0.70 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ. Τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης σὲ μεγαλύτερο βάθος ἐμποδίζουν πρὸς τὸ παρὸν οἱ πεσμένες πλάκες ποὺ ἔχουν ἔρθει στὸ φῶς στὸ ἐσωτερικὸ του καὶ οἱ ὁποῖες θὰ μπορούσαν νὰ ἀνῇκουν στὸ ὑπέρθυρο τοῦ ανοίγματος.

Οἱ φετινὲς ἐργασίες ἀποκάλυψαν ἕνα ἀκόμα ἄνοιγμα στὸ ΝΔ τμήμα τοῦ Χώρου 9, τὸ ὁποῖο ἔδινε ἀρχικὰ πρόσβαση στὸν χῶρο ἀπὸ τὸν Διάδρομο 10. Συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε ὅτι στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου, σὲ ἀπόσταση 1.46 μ. ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο, σχηματίζεται μία παραστάδα (πίν. 108α). Ἡ κεραμεικὴ ποὺ περισυλλέχθηκε ἀποτελεῖται ἀπὸ: τμήμα δίσκου, τμήμα κυπέλλου μελαμβαφοῦς, τμήμα κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα, τμήμα μικροῦ προχοειδοῦς καὶ λίγα χονδροειδῆ ὄστρακα. Τὸ τμήμα τοῦ τοίχου ποὺ

βρισκόταν πρὸς νότια τῆς παραστάδας αὐτῆς καὶ μέχρι τὸν νότιο τοῖχο τοῦ δωματίου ἦταν ἀμελέστερης κατασκευῆς σὲ σχέση πρὸς τὸ βόρειο τμήμα. Εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ στὴν τοιχοποιία μικρότεροι λίθοι καὶ τὸ τμήμα αὐτὸ ἦταν γενικὰ χειρότερης διατήρησης σὲ σχέση πρὸς τὸ ὑπόλοιπο τμήμα, ἐνῶ ἐμφάνιζε καὶ μία ἐλαφρὰ μεγαλύτερη κλίση πρὸς Δυσμὰς, ἔτσι ὥστε σχηματιζόταν μία ὁδόντωση ἀκριβῶς στὴν παραστάδα. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς ἐπιβεβαιώνονταν καὶ στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ τοίχου, στὸ ἐσωτερικὸ δηλαδὴ τοῦ Διαδρόμου 10, ὅπου ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε προχωρήσει παλαιότερα μέχρι τὸ δάπεδο. Φάνηκε δηλαδὴ μὲ σαφήνεια ὅτι στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ τοίχου ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ κάποιο ἀρχικὸ ἄνοιγμα πὺλ ἐδινε πρόσβαση στὸν Χῶρο 9 ἀπὸ τὸν διάδρομο καὶ τὸ ὁποῖο κτίστηκε σὲ κάποια φάση τῆς χρήσης τῶν χώρων. Τὸ πλῆθος τῶν μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους λίθων πὺλ εἶχαν φράξει τὴν πρόσβαση αὐτὴ ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὴ δυτικὴ καὶ τὴν ἀνατολικὴ ὄψη. Στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία οἱ λίθοι ἦταν μικροί, ἀκανόνιστου σχήματος ἀσβεστόλιθοι, ἀλλὰ καὶ μερικοὶ παρόμοιου μεγέθους καὶ σχήματος σχιστόλιθοι. Ὡστόσο, στὸ κατώτατο τμήμα τοῦ ανοίγματος οἱ λίθοι ἦταν στὴν πλειοψηφία τους μεγαλύτεροι, μεσαίου δηλαδὴ μεγέθους, κάποιοι μάλιστα ἀπὸ αὐτοὺς πλακοειδεῖς. Ἕνας λίθος πιθανῶς σχημάτιζε ἐκεῖ κάποιο κατώφλι. Ἡ ἀφαίρεση τῶν λίθων στὸ ἄνοιγμα προχώρησε μέχρι βάθος 2.20 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ. Τὸ χῶμα ἀνάμεσα στοὺς λίθους ἦταν καστανὸ ἕως σκοτεινὸ καστανὸ καὶ σχετικὰ μαλακὸ καὶ χαλαρό. Συλλέχθηκαν μόνον τρία ὄστρακα καθὼς καὶ δύο μικρὰ τμήματα ὀστέων. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν λίθων παρατηρήθηκε ἡ ὑπαρξὴ ἐπιφανειῶν λευκοῦ κονιάματος ἐπάνω στὴν παρειὰ τῆς ἀσκαφῆς ἐπίχωσης τοῦ ΝΔ τμήματος τοῦ Χώρου 9 πὺλ ἀποκαλύφθηκε στὴν περιοχὴ τοῦ ανοίγματος. Πρόκειται γιὰ ὁμοιόμορφου πάχους, λεπτὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα φάνηκε νὰ ἔχουν τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια πρὸς Ἀνατολὰς, δηλαδὴ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Χώρου 9. Δὲν διακρίνονται χρώματα ἐπάνω στὶς ἐπιφάνειές τους, ἂν καὶ βέβαια δὲν ἔχουν ἀκόμα καθαριστεῖ.

Ἀφαιρέθηκε, τέλος, ἡ ἐπίχωση πὺλ βρισκόταν μετὰξὺ τοῦ κύριου τμήματος τοῦ νοτίου τοίχου καὶ τῆς δυτικῆς ἀπόληξής του, δηλαδὴ τῆς ἰσχυρῆς παραστάδας πὺλ χωρίζει τὰ δύο ἀνοίγματα πὺλ ὁδηγοῦν ἀπὸ τὸν Διάδρομο 10 πρὸς τοὺς Χώρους 9 καὶ 21. Ἀπὸ βάθος 0.25 ἕως 1.15 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ ἀνασκάφηκε τόσο ἡ νότια ὅσο καὶ ἡ βόρεια παρειὰ τοῦ τοίχου. Τὸ χῶμα ἦταν καστανοῦ χρώματος, μαλακὸ, σχετικὰ χαλαρὸ καὶ περιεῖχε ἐλάχιστους μικροὺς

πесμένους λίθους. Συλλέχθηκαν λίγα ὄστρακα, ἓνα τμήμα τροπιδωτοῦ κυπέλλου μελαμβαφές, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴ ΜΜ II περίοδο⁸ καὶ ἓνα τμήμα ὀστοῦ. Μὲ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἔρευνας διαπιστώθηκε ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ εἶναι ἐπίσης κτισμένο, ἂν καὶ μὲ λίθους μικρότερους ἀπὸ αὐτοὺς τοῦ νότιου τοίχου, δηλαδὴ μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Τὸ τμήμα τοῦ τοίχου εἶναι ἐπίσης μέγιστου πλάτους 0.70 μ., ἔχει δηλαδὴ σημαντικὰ μικρότερο πάχος ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο, ὁ ὁποῖος ἔχει πλάτος περίπου 0.96 μ. στὸ συγκεκριμένο σημεῖο καὶ δὲν «δένει» μὲ αὐτὸν ἢ τὴν παραστάδα. Ἡ παραστάδα εἶναι παχύτερη. Δὲν εἶναι ἀκόμα σαφές ἐὰν στὸ τμήμα αὐτὸ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὸ ἀρχικὸ κτίσιμο τοῦ νότιου τοίχου ἢ μὲ κάποια ὑστερότερη ἐπιδιόρθωση.

Διάδρομος 10 (εἰκ. 1)

Ὁ Διάδρομος 10 βρίσκεται ἀνατολικά τοῦ Χώρου 26 καὶ δυτικὰ τοῦ Χώρου 50. Χωρίζει τὸ Κεντρικὸ Κτήριο σὲ δύο πτέρυγες, ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ. Τὸ βόρειο τμήμα τοῦ Διαδρόμου 10 εἶχε ἀνασκαφεῖ τὴ δεκαετία τοῦ '80⁹. Τόσο ὁ ἀνατολικός, ὅσο καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ Διαδρόμου παρουσίαζαν ἔντονη κλίση λόγω τοῦ σεισμοῦ ποὺ κατέστρεψε τὸ κτήριο, καθὼς καὶ λόγω τῶν καιρικῶν συνθηκῶν κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνες.

Ὡς σταθερὸ σημεῖο μέτρησης τῶν βαθῶν τοῦ Διαδρόμου 10, κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφή, ὀρίστηκε σημεῖο ἐπάνω στὴ ΒΔ γωνία τοῦ μεγάλου λίθου τοῦ Δωματίου 12 μὲ ἀπόλυτο ὑψόμετρο 103.732 μ. ἀπὸ τὸ ἁλῶνι δυτικὰ τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ Διαδρόμου 10 εἶχε φτάσει μέχρι τὸ δάπεδο. Στὸ βορειότατο τμήμα του εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατώφλι μὲ ὄλμο, καὶ πλακόστρωση καθ' ὅλο τὸ μῆκος του. Ἡ ἀνασκαφὴ κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο πραγματοποιήθηκε σὲ δώδεκα στρώσεις, τηρώντας σὰν ἀρχὴ τὴν ἀφαίρεση 10 ἑκατοστῶν ἀνὰ στρώση. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἦταν πάντα ἐφικτὸ λόγω τῆς μεγάλης ποσότητος καὶ τοῦ μεγέθους τῶν πεσμένων λίθων ποὺ ὑπαγόρευαν σὲ πολλὰς περιπτώσεις τὸν τρόπο τῆς ἀνασκαφῆς. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ

8. PH. BETANCOURT, 92, εἰκ. 65.

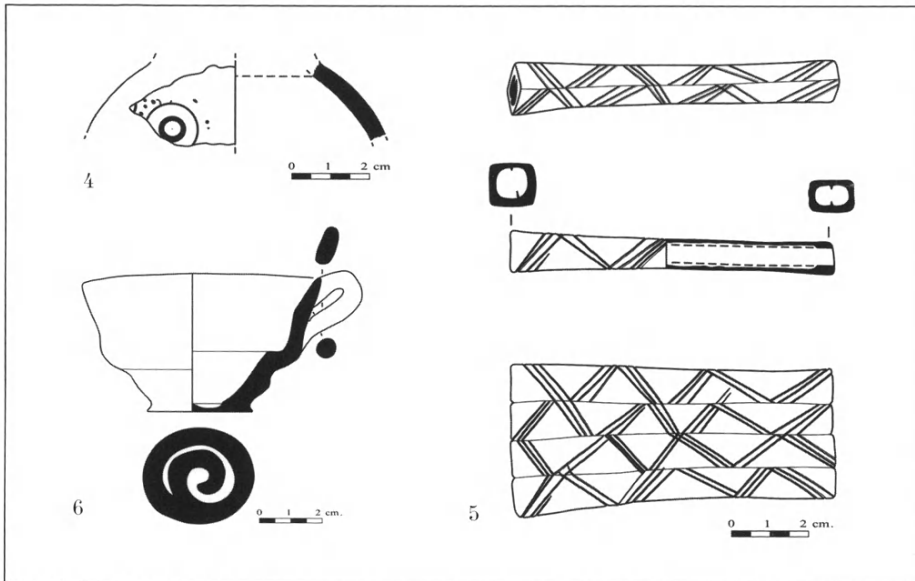
9. Τὴ δεκαετία τοῦ '80 ὀνομαζόταν Διάδρομος 13.

ἀνασκαφή ἄρχισε τὸ 2012 σὲ ἀπόσταση 9.30 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου τοῦ Διαδρόμου καὶ μικρὲς ἐπεκτάσεις πρὸς νότια. Τὸ μῆκος τῆς φετινῆς τομῆς εἶναι 8.64 μ., ἐνῶ τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ Διαδρόμου μαζί με τὴ φετινὴ τομὴ εἶναι 17.27 μ. Τὰ ἀρχικὰ βάθη ἦταν BA: 0.58 μ. BD: 0.56 μ. NA: 0.18 μ. ND: 0.25 μ. K: 0.55 μ. ἐνῶ τὰ τελικὰ βάθη ἦταν: BA: 1.79 μ. BD: 1.82 μ. NA: 1.82 μ. ND: 1.82 μ. K: 1.85 μ.

Διακρίθηκαν τρία στρωματογραφικὰ σύνολα, ἐνῶ ἡ ἀνασκαφή δὲν ἔφτασε στὸ στρώμα τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖο καὶ συνήθως δίνει τὰ περισσότερα εὐρήματα καὶ τοὺς λιγότερους πεσμένους λίθους. Στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο, κάτω ἀπὸ ἓνα ἐπιφανειακὸ στρώμα τὸ χῶμα ἦταν χρώματος καστανοῦ/σκούρου καστανοῦ με τοὺς μεγάλους πεσμένους ὀγκόλιθους ποὺ ἔχουν καταρρεύσει ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν Χώρων 25, 26, 50, 53 καὶ 35· στὸ κατώτερο ἐπίπεδο, τὸ χῶμα ἦταν κιτρινωποῦ χρώματος με λίθους μεσαίου μεγέθους ποὺ ἔχουν πέσει ἀπὸ χαμηλότερο ὕψος τῶν γειτονικῶν χώρων καὶ τοὺς ὀρόφους, καθὼς καὶ σχιστόλιθους, λεπιδόχωμα καὶ μεγάλη ποσότητα καμένης ὕλης ποὺ ἔχουν πέσει ἀπὸ τὸ πάτωμα καὶ τὴ στέγη τοῦ ὀρόφου.

Συγκεκριμένα: τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα (πίν. 109α) ἀφαιρεῖται μέχρι βάθους 0.64 ἕως 0.85 μ. με κεραμεικὴ (Κλασικῶν-Ἑλληνιστικῶν καὶ ὙΜ χρόνων): τμῆμα μεγάλου κυπέλλου με κάθετα τοιχώματα, ἐλάχιστα λεπτότεχνα, τμήματα μελαμβανοῦς ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου, δύο τμήματα πλημοχόης, λαβὴ κυλινδρική μελαμβανῆς (πίν. 110α), βάσεις καὶ λαβὲς μελαμβανῶν ἀγγείων, τμήματα χείλους καὶ λαβῶν χονδροειδῶν ἀγγείων. Τὸ ἐπιφανειακὸ αὐτὸ στρώμα φαίνεται ἀρκετὰ διαταραγμένο ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν εὕρεση ἀντικειμένων διαφορετικῶν περιόδων. Γιὰ παράδειγμα, ἐντοπίζεται κουδούνι προβάτου, τροχήλατο ὄστρακο ἀπὸ τὴ βάση ρωμαϊκοῦ ἀγγείου, καθὼς καὶ ὄστρακα ἀρχαϊκῆς, κλασικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς περιόδου (πίν. 110α-β, εἰκ. 4). Ἐπίσης βρέθηκαν ὅστὰ ζῶων, τμήματα κάρβουνου καὶ δύο ἄωτα κωνικὰ κύπελλα τὸ ἓνα ἐκ τῶν ὁποίων φέρει λευκὸ ἐπίχρυσμα μέσα καὶ ἔξω καὶ τμήματα βάσης ἀγγείου.

Τὸ δεῦτερο στρώμα ἀφαιρεῖται ἀπὸ βάθος 0.84 ἕως 1.14 μ. καὶ ἔχει τὴν ἴδια με τὸ ὑπερκείμενο σύσταση χρώματος καὶ κεραμεικῆ: τμήματα χείλους καὶ βάσεων κωνικῶν κυπέλλων, τμήματα χύτρας με ὀριζόντια λαβή, τμῆμα βάσης σφαιρικοῦ κυπέλλου καὶ λαβὴ ταινιοειδῆς, τμῆμα καδόσχημου ἀγγείου, τμῆμα ἀπὸ λεπτότεχνο κύπελλο, τμῆμα ἡμισφαιρικοῦ σκύφου μελαμβανοῦς ἐσωτε-

Είχ. 4. Τμήμα από αρχαϊκό ἀρύβαλλο. Είχ. 5. Ὀστέινο ἀντικείμενο ιστορικῶν χρόνων.

Είχ. 6. Μόνωτο κύπελλο με ἀναβαθμούς ΥΜ ΙΑ περιόδου. Ἀπὸ τὸν Διάδρομο 10.

ρικά, ἐξωτερικὸ τμήμα σκύφου με ταινία καστανῆ περὶ τὸ χεῖλος καὶ ἄνθος(;) περὶ τὸ σῶμα, μελαμβαφῇ ὕστρακα ἀνοιχτῶν καὶ κλειστῶν ἀγγείων, τμήμα μεγάλου χονδροειδοῦς ἀγγείου με μίκα, τμήμα ἀπὸ ἀρχαϊκὸ ἀρύβαλλο, ἀρκετὰ μικρὰ μελαμβαφῇ, τμήμα δακτυλιόσχημης βάσης ἐλληνιστικῶν χρόνων, τμήμα χεῖλους ἀπὸ θυμιατήρι, βάσεις κλειστῶν καὶ ἀνοιχτῶν ἀγγείων, λαβὴ μικροῦ κυπέλλου κυλινδρική, τμήματα μελαμβαφῶν κυπέλλων με ἐπίπεδες βάσεις καὶ ἔξω νεῦον χεῖλος, τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου με μαῦρη ἀσαφὴ διακόσμηση, τμήμα egg cup. Συνεχίζεται ἡ ἐμφάνιση τῶν μεγάλων πεσμένων λίθων. Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ καθαρίζεται τὸ ἄνοιγμα στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ Διαδρόμου πρὸς τὸν Χῶρο 26 σὲ βάθος 0.46-1.16 μ. καὶ πλάτος 1.50 μ. Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ἔχουν ἤδη ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται τμήματα ἀπανθρακωμένων ξύλων καὶ σποραδικά, καμένα χρώματα, καθὼς καὶ πηλοχρώματα στὸ νότιο τμήμα τῆς τομῆς, ὑποδεικνύοντας πὼς ἀνασκάπτεται ἡ ἐπίχωση τῆς στέγης καὶ τοῦ ὀρόφου με τὰ πεσμένα δοκάρια, τὰ λεπτότερα ξύλα/καλάμια, καὶ τὸ συνδετικὸ ὕλικὸ τοῦ πατώματος, τῆς στέγης καὶ ἐνδεχομένως τῶν τοίχων.

Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα βρέθηκαν: ἀνεστραμμένο κύπελλο μὲ εὐθέα τοιχώματα, ἀκέραιο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, ἀκέραιο κωδωνόσχημο κύπελλο μὲ λαβὴ καὶ βάση μὲ ἀναβαθμούς μὲ σπείρα στὴ βάση¹⁰ (ΓΜ ΙΑ περίοδο) (εἰκ. 6), τμήματα γαλακτοδοχείου, προχοῖδιο (πίν. 111α, εἰκ. 9), ἄμορφες πηλόμαζες καὶ ἓνα ὀστέινο ἀντικείμενο τετράγωνης διατομῆς κοῖλο ἐσωτερικὰ μὲ ἐγγαράξεις καὶ στὶς τέσσερις πλευρὲς του, Πρώιμης Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου (πίν. 110γ, εἰκ. 5)¹¹.

Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο (πίν. 109β) ἀφαιρέθηκε τὸ στρώμα κιτρινωποῦ χρώματος, ποὺ εἶναι καὶ τὸ κατεξοχὴν ἀδιατάρακτο μινωικὸ στρώμα, μὲ τοὺς λίθους μεσαίου μεγέθους ποὺ ἔχουν πέσει ἀπὸ χαμηλότερο ὕψος, πιθανότατα ἀπὸ τὸν ὄροφο τοῦ χώρου καθὼς καὶ τυχόν ἐσωτερικὰ χωρίσματα ἐπάνω ἀπὸ τὴν περιοχὴ ποὺ διερευνᾶται. Ἀφαιρεῖται μέχρι σὲ βάθος 1.79-1.85 μ.¹² μὲ κεραμεικὴ: λαβὲς ταινιοειδεῖς ποὺ πλαταίνουν πρὸς τὰ κάτω, τρία ὄστρακα μὲ αὐλακώσεις, τμήματα κωνικῶν κυπέλλων, τμήμα δίσκου ἀπὸ τραχὺ πηλὸ καὶ ἄλλα μὲ λεπτότερο, τμήματα κυπέλλων μὲ κάθετα τοιχώματα, τρία τμήματα διαφόρων τύπων σφαιρικῶν κυπέλλων τὰ δύο ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν καστανὸ χρῶμα, ὄστρακα μὲ λευκὸ ἐπίχρυσμα, ὄστρακο μὲ διακόσμηση λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ (ΜΜ ΙΙΙ-ΓΜ Ι), τμήμα βάσης μελαμβαφοῦς σφαιρικοῦ κυπέλλου, τμήμα λαιμοῦ καὶ ὤμου προχοειδοῦς μὲ πλαστικὴ ταινία στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ (ἔσω καὶ ἔξω καστανὸ χρῶμα), πόδι καὶ τμήμα βάσης χύτρας, τμήμα πινακίου μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος, τμήμα χεῖλους καὶ σώματος μελαμβαφοῦς κυπέλλου, τμήμα ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος, τμήμα χεῖλους φρουτοδόχης, τμήμα χεῖλους πρόχου, τμήματα πίθων, καδόσχημων ἀγγείων, μελαμβαφῶν κυπέλλων, κύπελλα μὲ ταινιωτὴ διακόσμηση λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ,

10. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, *Thera VII 1973* (Ἀθήνα 1976), πίν. 77α. Μ. POPHAM, Notes from Knossos, Part I, *BSA* 72, 1977, πίν. 29α, β. Τὸ κύπελλο τῆς Κνωσοῦ φέρει διακόσμηση ripple στὸ σῶμα.

11. ΠΑΕ 1983, 481, πίν. 10α ἀπὸ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο. ΚΑΝΤΑ-ΔΑΒΑΡΑΣ, *Τὸ Ἱερὸ Σπήλαιον τῆς Εἰλειθυίας στὸν Τσούτσουρο* (Ἡράκλειο 2011), 162, ἀρ.167.

12. Οἱ διαφορὲς στὰ βάθη στὸ ἴδιο στρώμα ὀφείλονται στὴν ὑπαρξὴ τῶν πεσμένων λίθων ποὺ δὲν ἀφήνουν περιθώρια ἐνιαίας ἀφαίρεσης τῶν στρωμάτων.

πολλὰ τμήματα μελαμβαφῶν σφαιρικῶν ἀγγείων¹³, τμήματα κυπέλλων μὲ εὐ-
θεὰ τοιχώματα¹⁴, τμήμα λαιμοῦ καὶ λαβῆς προχοειδοῦς, τμήμα μελαμβαφοῦς
κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα, τμήμα χεῖλους καλάθου, τμήμα χεῖλους τσα-
γιέρας, τμήμα μελαμβαφοῦς κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα, τμήμα τροπιδω-
τοῦ κυπέλλου, τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ φυτική διακόσμηση, μικρὴ ὀρι-
ζόντια λαβὴ ἀπὸ καδόσχημο ἀγγεῖο. Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ πραγματοποιήθηκε κα-
θαρισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Διαδρόμου καὶ διερευνήθηκε πιθανὴ ὑπαρ-
ξὴ ἀνοίγματος/παραθύρου πρὸς τὸν Χῶρο 50 καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου στὸ βό-
ρειο-κεντρικὸ τμήμα τοῦ Διαδρόμου, ὅπου πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες στε-
ρέωσης. Στὸ σύνολο αὐτὸ ἐντοπίζεται μεγάλη ποσότητα καμένου ὕλικου κυ-
ρίως στὸ βόρειο καὶ κεντρικὸ τμήμα τῆς τομῆς, εἴτε ὡς ἀπολεπίσματα εἴτε ὡς
τμήματα κυλινδρικής διατομῆς μὲ διάμετρο 0.01 μ.-0.04 μ. (πίν. 112β), προ-
ερχόμενα ἀπὸ καλάμια καὶ δοκάρια. Εἰδικότερα, στὸ κατώτατο ἐπίπεδο ἐντο-
πίζονται ἀρκετὰ καμένα χρώματα, κυρίως στὸ βόρειο καὶ κεντρικὸ τμήμα,
καθὼς καὶ σποραδικὰ καμένη κεραμεικὴ, ὑποδηλώνοντας τὸν βαθμὸ τῆς κα-
ταστροφῆς ποὺ ὑπέστη τὸ Κτήριο ἀπὸ τὴ φωτιά. Παράλληλα, ἐντοπίζονται
ἀρκετοὶ σχιστόλιθοι. Ἐπισημαίνεται ἐπίσης ἡ εὕρεση πηλοχώματος καὶ πηλο-
μαζῶν, ὅσο καὶ λεπιδόχωμα καὶ θραύσματα λευκοῦ κονιάματος ποὺ βρίσκονται
σποραδικὰ στὸ νότιο τμήμα τῆς τομῆς.

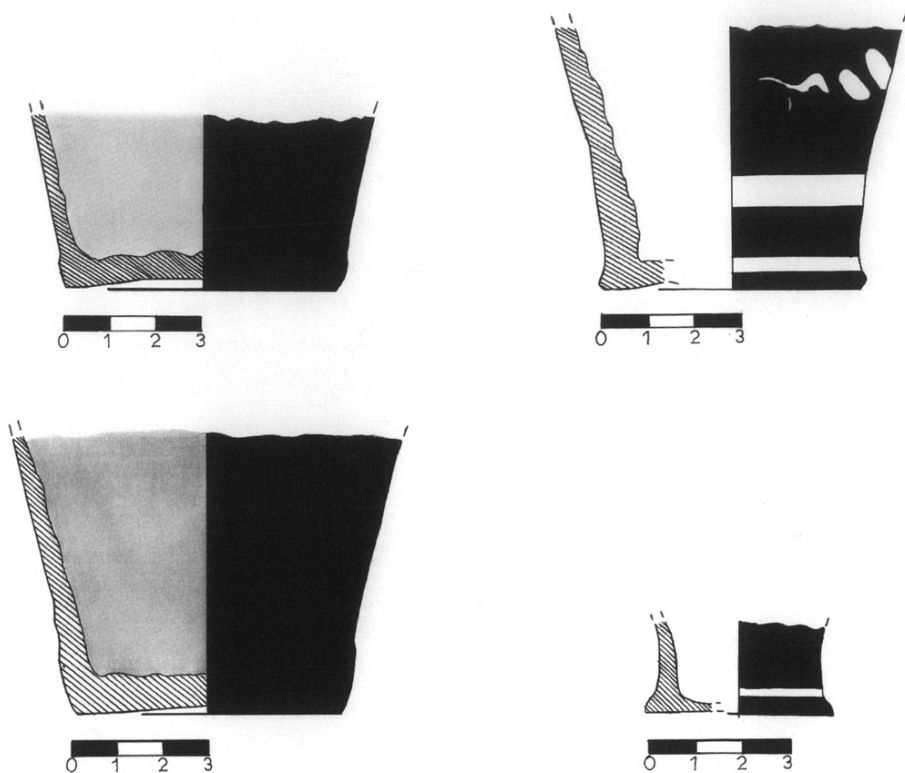
Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα βρέθηκαν: τμήμα πήλινου δίσκου (εἰκ. 10), θραύ-
σματα κυπέλλου μὲ ἔσω νεῦον χεῖλος, ἔντεκα ἄωτα κύπελλα ἕνα ἐκ τῶν
ὁποίων μὲ κυματοειδὴ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια, βάση ἀγγείου, πυριατήριον¹⁵ (πίν.
111β), ἡμισφαιρικὸ κύπελλο, τμήματα πιθαριοῦ μὲ σχινοειδὴ διακόσμηση,
τμήματα πρόχων μελαμβαφῶν μὲ διακόσμηση λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ MM
III/ΓM IA περιόδου¹⁶ (πίν. 112α, εἰκ. 7), κωδωνόσχημο(;) κύπελλο, μόνωτο
κύπελλο, δύο γαλακτοδοχεῖα, μία σειρὰ μικρῶν λεκανῶν ἢ διακόσμηση τῆς

13. Π. MUHLY, *Μινωικός Λαξευτός Τάφος στὸν Πόρο Ἡρακλείου* (Ἀθῆναι 1992), 40-44, πίν. 1-2.

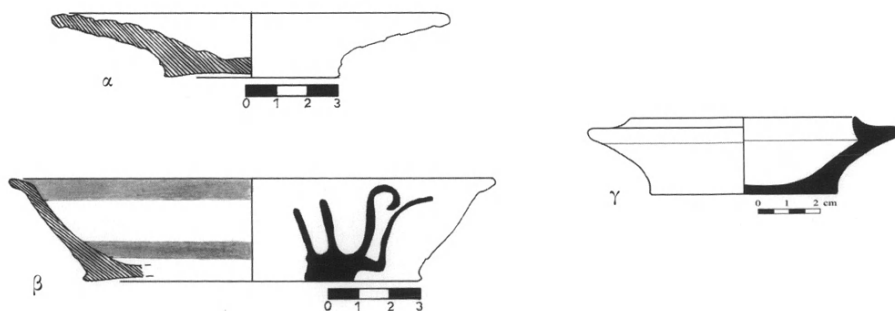
14. Π. MUHLY, 22-23, πίν. 1-2.

15. HARA S. GEORGIU, *Keos VI, Ayia Irini* (Mainz 1986), 21, πίν. 16, ἀρ. 77.

16. E. A. CATLING-D. SMYTH, *Knossos* 1979, BSA 74, ἀρ. 157, MM III/ΓM IA περίοδος.

Εἰκ. 7. Βάσεις μελαμβαφῶν κλειστῶν ἀγγείων με διακόσμηση λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ ἀπὸ τὸν Διάδρομο 10.

Εἰκ. 8α-β. Τμήματα μικρῶν λεκανῶν. γ. Τμήμα μικρῆς λεκάνης. Ἀπὸ τὸν Διάδρομο 10.

μιᾶς ἐκ τῶν ὁποίων (εἰκ. 8β) παραπέμπει σὲ MM IB περίοδο χρονολόγησης¹⁷ (εἰκ. 8α-γ), δύο λίθινοι τριπτῆρες ὁ ἓνας ἐκ τῶν ὁποίων φέρει ἔχνη καύσης, βότσαλα, καμένη πέτρα.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε ἀπὸ τὸν Διάδρομο 10 παρουσιάζει ἐνδιαφέρον εἰδικὰ στὶς πρῶτες στρώσεις, ὅπου παρατηρεῖται ἀνάμεικτη εἰκόνα ποὺ δηλώνει διατάραξη τῶν στρωμάτων ἐφόσον ἐντοπίζονται μαζί ὄστρακα, ὅπως καὶ ἀντικείμενα διαφορετικῶν περιόδων, ὅπως π.χ τὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα κλασικῆς/ἐλληνιστικῆς περιόδου καὶ τὰ ὄστρακα ἀρχαϊκῶν χρόνων. Στὶς ὑπολοίπες στρώσεις, ἡ κεραμεικὴ ποὺ ἐντοπίζεται, κυρίως λεπτὴ, μαζί μὲ κάποια χονδροειδῆ ὄστρακα ἀπὸ ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα, εἶναι ἀμιγῶς ΥΜ ΙΑ περιόδου. Τὰ ἀντικείμενα φαίνεται νὰ ἔχουν πέσει ἀπὸ χῶρο ἄνω ὀρόφου στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ Κτηρίου ἢ γειτονικῶν χώρων. Τὰ ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν στὶς ἐπιφανειακὲς στρώσεις ἐρμηνεύονται ἀπὸ μεταγενέστερες καὶ σύγχρονες ἐπεμβάσεις.

Ὁ Διάδρομος 10 παρουσιάζει ἐνδιαφέροντα ἀρχιτεκτονικὰ χαρακτηριστικά. Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ κεντρικοῦ καὶ νότιου τμήματός του καὶ τὴν ἀφαίρεση 12 στρώσεων ἀποκαλύφθηκαν συνολικὰ ἐννέα δόμοι τόσο στὸν ἀνατολικό, ὅσο καὶ στὸν δυτικὸ τοῖχο του. Οἱ τοῖχοι τοῦ Διαδρόμου ἀκολουθοῦν τὴν τοιχοδομίαν τῶν ὑπολοίπων κτισμάτων τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου μὲ μεγάλους καὶ παχεῖς λίθους, ἔτσι ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ κρατηθεῖ ἡ ἀνωδομὴ ποὺ φαίνεται νὰ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τουλάχιστον ἓναν ἀκόμη ὄροφο. Μικρότεροι λίθοι συμπληρῶνουν τὰ κενὰ ποὺ δημιουργοῦνται. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις μάλιστα ἡ χρῆση μικρότερων λίθων σὲ σχέση μὲ τοὺς μεγαλύτερους φαίνεται νὰ δηλώνουν τὴν ὑπαρξὴ ἀνοίγματος τὸ ὁποῖο σφραγίστηκε σὲ μεταγενέστερη φάση. Στὸ βορειότατο τμῆμα του εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὴ δεκαετία τοῦ '80 κατ'ὄφλι μὲ ὄλμο, μήκους 1.30 μ. καὶ πλάτους 0.95 μ. Τὸ ἐλάχιστο πλάτος τοῦ Διαδρόμου εἶναι 1.25 μ. στὸ νοτιότατο τμῆμα, 1.29 μ. στὸ βορειότατο τμῆμα καὶ τὸ μέγιστο, 1.53 μ. στὸ κεντρικὸ τμῆμα του, στὸ σημεῖο τοῦ ἀνοίγματος πρὸς τὸν Χῶρο 26. Τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸν Χῶρο 26 ἔχει πλάτος 1.50 μ. Στὸ σημεῖο ἀνάμεσα στὰ ἀνοίγματα πρὸς τοὺς Χώρους 9 καὶ 21 τὸ πλάτος εἶναι 1.43 μ. Τὰ μέγιστα σωζόμενα ὕψη τῶν τοίχων ἔχουν ὡς ἑξῆς: ἀνατολικὸς τοῖχος 1.63 μέχρι 2.12 μ., δυτικὸς τοῖχος 1.37 μέχρι 1.97 μ. μέχρι τοῦ σημείου

17. PH. BETANCOURT, 86, εἰκ. 61ε.

πού ἔχει ἀνασκαφῇ τὸ 2012. Τὸ πλάτος τῶν τοίχων κυμαίνεται μεταξὺ 0.47 μ. - 0.75 μ. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ βέβαια πὺς τὸ βόρειο τμήμα τοῦ Διαδρόμου πού ἀνεσκάφη στὴ δεκαετία τοῦ '90 ἔχει καλυφθεῖ γιὰ λόγους ἀσφαλείας μὲ χῶμα, κάτι πού ἐπηρεάζει τὶς μετρήσεις στὸ σημεῖο αὐτὸ ἕως καὶ 0.10 μ.¹⁸

Καὶ στὸν Διάδρομο 10 εἶναι ἰδιαίτέρως ἐνδιαφέρουσα ἡ εὕρεση μεγάλης ποσότητας καμένης ὕλης, πηλοχώματος καὶ σχιστόλιθων, στοιχεῖα πού βοηθοῦν στὴν ἐρμηνεία τῆς προέλευσης τῆς ἐπίχωσης πού ἀνεσκάφη. Πιὸ συγκεκριμένα, ἥδη ἀπὸ βάθος 1.10 ἕως καὶ 1.83 μ. ὅπου ὁλοκληρώθηκαν οἱ φετινὲς ἐργασίες, ἀποκαλύφθηκαν μεγάλες περιοχὲς μὲ ἔντονα ἴχνη κάρβουνου, μικρότερα καὶ μεγαλύτερα τεμάχια, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶχαν κυλινδρική διατομὴ διαμέτρου 0.01 μ. - 0.04 μ., κυρίως στὸ βορειότατο τμήμα τοῦ Διαδρόμου. Νὰ σημειωθεῖ, πὺς ἀνάμεσα στὴ μεγάλη ποσότητα ἀπανθρακωμένου ξύλου πού συλλέχθηκε ἐντοπίστηκε ἐπίμηκες τμήμα διαστάσεων 0.195×0.65 μ. (πίν. 113α) σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο πού προέρχεται ἀπὸ τὸν ὄροφο. Τέλος, συγκέντρωση καμένων βρέθηκε ἀνατολικά τοῦ ἀνοίγματος πρὸς τὸν Χῶρο 26, πιθανῶς προερχόμενα ἀπὸ τὸν φέροντα σκελετό, δηλαδὴ τὴν κάσα τῆς πόρτας¹⁹. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν εὕρεση μεγάλου ἀριθμοῦ σχιστολίθων καθ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς τομῆς, καθὼς καὶ πηλοχώματος, μικρῆς ποσότητας λεπιδωχώματος καὶ κονιάματος στὸ νότιο τμήμα τῆς τομῆς, εἶναι φανερό πὺς ἡ ἐπίχωση πού ἀνεσκάφη προέρχεται ἀπὸ τὸν ὄροφο τοῦ κτηρίου καὶ πιθανότατα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου. Τὰ ξύλα αὐτὰ εἶναι καλάμια πού φαίνεται νὰ χρησιμοποιοῦνται στὴν κατασκευὴ τῆς ὀροφῆς, ἢ παχύτερα τμήματα/δοκάρια γιὰ τὴ στήριξη τοῦ ὀρόφου²⁰. Τὸ πηλόχωμα ἐντοπίστηκε μόνο στὸ νότιο τμήμα τῆς τομῆς, καὶ ἐνδεχομένως ὑποδεικνύει πὺς πρόκειται γιὰ κάποιο πλινθότοιχο ἢ ἄλλη πλίνθινη κατασκευή²¹. Ἐπιπλέον, δὲν ἀποκλείεται τὰ πολὺ

18. Γι' αὐτὸ οἱ μετρήσεις τῶν τοίχων τοῦ Διαδρόμου στὸ βόρειο τμήμα κατὰ τὸ 1990 διαφέρουν ἀπὸ αὐτὲς τοῦ 2012.

19. Πρβ. ΠΑΛΓΒΟΥ 1999, 324-335.

20. Αὐτόθι: 213-215.

21. Αὐτόθι: 164-176.

μικροῦ μεγέθους ὄστρακα ποὺ ἐντοπίστηκαν, καθὼς καὶ μερικὰ βότσαλα, νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου²².

Καθαρισμὸς καὶ μερική ἀνασκαφή τοῦ Χώρου 11 (εἰκ. 1)

Γιὰ τὴ διευκόλυνση τῶν ἐργασιῶν στερέωσης τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Διαδρόμου (ἀνατολικὸς τοῖχος Χώρου 11) ἀνοίγεται τάφρος κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου μέγιστου πλάτους 0.50 μ. καὶ μήκους 6.20 μ. Ἡ ἐπίχωση τῆς τομῆς εἶναι ἰδιαιτέρως ἀκανόνιστη δεδομένου ὅτι τμήμα τοῦ Δωματίου εἶχε μπαζωθεῖ μὲ τὸ πέρασ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1989-90. Τὰ ἀρχικὰ βᾶθη κυμαίνονται ἀπὸ 2.09 μ. - 2.36 μ. στὸ βόρειο τμήμα τῆς τομῆς καὶ ἀπὸ 1.62 μ. - 1.84 μ. στὸ νότιο τμήμα. Τὸ νότιο τμήμα εἶναι περισσότερο προβληματικὸ καθότι δὲν διακρίνεται ἡ σταθερὴ ἐπιφάνεια ἔδρασης τοῦ τοίχου. Κεραμεικὴ ποὺ βρέθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ τμήμα κωνικοῦ κυπέλλου, τμήμα χεῖλους χύτρας, τμήμα σφαιρικοῦ ἄβαφου κυπέλλου, λαβὴ πυραύνου, τμήμα χεῖλους καὶ βάσης πίθου, τμήμα χεῖλους λεκάνης μὲ ὀριζόντια λαβή, τμήμα ἄβαφου λεπτότεχνου κυλινδρικοῦ κυπέλλου. Κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ κυρίως στὸ νότιο τμήμα τῆς τομῆς ἐντοπίζονται λευκὰ κονιάματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἓνα μὲ γωνίωση πιθανότατα προερχόμενο ἀπὸ κάποια ξυλοδοκὸ σὲ γωνία τοῦ ὀρόφου ἢ τῆς στέγης. Ἐπιπλέον, ἀποκαλύφθηκαν ἄρκετὰ ὄστρακα ἀπὸ μεγάλου μεγέθους ἀγγεῖα, κυρίως ἀποθηκευτικοῦ χαρακτήρα. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸν χῶρο αὐτὸ ὁλοκληρῶνεται σὲ βάθος 3.03 μ. στὸ βόρειο τμήμα ἕως 3.20 μ. στὸ νότιο (πίν. 114α).

Καθαρισμὸς ἀνοίγματος πρὸς τὸν Διάδρομο 21

Στὸ πλαίσιο τῶν ἐργασιῶν στερέωσης τῶν τοίχων τοῦ Διαδρόμου 10 καθάριστηκε τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸν Διάδρομο 21 (πίν. 113β), στὸ ὁποῖο καὶ ἀποκαλύφθηκε κατώφλι μὲ ἄβαθὴ ὄλμο διαμέτρου 0.03 μ. στὸ νότιο τμήμα του. Ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης ξεκίνησε ἀπὸ βάθος 0.30 μ. καὶ ἔφτασε μέχρι

22. ΠΑΛΥΒΟΥ 1999, 211-212.

βάθους 2.10 μ. Τὸ κατώφλι ἔχει πλάτος 1.62 μ. καὶ πάχος 0.30 μ., ἐνῶ ὁ καθαρισμὸς δὲν κατέστησε δυνατὴ τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς του. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ ἐντοπίστηκαν σφαιρικό ἄβαφο κύπελλο, τρία ἄωτα κωνικά κύπελλα, ἀρκετὰ ὀστά, καθὼς καὶ ἀρκετὰ τμήματα ἀπὸ λευκὸ κονίαμα.

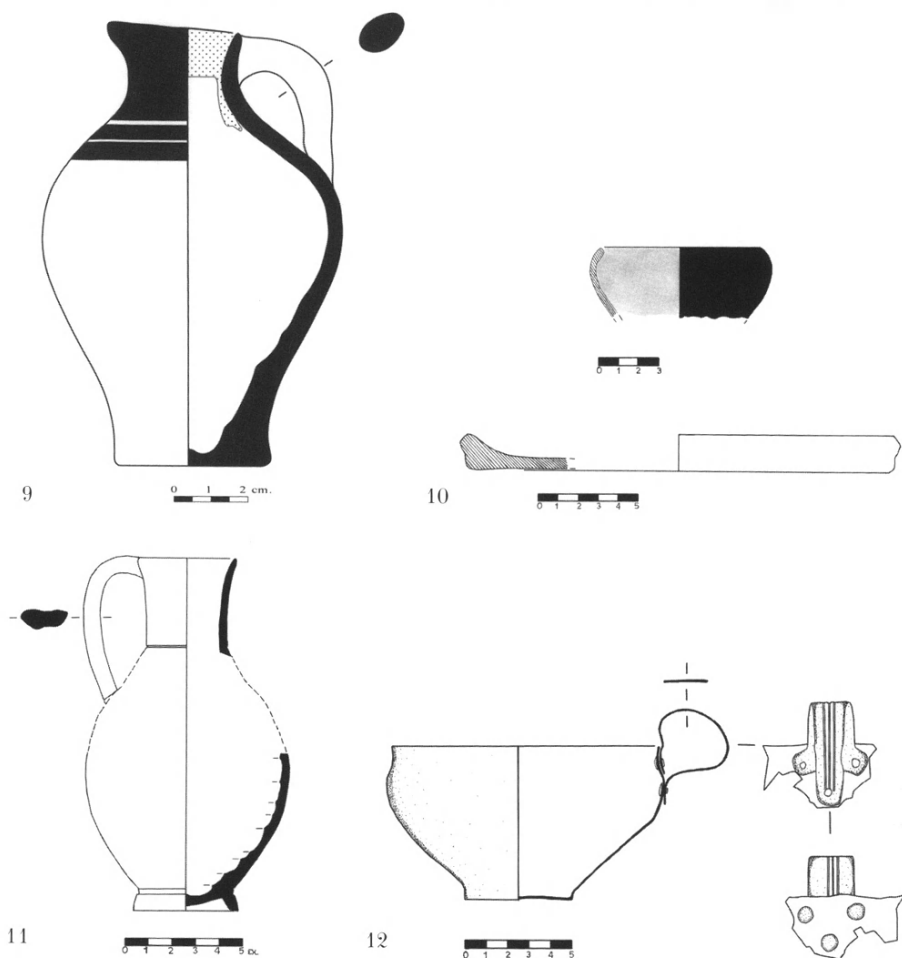
Χῶροι 26 καὶ 53

Οἱ Χῶροι 26 καὶ 53 (εἰκ. 1) βρίσκονται στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου, μετὰξὺ τοῦ Διαδρόμου 10 καὶ τοῦ συγκροτήματος τῶν χώρων 16, 19, 28 καὶ 49 δυτικά, νότια τῶν Χώρων 20, 11, 12 καθὼς καὶ βόρεια τῶν Χώρων 35 καὶ 40. Οἱ Χῶροι 26 καὶ 53 χωρίστηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς λόγω τὴν ἐμφάνισης σὲ βάθος 1-1.79 μ. διαχωριστικοῦ τοίχου μὲ ἐντονη κλίση ἐξαιτίας τοῦ σεισμοῦ. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δόμηση τῶν Χώρων, ὅπως προκύπτει μέσα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ μὲ τοὺς μεγάλους καὶ καλὰ σωζόμενους τοίχους πού τοὺς περιβάλλουν, τὰ πέντε ἀνοίγματα (δύο σὲ κάθε Χῶρο καὶ ἓνα στὸν διαχωριστικὸ τοῖχο) προσδίδουν στὸν Χῶρο αὐτὸ λαβυρινθώδη διάσταση. Στους Χώρους 26, 53 εἶχε διενεργηθεῖ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα τὸ 1989. Ἀνασκάφηκαν ὅμως σὲ βάθος κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο. Ἡ πρώτη ἐπιφανειακὴ στρώση τῆς ἀνασκαφῆς πάχους 0.69 μ. εἶναι ἐντελῶς ἄνευ σημασίας καθὼς ἀφαιροῦνται χώματα πού εἶχαν προστεθεῖ σὲ πιὸ πρόσφατες ἀνασκαφικὲς περιόδους στὸν Χῶρο 26, ὅπως ὀνομαζόταν ἀρχικὰ ὁλόκληρο τὸ τμήμα καὶ κυρίως τὸ νοτιότερο, προκειμένου νὰ ἐξομαλυνθεῖ τὸ ἔδαφος.

Πρὶν τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀφαίρεσης τῶν ἐπιφανειακῶν στρώσεων ὑπῆρχε ἐντονη κατωφέρεια στὴν ἐπιφάνεια τοῦ Χώρου 26 καὶ τοῦ Χώρου 53. Συνολικὰ οἱ Χῶροι 26 καὶ 53 ἀνασκάφηκαν μέχρι βάθους 1.83 μ. (κέντρο Χώρου 26 καὶ 1.92 μ., ἀνατολικὴ πλευρὰ Χώρου 53 ἀντίστοιχα).

Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς καὶ ὁ τεράστιος ὄγκος τῶν γκρεμισμένων λίθων, πού ὀφείλονται στὴν καταστροφὴ τοῦ κτιρίου ἐμφανίζονται ἀπὸ τὰ πρῶτα στρώματα. Οἱ λίθοι μεγάλων διαστάσεων (1.20 μ.×0.90 μ.) συνεχίζουν νὰ ἐμφανίζονται κατὰ τὴν ἀφαίρεση καὶ τῶν ὑπόλοιπων στρώσεων μὲ κατακόρυφη ἢ πλάγια φορὰ πτώσης πεσμένοι προφανῶς ἀπὸ τοίχους τῶν ἄνω ὀρόφων.

Στὰ ἀνώτερα στρώματα πού εἶναι διαταραγμένα, σὲ βάθος 0.40-0.50 μ. ἐμφανίζεται ὕλικὸ ἱστορικῶν χρόνων μὲ κεραμεικὴ: τμήμα λαιμοῦ χονδροειδοῦς

Εἰκ. 9. Προχοῖδιο. Εἰκ. 10. Τμῆμα πήλινου δίσκου. Ἀπὸ τὸν Χῶρο 26: Εἰκ. 11. Τμῆμα ρωμαϊκῆς πρόχου. Εἰκ. 12. Χάλκινον κύπελλο. Ἀπὸ τὸν Διάδρομο 10.

ἄγγειου, νεώτερα ὄστρακα, ἀρκετὰ μελαμβαφὴ ὄστρακα, τμῆμα λαβῆς καὶ σώματος πίθου, τμῆμα κλειστοῦ τεφροῦ χονδροειδοῦς ρωμαϊκοῦ ἄγγειου (εἰκ. 11), τμῆμα βάσης καδόσχημου ἄγγειου. Στὸν δυτικὸ τοῖχο ποὺ ἐκτείνεται καὶ στοὺς δύο Χώρους νωρὶς ἐμφανίζεται ἡ ὑπαρξὴ πλινθοδομῆς. Συλλέχθηκαν ἐπίσης ὅστὰ ζῶων καὶ κάποια πετρώματα, ὅπως τμῆμα χαλαζία καὶ σιδερόπετρας καθὼς καὶ βότσαλα.

Λόγω τῶν ὀγκωδῶν λίθων οἱ ὁποῖοι ἔπεσαν κάθετα καὶ ὀριζόντια καὶ ἔχουν εἰσχωρήσει σὲ βαθύτερα στρώματα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀξιολογηθεῖ ὁ διαχωρισμὸς τῶν στρωμάτων δεδομένου ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπὸ 1 μ. καὶ κάτω διαφοροποίηση τῆς κεραμεικῆς, ἡ ὁποία μέχρι καὶ τὸ 1.85 μ. ποὺ ἔχει φτάσει ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ὙΜ ΙΑ περιόδου καὶ προέρχεται ἀπὸ ἄνω ὄροφο. Σὲ βάθος 1 μ. ἐμφανίζεται ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Ἀνατολὴ πρὸς Δύση ποὺ περιορίζει τὸν Χῶρο 26 στὸ νότιο τμήμα καὶ ὀρίζει τὸν Χῶρο 53 στὸ βόρειο.

Χῶρος 26

Ὁ Χῶρος 26 ἔχει διαστάσεις 4.35×3.10 μ. μετὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου καὶ τὴν ἀρκετὰ μεγάλη ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση. Σὲ βάθος 1.40 μ. κάτω ἀπὸ ὀγκώδεις λίθους βρίσκονται σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ πιθανῶς ἔπεσαν ἀπὸ ὄροφο σὲ συνδυασμὸ μὲ σκληρῆς ὕφης λεπιδόχωμα ἀνοιχτοκάστανης ἀπόχρωσης. Οἱ παραπάνω πλάκες ποὺ ἐντοπίζονται στὸ κεντρικὸ καὶ τὸ ΝΔ κυρίως τμήμα (πίν. 114β) εἶναι μεσαίου μεγέθους καὶ ἔχουν πέσει μὲ πλάγια φορά. Οἱ διαστάσεις τους κυμαίνονται ἀπὸ 0.40 μ.×0.35 μ. μέχρι 0.45 μ.×0.40 μ. Στὸ κεντρικὸ καὶ νότιο τμήμα ἀντίθετα τὸ χῶμα ἔχει σταχτοκάστανη πρὸς σταχτόμαυρη ἀπόχρωση καὶ ἀμμόδη ὕφὴ μὲ ἀρκετὲς συγκεντρώσεις λίθων καὶ πετρωμάτων (ὀρισμένα βότσαλα, χαλαζίας, σιδηρόπετρα). Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ συλλέχθηκε κυρίως ἀδρὴ κεραμεικὴ: πόδια καὶ βάσση χύτρας, μεγάλα ὄστρακα καδόσχημου ἀγγείου, βάσεις κυπέλλων, ὄστρακα πιθοειδοῦς ἀγγείου, τμήματα καρποδόχης καὶ πρόχου, τμήματα κωνικῶν κυπέλλων, τμήματα μελαμβαφῶν κυπέλλων μὲ κάθετα τοιχώματα, λαβὴ κυπέλλου ποὺ πλαταίνει πρὸς τὰ κάτω, λαβὴ πυραύνου, ἀρκετὰ τμήματα μελαμβαφῶν σφαιρικῶν κυπέλλων, ὄστρακο μὲ λαβὴ ἰσχυρὰ καμένο, ὄστρακο μὲ διακόσμηση λευκῶν στιγμῶν σὲ μαῦρες ταινίες, πολλὰ χονδροειδῆ ὄστρακα, τμήμα πίθου μὲ πλαστικὴ ταινία, ταινιοειδὴς λαβὴ ἀπὸ σκύφο, σῶμα σκύφου μὲ καστανὲς ταινίες ἐσωτερικά, μελαμβαφὲς τμήμα σκύφου.

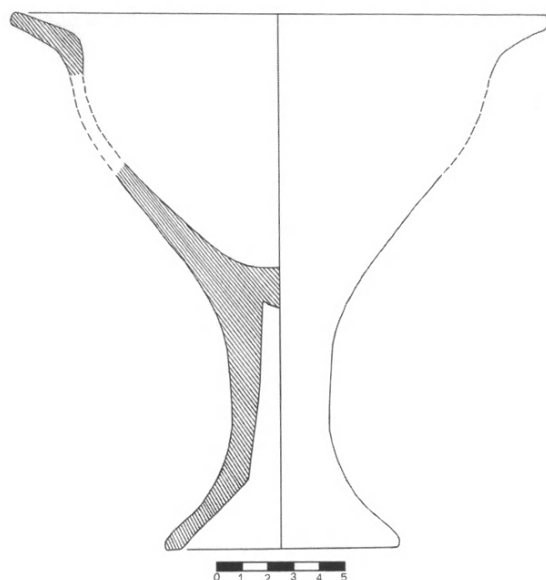
Στὸ ΝΔ τμήμα τοῦ Χώρου 26 κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν μεγάλου μεγέθους λίθων ἐντοπίστηκαν καὶ συλλέχθηκαν συνανήκοντα ὄστρακα εὐρύστομης πρόχου μὲ μελανὸ ἐπίχρισμα. Ἐπίσης σὲ ἀπόσταση 0.75 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ

τοιχο, 3.50 μ. από τὸν νότιο καὶ 0.35 μ. ἀπὸ τὸ βόρειο χώρισμα τῶν Χώρων 26 καὶ 53 ἐντοπίζεται ἀπανθρακωμένο ξύλο τὸ ὁποῖο εἶχε ξεκινήσει νὰ ἀποκαλύπτεται ἀπὸ βάθος 1.38 μ. μὲ διαστάσεις 0.18 μ.×0.09 μ., τὸ ὁποῖο συνδέεται πιθανὸν μὲ τὸν διαχωριστικὸ τοῖχο καὶ τὴν πληδοδομή παρὰ τὸν δυτικὸ τοῖχο.

Σὲ ἄμεση γειτνίαση μὲ τὸ νέο τοῖχο μεταξὺ τῶν Χώρων 26 καὶ 53 βρέθηκε σὲ βάθος 1.69 μ. διακοσμημένο χάλκινο κύπελλο (εἰκ. 12, πίν. 116α-β) σὲ ἀπόσταση 0.07 μ. νότια τοῦ τοίχου. Σώζει τμήμα χείλους ἐνῶ στὸ σημεῖο σύνδεσης τῆς λαβῆς μὲ τὸ χεῖλος καὶ τὸ σῶμα ὑπάρχουν καρφιά. Τὸ σῶμα εἶναι ἡμισφαιρικό μὲ ἐπίπεδη βάση. Ἡ λαβὴ ἢ ὁποία σώζεται ἀκέραιη φέρει ἐγγράρακτη διακόσμηση. Ἡ διακόσμηση τῆς λαβῆς καθὼς καὶ τὸ ὑλικὸ κατασκευῆς τοῦ κυπέλλου δείχνει τὴ σημασία τοῦ εὐρήματος καθὼς εἶναι τὸ πρῶτο χάλκινο κύπελλο ποὺ ἐντοπίζεται στὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ζωμίνθου. Ἡ διάμετρος τοῦ ἀνοίγματος τοῦ χείλους τοῦ κυπέλλου εἶναι 0.12 μ. ἐνῶ τὸ κατὰ προσέγγιση σωζόμενο ὕψος τοῦ 0.06 μ.

Ἀπὸ βάθος 1.68-1.81 μ., στὸ κατώτερο ἐπίπεδο τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 115α) συλλέγεται ἐλάχιστη κεραμεικὴ. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ Χώρου 26 ἦταν κυρίως ἀδρὴ μὲ μεσαῖα καὶ μεγάλα ὄστρακα συνήθως ἀπὸ χύτρες, καρποδόχες, πιθοειδῆ καὶ καδόσχημα ἀγγεῖα. Οἱ μεγαλύτερες συγκεντρώσεις κεραμεικῆς ἐντοπίστηκαν στὸ βόρειο ὄριο τοῦ Χώρου 26 ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου, δυτικὰ καὶ ἀνατολικὰ τοῦ ἀνοίγματος πρὸς τὸν Χῶρο 53. Ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ συλλογὴ τριῶν καρποδοχῶν σὲ εὐθυγράμμιση κατὰ μῆκος τοῦ νέου τοίχου ἴσως δίνει κάποια στοιχεῖα γιὰ τὴ πιθανὴ χρῆση τοῦ Χώρου.

Συγκεκριμένα, στὴ νότια παρεῖα τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου τῶν Χώρων 26 καὶ 53 ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς καρποδόχες (πίν. 117α, εἰκ. 13) σὲ βάθος 1.70-1.85 μ. ἀνάμεσα στοὺς πεσμένους λίθους, σὲ ἀπόσταση ἀπὸ 0.07 μ. μέχρι 0.35 μ. ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ σὲ κοντινὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πληδοδομή. Ἡ πρώτη καρποδόχη ἔχει σωζόμενη διάμετρο 0.15 μ. καὶ ὕψος 0.14 μ. Σώζεται σὲ δύο μεγάλα τμήματα. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὴ βρέθηκαν μικρὰ ὅστὰ καὶ ἀστράγαλοι. Οἱ ἄλλες δύο καρποδόχες ἐντοπίστηκαν καὶ συλλέχθηκαν στὸ ὄριο τοῦ ἀνοίγματος τῶν Χώρων 26 καὶ 53. Στὴ μία ἀπὸ αὐτὲς ἐντοπίζονται καὶ συλλέγονται ὅστὰ μὲ χαρακτηριστικότερο δεῖγμα κέρατο, πιθανὸν ἀπὸ ἐλάφι. Ζευγὸς κεράτων ἐλαφιοῦ εἶχαν βρεθῇ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ

Εἰκ. 13. Σχέδιο καρποδόχης ἀπὸ τὸν Χῶρο 26.

2010 μέσα σὲ καρποδόχη στὸν Χῶρο 51²³. Ἡ ὕπαρξη τῶν ἀστραγάλων στὴ μία καρποδόχη (πίν. 117β) καὶ κεράτων ἐλαφιοῦ στὴν ἄλλη προσδίδει πιθανὴ λατρευτικὴ σημασία στὰ ἀγγεῖα. Πιθανῶς κύλησαν ἀπὸ τὴν πηλοδομή/πλινθοδομή. Στὴν εὐρύτερη περιοχὴ δυτικότερα ἐντοπίστηκε τὸ χάλκινο κύπελλο.

Χῶρος 53

Μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ νέου διαχωριστικοῦ τοίχου ἀναγνωρίστηκε νέος Χῶρος 53, ὁ ὁποῖος ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν νεοαποκαλυφθέντα τοῖχο μέχρι τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 20. Ἀπὸ βάθος 1.40 μ. ἀναγνωρίζεται ὡς αὐτόνομος χῶρος μὲ συγκεκριμένα ὅρια καὶ διαστάσεις. Οἱ διαστάσεις τοῦ Χώρου 53 εἶναι 5.50 μ. μῆκος ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά καὶ 1.65 μ. πλάτος ἀπὸ βόρεια πρὸς νότια. Ὁ κεντρικὸς τοῖχος-χώρισμα παρουσιάζει κλίση καὶ ἀποδόμηση καθὼς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν λίθων ποὺ τὸν συγκροτοῦσαν ἦταν

23. ΠΑΕ 2010, 130.

διάσπαρτοι καὶ στοὺς δύο Χώρους (26, 53). Ὅπως καὶ στὸν Χῶρο 26 βρέθηκαν ἀρκετοὶ πεσμένοι λίθοι μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους· μεταξύ αὐτῶν καὶ μεγάλες σχιστολιθικὲς πλάκες μὲ κάθετη φορὰ πτώσης πεσμένες ἀπὸ τὸν βόρειο καὶ ἀνατολικὸ πιθανὸν τοῖχο ἢ ἀπὸ ὄροφο. Οἱ διαστάσεις τῶν μεγάλων ἀφαιρεθέντων λίθων κυμαίνονταν ἀπὸ 0.90 μ.×0.80 μ. μέχρι 1.60 μ.×1 μ. Ἀπὸ βάθος 1.30-1.67 μ. συλλέγεται λεπτότεχνη καὶ ἄδρῃ κεραμεικὴ καθὼς καὶ ὅστ᾽.

Πιὸ χαμηλά, ἀπὸ βάθος 1.67-1.88 μ. συνεχίζονται νὰ ἀφαιροῦνται λίθοι μεσαίου καὶ κυρίως μεγάλου μεγέθους ἀπὸ τὸ νότιο καὶ κυρίως τὸ βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου. Τὸ χῶμα στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ εἶναι ἐρυθρᾶς καὶ ἐρυθροκάστανης ἀπόχρωσης μὲ συγκέντρωση πηλοχώματος καὶ κονιάματος.

Στὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ Χώρου 53 παραμένει ἡ ἐπάλληλη στρώση τῆς πηλοδομῆς/πλινθοδομῆς μήκους 3.30 μ. (ἀπὸ νότια πρὸς βόρεια) καθ' ὅλο τὸ μῆκος τῶν Χώρων 26 καὶ 53, διότι ἀποτελεῖ πιθανὸν κατασκευή, ἡ ὁποία ἔπεσε ἀπὸ ἄνω ὄροφο καὶ ἡ ὁποία πιθανῶς σχετίζεται μὲ τὶς τρεῖς καρποδόχες ποὺ ἀνευρέθησαν πλησίον.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν μεγάλων πλακοειδῶν πεσμένων λίθων συλλέχθηκε λεπτότεχνη καὶ ἄδρῃ κεραμεικὴ μὲ κυριότερα δείγματα βάσεις κωνικῶν κυπέλλων καθὼς καὶ τμήματα καθόσχημου πιθανὸν ἀγγείου, τμήματα ἀπὸ δίσκο, χεῖλος κάλαθου, χεῖλη ἀπὸ καρποδόχες, λεπτότεχνα ὄστρακα καὶ ἓνα πῆλινο ἀρχιτεκτονικὸ τμήμα.

Ἀπὸ βάθος 1.88-1.92 μ. (πίν. 115β) μέχρι τὸ ἐπίπεδο ποὺ ἔφτασε ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ τὸ χῶμα εἶναι ἐρυθρᾶς ἀπόχρωσης καὶ ὑγρῆς ὕψης μὲ συγκεντρώσεις πηλοχώματος προερχόμενες κυρίως ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς παρειὲς τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Χώρου 53. Συλλέχθηκε λεπτότεχνη καὶ ἄδρῃ κεραμεικὴ μὲ χαρακτηριστικότερα δείγματα βάσεις κωνικῶν κυπέλλων καθὼς καὶ λαβὴ μικροῦ ἀγγείου.

Οἱ τοῖχοι τῶν Χώρων 26 καὶ 53 σώζονται σὲ μεγάλο ὕψος διατηρώντας ἀκέραιες στὶς περισσότερες περιπτώσεις τὶς διατάξεις τῶν λίθων τους.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῶν Χώρων 26 καὶ 53 βρίσκεται σὲ βάθος 0.38-1.80 μ. ἀπὸ τὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ συνολικὸ τοῦ μῆκος εἶναι 7.05 μ. στοὺς Χώρους 26 καὶ 53 ἐνῶ τὸ μῆκος ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν Χῶρο 26 εἶναι 4.60 μ. Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο ἀνασκάφηκαν ἑπτὰ δόμοι χωρὶς νὰ βρεθεῖ ἡ θεμελίωσή του ἀκόμη. Στὸ ΝΑ τμήμα τοῦ ποὺ συνδέεται μὲ τὸν

Διάδρομο 10 ὑπάρχει ἄνοιγμα διαστάσεων 1.50 μ. Ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος μεταξύ τῶν Χώρων 26 καὶ 53 βρίσκεται σὲ βάθος 1-1.79 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ. Τὸ συνολικὸ τοῦ μῆκος εἶναι 3.60 μ. ἐνῶ τὸ ὕψος τοῦ μέχρι στιγμῆς εἶναι 0.72 μ. Ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος σώζει ἕξι ἐπ᾿ἀλλήλες σειρὲς λίθων. Τὸ μῆκος τοῦ ανοίγματος τὸ ὁποῖο ὑπάρχει μεταξύ 26 καὶ 53 εἶναι 1.54 μ. Διακρίνεται μία κυματοειδὴς διάταξη τῶν σειρῶν τῶν λίθων τοῦ λόγω τῆς σεισμικῆς παλινδρόμησης. Ὁ δυτικὸς τοῖχος στὸ τμήμα τῶν Χώρων 26 καὶ 53 ἔχει ἀποκαλυφθεῖ μέχρι πέντε ἐπ᾿ἀλλήλες σειρὲς λίθων, φέρει ἄνοιγμα 1.60 μ. καὶ συνδέει τὸν Χῶρο 26 μὲ τὸν Χῶρο 28. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ Χώρου 26 ἔχει μῆκος 5.35 μ. καὶ ὕψος 1.30 μ. καὶ φτάνει σὲ βάθος 1.73 μ. Ὁ νότιος τοῖχος σώζει ὀκτὼ δόμους.

Συγκρότημα Χώρων 18, 19, 27, 28, 49, 54, 55 (εἰκ. 1, 24, πίν. 118)

Σὲ συνέχεια τῆς προηγούμενης περιόδου 2011 πραγματοποιήθηκε ἡ ἀνασκαφὴ στοὺς Χώρους 19, 28, 49, διερευνήθηκε τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 27 καὶ ἀποκαλύφθηκαν δύο καινούργιοι Χῶροι 54 καὶ 55.

Ὡς σταθερὸ σημεῖο μέτρησης τοῦ βάθους κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ ὁρίστηκε σημεῖο ἐπάνω στὴ ΒΔ γωνία τοῦ μεγάλου λίθου τοῦ Χώρου 12 μὲ ἀπόλυτο ὑψόμετρο 103.732 μ. ἀπὸ τὸ ἄλῶνι δυτικὰ τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου.

Χῶρος 19 (πίν. 118)

Ὁ Χῶρος 19, ὀρθογώνιου σχήματος (κλωβός), ὁρίζεται βόρεια καὶ νότια ἀπὸ τοὺς τοίχους ΤΧΓ καὶ ΤΧΔ, δυτικὰ ἀπὸ τὰ τοιχάρια ΤΧΚ καὶ ΤΧΛ καὶ ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο. Ἔχει ἐσωτερικὲς διαστάσεις: 3.90 (Β-Ν)×4.05 μ. (Α-Δ). Ἀνήκει μαζί μὲ τὸν Χῶρο 28 στὴν περιοχὴ τοῦ λεγόμενου «λάκκου τῆς ἀρχαιοκαπηλίας» στὸ ΒΔ τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου. Ἡ περιοχὴ αὕτὴ ξεκίνησε νὰ ἀνασκάπτεται κατὰ τὰ ἔτη 2008²⁴ καὶ 2009²⁵ καὶ συνεχί-

24. ΠΑΕ 2008, 115-121.

25. Ἔργον 2009, 70-72.

στηκε κατά την περσινή άνασκαφική περίοδο 2011²⁶ (πρώην Τομέας 2-Τομές Η και Ι)²⁷. Βασικό χαρακτηριστικό του Χώρου 19 είναι ή ύπαρξη έκτεταμένης λιθορριπής τεράστιων πλακών και μεγάλων λίθων με φορά πτώσης κυρίως από Α/ΒΑ προς Δ/ΝΔ²⁸, που έχει ύποτεθει ότι ίσως νά συνδέεται με την ύπαρξη «κλιμακοστασίου» που περνάει πάνω από τον άνατολικό τοίχο του Διαδρόμου 16 και 36²⁹.

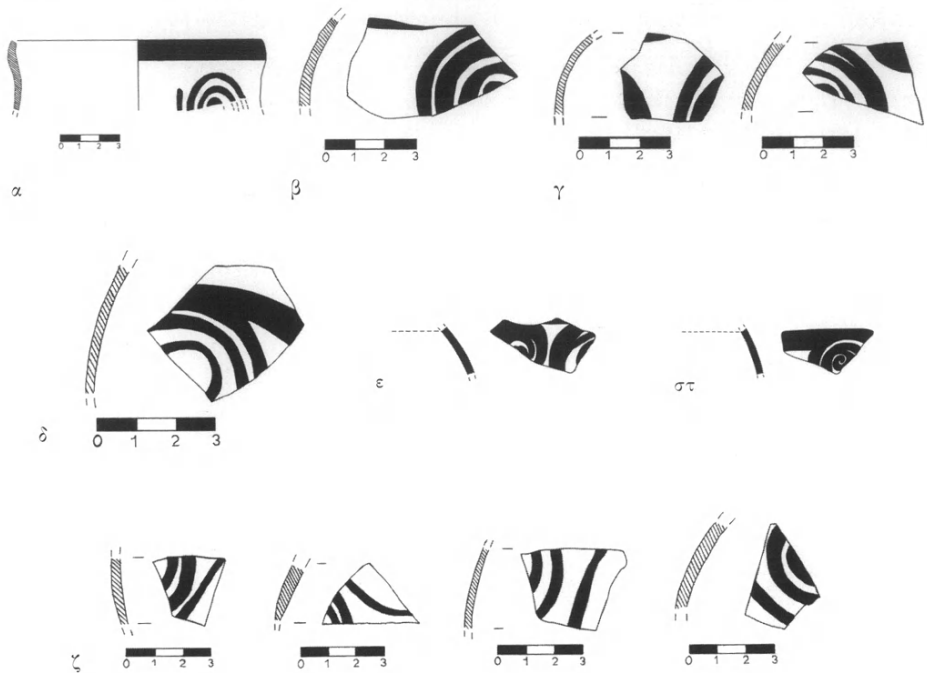
Η φετινή άνασκαφή στον Χώρο 19 ξεκίνησε άρχικά από τη ΒΑ γωνία του Χώρου 19 (πίν. 119α) με σκοπό τó ξεκαθάρισμα άρχικά της άνατολικής απόληξης και κατόπιν των νοτίων όριών του ΤΧΔ. Άφαιρέθηκε μικρό τμήμα από τη βόρεια λιθορριπή σε δύο στρώσεις: α) μέγιστου πάχους 0.69 μ. και

26. Κατά την περυσινή άνασκαφική περίοδο 2011 (Έργον 2011, 41-43), στον Χώρο 19 που όριζόταν από δύο πτέρυγες νότια και βόρεια του ΤΧΑ, μεταξύ των ΤΧΓ και ΤΧΔ, ή άνασκαφή είχε προχωρήσει (μετά την άφαίρεση τμήματος της λιθορριπής από τó άνώτερο επίπεδο) μέχρι την άποκάλυψη της βόρειας πλευράς του ΤΧΔ και της δυτικής πλευράς του ΤΧΓ (μέχρι τó τμήμα όπου βρέθηκε πλινθοκατασκευή-πιθανότατα έρμάριο) καθώς και των τοιχαρίων ΤΧΚ και ΤΧΛ και είχε άφαιρεθεί τμήμα της λιθορριπής από τó ΝΔ τμήμα του έσωτερικού του Χώρου 19 μέχρι τó επίπεδο της έμφάνισης νησίδων καμένου έρυθρωπού χρώματος στο μεγαλύτερο τμήμα του Χώρου και κάτω από τó στρώμα αυτό σε μερικά σημεία πλακόστρωτου δαπέδου. Ουσιαστικά πρόκειται για δύο δάπεδα, τó άνώτερο από πατημένο χώμα και τó κατώτερο από πλακοειδείς σχιστόλιθους και άσβεστόλιθους που διερευνήθηκαν περαιτέρω κατά τη φετινή άνασκαφική περίοδο. Επίσης άφαιρέθηκε από τó άνώτερο επίπεδο τμήμα του Διαδρόμου 36 που άνηκε στον άνω όροφο και άποτελεί συνέχεια του Διαδρόμου 16 πάνω από τούς Χώρους 19 και 28. Έκτός από άρκετή χαρακτηριστική κεραμική ΥΜ Ια περιόδου και πλήθος άγγείων (κυρίως άωτων κυπέλλων) βρέθηκαν άρκετά σημαντικά εύρήματα που άναδεικνύουν και τη σπουδαιότητα του Χώρου αυτού, μεταξύ των όποιων από τη ΝΔ γωνία του Χώρου 19: α) στο άνώτερο τμήμα: χάλκινο άντικείμενο (θήκη τριγωνικού σχήματος, ίσως έγχειριδίου, ή όποια φέρει στην άνω επιφάνεια 4 όπες) και β) στο κατώτερο επίπεδο: χάλκινη περόνη που φέρει όπη στο μέσον του στελέχους της και σφραγιδόλιθος σχήματος πεπιεσμένου κυλίνδρου από στεατίτη με παράσταση λέοντα που στρέφει τó κεφάλι του προς τά πίσω.

27. ΠΑΕ 2011, 105, 113, πίν. 83α-β, 134-136 (πίν. 89).

28. ΠΑΕ 2008, 118-119.

29. ΠΑΕ 2011, 99-104, 114, πίν. 89, 105.

Εἰκ. 14α-ζ.: Ὅστρακα με σπειροειδῆ διακόσμηση ἀπὸ τὸν Χῶρο 19.

βάθους 1.70-2.39 μ. στὴν ἀνατολικὴ ἀπόληξιν τοῦ ΤΧΔ καὶ β) μέγιστου πάχους 0.28 μ. καὶ βάθους 1.47-1.75/2.02-2.25 μ. στὸ νότιο ὄριό του, με κεραμεικὴ: ἓνα κύπελλο με κάθετα τοιχώματα με διακόσμηση σπειρῶν (εἰκ. 14ε, 14στ³⁰), ὅστρακα με διακόσμηση ταινιῶν, λιγοστὰ χονδροειδῆ ὅστρακα, τμῆμα χεῖλους κυπέλλου, τμῆμα λεπτότεχνου κυπέλλου, τμῆμα πρόχου με διακόσμηση πλαστικῆς ταινίας στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ (εἰκ. 18). Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση μερικῶν πεσμένων πλακοειδῶν ἀσβεστόλιθων καὶ σχιστόλιθων κυρίως μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, ἡ σύσταση τῆς ἐπίχωσης ἦταν ἐνιαία: καστανή, σχετικὰ μαλακή, χαλαρή, λεπτόκοκκη με λιγοστοὺς μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους πλακοειδεῖς λίθους, ἐλάχιστα ἴχνη λεπιδωχώματος καὶ κάρ-

30. M. POPHAM, Late Minoan Pottery, a summary, *BSA* 62, 1967, πίν. 76β.

βουνου. Ο ΤΧΔ ἐκτείνεται μέχρι τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο μὲ δύο σειρὲς λίθων σὲ βάθος. Τὸ ἀνατολικότερο τμήμα του πέραν τῆς ΒΑ παραστάδας πιθανότατα φαίνεται νὰ λειτουργεῖ ὡς κατώφλι εἰσόδου γιὰ τὸν ἄνω ὄροφο. Θεμελιώνεται στὸ πλακόστρωτο δάπεδο τοῦ Διαδρόμου 16. Ἡ νότια πλευρὰ του δὲν ἀνασκάφηκε σὲ βάθος καθὼς καλύπτεται ἀπὸ τμήμα τῆς βόρειας λιθορριπῆς. Περι-συλλέχθηκαν λιγοστὰ ὅστὰ ζώων, ἓνα λίθινο τμήμα μὲ πιθανὰ σημεῖα κατεργασίας (ἐργαλεῖο;) καὶ μικροῦ μεγέθους κομμάτι λευκοῦ κονιάματος.

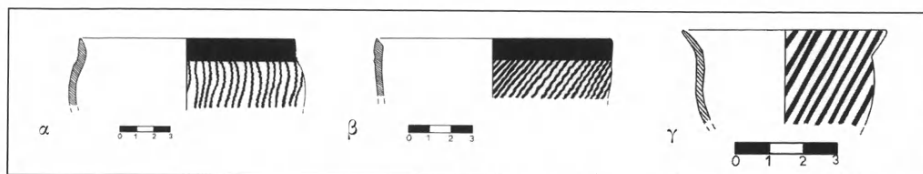
Στὸ ΝΑ τμήμα τοῦ Χώρου 19 ἀφαιρέθηκε τμήμα τῆς νότιας λιθορριπῆς ποὺ πιθανότατα ἀνῆκε, ὅπως εἶχε ὑποθεθεῖ κατὰ τίς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους, ὅτι μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ καὶ τμήμα τῆς νότιας πτέρυγας τοῦ κλιμακοστασίου. Σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν νὰ ἀποκαλυφθεῖ ὁλόκληρη ἡ ΒΑ πλευρὰ τοῦ ΤΧΓ καθὼς καὶ τὸ ἀντίστοιχο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφτασε στὸ ΝΑ τμήμα μέχρι τὴν ἀποκάλυψη τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος σώζεται στὸ τμήμα αὐτὸ σὲ 4-5 σειρὲς λίθων σὲ ὕψος (σὲ χαμηλότερο δηλαδὴ ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τμήμα του). Σὲ ὁλόκληρο τὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου 19 ἀποκαλύφθηκε πλακόστρωτο δάπεδο πάνω στὸ ὁποῖο θεμελιώνονται οἱ ΤΧΓ καὶ ΤΧΚ.

Ἀρχικὰ ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τῆς λιθορριπῆς, σὲ τέσσερις στρώσεις, ἀρκετοὶ πλακοειδεῖς ἀσβεστόλιθοι καὶ σχιστόλιθοι μεγάλου καὶ μεσαίου κυρίως μεγέθους χωρὶς συγκεκριμένη φορὰ πτώσης, πάχους 0.54 μ., σὲ βάθος 1.66-2.20 μ., μὲ κεραμεικὴ: τμήματα ἀπὸ χύτρες, κλειστὰ τμήματα ἀπὸ προχοειδῆ, ἀρκετὰ καμένα πόδια καὶ χεῖλη ἀπὸ χύτρες, τμήμα δίσκου, τμήμα ἄβαφου σφαιρικοῦ κυπέλλου, τμήματα κωνικῶν κυπέλλων, τμήμα βάσης κυπέλλου μὲ εὐθέα τοιχώματα, τμήμα χεῖλους εὐρύστομου ἀγγείου μὲ ὀριζόντιες ταινίες καὶ κάθετες παράλληλες πινελιές, τμήμα κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ καστανὴ ταινία στὴ βάση, ταινιοειδὲς λαβὴ λεπτότεχνου ἀγγείου, τμήμα χεῖλους φρουτοδόχης, τμήμα λαιμοῦ πρόχου μὲ πολὺ καλὸ ὑπόλευκο ἐπίχρισμα καὶ διακόσμηση μὲ ταινία καὶ καμπύλη γραμμὴ (ἴσως σπείρα), ὅστρακο μὲ καταλιβάδες, ὅστρακα μὲ διακόσμηση ταινιῶν ἀπὸ κλειστὰ ἀγγεῖα, τμήμα καδόσχημου ἀγγείου. Ἡ σύσταση τοῦ χώματος ἦταν καστανή, μαλακὴ, χαλαρὴ, λεπτόκοκκη, μὲ ὅστὰ ζώων, χαλίκια διαφόρων χρωμάτων καὶ μικρὰ βότσαλα. Βρέθηκαν ἔξι ἄωτα κύπελλα, ἀρκετὰ τμήματα μικρῶν χονδροειδῶν ἀγγείων, τμήμα πρόχου καὶ ἓνα κέρατο πιθανότατα ἀπὸ αἰγαγρο (πίν. 1203).

Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο, σὲ βάθος 2.20-2.34 μ., σταματάει ἡ συγκέντρωση τῶν πλακοειδῶν λίθων καὶ παρουσιάζεται λεπιδόχωμα καθὼς καὶ λιγοστοὶ μικροῦ κυρίως μεγέθους λίθοι καὶ θραύσματα σχιστολίθων. Ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση πάχους 0.14 μ. μὲ κεραμεικὴ (πίν. 121α) ὅπως: τμῆμα κυπέλλου μὲ καστανὴ ταινία περὶ τὸ χεῖλος (εἰκ. 17), τμῆμα χονδροειδοῦς ἀγγείου μετρίου μεγέθους μὲ κάθετη λαβή, πολλὰ τμήματα ἄβαφον κλειστῶν ἀγγείων, πολλὰ χονδροειδῆ ὄστρακα ἀπὸ χύτρες, πολλὲς βάσεις καὶ χεῖλη κωνικῶν κυπέλλων, τμῆμα ἀπὸ μεγάλο ἀγγεῖο μὲ καταλιβάδες.

Σὲ βάθος ἀπὸ 2.34 μ. (στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ Χώρου 19) μέχρι 2.66 μ. (στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς νότιας πλευρᾶς), σὲ ἓνα τμῆμα διαστάσεων 1.50 (B-N) × 0.85 μ. (A-Δ), μὲ φορὰ πτώσης ἀπὸ A-Δ διακρίνεται τὸ πεσμένο ἀπὸ ἄνω ὄροφο δάπεδο ἀπὸ πατημένο κοκκινόμαυρο πηλόχωμα, μὲ ὅστᾳ, ὄστρακα, πλακίδια σχιστόλιθων, μικρὰ βότσαλα, χαλίκια διαφόρων χρωμάτων καὶ μικρὰ πεσμένα τμήματα λευκῶν κονιαμάτων, πάχους ἀπὸ 0.02-0.14 μ. Ἡ κεραμεικὴ σὲ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ἀποτελεῖται ἀπὸ: κεραμεικὴ χονδροειδῆ κυρίως ἀπὸ χύτρες ἀλλὰ καὶ ὄστρακα διακοσμημένα ὅπως ἀπὸ προχοειδῆ μὲ τμήματα σπείρας, ὄστρακα ripple, τμῆμα δίσκου ἀπὸ τραχὺ πηλό, τμῆμα κλειστοῦ ἀγγείου μὲ διακόσμηση καστανῶν ταινιῶν, τμήματα κωνικῶν κυπέλλων μὲ ἔσω νεῦον ἢ ὀριζόντιο χεῖλος, λαβὲς ἀπὸ μικρὰ ἀγγεῖα στρογγυλῆς τομῆς ἢ λαβὲς ποὺ πλαταίνουν πρὸς τὴ βάση, τμῆμα καδόσχημου, λαβὴ γλωσσοειδῆς ἀπὸ χύτρα, ὄστρακο μὲ λευκὸ ἐπίχρισμα, τμῆμα σώματος προχοειδοῦς, τμήματα ἀπὸ κωνικὰ κύπελλα μὲ εὐθέα τοιχώματα, ὄστρακο μὲ καμπύλη ταινία μὲ ἔσωτερικὲς στιγμές (βλ. πρόχου Χώρου 27) (εἰκ. 21). Στὸ NΔ τμῆμα οἱ νησίδες πηλοχώματος (πίν. 120α) ποὺ εἶχαν παραμείνει ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο 2011 καὶ ἀφαιρέθηκαν φέτος εἶναι διαστάσεων: 1.60 (B-N) × 1.60 μ. (A-Δ) ἢ ἀνατολικὴ καὶ 1.30 μ. (B-N) × 0.20-0.40 μ. (A-Δ) ἢ δυτικὴ. Ἡ ἴδια εἰκόνα ἐμφανίζεται σὲ κατώτερο ἐπίπεδο καὶ στὸ NΑ τμῆμα κάτω ἀπὸ τὴ λιθορριπὴ. Ἀφαιρέθηκαν σὲ μία δύο στρώσεις μέχρι βάθους 2.80 μ. στὸ NΔ τμῆμα καὶ 2.50 μ. στὸ NΑ τμῆμα. Φαίνεται νὰ συνεχίζονται καὶ βορειότερα, κάτω ἀπὸ τὸ ἄσκαφο τμῆμα τῆς βόρειας λιθορριπῆς.

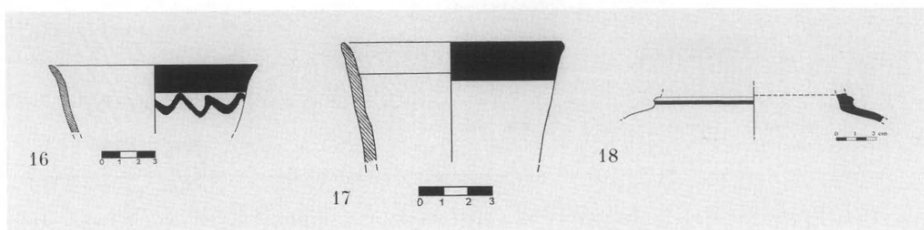
Κάτω ἀπὸ τὸ κοκκινόμαυρο πατημένο δάπεδο, σὲ βάθος 2.42-2.74 μ. μεσολαβεῖ ἓνα στρώμα καστανοῦ/σκούρου καστανοῦ, ἀμμώδους, μὲ σποραδικὰ θραύσματα σχιστόλιθων, ἐλάχιστους μικροῦ μεγέθους πλακοειδεῖς ἀσβεστόλιθους, χαλικιάσβεστου πεσμένου πιθανότατα ἀπὸ τὸν ἄνω ὄροφο, σποραδικὰ

Εἰκ. 15α. Τμήμα ἀγγείου. β. Τμήμα ἀγγείου με διακόσμηση ripple. Ἀπὸ τὸν Χῶρο 19. γ. Τμήμα ἀγγείου ἀπὸ τὸν Χῶρο 49.

ἴχνη κάρβουνου, ἀρκετὰ μικρὰ βότσαλα, λιγοστὰ ὅστὰ ζῶων καὶ μεγάλη συγκέντρωση κεραμεικῆς. Ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση μέγιστου πάχους 0.28 μ. σὲ μία δύο στρώσεις καὶ με κεραμεική: ὅστρακα με διακόσμηση ripple (εἰκ. 15α, 15β) καὶ σπειρῶν (εἰκ. 14α, 14β, 14γ, 14δ, 14ζ) καὶ κυματοειδῶν γραμμῶν (εἰκ. 16), βάσεις καὶ χεῖλη κωνικῶν κυπέλλων, βάσεις καδόσχημων ἀγγείων, χεῖλος μαύρου σφαιρικοῦ κυπέλλου με ὀριζόντια λαβή, διπλὲς δίδυμες λαβὲς ἀπὸ προχοειδή, χεῖλη καὶ λαβὲς ἀπὸ χύτρες, πολλὰ ὅστρακα μελαμβαφή, τμήμα λαίμου με πλαστική ταινία ἀπὸ προχοειδές, τμήμα σώματος ἀπὸ μελαμβαφές σφαιρικό κλειστὸ ἀγγεῖο, βάσεις καὶ τμήμα σώματος ἀπὸ κλειστὰ προχοειδῆ με ταινίες, τμήμα κυπέλλου με μελαμβαφές χεῖλος καὶ καμπύλη γραμμῆ, χεῖλος καὶ σῶμα σκύφου με κυματοειδῆ διακόσμηση, τμήμα κυπέλλου με διακόσμηση ripple, τμήμα κυπέλλου με σπείρες ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ ἄβαφο, ὅστρακο μελαμβαφές λευκὸ ἐπὶ σκοτεινοῦ, τμήμα κυπέλλου ἐσωτερικὰ με ταινίες πλατιῆς καὶ ἐξωτερικὰ περὶ τὸ χεῖλος ταινία μαύρη καὶ κάτω σειρά δίσκων³¹, τμήμα κυπέλλου με ἐξωτερικὰ μαύρη ταινία περὶ τὸ χεῖλος καὶ τρεῖς κυματοειδεῖς γραμμὲς στὸ σῶμα, πολλὰ ὅστρακα με διακόσμηση σπειρῶν καὶ ripple τὸ ἓνα ἀπὸ κλειστὸ ἀγγεῖο, τμήμα πινακίου με ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ταινίες, λαβὴ χονδροειδοῦς ἀμφορέα, πολλὰ κωνικὰ κύπελλα σὲ θραύσματα, τμήμα ἄβαφου χεῖλους φρουτοδόχης, τμήμα ἄβαφου σφαιρικοῦ κυπέλλου. Σποραδικὰ διακρίνονται καὶ ἴχνη πηλοχώματος. Ἀποκαλύπτεται τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τοῦ ἰσογείου (πίν. 122α) ἀπὸ πλακοειδεῖς ἀσβεστόλιθους καὶ σχιστόλιθους μεσαῖου καὶ μεγάλου μεγέθους, με μία ἐλαφρὰ κλίση ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά. Σὲ βάθος 2.48 μ. ἀποκαλύπτεται τὸ κρηπίδωμα τοῦ ἀνατο-

31. ΓΙΑΝΝΗΣ καὶ ΕΦΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, *Μιὰ νέα ματιά στὴ Μινωικὴ Κρήτη* (Αθήνα 1997), Δεύτερος Τόμος, 394, εἰκ. 346.

Εἰκ. 16. Τμῆμα ἀγγείου με διακόσμηση κυματοειδῶν γραμμῶν. Εἰκ. 17. Τμῆμα κυπέλλου.

Εἰκ. 18. Τμῆμα πρόχου. Ἀπὸ τὸν Χῶρο 19.

λικοῦ τοίχου. Στὴ ΝΔ γωνία διακρίνεται μία ὀρθογώνια κατασκευὴ (θρανίῳ ἢ ἐξέδρῳ;) (πίν. 122β), διαστάσεων 1 μ. (Α-Δ)×0.67 μ. (Β-Ν). Πρόκειται γιὰ μία ἀνώτερη σειρὰ πλακοειδῶν σχιστόλιθων μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους σὲ ἐπαφῇ μετὰ τὸν νότιο τοῖχο (ΤΧΓ), ποὺ ἐδράζονται σὲ ἓνα πλακοειδῆ ἀσβεστόλιθο ἰδιαίτερα μεγάλων διαστάσεων, ὁ ὁποῖος στὴ δυτικὴ του πλευρὰ θεμελιώνεται πάνω στὸ πλακόστρωτο δάπεδο ἐνῶ στὴ βόρεια πλευρὰ του συνεχίζει βαθύτερα ἀπὸ αὐτό. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ τμῆμα αὐτὸ συνεχίστηκε κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο μέχρι βάθους 2.80 μ. χωρὶς νὰ βρεθεῖ ἡ θεμελίωσις τῆς κατασκευῆς. Στὸ ἴδιο τμῆμα, κάτω ἀπὸ τὴ θεμελίωσις τοῦ δυτικοῦ τοιχαρίου (ΤΧΚ), διακρίνεται χάσμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο περισυλλέχθηκαν ἀκέραια πεσμένα κύπελλα, κύπελλα με ἐξω νεῦον ὀριζόντιο χεῖλος, τμῆμα κυπέλλου με μελαμβαφὴ ταινία ἐξωτερικὰ στὸ χεῖλος.

Ἀπὸ τὸ κατώτερο ἐπίπεδο περισυλλέχθηκαν ὀκτὼ ἄωτα κύπελλα, λοπάδιο, πήλινος δίσκος, καδόσχημο ἀγγεῖο, τμῆμα πιθοειδοῦς, μικρογραφικὸ κύπελλο, μικροῦ καὶ μεγάλου μεγέθους χονδροειδῆ ἀγγεῖα, ἀρκετὰ νύχια καὶ δόντια ζώων (κυρίως ἀγριόχοιρου ποὺ ἴσως ἀνήκουν σὲ κρᾶνος [;] (πίν. 121β). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρουσία μικρῶν βοτσάλων (πίν. 121γ) καὶ χαλικιδῶν διαφόρων χρωμάτων.

Μετὰ τὸ τέλος τῶν φετινῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν ἀποκαλύφθηκαν τὰ ἀκριβῆ ὅρια τοῦ Χώρου 19 ἂν καὶ δὲν εἶναι ξεκάθαρη ἡ εἴσοδος στὸν Χῶρο αὐτό. Φαίνεται νὰ σχηματίζει ἓνα «κλωβὸ» πιθανῶς φωταγωγοῦ, καθὼς στοὺς τοίχους ΤΧΓ καὶ ΤΧΔ διακρίνονται τέσσερις πεσσοί (δύο στὸ ἀνατολικὸ καὶ δύο στὸ δυτικὸ τμῆμα). Δὲν ἔχει ἀποκλειστεῖ ἀκόμα τὸ ἐνδεχόμενον τῆς

Ύπαρξης πάνω από αυτόν κλιμακοστασίου που οδηγούσε στον άνω όροφο, όπως έχουν δείξει τμήματα τεράστιων λίθων πιθανώς κλιμάκων και πλατύσκαλου.

Ο ΤΧΓ χωρίζει τους Χώρους 19 και 28, είναι συνολικού μήκους από ανατολικά προς δυτικά 5.30 μ. και μέγιστου πλάτους από Β-Ν 0.90 μ. Σώζεται σε ύψος 0.50-0.68 μ., σε τρεις τέσσερις σειρές λίθων και θεμελιώνεται στο πλακόστρωτο δάπεδο. Αποτελείται από τετράπλευρους κυρίως πλακοειδείς ασβεστόλιθους. Στην ανατολική απόληξή του συναντάει τον δυτικό τοίχο του Χώρου 26 (ανατολικός τοίχος των Χώρων 19, 28 και 49). Στη δυτική απόληξή του φαίνεται να σχηματίζει παραστάδα σε αντιστοιχία με τη δυτική απόληξη του ΤΧΔ³², που ίσως να συνδέονται με την ύπαρξη φωταγωγού στον Χώρο 19 όπως έχει προαναφερθεί. Οι άνω επιφάνειες των πλακών που αποτελούν απολήξεις των τοίχων αυτών βρίσκονται περίπου στο ίδιο βάθος: 1.29 μ. και 1.30 μ.³³. Το μέγιστο πλάτος του ΤΧΔ από Β-Ν είναι 0.90 μ.

Τα τοιχάρια ΤΧΚ και ΤΧΛ όρίζουν τη δυτική πλευρά του Χώρου 19. Βρίσκονται σε χαμηλότερο επίπεδο από τους ΤΧΓ, ΤΧΔ και ΤΧΑ. Πρόκειται για δύο σειρές πλακοειδών λίθων στο ίδιο βάθος 2.35 μ., με κατεύθυνση από Β-Ν. Το νότιο τοιχάριο ΤΧΚ είναι μήκους από βόρεια προς νότια 1.60 μ. και μέγιστου πλάτους από ανατολικά προς δυτικά 0.65 μ. Σώζεται σε δύο σειρές λίθων ύψους 0.33 μ. και θεμελιώνεται στο πλακόστρωτο δάπεδο σε βάθος 2.68 μ. Το βόρειο τοιχάριο είναι πιο πρόχειρα κατασκευασμένο και διατηρεί μία μόνο σειρά λίθων σε βάθος που θεμελιώνεται επίσης στο πλακόστρωτο δάπεδο. Είναι μήκους από βόρεια προς νότια 1.50 μ. και μέγιστου πλάτους από ανατολικά προς δυτικά 0.64 μ.

Χώρος 28 (πίν. 118)

Ο Χώρος 28³⁴, σχήματος Γ (γάμμα), με διαστάσεις 2.35 μ. (Β-Ν)× 4.30 μ. (Α-Δ) όρίζεται από τους τοίχους: ΤΧΒ στα νότια, ΤΧΓ στα βόρεια

32. Για τον ΤΧΔ βλ. παρακάτω στον Χώρο 49.

33. ΠΑΕ 2011, 124-134.

34. Στα φετινά ανασκαφικά ήμερολόγια (πριν τον όριστικό διαχωρισμό των Χώρων 19, 28 και 49) το βόρειο τμήμα του δυτικού σκέλους του Χώρου 28 αναφέρεται ότι ανήκει στον Χώρο 19.

καὶ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο. Τὸ δυτικὸ σκέλος τοῦ Χώρου 28 ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους: ΤΧΚ, ΤΧΑ καὶ ΤΧΘ. Στὸ ΝΔ του τμήμα ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο δύο μικροῦ μεγέθους βοηθητικοὶ χώροι 54 καὶ 55³⁵. Ὁ Χῶρος 28 στὸ δυτικότερο τμήμα του εἶναι ἔντονα διαταραγμένος καὶ ἀνήκει στὸν λεγόμενον «λάκκο τῆς ἀρχαιοκαπηλίας». Ξεκίνησε νὰ ἀνασκάπτεται μαζί με τὸν Χῶρο 19 κατὰ τὶς ἀνασκαφικὲς περιόδους 2008³⁶ καὶ 2009³⁷ καὶ συνεχίστηκε καὶ τὸ 2011³⁸.

Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο ἡ ἀνασκαφὴ ξεκίνησε ἀπὸ τὸ κατώτερο ἐπίπεδο τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Χώρου 28, με σκοπὸ τὴν ἀποκάλυψη: α) τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου σὲ ὅλο τὸν Χῶρο δεδομένου ὅτι στὸ κεντρικὸ τμήμα εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 2011³⁹ καὶ β) τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ΤΧΓ.

Ἀναλυτικότερα, ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 28, στὸ κατώτερο ἐπίπεδο, ἀφαιρέθηκε ἀρχικὰ ἐπίχωση πάχους 0.25 μ., σὲ δύο στρώσεις, σὲ βάθος 2.13-2.38 μ. Ἡ σύσταση τοῦ χώματος ἦταν καστανή, ἰδιαίτερα σκληρὴ καὶ συμπαγῆς, με πολλοὺς πεσμένους πλακοειδεῖς ἀσβεστόλιθους καὶ σχιστόλιθους κυρίως μεσαίου ἀλλὰ καὶ μικροῦ μεγέθους, οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ὁποίων φέρουν ἰζήματα καὶ πιθανότατα ἀνήκουν σὲ πεσμένο ἀπὸ τὸν ἄνω ὄροφο πλακόστρωτο δάπεδο (πίν. 123β), κομμάτια κάρβουνου, λεπιδόχωμα, πλακίδια σχιστόλιθων, μικρὰ βότσαλα, ὅστὰ ζῶων κυρίως θρυμματισμένα καθὼς καὶ ἀρκετὰ μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους κομμάτια κυρίως λευκοῦ ἀλλὰ καὶ ἐρυθροῦ καὶ μελανοῦ κονιάματος. Ἀρκετὲς συστάδες κυρίως ἄωτων κυπέλλων⁴⁰ (πίν.

35. Βλ. παρακάτω.

36. ΠΑΕ 2008, 115-121.

37. Ἔργον 2009, 70-72.

38. Κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο (Τομὲς Η καὶ Ι) ἀποκαλύφθηκαν ὁλόκληρος ὁ ΤΧΒ, τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ΤΧΕ καὶ ἀνασκάφηκε ὁ Διάδρομος 36 τοῦ ἄνω ὀρόφου ἀνατολικά τῶν Χώρων 19 καὶ 28 ποὺ εἶναι συνέχεια πρὸς τὰ νότια τοῦ Διαδρόμου 16. Ὁ νότιος τοῖχος (ΤΧΒ) ἀποκαλύφθηκε σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς βόρειας ὀψης του (περ. 7.20 μ.) ἀπὸ τὸν Χῶρο 36 μέχρι τὴν εὐθεία τοῦ Χώρου 28. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ τοίχου ἀποκαλύφθηκε μία μικρὴ κόγχη τριγωνικοῦ σχήματος ποὺ ἴσως χρησίμευε γιὰ τὴν εἰσδοχὴ κάποιας δοκοῦ. Εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ πλακοειδεῖς λίθους διαφόρων μεγεθῶν, κυρίως μεσαίου μεγέθους.

39. ΠΑΕ 2011, 124-134.

40. Βλ. παρακάτω.

126β) μαζί με κομμάτια κάρβουνου (καμένων ξύλων) βρέθηκαν σέ ολόκληρο τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου, ἡ μεγαλύτερη ἐκ τῶν ὁποίων ἀκριβῶς Α/ΝΑ τῆς πήλινης κατασκευῆς (ἐρμάριο) ποὺ βρίσκεται στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ΤΧΓ⁴¹. Βρέθηκε κεραμεικὴ: χονδροειδῆς, χεῖλος ἀπὸ ἄβαφο ἄγγειο, κύπελλο λεπτότεχνο μελαμβαφές ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ με ταινίες, θραύσματα μικροῦ καὶ μεγάλου μεγέθους ἀγγείων, θραύσματα κωνικῶν κυπέλλων, τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου ἐρυθροῦ μέσα ἔξω με λευκὴ ταινία περὶ τὸ χεῖλος, τμήμα κωνικοῦ καὶ χεῖλος σφαιρικῶν κυπέλλων, τμήμα σφαιρικοῦ ἀγγείου με ἔξω νεῦον χεῖλος, σφαιρικό κύπελλο με κυματοειδῆ ἐπιφάνεια στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ὠραῖο ἐπίχρισμα.

Στὸ τελευταῖο, πρὶν τὴν ἀποκάλυψη τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου στρώμα, ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση σέ δύο στρώσεις, σέ βάθος 2.38-2.71 μ., μέγιστου πάχους 0.33 μ. καθὼς τὸ πλακόστρωτο δάπεδο δὲν βρέθηκε παντοῦ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο. Ἡ σύσταση τοῦ χώματος ἦταν σκούρα καστανῆ/κατὰ τόπους μαύρη/καστανέρυθη, με πηλόχωμα (πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ κοκκινόμαυρο στρώμα ποὺ συναντᾶται στὸ μεγαλύτερο τμήμα τῶν Χώρων 19, 28 καὶ 49 ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο δάπεδο), ἀμμώδης, με λιγοστους πλακοειδεῖς ἀσβεστόλιθους καὶ σχιστόλιθους, κάρβουνο (καμένο ξύλο), μικρὰ βότσαλα, ἀρκετὰ μικρὰ ἀλλὰ καὶ μεγάλα πεσμένα κομμάτια λευκοῦ κονιάματος, ἀρκετὰ ὅστὰ ζῶων καὶ ἰδιαίτερα μεγάλη συγκέντρωση κεραμεικῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου: τμήμα κυπέλλου με μαῦρες ταινίες ἐξωτερικά, τουλάχιστον τμήματα ἀπὸ πέντε κωνικά κύπελλα, τραχιὰ κωνικά κύπελλα, τμήμα καδόσχημου ἀγγείου, τμήμα χεῖλους ἀνοιχτοῦ ἀγγείου με ὀριζόντια κυματοειδῆ διακόσμηση, πόδι καὶ χεῖλη χύτρας, βάση λαιμοῦ πρόχου με ἀνάγλυφη ταινία στὸ σημεῖο ποὺ προφανῶς θὰ κολλοῦσε στὸ σῶμα, τμήματα βάσεων κλειστῶν ἀγγείων, μελαμβαφὴ ὄστρακα, τμήμα ἀπὸ ἄβαφο σφαιρικό ἄγγειο, τμήμα μεγάλου ἀγγείου με καταλιβάδες, τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου με ταινίες περὶ τὸ χεῖλος μέσα καὶ ἔξω. Ἀκριβῶς νότια τοῦ ΤΧΓ βρέθηκε σχεδὸν ἀκέραιος πήλινος δίσκος. Μεγάλη συγκέντρωση πηλοχώματος ἀκριβῶς δίπλα τοῦ ἴσως ἀνήκει σέ κατασκευή. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου στὸ κατώτατο ἐπίπεδο ἐπεκτάθηκε καὶ σέ μερικὰ σημεῖα στὸ κέντρο τοῦ Χώρου 28 ποὺ εἶχαν παραμείνει ἄσκαφα ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο. Στὸ ΝΔ τμήμα τοῦ

41. ΠΑΕ 2011, 134.

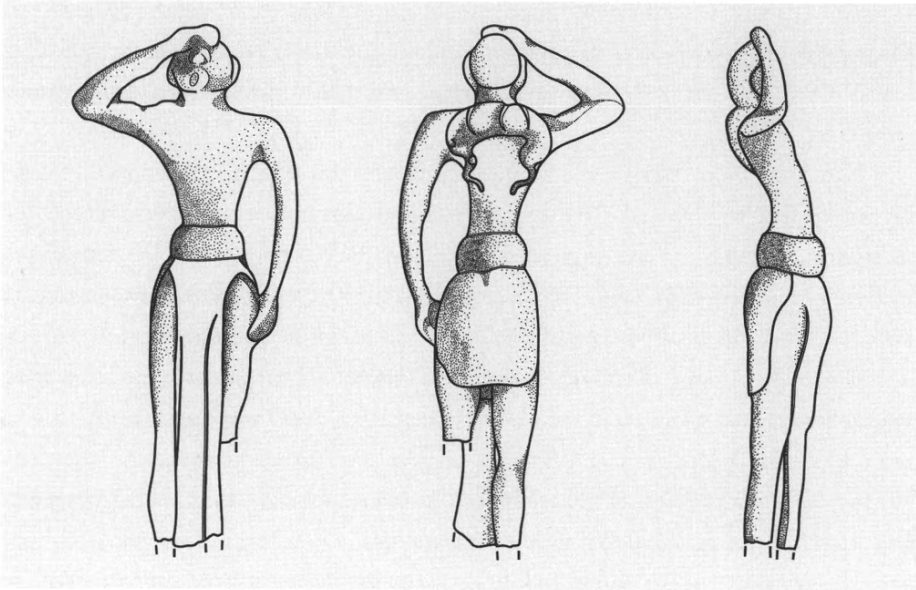
βρέθηκε στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου τμῆμα χαλικάσβεστου, παρόμοιο μὲ ἐκεῖνο τοῦ Χώρου 19⁴². Στὴ ΝΑ γωνία τοῦ Χώρου 28, στὸ τμῆμα τῶν δύο ἀνοιγμάτων (πίν. 124α) πραγματοποιήθηκε μερικὸ ξεκαθάρισμα τῶν πεσμένων λίθων ποὺ εἶχαν παραμείνει ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους ὥστε νὰ ξεκαθαριστεῖ ἡ παραστάδα (τῆς ὁποίας ἀποκαλύπτονται ἑπτὰ σειρὲς λίθων) μεταξύ τῶν δύο ἀνοιγμάτων, σὲ βάθος 1.87-2.38 μ. μὲ κεραμεικὴ ΥΜ ΙΑ περιόδου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τῶν δύο ἀνοιγμάτων βρέθηκε ἰδιαίτερα μεγάλη συγκέντρωση πηλοχώματος σὲ ἓνα τμῆμα μέγιστων διαστάσεων 1.50 μ. (Α-Δ) × 1.40 μ. (Β-Ν) καὶ περισυλλέχθηκαν δύο ὅμοια μεσαίου μεγέθους τμήματα ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀρχιτεκτονικὸ ὕλικό, σὲ πήλινη δοκοθήκη κάποιας κατασκευῆς (ξυλοδεσιᾶς ἢ παραστάδας θύρας) ποὺ ὑπῆρχε στὸν ἄνω ὄροφο ἀνάμεσα στὰ ἀνοίγματα.

Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ Χώρου 28 ἀφαιρέθηκε μικρὸ τμῆμα τῆς λιθορριπῆς ὥστε νὰ ξεκαθαριστεῖ τὸ ΒΑ τμῆμα τοῦ ΤΧΓ καὶ ἐπανατοποθετήθηκαν οἱ δύο ἀνώτεροι ἰδιαίτερα μεγάλου μεγέθους πλακοειδεῖς ἀσβεστόλιθοί του, στὰ σύνορα μὲ τὸν Χώρο 19. Ἡ ἐπίχωση κάτω ἀπὸ τὴ λιθορριπὴ, πάχους 0.70 μ., σὲ βάθος 1.68-2.38 μ., ἔδωσε κεραμεικὴ ἐπίσης ΥΜ ΙΑ περιόδου.

Χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα ὅλων τῶν στρωμάτων εἶναι τὰ πολλὰ μικροῦ κυρίως μεγέθους τμήματα λευκῶν, ἐρυθρῶν καὶ μπλὲ χρώματος κονιαμάτων, τρία τμήματα σκωρίας, μικρὰ βότσαλα, δόντια ζώων καὶ μικρὰ κομμάτια χρωστικῶν ὑλῶν. Ἀνάμεσα στὰ φετινὰ κινητὰ εὐρήματα⁴³ βρέθηκαν: τριάντα

42. Βλ. παραπάνω.

43. Πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι στὸν ἴδιο Χώρο καὶ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο εἶχαν βρεθεῖ τὸ 2011 πλουσιότατα εὐρήματα: ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερα πλούσια καὶ χαρακτηριστικὴ κεραμεικὴ ΥΜ Ια περιόδου ποὺ περισυλλέχθηκε εἶχαν βρεθεῖ ἀρκετὰ πεσμένα τμήματα κονιαμάτων μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν χρῶμα καθὼς καὶ ἀρκετὰ σημαντικὰ εὐρήματα κυρίως ἀπὸ τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο, μεταξύ τῶν ὁποίων: λίθινα ἐργαλεῖα, πλῆθος ἄωτων κωنيκῶν κυπέλλων, τμῆμα ἀπὸ κύπελλο κοινωνίας, τμῆμα πήλινου ἀγωγοῦ, τμῆμα ἀπὸ πήλινο κραυευτὴ, τμήματα ὀρείας κρυστάλλου, τμῆμα κέρατου ζώου, δύο τμήματα χαυλίων καὶ χάντρα ἀπὸ ἀχάτη, σφονδύλι πήλινο, μικρὸς δίμυξος λύχνος, περίαπτο τριγωνικοῦ σχήματος ἀπὸ γάλκινο ἔλασμα, διάφορες ψῆφοι ἀπὸ φαγεντιανή, ἀχάτη, σάρδιο ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν καρδιάσχημη γάλκινη ψῆφο καὶ τὶς τρεῖς ψῆφους ἀπὸ γλωρίτη, ἀχάτη καὶ σάρδιο ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης στὸ βόρειο τμῆμα

Εἰκ. 19. Χάλκινο εἰδῶλιο λατρευτῇ ὙΜ ΙΑ περιόδου ἀπὸ τὸν Χῶρο 28.

έννέα ἀκέραια ἄωτα κύπελλα, δύο μικρογραφικά κύπελλα, προχοΐδιο, ὀστέινο ἐργαλεῖο μήκους 0.03 μ. (πίν. 126α), πύραυνο, έννέα μικρά ἀγγεῖα, τμήμα πρόχου, τμήματα χύτρας, δύο κύπελλα, πήλινος δίσκος, λίθινος τριπτήρας.

Τὸ σημαντικότερο ὅλων εὑρημα εἶναι χάλκινο ἀντρικὸ εἰδῶλιο ὙΜ ΙΑ περιόδου τύπου F⁴⁴ (εἰκ. 19, πίν. 124β, 125α-γ), μήκους 0.08 μ. καὶ μέγιστου πλάτους 0.03 μ. Ἀποδίδεται σὲ λατρευτικὴ στάση, μὲ ὑποδήλωση τῆς κόμμωσης καὶ τοῦ ζώματος, μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι κατὰ μῆκος τῆς μιᾶς πλευρᾶς καὶ τὸ δεξιὸ στὸ μέτωπο (στάση σεβίζοντος). Δὲν βρέθηκε ἀκέραιο καθὼς ἔλειπε ἡ βάση του καὶ τμήμα τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ ποδιοῦ, τὸ ὁποῖο βρέθηκε στὴν ἴδια περιοχὴ σὲ λίγο χαμηλότερο βάθος. Βρέθηκε κάτω ἀπὸ ἰδιαίτερα μεγάλου

τοῦ Χώρου 28 τὸ 2008 καὶ τὸ 2009, τρεῖς περόνες διαφόρων τύπων, μία ὀστέινη καὶ δύο χάλκινες, δύο σφραγιδόλιθοι ἀπὸ στεατίτη, ὁ ἓνας μὲ παράσταση λέοντα καὶ ὁ ἄλλος μὲ παράσταση ὑδρόβιων πτηνῶν.

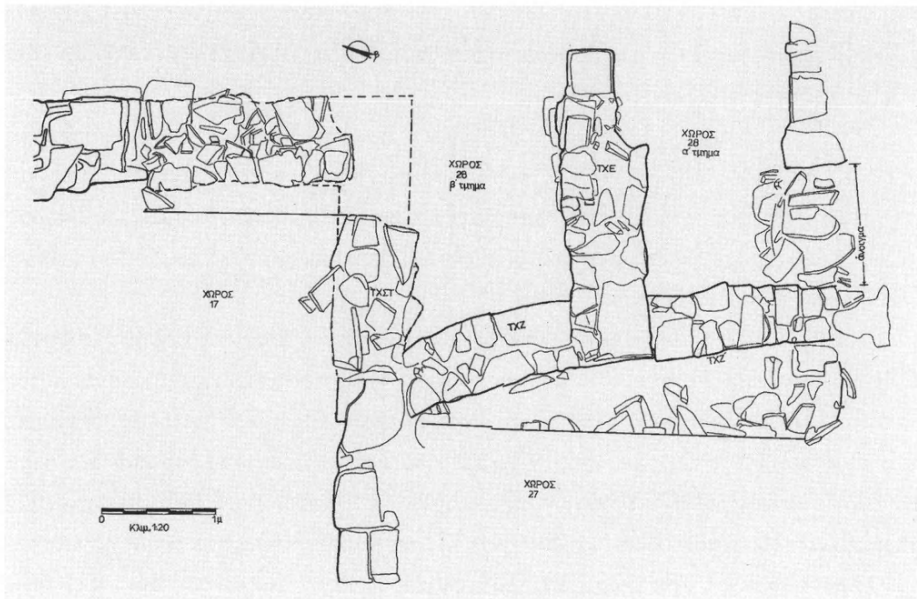
44. E. SAPOUNA-SAKELLARAKIS, *Die bronzenen Menschenfiguren auf Kreta und in der Ágais* (Stuttgart 1995) 125 κέ., πίν. 12, ἀρ.167.

μεγέθους πεσμένο πλακοειδὴ ἀσβεστόλιθο, στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 28, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ἴδιου τύπου χάλκινο εἰδώλιο ποῦ εἶχε βρεθεῖ κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο⁴⁵. Εἶναι πεσμένο πιθανότατα ἀπὸ τὸν ἄνω ὄροφο.

Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Χώρου 28 (πρώην νοτιο-δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 19) πραγματοποιήθηκε, στὸ κατώτερο ἐπίπεδο, σὲ δοκιμαστικὴ τομὴ, σὲ ἓνα τμήμα διαστάσεων 3.25 (B-N) × 0.70 (A-Δ) μ., ἀφαίρεση τοῦ κοκκινόμαυρου στρώματος πάχους 0.24 μ., σὲ δύο στρώσεις, σὲ βάθος 2.44-2.68 μ., γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου καὶ τὴ διερεύνηση χάσματος ἀκριβῶς δυτικὰ τοῦ ΤΧΚ. Ἡ κεραμεικὴ ποῦ βρέθηκε ἀποτελεῖται ἀπὸ: τμήμα κλειστοῦ ἀγγείου, τμήμα ἀνοιχτοῦ ἀγγείου μὲ ταινίες μέσα καὶ ἔξω, λαβρὲς ἀπὸ λεπτότεχα ἀγγεῖα, τμήματα χείλους καὶ πόδι ἀπὸ χύτρες, ἓνα μικρογραφικὸ κύπελλο, τμήματα κωνικῶν κυπέλλων, τμήματα ἀπὸ κύπελλα μὲ διακόσμηση ripple, τμήμα χείλους κλειστοῦ ἀγγείου μὲ ταινίες ἐξωτερικά, τμήμα κυπέλλου μὲ φυλλοειδὴ διακόσμηση, τμήμα ὑψηλῆς βάσης πήλινου μινωικοῦ λύχνου (πίν. 123α). Ἀποκαλύφθηκε τὸ πλακόστρωτο δάπεδο καὶ στὸ τμήμα αὐτό, γεγονὸς ποῦ ἀποδεικνύει ὅτι ἐκτείνεται σὲ ὁλόκληρο τὸ δυτικὸ σκέλος τοῦ Χώρου 28, τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει ἀνασκαφῆ ἀκόμα πλήρως. Ἀνάμεσα στὰ ὅσα καὶ δόντια ζώων καθὼς καὶ μικρὰ τμήματα κονιάματος μὲ ἐρυθρὴ βαφή.

Τὸ πλακόστρωτο δάπεδο (πίν. 127α), ποῦ ἀποκαλύφθηκε στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 28 καὶ φαίνεται νὰ συνεχίζει καὶ στὸ δυτικὸ τοῦ τμήματος, ἀποτελεῖται ἀπὸ πλακοειδεῖς ἀσβεστόλιθους καὶ σχιστόλιθους μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους μὲ ἀρκετὰ μικρὰ βότσαλα καὶ τμήματα κονιάματος στὰ ἐνδιάμεσα κενά, σὲ βάθος: B: 2.49 μ./N: 2.56 μ./A: 2.48-2.56 μ./Δ: 2.41 μ. Πάνω στὸ πλακόστρωτο δάπεδο θεμελιώνονται οἱ τοῖχοι ΤΧΓ σὲ βάθος 2.49 μ., ΤΧΒ σὲ βάθος 2.58 μ. Τὸ κρηπίδωμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου βρέθηκε σὲ βάθος 2.29 μ. Νοτιότερα, στὸ ἀνατολικὸ ἄνοιγμα, ἡ συνέχειά του ἴσως ἀποτελεῖ καὶ τὸ κατώφλι τοῦ ἀνοιγματος. Ὁ τοῖχος ΤΧΓ, συνολικοῦ μήκους ἀπὸ Α-Δ 5.30 μ. καὶ μέγιστου πλάτους ἀπὸ B-N 0.90 μ., σώζεται σὲ τρεῖς τέσσερις σειρὲς λίθων, σὲ ὕψος 0.36 μ. Ἡ ἀνατολικὴ του πλευρὰ συναντᾷ τὸν

45. ΠΑΕ 2011, 132-133, πίν. 103α-β, 104α-β.

Εἰκ. 20. Σχέδιο Χώρων 27, 54 καὶ 55.

ἀνατολικὸ τοῖχο, ὅπως ἀποκαλύφθηκε καὶ στὸ ἀντίστοιχο τμήμα του πρὸς τὰ βόρεια παρακείμενου Χώρου 19, τοῖχου TXΔ. Στὴ ΝΑ γωνία τοῦ Χώρου 28 ὑπάρχουν δύο ἀνοίγματα, τὸ ἓνα στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β-Ν, πλάτους 1.60 μ. ποὺ ὁδηγοῦσε στὸν Χῶρο 26 καὶ ἓνα δεύτερο στὸν TXB μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α-Δ, πλάτους 1.50 μ. τὰ ὁποῖα δὲν ἀνασκάφηκαν.

Χῶροι 27, 54 καὶ 55 (πίν. 127β, εἰκ. 20)

Ἀκριβῶς δυτικὰ τοῦ Χώρου 28 ἀποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι Χῶροι (Χῶροι 54 καὶ 55) καὶ δύο καινούργιοι τοῖχοι ὁ TXZ καὶ ὁ TXZ', μετὰ ἀπὸ διερεύνηση τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ TXE, τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ὁποῖου εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο (2011). Κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἐγίνε ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφικῆς τομῆς δυτικὰ τοῦ TXE, σὲ ἓνα τμήμα συνολικῶν διαστάσεων 4.5 μ.(Ν-Β) × 1.85 μ. (Α-Δ).

Ὁ νότιος Χῶρος 54, ὀρθογώνιου σχήματος, ὁρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους TXB στὰ νότια, TXZ' στὰ δυτικὰ καὶ TXE στὰ βόρεια. Ἔχει ἐσωτερικὲς

διαστάσεις: 2.65 (Α-Δ) × 1.12 (Β-Ν). Στὸ ΝΔ τοῦ τμήμα, μεταξύ ΤΧΒ καὶ ΤΧΖ' διακρίνεται ἄνοιγμα εἰσόδου πλάτους 1.10 μ. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ ΤΧΕ ἔχει ἔντονη κλίση ἀπὸ Δ-Α.

Ἀπὸ τὸν Χῶρο 54 ἀφαιρέθηκε ἀρχικὰ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα πάχους 0.10 μ., σὲ βάθος 1.32-1.42 μ., καὶ σύσταση χόματος: καστανή, σκληρή, μὲ λιγοστὲς λατύπες καὶ ἀρκετὰ θραύσματα σχιστόλιθων καθὼς καὶ λιγοστούς πλακοειδεῖς ἀσβεστόλιθους μεσαίου κυρίως μεγέθους. Βρέθηκαν λιγοστά ὀστά ζώων καὶ ἓνα πόδι χύτρας.

Κάτω ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα ἀφαιρέθηκε ἐνιαία ἐπίχωση πάχους 1.26 μ., σὲ βάθος 1.42-2.68 μ. καὶ σύσταση χόματος: καστανή, μὲ ἀρκετὲς λατύπες, μικρὰ βότσαλα, διάσπαρτα θραύσματα καθὼς καὶ μικροὺς πλακοειδεῖς σχιστόλιθους, σποραδικὰ ἴχνη κάρβουνου καὶ λεπιδόχόματος καὶ ἰδιαίτερα μεγάλη συγκέντρωση πεσμένων πλακοειδῶν ἀσβεστόλιθων καὶ σχιστόλιθων κυρίως μεσαίου καὶ μικροῦ μεγέθους χωρὶς συγκεκριμένη φορά πτώσης (ἀρκετοὶ εἶναι πεσμένοι κατακόρυφα), ποὺ πιθανότατα προέρχονται ἀπὸ τὸν ἄνω ὄροφο τοῦ Χώρου. Σὲ βάθος 2.12 μ. ἀφαιρέθηκε δεύτερη μεγάλη συγκέντρωση πλακοειδῶν σχιστόλιθων καὶ ἀσβεστόλιθων μεσαίου μεγέθους μὲ κύρια φορά πτώσης ἀπὸ Ν-Β. Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο σταματᾷ ἡ παρουσία τῶν πεσμένων λίθων καὶ στὸ ΝΔ τμήμα τοῦ Χώρου βρέθηκε τμήμα πήλινης κάλυψης ξυλοδεσιᾶς στὴν ἐπιφάνεια πλακοειδοῦς ἀσβεστόλιθου μεγάλων διαστάσεων, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει ἐκεῖ καὶ ἀποτελεῖ τὸ κατώφλι τοῦ ἀνοιγματος εἰσόδου πρὸς τὸν Χῶρο 36.

Ὁ ΤΧΒ θεμελιώνεται στὸν λίθο αὐτό. Στὰ κατώτερα στρώματα ὑπάρχει μεγάλη συγκέντρωση κεραμεικῆς ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ: τμήματα ἀπὸ σῶμα καὶ πολλὰ πόδια ἀπὸ διαφορετικὲς χύτρες, ὅστρακο μελαμβαφεῖς ἀμαυρόχρωμο, λεπτὰ ὅστρακα ἀπὸ ἄβαφα κύπελλα μὲ ἔσω ἢ ἔξω νεῦον ἢ ὀριζόντιο χεῖλος, ὅστρακα ἀπὸ διακοσμημένο κλειστὸ ἀγγεῖο μὲ ταινίες στὸ ἐξωτερικὸ κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες σπείρα, οἰκιακῆς χρήσεως ἀγγεῖα ἄβαφα ἀπὸ ἐρυθρὸ πηλὸ καὶ τμήμα ἀπὸ κλειστὸ ἀγγεῖο μὲ ταινία μαύρη ἐξωτερικά, βάση καδόσχημου ἀγγείου, κύπελλο μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος ἐσωτερικά μαῦρο καὶ ἐξωτερικά μὲ μαύρη ταινία, ἓνα σφαιρικὸ ἄβαφο κύπελλο, τμήμα ἀγγείου ἐσωτερικά μὲ καστανὲς ταινίες καὶ ἐξωτερικά μὲ στιγμές, ἓνα τμήμα πίθου, τμήματα κλειστῶν ἀγγείων, βάσεις καὶ λαβὲς ταινιοειδεῖς κλειστῶν ἀγγείων, ὅστρακα μὲ διακόσμηση ripple, τμήμα βάσης λεκάνης μὲ μαύρη ταινία στὸ ἐξωτερικόν, πολλὰ

τμήματα από κωνικά κύπελλα με ἔσω νεῦον χειλὸς, τμήμα κυπέλλου με ταινία στὸ ἐξωτερικό, τμήμα σώματος ἀγγείου με ἐγγχαράξεις ἐξωτερικά, τμήμα λαιμοῦ ἄβαφου προχραιοῦς με ἔξαρμα στὴ βάση του, δύο μεγάλα ὄστρακα ἀπὸ ἀνοιχτὰ ἀγγεῖα με διακόσμηση λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ.

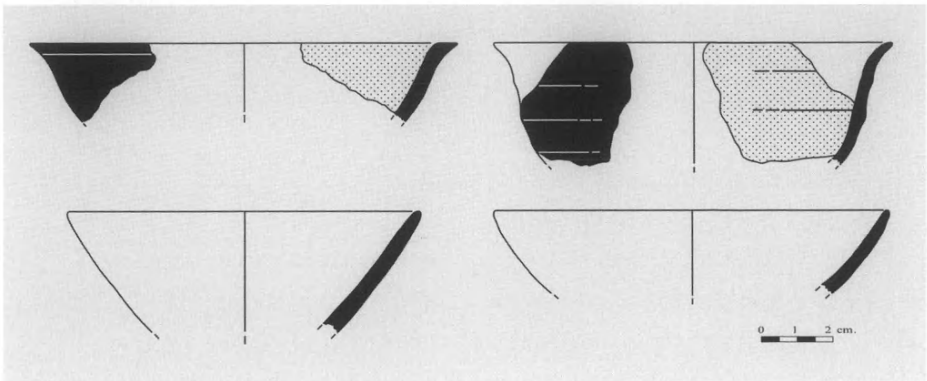
Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα πού περισυλλέχθηκαν ἀπὸ τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ ἱσογείου βρέθηκαν: δύο λίθινοι τριπτῆρες, τμήμα καμένου ξύλου πιθανότατα ἀπὸ δοκό, λίθοι με ἔχνη καύσης, τμήμα κέρατου ζώου, τμήμα ὀστέινου ἀστραγάλου, ἀνάμεσα στὰ ὅστὰ καὶ ἓνα δόντι ζώου, τέσσερα ἀκέραια ἄωτα κύπελλα, μικροῦ μεγέθους λεπτότεχνο ἀγγεῖο καὶ τμήματα χονδροειδῶν ἀγγείων.

Ὁ Χῶρος 55, ἀκριβῶς βόρεια τοῦ TXE εἶναι συνολικῶν μέγιστων ἐσωτερικῶν διαστάσεων $1.85 \mu. (B-N) \times 2.25 \mu. (A-\Delta \text{ στὸ βόρειο τμήμα}) \times 2.65 \mu. (A-\Delta \text{ στὸ νότιο τμήμα})$. Ὁρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους: TXE στὰ νότια, TXZ στὰ δυτικά, TXH καὶ TXΘ⁴⁶ στὰ βόρεια. Μεταξὺ τῶν TXΘ καὶ TXE, στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 55 δημιουργεῖται ἓνα μικρὸ ἄνοιγμα, πλάτους $0.87 \mu.$

Ὁ TXE ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρος με διαστάσεις $2.65 (A-\Delta) \times 0.67 \mu. (B-N)$. Ἀνασκάφηκαν 11 σειρὲς λίθων του. Οἱ τοῖχοι TXZ καὶ TXZ' κάθετα στὸν TXE βρίσκονται στὴν ἴδια μεταξύ τους εὐθεῖα με κλίση ὅμως ἀπὸ N-B/ΒΔ. Ὁ TXZ, βόρεια τοῦ TXE, ἔχει διαστάσεις $1.50 (B-N) \times 0.60 \mu. (A-\Delta)$ καὶ ἀποκαλύφθηκε σὲ δέκα με ἔντεκα σειρὲς λίθων. Ὁ TXZ', νότια τοῦ TXE ἔχει διαστάσεις $1.12 (B-N) \times 0.60 \mu. (A-\Delta)$ καὶ ἀποκαλύφθηκε μέχρι δέκα σειρὲς λίθων. Τῶν πιὸ πάνω τοίχων δὲν ἔχει βρεθεῖ ἡ θεμελίωση. Ὁ TXZ' πιθανότατα ἀποτελεῖ ἐλαφρὰ μεταγενέστερη ἀλλὰ σχεδὸν σύγχρονη προσθήκη στὸν Χῶρο 54 καθὼς δὲν σχηματίζει γωνία με τὸν TXE ἀλλὰ εἶναι ἐπικολλημένος σὲ αὐτόν.

Ὁ TXH πού ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Χώρου 27 εἶναι ἀρκετὰ διαταραγμένος, χωρὶς νὰ εἶναι ξεκάθαρες οἱ σειρὲς λίθων του σὲ βάθος. Εἶναι μήκους ἀπὸ A-Δ $1.27 \mu.$ καὶ πλάτους ἀπὸ B-N $0.68 \mu.$ Ἐδράζεται πάνω σὲ χῶμα σὲ βάθος $2.29 \mu.$ Γιὰ τὸ ξεκαθάρισμά του ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου 55 ἐπίχωση πάχους $0.55 \mu.$, σὲ βάθος $1.79-2.38 \mu.$ Ἡ κεραμεικὴ πού συλλέχθηκε στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ τμήματα δύο

46. Βλ. καὶ Χῶρο 28.

Εἰκ. 21. Διάφοροι τύποι κυπέλλων ἀπὸ τὸν Χῶρο 55.

διαφορετικῶν χυτρῶν (πόδια, χεῖλος καὶ τμήμα σώματος με ὀριζόντια λαβή), ὄστρακο μεγάλου ἀγγείου με καταλιβάδες καστανές σὲ κίτρινο ἐπίχρισμα.

Ὁ Χῶρος 55 παρουσίασε τὴν ἴδια στρωματογραφία με τὸν Χῶρο 54. Ἀφαιρέθηκε συνολικὰ ἐνιαία ἐπίχωση πάχους 1.43 μ., σὲ βάθος 1.22-2.65 μ., Σὲ βάθος 1.90 μ. ἀφαιρέθηκε καὶ ἀπὸ τὸν χῶρο αὐτὸ μία δεύτερη μεγάλη συγκέντρωση πεσμένων πλακοειδῶν σχιστόλιθων καὶ ἀσβεστόλιθων μεσαίου μεγέθους πεσμένων ἀπὸ ὄροφο. Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε ἀποτελεῖται ἀπὸ: χονδροειδῆ ἀγγεῖα (πίθους), τμήμα σώματος πίθου με καταλιβάδες, βάσεις ἐπίπεδες χονδροειδῶν ἀγγείων, ὄστρακα ἀπὸ μεγάλο τραχύ ἀγγεῖο, χύτρες (χεῖλη καὶ λαβές), βάση μελαμβαφούς ἔσω ἔξω ἀγγείου τοῦ τύπου τοῦ egg cup(;), κωνικὰ κύπελλα (εἰκ. 21), λαιμὸς καὶ χεῖλος προχοειδοῦς, κύπελλα μελαμβαφή με ὀριζόντιο ἢ με ἔξω νεῦον λεπτότεχνο χεῖλος (σφαιρικὸ κύπελλο;), λεπτές λαβές κυπέλλων πλατυνόμενες πρὸς τὴ βάση, σῶμα σφαιρικοῦ κυπέλλου με αὐλακώσεις στὸ ἐξωτερικὸ τμήμα τοῦ σώματος, χεῖλη χύτρας καὶ τμήματα ἀπὸ κωνικὰ κύπελλα, ὄστρακο μελαμβαφές με λευκὲς ταινίες, κύπελλο με λευκὴ ἐπὶ σκοτεινοῦ διακόσμηση, ὄστρακα με λευκὸ ἐπίχρισμα, χεῖλος ἀπὸ δίσκο με κάθετα τοιχώματα καὶ γλωσσοειδῆ λαβή, κύπελλο με κυματοειδῆ ἐπιφάνεια (MM III περιόδου), ὄστρακα ἀπὸ λεπτότεχνα ἀγγεῖα με πορτοκαλόχρωμη διακόσμηση.

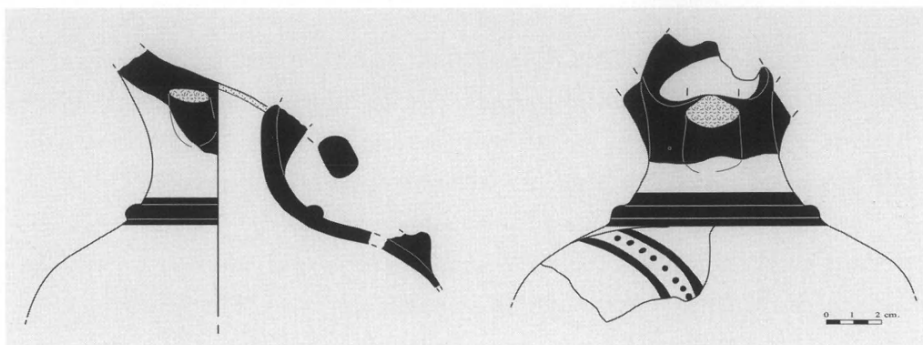
Πρέπει ἰδιαίτερα νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ Χώρου 55 προέρχονται ἓνα ἀκέραιο ἄωτο κύπελλο, συνανήκοντα τμήματα μεγάλων ἀγγείων, καμένο ξύλο ἀπὸ δοκάρη τῆς ὀροφῆς καὶ τμήμα κέρατου ζώου. Ἀπὸ τὰ

κατώτερα στρώματα του ισογείου βρέθηκαν οκτώ άκέραια άωτα κύπελλα, ανάμεσα στα όστα και μερικά δόντια ζώων, τμήματα από πρόχου, τμήμα καμένου ξύλου (δοκού), ένα μικρό άκέραιο άγγείο, τμήμα πυρολουσίτη(ς), αρκετά τμήματα χρωστικής ύλης, τμήμα σιδερόπετρας, πεσμένο λευκό κονίαμα, μεγάλο χονδροειδές άγγείο και μερικοί λίθοι που φέρουν ίχνη καύσης.

Στό ΒΑ τμήμα του Χώρου 55 που συμπίπτει με τη ΝΑ γωνία του Δωματίου 17 και όπου είχε ύποτεθει ή ύπαρξη ανοίγματος, κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική τομή, διαστάσεων 1.98 μ. (άπό Ν-Β) × 1 μ. (Α-Δ) για τη διερεύνηση λιθοσωροϋ (πίν. 119β) που σφράγιζε τó τμήμα αυτό. Μετά την άφαιρέση μερικων πεσμένων πλακοειδων άσβεστόλιθων και σχιστόλιθων κυρίως μεγάλου και μεσαίου μεγέθους χωρίς συγκεκριμένη φορά πτώσης διαπιστώθηκε ή συνέχεια πρós τά νότια του ανατολικού τοίχου του Δωματίου 17. Προφανώς τó άνοιγμα που ύπήρχε σφραγίστηκε και δημιουργήθηκε τοίχος που όνομάστηκε τοίχος ΤΧΘ (δυτικός τοίχος τής δυτικής άπόληξης του Χώρου 28). Για τη διερεύνησή του άφαιρέθηκε επίχωση πάχους 1 μ., σέ πέντε στρώσεις, σέ βάθος 1.64-2.54 μ. Η σύσταση του χώματος ήταν ένιαία: καστανή, με λιγιστές λατύπες, πλακίδια σχιστόλιθων και μικρά βότσαλα, ίχνη κάρβουνου και πολλά όστα μικρων κυρίως ζώων. Η κεραμεική που βρέθηκε στό τμήμα αυτό άποτελείται άπό: τμήμα καδόσχημου άγγείου, μικροσκοπικό κύπελλο και χεϊλος λεκάνης (φρουτοδόχης), τμήμα κυπέλλου έσωτερικά μελαμβαφές και έξωτερικά με μαύρη ταινία, μελαμβαφή όστρακα που τόν χρονολογούν κοντά στην κύρια φάση του κτηρίου, προφανώς άμέσως μετά την καταστροφή. Έκτός άπό τά όστρακα, ανάμεσα στα εύρηματα τής επίχωσης άπό τόν ΤΧΘ βρέθηκαν: τμήμα όρείας κρυστάλλου, λίθινος τριπτήρας και ανάμεσα στα όστα, ένα νύχι ζώου.

Ο ΤΧΘ είναι παρόμοιος τοιχοποιίας αλλά προχειρότερης κατασκευής με τόν ανατολικό τοίχο του Χώρου 17 και βρίσκεται στην ίδια κατεύθυνση, άπό ΝΑ-ΒΑ αλλά αρκετά κατεστραμμένος. Έκτείνεται μέχρι την είσοδο του Χώρου 55, άφήνοντας άνοιγμα πλάτους 0.87 μ. Σώζεται σέ τέσσερις σειρές λίθων σέ ύψος άπό 2.06-2.50 μ. Είναι πλάτους 0.57-0.75 μ. άπό Α-Δ.

Για την πλήρη αποκάλυψη του πλάτους των ΤΧΕ, ΤΧΖ, ΤΧΖ' άπό Α-Δ άφαιρέθηκε επίχωση και άπό τó ανατολικό τμήμα του Χώρου 27 που βρισκεται ακριβώς δυτικά των Χώρων 54 και 55. Η δυτική πλευρά των ΤΧΕ, ΤΧΖ, ΤΧΖ' ανασκάφηκε μέχρι την 5η σειρά λίθων, σέ βάθος 1.90 μ., χωρίς

Εἰκ. 22. Τμήμα πρόχου ΓΜ ΙΑ περιόδου ἀπὸ τὸν Χῶρο 27.

νὰ προχωρήσει ἡ ἀνασκαφή στὸ κατώτερο ἐπίπεδο. Ἡ στρωματογραφία εἶναι ἴδια μὲ τοὺς Χώρους 54 καὶ 55. Συνολικὰ ἀπὸ τὸ τμήμα αὐτὸ ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση πάχους 0.52 μ., σὲ βάθος 1.38-1.90 μ. Ἡ κεραμεικὴ ἀπὸ τὸν Χῶρο αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ: τμήμα κυπέλλου σφαιρικοῦ, ἐσωτερικὰ μὲ καστανὸ χρῶμα καὶ ἐξωτερικὰ μὲ καστανὲς ταινίες, ἄβαφο κωνικὸ κύπελλο, λίγα ὄστρακα ἀπὸ λεπτὰ κωνικὰ κύπελλα. Ἀπὸ τὸν Χῶρο 27 προέρχεται ἓνας λίθινος τριπτήρας, ἓνα κύπελλο, τμήματα ἀπὸ καλῆς τέχνης πρόχου (εἰκ. 22) καὶ ἀπὸ χύτρες.

Τὸ σημαντικότερο εὑρημα τῶν Χώρων 54 καὶ 55, πεσμένο ἀπὸ τὸν ἄνω ὄροφο εἶναι ἓνας σφραγιδόλιθος ἀπὸ στεατίτη μὲ παράσταση σκορπιοῦ⁴⁷ (πίν. 128α-β)⁴⁸. Μαζὶ μὲ τὸ χάλκινο εἰδώλιο ποὺ βρέθηκε στὸν Χῶρο 28⁴⁹ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἄνω ὄροφο (ὅπως καὶ τὰ σημαντικότερα εὑρήματα ποὺ ἔχουν βρεθεῖ γενικότερα), ποὺ πιθανότατα εἶχε λατρευτικὴ χρῆση ἐνῶ τὸ ἰσόγειο φαίνεται νὰ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ καθημερινή χρῆση.

Οἱ δύο Χῶροι 54 καὶ 55 σὲ σχῆμα Π, ἔχουν ἄνοιγμα πρὸς τὰ ἀνατολικά. Πρόκειται γιὰ δύο μικρῶν διαστάσεων παράλληλους βοηθητικούς στὸ ἰσόγειο χώρους, μὲ ἄνω ὄροφο ποὺ συνδέεται καὶ μὲ τοὺς ὑπόλοιπους Χώρους 19 καὶ 28. Δὲν βρέθηκε μέχρι στιγμῆς ἡ θεμελίωση τῶν τοίχων οὔτε τὸ πλακό-

47. Βρέθηκε στὸ κόσκινο.

48. Σχέδιο Π.Ν. Μασουρίδη.

49. Βλ. παραπάνω.

στρωτο δάπεδο σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς παραπάνω χώρους. Ὁ Χῶρος 54 ἴσως ἀποτελοῦσε θυρωρεῖο δεδομένου ὅτι ἐπικοινωνεῖ μέσω θύρας μὲ τὸν Χῶρο 36.

Χῶρος 49 (πίν. 118)

Ὁ Χῶρος 49⁵⁰ βρίσκεται ἀκριβῶς βόρεια τῶν Χώρων 19 καὶ 28 καὶ εἶναι σχήματος Γ (γάμμα) στὸ ἰσόγειο, ἀντίστοιχος μὲ τὸν Χῶρο 28. Ἔχει διαστάσεις 2.50 (B-N) × 7.70 μ. (A-Δ) καὶ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους: ΤΧΔ στὰ νότια, ΤΧΣΤ στὰ ἀνατολικά καὶ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 15. Στὸ δυτικό του σκέλος ὀρίζεται ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 17, στὰ νότια ἀπὸ τὸν ΤΧΑ καὶ στὰ ἀνατολικά ἀπὸ τὸν ΤΧΛ. Κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἀποκαλύφθηκε καὶ ἓνα καινούργιο τοιχάριο, παράλληλα καὶ βόρεια τοῦ ΤΧΑ, ὁ ΤΧΙ(;) ⁵¹. Τὸ ΒΔ τμήμα τοῦ Χώρου 49 ὀρίζεται ἀπὸ τὸ κατώφλι τοῦ Διαδρόμου 18. Ἀκριβῶς ἀνατολικά τοῦ Χώρου 49 ὑπάρχει ὁ Διάδρομος 16⁵². Βόρεια τοῦ Χώρου 49 ὑπάρχουν οἱ Χῶροι 13-15.

Ἀνασκάφηκε γιὰ πρώτη φορὰ κατὰ τὴν περυσινὴ περίοδο 2011⁵³ (Τομὴ Θ) μέχρι τὸ κατώτερο ἐπίπεδο⁵⁴.

50. Στὰ φετινὰ ἀνασκαφικὰ ἡμερολόγια (πρὶν τὸν ὁριστικὸ διαχωρισμὸ τῶν Χώρων 19, 28 καὶ 49), τὸ νότιο τμήμα τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Χώρου 49 ἀναφέρεται μὲ τὸν Χῶρο 19.

51. Βλ. παρακάτω.

52. ΠΑΕ 2011, 99-104.

53. ΠΑΕ 2011, 104-112.

54. Τὸ κοκκινόμαυρο δάπεδο ἀπὸ πηλόχωμα ἀποκαλύφθηκε πέρυσι σὲ ὁλόκληρο τὸν Χῶρο 49 ἀλλὰ μὲ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τὴν ὑπαρξὴ ἰδιαίτερα μεγάλης συγκέντρωσης καμένων ξύλων (δοκῶν) ποὺ διαπιστώθηκε καὶ κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο καὶ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ φωτιὰ στὸν Χῶρο 19 χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ καμένο κόκκινο χῶμα καὶ κάρβουνο, ἐνῶ τὸ καμένο στρώμα τοῦ δαπέδου τοῦ Χώρου 49 εἶναι κόκκινο-ἰώδες ποὺ ὀφείλεται πιθανότατα τόσο στὰ ὑλικά ποὺ κάρηκαν ὅσο καὶ στὴν ἔνταση τῆς φωτιᾶς. Ἐπίσης βρέθηκε καὶ μεγάλη ποσότητα σχιστόλιθων καὶ λεπιδωχώματος ποὺ ἔχουν πέσει ἀπὸ τὸ πάτωμα καὶ τὴ στέγη τοῦ ἀνώτερου ὀρόφου, ὑποδηλώνοντας τὴν πτώση ὀρόφου μὲ δάπεδο ἀπὸ σχιστόλιθους ποὺ συγκρατοῦνταν ἀπὸ δοκάρια. Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο ἀποκαλύφθηκε τμήμα διαγώνιου τοιχαρίου, τὸ ὁποῖο ἀνασκάφηκε καὶ διερευνήθηκε περαιτέρω κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο.

Κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδον πρὶν τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ κοκκινόμαυρου στρώματος πραγματοποιήθηκε ἀρχικὰ ξεκαθάρισμα μερικῶν πεσμένων λίθων πού εἶχαν παραμείνει ἀπὸ πέρυσιν στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 49, σὲ μία στρώση, πάχους 0.17 μ., σὲ βάθος 2.43-2.60 μ. καὶ σύσταση χώματος: καστανή, σχετικὰ σκληρή, συμπαγής, λεπτόκοκκη, μὲ σποραδικὰ πλακίδια σχιστόλιθων καὶ μικρῶν κομματιῶν κάρβουνου. Στὸ ἐπίπεδον αὐτὸ βρέθηκαν: τμήματα προχοειδῶν, ὄστρακον μὲ διακόσμηση ripple ἀπὸ κλειστὸ ἀγγεῖο, τμήμα κλειστοῦ ἀγγείου μὲ πλαστικὸ κομβίον, πόδι μικρῆς χύτρας, τμήμα ἀπὸ ἔξω νεῦον χειλὸς κυπέλλου ἐρυθροβαφές.

Ἀπὸ ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν Χῶρον ἀφαιρέθηκε τὸ κοκκινόμαυρον στρώμα τοῦ δαπέδου (βλ. δεῖγμα σὲ πίν. 129β), μέγιστον πάχους 0.20 μ., σὲ βάθος 2.60-2.80 μ., μὲ σύσταση χώματος: μαύρη/μαυροκόκκινη, μαλακή, κατὰ τόπους σκληρὴ καὶ συμπαγής, μὲ ἀρκετὰ σποραδικὰ πλακίδια σχιστόλιθων, πολλὰ μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους τμήματα καμένων ξύλων, λιγιστὰ ὅσα ζῶων, μικρὰ βότσαλα καὶ τμήματα χρωστικῆς ὕλης. Στὸ κεντρικὸ καὶ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 49 βρέθηκε λευκὸ στρώμα στάχτης, μὲ ἐλάχιστα ὄστρακα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀφαιρέθηκε καὶ προέρχεται ἀπὸ ἀσβεστοποιημένους καμένους λίθους (πίν. 130α). Τὸ στρώμα αὐτὸ στὰ νότια ἐκτείνεται μέχρι τὸν ΤΧΔ, σὲ ἓνα τμήμα συνολικῶν μέγιστων διαστάσεων 2.05 (Α-Δ) × 2 μ. (Β-Ν). Ο ΤΧΔ θεμελιώνεται ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ λευκοῦ στρώματος. Τὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ΤΧΔ σώζεται σὲ δύο σειρὰς λίθων σὲ ὕψος καὶ κατόπιν θεμελιώνεται σὲ χῶμα, σὲ ἀντίθεσιν μὲ τὴν ἀνατολικήν του πλευρά, πού θεμελιώνεται στὸν Διάδρομον 16 καὶ τὴ δυτικὴν του πλευρά πού σχηματίζει παραστάδα⁵⁵ καὶ συνεχίζεται σὲ βάθος. Ἀπὸ τὸ κατώτερον αὐτὸ ἐπίπεδον βρέθηκαν: τμήματα ἀπὸ χύτρας (βάσεις καὶ χεῖλη), τμήματα κυπέλλων μὲ ἔσω νεῦον ἢ ἔξω νεῦον ἢ κάθετον χειλὸς μὲ λαβή (κύπελλον μὲ κάθετα τοιχώματα), τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ μελανὴ ταινία ἐξωτερικὰ καὶ τρέχουσα σπείρα στὸ σῶμα, τμήμα ἀπὸ πινάκιον μὲ διακόσμηση λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ, κύπελλον μὲ λοξὰς παχιὰς ταινίας, χειλὸς καὶ τέσσερις λαβὲς χυτῶν καθὼς καὶ ἓνα πόδι μικρῆς χύτρας, βάσεις χονδροειδῶν μικρῶν ἀγγείων, λεπτότεχον τμήμα χειλὸς καὶ σώματος σκύφου, μὲ μαύρην ταινίαν περὶ τὸν χειλὸς καὶ λεπτὴς ταινίαν κάτω ἀπὸ αὐτό, τμήμα λεπτοῦ ἀγγείου μὲ διακόσμηση σπείρας, λεπτό

55. Βλ. παραπάνω καὶ τὸν Χῶρον 19.

ἄγγειο με διακόσμηση ripple, τμήμα σκύφου με ἐξωτερικὴ μαύρη ταινία περὶ τὸ χεῖλος καὶ σειρὰ δίσκων με μαῦρο χρῶμα, τμήμα λαιμοῦ προχοειδοῦς με πλαστικὴ ταινία στὴ βάση, λεπτότεχνη λαβὴ ἀπὸ κύπελλο ποὺ πλαταίνει πρὸς τὰ κάτω, τμήμα χύτρας με γλωσσοειδὴ λαβή, τμήμα πινακίου με ἐξωτερικὰ ταινίες καὶ ἐσωτερικὰ στιγμές, τμήματα χεῖλους κωνικῶν κυπέλλων με ὀριζόντιο ἢ ἔσω νεῦον χεῖλος, πολλὰ ὄστρακα με διακόσμηση ripple σὲ ἀνοιχτὰ καὶ κλειστὰ ἄγγεϊα, τμήμα πινακίου ἐσωτερικὰ με ταινίες καὶ ἐξωτερικὰ με ripple διακόσμηση καὶ ταινίες, τμήμα ἀνοιχτοῦ ἄγγείου με ἐσωτερικὰ καστανό χρῶμα καὶ ἐξωτερικὰ με ταινίες καὶ σπείρα, μικροσκοπικὸ κύπελλο με κάθετη λαβή, τμήμα κυπέλλου με ὀριζόντια λαβή, μελαμβαφὲς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ με ταινία, πολλὰ τμήματα μελαμβαφῶν κυπέλλων, ἄρκετὰ τμήματα προχοειδῶν, δύο ὄστρακα με διακόσμηση λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ τὸ ἓνα ἐκ τῶν ὁποίων με ταινίες καὶ τὸ ἄλλο με στιγμές, τμήμα κλειστοῦ ἄγγείου με σωζόμενο τμήμα τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὤμου με διακόσμηση σπειρῶν.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ κοκκινόμαυρου στρώματος, βρέθηκε τὸ κρηπίδωμα τοῦ τοίχου μεταξὺ τῶν χώρων 15 καὶ 49 (βόρειος τοῖχος Χώρου 49). Στὴ δυτικὴ του πλευρὰ θεμελιώνεται σὲ μικροὺς πλακοειδεῖς λίθους ποὺ πιθανότατα ἀνήκουν σὲ πλακόστρωτο δάπεδο, τὸ ὁποῖο θὰ διερευνηθεῖ περαιτέρω. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 49, βρέθηκε ἡ θεμελίωση τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ΤΧΣΤ. Ἔχει μῆκος ἀπὸ Β-Ν 1.53 μ. καὶ πλάτος ἀπὸ Α-Δ 0.75-0.80 μ. Τὸ ἀνοιγμα ποὺ ὑπῆρχε μεταξὺ τοῦ ΤΧΣΤ καὶ τοῦ βόρειου τοίχου, διαστάσεων 0.80 μ., διερευνήθηκε περαιτέρω καὶ ἀποκαλύφθηκε ὅτι ὁ ΤΧΣΤ πιθανότατα ἀρχικὰ σχημάτιζε γωνία με τὸν βόρειο τοῖχο καθὼς οἱ λίθοι ποὺ βρέθηκαν στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ἀνοιγματος ἀνήκουν στὴ θεμελίωσή του. Ἀπὸ τὸ ξεκαθάρισμα τοῦ ΤΧΣΤ, ἀνάμεσα στὴν κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε βρέθηκε καὶ ἓνα μικρὸ τμήμα βάσης "egg cup",⁵⁶ τὸ μοναδικὸ ποὺ ἔσως ἀνήκει σὲ προγενέστερη τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου, καθὼς ὁλόκληρη ἡ κεραμεικὴ ποὺ περισυλλέχθηκε ἀπὸ τοὺς Χώρους ἀνήκει στὴν ΥΜ ΙΑ περίοδο, σύγχρονη τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου. Ἀπὸ τὸ τμήμα αὐτὸ ἐπίσης βρέθηκαν: τμήμα κυπέλλου με εὐθέα τοιχώματα, τμήμα χύτρας καὶ τμήματα κωνικῶν κυπέλλων.

56. PH. BETANCOURT, 72, 74, πίν. 47-48. ΓΙΑΝΝΗΣ καὶ ΕΦΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, *Ἀρχάνες, Μία νέα ματιὰ στὴν Μινωϊκὴ Κρήτη, τόμος II* (1997) 396, εἰκ. 348.

Στὸ Δυτικὸ/Κεντρικὸ Τμῆμα τοῦ Χώρου 49, ἀποκαλύφθηκε μία τριγωνικοῦ σχήματος κατασκευὴ (πιθανότατα ἀποθέτης) (πίν. 130β) ποὺ ἀποτελεῖται στὰ ἀνατολικά ἀπὸ μονὴ σειρὰ λίθων τοῦ διαγώνιου τοιχαρίου ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο (2011), μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ΒΔ-ΝΑ καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ ἀπὸ μία παρόμοια μονὴ σειρὰ λίθων μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β-Ν. Ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν, ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμῆμα τῆς κατασκευῆς ἐπίχωση σὲ μία στρώση, πάχους 0.13 μ., σὲ βάθος 2.62-2.75 μ. Ἡ σύσταση τοῦ χώματος ἦταν καστανή, ἰδιαίτερα σκληρὴ καὶ συμπαγής, μὲ ἐλάχιστους μικροῦ μεγέθους καθὼς καὶ θραύσματα πλακοειδῶν σχιστόλιθων, σποραδικὰ ἔχνη κάρβουνου καὶ ὀστέων ζώων. Ἡ ΝΑ ἀπόληξη τοῦ διαγώνιου τοιχαρίου βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ΤΧΔ ὅπου δημιουργεῖται κενόν. Ἡ κατασκευὴ αὐτὴ ἔχει κατεύθυνση πρὸς τὰ ΒΔ καὶ τελικὲς ἐσωτερικὲς διαστάσεις: μῆκος 1.80 μ. καὶ μέγιστο πλάτος 0.50 μ. στὴ νότια πλευρὰ καὶ 0.16 μ. στὴ βόρεια πλευρὰ. Τὸ διαγώνιο τοιχάριο ἔχει μῆκος 2.06 μ. καὶ πλάτος 0.54 μ. ἐνῶ ἡ δυτικὴ μονὴ σειρὰ λίθων ἔχει μῆκος σὲ εὐθεία γραμμὴ 1.64 μ. καὶ μέγιστο πλάτος 0.30-0.40 μ. Καὶ τὰ δύο τοιχάρια τῆς κατασκευῆς συνεχίζονται σὲ βάθος. Ἡ κεραμεικὴ ποὺ βρέθηκε ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν καὶ περιμετρικὰ τοῦ ἀποθέτη ἀποτελεῖται ἀπὸ: τμήματα ἀπὸ βάσεις καὶ χεῖλη κωνικῶν κυπέλλων, τμῆμα κλειστοῦ ἀγγείου μὲ διακόσμηση ταινίας καὶ πινελιᾶς ἐξωτερικά, ὄστρακα μὲ κυματοειδῆ καὶ σπειροειδῆ διακόσμηση, τμήματα σφαιρικῶν σκύφων, τμῆμα ἔξω νεύοντος χεῖλους τμήματος χύτρας, τμῆμα κυπέλλου μὲ διακόσμηση ripple (εἰκ. 15γ), ἀρκετὰ ὄστρακα καμένα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὄστρακα, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν τοῦ ἀποθέτη περισυλλέχθηκαν ἀρκετὰ μικρὰ κυρίως ἀγγεῖα, τρία ἀκέραια ἄωτα κύπελλα, ὅσα ζῶων ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα νύχια καὶ δόντια, μικρὰ τμήματα καμένων ξύλων καὶ ἓνας λίθινος τριπτῆρας.

Δυτικὰ τοῦ ΤΧΔ ἀφαιρέθηκε πεσμένος πλακοειδὲς ἀσβεστόλιθος μεγάλου μεγέθους ποὺ εἶχε παραμείνει ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο. Ἡ ἐπίχωση ποὺ ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὸ τμῆμα αὐτὸ ἦταν πάχους 0.33 μ., σὲ βάθος 2.33-2.66 μ. Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε ἀποτελεῖται ἀπὸ: τμῆμα χεῖλους καὶ σώματος μὲ διακόσμηση ripple⁵⁷, ὄστρακα μὲ σπειροειδῆ διακόσμηση

57. S. MARINATOS, *Thera VII* (1976), πίν. 77α (ΥΜ ΙΑ περίοδος).

ἑξωτερικά, τμήματα κυπέλλων μὲ ἔσω καὶ ἔξω νεῦον χειλὸς, ἀρκετὰ μελαμβαφή ὄστρακα.

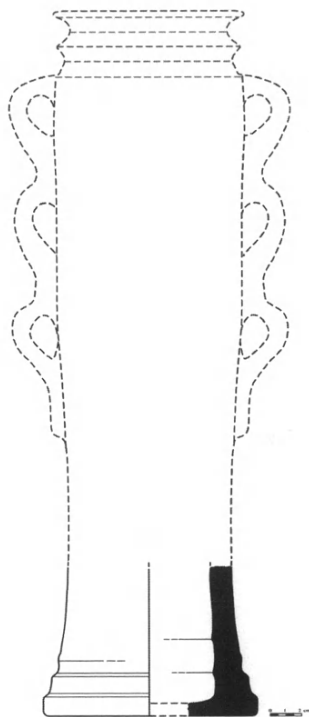
Τὸ πλακόστρωτο δάπεδο ἀποκαλύφθηκε μονάχα στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 49, ἀκριβῶς δυτικὰ τοῦ “ἀποθέτη”. Ἔχει ἀνηφορικὴ κλίση ἀπὸ N-B μέχρι καὶ τὸ ἐπίπεδο τοῦ κατωφλιοῦ τοῦ Διαδρόμου 18, μὲ πολλὰ συγκεντρώσεις μικρῶν καὶ μεσαίων κομματιῶν καμένων ξύλων (δοκῶν) (πίν. 129α) ἀνάμεσα καὶ στὴν ἐπιφάνεια τῶν λίθων τοῦ δαπέδου, χωρὶς συγκεκριμένη φορά πτώσης. Ἡ μεγαλύτερη συγκέντρωση τῶν καμένων ἐντοπίζεται γύρω ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Χώρου 49 (πίν. 130α), εἶχε διαστάσεις 1 μ. (ΒΔ-ΝΑ) × 0.45 μ. (Α-Δ). Τὰ μικρὰ τμήματα καμένων ξύλων λειτουργοῦσαν γιὰ στερέωση τοῦ πηλοχώματος τοῦ δαπέδου τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ τὰ μεγάλα τμήματα προέρχονται ἀπὸ δοκοὺς ἢ ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῆς θύρας τοῦ διαδρόμου 18.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄφθονη καὶ πλούσια κεραμεικὴ πού περισυλλέχθηκε ἀπὸ ὁλόκληρο τὸν Χῶρο 49 καὶ εἶναι σύγχρονη τῆς κύριας φάσης τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου (ΥΜ ΙΑ περιόδου), βρέθηκαν στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ “ἀποθέτη” τὰ παρακάτω εὐρήματα⁵⁸: ἑξὶ τμήματα μικρῶν ἀγγείων καὶ κυπέλλων, δύο προχοῖδια, τὸ ἓνα μεταξὺ τῶν τοίχων ΤΧΣΤ καὶ ΤΧΔ καὶ τὸ ἄλλο ἀκριβῶς δυτικὰ τοῦ ἀποθέτη, ἀρκετὰ νύχια καὶ δόντια ζώων, μερικά ἐκ τῶν ὁποίων ἀνήκουν σὲ ἀγριόχοιρους καὶ ἓνα τμήμα σιδερόπετρας.

Στὸ νότιο τμήμα τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Χώρου 49⁵⁹, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν δύο νησίδων κοκκινόμαυρου στρώματος πού εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ κατὰ

58. Κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο (2011) ἀπὸ τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ Χώρου 49 περισυλλέχθηκαν ἰδιαίτερα μεγάλῃ συγκέντρωση χαρακτηριστικῆς κεραμεικῆς καὶ πολλῶν ἀγγείων πού χρονολογοῦνται στὴν κύρια φάση τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου (ΥΜ ΙΑ περίοδο) ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἓνα γαλακτοδοχεῖο, μία βάση ραδινοῦ ρυτοῦ καὶ ἓνα κυλινδρικό πήλινο σκεῦος, πού στενεύει πρὸς τὰ πάνω καὶ ἀποτελεῖ τὸ κατώτερο τμήμα ἑνὸς snake tube (εἰκ. 23). Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα πού βρέθηκαν τὰ σημαντικότερα εἶναι: χάλκινο γλωσσοειδοῦς τύπου μαχαίριδιο πού σώζει δύο ὁπές γιὰ τὴν στείλωσή του, χάλκινος ὁπῆας μὲ τετράγωνη διατομή, λίθινος τριπτῆρας, ὁστεινὴ δισκοειδὴς κεφαλὴ περόνης ἢ ψῆφος μὲ διαμπερὴ ὁπὴ στὸ κέντρο πού φέρει ἐγγράφη διακόσμηση μὲ ρόδακα, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα φύλλα, χάλκινος δακτύλιος πού ἀπολήγει πιθανῶς σὲ κεφαλὴ ὄφeos μὲ ἐγγράξεις στὸ σῶμα, σφαιρικὴ ἀγνύθα.

59. Στὰ φετινὰ ἀνασκαφικὰ ἡμερολόγια (πρὶν τὸν ὁριστικὸ διαχωρισμὸ τῶν Χώρων 19, 28 καὶ 49), τὸ νότιο τμήμα τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Χώρου 49 ἀναφέρεται μὲ τὸν Χῶρο 19.

Εἰκ. 23. Κατώτερο τμήμα “snake tube” ἀπὸ τὸν Χῶρο 49.

τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο (2011), διαστάσεων ἢ βόρεια 1.20 (B-N) × 1.10 (A-Δ) καὶ ἢ νότια 0.80 (A-Δ) × 0.60 (B-N), ἀποκαλύφθηκε ὁ ΤΧΙ(;) πὺλὸς σώζεται στὸ ἐπίπεδο τῆς θεμελίωσης. Ἀφαιρέθηκε συνολικὰ ἐπίχρωση πάχους 0.27 μ. σὲ τέσσερις στρώσεις, σὲ βάθος 2.50-2.77 μ. μὲ κεραμεικὴ: πόδι χύτρας, τμήμα ἀπὸ λεπτότεχνο ἀγγεῖο μὲ ταινιοειδῆ λαβή, τμήμα κωνικοῦ κυπέλλου, τμήμα ἀνοιχτοῦ ἀγγείου μὲ ταινίες μαῦρες καὶ πορτοκαλόχρωμες στὴν ἐξωτερικὴ του ὕψη, λαβὴ κυλινδρική λεπτοῦ ἀγγείου, τμήμα χεῖλους καὶ βάσης κλειστοῦ ἀγγείου, τμήματα κυπέλλων σφαιρικῶν καὶ κωνικῶν μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος, ὄστρακο μελαμβαφές.

Κάτω ἀπὸ τὸ κοκκινόμαυρο στρώμα ἀκολουθεῖ λεπτὸ στρώμα πάχους 0.03 μ. μὲ λεπιδόχωμα καὶ τέλος στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ΤΧΙ(;) λεπτὸ λευκὸ σταχτῶδες στρώμα μὲ ἀρκετοὺς μικροὺς καμένους λίθους, πάχους 0.04 μ. ὅμοιο μὲ ἐκεῖνο τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ Χώρου 49. Στὸ σημεῖο αὐτὸ βρέθηκε: τμήμα χεῖλους τσαγιέρας, τμήμα ἀγγείου μὲ ραβδώσεις καὶ αὐλακώσεις.

Στή ΝΔ γωνία τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Χώρου 49, μεταξύ τοῦ TXI καὶ τοῦ TXA, πραγματοποιήθηκε μικρὴ δοκιμαστικὴ τομὴ διαστάσεων: 0.90 μ. (Α-Δ) × 1.75 μ. (Β-Ν). Αφαιρέθηκε ἐπίχωση συνολικοῦ πάχους 0.58 μ. ἀπὸ βάθος 2.67-3.25 μ. Ἡ σύσταση τοῦ χώματος στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς τομῆς εἶναι μαύρη μὲ ἰδιαίτερα μεγάλη συγκέντρωση κεραμεικῆς: πολλὰ τμήματα χυτρῶν μία ἐκ τῶν ὁποίων μὲ ἐγγχαράξεις καὶ αὔλακες ἐξωτερικά, κωνικῶν κυπέλλων, τμήματα κυπέλλων μὲ χεῖλη μέσα ἢ ἐξω νεύοντα, ὄστρακο λεπτότεχνο μὲ μαύρη ταινία ἐξωτερικά, τμήμα ἄβαφου χονδροειδοῦς ἀγγείου μὲ κυματοειδῆ ὄψη στὸ ἐξωτερικό. Στὸ δυτικότερο τμήμα, στὸ ἀνώτερο στρώμα, ἀφαιρέθηκε μεγάλη συγκέντρωση πεσμένων πιθανότατα ἀπὸ τὸν TXA λίθων πού ἐκτεινόταν μέχρι τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 17 ἀλλὰ ἔχει καταστραφεῖ.

Παράλληλα καὶ βόρεια τοῦ TXA ἀποκαλύφθηκε σωζόμενος στὸ ἐπίπεδο τῆς θεμελίωσης ὁ TXI. Τὸ μῆκος του ἀπὸ Α-Δ δὲν ἔχει ξεκαθαριστεῖ πλήρως ἐνῶ τὸ μέγιστο πλάτος του εἶναι 0.55 μ. ἀπὸ Β-Ν. Ἐδράζεται σὲ δύο μεσαίου μεγέθους τετράπλευρους πλακοειδεῖς ἀσβεστόλιθους στὸ ἀνατολικὸ καὶ στὸ δυτικὸ του τμήμα. Μεταξὺ τῶν λίθων αὐτῶν ὑπάρχει κενὸ στὸ ὁποῖο βρέθηκαν τμήματα πιθοειδοῦς ἀγγείου. Ὁλόκληρη ἡ ἀνασκαφικὴ εἰκόνα στὸ σημεῖο αὐτό, κάτω ἀπὸ τὸν TXI, δίνει τὴν ἐντύπωση ἐνὸς συστήματος ἴσως ἀπορροῆς τῶν ὑδάτων κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου (πίν. 131α). Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο τῆς τομῆς βρέθηκε ἡ θεμελίωση τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Δωματίου 17, σὲ βάθος 3.22 μ. Στὸ τμήμα αὐτὸ τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς βρίσκεται τὸ χαμηλότερο μέχρι στιγμῆς ἐπίπεδο τῶν Χώρων 19, 28, 49, 54 καὶ 55.

Απὸ τὸ νότιο τμήμα τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Χώρου 49 (ἐκτὸς τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς), ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα βρέθηκαν: βάσεις μικρογραφικῶν κυπέλλων, λαβὴ πύραυνου, ἓνα ἀκέραιο ἄωτο κύπελλο, ἓνας λίθινος τριπτήρας, μικροῦ μεγέθους ἀκατέργαστο τμήμα ὀρείας κρυστάλλου, ἀρκετὰ μικρὰ βότσαλα καὶ συμπαγὲς τμήμα πιθανότατα ἀρχιτεκτονικοῦ ὕλικου πεσμένου ἀπὸ τὴν ὀροφή.

Διάδρομος 18 (πίν. 118, πίν. 130α)

Ὁ Διάδρομος 18 βρίσκεται ἀνάμεσα στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 17 καὶ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 15. Τὸ πλάτος του εἶναι διαστάσεων ἀπὸ Α-Δ

1.60 μ. Ἀνασκάφηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τὸ 2010 καὶ συνεχίσθηκε τὸ 2012 μέχρι μήκος 1.50 μ. Παράλληλα καὶ ἀνατολικά τοῦ Διαδρόμου 18 βρίσκεται ὁ Διάδρομος 16. Οἱ δύο διάδρομοι ὁδηγοῦν στὸν Χῶρο 49.

Στὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀφαιρέθηκε συνολικὰ ἐπίχωση πάχους 1.26 μ. ἀπὸ βάθος 1.40-2.66 μ. Ἀρχικὰ ἀφαιρέθηκε ἐπιφανειακὸ στρώμα πάχους 0.15 μ. καὶ κατόπιν ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης πραγματοποιήθηκε ἐνιαῖα σὲ ὁλόκληρο τὸν Διάδρομο 18 ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ποὺ εἶχε παραμείνει κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 2010. Ἡ σύσταση τοῦ χώματος εἶναι καστανή/σκούρα καστανή, μὲ μεγάλη συγκέντρωση πεσμένων πλακοειδῶν ἀσβεστόλιθων καὶ σχιστόλιθων καὶ καμένων ξύλων (πεσμένων δοκῶν ἀπὸ τὴν ὀροφή), διάφορα πετρώματα, ἀρκετῶν λίθων μὲ ἴχνη καύσης καὶ ὀστῶν ζώων. Βρέθηκαν λιγοστὰ χονδροειδῆ καὶ λεπτότεχνα ὄστρακα, τμήματα κωνικῶν κυπέλλων (βάσεις καὶ χεῖλη), τμήμα καδόσχημου ἀγγείου (;), ἀρκετὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα, βάσεις κλειστῶν ἀγγείων, τμήμα χύτρας, κωνικὸ πόδι ἀπὸ egg cup⁶⁰. Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο ἀποκαλύφθηκε σὲ βάθος 2.50 μ. τὸ κατώφλι τοῦ Διαδρόμου 18, τὸ ὁποῖο καλύπτει ὁλόκληρο τὸ ἄνοιγμά του καὶ εἶναι διαστάσεων 1.58×0.80 μ. Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ κατωφλιοῦ διακρίνεται κυλινδρικός ὄλμος διαμέτρου 0.10 μ. Ἀπὸ τὸ κατώτερο ἐπίπεδο βρέθηκε ἀκέραιο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο καὶ τμήματα ἄλλων ἀποσπασματικὰ σωζόμενων, χονδροειδῶν καὶ λεπτῶν ὀστράκων, πόδι χύτρας, βάσεις ἀγγείων μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους.

ΜΙΚΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ 51, 52, 30 (πίν. 133α)

Χῶρος 51

Στὸν Χῶρο 51 ἔγινε καθαρισμὸς τῆς νότιας ἐσωτερικῆς παρεῖας τοῦ νότιου τοίχου μὲ στόχο τὴν πλήρη ἐμφάνιση τῆς φορᾶς πτώσης τῶν λίθων καὶ τοῦ ἐπιτοίχιου κονιάματος ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ στὶς δύο προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ συλλέχθηκε ἐλάχιστη κεραμεικὴ μὲ δυσδιάγνωστα ὄστρακα καὶ λίγα τμήματα μικρῶν ὀστῶν.

60. ΓΙΑΝΝΗΣ καὶ ΕΦΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, *Αρχάνες II* (1997), 394, εἰκ. 346.

Χῶρος 52

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Χώρου 52 ξεκίνησε μὲ τὴν ἀφαίρεση μεγάλων πλακοειδῶν λίθων (πίν. 131β) ποὺ εἶχαν ἀφεθεῖ ὡς μάρτυρες καὶ βρίσκονταν ἀνάμεσα στὸν βόρειο τοῖχο καὶ τὴν τετράγωνη λιθοκατασκευὴ (βωμὸ) τοῦ Δωματίου, σὲ βάθος 1.67 μ. ἀπὸ τὸ Σταθερὸ Σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς. Ἀφαιρέθηκαν δύο ἐπ'ἀλλήλες στρώσεις τεράστιων πεσμένων πλακοειδῶν ὀγκολίθων μὲ κατακόρυφη φορὰ πτώσης οἱ ὁποῖοι εἶχαν δημιουργήσει βύθισμα στὸ ἀποκαλυφθὲν πλακόστρωτο σὲ βάθος 2.38 μ. ἀπὸ τὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς. Οἱ διαστάσεις τῶν μεγάλων ἀφαιρεθέντων λίθων τῆς πρώτης στρώσης κυμαίνονται ἀπὸ 0.90 μ.×0.60 μ. μέχρι 1.70 μ.×0.75 μ.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε εἶναι τόσο ἀδρὴ ὅσο καὶ λεπτότεχνη, ὧς ἱερὰ περιόδου, μὲ χαρακτηριστικότερα δείγματα: βάσεις κυπέλλων, τμήμα πίθου μὲ ἀνάγλυφη σχοινοειδῆ, διακόσμηση τμήματος τσαγιέρας, χεῖλος χονδροειδοῦς καρποδόχης, τμήμα βάσης κλειστοῦ ἀγγείου καλῆς ποιότητος, κωνικὸ κύπελλο μὲ λευκὸ ἐπίχρισμα, τμήμα σφαιρικοῦ μελαμβαφούς κυπέλλου, τμήματα πινακίων ἐξωτερικὰ μὲ ταινίες καὶ σπείρα καὶ ἐσωτερικὰ μὲ ταινίες καὶ διάφορα σχέδια (κηλίδες). Μεταξὺ αὐτῶν ἄνω κωνικὸ κύπελλο καὶ πετρώματα (κυρίως καμένα) ποὺ ἐνδέχεται νὰ ἔχουν ὑποστῇ ἐπεξεργασία, καθὼς καὶ ὅστιά. Στὸν λιθοσωρὸ αὐτὸ ἡ σύσταση τοῦ χώματος ἀποτελεῖται ἀπὸ λεπιδόχωμα, ἀμμῶδες, σκληρὸ σκουροκάστανο καμένο χῶμα.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση λίθων στὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ Χώρου 52 ἀποκαλύπτεται κατασκευὴ μὲ δύο σειρὲς ἐπ'ἀλλήλων λίθων. Ἡ λιθοκατασκευὴ αὕτῃ πιθανότατα ἀποτελεῖ ἓνα θρανίον (πίν. 132α) καὶ βρίσκεται σὲ ἄμεση γειτνίαση μὲ τὴν τετράγωνη κεντρικὴ λιθοκατασκευὴ (βωμὸ) τοῦ Χώρου 52 καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο του. Ἔχει διαστάσεις 1.20 μ.×0.41 μ. καὶ ὕψος 0.13 μ.

Χῶρος 30

Ὁ Χῶρος 30 ἀποτελεῖ τὸν ἀνατολικότερο ἀνεσκαμμένο Χῶρο τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου καὶ τὸ ἐπίσης ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ Συγκροτήματος τῶν Χώρων 50, 51, 52 ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ὁποίων ξεκίνησε τὸ 2009. Ὁ πλακόστρωτος Χῶρος 30 χωρίζεται μὲ τὸν Χῶρο 52 μέσω τῶν δύο εὐθυγραμμισμένων βάσεων κιόνων ποὺ βρίσκονται στὴ δυτικὴ πλευρὰ του.

Ἦδη ἀπὸ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφὴ εἶχε ξεκινήσει ἡ ἀποκάλυψη τοῦ πλακόστρωτου τοῦ Χώρου 30, τὸ ὁποῖο παρουσιάζει σὲ ὅλη του τὴν ἐπιφάνεια μεγάλα καὶ μικρότερα βυθίσματα λόγῳ τῆς πτώσης μεγάλων πλακοειδῶν λίθων. Κατὰ συνέπεια τὸ βάθος τοῦ χώρου παρουσιάζει διακυμάνσεις λόγῳ καὶ τῆς κατωφέρειας τοῦ ἐδάφους. Τὸ χῶμα εἶναι σκουροκάστανο καὶ ἀμμῶδες. Σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ Χώρου ἐντοπίζεται κάρβουνο, καμένα πετρώματα, βότσαλα καὶ ὅσά.

Ἡ κεραμεικὴ πού περισυλλέχθηκε εἶναι: τμήματα ἀπὸ πίθο, ἀπὸ λεπτὰ ἀγγεῖα μὲ διακόσμηση ταινιῶν λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ, τμήμα χεῖλους καλάθου, τμήματα χεῖλους κωνικῶν κυπέλλων, τμήμα χεῖλους ἄβαφου σφαιρικοῦ κυπέλλου, ὄστρακα ἀνάμεικτα ἀρχαῖκά, ὑπόλευκα μυκηναῖκά, βάσεις κωνικῶν κυπέλλων, βάση πιθανὸν καρποδόχης, χεῖλη μεσαίου μεγέθους πιθοειδῶν ἢ καδόσχημων ἀγγείων καθὼς καὶ λεπτότεχνα ὄστρακα καὶ λαβές. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου 30 συλλέγεται ἄωτο κωνικὸ κύπελλο.

Δεδομένου ὅτι τὸ παλαιοανακτορικὸ κτήριο προχωρεῖ κάτω ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ νεοανακτορικοῦ Χώρου 29 (πιθανὴ αὐλὴ), δὲν ἐντοπίστηκε κάποια εἴσοδος τοῦ ἀρχαιότερου αὐτοῦ κτίσματος. Μετὰ τὸ κόψιμο τοῦ ἀσφένταμου στὴ ΝΑ πλευρὰ τοῦ Χώρου 30 ἐμφανίζονται μεγάλοι πεσμένοι κατακόρυφα καὶ διαγώνια πλακοειδεῖς λίθοι. Στὴ ΝΔ γωνία συλλέχθηκε κεραμεικὴ διατραγμένη μὲ ὄστρακα κυρίως μεταγενέστερα.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ χαμηλότερο σημεῖο βύθισης τοῦ πλακόστρωτου (2.23 μ.) λόγῳ τῆς πτώσης τῶν μεγάλων πλακοειδῶν λίθων στὴ ΝΔ πλευρὰ τοῦ Χώρου 30.

Σημαντικὸ χαρακτηριστικὸ το ὁποῖο προκύπτει μετὰ τὴν πλήρη ἐμφάνιση τοῦ πλακόστρωτου (πίν. 132β) εἶναι ἡ ἀποκάλυψη διαγώνιας σειρᾶς λίθων σὲ διπλὴ διάταξη, διαστάσεων 1.90 μ.×0.60 μ., ἡ ὁποία ἔρχεται ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία πρὸς τὸ κέντρο τοῦ Χώρου 30. Ἡ διπλὴ αὕτὴ σειρὰ ἀπὸ μικροὺς λίθους σταματᾷ σὲ ἀπόσταση 0.30 μ. ἀπὸ τὴ νοτιότερη βάση τοῦ κίονα στὸν Χῶρο 30 καὶ 0.55 μ. ἀπὸ τὴ βόρεια. Ἀποτελεῖ πιθανὸν πεζοδρόμιο τοῦ Χώρου 30 πού ὁδηγεῖ στὴ βάση κίονα καὶ κατ' ἐπέκταση στὴν κατασκευὴ τοῦ Χώρου 52 (βωμό). Οἱ λίθοι τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου τοῦ Χώρου 30 εἶναι μικρότερου μεγέθους ἀπὸ ἐκείνους τῶν ὑπόλοιπων Χώρων 50-52 καὶ ἔχουν ἀνομοιογενὴ διάταξη.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΤΟΙΧΩΝ

Παράλληλα μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ἔγιναν σημαντικότερες ἐργασίες συντήρησης τῶν τοίχων ἀπὸ τεχνίτες οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τῆς Κνωσοῦ.

Χῶρος 9

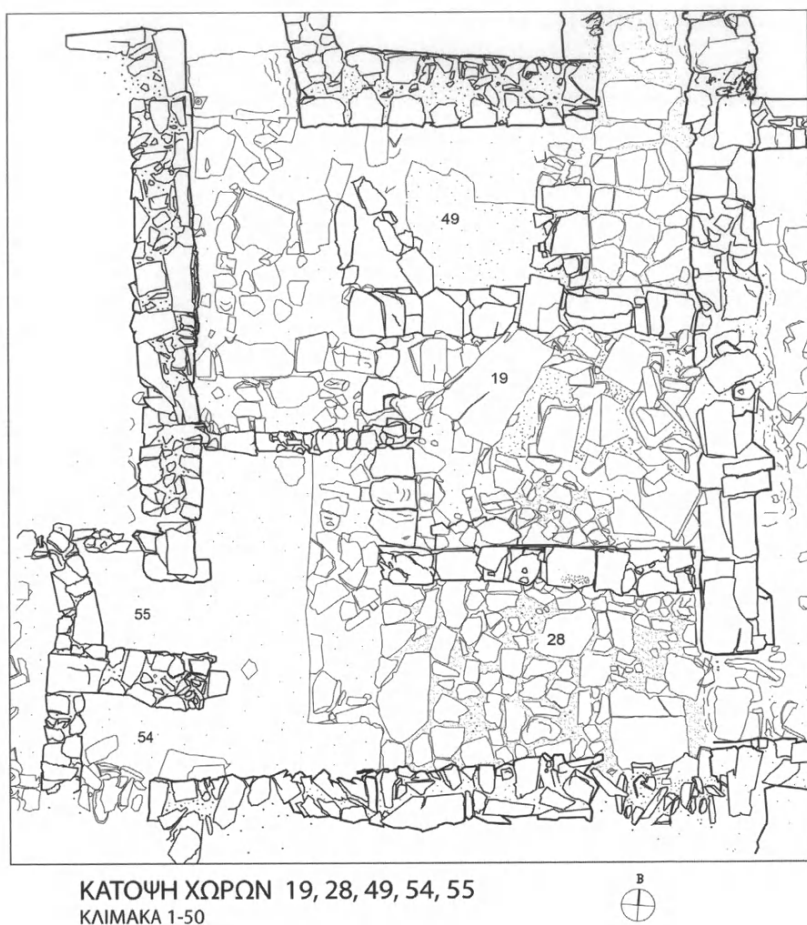
Πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες στερέωσης τῆς δυτικῆς ὀψης καὶ τῆς ἄνω ἐπιφάνειας τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Χώρου 9, τοῦ τμήματος δηλαδὴ πρὸς βόρεια τοῦ ΝΔ ἀνοίγματος. Στὸ πλαίσιο τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἀπομακρύνθηκαν προσωρινὰ οἱ λίθοι τῶν ἀνώτερων δόμων τῆς δυτικῆς ὀψης του, ἀφοῦ πρῶτα εἶχαν ἀριθμηθεῖ καὶ τεκμηριωθεῖ σχεδιαστικὰ καὶ φωτογραφικὰ. Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ καὶ τοὺς ἄρμους τοῦ τοίχου συλλέχθηκαν μερικὰ ὄστρακα καθὼς καὶ λίγα τμήματα ὀστέων.

Διάδρομος 10

Στὸν Διάδρομο 10 πραγματοποιήθηκαν θεμελιώδεις ἐργασίες στερέωσης τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Διαδρόμου, τόσο στὸ βόρειο τμήμα ἔτσι ὥστε νὰ ἀπομακρυνθεῖ τὸ μεταλλικὸ πλέγμα (πίν. 133β) ποὺ τοὺς στήριζε, ὅσο καὶ στὸ νότιο τμήμα του (πίν. 134α). Γιὰ νὰ γίνεῖ αὐτό, οἱ λίθοι ἀριθμήθηκαν, σχεδιάστηκαν, ἀφαιρέθηκαν καὶ ἔπειτα ἐπανατοποθετήθηκαν στὸ ἀρχικὸ τοὺς σημεῖο μὲ βάση τὴν ἀρχικὴ τοὺς θέση στὴ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσή τους. Γιὰ τὴ στερέωση τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Διαδρόμου, χρειάστηκε νὰ πραγματοποιηθεῖ μερικὸς καθαρισμὸς καὶ ἀνασκαφὴ στὸ Δωμάτιο 11, κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοῦ τοίχου, μὲ σκοπὸ νὰ ἀποκαλυφθοῦν οἱ κατώτεροι δόμοι τοῦ τοίχου καὶ ἡ σταθερὴ ἐπιφάνεια ἐδρασης του. Ἐπιπλέον, καθάριστηκε τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸν Διάδρομο 21, στὸ βόρειο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Διαδρόμου, ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσει νὰ στερεωθεῖ ἡ παραστάδα ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὴ ΝΔ γωνία τοῦ Χώρου 9.

Χῶροι 26 καὶ 53

Διενεργήθηκε στερέωση τόσο τοῦ βόρειου ὅσο καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου (δυτικὸς τοῖχος διαδρόμου 10) ποὺ ἦταν ἐτοιμόρροποι. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἔγινε

Εἰκ. 24. Σχέδιο τῶν Χώρων 19, 28, 49, 54, 55 μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2012.

καθαρισμὸς τῆς ἐσωτερικῆς παρεΐας τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, μὲ τὴ χρήση ἀρκετῶν λίθων στὴν ἐπιφάνεια τοῦ Χώρου 53, τμήμα τοῦ ὁποίου εἶχε καταρρεῦσει.

Συγκρότημα Χώρων 17, 18, 19, 28, 49, 54, 55 (εἰκ. 24)

Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν, πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες συντήρησης καὶ στερέωσης τοῦ ΤΧΘ (πίν. 134β) ποὺ βρίσκεται στὸ ΝΑ

τμήμα τοῦ Χώρου 17 καὶ τοῦ ΤΧΕ (πίν. 135) μεταξύ τῶν Χώρων 54 καὶ 55. Πρὶν καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν πραγματοποιήθηκαν ἐκτεταμένες ἐργασίες συντήρησης καὶ στερέωσης τοῦ βόρειου τοίχου ποὺ βρίσκεται μεταξύ τῶν Χώρων 15 καὶ 49 (πίν. 130α). Ἀκόμα συντηρήθηκε καὶ στερεώθηκε τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Δωματίου 17 στὸ τμήμα τοῦ Διαδρόμου 18.

Χώρος 50 (πίν. 133α)

Πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες συντήρησης καὶ στερέωσης στὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ βόρειου, ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Χώρου 50. Κάτω ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ βόρειου τοίχου περισυλλέχθηκαν ὅστρακα νεοανακτορικά καὶ ἓνα παλαισανακτορικό, τμήμα χεῖλους χονδροειδοῦς κυπέλλου.

Χώρος 51 (πίν. 133α)

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ καὶ μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ νότιου τοίχου πραγματοποιήθηκε στερέωση τῶν πεσμένων λίθων στὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀνοίγματος (εἴσοδος) τοῦ Δωματίου 50 τὸ ὁποῖο βρίσκεται δυτικὰ τοῦ Δωματίου 51.

ΕΚΘΕΣΗ ΑΠΟΣΠΑΣΗΣ ΚΟΝΙΑΜΑΤΩΝ

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 2012 οἱ ἐργασίες συντήρησης τῶν κινητῶν εὐρημάτων περιορίστηκαν στὴν ἀπόσπαση καὶ ἀφαίρεση κονιαμάτων καὶ τμημάτων τοιχογραφιῶν. Οἱ παρακάτω ἐργασίες ἀφοροῦσαν τοὺς χώρους 7, 8 καὶ 9.

Συγκεκριμένα στὸν χώρο 7 ἀφαιρέθηκε τμήμα ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο δάπεδο στὴ ΝΑ πλευρὰ καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὸ παρουσιάστηκαν κονιάματα σὲ ἀλλεπάλληλα στρώματα ἀλλὰ καὶ τμήματα, στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, ἐπιχρίσματος μὲ λευκὴ ἐπιφάνεια τὰ ὁποῖα βρίσκονται στὴν ἀρχικὴ θέση τους. Βρέθηκαν ἐπίσης χονδροειδῆ τμήματα κονιάματος διαφόρων μεγεθῶν (μερικῶν ἑκατοστῶν ἕως καὶ 10 ἐκ. περίπου) ποὺ δὲν ἔχουν τελικὴ ἐπιφάνεια καὶ ἀποκαλύφθηκαν τμήματα (μικρὰ σπαράγματα ἕως καὶ 15 ἐκ. περίπου) τοιχογραφιῶν, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ἀπὸ τελικὴ ἐπιφάνεια ποὺ ἄλλοτε φέρει χρῶμα (κόκκινο, πορτοκαλί, γαλάζιο καὶ μαῦρο) καὶ ἄλλοτε εἶναι λευκὴ.

Στὸν χώρο 8 ἀφαιρέθηκαν κονιάματα τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φέρουν τελικὴ ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια μὲ τὴν τυπολογία τῶν χρωμάτων νὰ εἶναι ὅπως στὸν χώρο 7. Ἀποσπάστηκαν ἐπίσης μικρὰ τμήματα στὰ ὁποῖα παρατηρήθηκαν ἴχνη σκούρου χρώματος ἐπάνω στὴ λευκὴ ἐπιφάνεια. Τέλος βρέθηκαν τμήματα μὲ κόκκινη χρωστικὴ, τὰ ὁποῖα διατρέχονται μὲ ἄσπρες λεπτές ὀριζόντιες γραμμὲς καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις παρατηρήθηκε τὸ ἀποτύπωμα τοῦ σχοινοῦ.

Στὸν χώρο 9 ἀποσπάστηκαν κομμάτια τοιχογραφιῶν ποὺ φέρουν χρώματα ὅπως στοὺς δύο παραπάνω χώρους, μὲ κάποια τμήματα νὰ φέρουν ἀποτύπωμα σχοινοῦ διαχωρίζοντας σὲ ζῶνες τὴν τοιχογραφία, ἄλλοτε τὸ λευκὸ ἀπὸ τὸ πορτοκαλί, ἄλλοτε τὸ λευκὸ ἀπὸ τὸ κόκκινο καὶ ἄλλοτε τὸ μαῦρο ἀπὸ τὸ κόκκινο. Ἐπίσης βρέθηκαν τμήματα στὰ ὁποῖα παρατηρήθηκε σκούρο χρῶμα ἐπάνω στὴν πορτοκαλὴ ἐπιφάνεια ἀλλὰ καὶ σκούρο ἐπάνω στὴ λευκὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιχρίσματος.

Ἡ ἀφαίρεση καὶ ἀπόσπαση τῶν κονιαμάτων στὰ παραπάνω δωμάτια ἔγινε συγχρόνως μὲ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Ἡ ἀποκάλυψή τους γινόταν μὲ μαχαίρι καὶ πινέλο. Ἐπειτα ἂν ὑπῆρχε ζωγραφικὸ στρώμα προχωροῦσε ὁ καθαρισμὸς μὲ νυστέρι καὶ στερεώνονταν μὲ ἀραιὸ διάλυμα Paraloid 4% σὲ ἀκετόνη. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ στερεωτικοῦ γινόταν μὲ διαβροχὴ τῆς ἐπιφανείας τῶν κονιαμάτων μὲ σύριγγα. Μετὰ τὴ στερέωση ἡ ἐπιφάνεια προστατευόταν μὲ γάζα μὲ ἐφαρμογὴ διαλύματος Paraloid 10% σὲ ἀκετόνη. Στὴ συνέχεια ἡ ἀπόσπαση γινόταν μὲ τὴ βοήθεια μαχαiriῶν καὶ εὐλύγιστων μεταλλικῶν λαμῶν. Σὲ μία περίπτωση κρίθηκε ἀπαραίτητη ἡ κατασκευὴ καλουπιοῦ ἀπὸ γύψο γιὰ νὰ ἀποσπαστοῦν ἀλλεπάλληλα στρώματα ἐπιχρισμάτων. Ἀφοῦ πρῶτα ἔγινε ἡ στερέωση, ἡ προστασία μὲ γάζες καὶ μονώθηκε ἡ ἐπιφάνεια μὲ διάφανη μεμβράνη, ἐφαρμόστηκε ἡ γύψος καὶ ἀφοῦ στερεοποιήθηκε ἔγινε ἡ ἀπόσπαση.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

14. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΟΥΜΑΣΑΣ

(Πίν. 136-148)

Πάνω από 100 χρόνια μετά την πρώτη αρχαιολογική έρευνα στη μινωική Κουμάσα από τον Στέφανο Ξανθουδίδη και είκοσι περίπου χρόνια μετά από μία μικρής κλίμακας ανασκαφή στον οικισμό από τις Άθυνασία Κάντα και Άλεξάνδρα Καρέτσου, ξεκίνησε φέτος ένα πενταετές έρευνητικό πρόγραμμα που έχει ως στόχο τη συστηματική ανασκαφή του οικισμού, του «ιερού» και του νεκροταφείου της Κουμάσας, τη μελέτη της μακρᾶς ιστορίας της θέσης στα μινωικά χρόνια καθώς και την ανασύνθεση του μινωικού τοπίου στην ευρύτερη περιοχή. Το νέο πρόγραμμα τελεί υπό την αιγίδα της ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας και διεξάγεται με τη συνεργασία της ΚΓ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν και Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων και τοῦ Ἰνστιτούτου Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης¹. Οἱ ανασκαφικὲς ἐργασίες τοῦ 2012 χρηματοδοτήθηκαν ἀπὸ τὸ *Institute for Aegean Prehistory*, τὸ Ἰδρυμα *Athenaeum/Dietrich Götze* (Χαϊδελβέργη) καὶ τὴν Ἑταιρεία Φίλων τοῦ Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης. Στὴ συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά: α) ἡ ἱστορία τῆς ἔρευνας στὴ συγκεκριμένη θέση, β) οἱ βασικὲς πτυχὲς καὶ στόχοι τοῦ νέου ἐρευνητικοῦ προγράμματος καὶ γ) τὰ ἀποτελέσματα τῆς πρώτης ανασκαφικῆς περιόδου.

1. Με μία – διόλου αὐτονόητη – συναδελφικὴ χειρονομία, τὰ ἰσόβια μέλη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δρ. Ἀθανασία Κάντα, Προϊσταμένη ΚΓ' ΕΠΚΑ, καὶ Ἀλεξάνδρα Καρέτσου, Ἐπ. Ἐφορὸς Ἀρχαιοτήτων, ἐμπιστεύτηκαν στὸν συγγράφοντα τὴ διεύθυνση τοῦ νέου ἐρευνητικοῦ προγράμματος. Καὶ οἱ δύο συνάδελφοι προτίθενται νὰ συνεργαστοῦν στὴ νέα ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ὡς βασικὰ μέλη τῆς ἐπιστημονικῆς ομάδας ἀλλὰ καὶ ὡς συνεχῶς τῆς νέας σειρᾶς δημοσίευσης τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κουμάσας.

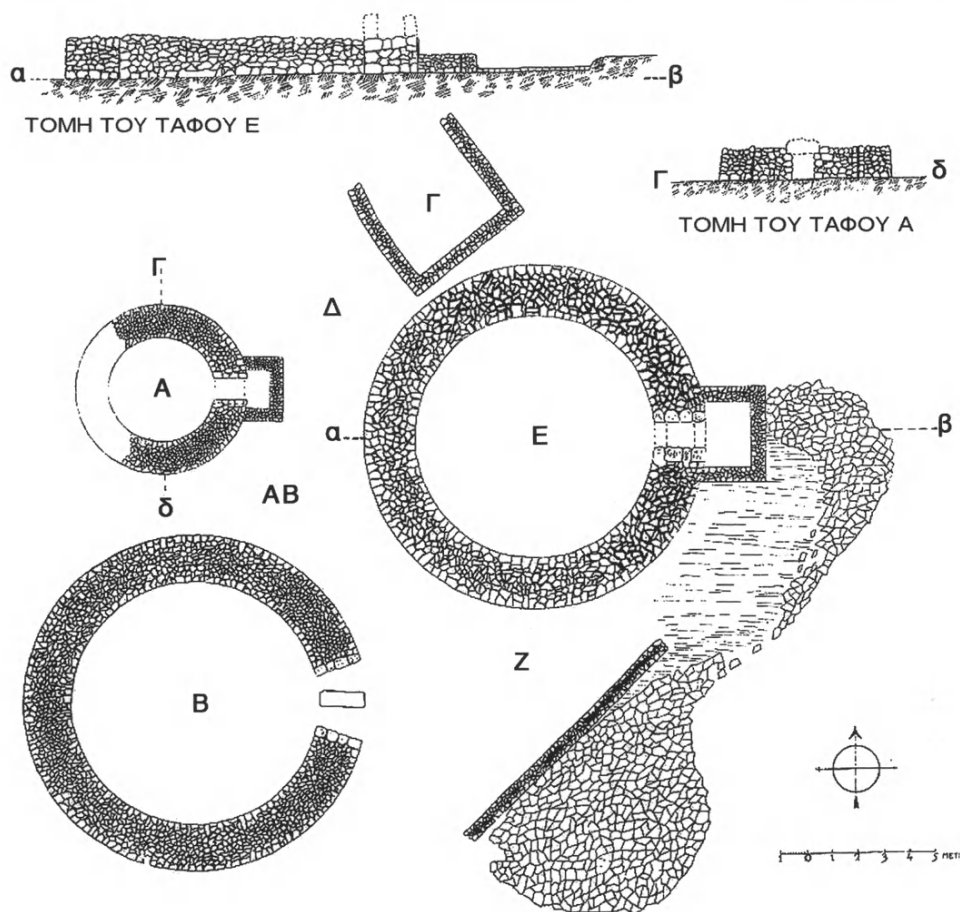
Ἱστορία τῆς ἔρευνας στὴ μινωικὴ Κουμάσα

Ἡ μινωικὴ Κουμάσα (πίν. 136α-β) ἀνακαλύφθηκε τὸ 1904 ἀπὸ τὸν Στέφανο Ξανθουδίδη, ἓναν ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους τῆς Κρητικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ ἐπιφανὲς μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας². Ἡ πρώτη ἐπίσκεψή του στὸν χώρο πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴν καταγγελία ἀρχαιοκαπηλίας καὶ ὁδήγησε σὲ ἐκτεταμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὰ ἔτη 1904 καὶ 1906, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ἀποκαλύφθηκε νεκροταφεῖο μινωικῶν θολωτῶν τάφων καὶ τμήμα τοῦ παρακείμενου οἰκισμοῦ³. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεκροταφείου τῆς Κουμάσας ἔδωσε στὸν Ξανθουδίδη τὸ ἔναυσμα νὰ ἐρευνήσει συστηματικότερα τὴν περιοχὴ τῆς Μεσαράς. Τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν ἀνασκαφὴ πολλῶν ἄλλων μινωικῶν θολωτῶν τάφων. Οἱ τελευταῖοι, μαζί μὲ τοὺς τάφους τῆς Κουμάσας, ἀποτελοῦν ἀκόμα καὶ σήμερα μία ἀπὸ τίς πιὸ σημαντικὲς πηγὲς γιὰ τὴ μελέτη τῆς προανακτορικῆς Κρήτης. Λίγα χρόνια μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν, ὁ Ξανθουδίδης δημοσίευσε τὰ ἀποτελέσματά τους – μὲ ὑποδειγματικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ του τρόπο – στὸ ἔργο *The Vaulted Tombs of Mesará. An Account of Some Early Cemeteries of Southern Crete* (London 1924), τὸ ὁποῖο συγκαταλέγεται μέχρι καὶ σήμερα ἀνάμεσα στίς σημαντικότερες δημοσιεύσεις γιὰ τὴν πρώιμη ἱστορία τῆς μινωικῆς Κρήτης.

Ἡ ἰδιαίτερη σημασία τῆς Κουμάσας διαφαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ τῶν τριῶν θολωτῶν τάφων καὶ ἐνὸς τετράγωνου ταφικοῦ κτίσματος (εἰκ. 1) ἔφερε στὸ φῶς πλῆθος εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν ὅλους σχεδὸν τοὺς τομεῖς τῆς μινωικῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς, ὅπως ἑκατοντάδες πήλινα καὶ λίθινα ἀγγεῖα, πήλινα τελετουργικὰ σκεύη, κοσμήματα ἀπὸ πολύτιμες ὕλες, εἰσηγμένα κυκλαδικὰ εἰδώλια ἀλλὰ καὶ ντόπιες ἀπομιμήσεις τους, χάλκινα ἐγχειρίδια καὶ ἐργαλεῖα, ἐλεφάντινες, ὀστέινες καὶ λίθινες σφραγίδες, περίαπτα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα. Παράλληλα δύο κατηγορίες τεχνέργων αὐτῆς τῆς περιόδου φέρουν τὸ ὄνομα τῆς συγκεκριμένης θέσης (εἰδώλια «τύ-

2. Βλ. τὴ σύντομη ἀναφορὰ τοῦ Ξανθουδίδη γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1904 στὰ *Παναθηναῖα* 103, 1905, 214-216.

3. Στ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, Ἀρχαιολογικὰ ἐκ Κρήτης. Ἀνασκαφαὶ Κουμάσας, *Παναθηναῖα* 145, 1906, 32.

Εἰκ. 1. Κάτοψη τοῦ νεκροταφείου τῆς Κουμάσας ἀπὸ τὸν Στ. Ξανθοῦδιδη (βλ. Xanthoudides, *Vaulted Tombs*, πίν. 61).

που Κουμάσας» καὶ κεραμικὸς «ρυθμὸς Κουμάσας») ἐνισχύοντας ἀκόμη περισσότερο τὴ σημασία της γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ τῆς προανακτορικῆς Κρήτης. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τάφους, ὁ Ξανθοῦδιδης ἐντόπισε, ὅπως προαναφέρθηκε, καὶ τὸν οἰκισμὸ τῆς Κουμάσας στὸν ὑπερκείμενο τοῦ νεκροταφείου λόφο Κορακιές ἀλλὰ καὶ ἓνα «ἱερὸ» στὴ δυτικὴ κορυφὴ τοῦ λόφου. Ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ ἀνασκάφηκε ἓνα μικρὸ τμήμα, ἐνῶ τὸ κτηριακὸ συγκρότημα τοῦ

«ἱεροῦ» ἀποκαλύφθηκε σχεδὸν ὁλόκληρο⁴. Μὲ βάση τὰ κινητὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφέντων χώρων ὁ Ξανθουδίδης χρονολόγησε τὸν οἰκισμὸ στὴ Μεσομινωικὴ καὶ Ὑστερομινωικὴ περίοδο, σὲ μία μεταγενέστερη, δηλαδή, περίοδο ἀπὸ αὐτὴ τοῦ νεκροταφείου⁵. Παρὰ τὴν ἀρχικὴ του πρόθεση νὰ ἀσχοληθεῖ ἐπισταμένα μὲ τὰ εὐρήματα τοῦ οἰκισμοῦ⁶, δὲν κατάφερε νὰ τὰ δημοσιεύσει. Ἐνα μέρος τῆς κεραμεικῆς καὶ τῶν τελετουργικῶν σκευῶν τοῦ «ἱεροῦ» ἀποτυπώθηκαν φωτογραφικὰ καὶ σχολιάστηκαν ἐν συντομίᾳ ἀπὸ τὸν ἴδιο στὴν προαναφερθεῖσα μονογραφία⁷, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκύπτουν διάφορα ἐρωτήματα ὡς πρὸς τὴ χρῆση τους καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὴ χρονολόγησή τους, τὰ ὁποῖα παραμένουν – ἐξαιτίας τῆς ἑλλείψεως μιᾶς συστηματικῆς μελέτης τοῦ ὕλικου – ἀναπάντητα.

Τὸ 1967, μὲ μέριμνα τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου περιφράχθηκε ὁ χώρος τοῦ νεκροταφείου⁸, ἐνῶ τὸ 1977 στερεώθηκαν καὶ ἀνακατασκευάστηκαν τμήματα τῶν θολωτῶν τάφων καὶ καθαρίστηκε ὁ περιφραγμένος χώρος πὺς τοὺς περιβάλλει ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Ἀγγελικῆς Λεμπέση⁹.

Στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1990 πραγματοποιήθηκε σύντομη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα σὲ τμῆμα τοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρα Καρέτσου, τότε προϊσταμένη τῆς ΚΓ' ΕΠΚΑ, καὶ τὴν Δρ. Ἀθανασία Κάντα. Τὰ κεραμικὰ εὐρήματα αὐτῆς τῆς ἀνασκαφῆς ἐπιβεβαίωσαν τὴ χρονολόγησή τοῦ οἰκισμοῦ στὴν Παλαιοανακτορικὴ καὶ Νεοανακτορικὴ περίοδο ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδιαίτερη σημασία τῆς Κουμάσας στὰ χρόνια τῆς μεγάλης ἀκμῆς τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ ἐπόμενα χρόνια, οἱ Καρέτσου καὶ Κάντα μερίμνησαν ὥστε νὰ ἐντοπιστεῖ καὶ νὰ συγκεντρωθεῖ τὸ ὕλικὸ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν στὶς ἀποθήκες τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποδελτιωθεῖ καὶ τεκμηριωθεῖ σχεδιαστικά

4. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, *Παναθήναια* 145, 1906, 32· XANTHOUDIDES, *Vaulted Tombs*, 49-50, πίν. 16α, 33. Στὴ φωτογραφία τοῦ πίν. 16α δὲν πρόκειται γιὰ τὸν μινωικὸ οἰκισμὸ στὸν λόφο Κορακίης, ὅπως λανθασμένα ἀναφέρεται στὴ λεζάντα, ἀλλὰ γιὰ παρακείμενὴ θέση χωρὶς ὁρατὰ ἀρχαιολογικὰ λείψανα.

5. XANTHOUDIDES, *Vaulted Tombs*, 49.

6. Αὐτόθι 50.

7. Αὐτόθι 50, πίν. 33.

8. ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, *Κρητικὰ Χρονικά* 25, 1973, 464-466.

9. Α. ΛΕΜΠΕΣΗ, *ΑΔ* 32, *Χρονικά*, 1977, 316.

καὶ φωτογραφικὰ σημαντικὸ μέρος του. Στὸ πλαίσιο τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἔγινε ἐπίσης καθαρισμὸς τῶν κτηρίων τοῦ οἰκισμοῦ ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη ἀλλὰ καὶ τοῦ «ἱεροῦ». Οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες καταγράφθηκαν μὲ ἐξαιρετικὴ ἀκρίβεια σὲ ἡμερολόγιο, τὸ ὁποῖο ἀποτελέσει ὄχι μόνον πολὺτιμη βάση πληροφοριῶν ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὸ σημεῖο ἀφειρηρίας γιὰ τὸ νέο ἐρευνητικὸ πρόγραμμα.

Μὲ ἐξαίρεση τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Ξανθουδίδη καὶ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἐφορείας ἡ Κουμάσα δὲν ἀποτελέσει ἀντικείμενο συστηματικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας. Παρ' ὅλο ποὺ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ χωροταξία τοῦ νεκροταφείου καθὼς καὶ μεμονωμένα εὐρήματα ἀπὸ τοὺς τάφους καὶ τὸ «ἱερὸ» ἔτυχαν ἰδιαίτερης μνείας σὲ πάμπολλες ἀρχαιολογικὲς δημοσιεύσεις, δὲν ὑπῆρξαν μονογραφίες ἢ ἄρθρα τὰ ὁποῖα ἐπικεντρώθηκαν ἀποκλειστικὰ στὴ συγκεκριμένη θέση. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ἡ ἰδιαίτερα ἐνδελεχὴς ἐρευνα τῆς Ἑλένης Γεωργουλάκη γιὰ τὸν χαρακτήρα καὶ τὴ χρονολόγησή τοῦ «ἱεροῦ»¹⁰ καὶ ἓνα πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Borja Legarra Herrero ἀφιερωμένο στὴν Κουμάσα καὶ τὸν Πλάτανο, στὰ δύο δηλαδὴ σημαντικότερα προανακτορικὰ νεκροταφεῖα τῆς περιοχῆς τῆς Μεσαρᾶς¹¹.

Θέση – Διαχρονία

Ἡ Κουμάσα ὀφείλει τὴ δυναμικὴ της ἐξέλιξη κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ στὴν ἐξαιρετικὴ της γεωγραφικὴ θέση. Ὁ οἰκισμὸς ἰδρύθηκε σὲ στρατηγικὸ σημεῖο στὶς βόρειες ὑπώρειες τῶν Ἀστερουσίων καὶ συγκεκριμένα στὸ διάσελο τοῦ δικόρουφου ὑψώματος Κορακιές, ἐπιβλέποντας ἓνα μεγάλο μέρος τῆς πεδιάδας τῆς Μεσαρᾶς (πίν. 136β). Στὴ θέση τῆς δυτικῆς κορυφῆς ἰδρύθηκε τὸ «ἱερὸ» τοῦ οἰκισμοῦ, ἐνῶ στὴν ἀνατολικὴ κορυφὴ εἶναι ὁρατὰ τὰ

10. E. GEORGIOULAKI, The Minoan Sanctuary at Koumasa: the Evidence of the Material, *Aegaeum* 6, 5-23.

11. B. LEGARRA HERRERO, The Secret Lives of the Early and Middle Minoan Tholos Cemeteries: Koumasa and Platanos, στὸ J. Murphy (ἐκδ.), *Prehistoric Crete: Regional and Diachronic Studies on Mortuary Systems*. INSTAP Academic Press (Philadelphia 2011) 49-84 (χυρίως 56-63).

ἔχνη «κυκλώπειου» τείχους ἀπροδιόριστης χρήσης καὶ χρονολόγησης. Σὲ ἓνα ἐπικλινές πλάτωμα στὴ θέση Τσαχαλιᾶς, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τὸ «ἱερὸ» καὶ σὲ ὀπτική ἐπαφή μὲ αὐτά, ἐκτείνεται τὸ νεκροταφεῖο μὲ τοὺς τρεῖς θολωτοὺς καὶ τὸν ἓνα τετράγωνο τάφο. Ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος τῆς Κουμάσας περιλαμβάνει ἐπομένως – ἐντὸς μικρῆς σχετικῆς ἔκτασης – οἰκισμό, «ἱερὸ» καὶ νεκροταφεῖο, τὰ ὁποῖα ἀναμφίβολα συνανήκουν ἐξαιτίας τῆς ἀμεσης γειτνιάσής τους.

Ἀπὸ χρονολογικῆς σκοπιᾶς ἡ σχέση μεταξὺ οἰκισμοῦ, νεκροταφείου καὶ «ἱεροῦ» παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ παράλληλα γεννᾷ μία σειρὰ ἀπὸ καίρια ἐρωτήματα τόσο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς θέσης ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐν γένει ἀνασύνθεση τῆς πολιτισμικῆς ἐξέλιξης τῆς νότιας Κρήτης στὴ μινωικὴ περίοδο. Μὲ βάση τὸ μέχρι τώρα δημοσιευμένο ὕλικὸ τὸ νεκροταφεῖο χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Προανακτορικῆς καὶ πρώιμης Παλαιοανακτορικῆς περιόδου, ἐνῶ οἱ δύο κύριες φάσεις τοῦ οἰκισμοῦ χρονολογοῦνται στὴν Παλαιοανακτορικὴ καὶ Νεοανακτορικὴ περίοδο. Ὁ Στ. Ξανθουδίδης ἐπισήμανε αὐτὸ τὸ πρόβλημα, διατυπώνοντας τὴν εὐλογητὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ οἰκισμὸς τῆς Κουμάσας ἰδρύθηκε, ἥδη, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Προανακτορικῆς περιόδου, μία φάση κατοίκησης, τὰ ἔχνη τῆς ὁποίας δὲν εἶναι πλέον ὁρατὰ καθὼς ὑπερκαλύφθηκαν ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα¹². Τὸ ἐρώτημα ποὺ παραμένει, ὡστόσο, ἀναπάντητο εἶναι ποῦ βρίσκονταν οἱ τάφοι τῆς Νεοανακτορικῆς περιόδου. Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν ἀφορᾷ μόνο τὴν Κουμάσα ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρη τὴ μινωικὴ Κρήτη, καθὼς ἡ Νεοανακτορικὴ περίοδος χαρακτηρίζεται ἐν γένει ἀπὸ αἰνιγματικὴ ἔλλειψη ταφικῶν θέσεων. Ἡ διαχρονικὴ ἐξέλιξη τῆς Κουμάσας γίνεται ἀκόμα πιὸ ἐνδιαφέρουσα – ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα προβληματικὴ – λόγῳ τῶν εὐρημάτων στὸν χώρο τοῦ «ἱεροῦ», τὰ ὁποῖα σύμφωνα μὲ τὰ μέχρι τώρα δημοσιευμένα ἀντικείμενα χρονολογοῦνται στὴν Παλαιοανακτορικὴ καὶ Μετανακτορικὴ(!) περιόδο¹³.

12. XANTHOUIDES, *Vaulted Tombs*, ὁ.π. 49.

13. Τὴ χρονολόγηση τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ «ἱεροῦ» σὲ διαφορὲς κεραμικὲς φάσεις ἀπὸ τὴ ΜΜ ἕως καὶ τὴν ΓΜ ΙΙΙ περίοδο ἐπιβεβαίωσε καὶ ἡ μελέτη τῆς Ε. ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΚΗ, ὁ.π. 12-21.

Πενταετές έρευνητικό πρόγραμμα (2012-2016)

Κεντρική επιδίωξη του νέου διεπιστημονικού προγράμματος έρευνας στην Κουμάσα αποτελεί ή διεξοδική μελέτη του μινωικού κέντρου αλλά και της ευρύτερης περιοχής του. Η επανέναρχη της αρχαιολογικής έρευνας στη συγκεκριμένη θέση φιλοδοξεί όχι μόνο να αποκαλύψει τα αρχαιολογικά κατάλοιπα αλλά και να συμβάλει στην ανασύνθεση του μινωικού τοπίου και την ανάδειξη της πολυσχιδούς αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος καθ' όλη τη διάρκεια της μακράς ιστορίας της. Η έπισταμένη έρευνα της ευρύτερης περιοχής της Κουμάσας αλλά και των ποικίλων διασυνδέσεων της με άλλα σημαντικά κέντρα της Μεσαράς και των Άστερουσιών θα επιδιώξει τέλος την ανασύνθεση της πολιτικής γεωγραφίας της νοτιοκεντρικής Κρήτης αλλά και βασικών πτυχών της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας του ντόπιου πληθυσμού σε διάφορες φάσεις της μινωικής περιόδου. Συγκεκριμένα, το νέο πενταετές ερευνητικό πρόγραμμα της μινωικής Κουμάσας θα έχει τρεις βασικούς στόχους: α) τη συστηματική μελέτη και δημοσίευση των αποτελεσμάτων των παλαιών ανασκαφών στον οικισμό, το νεκροταφείο και το «ιερό», β) την ανασκαφή μεγάλου μέρους του μινωικού οικισμού και τη διάνοξη δοκιμαστικών τομών στο ήδη ανασκαμμένο νεκροταφείο και στο «ιερό» και γ) την ένταξη των αποτελεσμάτων της αρχαιολογικής έρευνας σε ένα διεπιστημονικό πρόγραμμα μελέτης της Κουμάσας και της ευρύτερης περιοχής της.

Το πρώτο έτος ανασκαφικών εργασιών στη μινωική Κουμάσα στο πλαίσιο του νέου πενταετούς ερευνητικού προγράμματος πραγματοποιήθηκε από τις 10 έως και τις 29 Σεπτεμβρίου 2012. Λόγω της περιορισμένης διάρκειας της ανασκαφής, βασικός στόχος της ήταν ή προετοιμασία της συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας για τα επόμενα τέσσερα έτη, με τον καθαρισμό του αρχαιολογικού χώρου, τη χάραξη του ανασκαφικού καννάβου, την ψηφιακή τεκμηρίωση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων και τη διάνοξη δοκιμαστικών τομών σε διάφορα σημεία του οικισμού, του νεκροταφείου και του «ιερού».

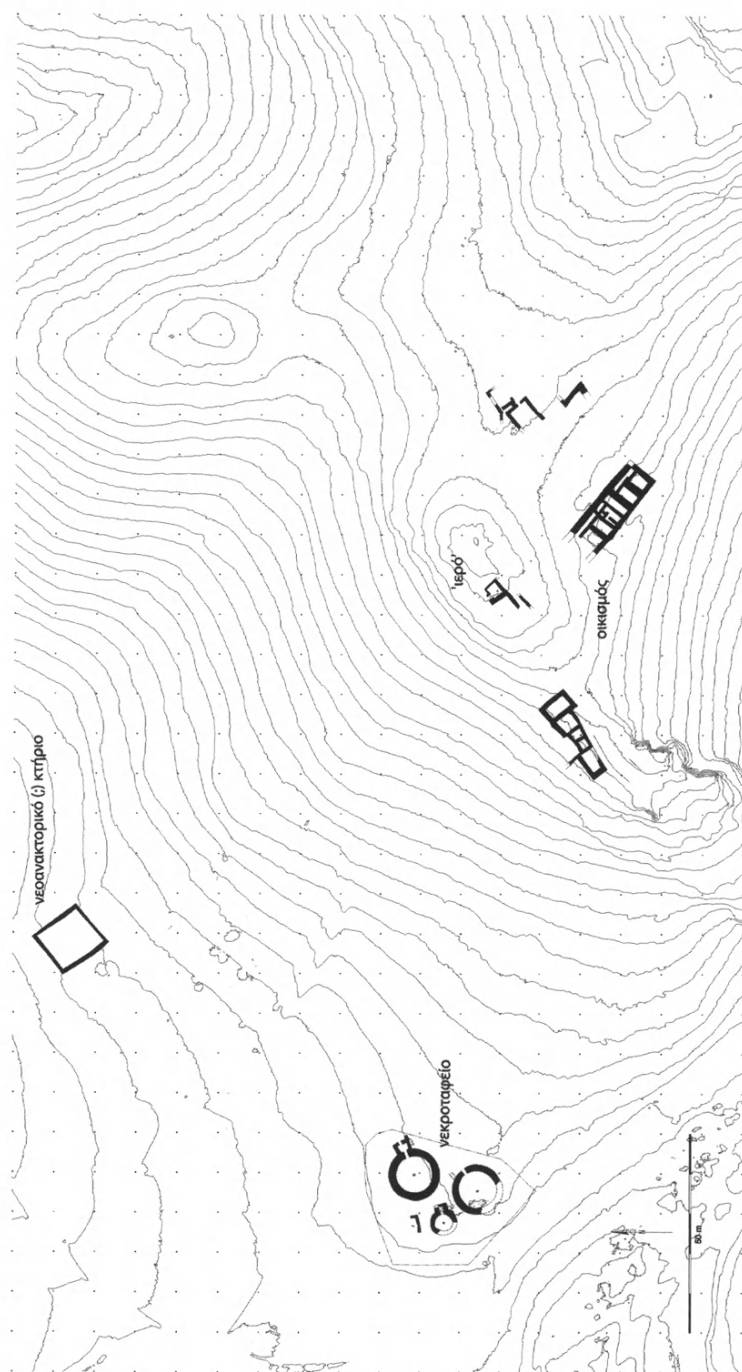
Η άγαστη συνεργασία με την ΚΓ' ΕΠΚΑ αλλά και ή θερμή ύποσθήριξη του Δήμου Γόρτυνας έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην επιτυχή επανέναρχη της αρχαιολογικής έρευνας στη σημαντική αυτή μινωική θέση. Παρά τη σύντομη χρονική διάρκεια της ανασκαφής, τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών εργα-

σιῶν κρίνονται ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα, καθιστώντας τὴ συνέχιση τοῦ προγράμματος ἐπιτακτική¹⁴.

α. Χάραξη ἀνασκαφικοῦ καννάβου

Σημεῖο ἀφετηρίας τῆς νέας ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας στὴ μινωικὴ Κουμάσα ἀποτελέσει ἡ χάραξη καὶ ὑλοποίηση καννάβου στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὶς θέσεις Κορακιές (οἰκισμὸς καὶ «ιερό») καὶ Τσαχαλιᾶς (νεκροταφεῖο) καλύπτοντας μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ὅλα τὰ μέχρι τώρα ἀποκαλυφθέντα ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα τῆς θέσης (εἰκ. 2). Ὁ κάνναβος, ὁ ὁποῖος ἐντάχθηκε στὸ σύστημα συντεταγμένων *UTM*, θὰ ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ τὸ νέο ψηφιακὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τῆς περιοχῆς, στὸ ὁποῖο θὰ σημειωθεῖ ἡ ἀκριβὴς θέση ὅλων τῶν μέχρι τώρα ἀποκαλυφθέντων κτηρίων. Παράλληλα ξεκίνησε ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση ὅλων τῶν ὁρατῶν κτηρίων τοῦ οἰκισμοῦ, τοῦ νεκροταφείου καὶ τοῦ «ιεροῦ» μὲ τὴ χρῆση τρισδιάστατου σαρωτῆ laser.

14. Ἡ ἐπιστημονικὴ ὁμάδα ἀπαρτίστηκε ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα μέλη: Διαμαντῆς Παναγιωτόπουλος (καθηγητῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης), Yuval Goren (καθηγητῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Τελ Ἀβίβ), Olaf Bubenzer (καθηγητῆς Γεωγραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Κολωνίας), Bernhard Höfle (ἐπίκουρος καθηγητῆς Γεωγραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης), Carsten Casselmann (λέκτωρ Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης), Μαρία Ἀναστασιάδου (ἀρχαιολόγος, μεταδιδακτορικὴ ὑπότροφος τοῦ Πανεπιστημίου Louvain-la-Neuve), Ἀγγελικὴ Καραγιάννη (ἀρχαιολόγος, μεταδιδακτορικὴ ὑπότροφος τοῦ Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης), Sebastian Traunmüller (διδάκτωρ Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης), Nadine Becker (ὑποψήφια διδάκτωρ Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης), Doron Boness (ὑποψήφιος διδάκτωρ Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Τελ Ἀβίβ), Markus Forbriger (γεωγράφος, Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης), Gerd Schukraft (γεωγράφος, Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης), Danae Lange, Stefanie Tuppatt, Martin Blumenstein, Melanie Strub (φοιτητὲς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης) καὶ Irina Rabenseifner (φοιτήτρια Γεωγραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης). Στὴν ἀνασκαφὴ συμμετεῖχαν ἐπίσης οἱ εἰδικευμένοι ἐργάτες Μανώλης Βραχνάκης καὶ Γιάννης Μηλιδάκης, ὁ συντηρητῆς Γιώργος Φανουράκης καὶ οἱ ἀνεπίκευτοι ἐργάτες Γιώργος Κογεράκης, Γιώργος Τσικνάκης, Γιάννης Πηρουνάκης καὶ Μαρῖνος Παπαδαντωνάκης. Τὴν ἐποπτεία τῆς ἀνασκαφῆς γιὰ λογαριασμὸ τῆς ΚΓ'ΕΠΚΑ ἀνέλαβε ἡ Μαρία Ἀναστασιάδου.

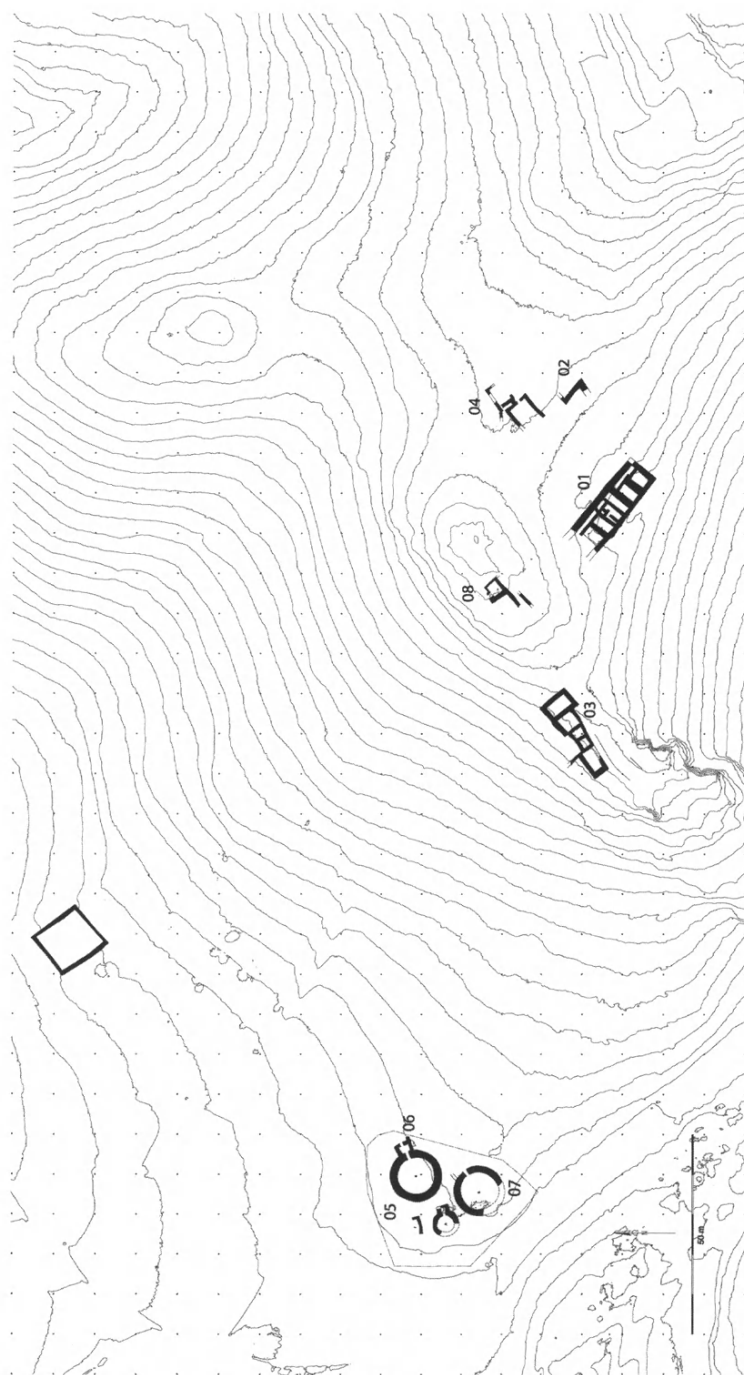

Είχ. 2. Τοπογραφικό σχέδιο και άνασκαφικός χάρτης της μνημείας Κουμάσας.

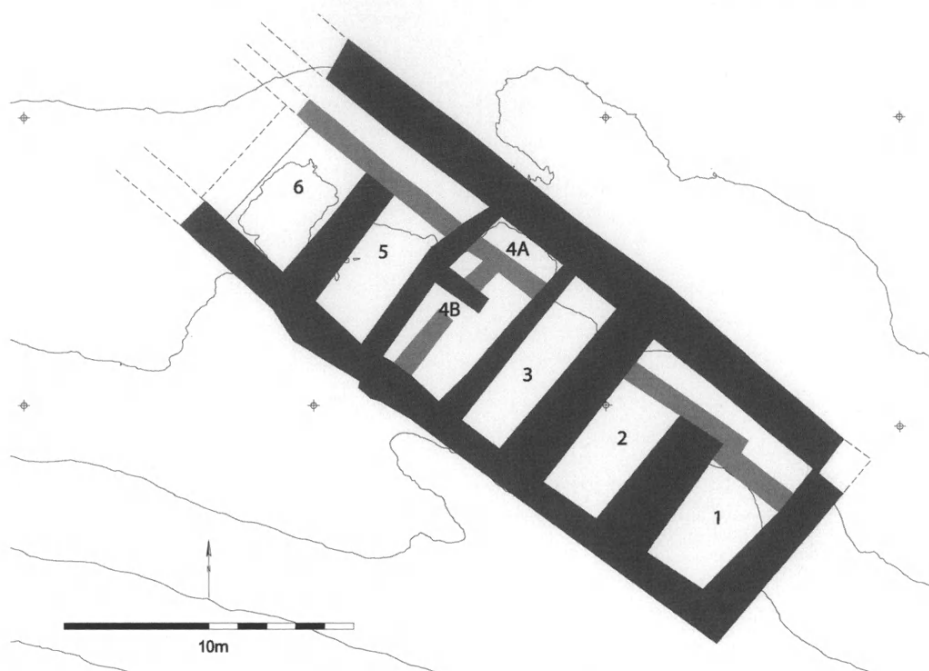
β. Ἀνασκαφή στὸν οἰκισμό

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν χώρο τοῦ οἰκισμοῦ εἶχε μικρὴ ἔκταση καὶ περιορίστηκε στὴ διάνοιξη τεσσάρων ἀνασκαφικῶν τομῶν σὲ διαφορετικὰ σημεῖα τοῦ λόφου Κορακιές. Οἱ σημαντικότερες ἀπὸ αὐτὲς εἶναι δύο (Τομέας 1 καὶ 3) καὶ βρίσκονται σὲ τμήματα τοῦ οἰκισμοῦ, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἤδη διερευνηθεῖ ἀπὸ τὸν Στ. Ξανθουδίδη (1904/1906) καὶ τὶς Ἀθ. Κάντα καὶ Ἀλ. Καρέτσου (1991-1992) καὶ στὰ ὁποῖα διακρίνονταν ἤδη πρὶν τὴν ἔναρξη τοῦ νέου ἐρευνητικοῦ προγράμματος τοῖχοι μινωικῶν κτηρίων (εἰκ. 3). Οἱ ἄλλες δύο (Τομέας 2 καὶ 4) διανοίχθησαν στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ, τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε διερευνηθεῖ στὸ παρελθόν. Στὶς δύο τελευταῖες αὐτὲς τομὲς διαπιστώθηκε ὅτι ἡ ἐπίχωση εἶχε μικρὸ ὕψος, καθὼς οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες ἔφθασαν γρήγορα στὸ ἐπίπεδο τοῦ φυσικοῦ βράχου. Τὸ κυριότερο γενικὸ συμπέρασμα τοῦ πρώτου ἔτους τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν στὸν οἰκισμό ἀφορᾷ τὴ χρονολόγησή του, καθὼς ὅλοι οἱ ἀνασκαφέντες χώροι ἀπέδωσαν νεοανακτορικὴ κεραμικὴ, ἡ ὁποία, ὥστόσο, πρὶν ἀπὸ τὴ συστηματικὴ τῆς μελέτης καὶ σύγκριση μὲ κεραμικὰ σύνολα ἄλλων θέσεων, δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια σὲ μία συγκεκριμένη κεραμικὴ φάση (MM III, ὕμ ΙΑ ἢ ὕμ ΙΒ). Ἡ ἐπιφανειακὴ περισυλλογὴ ὕλικου ἀπὸ διάφορα σημεῖα τοῦ οἰκισμοῦ ἀπέδωσε ἐπίσης κατὰ μεγάλο μέρος νεοανακτορικὴ κεραμικὴ καὶ σποραδικὰ μόνο τμήματα ἀγγείων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται σὲ πρωιμότερες ἢ μεταγενέστερες φάσεις. Σὲ μία ἀπὸ τὶς διανοιχθεῖσες τομὲς (Τομέας 1, βλ. παρακάτω) ἐντοπίστηκε ἓνας πρωιμότερος (παλαιοανακτορικὸς) ὀρίζοντας κατοίκησης. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν φετινῶν ἀνασκαφῶν κάνουν λοιπὸν ἔκδηλὴ τὴν ἰδιαίτερη σημασίαν τῆς Κουμάσας γιὰ τὴ μινωικὴ ἀρχαιολογία. Τὸ προανακτορικὸ καὶ παλαιοανακτορικὸ νεκροταφεῖο, ὁ παλαιοανακτορικὸς καὶ νεοανακτορικὸς οἰκισμὸς καὶ τό — προφανέστατα — μέχρι τὴ μετανακτορικὴ περίοδο ὑφιστάμενο «ἱερό» συνθέτουν ἓνα μοναδικὸ μινωικὸ οἰκιστικὸ σύνολο, στὸ ὁποῖο οἱ βασικότεροι τομεῖς κοινωνικῆς δραστηριότητος (καθημερινὴ ζωὴ/οἰκονομία, θρησκεία καὶ ταφικὲς πρακτικὲς) μποροῦν νὰ μελετηθοῦν σὲ ἓνα διαχρονικὸ βάθος ποὺ καλύπτει ὁλόκληρὴ σχεδὸν τὴν ἱστορίαν τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀναλυτικότερα, ἡ ἀνασκαφὴ στὸν Τομέα 1 περιορίστηκε στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς μεγάλου κτηρίου στὰ νότια ἐνὸς ἰσχυρότατου (ἀναλημματικοῦ;) τοίχου, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀνασκαφεῖ ἀπὸ τὸν Στ. Ξανθουδίδη ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς Ἀθ. Κάντα

Εἰκ. 3. Οἱ τομεῖς τῆς ἀνσκαφῆς τοῦ 2012 στὴν Κουμάσα.

Εἰκ. 4. Κάτοψη τοῦ κτηρίου τοῦ Τομέα 1 (Χῶροι 1-6).

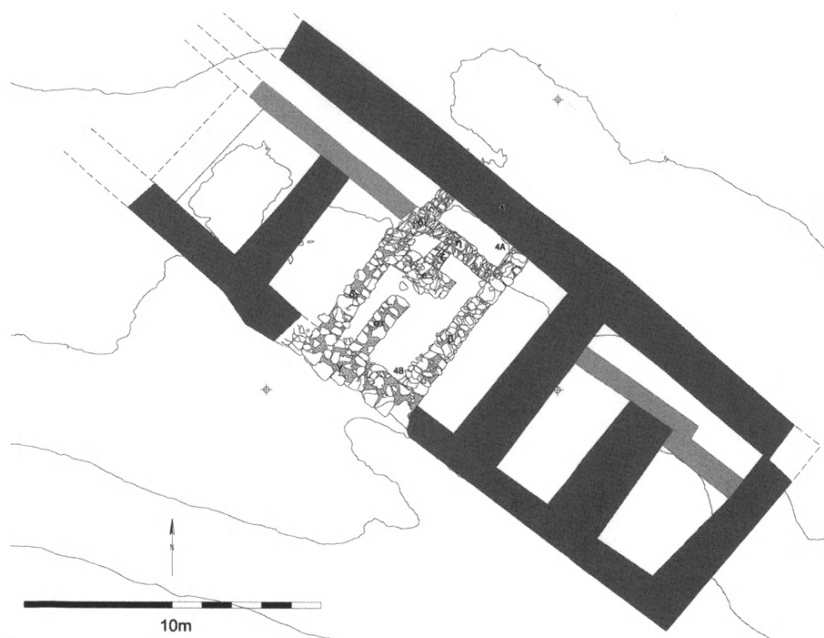
καὶ Ἀλ. Καρέτσου στὴ νότια πλαγιά τοῦ οἰκισμού (πίν. 137α-β). Τὸ συγκεκριμένο κτήριο ἀποτελεῖται στὸ ὁρατό του τμήμα ἀπὸ ἕξι χώρους (εἰκ. 4). Ὁ προαναφερθεὶς ἰσχυρότατος τοῖχος πάχους κατὰ μέσο ὄρο 1.40 μ. (Τοῖχος α) ἀποτελεῖ καὶ τὴ βόρεια ἀπόληξή τῶν χώρων. Πρὸς Νότο ὀρίζονται ἀπὸ ἐπίσης ἰσχυρὸ τοῖχο (Τοῖχος β), παράλληλο μὲ τὸν προηγούμενο, μικρότερου ὅμως πάχους (κατὰ μέσο ὄρο 1.25 μ.). Οἱ χώροι ὀνομάστηκαν μὲ φορὰ ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά ὡς Χῶροι 1-6. Ἡ ἐπίχωση τῶν χώρων 1-3 εἶχε ἀφαιρεθεῖ σὲ πολὺ μεγαλύτερο βάθος ἀπὸ αὐτὴ τῶν Χώρων 4-6, ἔνδειξη ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ κτηρίου πρέπει νὰ εἶχε ἀνασκαφεῖ ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸν Στ. Ξανθοῦδιδῃ, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο πού νὰ ἐπιβεβαιώνει αὐτὴ τὴ διαπίστωση. Στους Χώρους 4-6 ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἀνασκαπτόμενης ἐπίχωσης βρισκόταν σὲ ἐπίπεδο 1.5 μ. ὑψηλότερο ἀπὸ αὐτὸ τῶν Χώρων 1-3. Ὅπως φάνηκε στὴ διάρκεια τῆς φετινῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας τὸ ἰδιαίτερα παχὺ αὐτὸ στρώμα μπορεῖ νὰ προσφέρει σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς κατοίκησης στὸν

οίκισμó. Ἄν καί ἡ ἀνασκαφή ἐπικεντρώθηκε σέ ἓνα μόνο δωμάτιο (Χῶρος 4, εἰκ. 5-6, πίν. 138α) χωρίς νά φθάσει τὸ ἐπίπεδο τοῦ φυσικοῦ βράχου, αὐτὴ προσέφερε ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα σχετικά μέ τίς διαφορετικές φάσεις ἐγκατάστασης σέ αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ. Μὲ τὴν ἀφαίρεση ἐνὸς νεοανακτορικοῦ δαπέδου ἀποκαλύφθηκαν παλαιότερα στρώματα κατοίκησης ἀλλὰ καί τοῖχοι κτηρίων πού ἀνήκουν σέ διαφορετικές φάσεις. Συγκεκριμένα, πρὶν τὴν ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς στὸν Χῶρο 4 ἦταν ὄρατοί οἱ προαναφερθέντες ἰσχυροὶ Τοῖχοι α καί γ πού ἀποτελοῦσαν καί τὸ ΒΑ καί ΝΔ ὄριο τοῦ χώρου ἀντίστοιχα, οἱ Τοῖχοι β καί δ (ΒΔ καί ΝΑ ὄριο τοῦ χώρου ἀντίστοιχα) καί ὁ Τοῖχος ε πού τέμνει τὸν Χῶρο 4 ἐγκάρσια, χωρίζοντάς τον σέ δύο μέρη (4Α: ΒΑ τμήμα καί 4Β: ΝΔ τμήμα) καί ἀφήνοντας ἄνοιγμα στὸ ΝΔ τμήμα τοῦ δωματίου (εἰκ. 6, πίν. 138α). Ὁ τοῖχος δ χωρίζεται σέ δύο τμήματα, τὸ δ1 (ΝΔ τμήμα) καί τὸ δ2 (ΒΑ τμήμα), μέ σημεῖο ἀναφορᾶς τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο ὁ τοῖχος αὐτός τέμνεται ἀπὸ τὸν Τοῖχο ε¹⁵. Μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος στὸν Χῶρο 4Α ἐμφανίστηκε ἓνα δάπεδο τὸ ὁποῖο εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὴν ἀνασκαφή τῶν Κάντα καί Καρέτσου καί ὄριζε τὸ βαθύτερο ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο εἶχε προχωρήσει ἡ συγκεκριμένη ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα σέ αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ χώρου. Σύμφωνα μέ τὸ ἡμερολόγιο τῶν Κάντα καί Καρέτσου τὸ δάπεδο αὐτὸ διατηροῦσε ἵχνη κονιάματος. Μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος στὸν Χῶρο 4Β ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀνώτερη στρώση ἐνὸς ἀκόμη τοίχου, παράλληλου πρὸς τὸν Τοῖχο δ καί σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτόν, ὁ ὁποῖος ὀνομάστηκε Τοῖχος στ. Ὁ Τοῖχος στ εἶναι βαθύτερα θεμελιωμένος ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους τοίχους τοῦ Χώρου 4 καί ἀνήκει προφανῶς σέ μιὰ πρωιμότερη οἰκοδομικὴ φάση τοῦ κτηρίου.

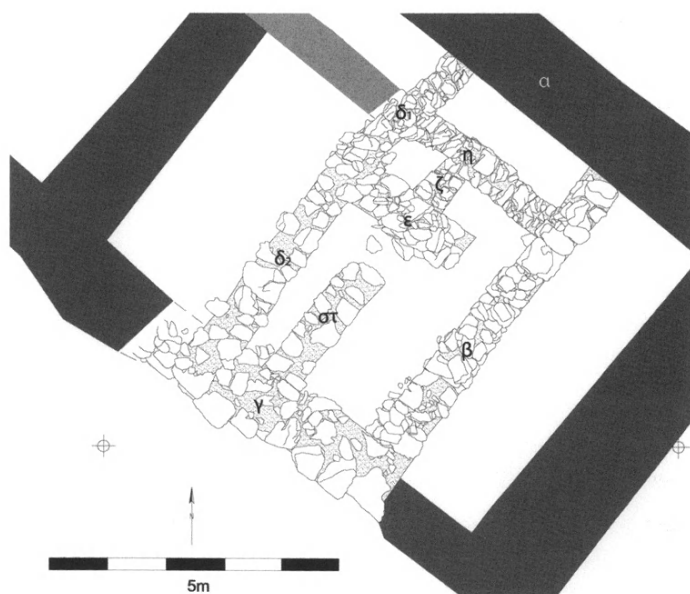
Τὰ ἀποτελέσματα τῆς συνέχισης τῆς ἀνασκαφῆς κάτω ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ αὐτὸ στρώμα μποροῦν νά συνοψιστοῦν ὡς ἑξῆς: Στὸν Χῶρο 4Α καί κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο πού εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Καρέτσου καί Κάντα ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση πάχους 0.45 μ., ἡ ὁποία διακρίθηκε σέ 18 ὁμάδες (ὅμ. 5-11 καί 13-23). Ἡ ἐπίχωση αὕτη διακρίνεται σέ

15. Ὁ τοῖχος δ2 πού παρουσιάζει ἐλαφρὴ ἀπόκλιση σέ σχέση μέ τὸν Τοῖχο δ1 πιθανῶς ἀποτελεῖ μεταγενέστερη προσθήκη. Αὐτὸ πρόκειται νά διευκρινιστεῖ μέ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸν Χῶρο 4Α τὸν ἐπόμενο χρόνο.

στρώματα πού ἀντιστοιχοῦν σέ τρεῖς τουλάχιστον διαφορετικὲς φάσεις, ὅπως γίνεται σαφὲς ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη δύο δαπέδων καὶ ἐνὸς γεμίσματος σέ τρία διαδοχικὰ ἐπίπεδα. Συγκεκριμένα, στὸ βόρειο καὶ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου ἀποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφῆς, πάχους κατὰ μέσο ὄρο 0.17 μ., τὸ ὁποῖο περιεῖχε πολλὰ ὄστρακα. Μὲ βάση τὰ διαγνωστικὰ ὄστρακα, ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ χρονολογεῖται στὴ νεοανακτορικὴ περίοδο. Οἱ ἐπιφάνειες τῶν τοίχων στὸ ὕψος τῆς ἐπίχωσης τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου ἦταν καλυμμένοι μὲ γυψοκονίαμα, τὸ ὁποῖο ὥστόσο δὲν σωζόταν *in situ*. Ὅρισμένα τμήματα γυψοκονιάματος φέρουν ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ στρώμα καταστροφῆς διακρίθηκε σὲ ὅλη τὴν ἑκτασὴ τοῦ Χώρου ἡ ἐπιφάνεια ἐπικονιαμένου δαπέδου (ὄμ. 07), τὸ ὁποῖο ἀποκαλύφθηκε καὶ στὸν παρακείμενο Χῶρο 4B. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ δάπεδο ἀποκαλύφθηκε ἰσχυρὸς τοίχος (Τοῖχος η), ὁ ὁποῖος ἀνήκει, ὅπως καὶ ὁ προαναφερθεὶς τοίχος στ, σὲ παλαιότερη οἰκοδομικὴ φάση (εἰκ. 6, πίν. 138α). Κατὰ τὴν ἀφαίρεση αὐτῆς τῆς ἐπίχωσης ἀποκαλύφθηκε ἓνας ἀκόμη τοίχος (Τοῖχος ζ), ὁ ὁποῖος διαχωρίζει τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χώρου 4A νότια τοῦ τοίχου ἡ σὲ δύο μέρη. Ὁ τοῖχος ἀποτελεῖ προφανῶς τὴ συνέχεια τοῦ προαναφερθέντος Τοίχου στ πού ἐντοπίστηκε στὸν Χῶρο 4B καὶ διέρχεται κάτω ἀπὸ τὸν Τοῖχο ε, ἀπολήγοντας στὸν Τοῖχο η (εἰκ. 6, πίν. 138α). Προφανῶς ὁ Τοῖχος στ/ζ καὶ ὁ Τοῖχος η εἶναι σύγχρονοι μετὰξὺ τους, ἀνήκοντας σὲ μία πρωιμότερη φάση τοῦ κτηρίου. Ἴσως σχημάτιζαν γωνία, κάτι πού ὑποδηλώνει ὅτι τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Τοίχου η θὰ μπορούσε νὰ εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη. Στὴν περιοχὴ βόρεια τοῦ τοίχου αὐτοῦ καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ἐπικονιαμένο δάπεδο ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση πάχους κατὰ μέσο ὄρο 0.22 μ., ἡ ὁποία περιεῖχε ἀρκετὴ ποσότητα κεραμεικῆς, ὄστρεα, ὅστὰ ζῶων καὶ τμήματα καμένης ὕλης (ὄμ. 09-11). Τὰ διαγνωστικὰ ὄστρακα ἀνήκουν ὄχι μόνο στὴ νεοανακτορικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο, καθὼς συλλέχθηκαν μετὰξὺ ἄλλων μικρὸ τμήμα ἀγγείου *barbotine* καὶ μικρὰ τμήματα καμαραϊκῶν ἀγγείων. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ στρώμα μὲ τὴν παλαιοανακτορικὴ καὶ νεοανακτορικὴ κεραμεικὴ ἐντοπίστηκε ΒΔ τοῦ Τοίχου η στρώση πατημένου καὶ σκληροῦ χώματος ἡ ὁποία προφανῶς ἀποτελοῦσε δάπεδο (ὄμ. 15). Ἡ ἀνασκαφὴ προχώρησε καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο, τὸ ὁποῖο βρίσκεται λίγα μόνο ἑκατοστὰ χαμηλότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἀνώτερης στρώσης λίθων τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ Τοίχου η, ἀποκαλύπτοντας ἀρχικὰ μικρὴ ποσότητα κεραμεικῆς καὶ σὲ ἀκόμα μεγαλύτερο βάθος ἓνα ἰδιαίτερα παχὺ γέμισμα

Είχ. 5. Σχέδιο Χώρου 4 στο κτήριο του Τομέα 1.

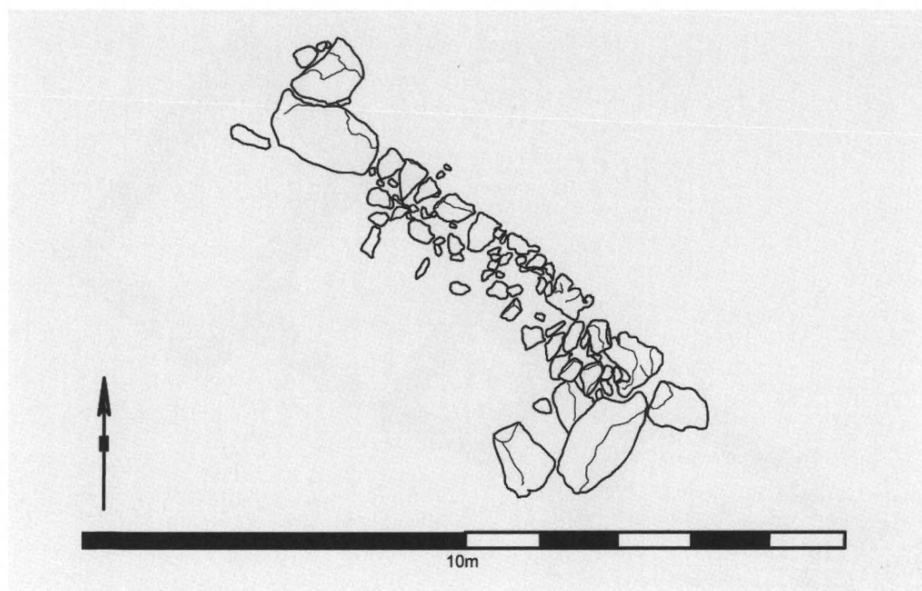
Είχ. 6. Σχέδιο Χώρου 4 στο κτήριο του Τομέα 1 με αρίθμηση των όρατων τοίχων.

ἀπὸ λίθους διαφόρων μεγεθῶν στὴν περιοχὴ ἀμέσως Β τοῦ Τοίχου η καὶ πιὸ συγκεκριμένα στὸ ΝΑ τμήμα τοῦ Χώρου 4Α. Τὸ γέμισμα αὐτό, τὸ ὁποῖο συνεχίζεται καὶ στὸν Χῶρο 4Β (ὄμ. 03, βλ. παρακάτω), περιορίζεται μόνο σὲ αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ δωματίου, χωρὶς νὰ ἐπεκτείνεται στὰ Δ τοῦ Τοίχου ζ. Ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ στρώματος, βόρεια τοῦ Τοίχου η καὶ σὲ βαθύτερο ἐπίπεδο ἀπὸ αὐτὸν ἀποκαλύφθηκε, τέλος, ἓνας ἀκόμη πιθανὸς τοίχος μὲ ΒΔ-ΝΑ προσανατολισμὸ ὁ ὁποῖος ὀνομάστηκε Τοίχος θ (πίν. 138β). Ὁ Τοίχος θ ἀνήκει σὲ παλαιότερη φάση κατοίκησης ἀπὸ αὐτὴ τῶν τοίχων στ/ζ καὶ η.

Στὸν Χῶρο 4Β, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη ἀνασκαφῆ ἀπὸ τὶς Κάντα καὶ Καρέτσου σὲ μεγαλύτερο βάθος ἀπὸ αὐτὸ τοῦ Χώρου 4Α, ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση μικρότερου πάχους. Ἐντοπίστηκε λεπτὴ στρώση δαπέδου (ὄμ. 02), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ προφανῶς τὴ συνέχεια τοῦ προαναφερθέντος δαπέδου τῆς ὄμ. 15 τοῦ Χώρου 4Α πρὸς ΝΔ. Κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴ στρώση δαπέδου διακρίθηκε ἓνα ἰσχυρὸ στρώμα πού ἀποτελεῖ γέμισμα λίθων πού περιέχουν λίγο χῶμα καὶ πολλὰ χάσματα μεταξὺ τους (ὄμ. 03). Πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο γέμισμα πού ἐντοπίστηκε στὸ κατώτερο τμήμα τῆς ἀνασκαπτόμενης ἐπίχωσης στὸν Χῶρο 4Α. Μὲ βάση τὴν εὕρεση παλαιοανακτορικῶν ὀστράκων ἀναμειγμένων μὲ νεοανακτορικὴ κεραμικὴ στὸ ὑπερκείμενο στρώμα (βλ. παραπάνω), τὸ γέμισμα αὐτό, πού ἐντοπίζεται καὶ στὰ δύο τμήματα τοῦ Χώρου 4, θὰ μπορούσε νὰ χρονολογηθεῖ στὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο. Ἡ ἀνασκαφὴ αὐτοῦ τοῦ στρώματος πρόκειται νὰ συνεχιστεῖ τὸν ἐπόμενο χρόνο μὲ στόχο τὴν ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης.

Τὰ τμήματα τῶν τοίχων β καὶ δ2 πού ἐκτείνονται βόρεια τοῦ Τοίχου η ἀλλὰ καὶ ὁ Τοίχος εἶχουν θεμελιωθεῖ σὲ στρώση χώματος. Ἀντίθετα ὁλόκληρο τὸ νότιο τμήμα τοῦ Τοίχου β καὶ πιθανῶς καὶ αὐτὸ τοῦ Τοίχου δ2 εἶναι θεμελιωμένα σὲ στρώσεις λίθων πού προφανῶς ἀνήκουν σὲ παλαιότερους τοίχους τοῦ κτηρίου. Καθὼς ἡ ἀνασκαφὴ στὸν Χῶρο 4 δὲν ἔφθασε στὸ ἐπίπεδο τοῦ φυσικοῦ βράχου, οἱ ἐργασίες πρόκειται νὰ συνεχισθοῦν καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἂν τὰ παλαιοανακτορικὰ στρώματα ἀποτελοῦν τὸ πρωιμότερο στάδιο κατοίκησης αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ οἰκισμοῦ.

Ὁ Τομέας 2 διανοίχθηκε στὸ κέντρο τοῦ οἰκισμοῦ, καὶ συγκεκριμένα σὲ ἓνα σημεῖο τὸ ὁποῖο προσφέρει ἐξαιρετικὴ θέα στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς πεδιάδας τῆς Μεσαρᾶς (εἰκ. 3, 7, πίν. 139α). Ἡ ἐπιφάνεια τῆς τομῆς εἶχε ἔκταση περ. 40 τ.μ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε σὲ βάθος περίπου 0.60 μ. χωρὶς ἀξιοση-

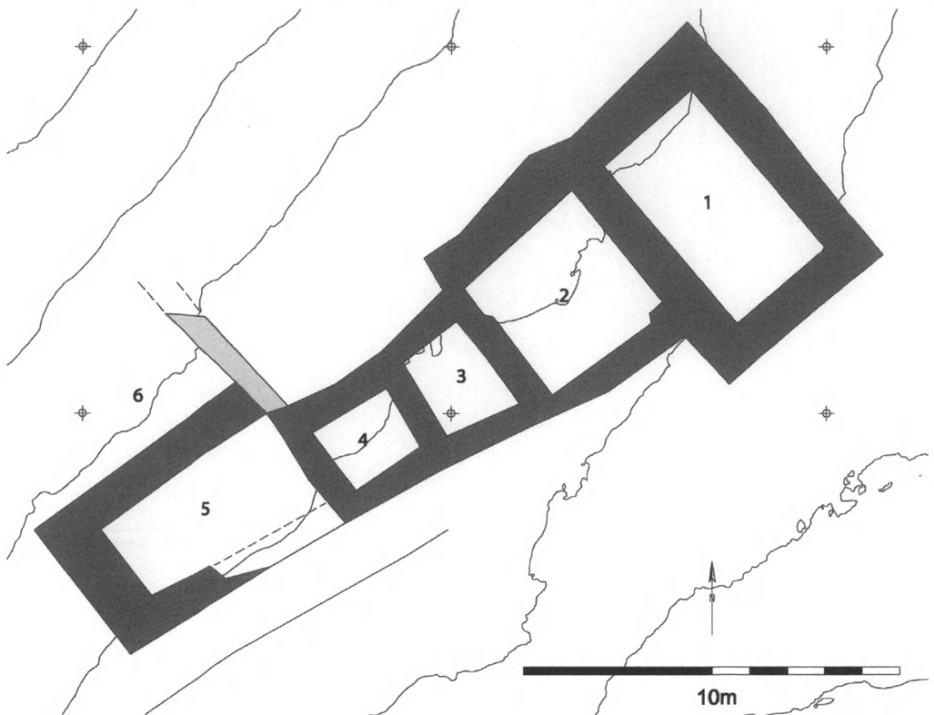

Είκ. 7. Τομέας 2.

μείωτα εύρήματα. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου με προσανατολισμό ΝΔ-ΒΑ και μικρή ποσότητα κεραμεικής που χρονολογούνται στη νεοανακτορική περίοδο.

Ως Τομέας 3 ορίστηκε επιφάνεια με έμβαδόν 6 μ. (Α-Δ)×20 μ. (Β-Ν) σε στενό πλάτωμα στο ΒΔ τμήμα του οικισμού, εντός των ορίων της οποίας διακρίνονταν τοίχοι μεγάλου κτηρίου το οποίο πιθανώς είχε ανασκαφεί από τον Ξανθουδίδη (είκ. 3 και 139β)¹⁶. Το συγκεκριμένο σημείο του οικισμού προσφέρει εξαιρετική θέα στο κεντρικό τμήμα της πεδιάδας της Μεσαράς και έχει οπτική επαφή με το νεκροταφείο της Κουμάσας. Βασικός στόχος της ανασκαφικής έρευνας σε αυτόν τον τομέα ήταν ή αποκάλυψη των ορίων της ανασκαφής του Ξανθουδίδη αλλά και των ορίων του κτηρίου. Με την αφαίρεση

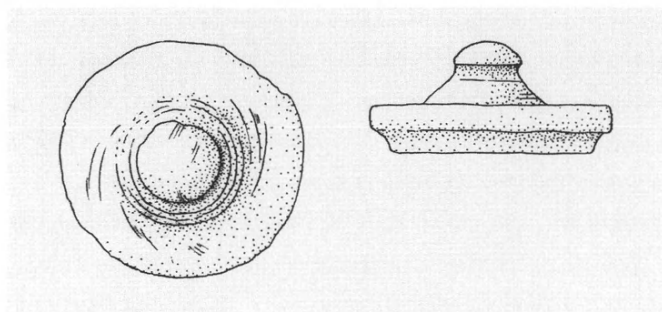
16. "Αν και δέν υπάρχει κανένα συγκεκριμένο στοιχείο που νά αποδεικνύει ότι ο Ξανθουδίδης ανέσκαψε αυτή την περιοχή του οικισμού, ο τρόπος με τον οποίο έχει αφαιρεθεί ή επίχωση, ό όγκος της και ή άμεση γειτνίαση του κτηρίου με την περιοχή του «ιερού», την οποία αποδεδειγμένα έρευνήσει ό Ξανθουδίδης, καθιστούν προφανές ότι το κτήριο ανασκάφηκε από αρχαιολόγους και όχι λαθρανασκαφείς.

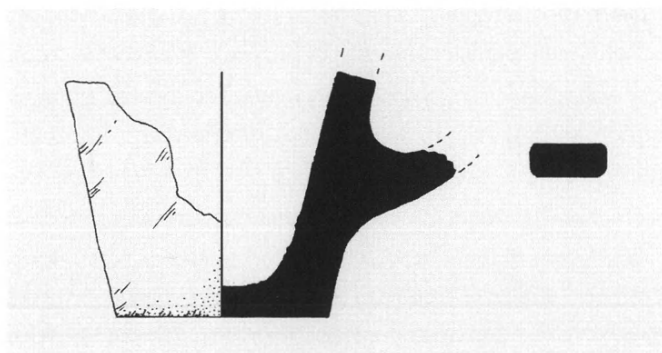
Εἰκ. 8. Κτήριο Τομέα 3.

τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἀποκαλύφθηκαν τὰ ὅρια τῶν τοίχων πέντε χώρων. Οἱ χώροι ἀριθμήθηκαν ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΝΔ ὡς Χῶροι 1-5. Μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς ΝΔ ἀποκαλύφθηκε ἐπιπλέον ὁ ΒΑ τοίχος ἐνὸς ἄλλου χώρου ποὺ ἐκτείνεται ΒΔ τοῦ Χώρου 5 καὶ ὀνομάστηκε Χῶρος 6. Ἐνῶ ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἐπίχωσης τῶν Χώρων 1-5 ἀπέδωσε μικρὴ μόνο ποσότητα κεραμεικῆς, ἡ σαφὴς αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ ὀστράκων ἀλλὰ καὶ λίθινων ἐργαλείων στὸν Χῶρο 6 ἀποτελεῖ σαφὴ ἔνδειξις ὅτι ὁ συγκεκριμένος χώρος σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ὑπόλοιπους πέντε δὲν εἶχε ἀνασκαφεῖ ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Χώρου 6 ἔφθασε σὲ μεγάλο βάθος στὸ μεγαλύτερο τμῆμα του, χωρὶς ὥστόσο νὰ ὀλοκληρωθεῖ.

Ὁ Χῶρος 1 φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τὸ ἓνα ἄκρο τοῦ κτηρίου πρὸς ΒΑ. Ἀμέσως Α τοῦ κτηρίου καὶ τῶν ὁρίων τοῦ Τομέα 3 ὑπάρχει μεγάλος λιθωρὸς ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ προφανῶς τὰ μπάζα τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν. Ἡ ἐπίχωση ὅλων τῶν χώρων παρουσίαζε ἔντονη κατωφέρεια ἀπὸ ΝΔ πρὸς

Εἰκ. 9. Πῶμα λίθινου νεοανακτορικοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸν Χῶρο 2 τοῦ Τομέα 3.

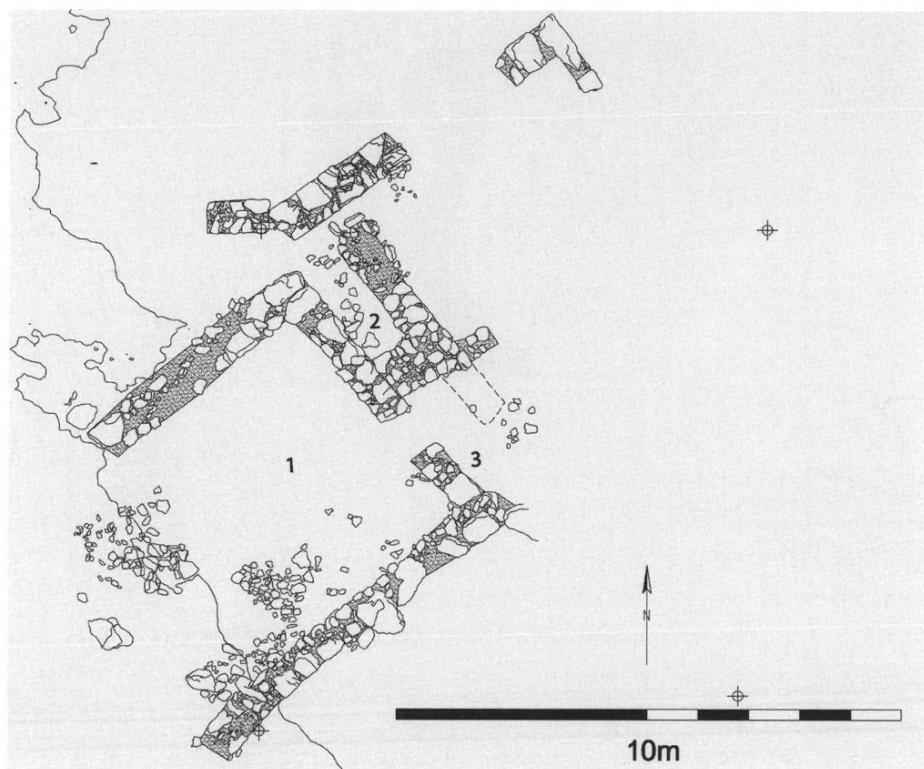
Εἰκ. 10. Τμῆμα λίθινου κυπέλλου ἀπὸ τὸν Χῶρο 6 τοῦ Τομέα 3.

ΒΑ ἀκολουθώντας τὴν κλίση τῆς πλαγιᾶς. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπικεντρώθηκε στὸν Χῶρο 2, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀφαιρέθηκε ὁλόκληρη ἡ ἐπίχωση μὲ στόχο νὰ διαπιστωθεῖ ἂν τὸ δάπεδό του ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὸν ἐπικλινῆ βράχο καὶ ἂν οἱ χῶροι εἶχαν ἀνασκαφεῖ ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη ἐξ ὁλοκλήρου. Μὲ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἀπαντήθηκαν καὶ τὰ δύο ἐρωτήματα. Τὸ δάπεδο τοῦ συγκεκριμένου χώρου – καὶ προφανῶς καὶ τῶν ὑπολοίπων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνασκάφηκαν πλήρως – ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὸν τραχὺ καὶ ἐπικλινῆ φυσικὸ βράχο (πίν. 139β). Ὁλόκληρος ὁ χῶρος εἶχε ἀνασκαφεῖ ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη, μὲ ἐξαίρεση θύλακες χώματος στὶς γωνίες του, ἀπὸ τίς ὁποῖες προῆλθε μεγάλος ἀριθμὸς ὀστράκων ἀλλὰ καὶ τὸ πιὸ ἀξιόλογο εὑρημα τῆς ἀνασκαφῆς στὸ συγκεκριμένο σημεῖο τοῦ οἰκισμοῦ, ἓνα ἀκέραιο πῶμα λίθινου ἀγγείου τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου (εἰκ. 9, πίν. 140α-β).

Οἱ Χῶροι 1-5 δὲν ἐπικοινωνοῦσαν οὔτε μεταξύ τους οὔτε μὲ τὸ ἐξωτερικὸ τοῦ κτηρίου, καθὼς δὲν διακρίνονται ἐσωτερικὲς ἢ ἐξωτερικὲς εἴσοδοι. Πρόκειται χωρὶς ἀμφιβολία γιὰ ἀποθηκευτικούς χώρους μὲ πρόσβαση ἀπὸ τὴν ὀροφή τους, προφανῶς μὲ ξύλινες σκάλες. Στὴν περίπτωση τοῦ ΒΑ τοίχου τοῦ Χώρου 6 εἶναι ὥστόσο πιθανὸν νὰ ὑπῆρχε ἐξωτερικὴ πρόσβαση. Σὲ αὐτὸν τὸν τοῖχο καὶ συγκεκριμένα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς τοιχοδομίας ἀποκαλύφθηκε τμήμα λίθινου κυπέλλου τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου, τὸ ὁποῖο σώζει τμήμα τῆς λαβῆς (εἰκ. 10, πίν. 140γ). Συλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα νεοανακτορικῆς κεραμεικῆς πού ἀνήκει κυρίως σὲ χρηστικά ἀγγεῖα, λίθινοι τριπτῆρες, μικρὰ τμήματα κονιάματος, πολλὰ τμήματα καμένης ὕλης καὶ ἀρκετὰ ὅσα ζῶνα. Ἐπίσης ἀφαιρέθηκε ἡ ἐπίχωση στὸν χῶρο Β τῆς ΒΔ ἐξωτερικῆς πρόσοψης τοῦ κτηρίου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο συλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμεικῆς. Τὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικὸ τῆς πρόσοψης παρουσίασε ἔντονα ἴχνη καταστροφῆς καὶ περιεῖχε μεγάλη ποσότητα ἰδιαίτερα θρυμματισμένης κεραμεικῆς. Τὸ γεγονός ὅτι κανένα ἀγγεῖο δὲν βρέθηκε ἀκέραιο ἢ σωζόμενο σὲ ικανοποιητικὸ βαθμὸ ἀποτελεῖ σαφὴ ἔνδειξη ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ πρέπει νὰ ἔπεσαν ἀπὸ κάποιο ὑψηλότερο σημεῖο (προφανῶς τὸ δάπεδο ἀνώτερου ὀρόφου).

Συνοψίζοντας τὰ ἀποτελέσματα τῆς φετινῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸν Τομέα 3 διαπιστώνεται ὅτι οἱ τοῖχοι πού ἀποκαλύφθηκαν ἀποτελοῦσαν τοὺς ἀποθηκευτικούς χώρους ἐπιμήκους κτηρίου, τὸ βορειοδυτικὸ καὶ βορειοανατολικὸ ὄριο τοῦ ὁποῖου ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους ὀρατοὺς τοίχους του, ἐνῶ τὸ νοτιοδυτικὸ καὶ νοτιοανατολικὸ τμήμα του ἐκτείνονται ἴσως στὸν χῶρο τῆς μή, ἀκόμη, ἀνεσκαμμένης ἐπίχωσης. Τὸ κτήριο, ὅπως καὶ τὰ ὑπόλοιπα κτήρια καὶ χῶροι τοῦ οἰκισμοῦ πού ἀνεσκάφησαν φέτος, χρονολογεῖται στὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο.

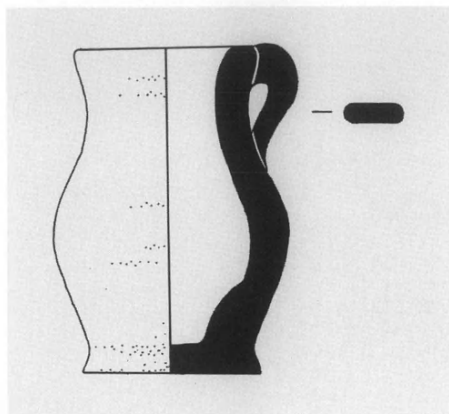
Ὁ Τομέας 4 διανοίχθηκε ἀμέσως ΒΔ τοῦ Τομέα 2 καὶ εἶχε διαστάσεις περ. 8×10 μ. (εἰκ. 3). Ἐντὸς αὐτῆς τῆς ἐπιφάνειας διακρίνονταν ἤδη πρὶν τὴν ἀρχὴ τῆς νέας ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας τμήματα τοίχων. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸν συγκεκριμένο χῶρο τοῦ οἰκισμοῦ διήρκεσε ἐπτὰ ἡμέρες καὶ ἔφθασε γρήγορα στὸ ἐπίπεδο τοῦ φυσικοῦ βράχου, σὲ βάθος μόλις 0.30-0.40 μ. κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια, ἀποκαλύπτοντας τμήμα κτηρίου μὲ προσανατολισμὸ ΝΔ-ΒΑ (εἰκ. 11, πίν. 141α). Σύμφωνα μὲ μαρτυρίες ντόπιων, ἡ περιοχὴ αὐτὴ τοῦ λόφου καλλιεργοῦνταν συστηματικὰ στὸ παρελθόν, κάτι πού ἐξηγεῖ τὸ γεγονός ὅτι οἱ τοῖχοι τοῦ κτηρίου σώζονται σὲ ἰδιαίτερα χαμηλὸ ὕψος ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι οἱ ἀνα-

Εἰκ. 11. Τομέας 4.

σκαφέντες χώροι περιείχαν μόνο μικρή ποσότητα κεραμεικής. Ἡ ἐπιφανειακή ἐπίχωση ἦταν σὲ μεγάλο μέρος διαταραγμένη καὶ εἶχε μικρὸ πάχος, τὸ ὁποῖο ὥστόσο παρουσίαζε ἀρκετὲς διακυμάνσεις στὰ διάφορα σημεῖα τοῦ Τομέα.

Μεγάλο μέρος τοῦ Τομέα 4, καὶ συγκεκριμένα αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἐντοπίστηκαν οἱ τοῖχοι, ἀνασκάφηκε μέχρι τὸν φυσικὸ βράχο, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο, στὸ ὁποῖο δὲν διακρίνονταν ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα, δὲν ἐρευνήθηκε. Οἱ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι συγκροτοῦν τρεῖς διαφορετικοὺς χώρους, ἀποκαλύφθηκαν μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ χώρου ἀπὸ τὴ βλάστηση καὶ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος. Οἰκοδομήθηκαν ἀπὸ ἀκατέργαστους ἢ ἀδρὰ κατεργασμένους ἀσβεστόλιθους μεσαίου ἢ μεγάλου μεγέθους. Γιὰ τὶς γωνίες τῶν τοίχων χρησιμοποιήθηκαν σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις μεμονωμένοι μεγάλοι λίθοι, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Χώρου 1. Τὸ πάχος τῶν τοίχων εἶναι κατὰ μέσο ὄρο 0.60 μ., παρουσιάζοντας ἐλαφρὲς μόνο διακυμάνσεις, καὶ ἀποτελεῖται

Εἰκ. 12. Προχοῖδιο ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ Χώρου 1 (Τομέας 4).

εἴτε ἀπὸ μεγάλους λίθους εἴτε ἀπὸ δύο ἢ καὶ περισσότερες παράλληλες στρώσεις μικρῶν λίθων. Τὸ ὕψος τους δὲν ὑπερβαίνει τὰ 0.40 μ., ὄντας στὶς περισσότερες περιπτώσεις χαμηλότερο. Ὅπως διακρίνεται στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 2 καὶ στὸ τμήμα ἀμέσως βόρεια τοῦ Χώρου 1, οἱ τοῖχοι αὐτοὶ θεμελιώθηκαν σὲ στρώση σκληροῦ, πατημένου χώματος φαιοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖο ἦταν ἀναμεμειγμένο μὲ λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους.

Τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ Τομέα καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸ συγκρότημα τῶν Χώρων 1-3 μὲ περαιτέρω τοίχους πρὸς Β καὶ ΒΑ. Ὁ Χῶρος 1 φαίνεται πὼς ἦταν ἓνας μεγάλος χώρος ἐμβαδοῦ περίπου 30 τ. μ. μὲ εἴσοδο στὸ ΒΑ τμήμα του. Τὸ δάπεδο αὐτοῦ τοῦ χώρου ἀποκαλύφθηκε σὲ βάθος μόλις 0.20 μ. κάτω ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα. Στὴ δυτικὴ γωνία τῆς εἰσόδου τοῦ χώρου καὶ σὲ ἐλαφρῶς χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ κατώφλι ἀποκαλύφθηκε *in situ* προχοῖδιο τοῦ γνωστοῦ νεοανακτορικοῦ τύπου μὲ ἀμφικωνικὸ σῶμα (εἰκ. 12, πίν. 141β, 142α), τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς τελετουργικὴ ἀπόθεση («ἐγκαίνιο»). Στὸ ΒΔ τμήμα τοῦ χώρου, ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῶν ἀριθμημένων χώρων καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Χῶρο 2, ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης ἓνας μεγάλος καὶ ἐπιμελῶς λαξευμένος λίθος, πὺ ἀρχικά ἴσως ἀποτελοῦσε βάση πεσσοῦ. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διευκρινιστεῖ ἐὰν ὁ λίθος αὐτὸς βρισκόταν στὴν ἀρχικὴ του θέση. Ὁ Χῶρος 2 προστέθηκε στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Χώρου 1 προφανῶς σὲ μεταγενέστερη περίοδο. Μία ἐπιπλέον οἰκοδομικὴ φάση διακρίνεται στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 2, στὸν ὁποῖο προστέθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων τοίχος.

Ἡ κεραμεική πού συλλέχθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸν Τομέα 4 περιέχει ἐλάχιστα μόνο διαγνωστικά ὄστρακα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στὴ νεοανακτορική περίοδο. Ἐκτὸς τῆς κεραμεικῆς ἀποκαλύφθηκαν ἐλάχιστα λίθινα ἐργαλεῖα. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο καὶ λειτουργία τοῦ τμηματικὰ ἀποκαλυφθέντος κτηρίου δὲν μποροῦν νὰ διευκρινιστοῦν πρὶν τὴν περαιτέρω συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς.

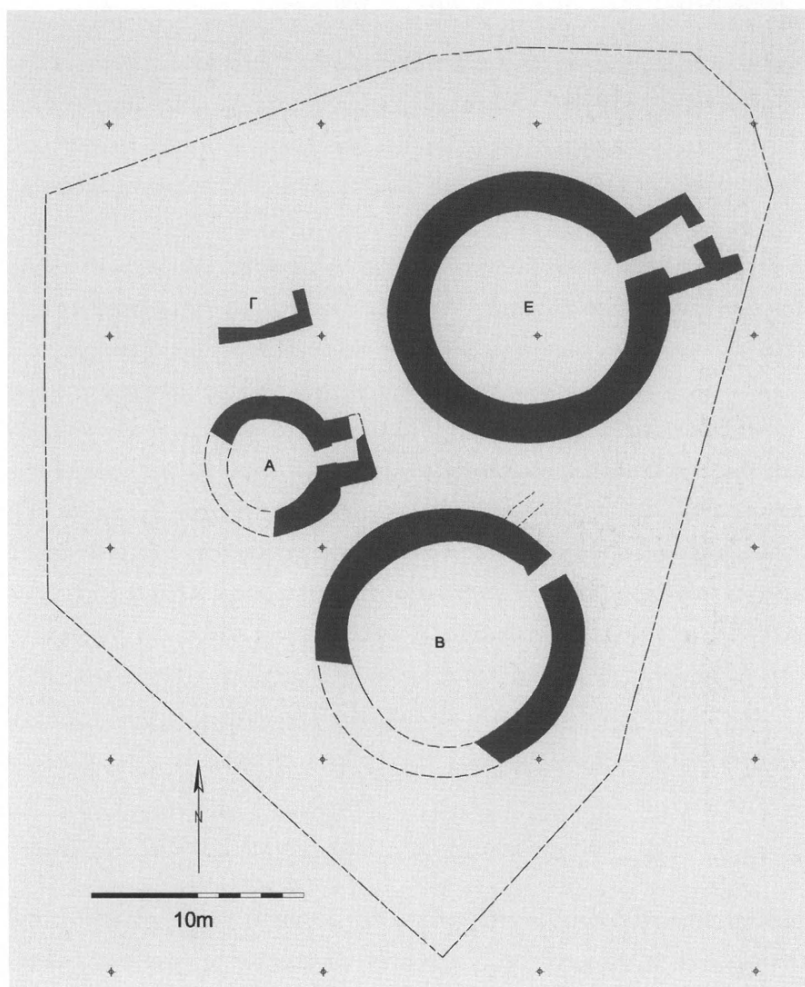
Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς χρονολόγησης τῆς τελευταίας φάσης τοῦ οἰκισμοῦ στὴ Νεοανακτορική περίοδο, ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα συμπεράσματα τοῦ πρώτου ἔτους τῆς νέας ἀνασκαφικῆς ἐρευνας ἦταν καὶ ἡ διαπίστωση, ὅτι τὰ κτήρια στὸ νότιο, κεντρικὸ καὶ δυτικὸ τμῆμα τοῦ οἰκισμοῦ ἔχουν τὸν ἴδιο προσανατολισμὸ (BA-ND), παρέχοντας ἔτσι μιὰ ἰσχυρὴ ἐνδειξη χωροταξικοῦ σχεδιασμοῦ, τουλάχιστον κατὰ τὴν περίοδο τῆς νεοανακτορικῆς κατοίκησης (εἰκ. 2)¹⁷. Ἕνα ἐπιπλέον σημαντικὸ στοιχεῖο ἀφορᾷ τὴν ἔκταση τοῦ νεοανακτορικοῦ οἰκισμοῦ. Μετὰ ἀπὸ ἐνδελεχὴ μελέτη τῶν ὁρατῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων καὶ τὴν ἐπιφανειακὴ περισυλλογὴ κεραμεικῆς στὸν λόφο Κορακιές, ἔγινε σαφὲς ὅτι ὁ οἰκισμὸς κατελάμβανε ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ διάσελο τοῦ λόφου, ἐκτεινόμενος μεταξὺ τῶν δύο ἀμαξιτῶν δρόμων σὲ συνολικὴ ἔκταση περίπου τριῶν ἑκταρίων. Τὰ ἀκριβῆ ὅρια τοῦ οἰκισμοῦ πρόκειται νὰ διερευνηθοῦν στὰ ἐπόμενα ἔτη.

Νεκροταφεῖο

Οἱ ἐργασίες καθαρισμοῦ στὸν χώρο τοῦ νεκροταφείου πραγματοποιήθηκαν στὸ πλαίσιο τῆς συστηματικῆς ψηφιακῆς ἀποτύπωσης τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων τῆς μινωικῆς Κουμάσας (εἰκ. 2, 13). Οἱ ἐργασίες αὐτὲς περιορίστηκαν στὴν ἀφαίρεση ἐπιφανειακῶν στρωμάτων πού γειτνιάζαν ἄμεσα μὲ ὁρατοὺς τοίχους. Μόνο σὲ ἓνα σημεῖο τοῦ νεκροταφείου (Τομέας 6), ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης προχώρησε σὲ μεγαλύτερο βᾶθος.

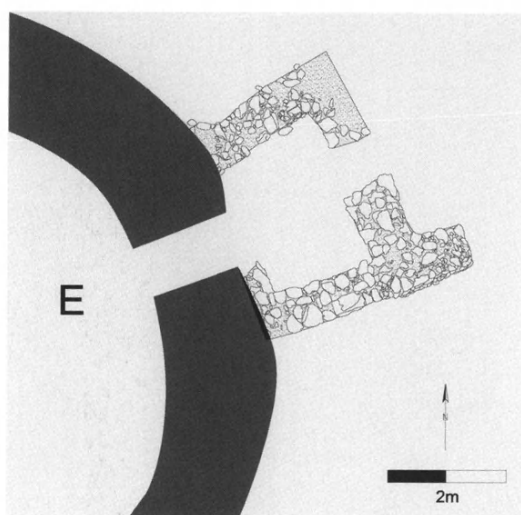
Ὡς Τομέας 5 ὁρίστηκαν συμβατικά οἱ τέσσερις σωροὶ χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ξανθουδίδη πού βρίσκονται στὴν περιφέρεια τῶν ταφικῶν κτηρίων

17. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι καὶ ἡ εἴσοδος τῶν θολωτῶν τάφων τοῦ νεκροταφείου εἶναι ἐπίσης προσανατολισμένη πρὸς BA.

Εἰκ. 13. Τὸ νεκροταφεῖο τῆς Κουμάσας στὴ θέση Τσαχλιᾶς.

(εἰκ. 3, πίν. 142β). Ἡ σύντομη ἔρευνα δύο σωρῶν στὰ Β τοῦ θολωτοῦ τάφου Ε καὶ στὰ Δ τοῦ θολωτοῦ τάφου Β, μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἀνώτερου στρώματός τους πάχους 0.20 μ. περίπου, κατέδειξε ὅτι αὐτοὶ περιέχουν πλῆθος μικρῶν τμημάτων ἀγγείων καὶ σκελετικοῦ ὕλικου (μεταξὺ τοῦ ὁποίου καὶ τμημάτων κρανίων) ὅχι ὅμως καὶ μικροαντικείμενα. Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ ἔκπληξη, καθὼς ὁ Ξανθοιδίδης ἀναφέρει ὅτι κοσκίνισε τὰ χῶματα τῆς ἀνασκα-

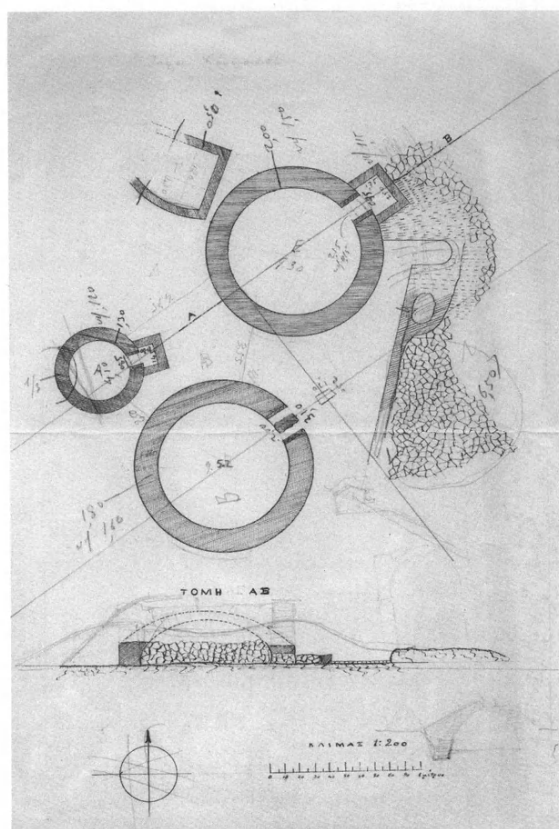

Εἰκ. 14. Πρόσκτισμα θολωτοῦ τάφου Ε.

φῆς¹⁸, κάτι τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν πληθώρα τῶν μικροσκοπικῶν ψήφων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων πού συνέλεξε. Ἡ ὑπαρξὴ μεγάλης ποσότητος κεραμεικῆς, πού ἀποτελεῖται ἀποκλειστικά ἀπὸ μικρότατα θραύσματα ἀγγείων, καὶ σκελετικοῦ ὕλικου στοὺς σωροὺς αὐτοὺς δὲν μπορεῖ λοιπὸν παρὰ νὰ σημαίνει ὅτι αὐτὰ ἀπορρίφθηκαν σκόπιμα ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη, ὁ ὁποῖος προφανῶς δὲν τὰ ἔκρινε ἄξια περισυλλογῆς. Στὸ πλαίσιο τοῦ νέου ἐρευνητικοῦ προγράμματος οἱ σωροὶ αὐτοὶ πρόκειται νὰ ἀνασκαφοῦν συστηματικὰ μὲ στόχο νὰ συλλεχθεῖ ὁλόκληρο τὸ ἀρχαιολογικὸ καὶ σκελετικὸ ὕλικὸ πού περιέχουν.

Ὡς Τομέας 6 ὁρίστηκε ὁ χώρος τοῦ προσκτίσματος τοῦ θολωτοῦ τάφου Ε ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιφάνειας πρὸς Ν πού ἐκτείνεται σὲ ἐμβαδὸν 3×2 μ. (εἰκ. 3, 14, πίν. 143α-β). Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ νεκροταφείου ἡ ἐπίχωση ὑψωνόταν σὲ ὕψος περίπου 0.50 μ. πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. Βασικὸς στόχος τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν νὰ διαπιστωθεῖ ἐὰν ὁ Ξανθουδίδης εἶχε ἀνασκάψει συστηματικὰ καὶ αὐτὴ τὴν περιοχὴ ἐξωτερικὰ τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. Στὴ δημοσιευμένη κάτοψη τοῦ νεκροταφείου τὸ συγκεκριμένο σημεῖο εἶναι διαγραμμισμένο, χωρὶς ὥστόσο νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ διασαφηνιστεῖ τι

18. Παναθήναια 1905, 32.

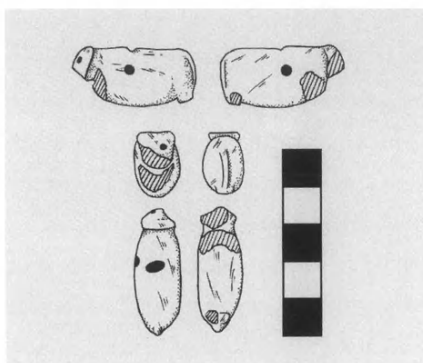
Εἰκ. 15. Κάτοψη τοῦ νεκροταφείου τῆς Κουμάσας ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Στ. Ξανθουδίδου.

ἐννοοῦσε ὁ Ξανθουδίδης μὲ αὐτὴ τὴ διαγράμμιση (εἰκ. 1). Μία σαφέστερη εἰκόνα γιὰ τὴν ἔκταση τῆς παλαιότερης ἀνασκαφῆς σὲ αὐτὸν τὸν χώρο προσφέρει μία ἀδημοσίευτη κάτοψη ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ξανθουδίδου (εἰκ. 15)¹⁹. Τὸ συγκεκριμένο σχέδιο διαφέρει σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἀπὸ τὴ δημοσιευμένη κάτοψη

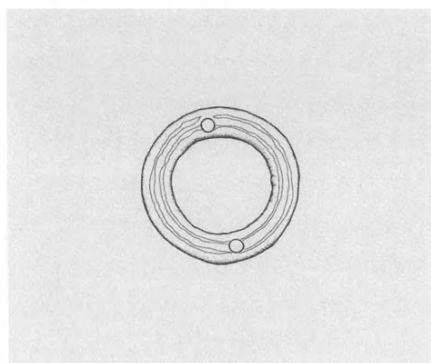
19. Ἡ κάτοψη αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ χειρόγραφο κείμενο, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὸ ἑλληνικό πρωτότυπο τῆς ἀγγλικῆς μονογραφίας γιὰ τοὺς θολωτοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς πού δημοσίευσε ὁ Ξανθουδίδης τὸ 1924 (ὅ.π.). Τὸ κείμενο αὐτό, πού παραδόθηκε στὸν συγγραφέα σὲ ψηφιακὴ μορφή ἀπὸ τὴν Ἀθ. Κάντα, παρεκκλίνει ἐλάχιστα ἀπὸ τὴ δημοσιευμένη μονογραφία καὶ δὲν μπορεῖ συνεπῶς νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ ἡμερολόγιο ἀλλὰ ὡς ἡ τελικὴ ἔκθεση τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ξανθουδίδου στὴν Κουμάσα καὶ τὰ ἄλλα νεκροταφεῖα τῆς Μεσαρᾶς.

όντας, κατά παράδοξο τρόπο, ακριβέστερο. Οί σημαντικότερες διαφορές συνίστανται στα εξής: α) στον προσανατολισμό των τάφων, ο οποίος στο ἀδημοσίευτο σχέδιο είναι σωστός (μὲ τὴν εἴσοδο τῶν θολωτῶν στραμμένη πρὸς ΒΑ), ἐνῶ στο δημοσιευμένο λανθασμένος (εἰκ. 1 καὶ 15), β) στο σχῆμα τῶν πλακοστρωμένων χώρων, οἱ ὅποιοι στο δημοσιευμένο σχέδιο εἶναι κατὰ μεγάλο μέρος συμπληρωμένοι ἀπὸ τὸν σχεδιαστή, ἐνῶ στο ἀδημοσίευτο σχέδιο δηλώνονται στὴ ἔκταση, στὴν ὁποία προφανῶς διατηροῦνταν κατὰ τὴν ἀποκάλυψή τους καὶ γ) στὴν περιοχὴ μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ θολωτοῦ τάφου Ε, ἡ ὁποία ἐρευνήθηκε φέτος. Στὸ ἀδημοσίευτο σχέδιο ὁ Ξανθουδίδης φαίνεται πὼς δῆλωσε τὰ ὅρια τῆς ἀνασκαφικῆς τοῦ ἔρευνας μὲ γραμμὴ, ἡ ὁποία ὀρίζει μία λευκὴ (καὶ προφανῶς ἄσκαφη ἐπιφάνεια) Ν τοῦ προσκτίσματος τοῦ τάφου καὶ κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κυκλικοῦ τοῦ τοίχου.

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα περιορίστηκε ἀρχικὰ ἐντὸς τοῦ ἀνεσκαμμένου ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη χώρου στο ἐσωτερικὸ τοῦ προσκτίσματος ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτό. Τὸ σημεῖο τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς αὐτὸ εἶχε καλυφθεῖ, ὅπως προαναφέρθηκε, ἀπὸ παχὺ στρώμα χώματος. Ἀρχικὰ ἀφαιρέθηκε ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση σὲ βάθος 0.30-0.40 μ., τὸ χῶμα τῆς ὁποίας ἦταν διαταραγμένο καὶ ιδιαίτερα χαλαρό. Παρὰ τὸ γεγονὸς αὐτό, ἀποκαλύφθηκαν δύο σχεδὸν ἀκέραια πῆλινα ἀγγεῖα, μεγάλῃ ποσότητι κεραμεικῆς, σκελετικὸ ὕλικό, μία μυλόπετρα καὶ τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἐντοπίστηκαν ἐντὸς τῶν ὁρίου διαταραγμένου στρώματος, τὸ ὁποῖο σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ περιεῖχε ἐλάχιστη ἢ καὶ καθόλου κεραμεικὴ καὶ ἐπίσης ἐλάχιστη ποσότητα σκελετικοῦ ὕλικου. Στὴ συνέχεια ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση 0.10-0.20 μ. μέχρι καὶ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου καὶ τοῦ μικροῦ προσκτίσματος, τὸ ὁποῖο ἔχει ἀποτυπωθεῖ στὴν κάτοψη τοῦ νεκροταφείου ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη. Μὲ τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τῶν τοίχων τοῦ προσκτίσματος διαπιστώθηκε, ὅτι τόσο τὸ δημοσιευμένο ὅσο καὶ τὸ ἀδημοσίευτο σχέδιο τοῦ νεκροταφείου ἀπὸ τὸν Στ. Ξανθουδίδη εἶναι ἀνακριβή, καθὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀποτυπωμένο μονόχωρο πρόσκτισμα ἀποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου στὴν προέκταση τοῦ νότιου τοίχου τοῦ προσκτίσματος πρὸς Α (εἰκ. 14 πίν. 143β). Εἶναι πιθανόν, ἐπομένως, μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου νὰ μὴν ὑπῆρχε ἀπλὰ ἓνα μονόχωρο πρόσκτισμα ἀλλὰ ἓνα συγκρότημα δωματίων, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ καὶ σὲ ἄλλους προανακτορικοὺς θολωτοὺς τάφους. Ἡ ἀφαίρεση τῆς ιδιαίτερα χαλαρῆς ἐπίχωσης ἀπὸ τὸν χώρο αὐτὸν ἀπέδωσε ἐλάχιστα τμήματα χον-

Εἰκ. 16. Θηριομορφικὸ περίαπτο ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο (Τομέας 7).

Εἰκ. 17. Χρυσὴ δακτυλίσχημη ψῆφος (Τομέας 7).

δροειδῶν ἀγγείων καὶ σχεδὸν καθόλου σκελετικὸ ὕλικὸ καθιστώντας σαφές, ὅτι μία στενὴ ζώνη ἀμέσως Ν τοῦ προσκτίσματος εἶχε ἀνασκαφῆ καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη, ὅπως διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀδημοσίευτο σχέδιό του (εἰκ. 15). Μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς Ν καὶ σὲ μεγαλύτερο βάθος ἐντοπίστηκαν προανακτορικὴ κεραμεικὴ ἀλλὰ καὶ σκελετικὸ ὕλικὸ πού προέρχονται προφανέστατα εἴτε ἀπὸ δευτερεύουσες ταφές, εἴτε ἀπὸ καθαρισμὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου κατὰ τὴ διάρκειά τῆς χρήσης του. Αὐτὸ τὸ τμήμα τῆς ἐπίχωσης προφανῶς δὲν εἶχε ἀνασκαφῆ ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ συλλέχθηκαν τέσσερα ἀκέραια καὶ πολλὰ τμηματικὰ σωζόμενα ἀγγεῖα, σκελετικὸ ὕλικό, τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ καὶ λίθινοι ψῆφοι. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ νεκροταφείου δὲν ἀποκαλύφθηκε τὸ τμήμα τῆς πλακοστρωμένης ἐπιφάνειας πού περιέγραψε καὶ ἀποτύπωσε σχεδιαστικὰ ὁ Ξανθουδίδης (εἰκ. 1 καὶ 15). Τὸ πλακόστρωτο αὐτὸ εἴτε δὲν διατηρεῖται πλέον εἴτε δὲν ἐκτείνεται μέχρι τὸ σημεῖο πού σχεδιάστηκε ἀλλὰ βρίσκεται ἀνατολικότερα καὶ πιὸ συγκεκριμένα ἐκτὸς τῆς περίφραξης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Ἡ περίφραξη αὐτὴ δὲν ἐπέτρεψε τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς ἀνατολικά.

Ὡς Τομέας 7 ὁρίστηκε τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ τοίχου τοῦ θολωτοῦ τάφου Β (εἰκ. 2, πίν. 144α), τὸ ὁποῖο καθαρίστηκε μὲ στόχο τὴν ἀποτύπωση τοῦ τάφου. Ὁ τομέας αὐτός – ὁ ὁποῖος προφανέστατα δὲν εἶχε ἀνασκαφῆ ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη πού ἐπικέντρωσε τὴν ἔρευνά του στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου – ἀπέδωσε ἀπρόσμενα μεγάλο ἀριθμὸ μικροαντικειμένων μεταξύ τῶν ὁποίων μία

προανακτορική λίθινη σφραγίδα κυλινδρικοῦ σχήματος (πίν. 144β), ἓνα θηριομορφικὸ ἐλεφάντινο περίαπτο (εἰκ. 16, πίν. 144γ), τρία τμήματα λίθινων ἀγγείων (πίν. 145α), 25 λίθινες ψήφους διάφορων σχημάτων (πίν. 145β) καὶ χρυσὴ δακτυλίσχημη ψῆφο (εἰκ. 17). Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ θὰ συνεχιστεῖ τὸν ἐπόμενο χρόνο.

Τέλος πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ Ξανθουδίδης στὴ μονογραφία του γιὰ τοὺς θολωτοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς ἐρμήνευσε μία κάθετη πλάκα στὴν εἴσοδο τοῦ θολωτοῦ τάφου Β λανθασμένα ὡς διαχωριστικὸ μιᾶς διπλῆς εἰσόδου²⁰. Ἡ κάθετη αὐτὴ πλάκα δὲν εἶναι ὥστόσο παρὰ ἡ μονολιθικὴ ΒΔ παραστάδα τῆς εἰσόδου, ὅπως σωστὰ συμπληρώθηκε κατὰ τὶς ἐργασίες ἀναστήλωσης τοῦ τάφου καὶ ὅπως εἶναι ὁρατὴ πλέον στὸ νεκροταφεῖο (πίν. 147α).

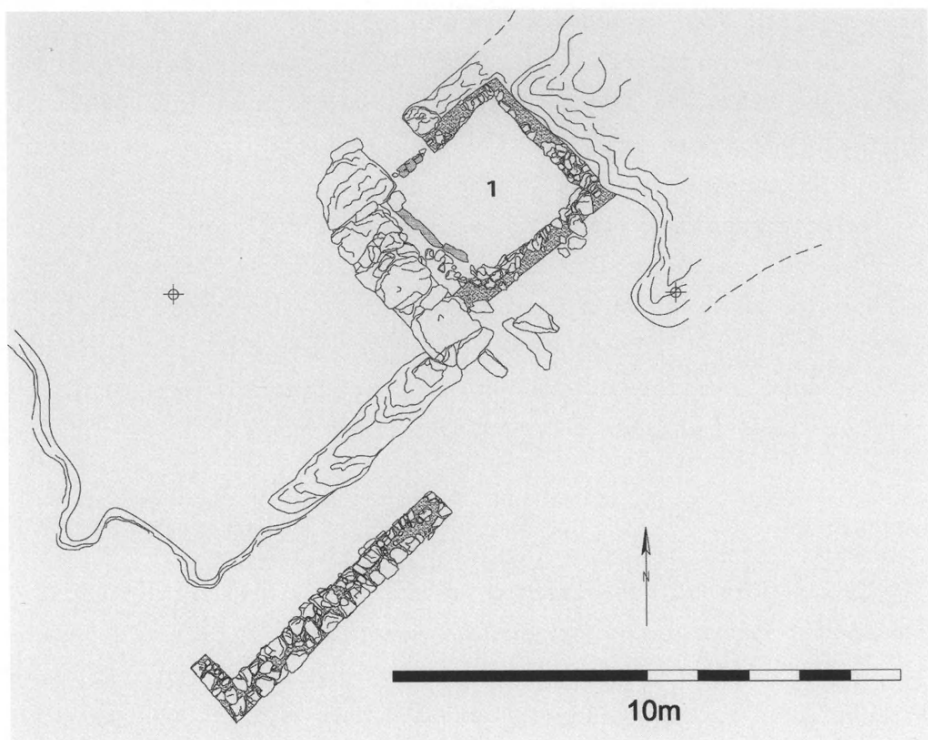
«Ἱερό»

Σὲ ἓνα πλάτωμα στὸ ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Κουμάσας ὁ Ξανθουδίδης ἀνέσκαψε συγκρότημα δωματίων, τὰ ὁποῖα μὲ βάση τὰ εὐρήματά τους χαρακτήρισε ὡς ἱερό (εἰκ. 2). Τὸ συγκεκριμένο σημεῖο εἶναι ἀναμφίβολα λόγω θέσης τὸ πιὸ σημαντικὸ στὸν οἰκισμό, καθὼς πέρα ἀπὸ τὴν ὁμαλή του διαμόρφωση ἔχει ἐξαιρετικὴ θέα σὲ μεγάλο τμῆμα τῆς πεδιάδας τῆς Μεσαρᾶς ἀλλὰ καὶ στὸ νεκροταφεῖο (πίν. 147β). Παρ' ὅλο πὺς στὴ μονογραφία του οἱ πληροφορίες γιὰ τὶς ἀρχαιολογικὲς συνάψεις τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν εἶναι οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτες, στὴ σύντομη ἐκθεσὴ του στὰ *Παναθήναια* τοῦ 1906 ὁ Ξανθουδίδης ἀναφέρθηκε ἐκτενέστερα στὴ ἔρευνά του σὲ αὐτὸν τὸν χώρο τοῦ οἰκισμοῦ²¹. Στὴν ἐξαιρετικὴ μελέτη τῆς ἀναφορικὰ μὲ τὸ «ἱερό» τῆς Κουμάσας, ἡ Ε. Γεωργουλᾶκη συγκέντρωσε τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, δημοσίευσε ἐκ νέου τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο χώρο καὶ ἀσχολήθηκε μὲ τὰ προβλήματα ἐρμηνείας, χωρὶς ὥστόσο νὰ καταλήξει σὲ μία ὀριστικὴ ἀπάντηση σχετικὰ μὲ τὴ λειτουργία του²². Δεδομένου τοῦ ὅτι, τουλάχιστον πρὸς τὸ παρόν,

20. XANTHOUDIDES, *Vaulted Tombs*, ὅ.π. 5 πίν. 17 α-β. Μὲ ἀκριβῶς τὸν ἴδιον τρόπο ἔχει ἀποτυπωθεῖ ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου καὶ στὸ ἀδημοσίευτο σχέδιο τοῦ Ξανθουδίδη.

21. Βλ. *Παναθήναια* 1906, 32· ἐπίσης ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΚΗ, ὅ.π. 7.

22. Αὐτόθι 21-22.

Εἰκ. 18. Τομέας 8.

δὲν ὑπάρχουν ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις γιὰ τὸν λατρευτικὸ χαρακτήρα του, ὁ ὅρος «ἱερό» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ σὲ εἰσαγωγικά. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν χαρακτήρα καὶ τὴ χρήση τοῦ οἰκοδομικοῦ αὐτοῦ συγκροτήματος, προβληματικὴ παραμένει καὶ ἡ χρονολόγησή του. Τὸ ὕλικό ποῦ μελέτησε ἡ Γεωργουλάκη χρονολογεῖται ἀπὸ τὴ Μεσομινωικὴ ἕως καὶ τὴν Ὑστερομινωικὴ III περίοδο. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο (Τομέας 8, εἰκ. 3) ξεκίνησε ἔχοντας ὡς βασικὸ στόχο νὰ ἀπαντήσῃ σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα ποῦ ἀπασχολοῦν τὴν ἔρευνα ἐδῶ καὶ ἓναν περίπου αἰῶνα.

Οἱ ἐργασίες, ποῦ ξεκίνησαν τὴν τελευταία ἐβδομάδα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ διήρκεσαν πέντε μόνο ἡμέρες, ἐπικεντρώθηκαν στὸν καθαρισμὸ τοῦ σημαντικότερου δωματίου τοῦ «ἱεροῦ» (Χῶρος 1), τὸ ὁποῖο ἦταν πλακοστρωμένο μὲ ἐπιμελῶς λαξευμένες πλάκες (εἰκ. 18, πίν. 146α). Ἡ πλακόστρωση αὐτὴ

καταστράφηκε πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ἀπὸ ἀρχαιοκαπήλους, οἱ ὅποιοι ἀφαίρεσαν τὶς πλάκες καὶ ἄνοιξαν βαθὺ λάκκο στὸ κέντρο τοῦ δωματίου. Στὶς πλευρὲς αὐτοῦ τοῦ λάκκου, πού προχωρᾷ σὲ ἱκανὸ βάθος καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ πλακοστρωμένου δαπέδου τοῦ χώρου, διακρίνεται στρώση λευκοῦ χρώματος πού προφανῶς ἀνήκει σὲ παλαιότερη φάση χρήσης του. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ Χώρου 1 ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια τμήματα γυψοκονιάματος πού βρίσκονται *in situ* σὲ διάφορα σημεῖα τῶν τοίχων του. Ἡ ποσότητα κεραμεικῆς πού περισυλλέχθηκε ἦταν ἐλάχιστη καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατόν τουλάχιστον πρὸς τὸ παρὸν νὰ διατυπωθεῖ κάποια ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὴ χρονολόγηση τοῦ κτηρίου ἢ τὴ χρήση του. Τὸ πλακοστρωμένο δωμάτιο τοῦ «ἱεροῦ» κτίστηκε μεταξὺ τῆς δυτικῆς ἀπόληξης τοῦ βράχου πού δεσπόζει στὸ ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ οἰκισμοῦ καὶ ἐνὸς ἄλλου τμήματος λεπτοῦ βράχου πού ὀρθώνεται σὰν κάθετη πλάκα στὴ συνέχεια τοῦ νότιου τοίχου τοῦ χώρου (εἰκ. 18, πίν. 147β). Ὁ κάθετος αὐτὸς βράχος ὀρίζει πρὸς Νότο προαύλιο χώρο, τὸ δάπεδο τοῦ ὁποῖου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴ λαξευμένη ἐπιφάνεια τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς στὸν Χῶρο 1 τὸν ἐπόμενο χρόνο ἀναμένεται νὰ προσφέρει περαιτέρω πληροφορίες καὶ γιὰ τὴ διαμόρφωση ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πρωιμότερη ἱστορία του. Στὴ διάρκεια τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ Χώρου 1 περισυλλέχτηκαν, καταγράφηκαν καὶ ἐν μέρει ταυτίστηκαν – μὲ βάση τὸ ἐξαιρετικὰ λεπτομερὲς σχέδιο τοῦ δαπέδου στὸ ἡμερολόγιο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1992 ἀπὸ τὶς Κάντα καὶ Καρέτσου – οἱ διασκορπισμένες γύρω ἀπὸ τὸν Χῶρο 1 πλάκες πού προέρχονταν ἀρχικὰ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ του.

Ἔργασίες στερέωσης καὶ συντήρησης

Δεδομένου ὅτι ἡ φετινὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δὲν ἀποκάλυψε κανένα νέο κτήριο, τὸ ὁποῖο νὰ διατηρεῖται σὲ ἱκανὸ ὕψος ἀλλὰ ἐπικεντρώθηκε στὴν περιορισμένης ἔκτασης ἀφαίρεση ἐπὶχώσης ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ ὁρατῶν κτηρίων ἢ τὸν καθαρισμὸ τους, δὲν κρίθηκε ἀναγκαῖο νὰ γίνῃ στερέωση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων. Ἡ ἐπιφάνεια ὅλων τῶν τομῶν, στὶς ὁποῖες διεξήχθη ἡ ἀνασκαφὴ ἀλλὰ καὶ τῶν σημείων τοῦ νεκροταφείου καὶ τοῦ οἰκισμοῦ πού καθαρίστηκαν, καλύφθηκε μὲ γεωφύασμα καὶ παχιά στρώση χρώματος γιὰ τὴν προστασία τους ἀπὸ τὶς καιρικὲς συνθῆκες. Ἡ συστηματικὴ στερέωση τῶν ὁρατῶν κτηρίων θὰ ξεκινήσει τὸν ἐπόμενο χρόνο, περιλαμβάνοντας ἀρχικὰ τοὺς

τοίχους τοῦ νότιου τμήματος τοῦ οἰκισμοῦ πού σώζονται σέ μεγάλο ὕψος ἀλλά καί τὸ οἰκοδόμημα τοῦ «ἱεροῦ».

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς κεραμεικῆς ἀπὸ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ πλύθηκε ἀπὸ εἰδικευμένο συντηρητὴ ὁ ὁποῖος ἐργάστηκε γιὰ δύο ἐβδομάδες. Στὸ πλῆθυσιο αὐτῶν τῶν ἐργασιῶν συγκολλήθηκαν τὰ πήλινα ἀγγεῖα καί καθαρίστηκαν εἴκοσι μικροαντικείμενα ἀπὸ διάφορα ὑλικά. Τὸ πλῆθος τοῦ ὑπόλοιπου μέρους τοῦ κεραμικοῦ συνόλο ἀλλὰ καί ὁ καθαρισμὸς τῶν ὑπολοίπων μικροαντικειμένων θὰ ὁλοκληρωθεῖ κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ ἐπόμενου ἔτους.

Ψηφιακὴ τεκμηρίωση τῆς γεωμορφολογίας τῆς περιοχῆς – γεωηλεκτρικὴ ἔρευνα στὸν οἰκισμό

Ἡ ὁμάδα τοῦ Γεωγραφικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Bernhard Höfle, Ἐπικουροῦ Καθηγητῆ Γεωγραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης, τεκμηρίωσε ψηφιακὰ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς περιοχῆς τῆς Κουμάσας πού περιλαμβάνει τὸν οἰκισμό, τὸ νεκροταφεῖο, τὸ «ἱερό» ἀλλὰ καί ἔκταση γύρω ἀπὸ τὴ μινωικὴ θέση μὲ τὴ μέθοδο τοῦ *Terrestrial Laser Scanning*. Συνολικὰ ἀποτυπώθηκαν 374.894.016 σημεῖα πού καλύπτουν συνολικὰ μία ἐπιφάνεια 1.168 τ. χλμ. Ἡ ψηφιακὴ αὐτὴ τεκμηρίωση ἀποτελέσσει τὴ βάση γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς *Digital Terrestrial Model (DTM)* στὸ ὁποῖο θὰ ἐνταχθοῦν σταδιακὰ τὰ σωζόμενα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τοῦ οἰκισμοῦ (πίν. 146β).

Μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς ΚΓ' ΕΠΚΑ ἔγινε ἐπίσης γεωηλεκτρικὴ ἔρευνα σὲ πέντε σημεῖα ἐντὸς καί ἐκτὸς τοῦ οἰκισμοῦ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ὑπεδάφους καί τὸν ἐντοπισμὸ ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Olaf Bubenz, Καθηγητῆ Γεωγραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Κολωνίας (πίν. 148). Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν πρόκειται νὰ ἀξιολογηθοῦν κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ ἐπόμενου ἔτους.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗ ΣΚΑΛΑ ΩΡΩΠΟΥ

Στή Σκάλα Ωρωπού υπό τή διεύθυνση τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀλεξάνδρου Μαζαράκη Αἰνιᾶνος ἔγινε μελέτη τῶν εὐρημάτων τοῦ δυτικοῦ γεωμετρικοῦ - ἀρχαῖοι οἰκισμοῦ. Πλὴν τῆς καταγραφῆς τῶν εὐρημάτων γίνονται πετρογραφικὲς καὶ ἄλλες ἀναλύσεις καὶ ἐξετάσεις, σχεδιάσεις καὶ τοπογραφῆσεις γιὰ τὴ συνολικὴ δημοσίευση τῶν παλαιῶν καὶ νέων ἐρευνῶν.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ

(Πίν. 149-152)

Α. Ἀρχαιολογικὸς χώρος

Κατὰ τὸ πρῶτο τρίμηνο τοῦ 2012 ὁλοκληρώθηκαν οἱ ἐργασίες ἀντικατάστασης τοῦ στεγάστρου καὶ τῶν ὑποδομῶν ποὺ σχετίζονταν μὲ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἐπισκεπτῶν¹. Μὲ τὸ νέο βιοκλιματικὸ στέγαστρο, πέρα ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ ἀναβάθμιση τῶν μνημείων ἐξασφαλίστηκε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χώρου φυσικὸς ἀερισμὸς καὶ θερμοκρασιακὴ ἄνεση γιὰ τοὺς ἐπισκέπτες καὶ ἄπλετος διάχυτος φωτισμὸς. Οἱ διαδρομὲς ποὺ σχεδιάστηκαν γιὰ τοὺς ἐπισκέπτες ἐξα-

1. Βλ. ΠΑΕ 2011, 175-176.

σφαλίζουν ἄνετη κίνηση ἀκόμη καὶ σὲ ἄτομα μὲ εἰδικές ἀνάγκες, ἐνῶ ταυτόχρονα τοὺς φέρνουν στὴ μέγιστη δυνατὴ ἐπαφὴ μὲ τὰ μνημεῖα χωρὶς νὰ τίθεται σὲ κίνδυνο ἡ ἀκεραιότητά καὶ τῶν ἐπισκεπτῶν καὶ τῶν μνημείων. Ἡ δημιουργία καθιστικῶν κατὰ μῆκος τῶν διαδρομῶν αὐτῶν ἀφ' ἐνὸς διευκολύνει τὴν ξενάγηση ὁμάδων χωρὶς νὰ παρακωλύεται ἡ κίνηση μεμονωμένων ἐπισκεπτῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου παρέχει τὴ δυνατότητα ἀνάπαυσης καὶ διαλογισμοῦ. Μετὰ τὴν ἐπίστρωση μὲ προστατευτικὸ ὕλικό, ὥστε νὰ μὴ φθείρεται τὸ ἀρχαῖο κατὰστρωμα τῆς Ὁδοῦ Τελχίνων καὶ τῆς Πλατείας Τριγώνου, ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ ἐπισκέπτες μποροῦν νὰ κυκλοφορήσουν καὶ στὸ τμήμα αὐτὸ τῆς προϊστορικῆς πόλης.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸν περιβάλλοντα χώρο, ἡ ἐπικάλυψη τῆς στέγης τοῦ στεγάστρου μὲ χῶμα καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὴ βρίσκεται στὴν ἴδια περίπου στάθμη μὲ τοὺς γύρω ἀγροὺς ἀποκατέστησε τὴν ἁρμονία μὲ τὸ θηραϊκὸ τοπίο, ἡ ὁποία εἶχε διαταραχθεῖ ἀπὸ τὸ παλαιὸ στέγαστρο. Ἐπίσης ἐξασφαλίστηκε ἄνετη πρόσβαση τῶν ἐπισκεπτῶν ἀπὸ τὴν ἐπαρχιακὴ ὁδὸ στὸν στεγασμένο χώρο χάρις στὸν σχεδιασμὸ τῆς διαδρομῆς μὲ κλίσεις ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν κίνηση καὶ ἀτόμων μὲ εἰδικές ἀνάγκες. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ στὶς ὑποδομὲς ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ λειτουργία τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ὡς πόλου ἑλξῆς ἐπισκεπτῶν, αὐτές περιλαμβάνουν ἐκδοτήριό εἰσιτηρίων καὶ γραφεῖο ξεναγῶν, κυλικεῖο - ἀναψυκτήριό, ἱατρεῖο παροχῆς πρώτων βοηθειῶν, τουαλέτες καὶ ἐγκατάσταση βιολογικοῦ καθαρισμοῦ τῶν λυμάτων. Στὸν εὐρὺ, τέλος, χώρο μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ στεγασμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου διαμορφώθηκαν ἀμφιθεατρικὰ καθιστικά, ὅπου οἱ ξεναγοὶ μποροῦν νὰ προετοιμάζουν τὶς ὁμάδες τους γιὰ τὴν ἐπίσκεψη.

Μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν παραπάνω ἐργασιῶν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία παρέδωσε στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον γιὰ χρῆση. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἡ σήμανση καὶ τὰ ἐπεξηγηματικὰ κείμενα ποὺ θὰ καθιστοῦσαν κατανοητὰ στοὺς ἐπισκέπτες τὰ μνημεῖα δὲν ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς συμβάσεως γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ στεγάστρου, ἡ προετοιμασία τους ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ ἀπαιτοῦσε τὴ μικρὴ καθυστέρηση τοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου γιὰ τὸ κοινόν. Ἐπισπεύσθηκε λοιπὸν ἡ τοποθέτηση 15 μεγάλων ἐπιτοίχιων πινάκων διαστάσεων 1.70×1.30 μ., μέσω τῶν ὁποίων τὸ κοινὸν μπορεῖ νὰ ἐνημερώνεται τόσο γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς προϊστορικῆς πόλης ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀνασκαφικὴ διαδικασία καὶ τὴ

διαχείριση τῆς ἀρχαιολογικῆς πληροφορίας. Τῇ δαπάνῃ γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐκθεσῆς αὐτῆς ἀνέλαβε τὸ σωματεῖο «Ἑταιρεία Στήριξης Σπουδῶν Προϊστορικῆς Θήρας», ἐνῶ ἡ σχεδίαση καὶ ἡ παραγωγή μεγάλου ἀριθμοῦ ἀπὸ τοὺς ἐπιτόχιους πίνακες εἶναι προσφορά τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ γραφείου «Σύνθεση καὶ Ἔρευνα, Γ. Ἀλμπάνης - Ν. Φιντικάκης ΕΠΕ». Παράλληλα, μὲ χορηγία τῆς ἀρχαιοφίλου κ. Θέμιδος Χατζηγιάννη, κατασκευάστηκαν καὶ τοποθετήθηκαν σὲ εἰδικὰ ἀναλόγια ἐνημερωτικὲς πινακίδες σὲ ὅσα μνημεῖα κρίθηκε ἀπολύτως ἀπαραίτητο.

Β. Συντήρηση μνημείων κατὰ χώραν

Ἡ ἀνάγκη νὰ συντηρηθοῦν τὰ μνημεῖα ποὺ ἀνέδειξε ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη καθιστᾷ ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη ἐκπόνησης τῶν σχετικῶν μελετῶν². Οἱ προτάσεις αὐτὲς ἀφοροῦν:

Β1. Στὴν ἀποκατάσταση τῶν ζημιῶν ποὺ προκάλυψε ἡ κατάρρευση τμήματος τοῦ στεγάστρου τὸ 2005³.

Β2. Στὴ στερέωση μνημείων, τῶν ὁποίων οἱ τοῖχοι ἔχουν ἀπολέσει τὴ συνοχὴ τους λόγω πλήρους ἀποσυνθέσεως τῶν ὀργανικῆς φύσεως οἰκοδομικῶν ὕλικῶν, ὅπως τὰ ἄχυρα καὶ οἱ ξυλοδεσιές.

Β3. Στὴν ἐπισκευὴ φθορῶν ποὺ ἔχουν προκληθεῖ σὲ ὀρισμένα μνημεῖα λόγω προσβολῆς των ἀπὸ ἔντομα.

Γ1. Ἐργαστήριο Τοιχογραφιῶν

Μὲ ἐπὶ κεφαλῆς ἐργαστηρίου τῇ συντηρήτρια Εὐαγ. Καλαμπούκη ἐργάστηκαν οἱ συντηρητὲς Ἑμμ. Χαμαουή, Νίκ. Λυμπερόπουλος, Μαρία Δακου-

2. Συντήρηση κινητῶν εὐρημάτων: Ἡ οἰκονομικὴ κρίση τῶν τελευταίων ἐτῶν ἔχει ἔντονα ἐπηρεάσει καὶ τὰ ἐργαστήρια συντήρησης, τὰ ὁποῖα λειτούργησαν μὲ περιορισμένο ἀριθμὸ συντηρητῶν καὶ χάρη σὲ χορηγίες ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο Αἰγαιακῆς Προϊστορίας (INSTAP), τὴν οἰκογένεια Ἀρ. Ἀλαφούζου, τὸ Ἰνστιτοῦτο Ναυτιλίας καὶ Αἰγαίου, τὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων καὶ τὸ σωματεῖο «Ἑταιρεία Στήριξης Σπουδῶν Προϊστορικῆς Θήρας».

3. ΠΑΕ 2005, 116.

τρού, Α. Ζῶκος καὶ Πάν. Ἀγγελίδης. Τὴν ομάδα ὑποστήριξε ἀπὸ πλευρᾶς ἀποτυπώσεων καὶ καλλιτεχνικῆς ἐπιμέλειας ὁ ζωγράφος Νίκ. Σεπετζόγλου. Οἱ ἐργασίες ἀφοροῦσαν στὶς ἀκόλουθες συνθέσεις:

Γ1α. Τοιχογραφία Φοινικοειδῶν (Ξεστή 3, δωμάτιο 2)

Συνεχίστηκαν καὶ ὁλοκληρώθηκαν οἱ προκαταρκτικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τῆς σύνθεσης⁴. Μικρότερα κονιάματα συγκολλήθηκαν στὰ σημεῖα ἐπαφῆς τοὺς διαμορφώνοντας μεγαλύτερες ἐνότητες, οἱ ὁποῖες ἐνισχύθηκαν μὲ κονίαμα στὴν ὀπίσθια ἐπιφάνειά τους. Μετὰ τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασύνθεση τῆς τοιχογραφίας σὲ ἀμμοδόχο (πίν. 149α), τὶς ζωγραφικὲς ἀποτυπώσεις καὶ τὴ φωτογράφησή της ἀκολούθησε ἡ κατακόρυφη συναρμολόγησή της μέσα σὲ εἰδικὴ ξύλινη μηχανή. Ἡ τοιχογραφία μὲ σωζόμενες διαστάσεις 2.16×2.46 μ. ἐνισχύθηκε ἀκολούθως μὲ κονίαμα κατὰ τὴν ὀπίσθια ἐπιφάνειά της (πίν. 149β) καὶ τοποθετήθηκε σὲ μεταλλικὸ πλαίσιο διαστάσεων 2.50×3.10 μ. Ὡς φορητὸς πίνακας, τέλος, μεταφέρθηκε γιὰ φύλαξη στὴν εἰδικὴ ἀποθήκη τοιχογραφιῶν (πίν. 150α).

Γ1β. Σύλληψη Ταύρου

Στὴν τοιχογραφία αὐτὴ ποὺ κοσμοῦσε τὸν νότιο τοῖχο τοῦ προθαλάμου στὴν Ξεστή 3 εἰκονίζονται δύο ἀνδρικὲς μορφές ποὺ συλλαμβάνουν ταῦρο (πίν. 150β). Συνεχίστηκαν γιὰ τέταρτη χρονιά⁵ καὶ ὁλοκληρώθηκαν οἱ ἐργασίες στερέωσης μικρῶν σπαραγμάτων καὶ ἀναζήτησης ἐπαφῶν μεταξύ τους. Ἐν συνεχείᾳ συγκολλήθηκαν σὲ μεγαλύτερες ἐνότητες, τῶν ὁποίων ἐνισχύθηκε μὲ κονίαμα ἡ ὀπίσθια ὄψη καὶ ἔγινε καθαρισμὸς τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας. Ἡ σύνθεση, διαστάσεων 2.30×2.30 μ. (πίν. 151α), ἀναμένει τὴν ὀριστικὴ ἀνασυγκρότηση καὶ τὴν ἔνθεσή της σὲ μεταλλικὸ πλαίσιο.

Γ1γ. Τοιχογραφία Λυγαριῶν

Ἀπὸ τοὺς ἀσκούμενους φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Φ. Δημόπουλο καὶ Α. Νοῦτσο ἔγινε ἡλεκτρονικὴ καὶ χειρόγραφη καταγραφὴ ὅλων τῶν

4. Βλ. ΠΑΕ 2011, 176.

5. Βλ. ΠΑΕ 2009, 185-186. ΠΑΕ 2010, 182. ΠΑΕ 2011, 176.

σπαραγμάτων ἀπὸ τῇ σύνθεσιν τῶν «Λυγαριῶν» ποὺ κοσμοῦσε τὸν ὄροφος τοῦ δωματίου 9 στὴν Ξεστὴ 3⁶. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴ φωτογραφήθηκαν ὅλα τὰ ἐν λόγῳ σπαράγματα καὶ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ σχεδιάστηκαν.

Γ1δ. Ἀποθήκευσις τοιχογραφιῶν

Τὸ πρόβλημα φύλαξης τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ συντηρημένων τοιχογραφιῶν βρῆκε τὴν λύση του τὸ 2005 μὲ τὴν κατασκευὴ ἐιδικῆς ἀποθήκης μὲ τὰ ἔργα ὑποδομῆς ποὺ προβλέπονταν στὸ ἔργο γιὰ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ στεγάστρου⁷. Ὡστόσο, ὅσο κι ἂν ὁ χώρος ἦταν ἐπαρκής, ὁ τρόπος φύλαξής των δὲν ἦταν οὔτε ἐπαρκής οὔτε εὐχρηστός. Χρειαζόταν ἓνας μηχανισμὸς μὲ κυλιόμενα κατακόρυφα πλαίσια, ἐπάνω στὰ ὁποῖα νὰ ἀναρτῶνται οἱ τοιχογραφίες, ὥστε νὰ εἶναι καὶ εὐκόλα προσιτὲς σὲ κάθε ζήτησιν, εἴτε γιὰ ἔλεγχον, εἴτε γιὰ περαιτέρω συντήρησιν εἴτε γιὰ μελέτη καὶ φωτογράφησίν τους. Ἐνῶ ὅμως τὸν μηχανισμὸ αὐτὸν εἶχε σχεδιάσει ἀφιλοκερδῶς γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ ὁ μηχανικὸς Γρηγόρης Χαρέλλης ἤδη ἀπὸ τὸ 2006, ἡ κατασκευὴ του καθυστεροῦσε γιὰ καθαρὰ οἰκονομικοὺς λόγους⁸. Τὸ πρόβλημα γνωστοποιήθηκε σὲ ὀρισμένους τουριστικοὺς πράκτορες τοῦ νησιοῦ καὶ τοὺς ξεναγοὺς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβαν τὴν πρωτοβουλίαν νὰ συγκεντρώσουν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἀπαιτούμενου ποσοῦ, ὥστε μὲ τὴ συνδρομὴ καὶ τοῦ σωματείου «Ἑταιρεία Στήριξης Σπουδῶν Προϊστορικῆς Θήρας» νὰ κατασκευασθῇ ὁ μηχανισμὸς⁹.

Γ1ε. Ἐκμαγεῖα κλινῶν

Κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν γιὰ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ στεγάστρου καὶ προκειμένου νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ ἀτύχημα τὰ ἐκμαγεῖα κλινῶν ποὺ εἶχαν δημιουργηθῇ κατὰ χώραν στὸ ἀνδρὸν δυτικὰ τοῦ Δ16¹⁰, τοποθετημένα

6. Βλ. ΠΑΕ 2006, 145 πίν. 100.

7. Βλ. ΠΑΕ 2005, 113.

8. Βλ. ΠΑΕ 2006, 146.

9. Πρὸς ὅλους αὐτοὺς ποὺ συνέβαλαν στὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἐκφράζονται θερμὲς εὐχαριστίες.

10. Βλ. Ἔργον 1988, 129. Βλ. ΠΑΕ 1993, 178-180, πίν. 104β-106.

σὲ εἰδικὰ ξύλινα πλαίσια μεταφέρθηκαν σὲ ἀσφαλέςτερο χώρο. Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν καὶ ἀφοῦ ἐνισχύθηκαν μὲ μεταλλικὲς γαλβανισμένες βέργες, τὰ ἐκμαγεῖα ἐπανατοποθετήθηκαν σὲ κοινὴ θέα στὴν ἀρχικὴ τους θέση (πίν. 151β).

Γ2. Ἑργαστήριο Κεραμικῆς

Μὲ τὴν ἐποπτεία τῆς ἀρχαιολόγου Δρ. Εἰρ. Νικολακοπούλου καὶ ὑπεύθυνου ἐργαστηρίου τὸν συντηρητὴ Παν. Βλάχο τὸ ἐργαστήριον ἀσχολήθηκε μὲ τὴ συντήρηση καὶ τὴν αἰσθητικὴ ἀποκατάσταση ἀγγείων, πού προβλέπεται νὰ ἐπανατοποθετηθοῦν στὶς θέσεις εὕρεσής των προκειμένου νὰ γίνεται πιὸ κατανοητὴ ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτες ἡ λειτουργία τῶν ἀντίστοιχων κτηρίων. Μέσα στὰ πλαίσια αὐτά, κατὰ τὸ 2012, συντηρήθηκαν καὶ ἀποκαταστάθηκαν αἰσθητικὰ τριάντα (30) μεγάλοι πίθοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πέντε ἐπανατοποθετήθηκαν ἤδη στὶς ἀρχικὲς τους θέσεις μέσα στὴν Ἀποθήκη Πίθων τοῦ τομέα Α (πίν. 152). Ἐπίσης τέσσερα ἀγγεῖα πού, μαζὶ μὲ τίς κλίνες, εἶχαν βρεθεῖ στὸ Ἄνδρρο Κλινῶν μετὰ τὴ συντήρηση καὶ ἀποκατάστασή τους, ἐπανατοποθετήθηκαν στὶς ἀρχικὲς τους θέσεις.

Δ. Ἑργαστήριο Λιθίνων

Δ1. Ἀπὸ τὴν ὑπεύθυνη τοῦ ἐργαστηρίου ἀρχαιολόγο Δρα Α. Δεβετζῆ, ἐπικουρούμενη ἀπὸ φοιτητὲς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, συνεχίστηκε ἡ χειρόγραφη καὶ ψηφιακὴ καταγραφή λιθίνων ἐργαλείων ἀπὸ παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Κατὰ τὸ 2012 κατεγράφησαν συνολικὰ 150 ἀντικείμενα.

Δ2. Ἡ Ἀναπληρώτρια Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Ἀντίκλεια Μουνδρέα-Ἀγραφιῶτη συνέχισε καὶ ὁλοκλήρωσε τὴν ψηφιακὴ καταγραφή τοῦ πλῆθους τῶν ὀψιανῶν (ἄνω τῶν 11.000) παρέχοντας εὐχέρεια γιὰ τὴ συστηματικὴ μελέτη τους.

Ε. Μελέτη Εὐρημάτων

Κατὰ τὸ 2012 συνεχίστηκαν οἱ μελέτες τῆς μεσοκυκλαδικῆς κεραμικῆς,

τῆς κεραμικῆς τοῦ Συγκροτήματος Δ, τῶν ὀψιανῶν καὶ πυριτόλιθων, τῶν φωτιστικῶν μέσων καὶ τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος Β γιὰ τελικὴ δημοσίευση Β, σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα¹¹ καὶ ὁλοκληρώθηκε ἡ μελέτη ἰνῶν καὶ ὑφασμάτων¹².

Παράλληλα ξεκίνησαν ἡ μελέτη καὶ συντήρηση κεράτων τοῦ Κερατώνα τῆς «Οἰκίας Θρανίων» ἀπὸ τὸν ἀρχαιολόγο Γεώργ. Ἀλεξόπουλο σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἀρχαιοζωολόγο Ἄγγ. Χατζηκουμῆ, καὶ ἡ μελέτη τῆς τοιχογραφίας κυνηγιοῦ ἀπὸ τὸν προθάλαμο τῆς Ξεστῆς 3 ἀπὸ τὴν ἀρχαιολόγο Εἰρ. Παπαγεωργίου. Τῇ μελέτῃ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Οἰκίας Γυναικῶν ἀνέλαβε καὶ ξεκίνησε ὁ ἀρχιτέκτων Κων. Ἀθανασίου.

ΣΤ. Ἐρευνητικὰ Προγράμματα

- Ἀνίχνευση αἰγυπτιακοῦ μπλέ καὶ ἄλλων χρωστικῶν κυανοῦ χρώματος στὶς τοιχογραφίες ἀπὸ τοὺς Ἄνδρ. Βλαχόπουλο, Ἐπίκουρο Καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ τὴν Δρα Σοφ. Σωτηροπούλου τοῦ ἐρευνητικοῦ Κέντρου Ὁρμύλια.

- Ἀναλύσεις πηλῶν γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοπικῶν ἐργαστηρίων παραγωγῆς τῶν 40 περίπου κρητικῶν ψευδόστομων ἀμοφορέων ἀπὸ τοὺς Ἄνδρ. Βλαχόπουλο καὶ Δρα Βασ. Κυλικογλου τοῦ ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος».

- Συνέχιση τοῦ προγράμματος «Τεχνολογία Μετάλλου στὸ Ἀκρωτήρι» (Metal Technology at Akrotiri)¹³.

Ζ. Συνεργασία: Πανεπιστημιακὰ Ἰδρύματα καὶ Ἐρευνητικὰ Κέντρα

- Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν: Συνεργασία στὴ διοργάνωση πειραματικοῦ σεμιναρίου «Ἀρχαίων Τεχνικῶν Μαγειρικῆς μὲ ἀπομιμήσεις Ἰσπερομινωικῶν μαγειρικῶν σκευῶν καὶ ἐδεσμάτων».

11. Βλ. ΠΑΕ 2011, 176.

12. Βλ. ΠΑΕ 2009, 187-188.

13. Βλ. ΠΑΕ 2010, 184.

Κατὰ τὸ 2012 ἡ Ἀνασκαφὴ παρέσχε ἐπίσης εὐκολίες γιὰ πρακτικὴ ἄσκησιν φοιτητῶν:

– Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν – Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας: Γεώργιος Μητρόπουλος στὰ ἐργαστήρια Λιθίνων καὶ Κεραμικῆς.

– Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης – Τμῆμα Ἀρχιτεκτόνων: Ἀθανασία Μαργαρίτη, Στέλλα Πορτέση καὶ Βασιλικὴ Χαρχαρίδη στὴν τεκμηρίωση μνημείων.

– Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων – Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας: Φώτ. Δημόπουλος, Θεοδώρα Κουτσιομάνου καὶ Λάμπρος Νοῦτσος στὰ ἐργαστήρια Λιθίνων, Τοιχογραφίας καὶ Κεραμικῆς καὶ ἐνημερώθηκαν σχετικὰ μὲ τὴ διαδικασία καταγραφῆς καὶ τεκμηρίωσης τῶν εὐρημάτων.

– Πανεπιστημίου Βαρκελώνης (Ἰσπανία): Ana Palomares στὰ ἐργαστήρια Κεραμικῆς καὶ Λιθίνων.

– ΤΕΙ Ἀθηνῶν: Νικολέτα Ἡλιάκη στὸ ἐργαστήριο τοιχογραφιῶν.

– Ἀνωτέρα Σχολὴ Συντήρησης καὶ Ἀποκατάστασης Πολιτιστικῶν Ἀγαθῶν τῆς Καταλονίας (Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya), Ἰσπανίας: Begoña Buj de la Iglesia καὶ Adelaida Serret στὸ ἐργαστήριο Τοιχογραφίας καὶ Anna Estella, Alba Jordan, Marie Mouraret καὶ Layla Taure στὸ ἐργαστήριο Κεραμικῆς.

Η. Ἀκρωτήριο καὶ κοινωνία

Ἡ τοπικὴ κοινωνία μὲ ἀδημονία ἀνέμενε τὸ ἐπίσημο ἄνοιγμα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, δεδομένου ὅτι αὐτὸς ἀποτελεῖ σημαντικὸ πόλο ἑλξης ἐπισκεπτῶν στὸ νησί συμβάλλοντας στὴν οἰκονομικὴ του ἀνάπτυξη. Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν κατασκευῆς τοῦ βιοκλιματικοῦ στεγάστρου κρίθηκε σκόπιμο νὰ ἐνημερωθεῖ πρωτίστως ἡ Θηραϊκὴ κοινωνία γιὰ τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργο, μὲ τὸ ὁποῖο ἀναβαθμίστηκαν, τόσο ὁ ἴδιος ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος καὶ τὰ μνημεῖα του, ὅσο καὶ οἱ παρεχόμενες ὑπηρεσίες σ' αὐτοὺς ποὺ τὸν ἐπισκέπτονται. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ προγραμματίστηκε σειρὰ σεμιναρίων καὶ ξεναγήσεων, μέσα ἀπὸ τίς ὁποῖες συσφίχτηκαν καὶ οἱ σχέσεις μας μὲ τὴν τοπικὴ κοινωνία. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογηθεῖ ὅτι ἡ ἀνταπόκριση στὴν πρόσκλησή μας ὑπῆρξε μεγάλη. Στὶς ομάδες, σὲ καθεμιὰ ἀπὸ τίς ὁποῖες ἔγινε εἰδικὴ ἐνημέρωση, περιλαμβάνονταν: Οἱ φύλακες ἀρχαιοτήτων τοῦ νησιοῦ. Οἱ κάτοικοι τοῦ

Ἀκρωτηρίου. Τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο τοῦ Ἀκρωτηρίου. Τὸ Νηπιαγωγεῖο τοῦ Ἀκρωτηρίου. Τὸ ὑπαλληλικὸ προσωπικὸ τοῦ Δήμου Θήρας. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ πρωτοβάθμιας Ἐκπαίδευσης Θήρας. Οἱ τουριστικοὶ πράκτορες Θήρας. Οἱ ξεναγοὶ Θήρας.

ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΝΤΟΥΜΑΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ
ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΖΑΚΡΟΥ

(Πίν. 153-156)

Οι εργασίες συντήρησης και μελέτης εύρημάτων των Άνασκαφών Ζάκρου συνεχίστηκαν κατά το 2012, υπό τη διεύθυνση του υπογραφομένου. Σε αυτές συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Μ. Ζωιτόπουλος, Μ. Πλάτωνος, Χ. Παπαδάκη, Α. Σαλίχου και Μ. Τσιμπουκάκη, οι μεταπτυχιακοί φοιτητές αρχαιολογίας Γ. Γεωργακόπουλος και Μ. Κυρίτση, οι αρχιτέκτονες Θ. και Α. Νακάσης και οι συντηρητές αρχαιοτήτων Κ. και Μ. Νικάκης. Το έφετινό πρόγραμμα υποστήριξαν οικονομικά το Institute for the Aegean Prehistory (INSTAP) και ο Ειδικός Λογαριασμός Κονδυλίων Έρευνας (ΕΛΚΕ) του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ ειδική πίστωση για τη συντήρηση χαλκών εύρημάτων προσέφερε το Ίδρυμα Ψύχα. Προς όλα τα ανωτέρω ιδρύματα οφείλονται θερμές ευχαριστίες. Ευχαριστίες οφείλονται, ακόμα, προς τις διευθύνσεις του Αρχαιολογικού Μουσείου Ήρακλείου, των ΚΓ' και ΚΔ' Έφορειών Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής των Αθηνών, οι οποίες παρείχαν διοικητικές διευκολύνσεις για την πραγματοποίηση του έργου. Τα επιμέρους αποτελέσματα των εφετινών εργασιών ήταν αναλυτικά τὰ ακόλουθα:

Α. Καταγραφή και προκαταρκτική μελέτη κεραμικῶν συνόλων

Στο Ήρακλειο, με τὴν ἐπίβλεψη τῆς ἀρχαιολόγου Χ. Παπαδάκη, συνεχίσθηκε ἡ καταγραφή καὶ προκαταρκτικὴ μελέτη κεραμικῶν ὁμάδων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἀνάκτορο καὶ τὸ «Κτήριο τοῦ ΒΔ Τομέως». Πιὸ συγκεκριμένα μελετήθηκαν εἴκοσι τρεῖς (23) ὁμάδες ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο, ἀπὸ τοὺς χώρους XLIII, XLV, XLVIII, LV, LXII, LXIII, LXIV, LXVII, LXVIII καὶ LXX, ἀλλὰ καὶ τρεῖς (3) ποὺ σχηματίσθηκαν ἀπὸ τὸ κοσκίνισμα τῶν

χωμάτων τῶν ὑπογείων δωματίων τῆς Νότιας Πτέρυγας. Ὁ χρονολογικὸς ὀρίζοντας τῆς κεραμεικῆς ποὺ μελετήθηκε ἀνήκει στὴν ὙΜ IB περίοδο, μὲ ἐλάχιστα MM IB - II, λίγα MM IIIB - ὙΜ IA καὶ κάποια, μεμονωμένα, ἐπείσακτα ὄστρακα ἱστορικῶν χρόνων. Τὰ περισσότερα θραύσματα ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα καὶ σκεύη οἰκιακῆς χρήσης, ὅπως «ἀγγεῖα πόσης» διαφόρων τύπων, μαγειρικά σκεύη, λεκανίδες, προχυτικά καὶ πιθοειδή. Ἀπὸ τὰ κομμάτια ποὺ καταγράφηκαν ἄξια ἰδιαίτερης ἀναφορᾶς εἶναι δύο μικρότατα θραύσματα ἀπὸ τὸ τοίχωμα ἰσάριθμων ἀγγείων μέσου μεγέθους μὲ ἐγγράχιστα σημεῖα γραφῆς (πίν. 153α) καὶ θραύσματα ἀπὸ λεπτότεχνα ὙΜ IB ἀγγεῖα, ποὺ εἶναι διακοσμημένα μὲ τὸν θαλάσσιο καὶ τὸν φυτικὸ ρυθμὸ τῆς λεγόμενης «εἰδικῆς ἀνακτορικῆς παράδοσης» (πίν. 153β).

Οἱ εἴκοσι ἐφτά (27) ομάδες ποὺ καταγράφηκαν ἀπὸ τὸ «Κτήριο τοῦ ΒΔ Τομέως» προέρχονται ἀπὸ τὰ θεμέλια Δωμάτια Β, Γ καὶ Η. Ὁ χρονολογικὸς ὀρίζοντας τῆς κεραμεικῆς ἐγγράφεται μὲ σαφήνεια στὴ MM IIIB - ὙΜ IA περίοδο, μὲ λίγα ἐπείσακτα MM IB - II καὶ ὙΜ IB ὄστρακα. Τὰ ἀγγεῖα ποὺ ἀντιπροσωπεύονται εἶναι, κυρίως, λοπάδια καὶ «ἀγγεῖα πόσης» διαφόρων τύπων, καθὼς ἐπίσης φιάλες (ἀγγλ. "in and out bowls"), μαγειρικά σκεύη, λεκανίδες, καρποδόχες, καδοειδή, προχυτικά καὶ πιθοειδῆ σκεύη. Ἀπὸ τὰ κομμάτια ποὺ καταγράφηκαν ἄξια ἰδιαίτερης ἀναφορᾶς εἶναι θραύσματα MM III - ὙΜ IA κλειστοῦ ἀγγείου μὲ διακόσμηση βλαστοσπείρας, κατὰ τὰ 2/3 σωζόμενος βαθὺς μόνωτος ἡμισφαιρικὸς κύαθος μὲ ἀνάλογο θέμα καὶ τμήματα ἀπὸ καδόσχημο πιθαράκι μὲ ὠραία light on dark διακόσμηση ποὺ συνδυάζει σπεῖρες καὶ μὲ λεπτότητα σχεδιασμένα ἄνθη (πίν. 154α).

Στὸ Ἐργαστήριον Συντήρησης Εὐρημάτων Ζάκρου καὶ στὴ Ζάκρο συνεχίσθηκε ἡ καταγραφή κεραμικῶν καὶ ἄλλων εὐρημάτων ἀνασκαφικῆς περιόδου 1979. Οἱ ἐξήντα (60) ομάδες ποὺ μελετήθηκαν προέρχονται ἀπὸ τρία αὐτοτελῆ οἰκοδομήματα, κτισμένα κατὰ μῆκος τῆς βόρειας παρεῖας τῆς «Ὁδοῦ Λιμένος». Στὴν κεραμικὴ τῶν ὑπὸ μελέτη συνόλων ἐκπροσωποῦνται, κατὰ κύριον λόγον, δύο ἐπ'ἀλλήλους χρονολογικὲς φάσεις κατοίκησης τῆς μινωικῆς ἐγκατάστασης στὴ Ζάκρο, μὲ τὴν πρώτη νὰ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ MM IIIB-ὙΜ IA καὶ τὴ δεύτερη μὲ τὴν ὙΜ IB περίοδο. Ἐνδιαφέρον προξενεῖ τὸ γεγονὸς, ὅτι κατὰ τὴ δεύτερη περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία ἰδρύεται καὶ ἀνθεῖ τὸ κνωσιακοῦ χαρακτήρα νέο ἀνάκτορον, τὰ δωμάτια τοῦ κατώτερου ἀνδῆρου τῶν δύο ἀνατολικότερων οἰκοδομημάτων, ἐκείνων ποὺ ὀνομάσθηκαν «Σπίτι τῆς Ράμπας»

καὶ «Ἀκραῖο Ἀνατολικὸ Κτήριο Βορείως τῆς Ὁδοῦ Λιμένος» ἀντίστοιχα, φαίνεται ὅτι ἐπιχώθηκαν, ἀφοῦ τὸ περιεχόμενό τους χρονολογεῖται ἀποκλειστικὰ στὴν, πρωιμότερη τῶν δύο φάσεων, MM IIIB-ΥΜ ΙΑ. Μία ὑπόθεση θὰ ἦταν ὅτι τὰ ἀνδῆρα αὐτὰ κατὰ τὴν ΥΜ ΙΒ διαμορφώθηκαν σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ὡς κῆποι, οἱ ὅποιοι θὰ κοσμοῦσαν τὴν κύρια πρόσβαση, μέσω τῆς Ὁδοῦ Λιμένος, πρὸς τὸ νεοῖδρυθὲν ἀνάκτορο.

Οἱ λίγες ομάδες ἀπὸ τὸ «Σπίτι τοῦ Πολυθύρου» ποὺ μελετήθηκαν ἐφέτος προέρχονται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ δαπέδου τοῦ μεγάλου δωματίου Β καὶ περιλαμβάνουν ἓνα, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του σωζόμενο, σταμνοειδὲς ἀγγεῖο, τὸ στόμιο καὶ τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ σώματος πιθανοφoρέα μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση καὶ τὸ κάτω μέρος ἡμισφαιρικοῦ κυάθου, σχήματα ὅλα χαρακτηριστικὰ τῆς ΥΜ ΙΒ περιόδου.

Στὴν ἴδια περίοδο χρονολογεῖται καὶ ἡ κεραμεικὴ τῶν τριῶν συνεχόμενων χώρων (Φ-Ω-Ωα), ποὺ ἀποτελοῦσαν τὰ διαμερίσματα τοῦ δευτέρου ἀνδῆρου στό, γειτονικὸ πρὸς Ἀνατολάς, «Σπίτι τῆς Ράμπας». Τὰ εὐρήματα ποὺ καταγράφηκαν, περιλαμβάνουν, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, ἓνα πολὺ ψηλὸ ἀμφορέα μὲ ἐλλειπτικὸ στόμιο, μεγάλη πρόχου-ύδρια μὲ διακόσμηση σὲ κάθε τῆς ὄψης ἀποτελούμενη ἀπὸ δύο πλατιὲς ταινίες ποὺ σχηματίζουν V, μικρότερη πρόχου μὲ κυκλικὸ στόμιο, ἓναν ἀμφορίσκο μὲ διακόμηση τρεχουσῶν σπειρῶν καὶ περιφερικῶν ταινιῶν, ἡθομοπυξίδα μὲ δυσδιάκριτη διακόσμηση βλαστοσπείρας στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ δοχείου τῆς, κομμάτια χυτρῶν καὶ ἀρκετοὺς ἡμισφαιρικοὺς κυάθους μὲ διακρινόμενη βάση καὶ ἔξω νεύοντα χεῖλη τοῦ τύπου τῶν ogival cups, χαρακτηριστικῶν τοῦ τέλους τῆς περιόδου.

Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσίασε, τέλος, τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ δωμάτιο Β τοῦ Ἀκραίου Ἀνατολικοῦ Κτηρίου Βορείως τῆς Ὁδοῦ Λιμένος, ποὺ χρονολογεῖται ἀποκλειστικὰ στὴ MM IIIB - ΥΜ ΙΑ περίοδο. Περιλαμβάνει μικρὰ ἐπιτραπέζια ἀγγεῖα, ὅπως φιάλες, ψευδοτροπιδωτὰ κύπελλα καὶ λοπάδια, σχήματα χαρακτηριστικὰ τῆς παραπάνω περιόδου, ἀλλὰ καὶ μεγάλη τριποδικὴ χύτρα μὲ σειρὲς ἐπίθετων κυπελλιδίων ἐξωτερικά, ποὺ τῆς προσοδίδουν τὸν χαρακτήρα λατρευτικοῦ σκεύους τοῦ τύπου τῶν «κέρων».

Β. Συντήρηση εὐρημάτων

Στὸ Ἑργαστήριο Συντήρησης Εὐρημάτων Ζάχρου συνεχίσθηκε ἡ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία εὐρημάτων ἀνασκαφικῆς περιόδου 1979. Τὰ περισσότερα ἀπὸ ἐβδομήντα (70) πῆλινα ἀντικείμενα ποὺ συντηρήθηκαν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Οἰκίας Β τοῦ «Τομέα Hogarth» καὶ τῶν σπιτιῶν ποὺ πλευρίζουν ἀπὸ τὰ βόρεια τὸν Δρόμο τοῦ Λιμανιοῦ καί, κυρίως, ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν χαρακτηριστεῖ ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα ὡς «Σπίτι τῆς Ράμπας» καὶ «Ἀκραῖο Ἀνατολικὸ Κτήριο Βορείως τῆς Ὁδοῦ Λιμένος». Ἀπὸ τὰ ποικίλων σχημάτων ἀγγεῖα, ποὺ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνήκουν στὸν ὙΜ ΙΒ ὀρίζοντα τῆς θέσης, ξεχωρίζουν μεγάλος ἀμφορέας μὲ ἐλλειψοειδὲς στόμιο καὶ διακόσμηση περιφερικῶν καὶ κάθετων μελανῶν ταινιῶν (πίν. 154β), ἔξι (6) πρόχοι διαφόρων τύπων (τριφυλλόστομες, ραμφόστομες καὶ μὲ κυκλικὸ στόμιο), δύο (2) ἡθμο-πυξίδες, ἡ μία μὲ δυσδιάκριτη διακόσμηση ζώνης βλαστοσπείρας, τρεῖς (3) καδίσκοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἓνας κυλινδρικός καὶ οἱ δύο ἄλλοι κολουροκωνικοί, δακτυλιόσχημος ἀσκός, τέσσερις (4) τριποδικές χύτρες, δύο (2) μαγειρικοὶ δίσκοι, ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους τριποδικός, δύο (2) μεγάλα προχυτικά καθοειδῆ ἀγγεῖα, τεράστιος κάδος μὲ ὀπὴ ἐκροῆς στὸ κάτω μέρος τοῦ τοιχώματος, ὀκτώωτος βυτιόσχημος πίθος διακοσμημένος μὲ σχοινοειδεῖς ταινίες καὶ μελανὲς καταλοιβάδες, ἓνας κάδος τύπου «κυψέλης» μὲ διασταυρούμενες ἐγγαράξεις στὸ ἐσωτερικόν, περισσότεροι ἀπὸ δέκα (10) ἄωτοι ἡμισφαιρικοὶ κύαθοι μὲ ἐρυθρὸ ἢ καστανὸ ἐπίχρσμα, δύο (2) μόνωτοι κύαθοι, τμῆμα ἀπὸ τὸ ἄνω ἡμισυ κυπέλλου-ρυτοῦ μὲ διακόσμηση τρεχουσῶν σπειρῶν καὶ συμπαγῶν παραπληρωματικῶν τριγώνων καὶ περισσότερα ἀπὸ τριάντα (30) ἄωτα κωνικά κύπελλα. Ἰδιαίτερης ἀναφορᾶς ἀξίζουν σωληνοειδὲς κυρτεπίπεδο σκεῦος μὲ κατὰ μῆκος σειρὲς μικρῶν ὀπῶν, πιθανῶς μεταλλουργικῆς ἢ μελισσοουργικῆς χρήσης (πίν. 155α), καὶ ἡ μεγάλη τριποδικὴ χύτρα μὲ τίς πυκνὲς σειρὲς κυπελλιδίων, ποὺ, προσκολλημένες στὸ τοίχωμα ἐξωτερικά, τῆς δίνουν τὴ μορφὴ ιδιότυπου «κέρνου» (πίν. 155β).

Παράλληλα, καὶ χάρις σὲ εἰδικὸ κονδύλι ποὺ προσέφερε τὸ Ἰδρυμα Ψύχα, ἔγινε δυνατὴ ἡ συνέχιση τῆς συντήρησης τοῦ συνόλου τῶν χάλκινων εὐρημάτων ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο καὶ τὸν οἰκισμό τῆς Ζάχρου. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδο, συμπληρώθηκε ἡ συντήρηση ἐνὸς μακρύτατου χάλκινου πριονιοῦ καὶ μιᾶς μεγάλης στεφάνης ἄγνωστης χρήσης (πίν. 156α), ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐνδιαφε-

ρόντων ἀντικειμένων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ρηχὴ ἡμισφαιρικὴ φιάλη ποὺ ἔχει ὑποστει παραμόρφωση, ἴσως ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ της στὶς ψηλὲς θερμοκρασίες τῆς πυρκαγιᾶς ποὺ κατέστρεψε τὸ ἀνακτορικὸ συγκρότημα (πίν. 156β), μονόστομος πέλεκυς καλῆς διατήρησης καὶ μερικὰ μικρότερα ἐργαλεῖα, ὅπως μικρὲς σμίλες καὶ καρφίδες.

Γ. Ἀποτύπωση ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων

Στὴ Ζάχρο οἱ ἀρχιτέκτονες Θ. καὶ Α. Νακάσης σχεδίασαν, σὲ κλίμακα 1: 50, τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς κάτοψης τοῦ λεγόμενου «Σπιτιοῦ τοῦ Πολυθύρου». Ἡ ἀποτύπωση τοῦ κτηρίου, ποὺ θὰ περιλάβει καὶ τὴ σχεδίαση ὀψοτομῶν σὲ προεπιλεγμένα σημεῖα, θὰ ὁλοκληρωθεῖ τὸ 2013.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΛΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ*

Τὰ δημοσιεύματά μας ὑπῆρξαν λιγότερα σὲ ἀριθμὸ ἀπὸ τὶς ἄλλες χρονιὲς γιὰ λόγους μόνον οἰκονομικοὺς. Πρῶτο τὸ Ἔργον τοῦ 2011 ποὺ σᾶς δόθηκε πέρυσι, σημαντικὸ, ἐνημερωτικὸ καὶ καλαίσθητο. Ἐκδόθηκαν ἀκόμη δύο τεύχη τοῦ Μέντορος, ἀντὶ τεσσάρων, τὸ 102 καὶ τὸ 103. Τοῦτο τὸ τελευταῖο περιέχει μεταξὺ ἄλλων τὶς ὁμιλίες ποὺ ἔγιναν στὶς 5 Νοεμβρίου γιὰ νὰ τιμηθεῖ ἡ ἐκδοσὴ τοῦ 150οῦ τόμου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος. Ἀλλὰ σ' αὐτὸ θὰ ἐπανέλθω. Ἐκδόθηκαν ἀκόμη ἀπὸ τὰ περιοδικὰ μας: ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς τοῦ 2012, τόμος 151 καὶ τὰ Πρακτικὰ τοῦ 2009, τόμος 164.

Στὴ σειρὰ τῆς «Βιβλιοθήκης» ἐκδόθηκε ὁ τόμος 275, τὸ ἔργο τῆς κυρίας Χαρᾶς Τζαβέλλα-Enjen, Χαιρώνεια, μὲ τὴ συμβολὴ τῶν κυριῶν Εὐγενίας Ἀδάμ, Κυριακῆς Χατζηλαζαρίδου καὶ Catherine Perlés. Ὁ τόμος ἀποτελεῖ τὴ συστηματικὴ δημοσίευση παλαιῶν ἐρευνῶν τοῦ 1902-1907 τοῦ ἀειμνήστου Γεωργίου Σωτηριάδη καὶ τῆς ἀνασκαφῆς νεολιθικῆς θέσης τοῦ 1986 τῆς κυρίας Χαρᾶς Τζαβέλλα-Enjen. Ἡ πραγμάτευση τοῦ θέματος εἶναι συστηματικὴ, μὲ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ καὶ περιγραφὴ τῶν ἀνασκαφῶν Σωτηριάδη καὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1986, καὶ ἀκολουθοῦν κεφάλαια γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, τὴν κεραμικὴ, τὰ εἰδῶλια καὶ τὰ εὐρήματα ἀπὸ πηλὸ, ὅστουν καὶ λίθο. Ἀκολουθοῦν ἡ χρονολόγησις καὶ τὰ συμπεράσματα καὶ οἱ κατάλογοι τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1902-1907 καὶ 1986.

Οἱ συνεργάτιδες τῆς δημοσίευσής ποὺ μνημόνευσα πραγματεύονται εἰδικὰ θέματα, γιὰ τὰ λίθινα ἐπεξεργασμένα καὶ ἀκατέργαστα ἀντικείμενα, γιὰ τὴν

* Βλ. καὶ Ἔργον 2012, 96-102.

κεραμική τῆς νεολιθικῆς Χαιρώνειας καὶ γιὰ τὰ λίθινα ἀποκόμματα. Μὲ τὸ νέο βιβλίο τῆς κυρίας Τζαβέλλα γίνεται πλήρως γνωστὴ ὅχι μόνον ἡ δικὴ τῆς ἀνασκαφὴ τοῦ 1986 ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸ 110 ἐτῶν ἀνασκαφὴ τοῦ Σωτηριάδη.

Στὸ περυσινὸ Ἔργον σὰς παρουσίασα τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου τόμου τῆς μεγάλης δημοσίευσιν *Κύθηρα, Τὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνό*, ἔργο τοῦ Γιάννη Σακελλαράκη ποὺ χάθηκε στὶς 28 Ὀκτωβρίου 2010 καὶ τῶν συνεργατῶν του. Ὁ πρῶτος τόμος εἶχε ὑπότιτλο «Τὰ προανασκαφικά καὶ ἡ ἀνασκαφὴ». Ὁ δεύτερος τόμος ἔχει τὸν ἴδιον τίτλο καὶ ὑπότιτλο «Τὰ εὐρήματα» καὶ εἶναι ἔργο τῆς Ἑφης Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, τοῦ Γιάννη Σακελλαράκη, ὁ ὁποῖος εἶχε προλάβει νὰ ἐπιμεληθεῖ τὴν ὕλην, τοῦ Γιώργου Βαρουφάκη καὶ τῆς Αἰμιλίας Μπάνου. Ἔργο τῆς Ἑφης Σακελλαράκη εἶναι ἡ δημοσίευσιν τῶν χαλκίνων εἰδωλίων τῆς ἀνασκαφῆς, τοῦ Γιάννη Σακελλαράκη τὰ μινωικὰ χάλκινα μικροαντικείμενα, τοῦ Γιώργου Βαρουφάκη ἡ μεταλλουργικὴ μελέτη χαλκίνων δοκιμίων Μινωικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς Αἰμιλίας Μπάνου τὰ μικροαντικείμενα Μινωικῶν χρόνων ἀπὸ πηλὸ, λίθο καὶ πολύτιμες ὕλες. Οἱ συστηματικὲς αὐτὲς μελέτες τῶν ἐπιμέρους θεμάτων πλουτίζουνται μὲ εἰκόνες καὶ σχέδια ποὺ ἐπιτρέπουν στὸν ἀναγνώστη νὰ ἐπεκτείνει τὴ μελέτη του καὶ νὰ προβεῖ σὲ συγκρίσεις.

Ἡ ἐκτύπωση τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου τόμου τῆς μεγάλης αὐτῆς δημοσίευσιν ἔγινε χάρις στὴ γενναιοδωρὴ οἰκονομικὴ ὑποστήριξιν τοῦ Ἰδρυμάτος Ψύχα.

Τὸ 2010 κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἔργου τοῦ 2009 σὰς εἶχα παρουσιάσει τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰωάννου Παπαποστόλου *Θέρμος, Τὸ μέγαρον Β καὶ τὸ πρῶμον ἱερὸ*, στὸ ὁποῖο δημοσιεύονταν τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν του στὸ αἰτωλικὸ ἱερὸ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Γεωργίου Σωτηριάδη τῆς περιόδου 1897-1908 καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ρωμαίου τῆς περιόδου 1912-1932.

Ὁ κ. Παπαποστόλου μᾶς δίνει ἓνα νέο βιβλίον, στὰ ἀγγλικά, μὲ τίτλον *Early Thermos, New excavations 1992-2003* (Ὁ πρῶμος Θέρμος, οἱ νέες ἀνασκαφές 1992-2003). Ἡ διαφορὰ τοῦ νέου ἔργου τοῦ ἀπὸ τὸ προηγούμενον δὲν εἶναι μόνον στὴ γλῶσσα – τὰ ἑλληνικὰ ἔπαψαν νὰ τὰ σπουδάζουν οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι – ἀλλὰ καὶ στὴν ὅλη οἰκονομία. Ἡ ἐρμηνεία βεβαίως τῶν ἀνα-

σκαφικῶν ἀποτελεσμάτων εἶναι ἢ ἴδια ἀλλὰ ἢ διατύπωση τοῦ κειμένου παρουσιάζει συμπύκνωση ἀφοῦ λείπουν οἱ ἀνασκαφικὲς περιγραφές. Τὸ κείμενο γίνεται συνθετικότερο, διευκρινίζονται καὶ συμπληρώνονται ζητήματα ποὺ ἐν τῷ μεταξὺ μελετήθηκαν καλύπτεται. Ἡ δομὴ τοῦ δεύτερου μέρους ἀλλάζει γιὰ νὰ ἀνταποκρίνεται στὴ συνθετικὴ σύλληψη τοῦ ὅλου, ἡ βιβλιογραφία συμπληρώνεται καὶ τὰ νέα πορίσματα ἐνσωματώνονται.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Θέρμου ἀποτελεῖ μεγάλο κεφάλαιο τῆς ἀρχαιολογίας τῶν πρώιμων ἐλληνικῶν χρόνων καὶ τὶς τελευταῖες δεκαετίες πολλὲς παρανοήσεις καὶ κακὲς ἐρμηνεῖες εἶχαν παρουσιασθεῖ γιὰ βασικὰ ζητήματα ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά. Ὁ κ. Παπαποστόλου μὲ ἐπιμέρους μελέτες του καὶ τὴ μεγάλη δημοσίευσή του τοῦ 2009 ἔδωσε τὴν πραγματικὴ εἰκόνα τοῦ πρώιμου ἱεροῦ τοῦ Θέρμου. Μὲ τὸ νέο βιβλίο μᾶς δίνει τὴν τελικὴ καὶ ὀριστικὴ εἰκόνα του.

Γιὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου προσέφερε τὴν ἀναγκαίαν δαπάνη τὸ Ἰδρυμα Ψύχα πρὸς τὸ ὁποῖο ἐκφράζονται εὐχαριστίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ*

Ἡ «Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης» λειτούργησε γιὰ εἰκοστὴ τρίτη χρονιά ὑπὸ τῇ διεύθυνση τῆς Συμβούλου κυρίας Ντόρας Βασιλικοῦ, ἀπὸ 31 Ὀκτωβρίου 2012 μέχρι 13 Μαρτίου 2013. Τὰ 18 δῶρα μαθήματα τῆς περιόδου εἶχαν τὸν γενικὸ τίτλο: «Πελοπόννησος II. Τὰ μεγάλα κέντρα ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ» καὶ διδάχτηκαν ἀπὸ διακεκριμένους ἀρχαιολόγους. Ἡ παράδοση τῶν μαθημάτων ἔγινε κατὰ τὴν ἑξῆς χρονολογικὴ σειρά:

ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ, Καθηγητὴς τοῦ ΕΜΠ, 31 Ὀκτωβρίου, 7 Νοεμβρίου 2012: *Ἡ γένεση τῆς μνημειακῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴν Πελοπόννησο • Ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος Ἐπικουρίου.*

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ὑπουργὸς τῶν Ἀρχαιοτήτων ἑ.π., 14 Νοεμβρίου 2012: *Ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις τῆς Μιδέας.*

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ, Ὑπουργὸς τῶν Ἀρχαιοτήτων Μεσσηνίας ἑ.π., 21 Νοεμβρίου 2012: *Ὁ πολιτισμικὸς πλοῦτος τῆς Μεσσηνίας μέσα ἀπὸ τίς ἀρχαιολογικὲς ἀνακαλύψεις.*

ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ, Ὁμ. Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, 28 Νοεμβρίου 2012: *Ἀρχαία Μεσσήνη: Ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀξία τῆς συνύπαρξης ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς, ἐπιγραφικῆς.*

ANNA-ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, Προϊσταμένη τῆς ΔΘ' Ὑποφείας Προϊστορικῶν & Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, 5 Δεκεμβρίου 2012: *Ἡ ἀνατολικὴ Ἀρκαδία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα: οἱ ἐπικράτειες τοῦ Ὁρχομενοῦ, τῆς Μαντίνειας καὶ τῆς Τεγέας.*

* Βλ. καὶ Ἔργον 2012, 103-106.

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ὑποφωτιστὴς τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐ.π., 12 Δεκεμβρίου 2012: *Λυκόσουρα, Λύκαιον Ὅρος καὶ Μεγαλόπολη, τρεῖς σημαντικοὶ ἀρχαιολογικοὶ χώροι τῆς Δυτικῆς Ἀρκαδίας.*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΩΛΟΣ, Ὑποφωτιστὴς τῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, 19 Δεκεμβρίου 2012: *Τὸ Ἡραῖον τῆς Περαιχώρας.*

ΠΑΝΟΣ ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Καθηγητὴς τῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 9 Ἰανουαρίου 2013: *Ἡ Ἰσθμία: Λατρεία, ἀγῶνες, πολιτική.*

ΟΛΓΑ ΠΑΛΑΓΓΙΑ, Καθηγήτρια τῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 16 Ἰανουαρίου 2013: *Ὁ Ἡρώδης Ἀττικὸς στὴν Πελοπόννησο.*

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΟΓΔΑΝΗΣ, Ἐρευνητὴς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 23 Ἰανουαρίου 2013: *Γραμμικὴ Β γραφὴ καὶ μυκηναϊκὸς κόσμος.*

ANNA ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ, Ἀναπληρώτρια Διευθύντρια τοῦ ΚΕΡΑ, 30 Ἰανουαρίου 2013: *Προνομισματικὴ οἰκονομία στὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ μὲ βάση γραπτὲς πηγές καὶ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα.*

ΛΕΝΑ ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ-ΜΑΝΙΟΓΔΑΚΗ, Προϊσταμένη τῆς Συλλογῆς Προϊστορικῶν καὶ Αἰγυπτιακῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐ.π., 6 Φεβρουαρίου 2013: *Ἡ μυκηναϊκὴ Ἀχαΐα στὴν περιφέρεια τῶν μεγάλων μυκηναϊκῶν κέντρων.*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, Ὁμ. Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, 13 Φεβρουαρίου 2013: *Ἱστορικὴ - ἀρχαιολογικὴ ἐπισκόπηση τῆς Ἀχαΐας ἀπὸ τὸν 11ο αἰῶνα ἕως τὴ Ρωμαϊοκρατία. Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν.*

ΝΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ, Ἀρχαιολόγος, 20 Φεβρουαρίου 2013: *Θαλαμωτοὶ καὶ θολωτοὶ τάφοι. Ὁ θολωτὸς τάφος στὸ Βαφειό.*

ΑΔΑΜΑΝΤΙΑ ΒΑΣΙΛΟΓΑΜΒΡΟΥ, Ὑποφωτιστὴς τῶν Ἀρχαιοτήτων Λακωνίας ἐ.π., 27 Φεβρουαρίου 2013: *Προϊστορικὴ Λακωνία. Οἱ νέες ἀνασκαφές στὸν Ἅγ. Βασίλειο.*

CATHERINE MORGAN, Διευθύντρια τῆς Βρετανικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, 6 Μαρτίου 2013: *Οἱ ἔρευνες τῆς Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴ Σπάρτη: Ἀκρόπολη, Μενελαίο, Ἱερὸ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος.*

BERONIKA ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ-LEON, GEORG LADSTAETTER, 13 Μαρτίου 2013: *Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ἡμέρας τῶν Λουσῶν. Ἀρχαία Βόρεια Ἀρκαδία • Νέες ἀνασκαφές στὸς Λουσούς. Τὸ δημόσιο κέντρο τῆς πόλης ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ ἕως τὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.*

Ἀνάμεσα στὶς δράσεις τῆς Ἑταιρείας ποὺ ἀφοροῦν τὴ μόρφωση τῶν Ἑλλήνων κύρια θεωροῦμε τὴ λειτουργία βιβλιαγορᾶς κατὰ τὸ διάστημα 10-12 Μαΐου 2012. Τὴν ὅλη ὁργάνωση ἔχει ἀναλάβει ἀπὸ τὸ 2002 ἡ Σύμβουλος κυρία Ντόρα Βασιλικοῦ καὶ τὰ βιβλία ποὺ ἐκθέσαμε γιὰ πώληση, τὸ 2012 καὶ τὶς προηγούμενες χρονιές, εἶναι πολλὲς χιλιάδες καὶ ἀφοροῦν ποικίλα θέματα: Ἀρχαιολογία, Φιλολογία, Ἱστορία τῆς Τέχνης, Θεολογία, ἐλληνικὴ καὶ ξένη Λογοτεχνία, ἀστυνομικὴ λογοτεχνία, Περιοδικά, κυρίως ἀρχαιολογικὰ καὶ φιλολογικὰ, καὶ πολλὰ σπάνια καὶ δυσεύρετα βιβλία σὲ τιμὲς προσιτὲς ἀκόμη καὶ μὲ τὶς σημερινὲς οἰκονομικὲς συνθῆκες.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Τὸ Πρακτικὸ τῆς Α' Τακτικῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς 19 Μαΐου 2013
βλ. Ὁ Μέντωρ, τεύχος 104, Ἀπριλίου - Ἰουνίου 2013, 11-31.

ΠΙΝΑΚΕΣ

α. Τομέας 1Α. Προϊστορικός περίβολος και τάφοι Ύστερων Ρωμαϊκῶν χρόνων. β. Τομέας 1Β. Αποθέτης. Σπασμένα και ἀκέραια ἀγγεῖα κατὰ χώραν.

α. Τομέας 1Β. Μερική άποψη του πρωτοελλαδικού νεκροταφείου. β. Τάφος 14. Παραμερισμένα όστά και κατά χώραν σκελετός.

α. Ο Τάφος 56 από Βορρά. Άνω αριστερά ή υπερυψωμένη σειρά λίθων. β. Τάφος 56.
Η νότια κτιστή παρειά του προθύρου.

α-β. Τάφος 56: α. Οί πέτρες μέσα στο ὄρυγμα τοῦ προθύρου, ἀπὸ δυτικά. β. Ἡ κάλυψη τοῦ λάκκου ἀπὸ δυτικά.

α-β. Τάφος 56: α. Τὸ χεῖλος τοῦ λάκκου. Ἐμπρὸς στὸ κέντρο τὸ πρόθυρο καὶ ἡ πλάκα πὺ φράσσει τὴν εἴσοδο. β. Ὁ λάκκος ἀπὸ Νότου μὲ τὰ τρία ἀγγεῖα κατὰ χώραν.

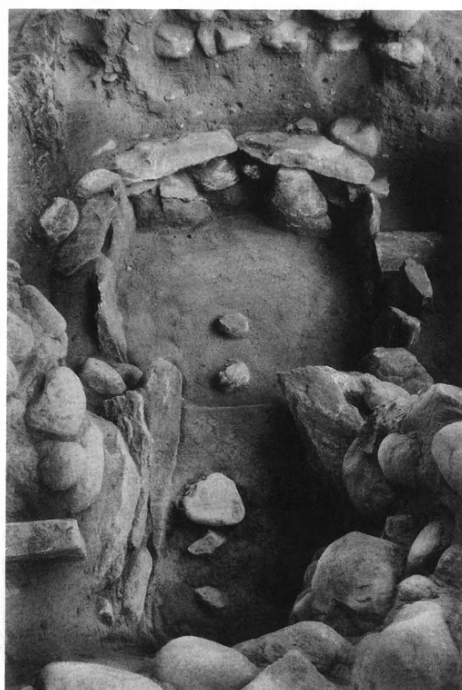
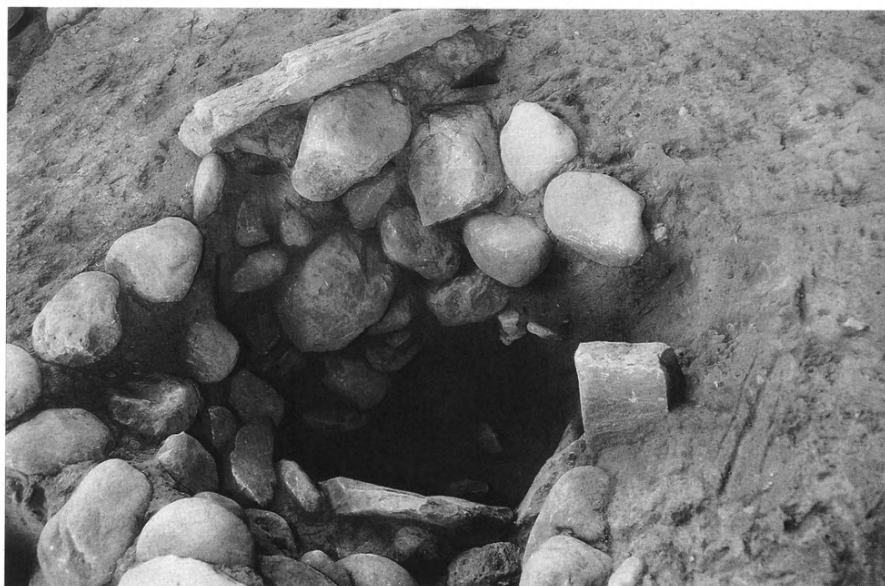
α-β. Τάφος 56: α. Ἡ πρόχους, ἡ σφαιρική πυξίδα καὶ τὸ πινάκιο. β. Ἐμπρὸς δεξιὰ καθαρή ἐπιφάνεια τοῦ λάκκου, ἀριστερὰ καὶ ἄνω ὅστ' αὐτὰ σὲ χαμηλότερα ἐπίπεδα, ἀπὸ Α.

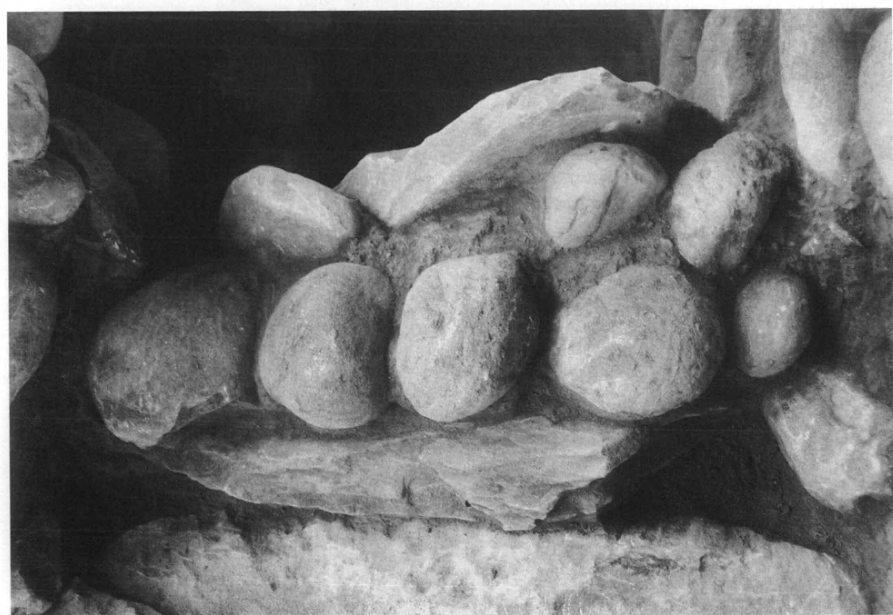
α-β. Λάγκκος τάφου 56: α. Δύο κρανία ἐπάνω στή λεκάνη σκελετοῦ, ἀπὸ Α. β. Ἀλοι-
ωμένος σκελετός ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἵσοδο, ἀπὸ Δ.

α-β. Τάφος 58: α. Από ανατολικά, άσκαφος. β. Τò γέμισμα τοῦ προθύρου ἀπὸ ἀνατολικά. Στὸ κέντρο ἡ ὀριζόντια πλάκα καὶ πίσω της αὐτὴ πὺ ἔφρασσε τὴν εἴσοδο.

α-β. Τάφος 58: α. Ἡ ἐπένδυση τοῦ προθύρου ἀπὸ δυτικά. Ἄνω ἀριστερά, ἡ ἐπιμήκης σχιστόπλακα. β. Τὸ στόμιο τοῦ προθύρου καὶ ὁ λάκκος μετὰ τὰ πρῶτα κρανία, ἀπὸ ἀνατολικά.

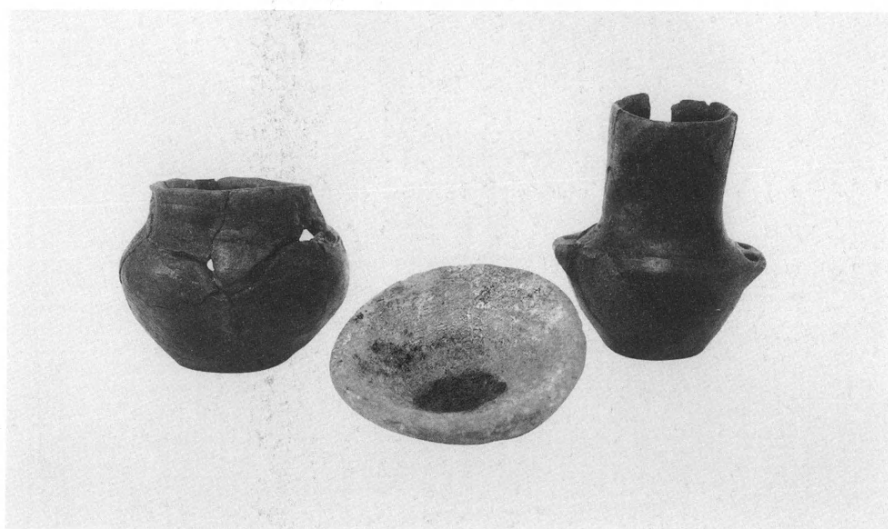
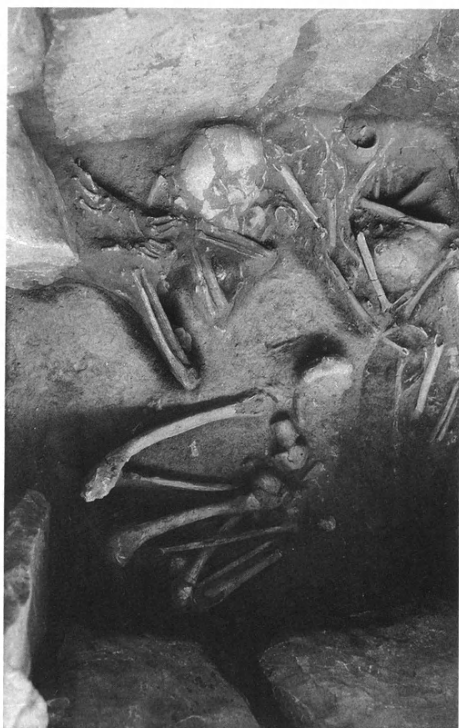
α-β. Τάφος 58: α. Ἡ πλάκα εἰσόδου καὶ ψηλότερα τὸ κτιστὸ μέτωπο, ἀπὸ ἀνατο-
λικά. β. Οἱ δύο πλάκες ἐπάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο μὲ τὴ βάση τοιχαρίου μεταξύ τους.

α. Ἡ καλυπτήρια πλάκα τοῦ τάφου 58 καὶ ψηλότερα οἱ τρεῖς ἐπάλληλες σειρὲς τοῦ κτιστοῦ περιγράμματός του. β. Λάκκος τάφου 58. Συγκεντρώσεις ὀστέων δυτικὰ καὶ βόρεια, ἀπὸ ἀνατολικά.

α-β. Λάγκος τάφου 58: α. Στρώμα με κρανία και μακρά οστά, από Νότου. β. Κρανίο, άγγείο και οστά σε βάθος 2.15, από Βορρά.

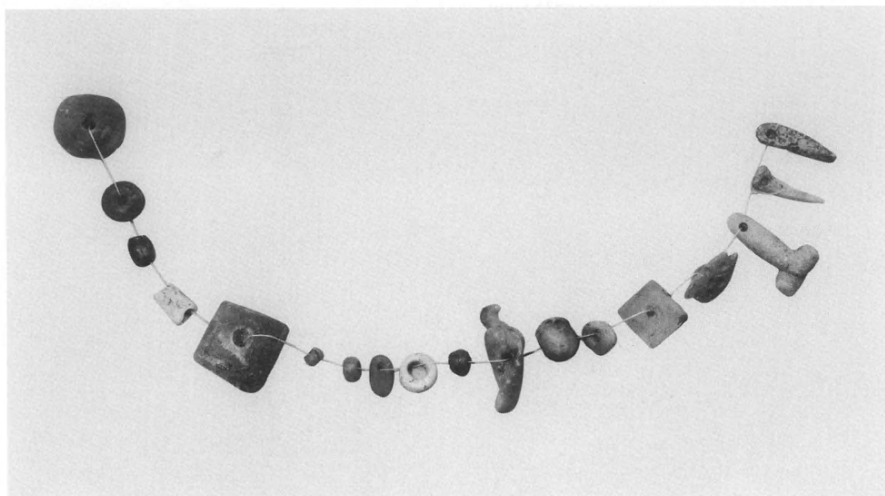
α. Λάκκος τάφου 58. Υπολείμματα σκελετού με αμφορίσκο στη θέση της λεκάνης του. β. Τάφος 58. Τò πιθοειδές αγγείο και ὁ αμφορίσκος ἀπὸ τὸ στρώμα βάθους 2.15-2.20 μ. καὶ τὸ πινάκιο σὲ βάθος 2.30 μ.

α-β. Λάκκος τάφου 58: α. Τα υπολείμματα σκελετού σε βάθος 2.20 μ., από βόρεια.
β. Χέρι στη ΝΑ γωνία και δεξιά άνω χρωματοτρίπτης κολλημένος στη νότια
παρειά.

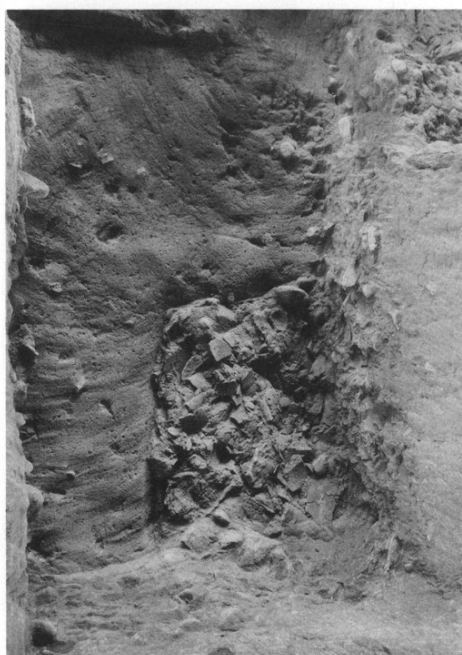
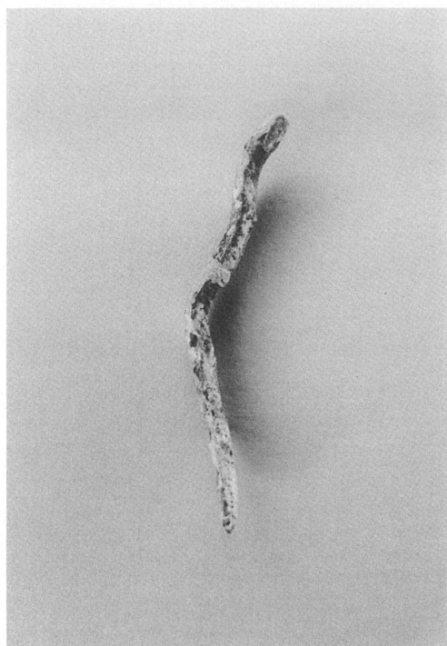
α. ΝΑ γωνία λάκκου με πινάκιο, δύο χρωματοτρίπτες και λεπίδα ὄψιανού, ἀπὸ βό-
ρεια. β. Τάφος 58. ΝΑ γωνία λάκκου με ὄρθιο χρωματοτρίπτη καὶ χάνδρες στὴ
βάση του, ἀπὸ ΒΔ.

α. Τάφος 58. Οι χάνδρες της ΝΑ γωνίας με τη σειρά που θα ήταν περασμένες σε νήμα. Η δεύτερη από δεξιά είναι το δόντι καρχαρία και η τέταρτη ή σφραγίδα. β. Τετράγωνο 20, έρευνητική τάφος. Στρώμα με πέτρες, χαλίκια και όστρακα.

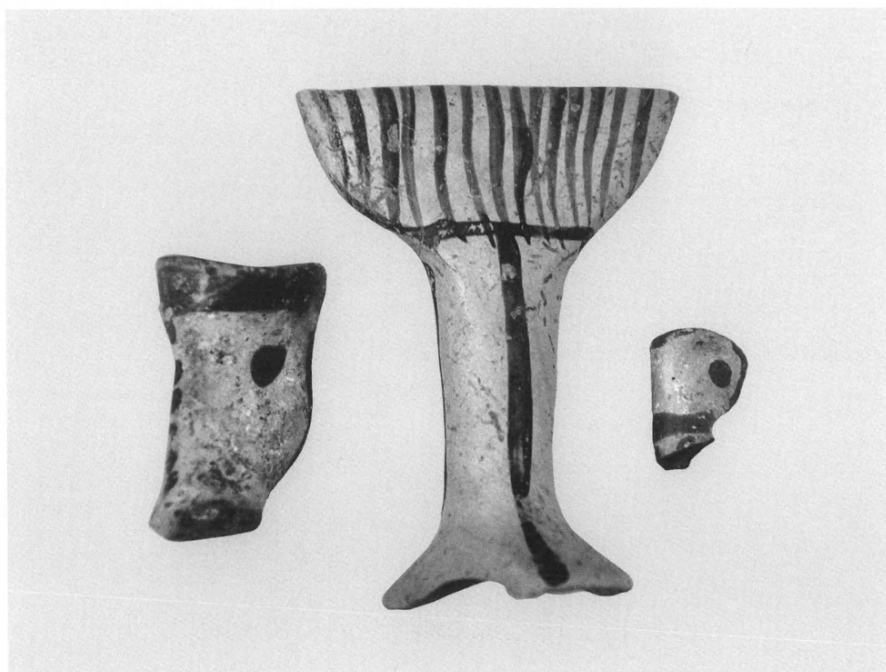
α-β. Τετράγωνο 20, έρευνητική τάφος: α. Μεγάλα κομμάτια αγγείων θρυμματισμένα. β. Πέτρα που συνέθλιψε αγγείο και κομμάτια σπασμένα επάνω σε πέτρες.

α-β. Τετράγωνο 20, έρευνητική τάφος: α. Χάλκινη βελόνα. β. Όστρακα μέσα σέ λάκκο.

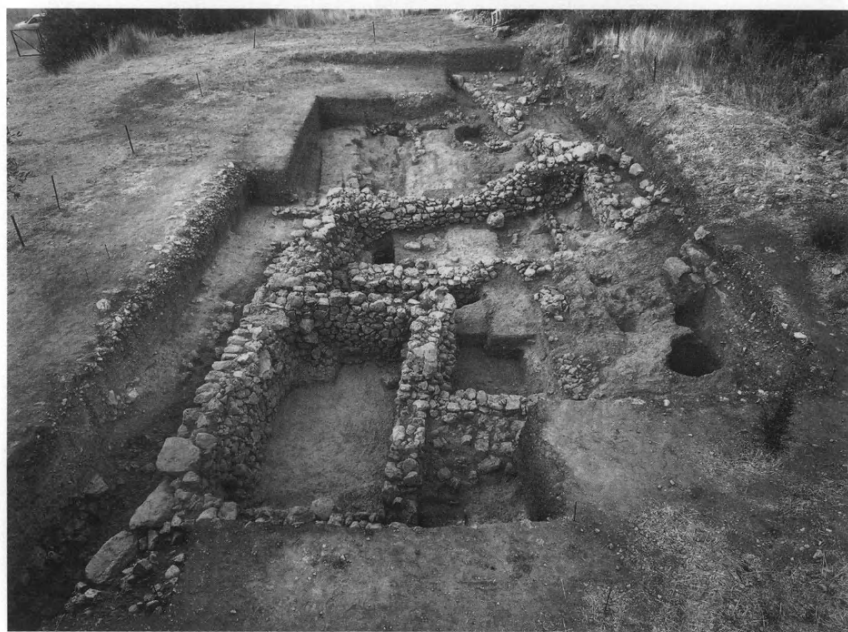
α-β. Τετράγωνο 20, έρευνητική τάφος: α. Έμπρός τμήματα λεκάνης που διατη-
ρούν στάκτη. β. Κάτω δεξιά σφαιρικό άγγείο με όπή στη βάση.

α. Τὸ τετράπλευρο ὄρυγμα στὸ σκάμμα Τ. β. Εἰδώλια ἀπὸ τὸ δωμάτιο Τ.

α-γ. Οἰκία Πέτσα: α-β. Θραύσματα καθαρισμένων τοιχογραφιῶν. γ. Ὀστέινο ἀτρακτοειδὲς ἀντικείμενο.

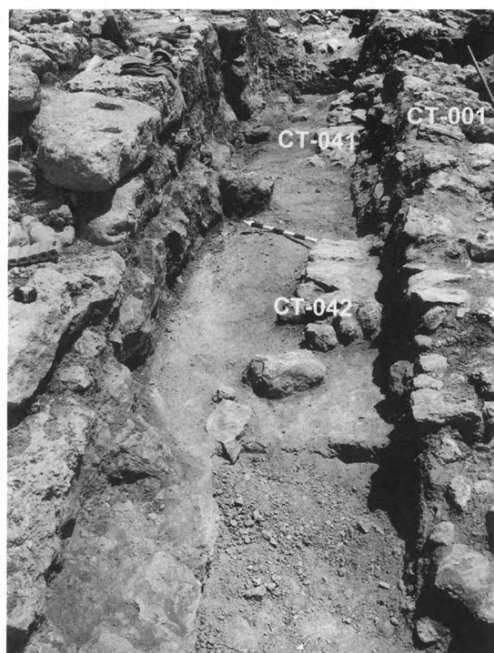
α-β. Ανατολική Οικία: α. Όρθογώνιο βορεινό δωμάτιο. β. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δυτικά τοῦ ὀρθογωνίου δωματίου.

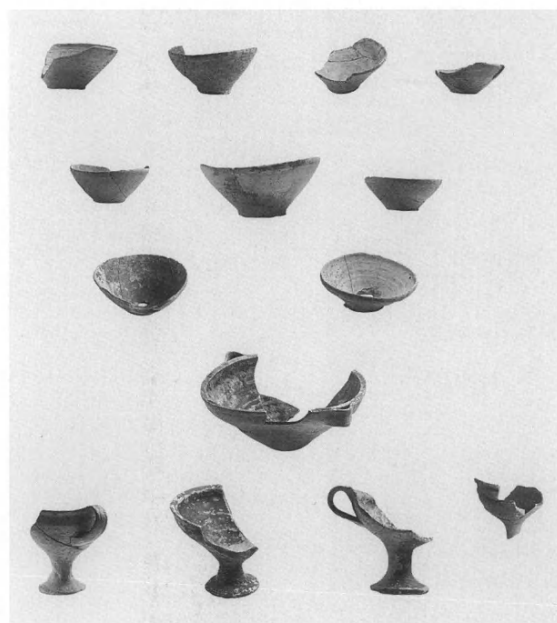
α-β. Ανατολική Οικία: α. Κυκλικές λαξεύσεις και ὀρθογώνια κοιλότητα στὸ Νότιο δωμάτιο. β. Γεωμετρικὴ ταφὴ 2 κατὰ χώραν.

α. Γεωμετρική ταφή 1 κ.χ. στην Ανατολική Οικία. β. Όρθογώνια κοιλότης τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου.

α. Άποψη του Συγκροτήματος του Κυκλωπέιου Άνδρου από τὰ ἀνατολικά. β. Οἱ παλαιότεροι τοῖχοι CT-041 καὶ CT-042 κάτω ἀπὸ τὸν CT-001. Άποψη ἀπὸ τὰ δυτικά.

α. Άποψη τοῦ ἀποθέτη ἀπὸ τὰ βορειοανατολικά. β. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τοῦ ἀποθέτη. γ. Χαρακτηριστικὸ δείγμα καμένων ὀστέων ἀπὸ τὸν ἀποθέτη.

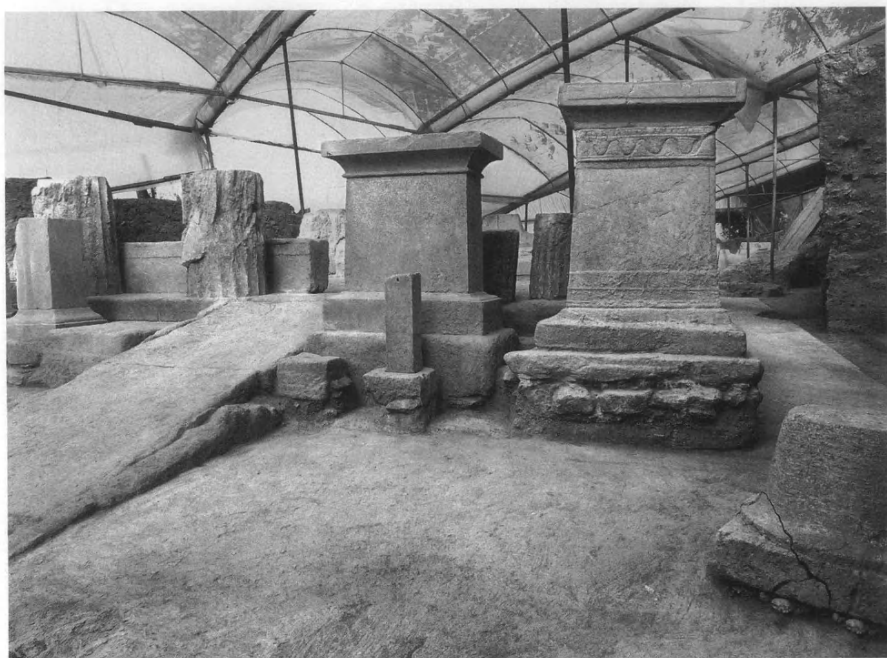
α. Ἡ δυτική πλευρά τοῦ ναοῦ μετὰ τὴ μερικὴ καθαίρεση τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ληνοῦ. Ἀποψη ἀπὸ ΝΔ. β. Στρωματογραφία κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ληνοῦ.

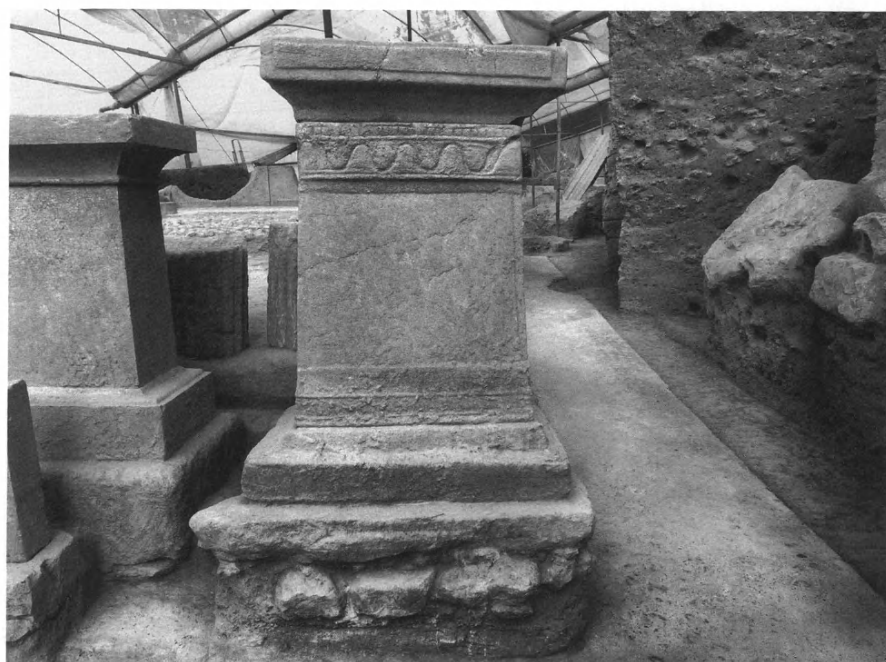
α. Δωρικό ἐπιστύλιο. β. Τμήμα ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ληνοῦ.

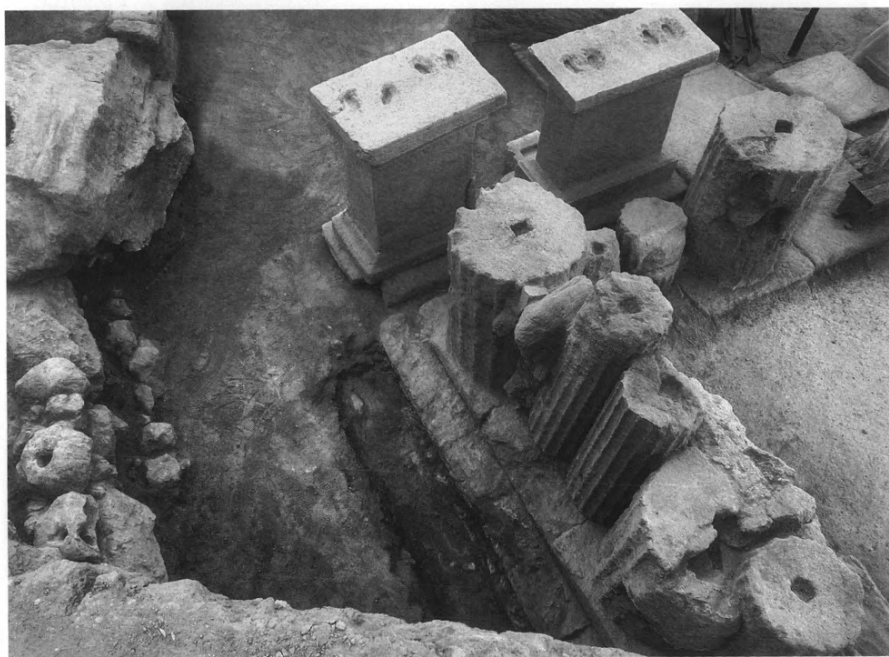
α. Τμήμα γείσου με γεισήποδες. β. Ἡ ράμπα τοῦ ναοῦ. Ἀποψη ἀπὸ Ν.

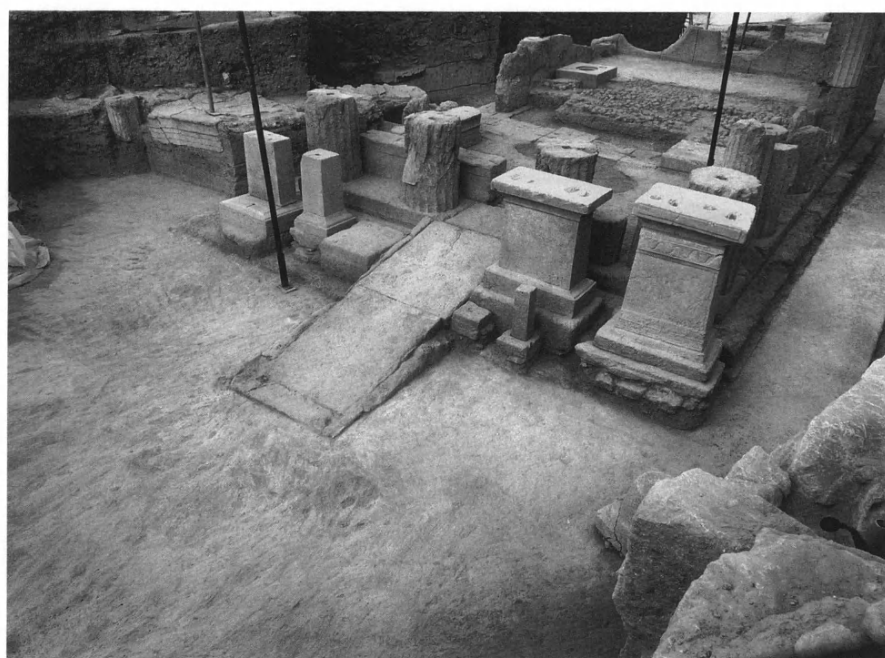
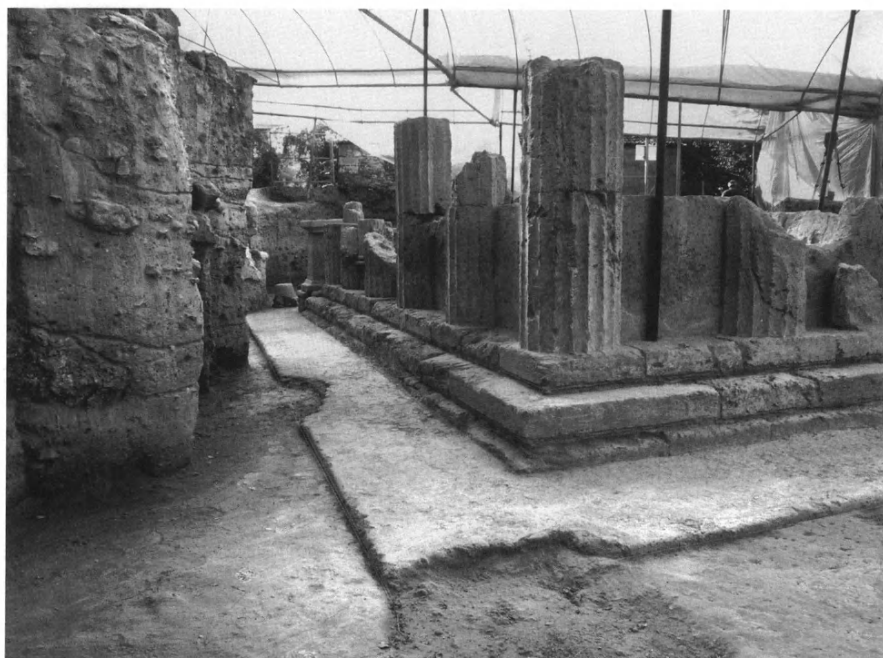
α. Δύο βάθρα, δεξιά τῆς ράμπας τοῦ ναοῦ. β. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς στέψης τῶν
βάθρων μὲ ἵχνη πελμάτων.

α. Τὸ πρῶτο ἐνεπίγραφο βᾶθρο καὶ δύο μικρότερες βάσεις ἔμπροσθέν του. β. Τὸ δεύτερο διακοσμημένο βᾶθρο.

α. Διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη μπροστά στη ράμπα του ναού. β. Ίωνικοί κίονες
σὲ β' χρήση στῆ ΝΑ γωνία τοῦ ναοῦ.

α. Ανατολική πλευρά του ναού. Άποψη από ΒΑ. β. Άποψη του ναού του Άσκλη-
πιού και της Υγείας από ΝΑ.

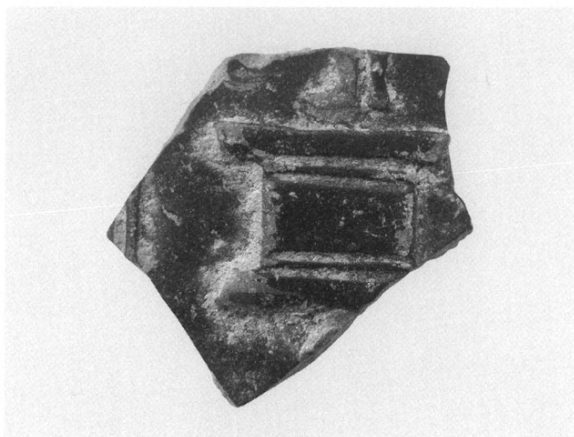
α. Άποψη τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας ἀπὸ ΝΔ. β. Μεταγενέστερο πρόχειρο τοιχίو ἀντιστήριξης.

α. Ὁ βωμὸς καὶ ὁ μικρότερος κυλινδρικός βωμὸς στὰ δυτικά του. Ἀποψη ἀπὸ ΒΑ.
β. Λίθινος κωνικός βωμίσκος.

Τμήμα προμόχθου με σύμφυτο φάτνωμα.

α

β

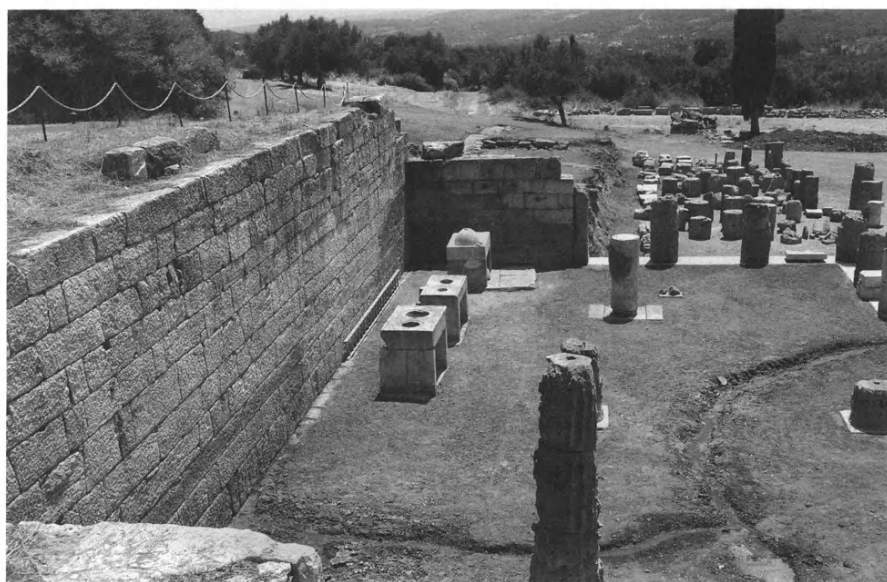

γ

α. Τμήμα μελαμβανοῦς ὀστράκου, ὅπου διακρίνεται βάθρο με τὰ ἄκρα πόδια ἀγάλματος. β. Ὑάλινος ἀστράγαλος. γ. Ὀστρακο μεῖ graffiti: ..ΛΑΠΙ. (ΑΣΚΛΑΠΙΩ).

α. Αεροφωτογραφία ανατολικού σκέλους βόρειας στοᾶς. β. Αρχιτεκτονικά μέλη δεύτερου ὀρόφου βόρειας στοᾶς.

α. Ἡ ἀνατολική κόγχη (ἐξέδρα) τῆς βόρειας στοᾶς. β. Τράπεζα ἀγορανόμου (σή-
κωμα) μὲ κωνικὸ κάλυμμα.

α. Τριμερής κεφαλή λίθινου Έκαταίου. β. Μαρμάρινο κεφάλι αθλητού.

α. Μηρὸς μαρμάρινου ἀγάλματος Σατυρίσκου. β. Θραῦσμα ἐπιγραφῆς ἀρ. 17902.

α. Ἐπίμηκες οἰκοδόμημα τῆς ἀγορᾶς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. β. Λεπτομέρεια δόμησης τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἀγορᾶς.

α

β

γ

δ

ε

α. Μονόμυξος λύχνος αρ. 17755. β. Λαιμός κρατήρος δυτικής κλιτύος. γ. Κεφάλι ανδρικού ειδωλίου. δ-ε. Σφραγιδόλιθος με σύμβολα του Ἀντιόχου Ι τῆς Συρίας.

α. Σφράγισμα αμφορέα σὲ σχῆμα κισσοῦ. β. Ἀνάγλυφο μὲ ἀπεικόνιση ἀνοιχτῆς παλάμης.

α

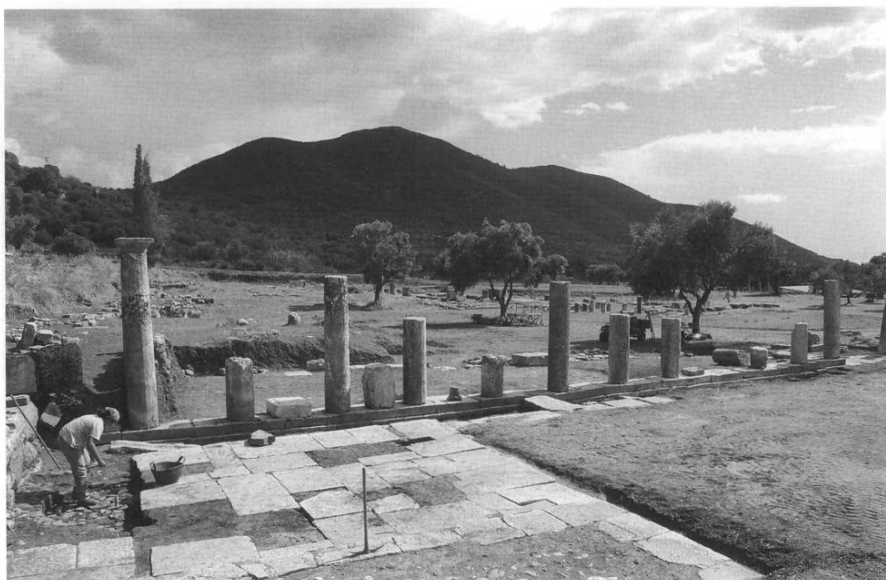

β

γ

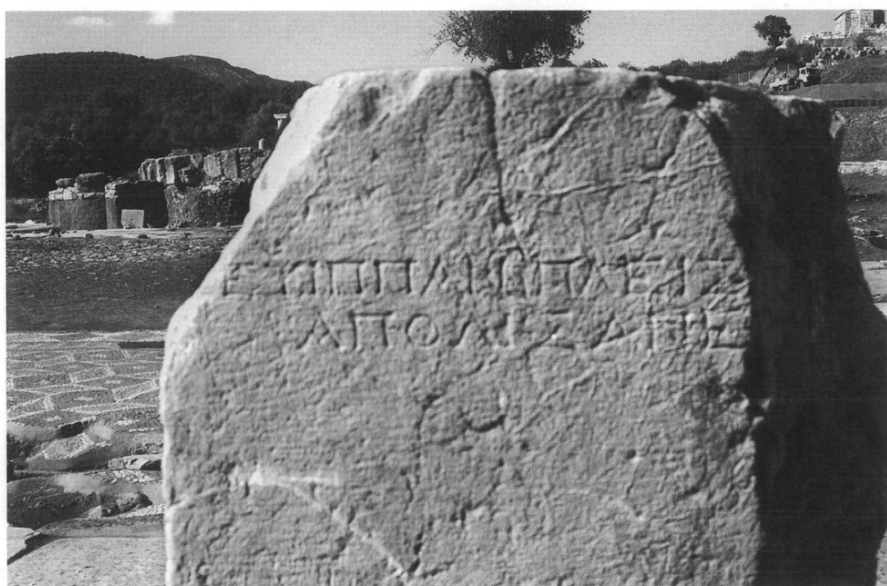
α. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα εκκλησίας 13ου αιώνα. β-γ. Άγγεϊα από τὸν κιβω-
τιόσχημο τάφο: β. Οἰνοχόη ἐφυσλωμένη. γ. Οἰνοχόη με ἐφυσάλωση.

α. Δωρική στοά καταστήματος στη δυτική πλευρά της αγοράς. β. Περισύλιο του καταστήματος της αγοράς με ψηφιδωτό δάπεδο.

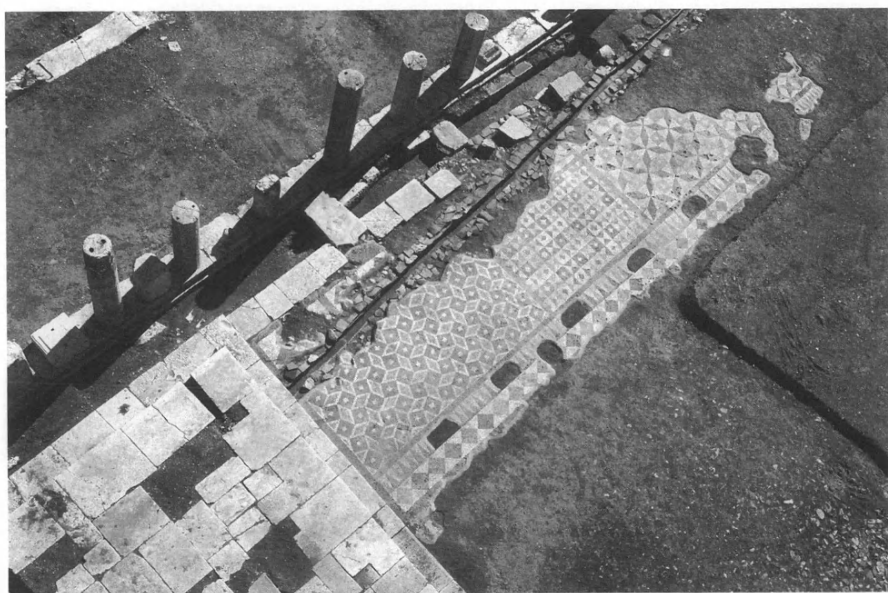
α. Λίθος με όπη για τὸ δέσιμο τῶν ζώων τῆς σφαγῆς. β. Ἐπιγραφή ἐπισκευῆς σὲ ἐπιστύλιο τῆς στοᾶς.

α. Ἐνεπίγραφο βάθρο χάλκινου ἀνδριάντα (17780). β. Τὸ ἐνεπίγραφο βάθρο τῆς
Εὐίππας Πλειστάρχου.

α. Τὸ ἐνεπίγραφο βάθρο τοῦ Τιβ. Κλ. Μύστη. β. Ἀνάγλυφο μὲ παράσταση λιονταριοῦ.

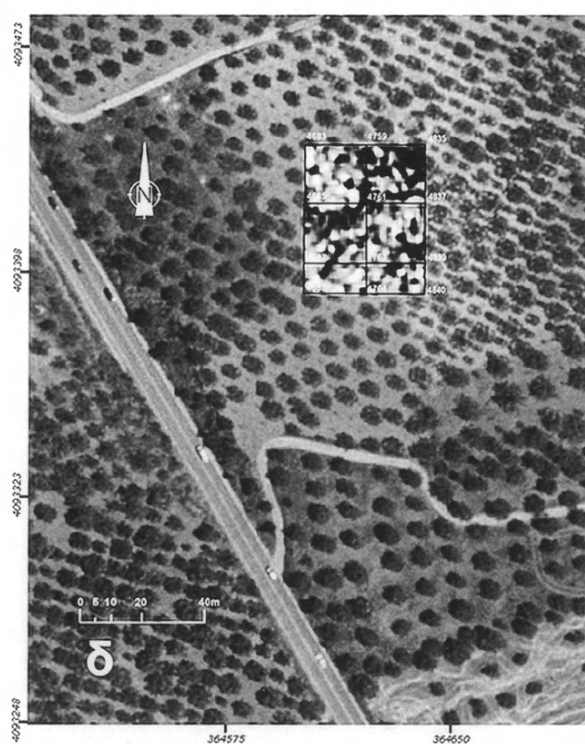
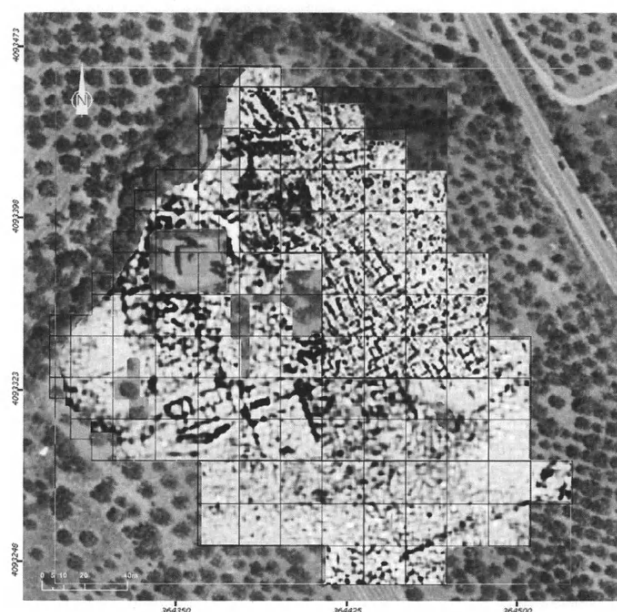
α. Θραύσμα μαρμάρινης έρμαϊκής στήλης με έπιγραφή για τόν Σαιθίδα. β. Πλα-
τεία στρωμένη με πολύχρωμα ψηφιδωτά.

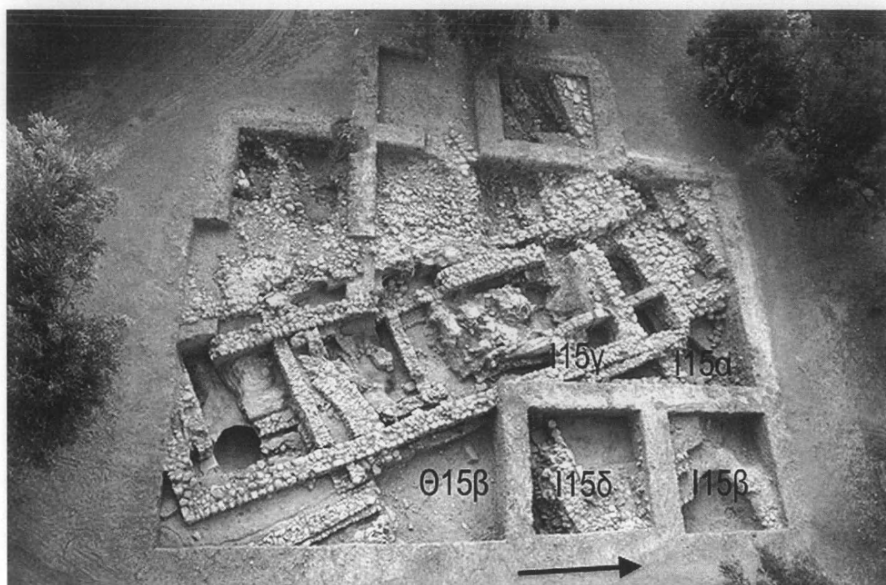
α. Ήμικυκλική δεξαμενή κρήνης. β. Μέρος κορμού γυναικείου μαρμάρινου ἀγάλματος.

α. Θραῦσμα ἐνεπίγραφης στήλης ἀρ. εὐρ. 17732 μὲ κείμενο ὁροθεσίας. β. Συστά-
δα ἀναθηματικῶν ἀγγείων (ὕδρισκες) ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Εἰλειθυίας.

α. Αποτελέσματα γεωφυσικής έρευνας στὸν λόφο τοῦ Ἀγ. Βασιλείου. β. Αποτελέσματα δοκιμαστικής γεωφυσικής έρευνας στὸν λόφο ἀνατολικά τοῦ Ἀγ. Βασιλείου.

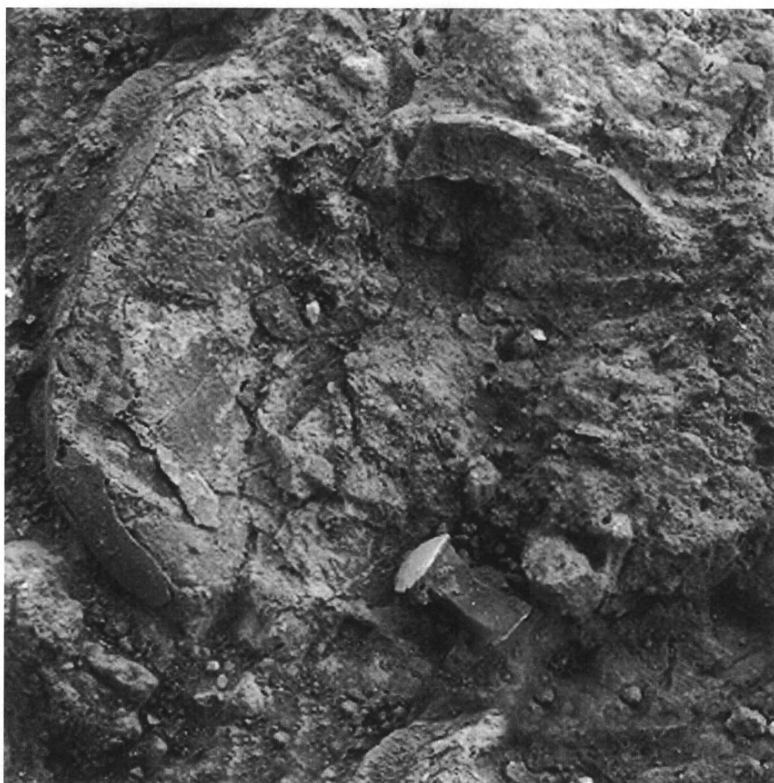
α. Κτήριο Α. Γενική άποψη από άερος. β. Στρωματογραφία της ανατολικής παρειάς του μάρτυρα μεταξύ των Τετραγώνων I 15/γ και I 15/δ.

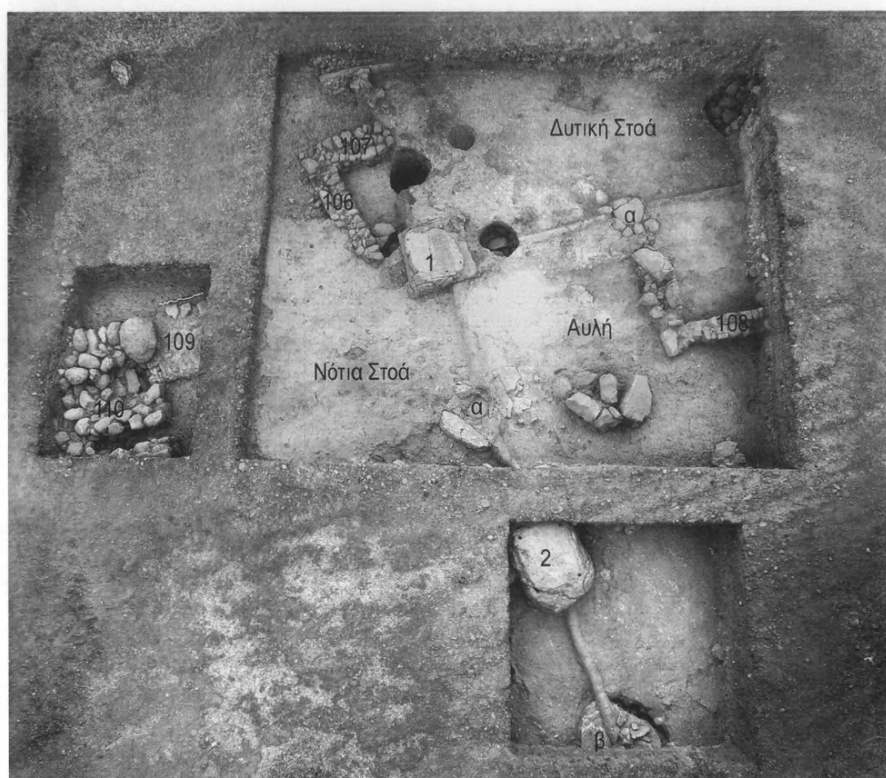
α-β. Κτήριο Α: α. Γενική άποψη του δωματίου 10. β. Υλικό σε δεύτερη χρήση στον τοίχο 38, από Β και από Δ.

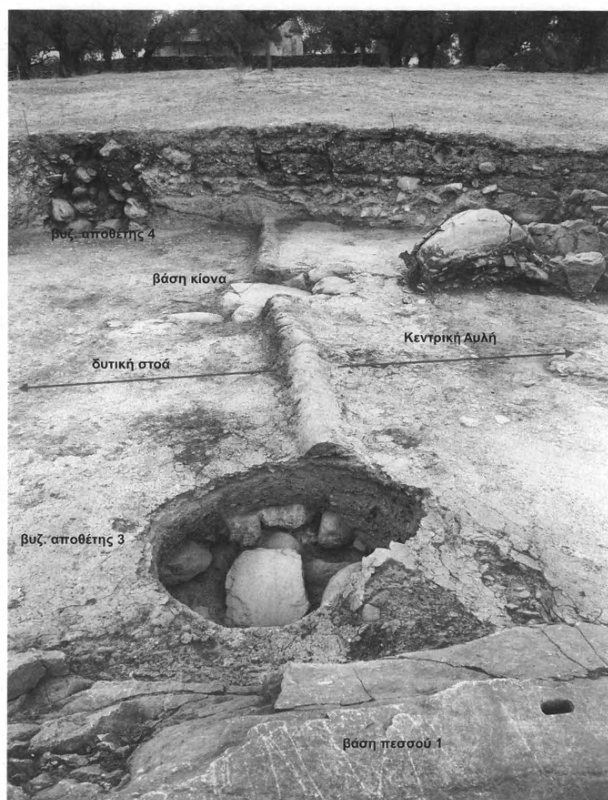
α-β. Κτήριο Α: α. Ύλικο σε δεύτερη χρήση στὸν τοῖχο 38, ἀπὸ Β καὶ ἀπὸ Δ.
β. Ἀποψη τοῦ στρώματος καταστροφῆς στὸ δωμάτιο 10.

α. Χάλκινο λυχνάρι (in situ) και χάλκινο σφραγιστικό δαχτυλίδι με ἐπένδυση χρυσοῦ κατὰ τὴ συντήρηση (β) ἀπὸ τὸ δωμάτιο 10.

α. Γενική άποψη τής νοτιοδυτικής γωνίας τής Αύλης με τμήμα τής πεσσοκιονοστοιχίας και τής στοάς, από Α. β. Γενική άποψη τής νοτιοδυτικής γωνίας τής Αύλης με τμήμα τής πεσσοκιονοστοιχίας και τής στοάς, από Β.

α. Τὸ μετὰ τῆς βάσης πεσσού 1 καὶ τῆς βάσης κίονα τῆς δυτικῆς στοᾶς ἑξάρμα, ἀπὸ ΝΑ. β. Τὸ στρώμα καταστροφῆς στὸν ὠρο τῆς στοᾶς καὶ τῆς Αὐλῆς.

α. Δυτική Στοά. Τò στρώμα καταστροφής τοῦ ὀρόφου. β. Βόρειο Νεκροταφεῖο.
Ἡ διαταραγμένη Ταφή 15 (γ).

α-β. Βόρειο Νεκροταφεῖο: α. Οἱ καλυπτήριες πλάκες τοῦ Τάφου 17 καὶ ἡ στρώση ἀπὸ χαλίκι, ἣ ὁποῖα τὶς ἐκάλυπτε. β. Ὁ Τάφος 18.

α. Τό «Δωμάτιο τοῦ Θησαυροῦ» καὶ τμῆμα τοῦ «Δωματίου τῶν Πιθῶν» στὴ βορειο-ανατολική γωνία τοῦ κεντρικοῦ συγκροτήματος τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Θήβας. ᾽Αποψη ἀπὸ ΝΔ. β. Μυκηναϊκὸ ἀνάκτορο Θηβῶν: ἐσωτερικὴ ὄψη τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ «Δωματίου τοῦ Θησαυροῦ» καὶ ὄψη τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος καταστροφῆς στὶς ἄσκαφτες ἐπιχώσεις κάτω ἀπὸ τὴ σύγχρονη Δημοτικὴ Ἀγορὰ τῆς πόλης. ᾽Αποψη ἀπὸ ΝΑ.

α. Μυκηναϊκό ανάκτορο Θηβών: Τμήμα του «Δωματίου τῶν Πίθων» με τοὺς μεγάλους πίθους κατὰ χώραν. Ἀποψη ἀπὸ ΒΔ. β. Ἡ βόρεια παρειὰ τῆς Τομῆς Ζ, ὕψους 4.88 μ. Ἀποψη ἀπὸ Ν.

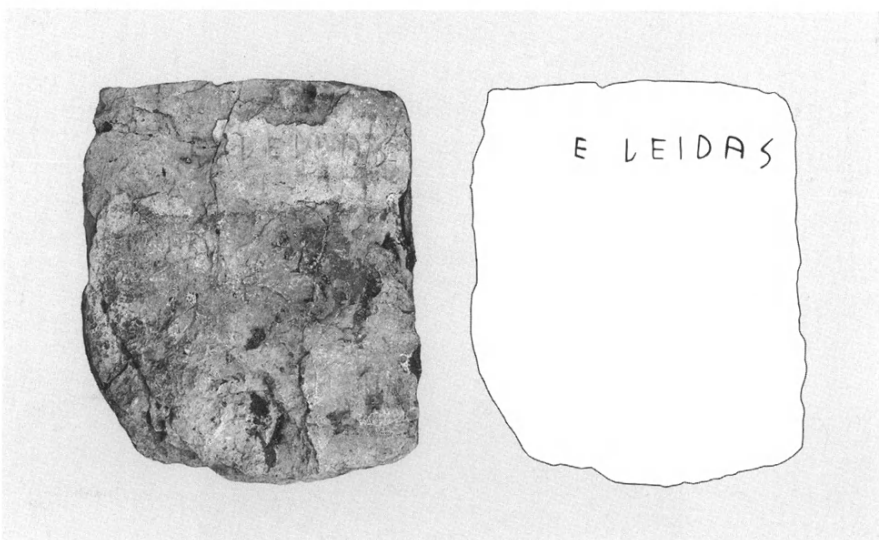
α. Ἐναέρια φωτογραφικὴ λήψη τῆς Τομῆς Ζ. β. Οἱ τοῖχοι 2 καὶ 3 καὶ ὁ ἀγωγὸς 1 τῆς Τομῆς Ζ. Ἀποψη ἀπὸ Α.

α

β

γ

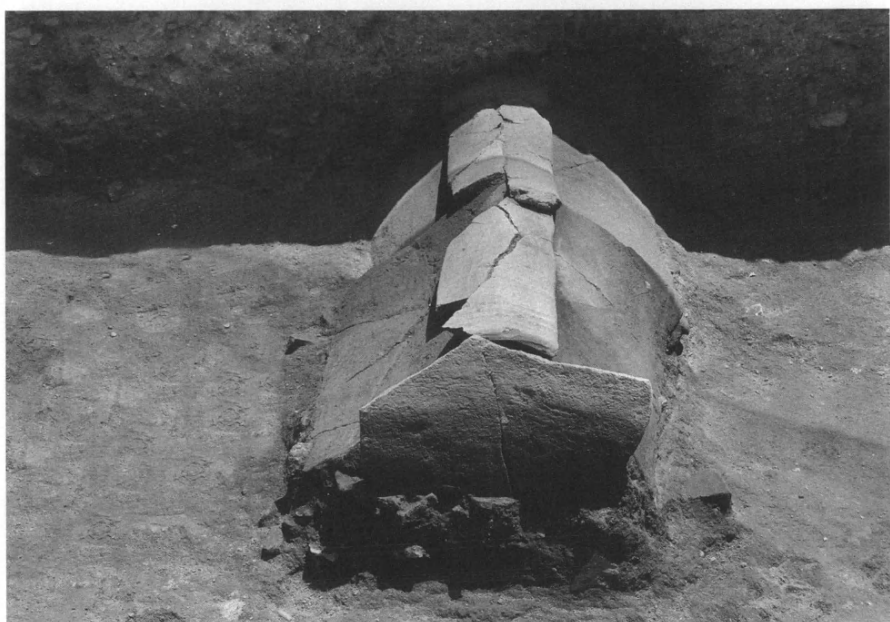
α. Σιδερένιο δαχτυλίδι με ένθετο κόκκινο ήμιπολύτιμο λίθο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή ΕΥΤΥΧΕΙ ΜΟΙ. β. Πόδι μαρμαρίνης φιάλης ρωμαϊκῶν χρόνων μετὴν ἐπιγραφῇ ΣΑΡΑΠΙΩΝ ΑΘΗΝΙΩΝΟΣ ΘΕΟΙΣ ΣΑΜΟΘΡΑΖΙΝ. γ. Ἡ μεγάλη λίθινη στήλη μετὴν ἀρχαϊκῇ ἐπιγραφῇ ΕΛΕΙΔΑΣ ποὺ βρέθηκε κατὰ τίς ἀρχικὲς ἀποχωματώσεις τοῦ οἰκοπέδου.

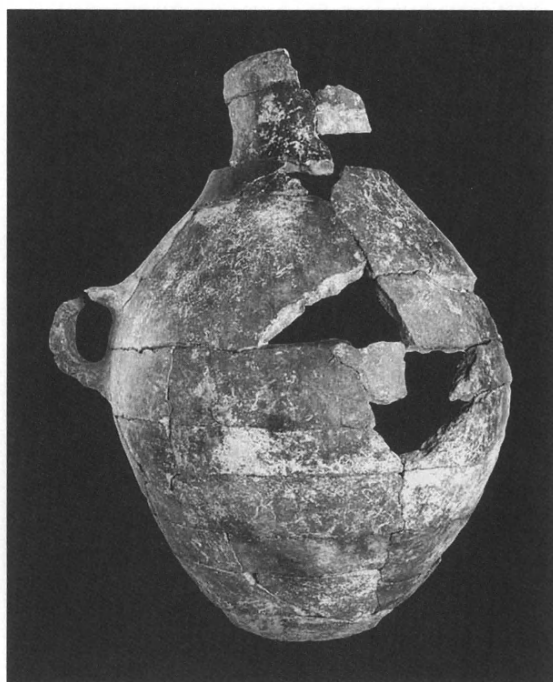
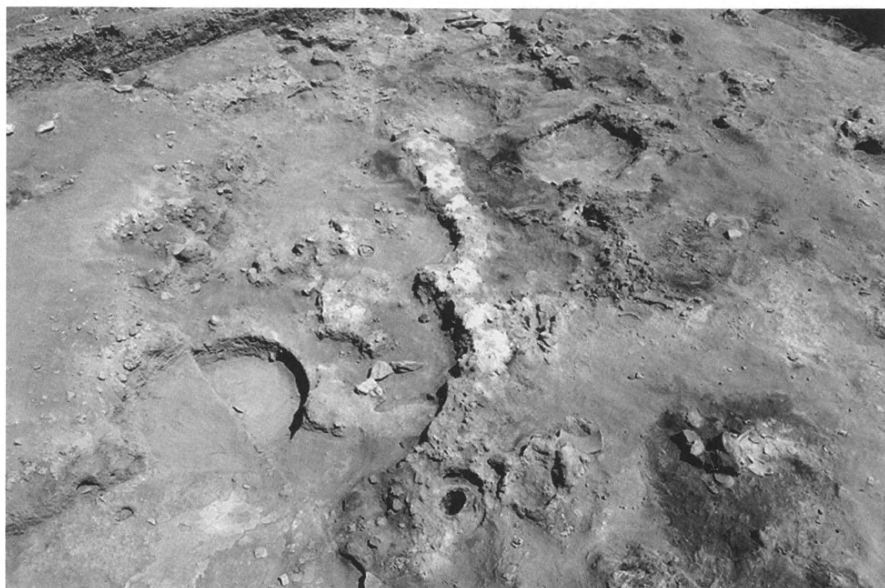
α. Ο τοίχος 4 τής Τομής Ζ. Άποψη από Β. β. Τò βόρειο τμήμα του Τοίχου 6 και τμήμα του μυκηναϊκού στρώματος καταστροφής, πίσω από τò όποιο βρίσκεται ó μυκηναϊκός Τοίχος 7. Άποψη από Δ.

α. Τμήμα του εσωτερικού του νέου διαμερίσματος του ανακτόρου που εντοπίστηκε στο βόρειο τμήμα της Τομής Ζ. Διακρίνονται ο ανατολικός (Τοίχος 7) και ο βόρειος (Τοίχος 8) τοίχος του δωματίου, το υπόστρωμα του δαπέδου και οι υπερκείμενοι Τοίχοι 6 και 4. Άποψη από ΝΔ. β. Ο βόρειος τοίχος (Τοίχος 8) του νέου ανακτορικού διαμερίσματος και το από παχύ ασβεστοκονίαμα υπόστρωμα του αρχικού δαπέδου στην Τομή Ζ. Άποψη από Ν.

α. Τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου (Τοῖχος 7) τοῦ νέου ἀνακτορικοῦ διαμερίσματος
στήν Τομή Ζ, μέ τήν ὑποθεμελίωσή του. Ἐποψη ἀπό ΒΔ. β. Ὁ κεραμοσκεπής
Τάφος 1 τῆς Τομῆς Λ. Ἐποψη ἀπό Δ.

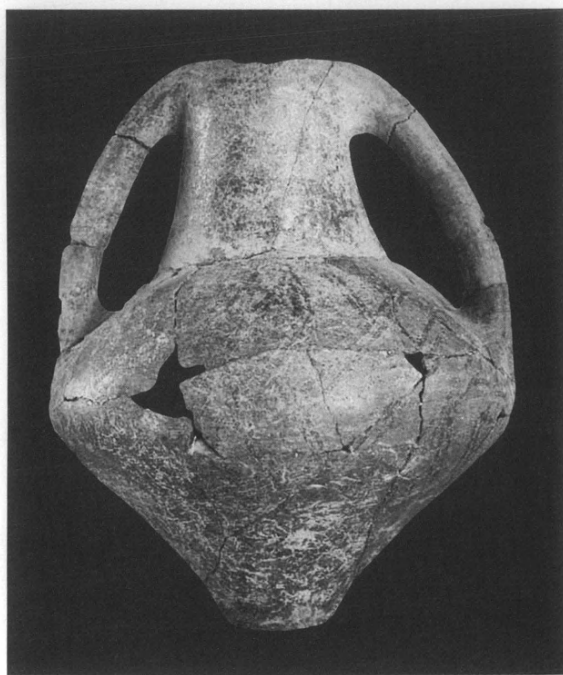
α. Τομέας 6. Άποψη του βόρειου τμήματος του τομέα προς ΒΑ: διακρίνονται οι λάκκοι και οι όπες στήριξης πασσάλων που βυθίζονται στο στρώμα καταστροφής της Νεώτερης Νεολιθικής II. β. Κλειστό αγγείο της Πρώιμης Έποχης Χαλκού.

α. Τὸ πιθόσχημο ἀγγεῖο 6336-001 in situ· κοντὰ στὴ βάση του, στὰ βόρεια, διακρίνεται καὶ ἡ φιάλη 6336-002. β. Ἀπανθρακωμένα ἀγλάδια στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πιθόσχημου ἀγγείου 6336-001.

α. Πήλινη προτομή ζώου (6269-002): ύψ. 8.7 εκ. β. Σύνολο αγγείων πάνω στο δάπεδο 6-032, πρὸς τὰ νότια.

α. Ἀγγεῖο με λαιμό (6160-007), διακοσμημένο με γραφίτη· ὕψ. 20 ἐκ. β. Σύνολο ἀπὸ χάνδρες καὶ πρώτη ὕλη (ΑΕ 6266).

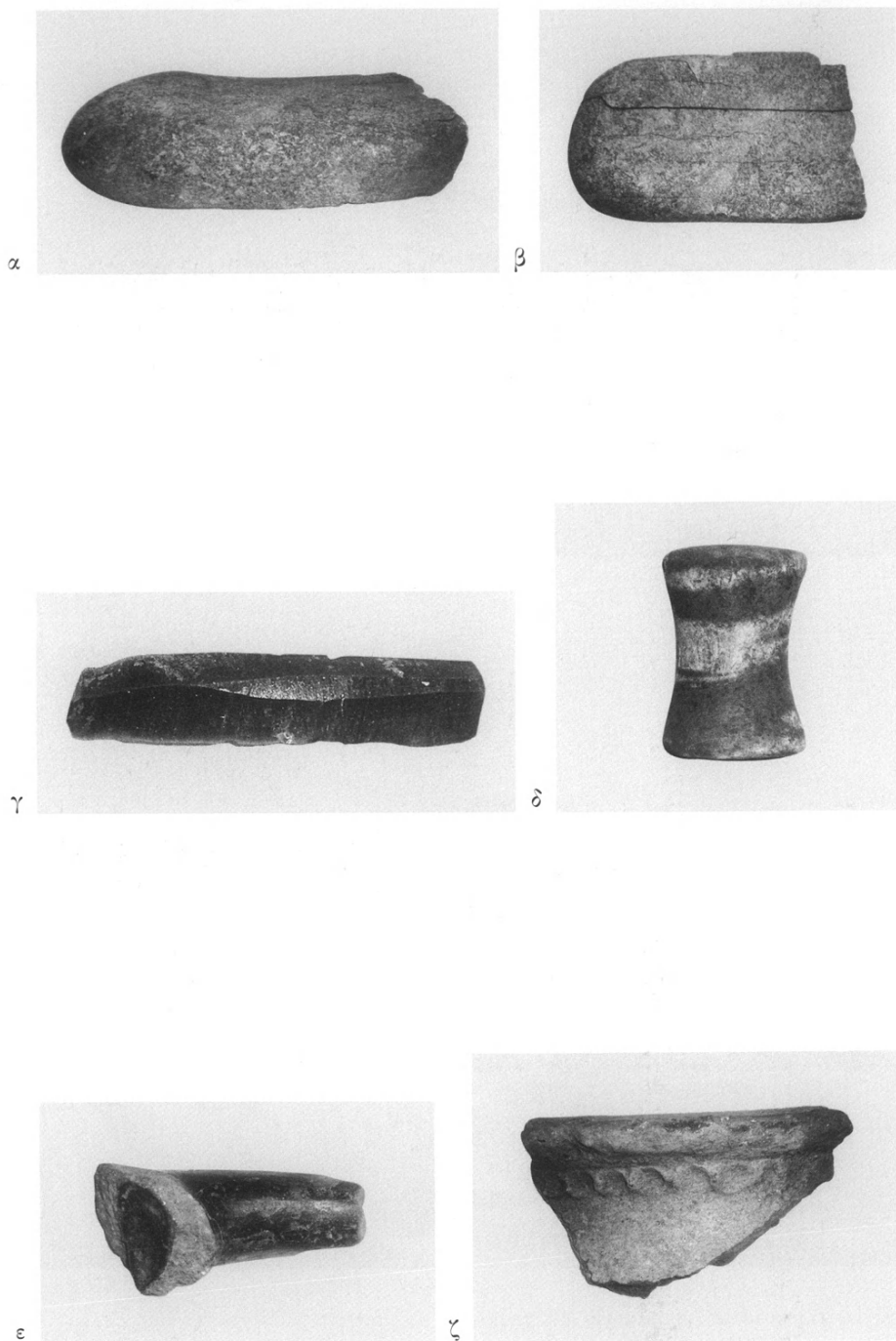
α. Locus 6-096: δακτύλιοι από ὄστρεο *spondylus gaederopus* καὶ περίαπτα ἀπὸ ὀστό, ὅπως βρέθηκαν στὸ πεδίο. β. Locus 6-096: Χάνδρες ἀπὸ ὀστό ἢ ὄστρεο καὶ φύλλα χρυσοῦ, ὅπως βρέθηκαν στὸ πεδίο.

α. Οί χάνδρες καί τρία ἀπὸ τὰ τέσσερα φύλλα χρυσοῦ τοῦ locus 6-096, μετὰ τὴν ἀπομάχρυνσή τους. β. Ἀνθρωπόμορφο εἰδώλιο με ἐγχαράξεις (6292-012).
ὕψ. 10 ἐκ.

α. Τὸ ἀνασκαφικὸ τετράγωνο Z6 μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης ἀπὸ τὰ δυτικά. Στὸ βάθος ἡ περίφραξη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. β. Τὸ ἀνασκαφικὸ τετράγωνο Z6 μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης ἀπὸ τὰ βόρεια· διακρίνεται στὸ βάθος τὸ ἐσώτερο τοξοειδὲς τεῖχος τοῦ Καστρίου καὶ μπροστὰ οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων 33, 35 πὺ ἀνεσκάφησαν ἀπὸ τὴν Bossert.

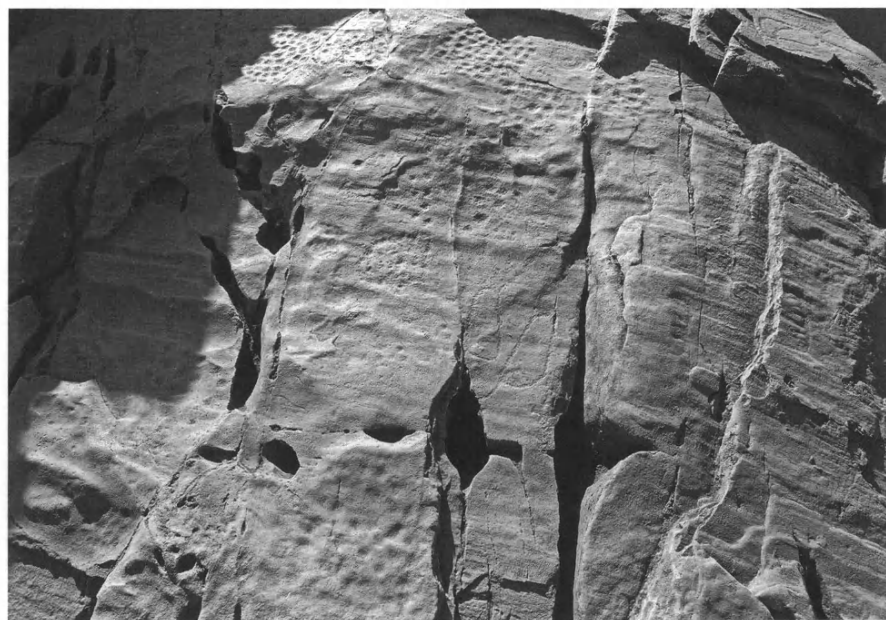
α-β. Λίθινο τριβεῖο. γ. Λεπίδα ὀψιανοῦ. δ. Λίθινος πηνιόσχημος τριπτήρας. ε. Λαβὴ δέπατος ἀμφικυπέλλου. ζ. Τμῆμα χεῖλους πίθου.

α. Τμήμα χείλους πίθου. β. Τμήμα χείλους πίθου.

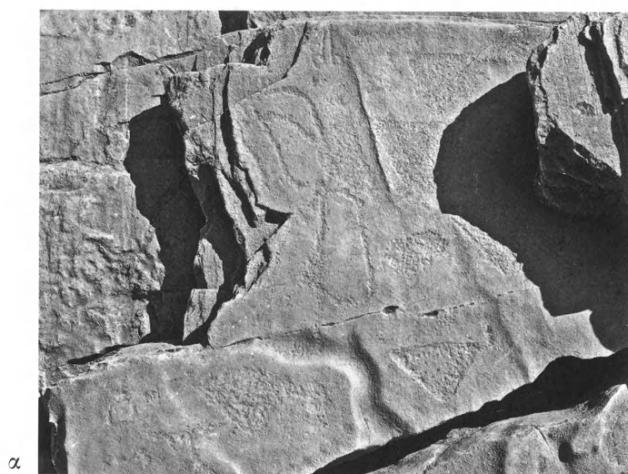
α. Τὸ ὁροπέδιο τοῦ Στρόφιλα ἀπὸ τὰ βορειοανατολικά μὲ ἄποψη τῶν κοντινῶν νη-
σιῶν. β. Τμῆμα τοῦ τείχους πλησίον τῆς πύλης καὶ ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ
2012 (ἄποψη ἀπὸ τὰ βόρεια).

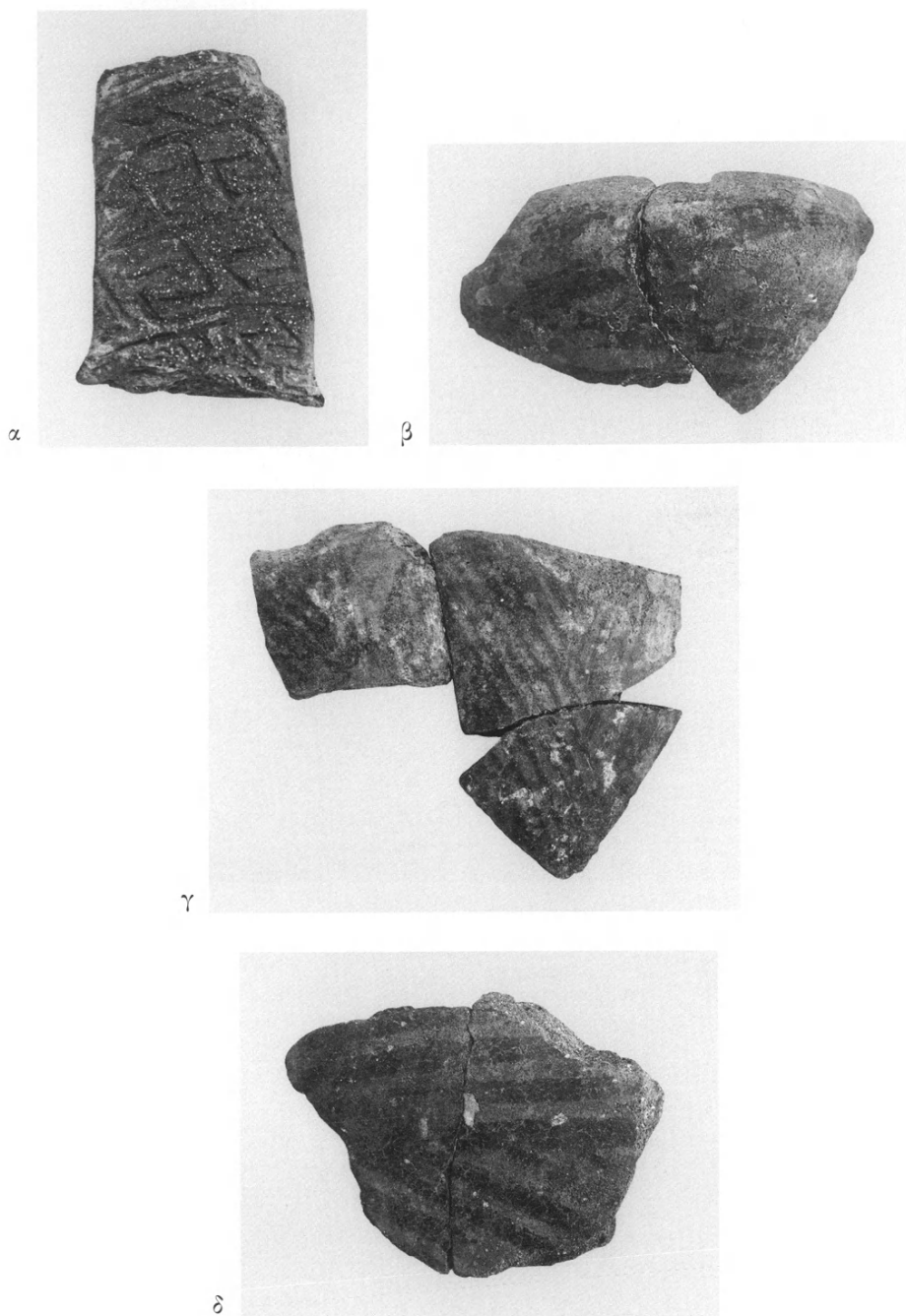
α-β. Βραχογραφήματα έξω από τὸ τεῖχος: α. Κοιλότητες σὲ σπειροειδῆ διάταξη, πλοῖα. β. Κοιλότητες σὲ σπειροειδῆ διάταξη, ζευγὸς πελμάτων.

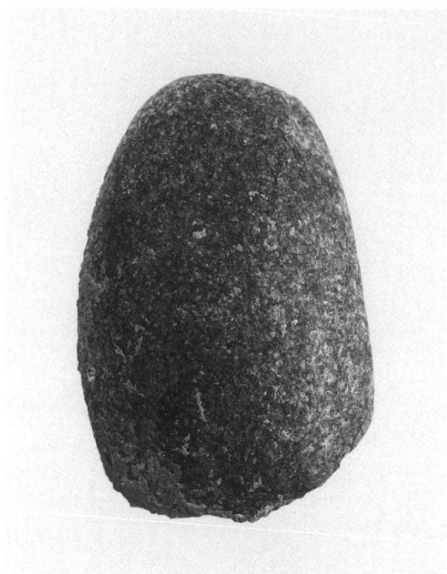
α-β. Βραχογραφήματα έξω από τὸ τεῖχος: α. Ὀμάδα τριῶν πλοίων. β. Παράσταση
μὲ θαλάσσια σκηνή (μέδουσα, δελφίνι), πλοῖα καὶ γεωμετρικά θέματα (τρέχουσα
σπείρα, μαϊάνδρο).

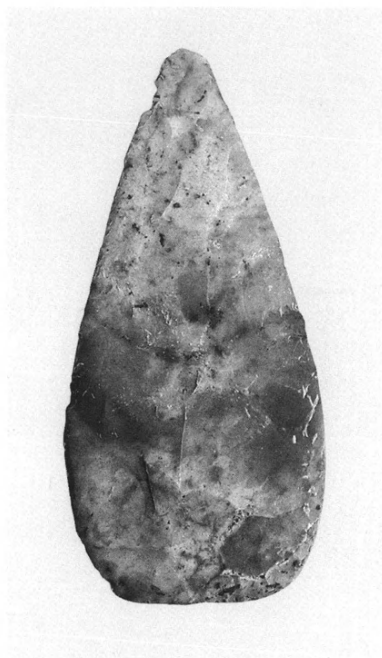
α-γ. Βραχογραφήματα έξω από τὸ τεῖχος: α. Τρίγωνα, πέλμα. β. Παράσταση μὲ πλοῖα, δακτυλιόσχημα θέματα, μαιάνδρους, σπείρα. γ. Φαλλόσχημο καὶ δακτυλιόσχημο θέμα.

α. Λαβή αγγείου με έγχάρακτο μαϊανδρο της Τελικής Νεολιθικής περιόδου. β-δ. Θραύσματα αγγείων με διακόσμηση στιλβωτή ψαθωτή (pattern burnished) της Τελικής Νεολιθικής περιόδου.

α

β

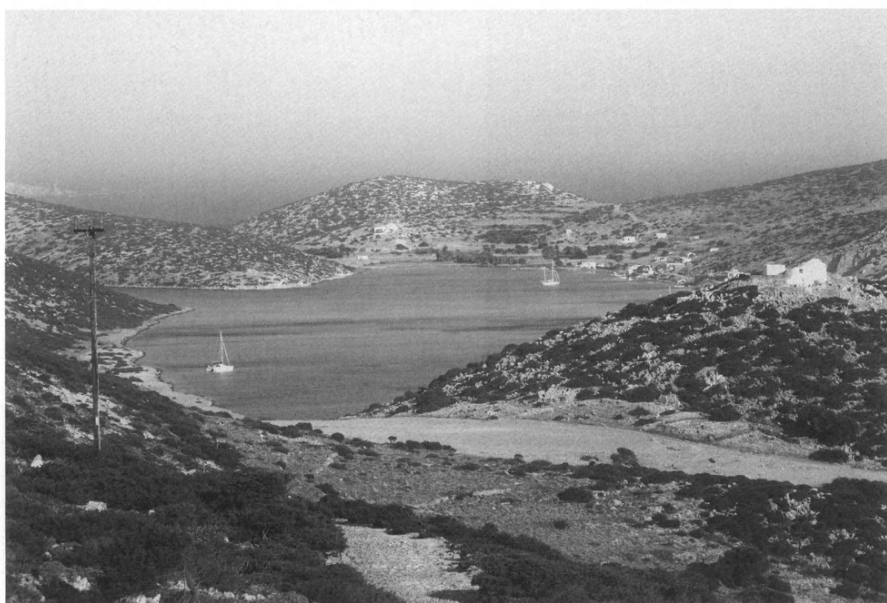

γ

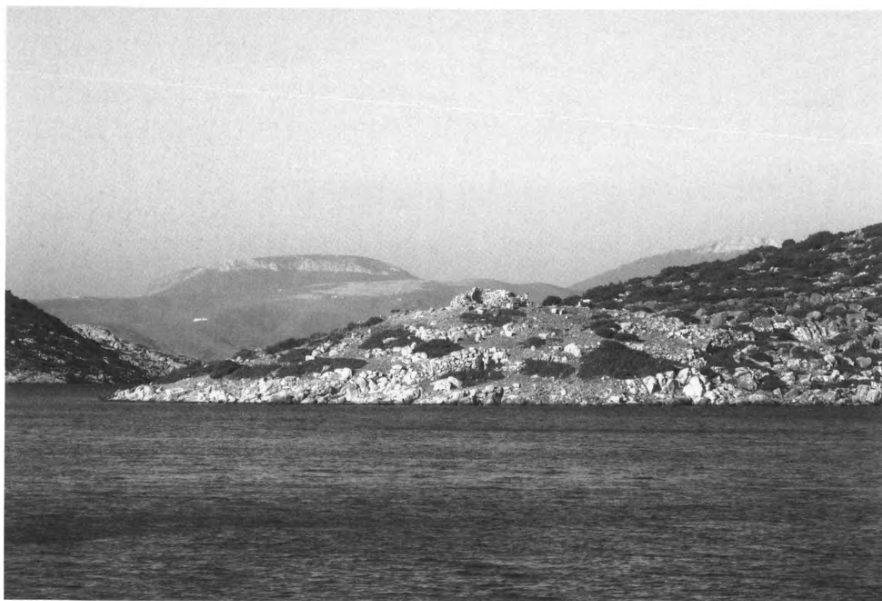

δ

α. Λίθινος πέλεκυς. β. Φυλλόσχημη αίχμη από πυριτόλιθο. γ. Πήλινο ειδώλιο. δ. Κόσμημα από ὄστρεο.

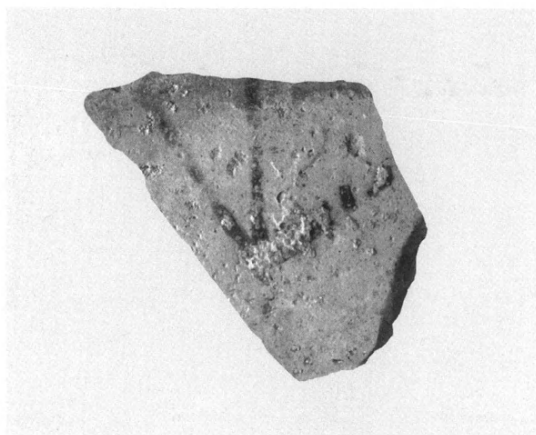
α. Βαθύ. Αεροφωτογραφία τῆς χερσονήσου Πύργος (πηγή Microsoft/Digital Globe).
Ἡ θέση Ἑλληνικὸ καταλαμβάνει τὸ Α ἀκρωτήριο. β. Ὁ κόλπος τοῦ Βαθιοῦ ἀπὸ
τὰ Α. Σὲ πρῶτο ἐπίπεδο τὸ ὕψωμα τοῦ Ἁγίου Νικολάου, στὸ βάθος διακρίνεται
τὸ χωριὸ Ὑξω Βαθύ.

- α. Τὸ ἀκρωτήριο Ἑλληνικὸ ἀπὸ Β, μετὰ τὸν μερικὸ καθαρισμὸ ἀπὸ τῆ βλάστησης.
 β. Ὁ διάδρομος πὺν χωρίζει τὸν τετράγωνο πύργου ἀπὸ τὸ κτήριον στὰ Ν, μετὰ τὸν
 καθαρισμὸ. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πύργου διακρίνεται τὸ σύγχρονο ἀσβεστοκάμινο.

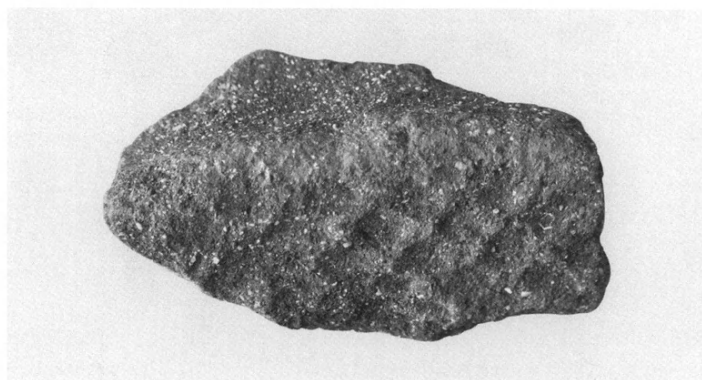
α. Τὸ ὀρθογώνιο κτήριο τοῦ πύργου, μετὰ τὸν καθαρισμό. β. Τὰ ἀρχαῖα οἰκοδομικὰ λείψανα ποὺ ἐντοπίστηκαν στὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα, ἐνταγμένα στὸ ὑπόβαθρο ἀεροφωτογραφίας (πηγή: Κτηματολόγιο Α.Ε.).

α

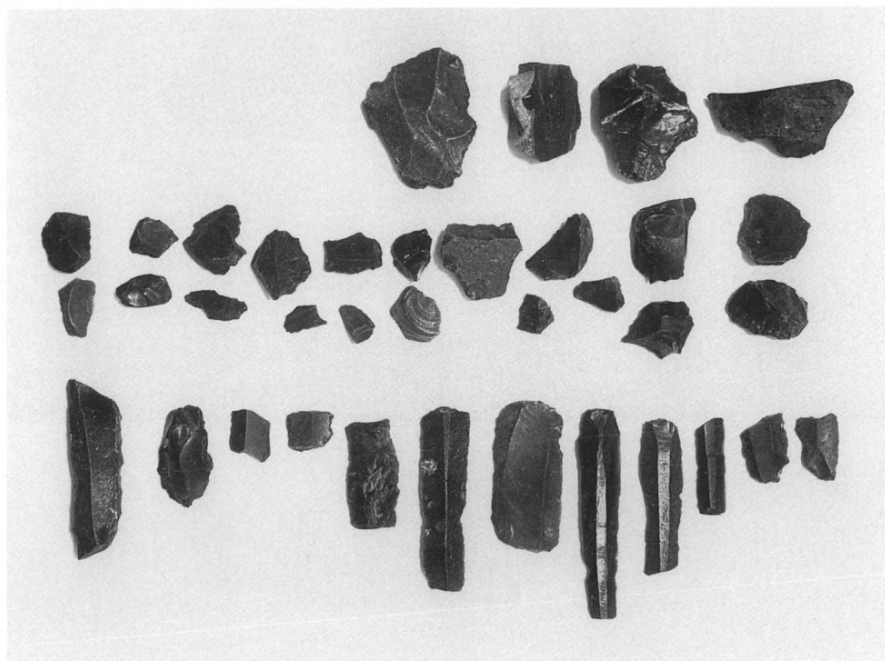

β

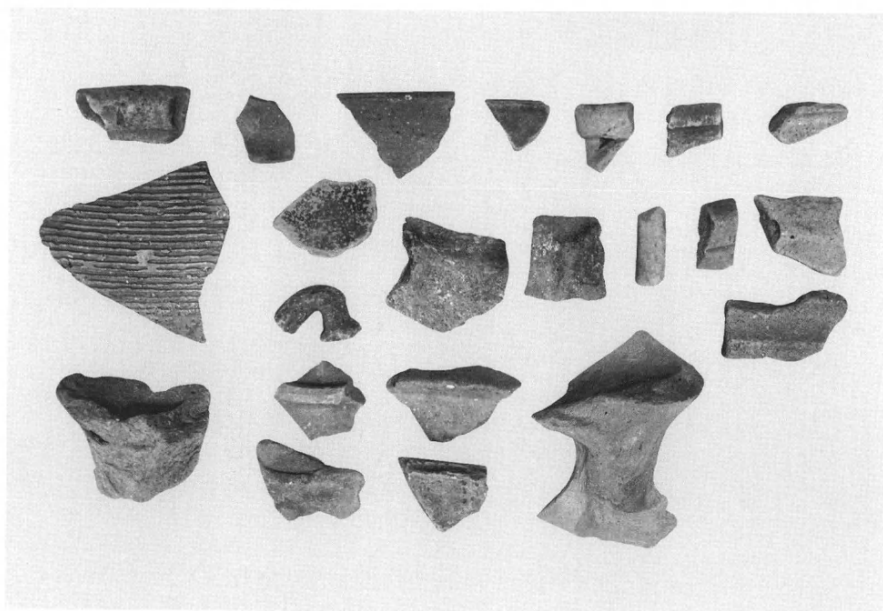
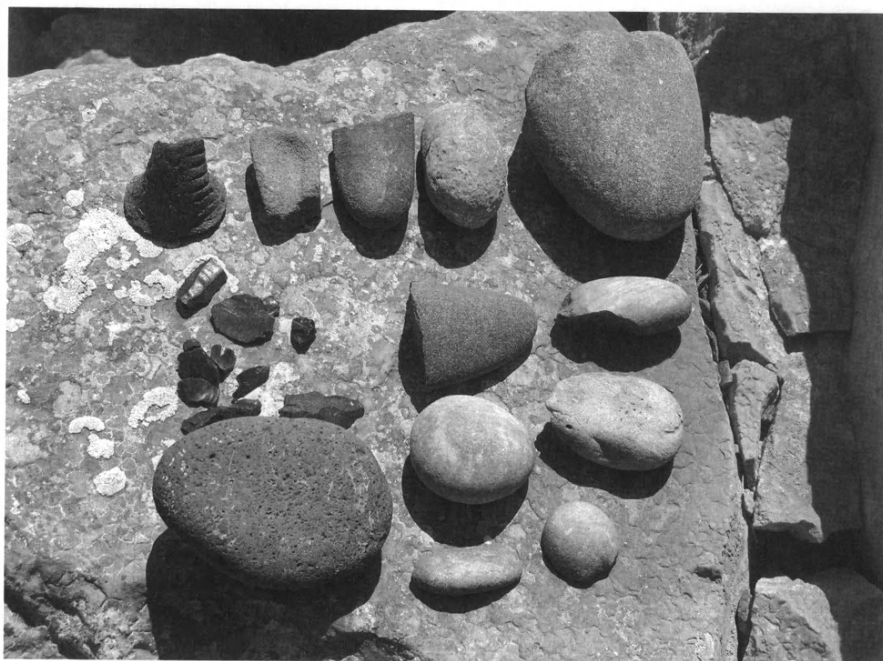

γ

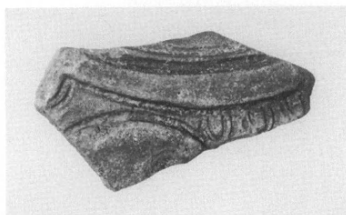
α. Ώστρακο Πρωτοκυκλαδικου (ΠΚ) αγγείου με γραπτή διακόσμηση. β. Τμήμα ΠΚ αγγείου με πλαστική διακόσμηση. γ. Ώστρακο από τόν πυθμένα ΠΚ αγγείου με αποτύπωμα ψάθας.

α. Όγκολιθικός τοίχος της Β άκτῆς, στήν ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου διαμορφώνεται κα-
τάστρωμα ἀνηφορικοῦ δρόμου. β. Περισυλλογή ὀψιανῶν ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ
ἐρευνα.

α. Περισυλλογή λίθινων εργαλείων και κεραμικής (λαβή ΠΚ στάμνου). β. Περισυλλογή επιφανειακής κεραμικής των υστερων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

α

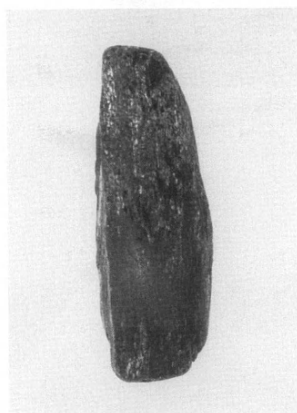
β

γ

δ

ε

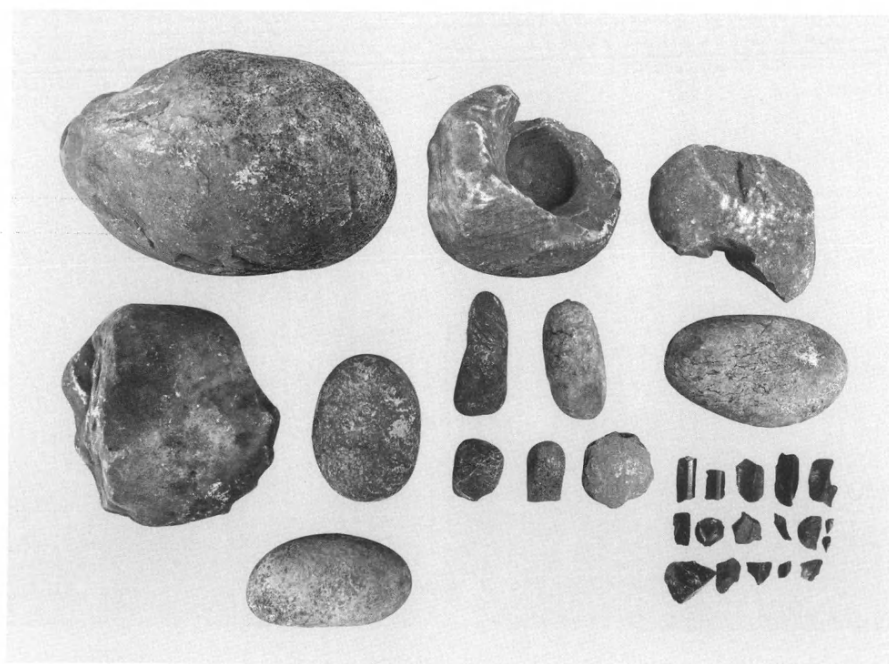
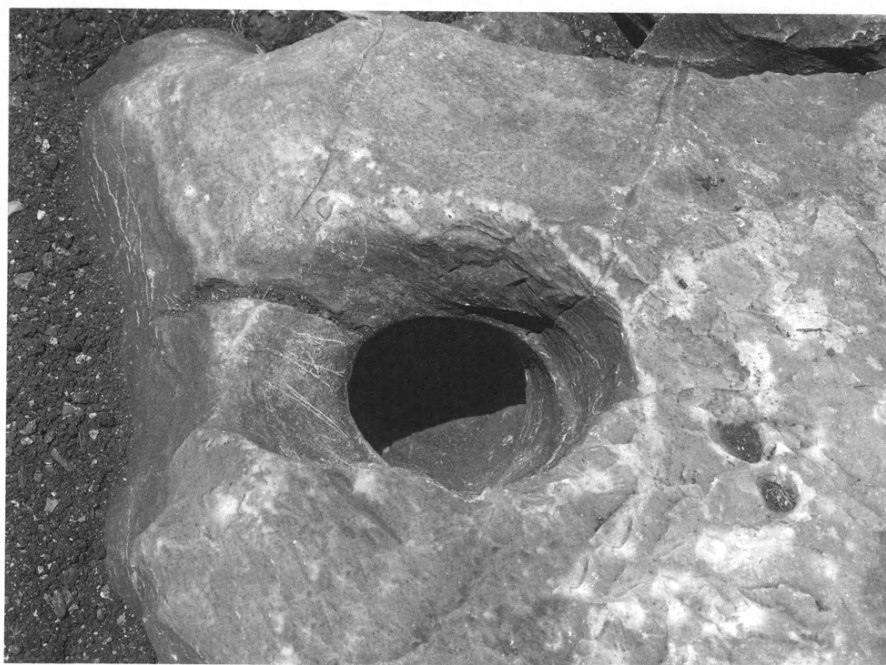

ζ

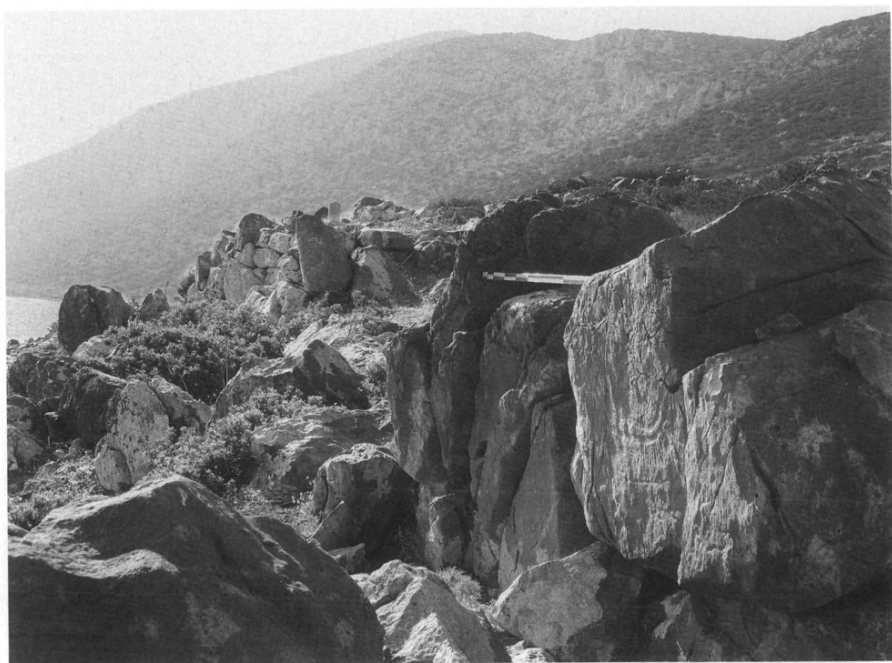

η

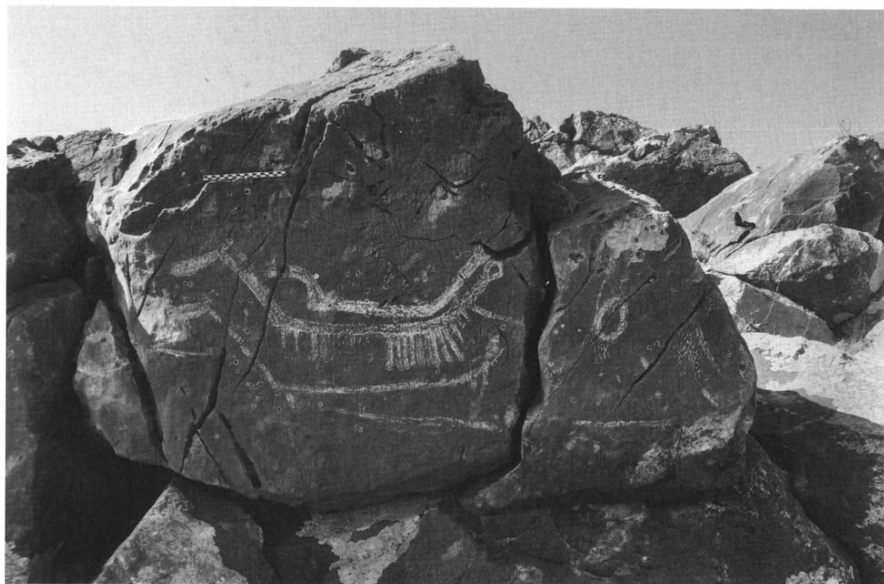
α. Ώστρακο ἐρυθροβαφοῦς ἀγγείου. β-γ. Χάλκινο κορινθιακὸ νόμισμα τῆς ἐποχῆς Ἰουλίων-Κλαυδίων, ἐπιφανειακὸ εὗρημα ἀπὸ τὸν βόρειο ἐξωτερικὸ τοῖχο τοῦ πύργου. δ. Λίθινο τετράγωνο βαρίδι. ε. Τμῆμα λίθινου πελέκεως. ζ. Ἀκέραιη χάλκινη βελόνη. η. Λίθινη χάντρα.

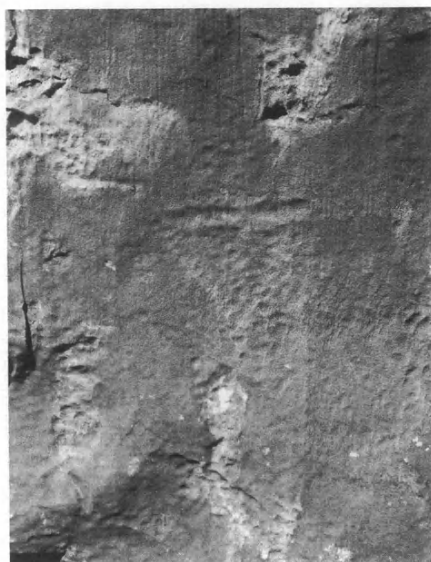
α. Κυκλικό λάξευμα απορροής των όμβρίων υδάτων του πύργου. β. Λίθινα εργαλεία από τή συστηματική περισυλλογή.

α. Τμήμα προϊστορικού αγγείου με όστά, όστρεα καί μικρή λίθινη χάντρα, όπως ανασύρθηκε κατά χώραν από την Α άκτῆ. β. Βραχογραφήματα πλοίων στὴν ἐπιφάνεια δολομιτικῶν ἀσβεστολίθων κτισμένων σὲ τοῖχο-παραστάδα ἀτραποῦ, ποὺ ὁδηγοῦσε στὴν ἀκρόπολη.

α. Ἡ βραχογραφία τῶν πλοίων. Ἡ ἐπικρουστή παράσταση τῶν κωπήλατων σκα-
φῶν ἔχει τονιστεῖ μὲ κιμωλία. β. Ἡ «πυλίδα τῶν πλοίων» καὶ τὸ πλακόστρωτο
μονοπάτι, μετὰ τὸν καθαρισμό.

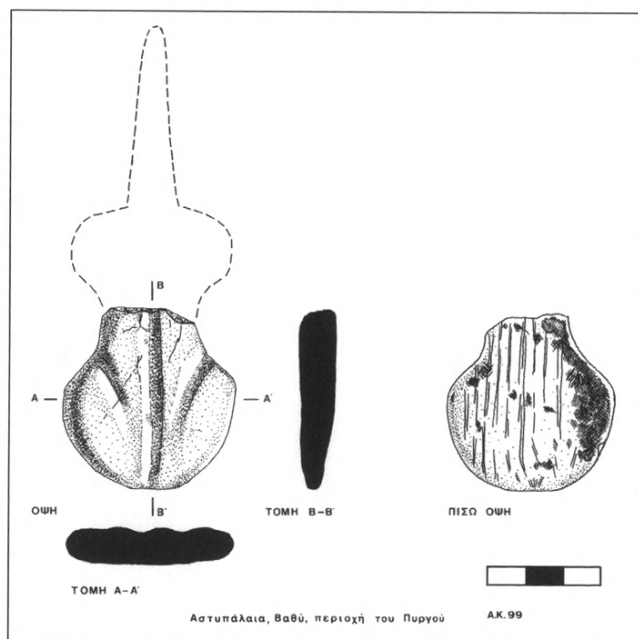
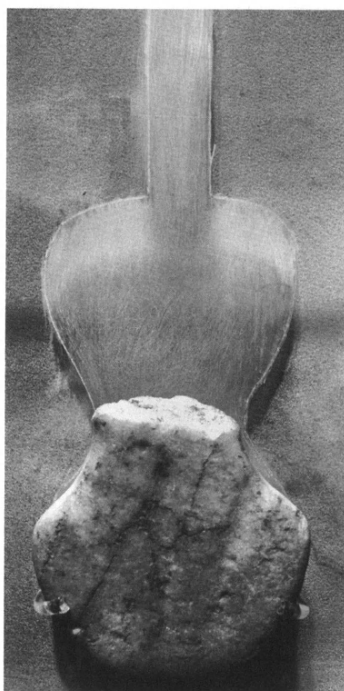
α. Αναφύομενοι φυσικοί βράχοι, διακοσμημένοι με επίκρουστες παραστάσεις, σχηματίζουν μονοπάτια που οδηγούν στο ανώτερο πλάτωμα της ακρόπολης. β-γ. Μεγάλος βράχος, την κατακόρυφη επιφάνεια του οποίου καλύπτουν επίκρουστα τριγωνικά έγχειρίδια.

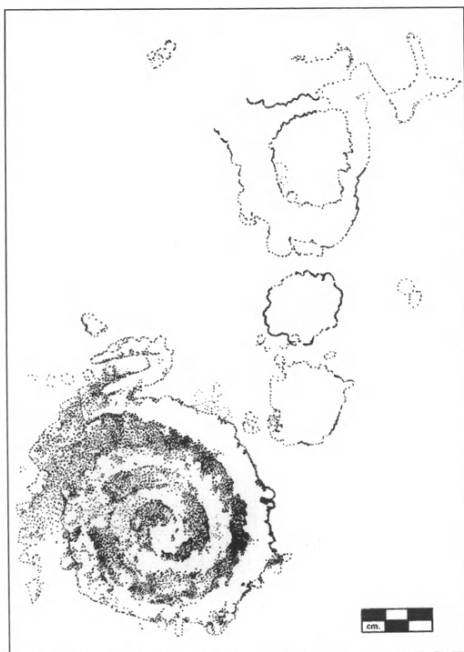
α. Ἐπίπεδος βράχος με ἐπίκρουστες παραστάσεις σπειρῶν καὶ ἀδιάγνωστων θεμάτων. β. Ζευγὸς ἐπίκρουστων ἐγχειριδίων στὸ ἀπολαξευμένο μέτωπο ἀναφυόμενου βράχου.

α. Ἐπικρουστες παραστάσεις ἀβάκων στοὺς βράχους τῶν ἀναλημμάτων τῆς Β ἀκτῆς. β. Ἐπικρουστες σπεῖρες μονῆς ἢ διπλῆς περιέλιξης στοὺς βράχους τοῦ ἀνώτερου πλατώματος.

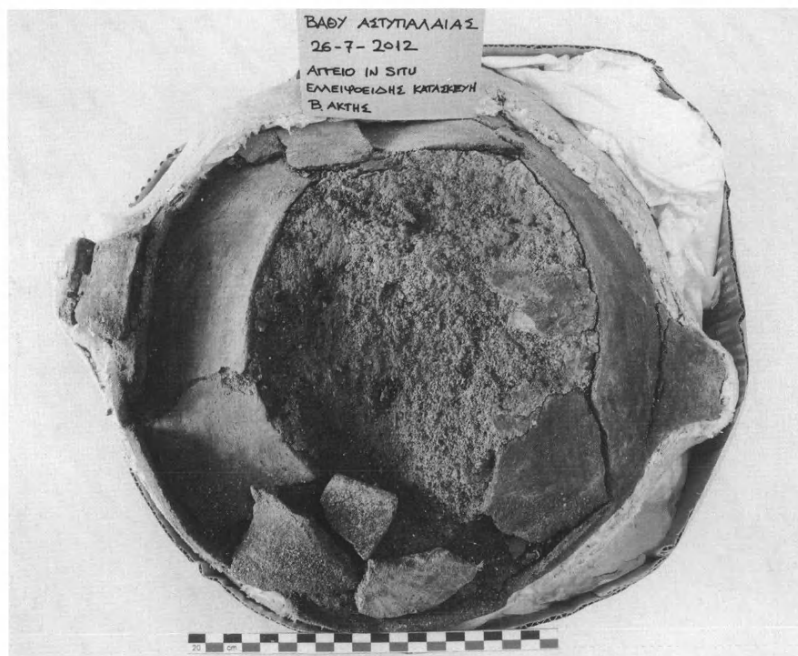
α. Τμήμα μαρμάρινου βιολόσχημου ειδωλίου (2008, περισυλλογή Χρ. Ντούμα).
Μουσείο Αστυπάλαιας. β. Σχέδιο του ειδωλίου της εικ. 34 (Νίκος Σεπετζόγλου).

α. Ἐπίκρουστη παράσταση σπείρας καὶ γραμμικοῦ θέματος σὲ βραγχόλιθο ὀγκολι-
θικοῦ τοίχου-ἀναλήμματος τῆς Β ἀκτῆς. β. Σχέδιο τῆς βραχογραφίας τῆς ἀνω-
τέρω εἰκόνας (Νίκος Σεπετζόγλου).

α. Η Π-σχημη κατασκευή Π8 και ο όγκολιθικός τοίχος-ανάλημμα της Β κεραίας της. β. Βόρεια ακτή. Τοξοειδής κατασκευή βυθισμένων βραχολίθων και επίπεδη «εξέδρα» (Κ 16). Στο άριστερό (δυτικό) μισό της διακρίνεται θαμμένο το άγγείο των πιν. 100α-β.

α. Λίθινα πώματα σκεπάζουν τὸ ἀγγεῖο πὺ βρέθηκε in situ στὴν ἐξέδρα K16. Ἡ σωστική του ἀνάστυψη ἔδειξε ὅτι περιβαλλόταν ἀπὸ κατασκευὴ λίθων καὶ πλακῶν, καὶ ὅτι περιεῖχε ὅστὰ βρεφικοῦ ἐγχυτρισμοῦ. β. Ὁ Πρωτοκυκλαδικὸς κρατήρῖσκος, ἐγκιβωτισμένος, στὸ Ἐργαστήριο Συντήρησης.

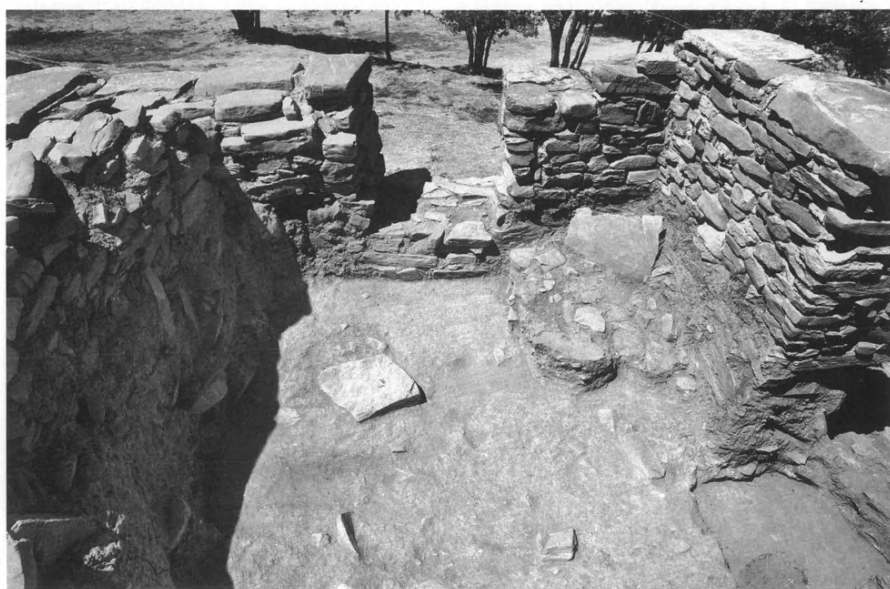
Κυκλικά όρύγματα λαξευμένα στο πωρολιθικό στρώμα της Β ακτής.

α. Ο Χώρος 7 πρὶν τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν. β. Χαρακτηριστικὸ κομμάτι τῶν κο-
νιαιμάτων ποὺ ἀφαιρέθησαν ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα ἀνάμεσα στοὺς Χώρους 7 καὶ 8.

α. Ἡ νοτιοανατολική γωνία τοῦ Χώρου 7 μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν πλακῶν. β. Ἡ νοτιοανατολική γωνία τοῦ Χώρου 7. Διακρίνεται τμήμα πίθου καὶ ὁ λίθος (ἴσως σκαλοπάτι) κάτω ἀπὸ αὐτό.

α. Γωνία από κονίαμα in situ από τὸν Χῶρο 7. β. Τὸ παράθυρο στὸ βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου 8.

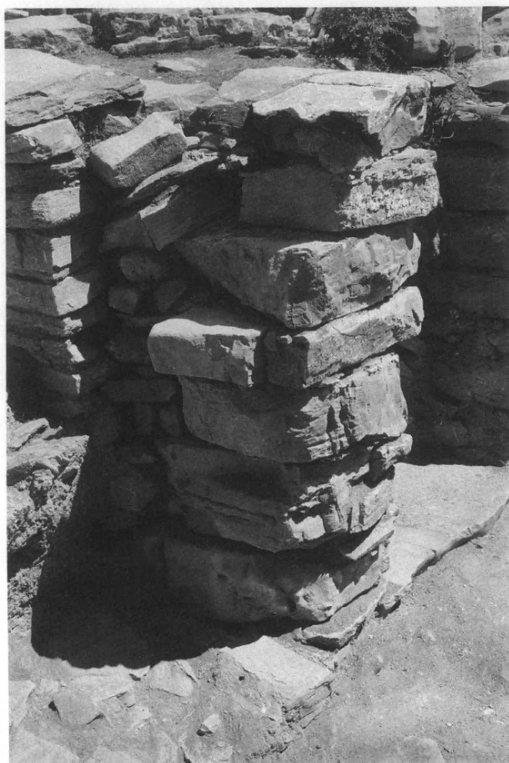
α. Κονίαμα κόκκινου χρώματος με λευκές ταινίες πάνω στο κόκκινο από τόν Χώρο 8. β. Λοπάδα από τόν Χώρο 8.

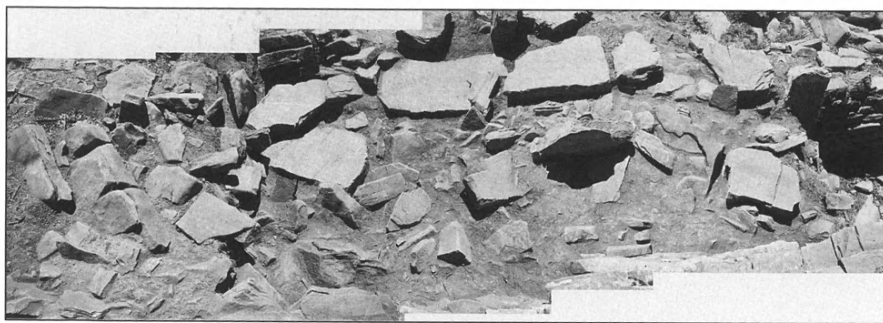
α. Ο Χῶρος 9 ἀπὸ νότια πρὶν τὴν ἑναρξὴ τῶν φετινῶν ἐργασιῶν. β. Τμῆμα τῆς συγκέντρωσης κονιάματος διακοσμημένο με λευκὴ ταινία με ἀποτύπωμα σπάγγου ποὺ χωρίζει μελανὴ ἀπὸ ἐρυθρὴ ἐπιφάνεια ἀπὸ τὸν Χῶρο 9.

α. Συγκέντρωση όστράκων πίθου στο κεντρικό τμήμα του Χώρου 9. β. Τò παράθυρο του Χώρου 9.

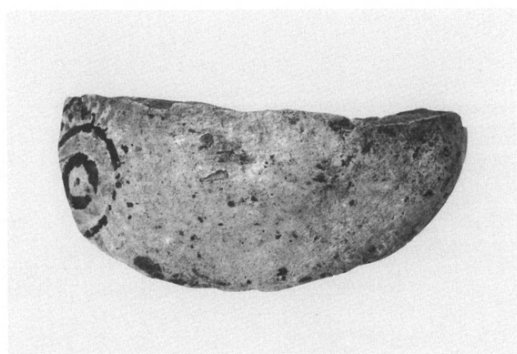
α. Ἡ δυτική ἀπόληξη τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Χώρου 9. β. Ὁ Χῶρος 9 μετὰ τὸ τέλος τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

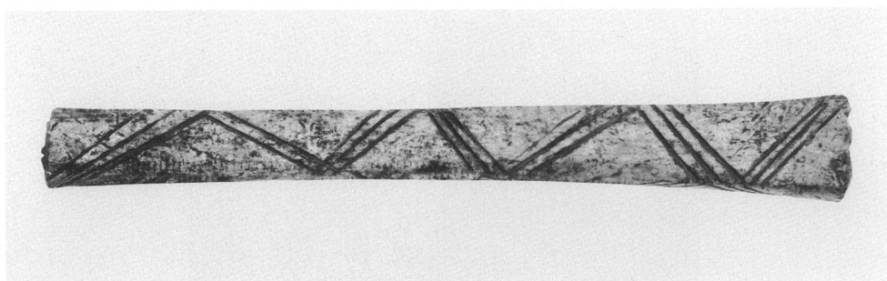
α. Πρίν τήν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος τοῦ Διαδρόμου 10. Ἐνδεικτική εἰκόνα ἐπιφανειακοῦ στρώματος. β. Τò κατώτερο ἐπίπεδο τοῦ Διαδρόμου 10 τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

α

β

γ

α-γ. Διάδρομος 10: α. Λαβή αγγείου κλασικής-έλληνοιστικής περιόδου. β. Τμήμα από αρύβαλλο αρχαϊκών χρόνων. γ. Όστείο αντικείμενο ιστορικών χρόνων.

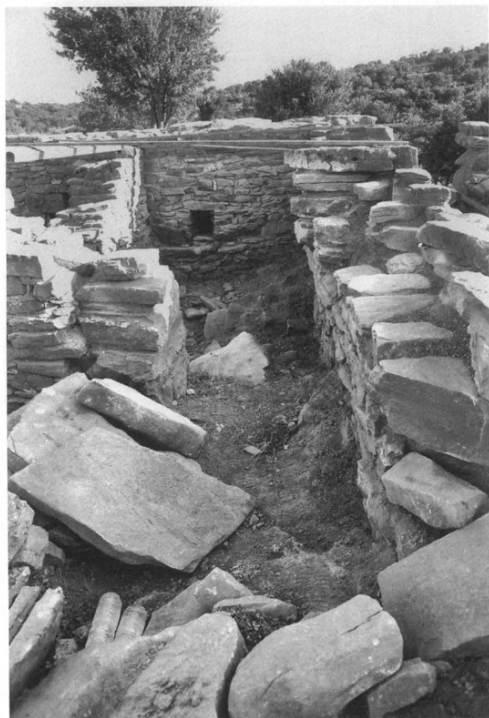
α-β. Διάδρομος 10: α. Προχοΐδιο. β. Πυριατήριο.

α-β. Διάδρομος 10: α. Τμήματα αγγείων in situ από τὸ κατώτερο στρώμα. β. Κυλινδρικά τμήματα άπανθρακωμένων ξύλων ποικίλης διαμέτρου.

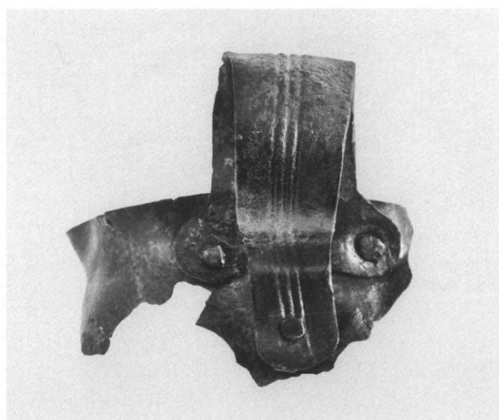
α. Ἐπίμηχες τμήμα ἀπανθρακωμένου ξύλου σὲ ἐπαφή μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Διαδρόμου 10. β. Ἄνοιγμα πρὸς τὸ Διάδρομο 21.

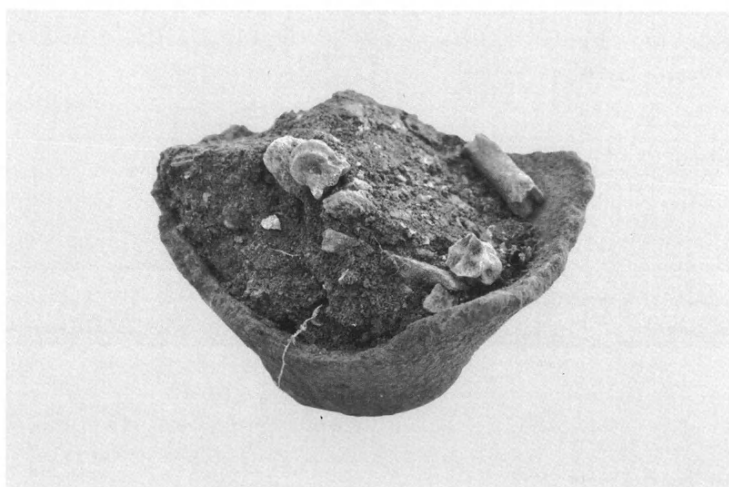
α. Χώρος 11, πρὶν τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴν ἀνασκαφὴ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. β. Νοτιοανατολικὸ καὶ κεντρικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 26.

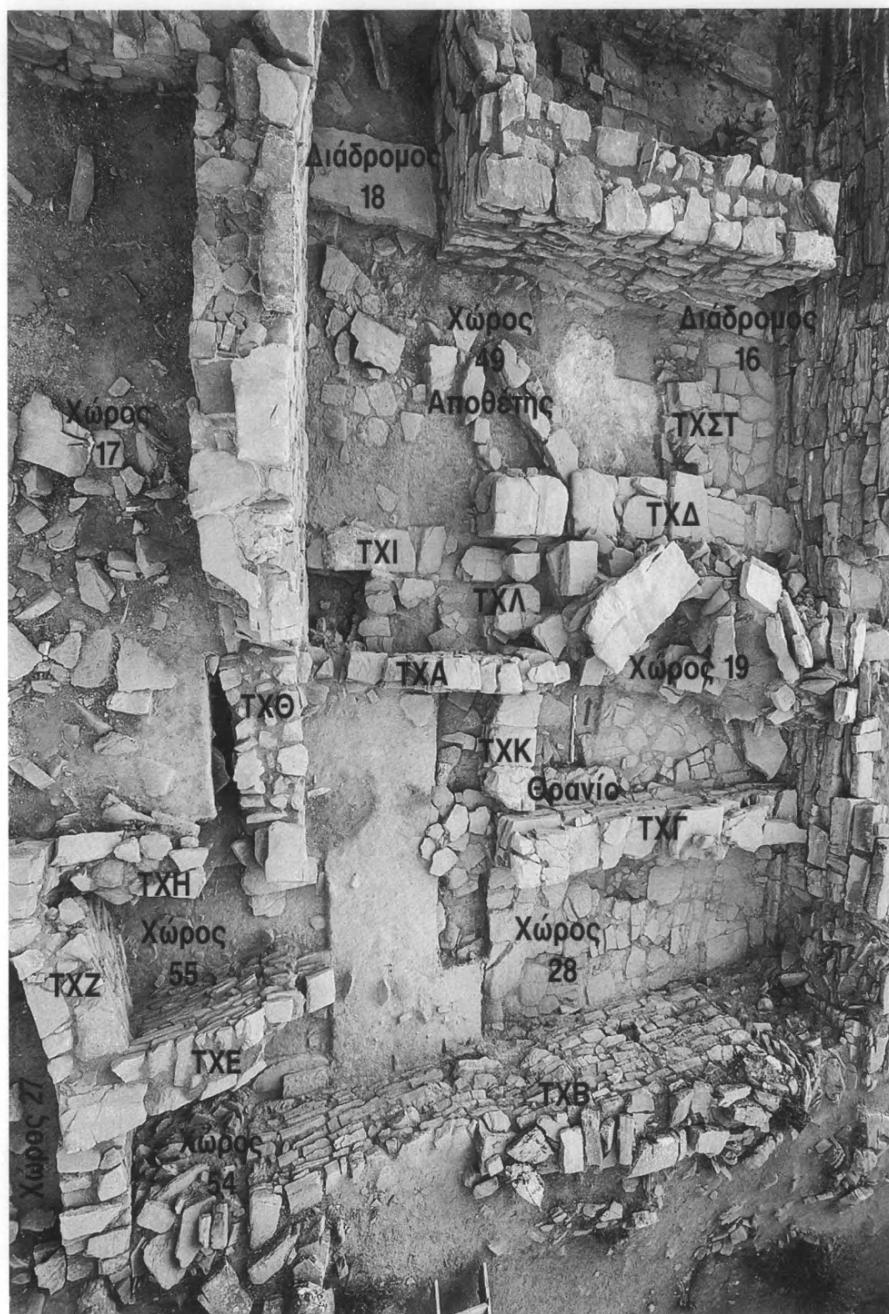
α. Χώρος 26, οί τεράστιοι λίθοι στο κατώτερο φετινό επίπεδο της ανασκαφής. β. Χώρος 53, κατώτερο επίπεδο της φετινής ανασκαφής.

α-β. Χῶρος 26: α. Χάλκινο κύπελλο in situ. β. Λαβή καὶ χεῖλος τοῦ χάλκινου ἀγγείου.

α. Τμήματα καρποδοχῶν in situ μεταξύ τῶν Χώρων 26 καὶ 53. β. Ἀστράγαλοι καὶ κόκαλα τῆς μιᾶς ἐκ τῶν τριῶν καρποδοχῶν ἀπὸ τοὺς Χώρους 26 καὶ 53.

Γενική άποψη των Χώρων 18, 19, 28, 49, 54 και 55 μετά το τέλος τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

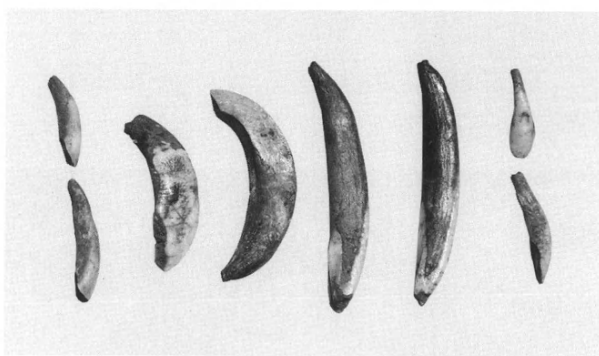
α. Λιθορριπή στη βορειοανατολική γωνία του Χώρου 19. β. Ἐπέκταση ἀνατολικοῦ τοίχου (σφράγισμα εἰσόδου-λιθосωρός) μεταξύ τῶν Χώρων 17 καὶ 55.

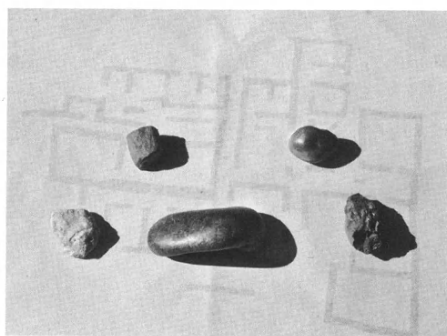
α. Νοτιοδυτικό τμήμα Χώρου 19, πρὶν τὴν ἀφαίρεση τῆς ἀνατολικῆς νησίδας πη-
λοχώματος. β. Νοτιοανατολικό τμήμα Χώρου 19 (ἀφαίρεση τμήματος τῆς νότιας
λιθορριπῆς), τμήμα κέρατου ζώου.

α

β

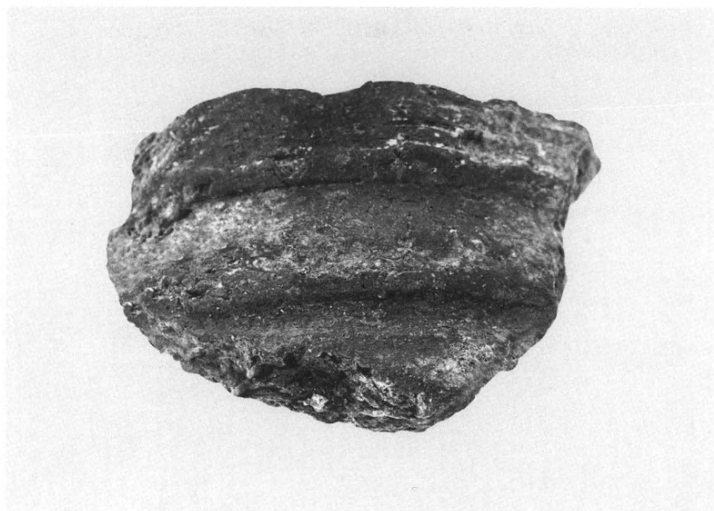

γ

α-γ. Νοτιοανατολικό τμήμα Χώρου 19: α. Τμήματα αγγείων in situ. β. Νύχια και δόντια ζώων. γ. Βότσαλα.

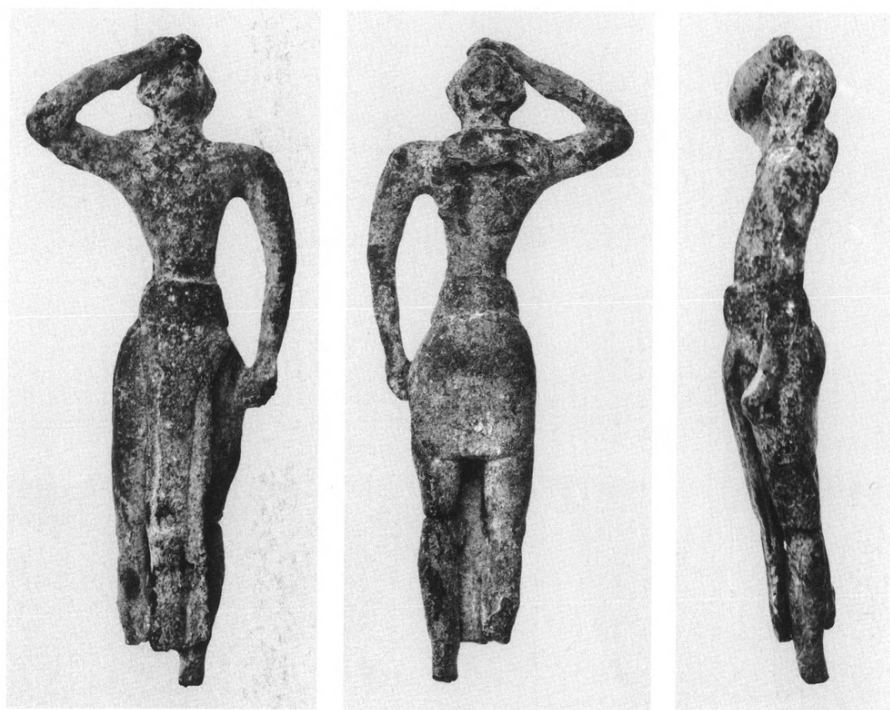
α-β. Χῶρος 19: α. Πλακόστρωτο δάπεδο στή νότια πλευρά. β. Κατασκευή - θρανίο
στο νοτιοδυτικό τμήμα.

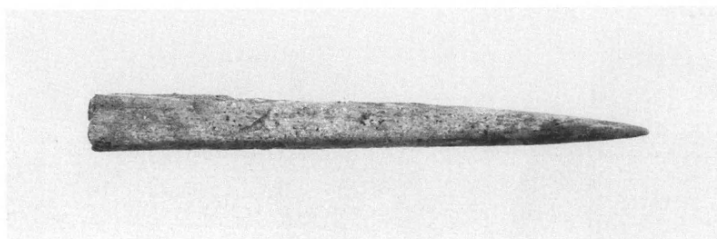
α. Τμήμα από ύψηλή βάση πήλινου μινωικού λύχνου από τόν Χώρο 28. β. Ανατολικό τμήμα Χώρου 28, τμήμα του πλακόστρωτου δαπέδου του άνω ορόφου.

α. Νοτιοανατολική γωνία του Χώρου 28, ανατολικό άνοιγμα εισόδου. β. Χάλκινο
ειδώλιο και άγγείο in situ από τον Χώρο 28.

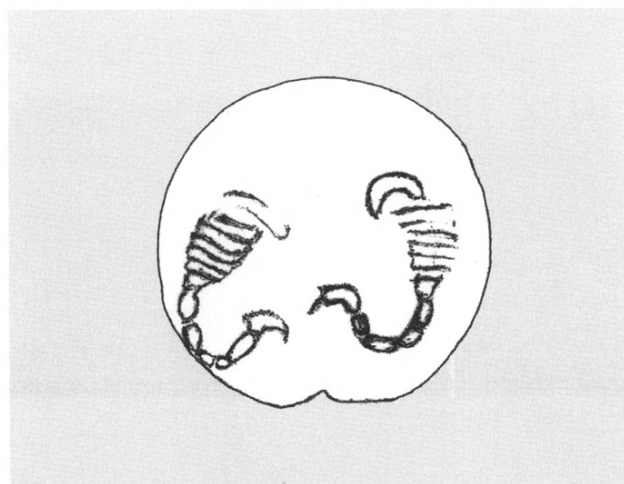
α-γ. Χάλκινο ειδώλιο λατρευτῆς ἸΜ ΙΑ περιόδου ἀπὸ τὸν Χῶρο 28.

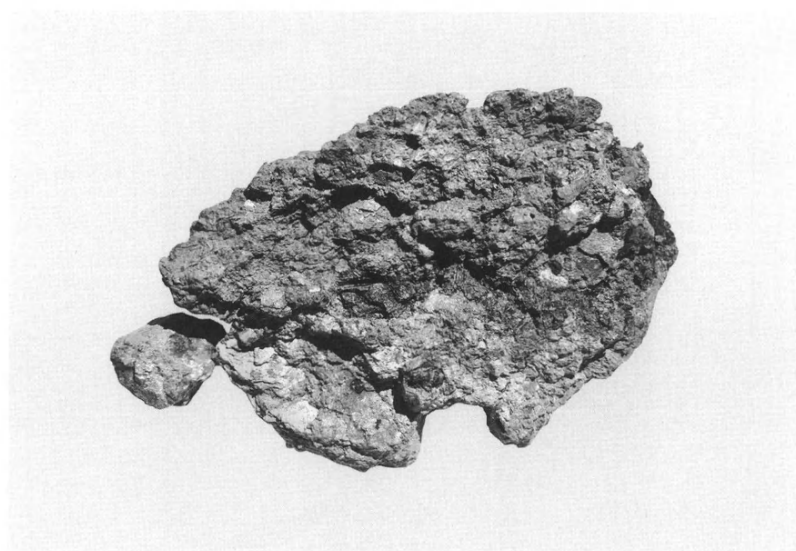
α-β. Ανατολικό τμήμα Χώρου 28: α. Οστέινο εργαλείο. β. Συστάδα κυπέλλων
πάνω από το πλακόστρωτο δάπεδο.

α. Ανατολικό τμήμα Χώρου 28, πλακόστρωτο δάπεδο. β. Χώροι 27, 54 και 55, κατώτερο επίπεδο.

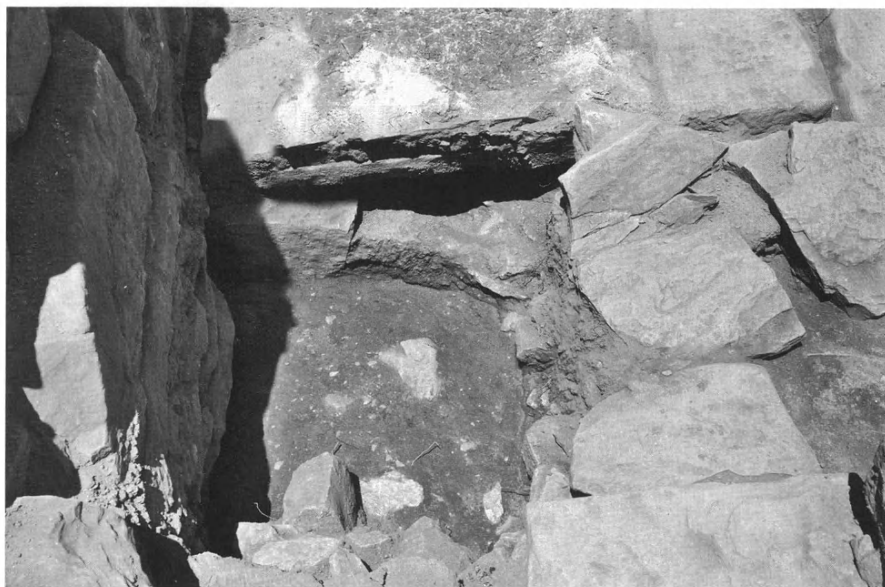
- α. Σφραγίδα από στεατίτη με παράσταση σκορπιῶν ἀπὸ τοὺς Χώρους 54 καὶ 55.
 β. Πιθανὴ ἀπεικόνιση ἑπτασφόνδylου σκορπιοῦ τῆς σφραγίδας ποὺ βρέθηκε πάνω
 ἀπὸ τοὺς Χώρους 54 καὶ 55.

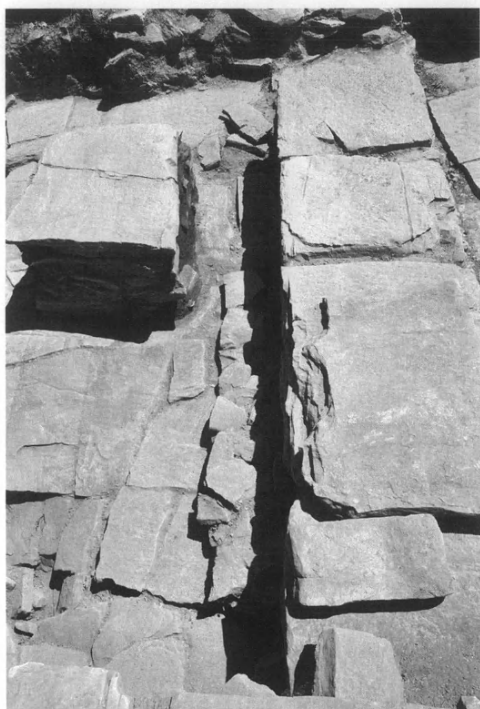
α. Βορειοδυτικό τμήμα Χώρου 49, τμήμα καμένου ξύλου. β. Ανατολικό τμήμα Χώρου 49, δείγμα από καμένο πηλό και ξύλο.

- α. Τοίχος μεταξύ Χώρων 49 και 15 μετά τη συντήρηση, κατώφλι Διαδρόμου 18.
β. Κεντρικό τμήμα Χώρου 49, κατασκευή-άποθήκης.

α. Νοτιοδυτικό τμήμα Χώρου 49, σύστημα απορροής των υδάτων. β. Χώρος 52, μετά την αφαίρεση των πρώτων όγκων μεγάλων λίθων.

α. Χῶρος 52, πιθανὸν θρανίον δυτικὰ τοῦ βωμοῦ. β. Ἀνατολικὸν τμήμα Χώρου 30, πλακόστρωτο δάπεδο μετὰ τὸν καθαρισμὸν.

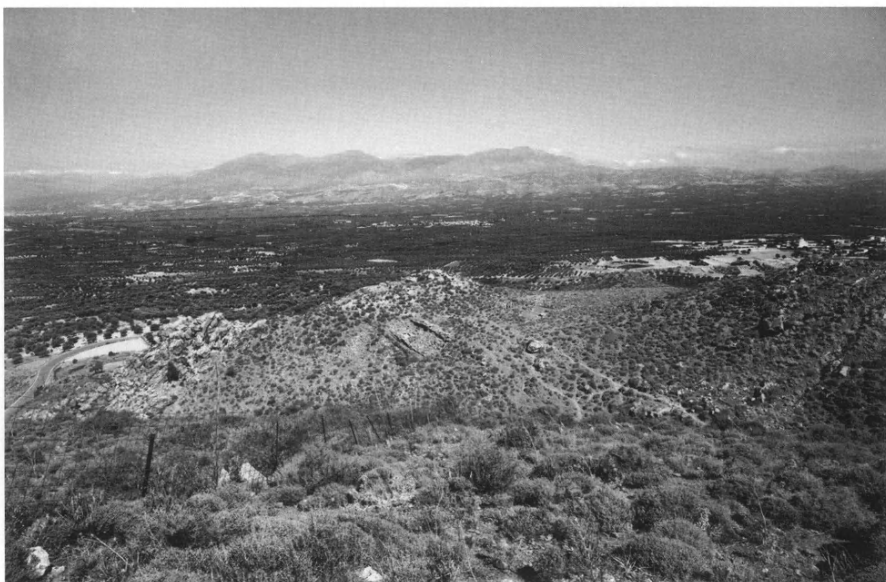
α. Τελική εικόνα τών Χώρων 30, 50, 51, 52 μετά τη συντήρηση και τόν καθαρισμό. β. Τρόπος στερέωσης του νοτιοδυτικού ανοίγματος του Χώρου 9 πριν τις εργασίες συντήρησης.

α. Στερέωση του δυτικού τοίχου του Διαδρόμου 10. β. Ο ΤΧΘ μετά την ολοκλήρωση των εργασιών συντήρησης και στερέωσής του.

Μετά τις εργασίες συντήρησης του ΤΧΕ, Χώρος 55.

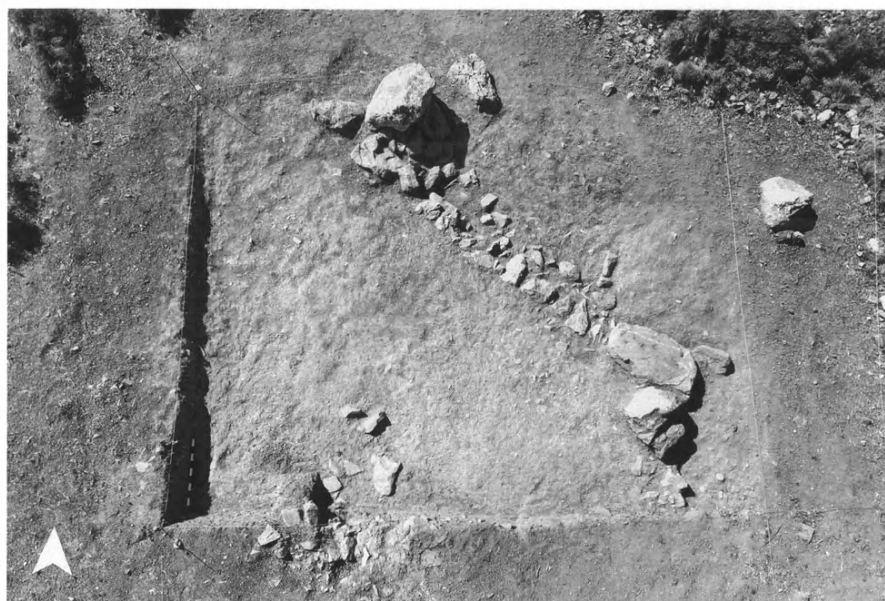
α. Τὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς πεδιάδας τῆς Μεσαρᾶς καὶ τὰ Ἀστερούσια ἀπὸ Β (μὲ βέλος ἡ θέση τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ τῆς Κουμάσας). β. Ὁ μινωικὸς οἰκισμὸς τῆς Κουμάσας στὶς Κορακιές (κέντρο) καὶ τὸ νεκροταφεῖο στὴ θέση Τσαχαλιᾶς (ἀριστερὰ) ἀπὸ ΝΑ.

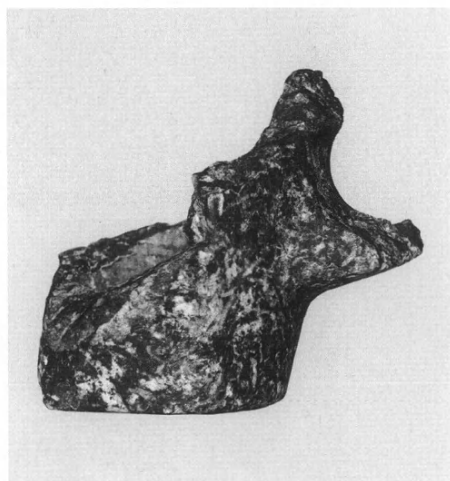
- α. Τὸ μεγάλο κτήριο τοῦ Τομέα 1 πρὶν τὴν ἔναρξιν τῶν νέων ἀνασκαφῶν (ἀπὸ ΝΔ).
β. Τὸ μεγάλο κτήριο τοῦ Τομέα 1 μετὰ τὸ πέρας τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

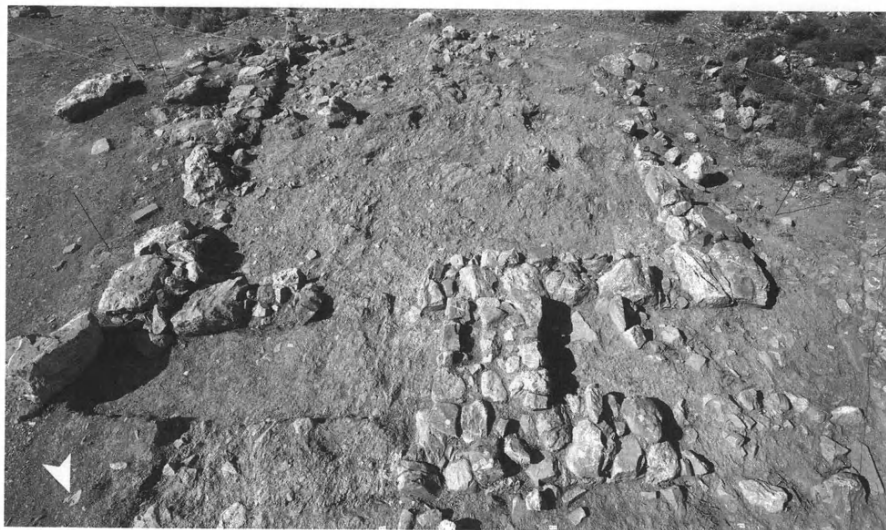
α. Χώρος 4 (Α-Β) του κτηρίου του Τομέα 1 με ἀρίθμηση τῶν ὀρατῶν τοίχων.
 β. Χώρος 4Α μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ βαθύτερου στρώματος.

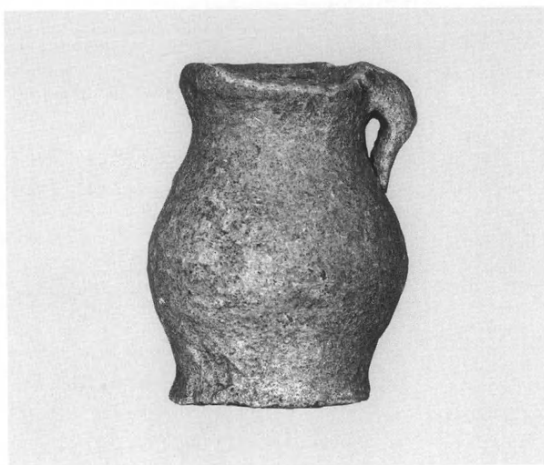
α. Τομέας 2. β. Χώρος 2 του κτηρίου του Τομέα 3 (από ΒΑ).

α-β. Πῶμα λίθινου νεοανακτορικοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸν Χῶρο 2 τοῦ Τομέα 3. γ. Τμῆμα
λίθινου κυπέλλου ἀπὸ τὸν Χῶρο 6 τοῦ Τομέα 3.

α. Τομέας 4 (από ΒΑ). β. Προχοϊδιο από την είσοδο του Χώρου 1 (Τομέας 4).

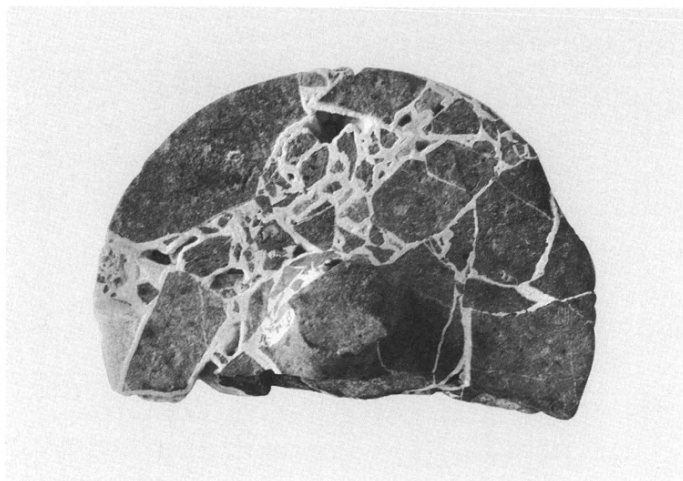
α. Προχοϊδίο από την είσοδο του Χώρου 1 (Τομέας 4). β. Τὸ νεκροταφεῖο τῆς Κουμάσας ἀπὸ Α (μὲ βέλη σημειώνονται δύο ἀπὸ τοὺς σωροὺς χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ξανθουδίδου).

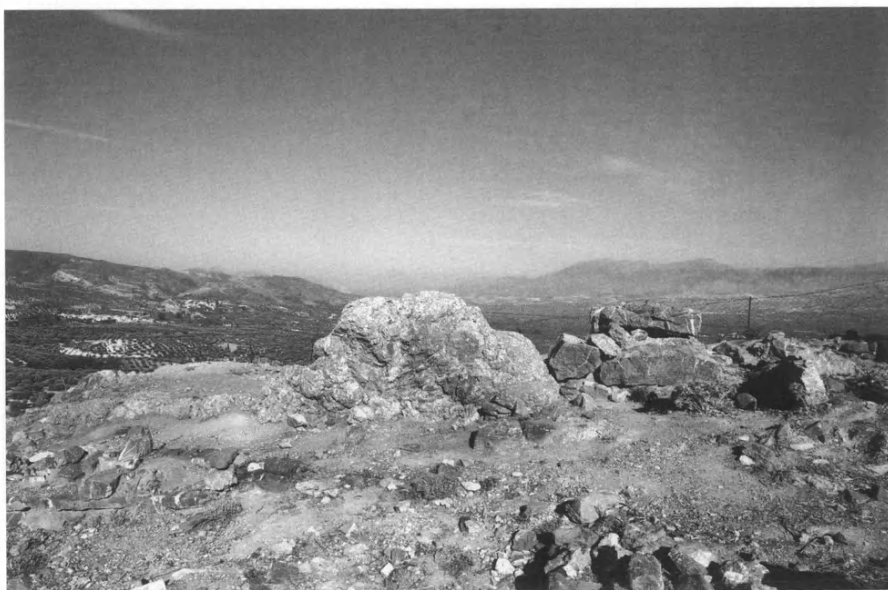
α. Θολωτός τάφος Ε από ΝΑ. β. Πρόσκτισμα του θολωτού τάφου Ε (Τομέας 6)
από ΒΑ.

α. Θολωτός τάφος Β από ΒΑ. β-γ. Τομέας 7: β. Κυλινδρική σφραγίδα από στεα-
τίτη. γ. Θηριομορφικό περίαπτο από έλεφαντόδοντο.

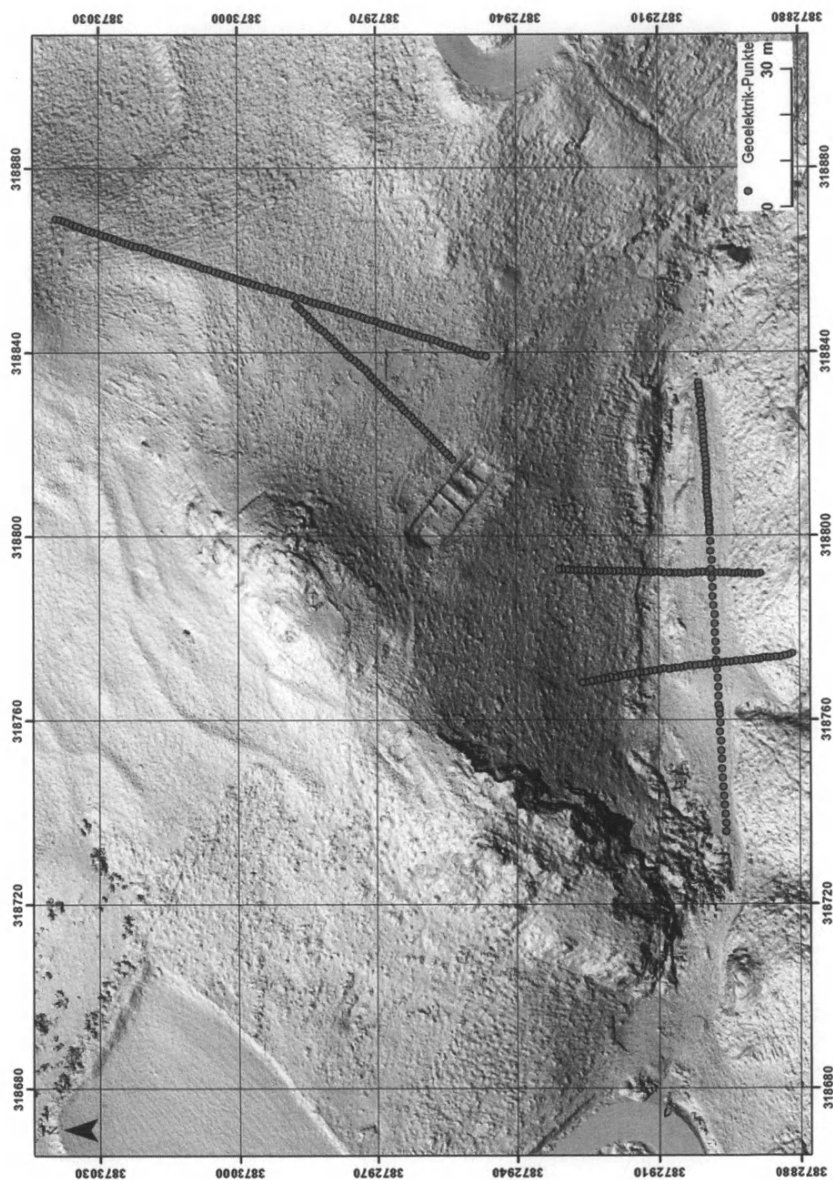
α-β. Τομέας 7: α. Πῶμα λίθινου ἀγγείου. β. Λίθινες ψῆφοι.

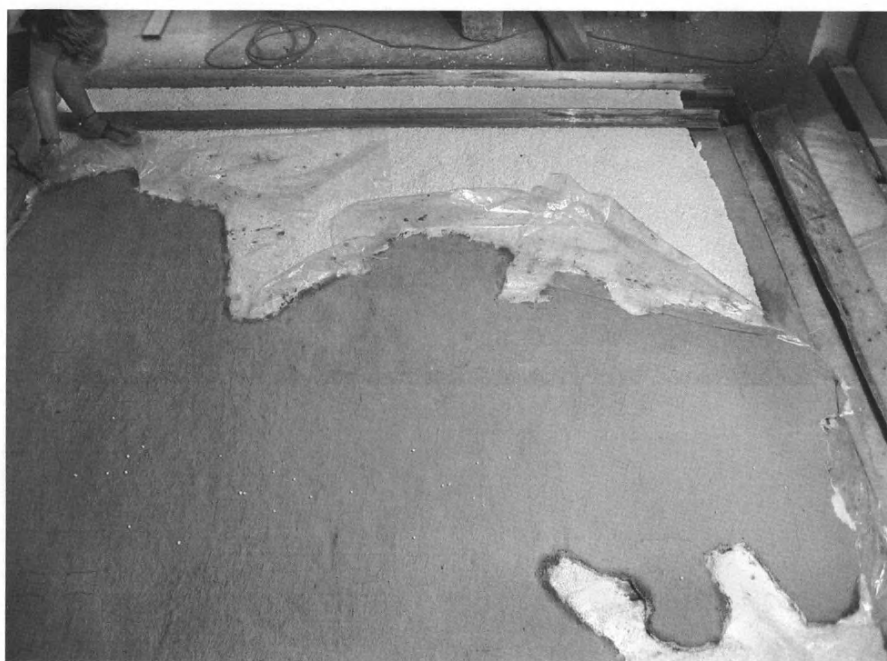
α. Θολωτός τάφος Β από ΒΑ. β. Χῶρος «ἱεροῦ» (Τομέας 8) ἀπὸ ΝΑ. Στὸ κέντρο τῆς φωτογραφίας διακρίνεται ὁ κάθετος βράχος πὺλ ὀρίζει πρὸς ΝΑ τὸν προαὐλίου χῶρο τοῦ «ἱεροῦ».

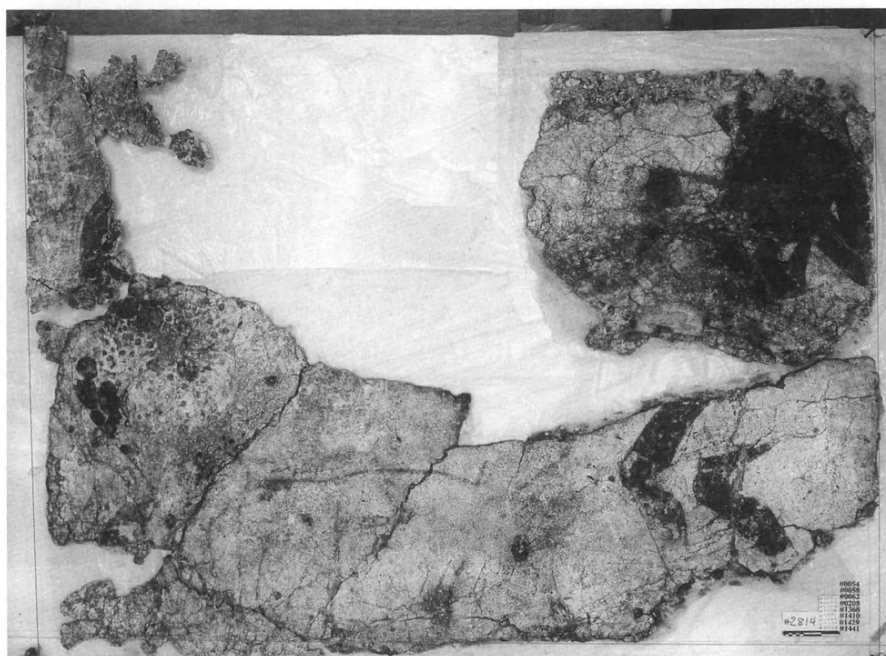
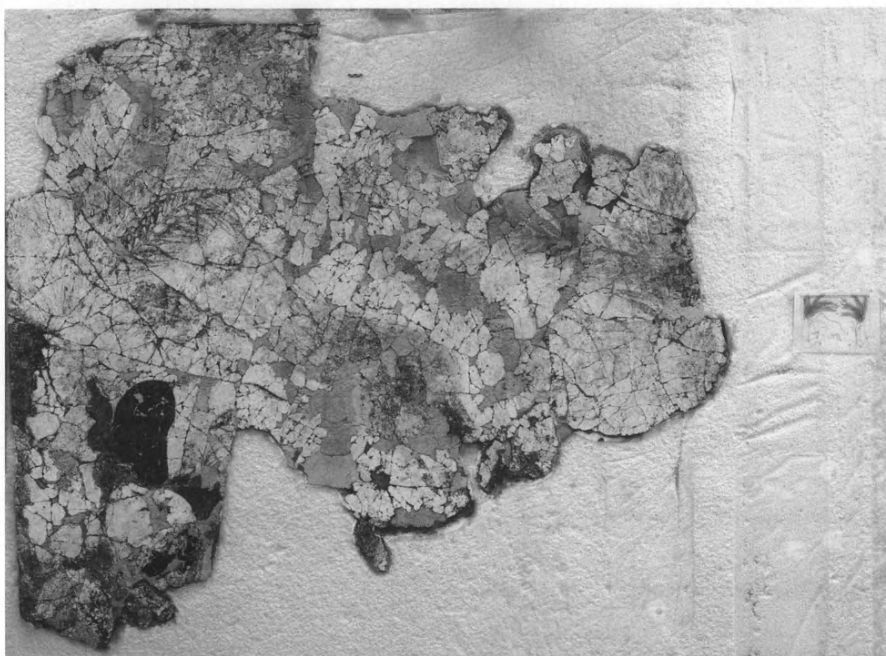
α. Χώρος 1 του «ίερού» (Τομέας 8) από ΒΑ. β. Digital Terrestrial Model της περιοχής της Κουμάσας.

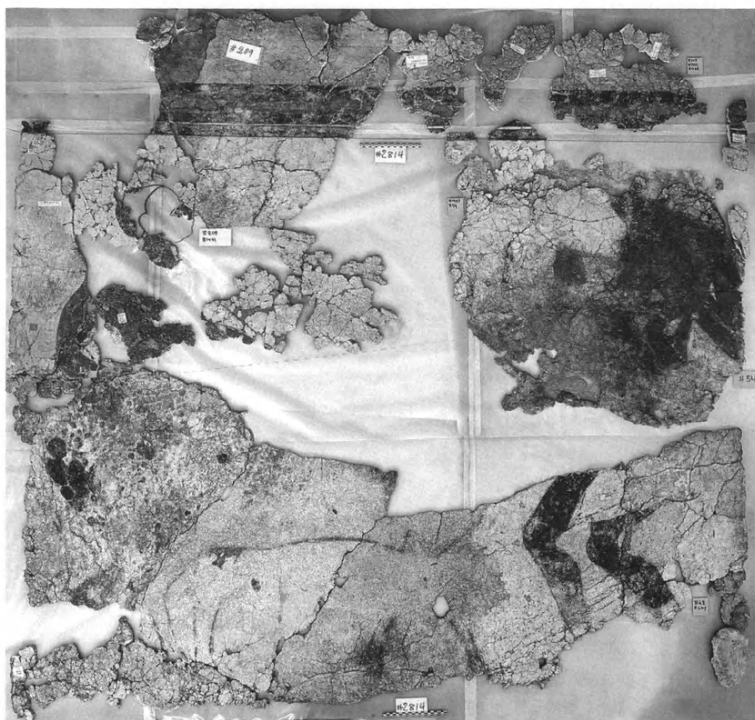
Σημεία γεωηλεκτρικής έρευνας στην περιοχή του οικισμού της Κουμάσας.

α. Τοιχογραφία φοινικισειδών: ανασύνθεση σε άμμοδόχο. β. Ενίσχυση όπισθιας επιφάνειας.

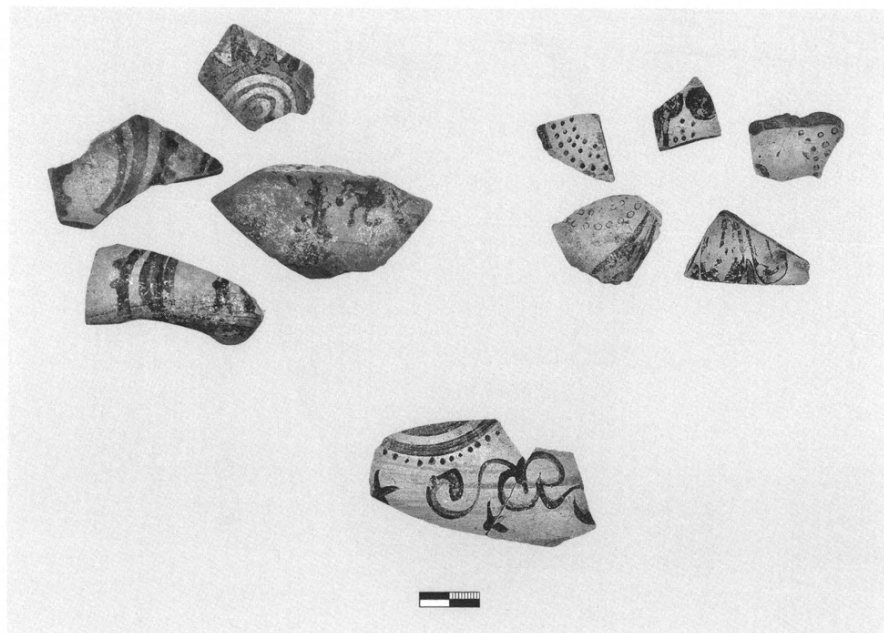
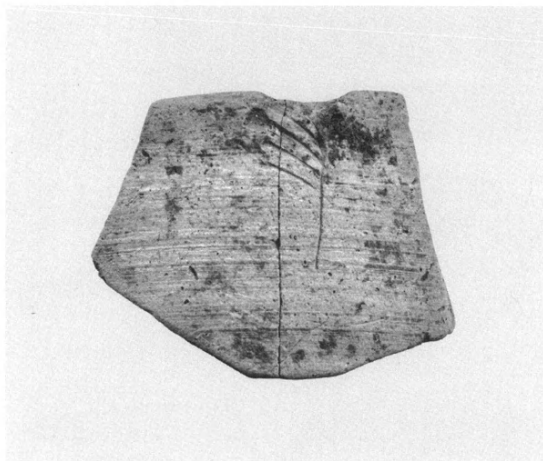
Ἡ τοιχογραφία τῶν φοινικοειδῶν: α. Ἀνασυγκροτημένη σὲ φορητὸ πίνακα. β. Ἡ τοιχογραφία Σύλληψης Ταύρου πρὶν ἀπὸ τὴ συντήρησή της.

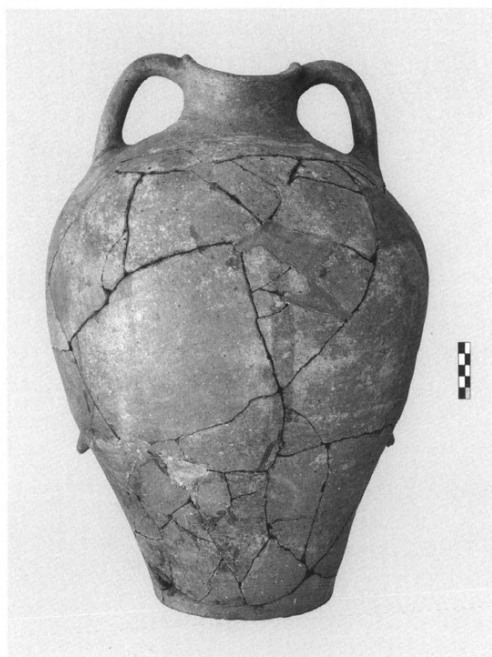
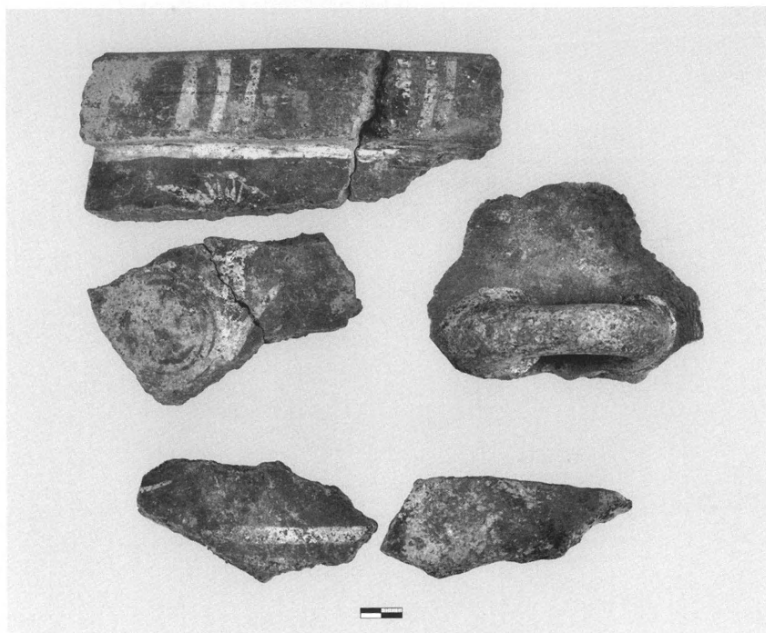
- α. Τοιχογραφία Σύλληψης Ταύρου: έτοιμη για ανασυγχρότηση σέ φορητό πίνακα.
β. Τὰ γύψινα ἐκμαγεῖα κλινῶν μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή τους.

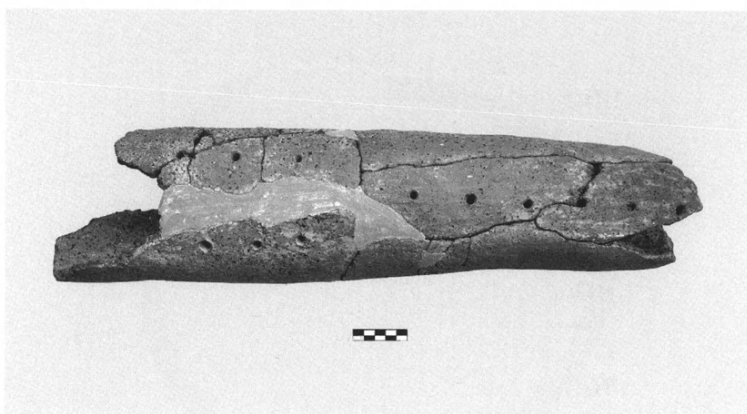
Τομέας Α. Ἡ Ἀποθήκη Πίθων μὲ ἐπανατοποθετημένους πίθους.

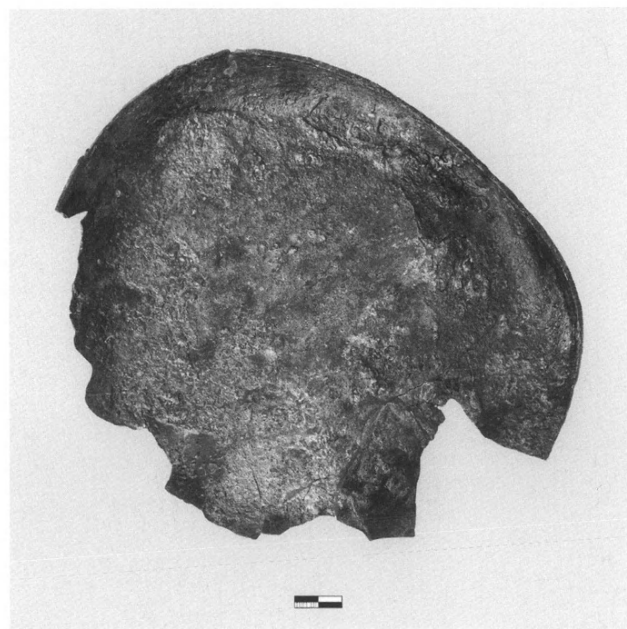
α. Θραῦσμα κλειστοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο μὲ ἐγχάρακτο σημεῖο γραφῆς. β. Κομμάτια λεπτότεχνων ἀγγείων, μὲ διακόσμηση ρυθμῶν τῆς «εἰδικῆς ἀνακτορικῆς παράδοσης».

α. Κομμάτια καδόσχημου πίθου με διακόσμηση «light on dark», από τό «Κτήριο του ΒΔ Τομέως». β. Ψηλός αμφορέας με έλλειψοειδές στόμιο από τό «Σπίτι τής Ράμπας».

α. Πήλινο σωληνοειδές σκεῦος με σειρές μικρῶν ὀπῶν, βιοτεχνικῆς χρήσης. β. Ἰδιό-
τυπος «κέρνος», σὲ μορφὴ τριποδικῆς χύτρας.

α. Χάλκινη στεφάνη, άγνωστης χρήσης. β. Πρηχή χάλκινη φιάλη, παραμορφωμένη
από την έκθεσή της σε ψηλές θερμοκρασίες.

ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2012
ΑΡ. ΤΟΜΟΥ 167
ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
«ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ε.Ε.»
ΛΕΟΝΤΙΟΥ 9 - ΑΘΗΝΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΠΙΝΑΚΩΝ
ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΔΡΟΒΙΚ